

De "Cyrurgie" van Meester Jan Yperman / naar de handschriften van Brussel, Cambridge, Gent en Londen uitgegeven van E. C. van Leersum.

Contributors

Yperman, Jan, active 1310.
Power, D'Arcy, Sir, 1855-1941
Leersum, E. C. van (Evart Cornelis van) 1862-1938
Royal College of Physicians of London

Publication/Creation

Leiden : A.W. Sijthoff (Firm), 1912 Leiden : A.W. Sijthoff, [1912]

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/a92ebmpd>

Provider

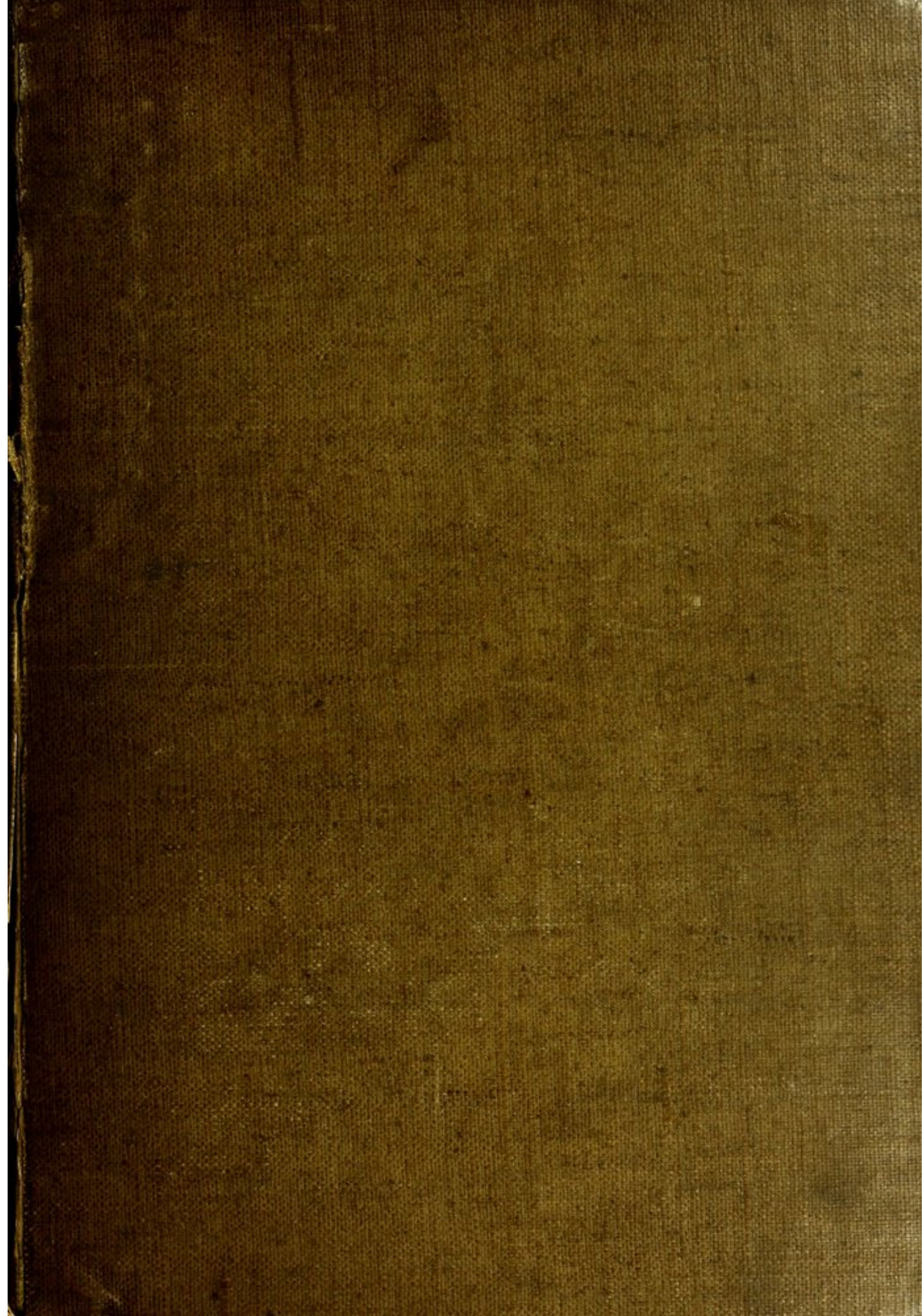
Royal College of Physicians

License and attribution

This material has been provided by This material has been provided by Royal College of Physicians, London. The original may be consulted at Royal College of Physicians, London. where the originals may be consulted. Conditions of use: it is possible this item is protected by copyright and/or related rights. You are free to use this item in any way that is permitted by the copyright and related rights legislation that applies to your use. For other uses you need to obtain permission from the rights-holder(s).

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

SL/24-2-e-20

52
617(02) "m"

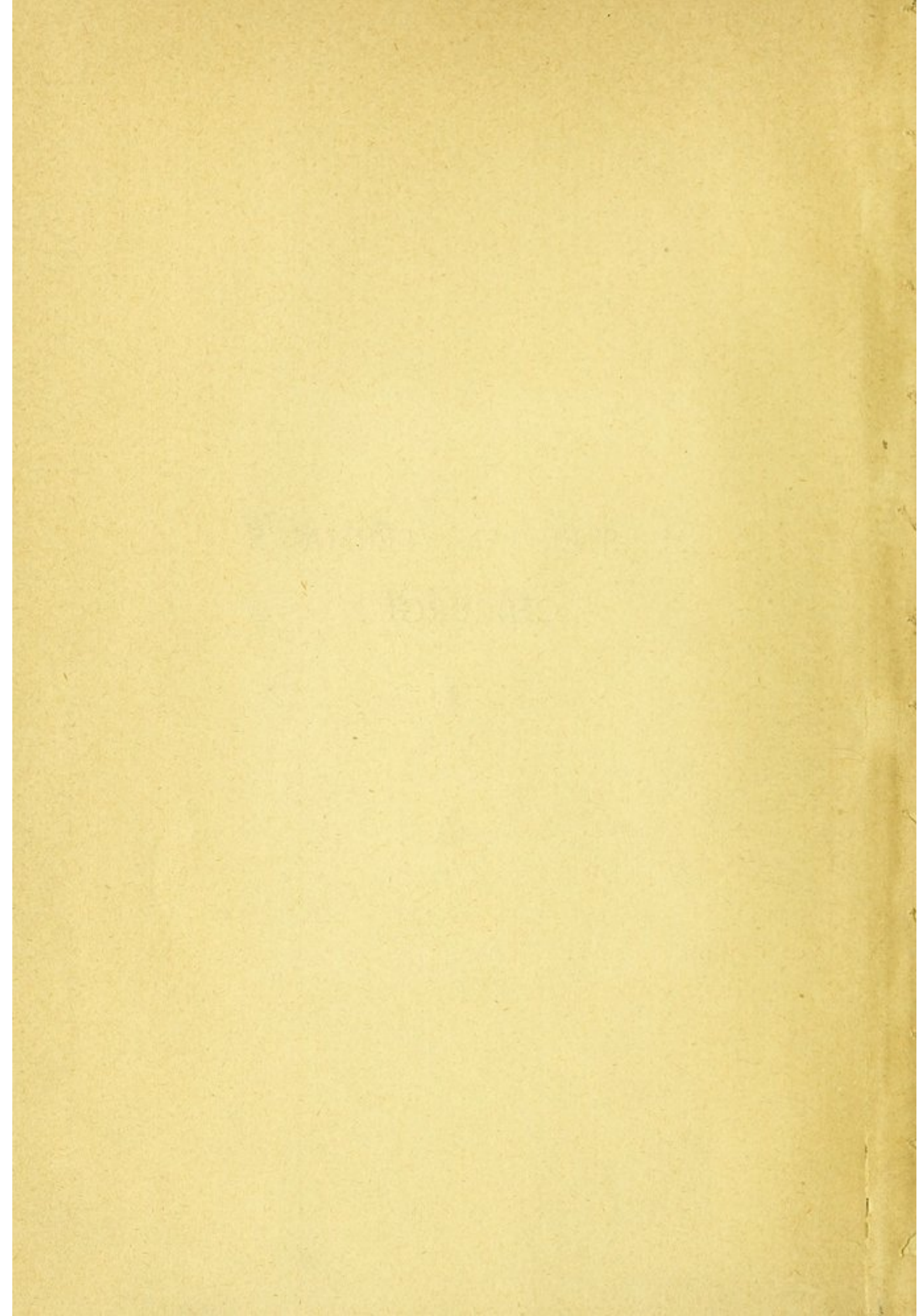
HOSCE LXV LIBROS
COLLEGIO REGALI MEDICORUM LONDINENSI
DONUM DEDIT
BERTRANDUS EDWARDUS VICECOMES
DAWSON OF PENN
ANNO SALUTIS MIMXLVI

Digitized by the Internet Archive
in 2015

<https://archive.org/details/b2499196x>

MEESTER JAN YPERMAN'S
CHIRURGIE.

DE „CYRURGIE”

VAN

MEESTER JAN YPERMAN.

NAAR DE HANDSCHRIFTEN VAN BRUSSEL, CAMBRIDGE,
GENT EN LONDEN,

UITGEGEVEN

DOOR

Dr. E. C. VAN LEERSUM,

Hoogleeraar te Leiden.

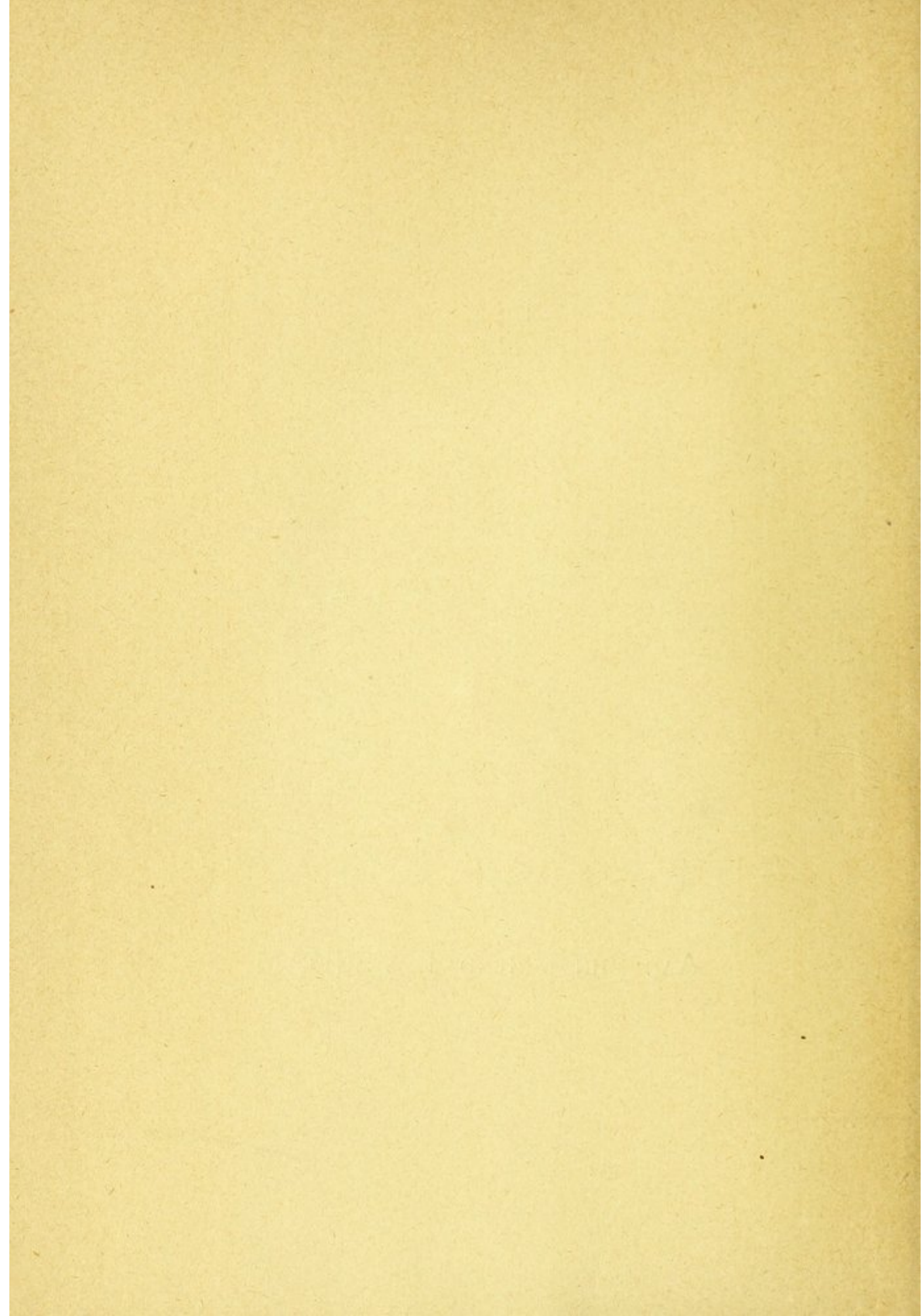

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG.-Mij.

SL

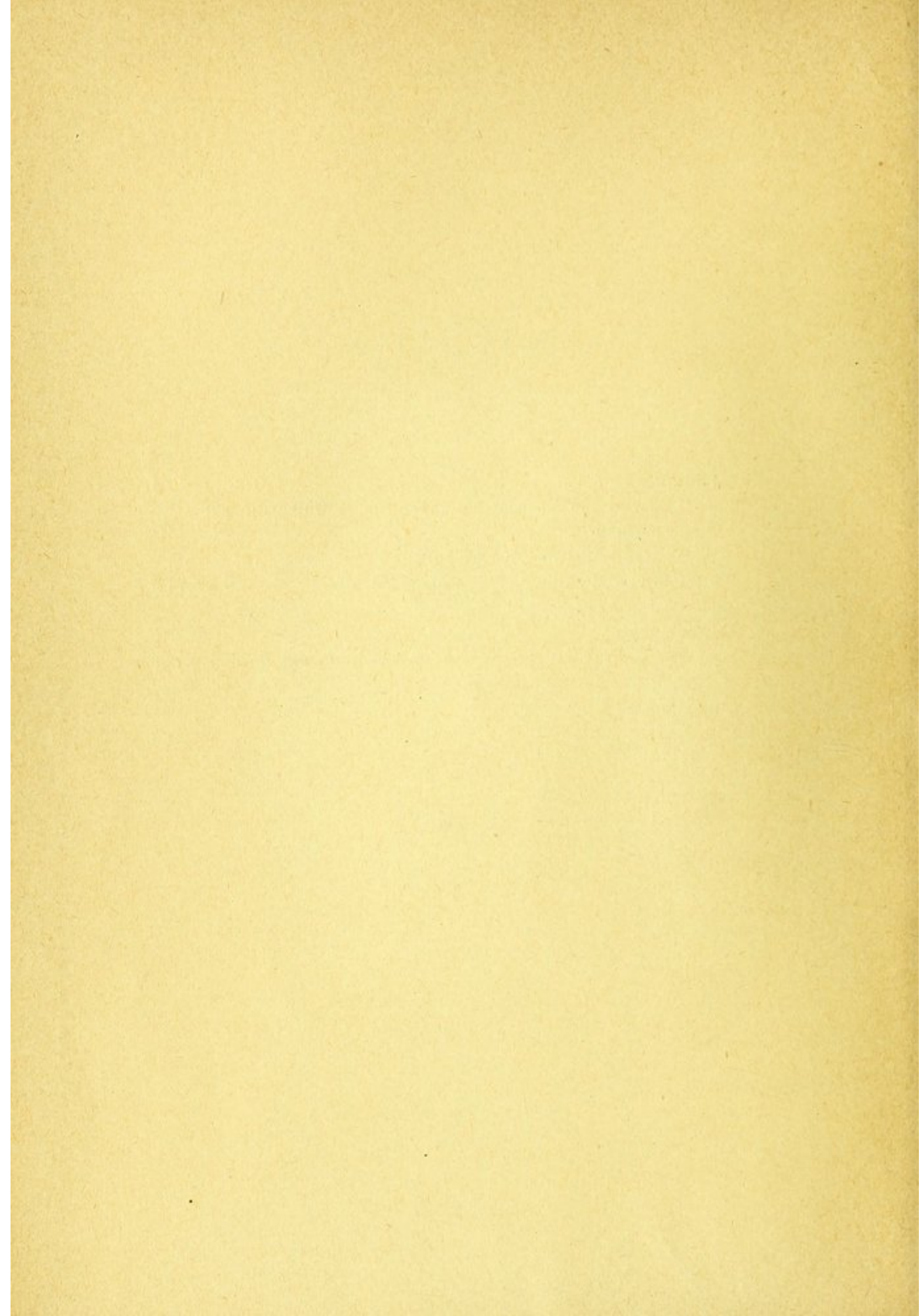
ROYAL COLLEGE OF PHYSICIANS LIBRARY	
CLASS	617 (02) "m"
ACCN	4376
SOURCE	
DATE	

AAN MIJN VRIEND J. VERDAM.

INHOUD.

	Blz.
I. Inleiding	I.
1. Opmerkingen omtrent het leven en de Chirurgie van Jan Yperman	III.
2. De Handschriften der Chirurgie	XXV.
II. Die tafele van Meester Jan Ypermans Surgie	XXXVIII.
III. Meester Jan Ypermans Surgie	1.
IV. Aanteekeningen	215.
V. Lijst van Schrijvers, die door Yperman genoemd worden.	223.
VI. Woordenlijst	234.
VII. Literatuurlijst	281.
VIII. Verbeteringen	286.

INLEIDING.

Meester Yperman's Chirurgie roept ons de tijden voor den geest, waarin de geneeskunde, na een langdurige periode van onvruchtbaarheid, wederom teekenen van leven begon te geven. Dat aan den oogenschijnlijk verdorren stam de loot der heilkunde het eerst uitbotte, lag in de natuur der zaak. Wat toch toenmaals tot het gebied der Chirurgie gerekend werd, waren hoofdzakelijk kwetsuren, beenbreuken, gezwellen, kortom aandoeningen, die binnen het bereik der zintuigen gelegen zijn en dus gemakkelijk toegankelijk voor klinische waarneming en een tamelijk eenvoudige, grootendeels mechanische, behandeling. Niet ten onrechte werd daarom vroeger de heilkunst „chirurgia, dats were, gewrocht metter hand" genoemd. In dit bij uitstek praktische onderdeel der geneeskunde deed zich het gemis aan theoretische kennis nog zoo weinig gevoelen, dat het onaanzienlijk geachte handwerk reeds vroeg een vrij hooge vlucht kon nemen, terwijl de hooghartige Medicina nog eeuwen lang in de kluisters van gezag en scholastiek bekneeld zou blijven.

Men behoeft, om dit verschil in ontwikkeling waar te nemen, slechts Yperman's beide geschriften, zijn Medicina en zijn Chirurgia, met elkander te vergelijken. Het eerste biedt, afgezien van het feit, dat het in de landstaal geschreven werd, luttel oorspronkelijks en zou, zonder nadeel voor de ontwikkeling der geneeskunde, gevoeglijk ongeschreven hebben kunnen blijven; uit het tweede spreekt daarentegen de man van ervaring, die, met allen eerbied voor de grieksch-arabische overlevering en voor zijn onmiddellijke voorgangers, toch liefst op datgene vertrouwt, wat hij met eigen oogen gezien en met eigen handen getast heeft. Zelfstandigheid is ten allen tijde, dus ook in de middeleeuwen, het kenmerk van den wondarts geweest. De middeleeuwsche chirurgen hebben zich aan geleerdheid niet al te zeer bezondigd; hun praktisch en tijdroovend beroep weerhield hen van bespiegelingen en slechts dan wanneer de omstandigheden hen noopten, zich op het terrein van de theoretische geneeskunde te wagen, lieten zij zich door de oude dogma's leiden. Waar het echter op de wondheilkunst aankwam, hadden zij een woord mede te spreken. Dit was het veld dat zij zelf ontgonnen hadden en waarop zij de vruchten der

ervaring konden oogsten, die voor die der oude speculatieve geneeskunde niet behoefden onder te doen.

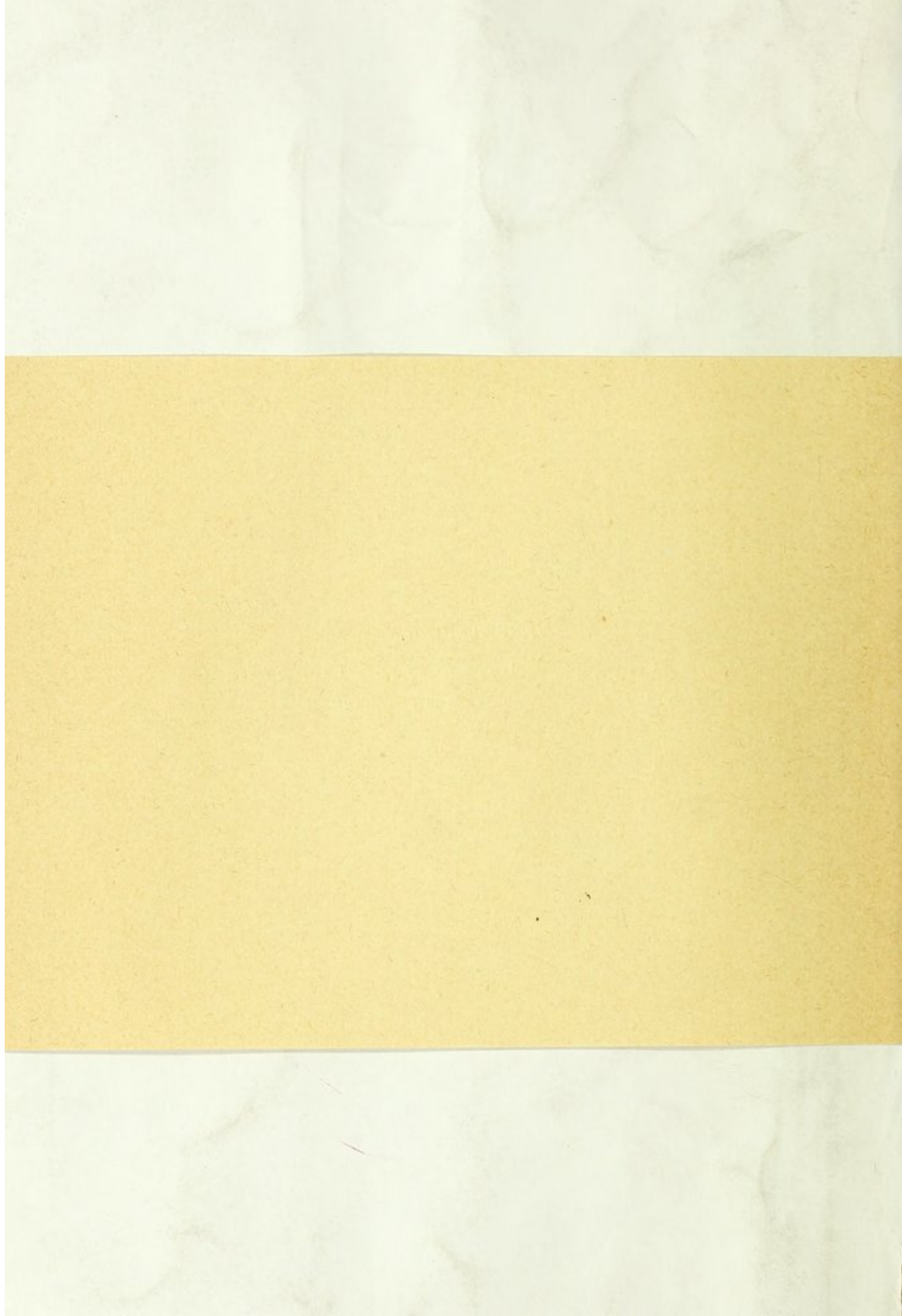
Italië is de bakermat van deze jonge, aanvankelijk zuiver praktische, och later ook in theoretische richting zich ontwikkelende, tak van wetenschap; Rogerus, de Salernitaansche wondarts, Hugo van Lucca, die in Bologna de heilkunst uitoefende, waren de baanbrekers. Gene vond waardige volgelingen in zijn leerling Roland en in de raadselachtige Quatuor Magistri, wier „Glossulae super Rogerii et Rolandini” in wetenschappelijk opzicht tot de beste voortbrengselen der Salernitaansche school behooren. Van Hugo's bekwaamheid en van zijn juist inzicht in de behandeling van wonden wordt in het werk van zijn zoon, den predikheer Theoderik, getuigenis afgelegd. En Theoderik moge zelf wat veel aan den al te zeer tot compilatie geneigden Bruno van Longoburgo ontleend hebben, dat hij, op het voetspoor van zijn kundigen vader naar vereenvoudiging van de wondheelingsmethode streefde, mag hem als een bijzondere verdienste aangerekend worden. Het toppunt van roem bereikte de Italiaansche chirurgische school in den persoon van Willem van Salicete, ongetwijfeld den oorspronkelijksten en vindingrijksten wondarts uit de dertiende eeuw. Gedreven door den „specialis amor”, dien hij der chirurgie toedroeg, zocht hij het aanzien zijner gildebroeders te verheffen tot het maatschappelijk peil der internisten. En Lanfranc van Milaan, die zich te Parijs vestigde en daar den grondslag legde tot de beroemde Fransche chirurgische school, volgde hem hierin met woord en daad na.

Het zou in Parijs, onder Lanfranc's leiding geweest zijn, dat Yperman zich in de wondheilkunst oefende. In hoeverre dit juist is, zal later een punt van bespreking uitmaken, maar dat Yperman zich wel heeft weten te bekwamen en het in de praktijk ver gebracht heeft, bewijst de volksmond, die nog altijd van hem als het toonbeeld van een degelijk arts de herinnering bewaart. En wie weet of zijn naam niet in de geleerde wereld een even goeden klank verworven zou hebben als die zijner voorgangers, indien hij zijn beide werken in deftig latijn in plaats van in zijn moedertaal geschreven had. Maar de voor een engen lezerskring bestemde geschriften raakten spoedig in vergetelheid en niet minder dan vijf eeuwen moesten verlopen, voordat zij daaraan weder ontruikt zouden worden. In het midden der vorige eeuw hebben Belgische geleerden, onder wie bovenal Carolus verdient genoemd te worden, beproefd de beteekenis van hun landgenoot, die onder de middeleeuwsche artsen een eervolle plaats bekleedde, naar behooren te doen uitkomen. Zoo zijn van Ypermans beide geschriften door Broekx uitgaven bezorgd, doch men kan niet zeggen, dat met dezen arbeid aan de nagedachtenis en de verdiensten van den „Vader der Vlaamsche Chirurgie” een passende hulde gebracht is. Daartoe kleven aan dit werk, inzonderheid aan de uitgaaf der „Chirurgie”, zooals ik indertijd aangetoond heb¹⁾, te groote gebreken. En aan-

¹⁾ Janus, Arch. internat. p. l'hist. d. l. Méd., Xe Ann., 1905, blz. 544.

VERBETERING.

Op blz. III de zinsnede D a r e m b e r g . . . 1350 op reg. 11
en 12 v. ond. te plaatsen achter heeft op reg. 8.

gezien mijn afkeurend oordeel mij de verplichting oplegde naar beter te streven, heb ik besloten die taak op mij te nemen en te trachten een getrouwer weergave van het voornaamste der beide geschriften, de Chirurgie namelijk, in het licht te geven. Ik vlei mij met de hoop dat hiermede Yperman's werk nader tot den beoefenaar van de Geschiedenis der Geneeskunde zal gebracht worden dan tot dusver het geval is geweest.

**

Broeckx weet, op gezag van Diegerick en Carolus, omtrent het leven van Yperman belangrijke bijzonderheden mede te deelen.

Hij zou in het laatste kwartaal van de 13e eeuw als zoon van een Yperschen poorter, en vermoedelijk te Yperen, geboren zijn en zich omstreeks 1297—1303 te Parijs onder Lanfranc's leiding op de heekunde toegelegd hebben, daartoe in staat gesteld door een subsidie van de schepenen van de stad zijner inwoning. Na den meestertitel te hebben verworven, moet Jan Yperman zich in 1303 of 1304 in de omstreken van Yperen hebben gevestigd, maar ongeveer ter zelfder tijd in die stad tot chirurgijn van het hospitaal van Belle benoemd zijn geworden. In Yperen was, volgens Diegerick, zijn moeder Katerline aan het hospitaal „sous le marchiet” werkzaam, die, toen zij in 1304 of in het begin van 1305 was komen te overlijden, door haar dochter, eveneens Katerline geheeten, in die betrekking is opgevolgd. Ondanks de stadsbetrekking is Yperman op het land blijven wonen, tot het jaar 1318, toen hij door schepenen is overgehaald om zich in de stad metterwoon te vestigen. Hij bewoonde daar een huis in de „Zuutstraete”, een der hoofdstraten van de destijds zoo bloeiende en volkrijke stad. In 1325, toen de overheid naar aanleiding van een twist tusschen den graaf van Vlaanderen, Louis de Grécy, en de Bruggenaren, een legermacht in het veld zonden, werd Yperman met den geneeskundigen dienst der troepen belast en hem daarvoor een afzonderlijke toelage geschonken. Het zelfde geschiedde in 1327, tot belooning van zijn goede zorgen, aan de zieke armen der stad besteed.

Aangaande den tijd, waarin hij zijn Chirurgie zou hebben geschreven, heerscht onzekerheid; Daremberg noemde het jaar 1310, Snellaert daarentegen 1350.

Het sterfjaar van Yperman zoekt men tusschen de jaren 1329 en 1332; maar het kan ook zijn, dat hij zich toen uit het openbare leven teruggetrokken heeft.

Ziedaar in het kort wat Broeckx van Yperman's leven meent te weten, en dat mag inderdaad, van iemand, die voor ruim zes eeuwen het levenslicht aanschouwde, al zeer veel genoemd worden.

Ongelukkigerwijs is op de juistheid van de voornaamste punten dezer levensschets nog al wat af te dingen. De gegevens, die Diegerick en Carolus ten dienste stonden, waren zeer karig; zij bestaan slechts uit eenige posten der stadsrekeningen van Yperen en uit een paar

uitlatingen van Yperman zelven, en geven, zooals blijken zal, allermintst recht tot de verreikende gevolgtrekkingen, die de genoemde biografen, geholpen door de vlucht hunner verbeelding en misleid door een al te vluchtig onderzoek, gemeend hebben te mogen maken.

In werkelijkheid is van Yperman's levensloop zeer weinig bekend. Blijkens eenige rekeningen der stad Yperen, waarover straks meer, bekleedde hij daar in het begin der XIVde eeuw een openbare betrekking, en hieruit mag men dus afleiden, dat hij in de laatste helft van de XIIIde eeuw geboren is. Ik zeg met opzet en voorzichtigheidshalve in de laatste helft, en spreek niet, zooals Broeckx, van le dernier quart, omdat ik, dank zij de vriendelijke tusschenkomst van den Archivaris van Yperen, den heer E. de Sagher, in de gelegenheid ben geweest kennis te maken met een stuk, dat, indien het werkelijk op onzen meester Jan betrekking heeft, dwingt tot het aannemen van een veel vroeger vallend geboortejaar. Ik geef dit stuk, dat op onverklaarbare wijze aan Diegerick's aandacht ontsnapt is, of althans door hem niet gebruikt is geworden, hier weer.

„Sachent tout chil, ki cheste chartrepartie verront et orront, ke Jehans Yperman, bourgeois d'Ypre, a en convent et promis par se foit fiancié à tenir et à faire tenir toutes les keures, ki faites sunt et establies par le loy de le vile d'Ypre sor mariages. A cheste connisanche furent eschevins d'Ypre: Jehans li Sages et Jehans Falais. Chou fu fait en l'an de l'incarnation m. cc. et lxxxv, el mois d'aoust le semmedi après le jor Nostre-Dame ¹⁾).

(Chirographe en parchemin endenté par le bas, portant sur l'indenture en capitales le mot: chirographe.

Ville d'Ypres, Archives. Collection des Chirographes. Année 1285, 18 août).

Elk burger van Yperen was verplicht zulk een belofte af te leggen, alvorens hij in het huwelijk trad, en wanneer het noodlot niet onverwachts tusschenbeide gekomen is, dan is de genoemde Jan Yperman den avond van den 18 Augustus 1285 werkelijk getrouwd. Maar hij en onze meester Jan behoeven daarom niet dezelfde persoon te zijn! Een naamgenoot dan? Deze mogelijkheid kan niet ontkend worden; er zullen allicht in deze stad, welke gezegd werd toentertijde een paar honderd duizend zielen te tellen, wel meer dan één drager van denzelfden naam gelijktijdig geleefd hebben, al is de waarschijnlijkheid dat zij ook den voornaam gemeen hebben gehad, wederom minder groot. Ook moet hier aan Yperman's vader gedacht worden, want zoogoed als er, volgens de stadsrekeningen, een Kateline en

¹⁾ Doen te weten allen die dit eigenhandig en in dubbel geschreven charter zullen zien en hooren, dat Jan Yperman, burger van Yperen, beloofd heeft op zijn onder eede bevestigd woord te zullen houden en doen houden alle keuren die gemaakt en vastgesteld zijn op het huwelijk door de wet van de stad van Yperen. Getuigen waren Gedaan

een Kateline fille Kateline Yperman bestaan hebben, kan ook de vader van onzen Jan naar denzelfden voornaam hebben geluisterd. Maar aangenomen voor een oogenblik dat het Yperman senior geweest is, die op den genoemden datum in het huwelijksbootje is gestapt, en verder, dat hij reeds in het eerste jaar van zijn huwelijk met de geboorte van een zoon verblijd is geworden, dan was deze in 1297 toch zeker nog te jong voor de betrekking van heelmeeester aan het hospitaal van Belle. De onderstelling, dat het de schrijver van de Chirurgie is geweest, die in de akte bedoeld wordt, is dus verre van ongerijmd, en zij trekt een streep door de rekening van degenen, die Yperman's geboortejaar tusschen 1275 en 1300 stellen en hem omstreeks het laatste jaar als student in Parijs laten vertoeven.

Snellaert ¹⁾ heeft het vermoeden geopperd, dat Yperman van Poperingen geboortig zou zijn. Hij grondde die onderstelling op een dokument, waarin sprake is van een op last van Graaf Guy van Dampierre, op Vrijdag vòòr Paschen van 't jaar 1281 (3 April 1281, Nieuwe Stijl) te Poperingen gehouden onderzoek naar het aandeel van eenige burgers in het in 1280 te Yperen plaats gehad hebbend oproer, dat in de geschiedenis als Cockerulle te boek staat. In het proces-verbaal wordt een getuige Jehan Ipperman genoemd en het is volgens Snellaert niet onmogelijk dat dit Meester Jan geweest is, een onderstelling, welke echter al even vaag is als die van Carolus ²⁾, volgens wien Yperman's naam, als zijnde synoniem met „Jan, afkomstig van Yperen”, een aanwijzing van zijn geboorteplaats behelzen zou.

Dat Yperman in Yperen gewoond en er de praktijk uitgeoefend heeft, is aan geen twijfel onderhevig. Er wordt in de stadsrekeningen telkens gesproken van „son service del Belle”, een hospitaal in de „Zuutstraete”, tegenwoordig Rue de Lille, de hoofdstraat, welke op de Groote Markt uitkomt ³⁾. Ook komt op de rekeningen van 1318 en van eenige volgende jaren deze post voor:

„Item al dit maistre Jehan [Yperman] pour son solaire que
„eschevins li ont otroiet pour qu'il demeure en le vile....

.... 7 ₰ 10 s. ⁴⁾.

Door de groote belangstelling, die de heer de Sagher in mijn onderzoek koestert, ben ik in de gelegenheid nog een ander, eveneens tot dusver onbekend gebleven stuk over te leggen, hetwelk het bewijs levert, dat Yperman reeds in 1310 tot de burgerij van Yperen behoorde. Het betreft, zooals het afschrift leert, den aankoop van een huis, door „Maistre Jehan Ypermans, bourgeois d'Ypre,” en dat hier onze chirurg bedoeld wordt, mag wel met groote waarschijnlijkheid uit den titel afgeleid worden.

¹⁾ Bull. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXe Vol., 1863, blz. 337.

²⁾ Ann. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIle Vol., 1854, blz. 31.

³⁾ Vandenpeereboom, Ypriana. I, 1878, blz. 208, en: Chronique des Rues d'Ypres, in: Ann. d. l. Soc. d'Émulation p. l. étude d. l'hist. etc. de Flandre, II, 2e Sér., 1844, blz. 2.

⁴⁾ I. Diegerick, Lettre à M. le Chanoine Carton etc., Ann. d. l. Soc. hist. d. l. ville d'Ypres etc. 1869, blz. 30.

„Nous, eschevin d'Ypre, faisons savoir à tous ke maistre Jehans
 „Yperman, bourgeois d'Ypre, a acheté et acquis yritablement
 „encontre Nicholon Cole, bourgeois d'Ypre et Béatrice, se feme
 „et encontre Willame le Rous et Gillion del Atrie, bourgeois
 „d'Ypre, avoeit de Tierkin, Hannekin et Copkin, enfans Nicholon
 „Cole devandit, el nom des orphènes et pour yaus, une maison,
 „l'yritage desous, tout le pourpris et les apartenances tenans en
 „terre, à feir et à clau, estant et gisant hors le porte de Boe-
 „singhes vers ost outre l'Ypre¹⁾ entre le atrie de Nostre-Dame
 „du Breul d'une part et le maison Willame delle Velde d'autre
 „part; dont li dit vendeur et li dit avoeit, el nom des dis orphènes,
 „se tiennent bien apaiét et werp en ont fait à l'avantdit maistre
 „Jehan Yperman bien et à loy, selonc les us et costumes delle
 „ville d'Ypre et lui doivent warandir de toutes calainges envers
 „tous, parmi chunc saus de rente yritable par an hors issant. En
 „queil mémoire et muniment nous avons ceste chartre saielée dou
 „saiel delle ville d'Ypre. En tiesmoignage de ces, eschevins:
 „Pieron Poivre, Willame de Haringhes, Jehan Morin, Jehan de
 „Scotes et Nicholon Scorboet. Che fu fait en l'an de grace mil ccc
 „et dijs, le premier diemenche dou mois de julie²⁾.

(Original sur parchemin. Le Sceau, pendant
à double queue, brisé.

Ville d'Ypres. Archives. Chartes diverses.
Anno 1310, 5 juillet.)

Op de keerzijde: M. Jeh. Yperman deus
deniers d'or.

In XVde-eeuwsch schrift: Van ene huus bach-
ten Brielen ant kerchhof bij den overdraghe.

Ook de „Chirurgie” bevat enkele gegevens aangaande Yperman's
woonplaats. Op blz. 40 (van deze uitgaaf), kol. a, leest men:

¹⁾ Eertijds een bevaarbaar water, tegenwoordig riool.

²⁾ Wij, Schepenen van Yperen, doen te weten aan allen, dat meester Jan Yperman, burger van Yperen, gekocht en in vollen eigendom verkregen heeft van Nicholon Cole, burger van Yperen, Béatrice, zijn vrouw, en van Willam le Rous en Gillion del Atrie, burgers van Yperen, prokureur (vermoedelijk voogd) van Tierkin, Hannekin en Copkin, kinderen van Nicholon Cole voornoemd, in naam van de weezen en voor hen [optredende], een huis, den vollen eigendom daarin begrepen, het daarbij behorende terrein en al wat grond-, ijzer- en spijkervast daarbij behoort, en liggende buiten de poort van Boesinghes, aan den oostkant aan gene zijde van de Yper tusschen het plein van de kerk van Onze Lieve Vrouwe van Breul aan de eene en het huis van Willam van de Velde ter andere zijde; waarmede de voornoemde verkoopers en de voornoemde prokureur, in naam van de voornoemde weezen genoeg hebben genomen en dat zij hebben afgestaan aan voornoemden meester Jan Yperman, geheel en al en volgens de wet, in overeenstemming met de wetten en gebruiken der stad Yperen; en hem moeten beschermen tegen de aanspraken van allen, tegen een jaarlijksche (waarschijnlijk een onafkoopbare) rente van vijf schellingen erflijke rente voor elk jaar dat verloopt. Als herinnering en ter vaststelling [van deze overeenkomst] hebben wij dit charter gezegeld met het zegel van Yperen. Als getuigen hiervan, de schepenen Gedaan

„... ende vele andere gewonden die ic genas dies gelike. ende „dit was in Ypere in Vlaenderen ende daer ontrent.”

Verder zegt Yperman, op blz. 169, kol. b, naar aanleiding van de behandeling van breuken met „cussineelen”:

„ende ic ghenas vele lieden der met binnen der stede van Ypere ...” en op blz. 203, kol. b:

„Ic mester Jan Iperman was in de stede van Ypere daer was een „arm mersman die hadde eenen seeren vede ... Diewelke mersman „hadden in cueren een leec meester ... ende hi leide an dat gat „corrosijf ... ende dat quam in een ader die zeer wart bloedende „... ende de leeke meester ne const niet ghestelpen. Ende ic „Yperman wasser ontboden.”

Het zooeven vermelde stuk werpt tevens eenig licht op een ander punt, hetwelk tot dusver aan twijfel onderhevig was. Hoe rijmt zich het feit, dat Yperman in 1304 in Yperen een stadsbetrekking bekleedde, met de, blijkens de reeds aangehaalde post uit de rekening van 1318, door schepenen in het werk gestelde poging om hem over te halen, zich in de stad te komen vestigen? Zou Yperman altemet een tijdlang forens geweest zijn? Daartegen zou het in de middel-eeuwen zoo sterk ontwikkelde communalisme zich vermoedelijk wel verzet hebben. Maar zulk een vaart behoefde de zaak niet te nemen, want het is nu zeer waarschijnlijk geworden, dat Yperman het in 1310 gekochte huis, waarvan de verkoopakte gewaagt, en dat immers maar even buiten de poort gelegen was, ook is gaan bewonen. Maar het wonen van den gasthuisdokter buiten de poort, al was het ook onder den rook van de stad, moet op den duur bezwaren opgeleverd hebben, die wij zeer goed kunnen gevoelen. Hoe lastig toch moet het geweest zijn den meester bij nacht en ontijd buiten de poort te gaan halen, wanneer een ongeval of de plotselinge verergering van een zieke zijn tegenwoordigheid in de stad of in het gasthuis noodig maakte? Het is dus alleszins begrijpelijk dat Schepenen getracht hebben aan den verkeerden toestand een eind te maken, en dat zij zich daarvoor een vrij belangrijke geldelijke opoffering getroost hebben, bewijst dat men Yperman's verdiensten naar waarde wist te schatten.

Misschien heeft Yperman toen zijn intrek genomen in het huis in de „Zudstraete”; waarschijnlijk is het, dat hij daar in 1313 woonde, want in dat jaar hebben Schepenen van hem een kamer gehuurd, zooals de stadsrekening van 1313 ¹⁾ leert:

„Ch' est chou que on a donné à diverses persones et paiét pour „dettes de le ville par le tans Jakeme Trouvé et Jehan de Scotes, „tresoriers, l'an de grace M. CCC et XIII, puis le dimenche „devant le jour saint Martin en yver en encha.

¹⁾ Deze post is Diegerick ontgaan. Zij komt voor in dl. I, op blz. 495, van: Des Marex et de Sagher, *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329*. Brussel 1909. Van dit belangrijke werk is nog slechts het eerste deel verschenen, loopende over de jaren 1267—1316.

„A maistre Jehan Yperman pour le lieuwage de le cambre de se
„maison, là eschevin sient, pour un an: 5 mars, valent 8 ₒ.

Waar Yperman zijn geneeskundige kennis zou hebben opgedaan?

Volgens Carolus te Parijs, onder leiding van Lanfranc, en hij grondt zijn meening op deze zinsnede uit de „Chirurgie”:

„Waerbi ic rade also Lanfranc mi riet ende leerde”¹⁾.

„Ce passage”, zegt Carolus²⁾, „prouve évidemment que l’auteur Jean Ypermans fut élève de Lanfranc, qui professait à Paris en 1295.”

Ik kan dit niet zoo grif toegeven, immers de aangehaalde woorden kunnen evengoed in overdrachtelijken als in letterlijken zin bedoeld zijn geweest. Bovendien wordt in Yperman's geschriften van een verblijf te Parijs met geen enkel woord gerept. Wel noemt Yperman hier en daar Lanfranc's naam, een enkele maal (op blz. 75) met bijvoeging van diens geboorteplaats, namelijk „Meylanen”, maar nergens leest men, dat hij tot dezen chirurg in eenige betrekking gestaan heeft. Dit wekt terecht bevreemding, want Lanfranc's uitstekend praktisch onderwijs moest Yperman allicht aanleiding gegeven hebben tot vermelding, in de Chirurgie, van de belangwekkende en leerzame gevallen, die de leeraar gewoon was te vertoonen. Het eenige voorbeeld echter, dat hij uit de praktijk van Lanfranc aanhaalt, is niet van Parijs, doch betreft de Milaneesche vrouw, bij wie de vindingrijke chirurg, na vooraf een diep verborgen absces aan den hals geopend te hebben, de voeding met behulp van een „zilveren pipe” wist te bewerkstelligen³⁾.

Ypermans biografen gaan niettemin verder. Zij meenen uit de stadsrekening zelfs te mogen afleiden, wanneer het bezoek aan Parijs zou hebben plaats gegrepen.

Tot goed begrip van de zaak is het wenschelijk eenige oogenblikken bij die oude stukken stil te staan⁴⁾.

Vandenpeereboom⁵⁾ geeft er de volgende beschrijving van: „Jusques vers 1390, les sommes payées, à titre de traitements, étaient renseignées, chaque année, dans un compte ou rôle spécial, intitulé: „li Rolle dou salaire”. Nos archives possèdent des fragments de comptes divers, à partir 1280⁶⁾, mais notre plus ancien „Rolle dou

¹⁾ Blz. 21, kol. a van deze uitgaaf.

²⁾ Ann. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIIe Vol., 1854, blz. 64, noot.

³⁾ Lanfr. Major. Tract. III, Doct. II, Cap. 5.

⁴⁾ Diegerick geeft in zijn brief aan Carton de posten weer, die op Yperman en de beide Kateline's Yperman betrekking hebben. Hij is daarbij echter niet nauwkeurig te werk gegaan en zijn opgaven zijn geenszins volledig. Vandenpeereboom geeft uit het tijdperk, waarmee wij ons bezighouden, alleen afschriften van de salarisrollen der jaren 1297, 1304, 1311-1312. Bij G. des Marez en E. de Sagher vindt men Ypermans naam op blzn. 159, 184, 210, 236, 285, 338, 378, 392, 495 en 572 vermeld.

⁵⁾ Ypiana, IV, blz. 357.

⁶⁾ Des Marez en de Sagher vermelden echter ook een rekening van 1267-68.

salaire" ne date que de 1297; ces „rolles", pour les années 1298 à 1304, puis pour quelques années encore du XIVe siècle, manquent dans nos archives*). D'un autre côté, ceux de ces rôles qui y sont conservés, ne font pas connaître exactement les fonctions ou emplois confiés aux serviteurs de la ville: nos trésoriers, avant 1390, n'indiquent, en effet, sauf pour quelques agents subalternes, que les noms et les traitements de ces serviteurs. Les données que nous possédons sur nos fonctionnaires et employés communaux, de 1280 à 1390, sont ainsi très incomplètes, comme nous venons de le dire."

De „Rolle dou Sallaire" van 1297 draagt tot opschrift:

„Che sont li paiement fait à cheaus ki prenent salaire dele vile,
„par le tans Nichole le Pelletier et Nichole de Lo, tresoriers, en
„l'an m. cc. iiij^{xx} et xvij, puis le dimanche devant le jour
„saint Martyn en yver en encha".

Zij vermeldt o.a. vier uitkeeringen:

„A Jehan Yperman 50 s. Item . . . 50 s. Item . . . 50 s. Item . . . 50 s."

De eerstvolgende rol, waarop Yperman's naam voorkomt, is van 1304 en draagt dit hoofd:

„Ce sont li paiement fait as elers et as autres servans à le ville
„d'Ypre par le tans Jakeme de Baillieul et Jakeme d'Outkerke,
„tresoriers, en l'an de mil ccc. et quatre, puis le samedi après
„le jour saint Martin en yver en encha."

Hierop komt deze post voor:

„Item à maistre Jehan Yperman pour son solaire delle Belle iij ^l.

Diegerick heeft er de aandacht op gevestigd, dat Yperman op deze rol voor het eerst „Meester" genoemd wordt en daaruit de gevolgtrekking gemaakt, dat hij nà 1297 dien titel verworven moet hebben. Dit is zeer wel mogelijk, de vraag is echter, waar? Diegerick's antwoord luidt: „Je pense que les sommes qui lui sont allouées, pendant „cette année (1297), le sont à titre de gratification ou de subside pour continuer ses études à Paris." Want, vervolgt hij, „ce fait n'a du reste rien „d'extraordinaire, car les magistrats d'Ypres, déjà à cette époque, „avaient l'habitude d'accorder des subsides aux jeunes gens qui „montraient des dispositions pour les hautes études. Ainsi nous trouvons „à chaque instant, au XIVe et au XVe siècle, de pareils encouragements accordés à de jeunes Yprois pour étudier le droit à Paris „ou la médecine à Montpellier. Remarquons encore que ce subside alloué „à Jehan Yperman ne figure pas au comte des salaires, mais bien à „celui avec diverses personnes, et que c'est justement cette espèce „de compte qui porte toutes les gratifications, subsides, récompenses „et autres dépenses de cette nature."

Deze laatste bewering is in strijd met het opschrift van de rol, zooals het door Vandenpeereboom en de Marez en de Sagher weer-

*) On y trouve les rôles des années: 1304, 1305-1308, 1309, 1310, 1311-1313-1315-1317, 1318, 1319, 1320-1322, etc.

gegeven is en waarin slechts gesproken wordt van „paiement fait a cheaus ki prenent salaire dele vile”; en zij strookt ook niet met den aard der posten. Vandenpeereboom¹⁾ zegt daarvan: „il indique, pour cette année, les noms des serviteurs et employés salariés par la ville et le montant de leurs salaires ou „traitements fixes”; mais il ne fait pas connaître les fonctions ou emplois que tous ces agents communaux exerçaient.”

Met dat al noopte de beslistheid, waarmede Diegerick zich over de „compte à diverses personnes” en de daarop voorkomende naam van Yperman heeft uitgelaten, tot een nader onderzoek. Ik heb mij daartoe gewend tot den kenner der Ypersche rekeningen, den heer Sagher, die mij met groote welwillendheid het volgende bescheid gaf:

„Il n'y a absolument aucun compte à tenir de l'assertion de Diegerick disant que Jehan Yperman reçut dans le courant de l'exercice Novembre 1297 à Novembre 1298 quatre subsides de 50 s. p. chacun. Les comptes originaux, que je publie, établissent à toute évidence que c'est comme fonctionnaire de la ville qu'Yperman reçut le salaire de quatre fois 50 s. p.” De betalingen zijn hetzij in eens, om de maand, in halfjaarlijksche, of — zooals met Yperman en verscheidene anderen het geval is geweest — in driemaandelijksche termijnen geschied. En nu lijkt het toch wel zeer onwaarschijnlijk dat de overheid een te Parijs vertoevend persoon een ondersteuning om het kwartaal zou hebben uitgekeerd en niet aan het begin van van de reis, of na afloop. Tenzij men mocht meenen dat het overmaken van gelden in die dagen niet veel om het lijf had of dat Yperman zich prompt alle vierendeeljaars ten kantore van den gemeente-ontvanger vervoegd zou hebben, om de bedragen te innen. Doch zulks klinkt al even gezocht.

Nu blijft nog de mogelijkheid over dat Yperman niet in 1297, doch in een der volgende jaren naar Parijs is gegaan, maar ook in dat geval zou een uitkeering van een beurs in termijnen geen zin gehad hebben. Ten overvloede merk ik op dat de uitgekeerde bedragen voor een reis naar Parijs en een eenigzins langdurig verblijf aldaar ten eenenmale ontoereikend waren²⁾. De rekeningen bevatten verscheidene posten van evenveel livres, als hier sous, uitgekeerd aan personen, die door schepenen voor eenigen tijd naar Parijs gezonden zijn.

Het is wel jammer, dat de rollen van 1298-1303, die allicht eenige opheldering hadden kunnen geven, te loor zijn gegaan. Nu zij echter

¹⁾ Ypiana, IV, blz. 369.

²⁾ Een „livre parisis”, l. p. of @, had in het eind van de dertiende eeuw een innerlijke waarde van ruim 20 frs; een „sous”, s. (1/20 livre), van ruim 1 fr.; een „denier parisis”, d. p. (1/12 sou), van bijna 0,09 fr. Deze waarden komen ten naastenbij overeen met de tegenwoordige van resp. 125, 6.25 en 0.52 fr. Ypiana, IV, blz. 369.

ontbreken, handelt men voorzichtig, de vraag, of Yperman te Parijs gestudeerd heeft, in het midden te laten. De argumenten, waarmede Diegerick getracht heeft zijn bevestigend antwoord te steunen, missen, naar mijne meening, allen grond.

De rol van 1305 bevat een herhaling van den post van 1304 Van de overige rollen, die nog voorhanden zijn, vermeldt die van 1308 een bedrag van 4 ₧. 8 s., uitgekeerd „à maistre Jehan Yperman pour le service que il fait al ospital delle Belle”, terwijl de rekeningen van 1309, 1310, 1311, 1315 en 1317 elk een bedrag van 4 livres parisis noemen.

Het salaris lijkt niet groot en niet in overeenstemming met Yperman's positie, wanneer men het vergelijkt met de jaarwedden, die andere stadsgeneeskundigen uit dien tijd genoten hebben. Diegerick ¹⁾ noemt op:

„A maistre Servais le Cupre, fusicien, 80 ₧.

„A maistre Jehan de Lille, fusicien, 35 ₧.

„A maistre Jehan le Clerc, fusicien, 13 ₧.

Dat waren echter geneeskundigen, belast met de behandeling van lijders aan inwendige ziekten, welke veelvuldiger zijn dan chirurgische gevallen. Zij hadden derhalve als armendokter veel meer te doen dan de heelmeesters, wien bovendien door de barbiers nog veel werk uit de handen genomen werd. Yperman's bezoldiging als heekundige aan het hospitaal van Belle werd trouwens in 1317 tot 6 ₧ verhoogd en hij kreeg voor buitengewone diensten een behoorlijke vergoeding. Zoo ontving hij in 1327 10 ₧, „van een jare van dat hij de arme lieden achter porten achterwart” ²⁾.

Ook voor zijn diensten te velde ontving Yperman een afzonderlijke bezoldiging. Hij heeft namelijk een paar maal als veldarts dienst gedaan. De eerste keer is Diegerick bij zijn onderzoek der rekeningen klaarblijkelijk ontgaan. Yperman vergezelde toen een troep, welke uitgezonden was om het huis Wijnendael aan de handen van den graaf van Nevers, den zoon des graven van Vlaanderen, te ontrukken. Er bestaat een rol over de jaren 1311-1312, waarop de kosten dezer expeditie zijn vermeld ³⁾:

„Ce sont les cous fais à Winendale avoec monsingneur de Flan-
dres pour conquerré le maison que messires de Nevers fist
tenir, par le tans Jehan de Lo et Willaume de Haringhes,
tresoriers.

„Item, pour le despens Piere Fouchier, Esteven Hauwel et de
„maistre Jehan Yperman 28 den. d'or et 7 gros, valent 32 ₧.
10 s. 8 d. 1 ob[ole].

¹⁾ Hij verzuimde op te geven van welke jaren deze posten zijn. Ik vond deze: A maistre Michiel Coep, fusicien, pour le quart d'une année, 17 ₧ 10 s. Des Marez en de Sagher, I, blz. 570 (Le Brief du Salaire Nov. 1315).

²⁾ Achter porten: overal in de stad. Achterwaren: behandelen, een zieke, een ziekte.

³⁾ Des Marez en de Sagher, I. blz. 391.

„Item, à maistre Jehan Yperman pour son solaire: 6 den. d'or,
valent 6 ₣.

Den tweeden keer volgde Yperman den troep, die door de Yper-
sche overheid naar aanleiding van den twist tusschen de Bruggenaren
en den graaf van Vlaanderen, Louis de Greycy, in 't veld gezonden is.

Men leest in de rekening van 1325 ¹⁾:

„Meester Jehan Yperman, van sinen solarissen dat hi was int
„here 8 ₣.

De laatste maal, dat men Yperman's naam op rollen tegenkomt,
is in 1329. De rol van 1332 bevat een post, waaruit men zou mogen
opmaken, dat hij intusschen zijn ontslag genomen heeft of overleden
is. Zij luidt:

„A maistre Henri le Bril, pour warder et garir les malades del
„ospital del Belle 6 ₣.

Er zijn nog een paar punten, welke ik volledigheidshalve moet
aanstippen, schoon ik niet in staat ben, daarop veel licht te doen
schijnen. In de eerste plaats zij opgemerkt, dat in de rekeningen
ook naamgenooten van Yperman voorkomen, en wel zekere Kateline
Yperman en eene Kateline, fille Kateline Ypermans. Zij worden genoemd
in den „Brief du Salaire” van April 1304:

„A Kateline Ypermans pour sen service del ospital sour le mar-
„chiet 6 ₣,

en in die van November 1304:

„A Kateline, fille Kateline Ypermans pour son solaire del [Hos-
„pitael] sour le marchiet 3 ₣. item 3 ₣. ²⁾.

De moeder is dus in den loop van het jaar 1304 om de eene of andere
reden door de dochter opgevolgd. Welke diensten zij in het hospitaal
van „Notre Dame” op de groote Markt verleend hebben, wordt niet
vermeld. Dat wij hier met de moeder en de zuster van Meester Jan
te doen zouden hebben, mag Diegerick voor zijn verantwoording
nemen; ik waag het niet mij daarover uit te laten, omdat feitelijk
elke aanwijzing eener verwantschap ontbreekt.

Een ander punt betreft de vraag of Yperman tot den geestelijken
stand behoord heeft. Het was Carolus, die deze onderstelling opperde,
omdat in de Chirurgie hier en daar van „leeken”, „leeke-meesters”
„leeke surgijns” gewag wordt gemaakt, welke uitdrukkingen de
beteekenis van „laïcus” of „prophanus”, in tegenstelling van „klerikus”,
kunnen hebben ³⁾. Maar hij sluit de mogelijkheid niet buiten, dat met leek:

¹⁾ Diegerick, blz. 32.

²⁾ Des Marez en de Sagher, I, blzn. 159 en 184. Dezelfde Kateline, fille Kateline,
komt ook voor op de rollen van November 1307 — hier heet zij Kateline fille jadis (?)
Kateline Ypermans — van Nov. 1308, Nov. 1310, Nov. 1311 en Nov. 1315; en volgens
opgaaf van Diegerick ook van de jaren 1317, 1318, 1319, 1320, 1322, 1323, 1324,
1326, 1327, 1328, 1329 en 1332.

³⁾ Een oogenblik ben ik dezelfde meening toegedaan geweest, op grond van
de in het Londensche handschrift, op fol. 143 r, voorkomende woorden: „meester

„illiteratus”, „ongeletterde” of „ongeschoolde”, dus iemand, die geen behoorlijke vakopleiding genoten heeft, bedoeld kan zijn. Op dit standpunt plaatst zich Snellaert¹⁾, zich daarbij, m. i. terecht, beroepend op eenige plaatsen uit de Chirurgie, welke aan duidelijkheid niet te wenschen overlaten. Zoo wordt in het kapitel over spasmus (blz. 58, kol. b), van „leekemeesters” gesproken als van lieden „die niet en weten van der konst”; op een andere plaats (blz. 190, kol. b) van „leeke onbekinde.... die niet ne weten van der saken, ende dat es omme datsi gheene kennesse draghen ane de natuere, waer of datsi niet geleert siin”. In plaats van Lanfranc, die zelf een „prophanus” was, riep de moeder van een gewonde de hulp in van een „leekemeester” (blz. 19, kol. a), kortom, overal waar Yperman deze uitdrukkingen of die van „valsche meesters die leeck siin” bezigt, blijkt, dat hij daarbij het oog had op lieden, die geen behoorlijke opleiding genoten hadden, empiristen in den slechtsten zin van het woord, die in die dagen, wegens onvoldoende voorziening in geneeskundig onderwijs en gebrek-kig toezicht op de uitoefening der geneeskunst, maar al te talrijk waren.

Behalve de hierboven besproken officiële stukken, zijn er in de afschriften der Chirurgie nog enkele data, die der vermelding waard zijn.

Op blz. 130, kol. b, treft men een reeds vroeger vermeld verhaal aan van een ernstig ziektegeval, dat Lanfranc in Milaan behandeld heeft.

Yperman laat daarop volgen:

„Dat selve gesciede mij int jaer ons heeren MCCC ende XXVIII
„ten beghinne typeren ane ene jonghe beghine²⁾.”

Snellaert kon van deze plaats gebruik maken om de meening van Daremberg te weerleggen, dat Yperman in 1310 zou gestorven zijn, welke meening gegrond was op deze zinsnede in het handschrift van Cambridge (fol. 1 v):

„dit (nl. zijn Chirurgie) troc hi ende maecte in dyetscher talen
„dewelke dat hi bestont te maken om zijns selves zone binnen
„zijn selves live ende dat specion³⁾ hadde hi binnen der stede
„van Yperen in welke dienst dat hi sterf int jaer ons heren
„mecc en x....”

Snellaert, door het geval met de begijn overtuigd, dat het jaartal

Jans p Ypermans”, waarvan ik de p voor een afkorting van „presbyter” meende te mogen houden. Bij nadere beschouwing van de fotografische afbeelding, waarmede ik mij behelpen moest, omdat het bestuur van het Britsche Museum geen handschriften pleegt uit te leenen, is mij echter gebleken, dat door deze letter een fijn streepje gehaald is, zoo dat zij vermoedelijk als een lapsus calami moet worden beschouwd.

¹⁾ Bull. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. XXXe Vol., 1863, blz. 333.

²⁾ De handschriften van Londen en Cambridge geven: 1321.

³⁾ Lees: pensioen, in den zin van salaris. Zie Vandenpeereboom, Ypiana IV, blz. 356.

1310 onjuist moet zijn, heeft naar een verklaring gezocht van deze tegenstrijdigheid, welke echter, zooals ik indertijd heb uiteengezet ¹⁾, slechts schijnbaar is. Hij houdt de *x* voor een verdraaide *L* en neemt dientengevolge 1350 als Yperman's sterfjaar aan. Maar indien Snellaert met het Londensche handschrift bekend ware geweest, dan zou hij wellicht zijn toevlucht tot deze verklaring niet genomen hebben. De *x* laat aan duidelijkheid niets te wenschen over, wel echter, zooals de lezer heeft kunnen zien, de tekst van het handschrift van Cambridge. Het Londensche is hier veel duidelijker. De overeenkomstige plaats luidt daarin:

„ende pensioen hadde binnen der steden van Yperen in welke
„dienst dat hij sterft [...] int jaer ons heren doe men screef mccc
„ende x. doe maecte hij dat were in die[t]sche...”

Het tweede „doe” heldert de zaak volkomen op en een punt achter „sterft” maakt den zin behoorlijk leesbaar. Er is geen sprake van eenig sterfjaar, doch wel van het jaar waarin Yperman de Chirurgie moet hebben geschreven, dat is te zeggen, volgens dengene die deze mededeeling neergeschreven heeft. Of zij juist is, zou misschien betwijfeld kunnen worden op grond van het opschrift, dat zich op fol. 2 r van het handschrift van Gent bevindt. Dit luidt:

„Cijrurgie van meester Jan Iperman int Jaer MCCC ende XXVIII.”

Maar, dit dient te worden opgemerkt, de hand is een andere en klaarblijkelijk jonger.

In geen geval is de Chirurgie ouder dan 1305, want er wordt op blz. 182, kol. b, van deze uitgaaf, gesproken van „den bouc van lilium medicus”, dat is Bernardus van Gordon's bekend werk *Lilium medicinae*, dat in of na genoemd jaar geschreven moet zijn ²⁾.

In de literatuur heerscht de meening dat Yperman zijn werk oorspronkelijk in het Latijn zou hebben geschreven. Ofschoon Carolus ³⁾ reeds verklaard had, dat „Jean Ypermans doit être considéré jusqu'ici comme le père de la chirurgie flamande, parce qu'il est le premier qui ait écrit ex-professo, en sa langue maternelle, sur la chirurgie”, schreef Haeser ⁴⁾: „Die Chirurgie Ypermans, ursprünglich lateinisch abgefasst, war zunächst für den noch sehr jungen Sohn desselben bestimmt.” Neuburger ⁵⁾ sluit zich hierbij aan en ook Pagel ⁶⁾ gewaagt van een latijnschen tekst, waarvan nog slechts het incipit overgebleven zou zijn.

Haeser heeft vermoedelijk Broeckx' uitgaaf van het Handschrift van

¹⁾ Janus, XIVe Ann. 1909, blz. 393. Daar vindt men ook de fotografische afbeeldingen der terzake dienende plaatsen weergegeven.

²⁾ Pagel, Ueber den Theriak, nach einer bisher ungedruckten Schrift des Bernhard von Gordon. Pharmac. Post, 1894.

³⁾ Ann. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand XXXII, 1854, blz. 32.

⁴⁾ Geschichte der Medizin, I, blz. 769.

⁵⁾ Geschichte der Medizin, II, blz. 519.

⁶⁾ Handbuch der Geschichte der Medizin, I, blz. 738.

Cambridge voor zich gehad. Leest men den daarin voorkomenden latijnschen aanhef aandachtig over, dan blijkt evenwel niets van een oorspronkelijk latijnschen tekst, maar alleen van latijnsche werken, die Yperman bij het schrijven geraadpleegd heeft.

„Quam ipse tractavit in flamingo ad utilitatem filii suo” heet het ook in laatstgenoemd handschrift, terwijl dat van Brussel „Quam ipse compilavit et in teutonico redegit filio suo” te lezen geeft. Bovendien vermelden de handschriften, ook het Londensche, dat Yperman de Chirurgie „getrocken” heeft „uut alle den auctoers” en „uten latine ende uten sijn selves verstandnisse” en dat wel „in dyetscher talen.”

Ik houd het daarom voor waarschijnlijk dat het latijnsche incipit later door een of ander afschrijver, om aan het werk een klassieken glimp te geven, in het afschrift is opgenomen. Dit verklaart dan tevens waarom in het afschrift van Cambridge een dubbel incipit voorkomt, eerst een latijnsch en daarna een vlaamsch.

Ik ben in mijn meening nog versterkt door een zin in het handschrift van Gent, op fol. 105 a (zie blz. 137, noot 1), welke aldus luidt:

„Hier wil ic eynde maken vanden anderen boeke dye es van den
„halze, waerbij ick bydde alle denghenen diere an zullen zien ofte
„leeren dat sijn zullen bydden over denghenen, die desen boec trock
„uten latyne int vlaamsche.”

En dat hier geen vertaler van een geschrift van Yperman aan 't woord is, blijkt uit het vervolg: „want ik deedt bij [mijnrel. minne] van denghenen die achter mij soude bliven,” dat is namelijk zijn zoon. En ten overvloede wijs ik nog op een volzin uit de copie van Gent op fol.(3)d (zie blz. 145, kol. b), waarin gesproken wordt van humoren, die volgens Galenos „ter onsochter steden lopen” en waarop volgt: „ende aldus segt hijt in latijn: ad locum dolorosum confluent humores”, een toevoegsel, dat in een latijnsch stuk natuurlijk geen zin zou gehad hebben.

* * *

Het is alleszins verklaarbaar dat Carolus, na de kennismaking met Yperman's werken, in opgetogenheid over hun inhoud, zijn landsman den titel van „le père de la Chirurgie flamande” toegekend heeft.

Deze geschriften waren eeuwenlang der vergetelheid prijs gegeven; geen der bibliographen, zelfs niet de belgische, waren zich van hun bestaan bewust¹⁾. Wel heeft Van Hulthem, die in 1818 het thans te Brussel berustende perkamenten handschrift van den Londenschen verzamelaar Heber wist te verkrijgen, zich tot een onderzoek gezet, doch hij zag zich genoopt dezen arbeid aan Willems over te laten. En deze bepaalde zich, wat de *Cyrurgia* en de *Medicina* betreft, tot een beschrijving van slechts enkele regels²⁾.

Men mag dus zeggen, dat, toen Carolus zich tot een analyse der

¹⁾ In Broeckx' *Essai sur l'histoire de la Médecine Belge*, Brussel, 1838, komt Yperman's naam niet voor.

²⁾ *Bibliotheca Hulthemiana*. Gand, 1837, Vol. VI, Manuscrits. No. 193, blz. 45.

Chirurgie zette, niemand bevroedde, welk een groote wetenschappelijke waarde dit werk bezat.

Reeds het feit, dat beide werken in de landstaal geschreven waren, moest het Vlaamsche hart met voldoening vervullen. De Chirurgie getuigde bovendien van een groote belezenheid, en, wat meer zegt, van een vrij belangrijke mate van zelfstandigheid en ervaring van den schrijver; deugden, die voor dien tijd zeker niet tot de alledaagsche gerekend kunnen worden. Carolus vond methoden beschreven, zooals bijvoorbeeld het toesnoeren der bloedvaten, welke uitvinding hij van veel jonger dagteekening waande; hij vond een wijze van wondbehandeling aanbevolen, die van een goeden kijk op het wondheelingsproces getuigde; en van operaties gewag gemaakt, welke men gewoon was tot de vruchten der moderne chirurgische techniek te rekenen.

Geen wonder dus, dat Carolus en zijn landgenooten in Yperman den man meenden ontdekt te hebben, die aan de heilkunst in hun vaderland nieuw leven geschonken en haar een tijdperk van ontwikkeling geopend had. En zij achtten zich derhalve wel gerechtigd hem op eene lijn te stellen met een ander waardig vertegenwoordiger van den Vlaamschen stam, namelijk Jacob van Maerlant, den „Vader der diet-scher dichtren algader.”

Nu was Yperman buiten kijf een man van beteekenis. De overheid wist zijn kundigheden op prijs te stellen en niet minder zijn medeburgers, die, zooals wij uit de Chirurgie vernemen, in ernstige gevallen niet verzuimden zijn hulp in te roepen. Dat de Vlamingen hem nog gaarne als een toonbeeld van den heelmeeester beschouwen, bewijst wel dat zijn naam een zeer goeden klank moet bezeten hebben. Doch dit alles geeft geen antwoord op de vraag naar zijn wetenschappelijke verdiensten. Daarvoor zouden wij gaarne willen weten of Yperman leerlingen gevormd, school gemaakt of op welke wijze dan ook medegewerkt heeft aan de ontwikkeling der Chirurgie. Maar hierover zwijgt de geschiedenis en alleen zijn geschriften kunnen hier eenig licht verschaffen. Carolus was zich daarvan wel bewust, immers hij schreef dat „Yperman doit être considéré jusqu'ici comme le père de la chirurgie flamande.”

Van eenigen invloed op zijn tijdgenooten is tot dusver geen spoor gevonden. Te vergeefs zoekt men in de manuscripten der in 1343 voltooide Chirurgie van Thomas Scelling ¹⁾ naar Yperman's naam. Dit werk, dat in een wetenschappelijk opzicht zeker beneden dat van Yperman staat, vertoont weliswaar talrijke punten van overeenkomst, doch dit komt omdat beide schrijvers uit dezelfde bronnen geput hebben.

¹⁾ Van deze Chirurgie bestaan voorzoover mij bekend is, twee papieren afschriften, het eene is eigendom van het Britsch Museum en maakt deel uit van een bundel Tractat. Var. Cirurg. Belgice (Hs. Harl. 1684), welke door de Flou en Gaillard in de Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Akademie (1897, blz. 468) beschreven is. Men zie de beschrijving van dit Hs. aan het eind van deze inleiding. Het andere exemplaar is door Dr. Geyll in de Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage (No. 78 C 27) gevonden; het heeft een eenigszins afwijkenden aanhef en een expliciet zonder vermelding van jaartal.

Het is evenmin gebleken of Yperman's zoon, van wien in den aanhef der Chirurgie gewag wordt gemaakt, met de lessen zijns vaders zijn voordeel heeft weten te doen. Hij heeft natuurlijk kans gehad zijn vader als stadsheermeester op te volgen, maar daarvan is klaarblijkelijk niets gekomen, want de familienaam is na 1329 uit de stadsrekeningen van Yperen verdwenen en men heeft, zooals wij reeds gezien hebben, aan Meester Henri le Bril de voorkeur geschonken.

Toch mag men uit het aantal der aan het licht gekomen afschriften der Chirurgie, uit de orthografische verschillen, die zij vertoonen en uit hun ouderdom wel afleiden, dat dit werk gezocht en over een groot deel van het land verbreid was en nog langen tijd na de verschijning gelezen en bestudeerd werd. Sedert Carolus van het Brusselsche handschrift, dat omtrent 1351 geschreven moet zijn, een uittreksel maakte, zijn nog drie papieren exemplaren te voorschijn gekomen, die, naar de watermerken te oordeelen, uit de 15de eeuw dagteekenen, en het is natuurlijk niet onmogelijk dat er meer bestaan hebben en hier of daar nog een exemplaar verborgen ligt. Ongetwijfeld zal tot de verspreiding de omstandigheid bijgedragen hebben, dat het werk in de landstaal geschreven is. Juist daarom moet het den talrijken oneerlijken concurrenten der geschoolde chirurgen, den barbiers, den kwakzalvers en anderen empirici van hetzelfde allooi, die zich van de latijnsche literatuur spenen moesten, bijzonder welkom geweest zijn. Dit volkje geraakte daardoor in de gelegenheid kennis te maken met de geneeskrachtige kruiden en zeer samengestelde recepten, door Yperman aan Dioskorides, Galenos, Ibn Mesuë, aan Nicolaas' Antidotarium en Platearius' Circa instans, aan het zoogenaamde Macer Floridus en andere pharmako-therapeutische geschriften ontleend en tevens met groote verscheidenheid van de dierlijke geneesmiddelen, waarvan ook hij, als kind van zijn tijd, een voorstander blijkt geweest te zijn.

Men meene evenwel niet dat het in Ypermans bedoeling gelegen heeft, aan de behoeften van empirici, tooverkollen, oliekoopen en andere lieden van dat slag te gemoet te komen. Integendeel, het was zijn ernstig streven de heilkunst aan de handen van onbevoegden te ontrukken en haar een plaats te verzekeren naast de verwaande Medicina, die te lang reeds de uitoefening van het geneeskundig handwerk beneden hare waardigheid geacht had. Wat die veel gesmade heilkunst wel vermocht, verzuimt hij niet telkenmale te doen uitkomen. Zoo bijvoorbeeld in het relaas over een door zeker „leeken meester” verknoeid geval, waarin echter gelukkig nog baat werd gevonden door den raad van Lanfranc, tot wien zich de inmiddels ter hulp geroepen, doch machteloze „fisisijn” gewend had. Hij steekt den draak met de „zotte phisysiene”, die zich inbeelden het buiten de operatieve behandeling van de grauwe staar te kunnen stellen en deze aandoening, tevergeefs natuurlijk, met „purgaciën” trachten te bestrijden. Maar hij gaat niet minder fel te keer tegen de „leeken surgijs”, de „valsche meesters, die leec siin” en tegen de „leeke onbekinde, die niet ne weten van der saken, omdat si gheene kennesse draghen ane de

nature, waeraf datsi niet geleert en siin". Bizonder slecht is hij te spreken over zekeren „meester Willem van Ziericzee, in Vlaanderen," die zonder onderscheid alle soorten van wonden, zonder ze toe te naaien, met een zalf van bokken- en schapensmout, met spaansch groen vermengd, placht te behandelen en zich niet eens de moeite gaf de pleisters behoorlijk te ververschen. En over Lise Pauwels, het „wijf" uit Poperinghe, die, in navolging van Cato, alle wonden met roode koolbladeren bedekte, met dit gevolg dat wel velen genazen, maar ook velen stierven. En niet minder ergert hij zich aan „meester Anceel van Genuwen", onder wiens behandeling „er meer starf dan genas". Hoewel deze meester „niet was van de genen, die redene bekenden, maar van den gemeinen leeken lieden", ging er toch een groote roep van hem uit, en „was hi vele meer geprijst dan alle dandere meesters, die bi der const wrochten". Waaruit men, zoo besluit meester Jan filosofisch, wederom leeren kan, dat in de wereld „goede vente" meer gewin brengt dan „goede ware."

Het beste middel om de heekunst te verheffen, zoekt hij in vermeerdering van natuurwetenschappelijke kennis en in een vereeniging van de beide hoofdtakken van de geneeskundige wetenschap. „Het ware oec nuttelijc," zoo schrijft hij in het hoofdstuk over „bocium", „dattie surgijn ware medicijn, ende oec recht, alsi waren ten beginne, alse Ypocrasende Galienus ende Avicenna, ende also mer noch vint in andren steden opten dach van heden." En hij trachtte zijn stelling, dat de beoefening en van genees- en van heekunst voor den enkeling mogelijk was, door het schrijven van een leerboek over inwendige ziekten klem bij te zetten.

Ook uit andere plaatsen blijkt hoe Yperman het welzijn van zijn vakgenooten ter harte hing. Telkens grijpt hij de gelegenheid aan, hun uit zijn rijke ervaring de middelen aan de hand te doen, waarmede zij het vertrouwen hunner patiënten kunnen winnen en hun goeden naam bestendigen. Het zijn, naar de gewoonte van dien tijd, ook wel eens kleine kunstgrepen, die hij den arts aanprijst om de zieken en hun nabestaanden voor zich te winnen, en zelfs een leugentje om bestwil acht hij ter bereiking van dit doel wel geoorloofd. „Ende emmer en segt den gewonden niet anders dan dat het wert een cure. Want troestedine dat hi soude siin op enen corten tijt del[i]vereret van den ysere ende hijt logene vonde, hi soude u te min betrouwen." Ook acht hij het raadzaam de behandeling van een hopeloos geval bijtijds op te geven, opdat de goede naam niet in opspraak kome, een raad, die echter niet nieuw en reeds door vele voorgangers gegeven was. Staat de familie niettemin op voortzetting van de behandeling, verzuim dan in geen geval, zegt hij, haar van het dreigende onheil te rechter tijd in kennis te stellen; want „comet ten archsten, so en werdire niet met geblamert ende ghij zult behouden [der] vrienden vrientscap."

Welke hooge eischen hij overigens aan zijn kunstbroeders stelt, leert men uit het vierde kapittel van het eerste boek der Chirurgie. Dit geeft in hoofdzaken de in de toenmalige geneeskundige literatuur

algemeen verbreide medische deontologie weer, welke door Yperman, onder eerlijke vermelding van de bronnen, aan de klassieken en hunne kommentatoren is ontleend.

Het afschrijven van deze medische fatsoensleer doet vanzelf de vraag rijzen, hoe het met Yperman's oorspronkelijkheid gesteld is. Hij heeft ons haar beantwoording zeer gemakkelijk gemaakt, want op enkele uitzonderingen na verzuimde hij nimmer de auteurs te noemen, wier denkbeelden en methoden hij tot de zijne gemaakt heeft. En dat waren niet slechts de allereersten, want een middeleeuwsch geneeskundig werk zou zonder de namen van een Galenus of van een Avicenna al zeer weinig opgang gemaakt hebben, doch ook de dii minores, met wier werk het zijne zeker op één lijn gesteld mag worden. Dank zij deze ruitelike handelwijze, waaraan menig tijdgenoot een voorbeeld had kunnen nemen, bespeuren wij dat Yperman zijn anatomische en physiologische kennis, zijn theoretisch-geneeskundige beschouwingen, de behandelingsmethoden der inwendige ziekten, de gekompliceerde receptuur, alle aan vroegere schrijvers ontleend heeft. Maar het blijkt tevens, dat hij, waar het op chirurgische zaken aankwam, een prijzenswaardige mate van zelfstandigheid heeft weten te bewaren, zoodat hij in dit opzicht bij de voornaamste chirurgen van zijn tijd niet achter staat. Het lijdt geen twijfel of hem stond een voor dien tijd welvoorziene bibliotheek ten dienste; hij somt een aantal geneeskundige werken op en spreekt van „onsen bouc, die men heet ebe mesue” of van „onsen antidotarius”, uitlatingen, die Broeckx op een dwaalspoor gebracht en tot de naïve veronderstelling geleid hebben, dat deze werken uit Yperman's pen zouden zijn gevloeid. Een aan deze uitgaaf toegevoegde „Lijst van Schrijvers”, leert dat Yperman, alvorens zich tot schrijven te zetten, de literatuur vlijtig bestudeerd heeft, maar hij beschikte klaarblijkelijk ook over een groote ervaring, want hij geeft over menig punt zijn eigen oordeel onomwonden te kennen en durft operaties te ondernemen, die beheersching der techniek en veel zelfvertrouwen verraden. Hij koestert de overtuiging dat alleen grondige kennis van de natuur den grondslag van medische kennis kan vormen, is wars van bijgeloof en bezit bovendien den niet geringen moed dit openlijk te verkondigen. Aangaande het geloof in de macht der Fransche koningen door louter aanraking klierziekte te kunnen genezen, merkt hij lakoniek op: „vele geneester met haren gelove ende onderwilen genesen sulke niet.” Niettegenstaande andere chirurgische werken als afdoend middel tegen scrophulose aan de hand doen, dat „men den sieken leiden soude op een lopende water up Sente Jansnacht in den somer, ende doene daerop bloeden, so dat dbloet valle int water”, acht hij een behandeling met zekere zalf „die rechte cure, entie sekerste”. Dat „scaertmonde” of hazelip toegeschreven moet worden aan het eten van haas of eenig ander dier door de moeder, noemt hij „grote logene”, want, zoo merkt hij op, „het siin menech scarde in lippen, wies moeder noyt en aten hasenvleesch no en sagen robaerde van der zee.”

Over Yperman's anatomie en physiologie valt niet veel bizonders te zeggen. Ondanks dat hij als zijn meening te kennen geeft, „dat ele surgijn es sculdech te weten hoe die leden van den mensce binnen siin gemaect”, vindt men toch eigenlijk alleen in de eerste boeken zijner chirurgie, die over de aandoeningen van het hoofd handelen, eenige zeer oppervlakkige mededeelingen en beschouwingen, waarbij een tot in bijzonderheden afdalende teleologische zienswijze het „leit-motiv” vormt. Zoo vernemen wij dat „thoeft es ront, omdat te meer houden soude in even vele steden, ende omdat ront ene scone vorme es. Ende omdat herde slagen of vallen of werpingen te min daeraen soudendaken ende te lichtelikere af souden scieten.” Verder, dat de neus aan de punt kraakbeenig is, „want ware dende van den nese voren been, het soude menechwerf breken ende dan soude de mensce dansichte hebben ontscepen”; dat „thoeft te scoenre es omdat haer op heeft,” en de uitwendige gehoorgang gebogen, wijl dit „Gode goet dochte”.

Yperman's pathologie — natuurlijk is hij de leer der humoren toegegedaan — kunnen wij stilzwijgend voorbij gaan, want zij vormt al evenmin de sterkste zijde van het boek en hetgeen hij op dit gebied ten beste geeft is geheel, en nog wel oppervlakkig, aan de klassieken ontleend.

Ook in de therapie van de inwendige ziekten — of beter gezegd van die ziekten, welke destijds met inwendige middelen plachten behandeld te worden — vinden wij zeer veel, dat aan de Grieken en aan de Arabieren herinnert. Het werk, in 't bijzonder het laatste deel, hetwelk alleen in het handschrift van Cambridge aangetroffen wordt, vloeit over van zeer ingewikkelde recepten, van de soort, die men in Nicolaus' Antidotarium vinden kan. Het hoofddoel is de „purgacie” der kwade lichaamssappen, waartoe artsijen als yeralogodion, Theodoricum anacardion, pillen cochias rasis, yera-pigra Galieni en dergelijke aanbevolen worden.

Hoewel de drektherapie haar grootste triomfen nog viereen moest, stond zij toch in Yperman's tijd, en trouwens veel vroeger reeds, in hoog aanzien. Yperman prijst „geets cotelen” tegen „scrofulen of sconinx evel” aan en „duvenmes”, „stront van den osse”, „mes van den mensce” en „menschenquaet” — dit laatste in zonderlinge verbinding met „blaeu laken” tot asch gebrand — tegen apostemen, fistels en kanker. Het zijn altegader middelen, welke nog lang niet uit den artsijnschat der volksgeneeskunde verdwenen zijn. Van de overige middelen van dierlijken oorsprong, die, het zij ter loops opgemerkt, het veelvuldigst in het handschrift van Cambridge genoemd worden, noem ik nog „hasenhaer”, tot bloedstelping aanbevolen, „ganzen, hinnen- en hanen-smout”, „vetheit van den beere”, en „van der gheeten” tegen allerhande soorten van huiduitslag; en, als merkwaardig uitvloeisel van een konsekwent volgehouden orgaantherapie, „solen van oude scoen” tegen ontvellingen en brandwonden. Yperman bezigt „roode slecken” tegen klieren, mieren-eieren tegen doofheid, slangevleesch en maden tegen melaatschheid. Hij past het verbeende gedeelte

van het hertenhart op aambeien, de tot asch verbrande hondenkop en de padde op fistels toe, maakt gebruik van „wijfsmele" tegen oogziekten, van duiven- en menschenbloed tegen breuken, en, in navolging van Plinius, van „waeter daer een doot mensche in ghedwegen is" tegen beenzweer!

Hiertegenover staat dat Yperman's artsenijschat ook zeer rationeele middelen bevatte. Zoo schrijft hij een pasta tegen tandpijn voor, waarin hyoscyamus het hoofdbestanddeel vormt. Poeder van eierschalen beveelt hij tegen neusbloeding aan en zelfs de eveneens daartegen aangeprezen prikkeling van de borsten is niet zoo onzinnig als het wel lijkt. De meeste zijner recepten tegen slijmvliesandoeningen bevatten samentrekkende stoffen en zijn middelen tegen huidparasieten zijn dezelfde als thans nog gebruikt worden. Welk een taai leven sommige methoden hebben, bewijst het nog niet lang geleden toegepaste middel om bij favushoofdzeer de haren uit te trekken, n.l. de pikpleister, welke wij bij Yperman onder den naam van „rug-gene huve" ontmoeten. Natuurlijk speelt ook de aderlating een voorname rol en dat Yperman al evenmin tegen een rijkelijke aftapping opzag als later Sydenham en Bouillaud, bewijst zijn raad om bij levensgevaarlijke keelaandoeningen den zieke te laten „tot hi gaet in onmacht."

De diëtetische voorschriften, welke Yperman nimmer verzuimt te geven, kunnen over het algemeen onze goedkeuring wel wegdragen en hetzelfde geldt van zijn hygiënische maatregelen, als het mijden van ongekookt water en van sneeuwwater, het verbod van den coitus onder bepaalde omstandigheden en het gebruik van warme en koude baden.

De tot dusver opgesomde bijzonderheden vormen intusschen voor ons niet het belangwekkendste deel van Yperman's boek, want het meerendeel is, het valt niet te loochenen, louter compilatie. Natuurlijk zullen wij meester Jan om dit soort van werk niet hard vallen, want het afschrijven en het excerpeeren werden nu eenmaal in de middeleeuwen tot hoogst verdienstelijken en wetenschappelijken arbeid gerekend, en het zou van ondankbaarheid getuigen, als wij die verkleinden, want hoeveel oude kennis is daardoor niet voor teloorgaan behoed geworden? Aangezien Yperman het tamelijk wel verstond in een beknopt bestek een overzicht te geven van den stand der geneeskundige wetenschap en zijn ervaring hem tevens in staat stelde het kaf van het koren te scheiden, heeft hij, in een tijd dat de boeken uiterst schaarsch waren, met zijn uittreksel zijn collega's werkelijk een goeden dienst bewezen.

Op ons evenwel oefent het eigenlijke chirurgische deel van het werk grooter aantrekkingskracht uit. Hier doet Yperman zich van zijn besten kant kennen en toont hij zich een zeer bekwaam praktikus, die zijn vak ter dege beheerscht. Aan uitgebreide kennis der literatuur paart hij een kritischen zin en een nuchter oordeel, die hem voor al te slaafsche navolging van zijn voorgangers behoeden. De wondbehandeling is hij volkomen meester en als opera-

rateur beschikt hij over den noodigen durf, die echter, dank zij zijn bedachtzaamheid, nimmer tot dристheid overslaat. Tevens toont hij een hart te bezitten, dat warm voor zijn patienten klopt. „Hieraf”, zoo schrijft hij in een der hoofdstukken over de behandeling van klieren, „hieraf so vorsiet u wel, dat gi den zieken niet en avontuert no u selven niet en brinct in pelloten ¹⁾, alse menech meester hem selven heeft [ge]bracht, bi dat hijs niet en conste, of bi roekeloesheden.” Hoe minder ingrijpend de maatregelen des te beter, en waar men dus met een eenvoudige snede volstaan kan, daar ga men niet over tot een kruisgewijze, al werd die destijds bij het openen van abscessen en het uitpellen van gezwollen gaarne toegepast, „want men es sculdech den mensce te genesene metter minster pinen ende metter minster lixemen.” Die zorg voor „scone” en kleine lixemen of litteekens verradt den man, die zijn beroep niet als een ruw handwerk, doch als een kunst opvat. „Piint u altoes om ene cleine lixeme te maken”, raadt hij aan en hij doet, door bespreking van de richting der huidsnede en van de nabehandeling, de middelen aan de hand om dit doel te bereiken.

Het verbaast ons niet dat aan de wondbehandeling, het voornaamste deel immers van de toenmalige heelkunst, de ruimste plaats is toegekend. Zij vormt ontegenzeggelijk het uitvoerigste en tevens het beste deel van het werk. Het gebruik van wijn als wondmiddel leert ons Yperman als een aanhanger van Hugo van Lucca's methode kennen, welke er op gericht was het wondheelingsproces door het bevorderen van de onmiddellijke vergroeiing der wondvlakken te bekorten. Zij was een groote verbetering, vergeleken bij de handelwijze van Roger, Roland en der Vier Meesters, die in de ettering een natuurlijke schakel van het genezingsproces zagen, welke derhalve door prikkelende middelen zoo mogelijk nog bevorderd diende te worden.

De reinigingsmaatregelen, door Yperman aanbevolen, als het zorgvuldig uitwasschen der wonde, het scheren der haren in de omgeving, het verwijderen van vreemde voorwerpen, verdienen, van een antiseptisch standpunt bezien, toejuiching. Zij bewijzen, even als de hier achter te noemen maatregelen, dat de wondbehandeling in de middeleeuwen reeds een vrij hoogen trap van ontwikkeling bereikt had. Sterken nadruk legt Yperman op zorgvuldige bloedstelping, waartoe hij dezelfde middelen bezigt, als waarvan men zich thans pleegt te bedienen, namelijk dichtdrukking, toeschroeiing, onderbinding en omsteking van het vat. „Die sekerste cure van bloede te stremmene es dat men die arterie of adere uut hale ende mense verdraye ende toebinde daerna”, en nu mogen er „selke meesters siin diere op leggen gebernde plumen ende andere gebernde vilt”, maar, verzekert meester Jan, „ic heb u geseit na minen wetene dbeste dattie oude meesters antierden. Ende ic en wasser noyt met bedrogen.”

¹⁾ Opspraak.

Het toenaaien van de wonde placht Yperman met groote zorgvuldigheid te verrichten. Opdat de wond overal, ook in de diepte, goed sluite, geeft hij den raad met het hechten „in de middewaert” te beginnen en tevens de steken behoorlijk diep te leggen. Anders vergadert zich allicht etter op den bodem en dan „so comter afsomwile lanc werc.” Toch zou het verkeerd zijn de drainage te verwaarloozen en daarom moet in een der hoeken, en wel in de laagst gelegene, een „wiekje” gelegd worden, waarlangs de etter kan afvloeien. Dat aan de instrumenten hooge eischen gesteld worden, leert de beschrijving van de naalden, welke moeten zijn „driecantech, entie oge moet siin gegracht, dattie draet mach liggen in die gracht, so en werdet niet te dickere an die oge.” Want, dit zij ten gerieve van den leek opgemerkt, daardoor zou het steekkanaal maar onnoodig wijd en allicht een ongewenschte verscheuring van het weefsel veroorzaakt worden.

In de diagnostiek en de behandeling van schedelwonden, al of niet gecombineerd met schedelbreuk, moet Yperman een groote bedrevenheid bezeten hebben. De uitvoerigheid, waarin hij hier vervalt, verraadt voor dit onderwerp een bijzondere voorliefde. Zijn ondervinding op dit punt blijkt niet gering geweest te zijn, want hij weet verscheidene gevallen uit zijn praktijk aan te halen om zijn inzichten te staven. Na verteld te hebben dat Bruno, Lanfranc en anderen op de ontbloote dura mater een zoogenaamden „pulvis capitalis” plegen te leggen, gaat hij aldus voort: Nu verstaat mine lere en wat mi gesciede. Ic ruimde die wonde so dat ic die scerve al bloot hadde, ierst thaer afgescoren; ende daerna wiectiese” En om de doeltreffendheid dezer maatregelen nader toe te lichten, laat hij dan het verhaal volgen van een jongen, wiens hoofd zoodanig verwond was, dat „therssenbecken al ontwee was ende deen been gescoten onder dander.” Fluks een mes genomen en de huid zoo ver gekliefd, dat de barst overzien kon worden en voor de behandeling toegankelijk werd, dit was de rationeele methode, die Yperman hier in praktijk bracht en wel met zulk goed gevolg, dat de patient na eenigen tijd weer bijkwam, den handigen heelmeeester tot diens niet geringe voldoening „oom” heette en na verloop van tijd volkomen genas. Dezelfde behandeling pastte hij nog toe op een anderen knaap en op een „jonfroukijn”, die door een paard tegen het hoofd geslagen waren, op een „ouden cnape”, dien men met een „plommeye” de hersenpan ingedeukt had, en op „vele andere in Ypere in Vlaenderen ende daeromtrent”.

De kapitels over de andere aandoeningen van het hoofd, van oog, oor, neus, keel en mond, moet ik korthedshalve stilzwijgend voorbijgaan, schoon ik ternauwernood de verzoeking weerstaan kan, in den breedte over deze belangrijke onderwerpen uit te weiden.

Wat de overige deelen van het werk betreft, zij opgemerkt dat de stijl van het zevende boek, hetwelk over de ledenmaten handelt, allengs een ander karakter aanneemt en zich kenmerkt door zekere haastigheid in het beschrijven, hetgeen de vraag doet rijzen of het

Yperman wellicht aan tijd en gelegenheid ontbroken heeft om zijn arbeid op denzelfden breedten grondslag voort te zetten als waarop hij haar heeft aangevangen. Met dit boek loopen de Brusselsche en Gentsche handschriften ten einde, en wat verder volgt, komt alleen in het manuscript van Cambridge voor. Dit deel, waarin de ziekten der buik- en geslachtsorganen, melaatschheid, pokken, mazelen, wondroos, kanker een beurt krijgen, steekt, wat duidelijkheid en uitvoerigheid betreft, en ook in taalkundig opzicht bepaald ongunstig bij de voorgaande boeken af. Maar wie weet hoezeer het oorspronkelijke werk onder het afschrijven, hetgeen immers lang niet altijd door bevoegden geschiedde, geleden heeft? Opmerkelijk is het dat een groot deel der recepten in het handschrift van Cambridge in het latijn, en niet van het fraaiste, vervat zijn.

Niettemin bevatten deze laatste boeken nog tal van merkwaardige zaken, die de hedendaagsche heilkundige in een middeleeuwsch chirurgisch leerboek niet zoeken zou. Daaronder is wel weer veel dat Yperman aan anderen ontleend heeft, maar hij blijft zich toch telkens een eigen oordeel voorbehouden. Zoo gaat hij inzake de behandeling van breuken met zijn eigen ervaring te rade en volgt een methode, welke hem zoo goed voldeed, dat hij alle meesters „bidt” haar eveneens toe te passen. „Ic ghenas”, schrijft hij, „vele lieden der met — namelijk „met dranken ende met plasteren van buten der op gheleit ende wel derboven ghecussineelt” — binnen der stede van Ypere, die ghescoert waren, maer alst nieuwe ende versch was”. „Maar”, zoo gaat hij voort, „ic doe jou weten alse de rupture een jaer out is, dan moetet ghesneden wesen metter hant. Ende ic bidde alle meesters alse die rupture out is, datsi hem dat niet vermeten te ghenesen, want hets oncurable ende ondoenlic ende ongheneselic sonder sniden.”

Dat hij niet schuwde het mes te hanteeren waar het pas gaf, bewijst ook het bekende geval van de begijn, die aan een abces aan den hals leed, en die hij, op het voorbeeld van Lanfranc, na de operatie, welke gevaarlijk genoeg kan geweest zijn, met behulp van een zilveren pijpje kunstmatig moest voeden. Intusschen verloor hij de grenzen van zijn kunst niet uit het oog. Al beweren velen dat men afgeslagen lichaamsdeelen weder kan doen aangroeien, gelooft het niet, zegt hij, zij geven „den volke logene te verstante”.

Doch genoeg! Beter dan deze enkele aanhalingen vermogen, zal de studie dezer Chirurgie zelve den lezer een denkbeeld kunnen geven van de beteekenis van dezen oud-vlaamschen heelmester, die, hij moge dan voor de wetenschap geen nieuwe wegen gebaad hebben, toch een eervolle plaats zal blijven innemen in de annalen der Chirurgie, terwijl hij wegens zijn verdiensten als schrijver, zijn pogingen tot verbreiding van chirurgische kennis, zijn streven naar verheffing van zijn stand en zijn praktische bekwaamheden, zonder twijfel tot de verdienstelijkste vertegenwoordigers der heilkunst in Vlaanderen gerekend mag worden.

Broeckx heeft voor zijn uitgaaf van Yperman's Chirurgie uitsluitend van den tekst in Ms. A 19 van de Boekerij van S. John's College te Cambridge gebruik gemaakt, niettegenstaande hem het bestaan van twee andere, namelijk het perkamenten exemplaar van Van Hulthem en een papieren, dat aan Dr. Snellaert toebehoord heeft, bekend was. Inmiddels is door de Flou en Gaillard¹⁾ op een vierde afschrift de aandacht gevestigd, hetwelk deel uitmaakt van den bundel Ms. Harl. 1684 van het Britsch Museum. Ik laat van deze handschriften, welke alle voor mijn uitgaaf gediend hebben, hier een beschrijving volgen.

Ms. 15624—41, Kon. Bibl. Brussel.

Deze bundel is in 1818 uit de verzameling van den Londenschen boekenliefhebber Heber in handen van Van Hulthem overgegaan en na diens dood in het bezit van de Bourgondische Bibliotheek, thans Koninklijke Bibliotheek te Brussel gekomen. J. F. Willems gaf er een beschrijving van, welke opgenomen is in: *Bibliotheca Hulthemiana*²⁾ onder den titel van „Aloude belgische natuerkunde van den mensch, in de dertiende en veertiende eeuw.”

Hij bestaat uit 147 goed geconserveerde perkamenten bladen, klein 4° formaat, 0, 21×0,15 M. oppervlakte, en is, wat het proza aangaat, in twee kolommen, elk van 50 regels, beschreven. Uit een notitie op het achterste schutblad blijkt wie indertijd de eigenaar geweest is:

Scriptor qui scripsit cum Christo vivere possit.

Cum nomine aptum Godefridus Leonijs

Sit sic vocitatum, Notarius et

Aromatarius Mechlinensis.

Een paar andere plaatsen geven den tijd aan, waarin het Hs. afgeschreven is. Op fol. 21 v. leest men:

Explicit antidotarius scriptus anno

Domini 1351 in die beati Ypoliti martiri.

Finito libro sit laus et gloria Christo

Dexteram scribentis benedicat lingua legentis.

Aan het einde van den tweeden kolom op fol. 27 r. staat geschreven: Deo gratias per Johannem de Altre. Deze is vermoedelijk afschrijver van het Ms.

Het schrift is vrij klein, doch duidelijk en regelmatig. Behalve enkele beginletters, die rood gekleurd zijn, bevat het Hs. geen versierselen. Slechts is van de eerste letter van Yperman's Chirurgie, een H, meer werk gemaakt. Willems schrijft dat de dubbele i bestendig ii en niet ij is, geschreven hetgeen echter lang niet altijd het geval is.

Het stelselmatig volgehouden afkortingsstelsel betreft de uitgangen n, de, aer, er, et, en de voorzetsels per, con en sub, benevens ra, re, ro, ar, er en or. Zij worden door de gebruikelijke afkortings-teekens aangeduid. De u en de v worden door u, de dubbele u door w weergegeven.

¹⁾ Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Akademie, 1897.

²⁾ Vol. VI, Manuscripts, blz. 45.

Voor de interpunctie is van geen andere teekens gebruik gemaakt dan de punt en een ¶. Hier en daar zijn enkele woorden, bijv. eigenamen, onderstreept of, zooals met de opschriften der hoofdstukken het geval is, doorgehaald. De getallen, die de volgorde der hoofdstukken aangeven, bevinden zich in margine. Ook vindt men daar enkele uitdrukkingen, die op den inhoud van den tekst wijzen, als colirie, cure, zalve, dranc, plaester, enz. Ik heb ze, evenals enkele in margine aangebrachte verbeteringen, weggelaten, aangezien zij van geen belang zijn.

Aan het hoofd van de bladzijden bevinden zich de namen van de organen, welke besproken worden, als hooft, mont, kele. Na het hoofdstuk over de „kele” komt deze inhoudsaanwijzing niet meer voor.

De inhoud van den codex is zeer verscheiden, maar toch hebben de verschillende geschriften alle in meerdere of mindere mate betrekking op de natuur- en geneeskunde, zoodat men met Willems terecht van een „Natuerkunde van den mensch” kan spreken.

De verhandelingen zijn:

1. blad 1 — 6 r. Een soort van Kosmografie, een „natuerkunde van het heelal”, zooals Willems het stuk noemt.

2. fol. 6 v. — 8 v. Voorschriften ter bereiding van waters, als oogwaters, en oliën, bijv. olye van rosen, van vyoletten, benevens recepten tegen sproeten, overmatigen haargroei, enz. Het stuk vangt aan met: Aqua vite. dats water des levens. of levende water. De laatste kolom wordt bijna geheel in beslag genomen door een verhandeling over de herkenning van de teekenen van den naderenden dood: Dit siin tekene daer men den veygen mede kent.

3. fol. 9 v. — 21 v. Een vertaling van Nicolaus' Antidotarium. De aanhef luidt: Dese boec heet Nicolaus. ende oec so heefthi enen andren name alse antidotarius. In den welken siin geordineert vele manieren van confexiën, welc confexie te verstante es vergaderinge van vele simpelre medicinen ende substanciën.

Dit stuk is, voor zoover mij bekend, de eenige middelnederlandsche vertaling van het beroemde, in de eerste helft der XIIde eeuw verschenen, werk van den salernitaanschen geneeskundige Nicolaus, dat den grondslag vormt van vele later verschenen pharmakopeëen en herhaaldelijk gecommenteerd is. Op een der commentaren, het „circa instans”, kom ik later terug.

De Biblioth. Nat. te Parijs bezit twee fransche vertalingen, die door P. Dorveaux uitgegeven zijn (Zie de Literatuurlijst en tevens de Lijst van Schrijvers onder Nicolaus).

Van de 139 voorschriften die het Antidotarium bevat, komen 130 in deze middelnederlandsche vertaling voor en zij is dus vollediger dan de fransche met haar 85 recepten. De volgorde der confexiën, latuariën, opiaten, cyropen, trocisken, onguenten etc., is alfabetisch. Het eerst komt het beroemde „aurea alexandrina”, het laatst „zingiber conditum”. Aan het slot treft men het reeds genoemde

jaartal aan, waaruit men den ouderdom van het Ms. afleiden kan.

Het antidotarium wordt op fol. 21 v., 1e kol. onmiddellijk gevolgd door eenige prognostieke wenken en opmerkingen aangaande den pols. Dit stukje beslaat niet meer dan een kolom, en vangt aldus aan: Die mensce die leget in ziecheiden ende men hem tast sinen puls. Slaet hi effene ende zoetelec. so es men in hope dat hi sal genesen ende termineren ende trecken ter baten. Ende slaet hi oec. 2. slage en ten derden oneffene. die oneffen slach bediet die doot.

4. fol. 22 r. — 27 r. Handleiding bij het onderzoek der urine. Zij vangt aldus aan: Dese leringe van orinen beschrijft ons meester Gieljs van Salerne. ende nam sine materie uut Ysaacs boeke.

Over de meesters Gieljs en Ysaac, zie de Lijst van Schrijvers. Aan het slot van deze handleiding treft men den naam van den vermoedelijken afschrijver aan.

5. fol. 27 r. — 45 v. Een geneeskundige werk aanvangende met: Avicenna die wise meester seit dat de mensce es gemaect van der Aerden. Vooraf gaat: die tafele van Avicenna. omme elke ziecheit te vindene biden getale datter op staet.

Het stuk is verdeeld in 48 hoofdstukken; het eerste draagt tot opschrift: Ende ierst van den tekenen daer men die complexie mede bekent; het laatste: van den vede raet.

Er worden in deze verhandeling verschillende auteurs vermeld, o.a. Jan Braemlat, dezelfde die ook in Yperman's Chirurgie voorkomt.

6. fol. 46 r. — 47 r. De nature ende manieren van alle lieden, een verhandeling over de elementen en de complexiën.

7. fol. 47 v. — 48 r. Een „gelaetkunde” naar Hippokrates.

8. fol. 48 v. — 51 v. Een tweede geschrift over de urine, aldus aanvangend: Dese leringe van orinen bescreven dese meestren alse meester gieljs van saleerne. ende ysaac. ende heophilus.

Met dezen Theophilus is bedoeld Theophilus monachos, de schrijver van een boek over urine en van een ander over de ontlasting. (zie Literatuurlijst, v. Töply).

9. fol. 52 r. — 53 v. Dit siin .24. tekene der doot die Ypocras met hem dede graven, gevolgd door eenige latijnsche geneeskundige voorschriften.

De „tekene” eindigen aldus: Ende dese .24. tekenen waren vonden in Ypocras graf in. 1. yvoren busse.

10. fol. 54 r. — 73 v. Een geneeskundig geschrift, aanvangende: Den boec spreck van medicine ende ten iersten....

Het stuk bevat 42 kapitels; het eerste heeft tot opschrift: Van enen cortse die effimera heet; het laatste: van dat den man sine nature sciet siins ondankens.

De inhoudsopgaaf bevindt zich achteraan op fol. 73 v., 2e kolom.

Het werk eindigt hiermede: Explicit medicina magistri iohannis dicti Ypermans. deo gratias Amen. Het is door C. Broeckx in 1867 te Antwerpen bij J. E. Buschman uitgegeven.

11. fol. 74. r — 75 r. Een gedicht van 484 verzen over gezondheidsregelen, dat door Willems voor een uittreksel van Jacob Maerlant's *Heimelijcheit der heimelijcheden* gehouden wordt.

12. fol. 75 — 77 r. Uittreksels uit Maerlant's *Naturen Bloeme*.

13. fol. 77 v. — 85 r. Een ander gedicht van 2400 regels over „heimelijcheden van mannen en vrouwen”, hetwelk eindigt: *explicit mulierum secreta*. Voor nadere bijzonderheden verwijs ik naar Willem's beschrijving.

14. fol. 85 v. — 88 v. Een *Chiromantie*, uit 17 kapittels bestaande.

Bovengenoemd dichtwerk en deze *chiromantie* zijn uitgegeven door N. de Pauw in *Mnl. ged. en fragm.* dl. I.

15. fol. 89. Een gedicht van 118 regels, „geestelijke minne” geheeten.

16. fol. 91 r. — 107 r. Hier sal men verstaen in desen boec die leringe van dyascorides den wisen meester ende van circuminstance den wisen meester. welke desen boec gemaect hebben. die geheten es herbarijs. Ende es leringe van allen cruden die men orbort in medicinen ende in surgiën die nuttelijc siin den lichame omme die ziechheiden te verweerne ende gesonde te behoudene.

De vertaler dwaalt als hij onder circuminstanse „een wisen meester” verstaat. Zie Platearius, in *Lijst van Schrijvers*.

17. fol. 107 r. Dits de tafele van meester Jan Ypermans *surgie*.

Fol. 107 v. *Hic incipit cyrurgia magistri Johannis domini Ypermans etc.*

De *Chirurgie* eindigt op fol. 147 v; Bovenaan de tweede kolom van deze bladzijde leest men:

Laus tibi sit Christe

Jam labor explicit iste.

en op fol. 148 r:

Scriptor qui scripsit cum Christo vivere possit.

Cum nomine aptum Godefridus Leonijs

sit sic vocitatum Notarius et

Aromatarius Mechlinensis.

Beide notities schijnen volgens het schrift in de 15de eeuw geschreven te zijn.

Ms. A 19, S. John's College Library, Cambridge.

Dit goed geconserveerde papieren handschrift is, te oordeelen naar het watermerk, nl. een ossekop, welke de meeste overeenkomst vertoont

met No. 14198 van Briquet's groot werk over Watermerken ¹⁾, uit de XVde eeuw afkomstig. De band bestaat uit hout en leder en is versierd met een fraaien bandstempel, voorstellende St. Michiel, den draak verslaande. Volgens een mededeeling van Prof. W. de Vreese uit Gent zou deze stempel op zijn laatst in 1543 gebezigd zijn.

De bundel bevat twee gedeelten, een van 81 bladen en een van 19. De afmetingen der bladen zijn $0,286 \times 0,21$ M. Zij zijn beschreven in twee kolommen, van $0,203 \times 0,064$ M., die door lijnen begrensd zijn en elk 50 regels tellen. De eerste initiaal, een H, in blauw met roode ornamenten, is tamelijk fraai. De overige hoofdletters zijn enkel in rood, de opschriften der kapitels eveneens. Het schrift is duidelijk, niet verbleekt; de letters zijn vrij groot. Eenige voorbeelden van het schrift vindt men in Janus, Xe Ann., 1905, blz. 544. Fol. 1 r. draagt tot opschrift, in een hand van jongeren datum en staande letter: Ypermannis Medicina. Daaronder in rood: Hier beghint die Cirurgie van Meester Jan Yperman (zie blz. 5, noot 1). Dan volgt: Hic est practica, enz. De drie eerste kolommen geven de inhoudsopgaaf van het eerste boek. Daarna volgt een tweede incipit: Hier begint die cirurgie, enz. Het werk eindigt op fol. 161. Dan volgen zes blanke bladen en op een nieuw fol.: Hier beghint die jon lanfranc. Ende hij begint erst an dat hooft. Het slot van dit gedeelte bevindt zich op fol. 17: Explicet lanfrancus juvenis. Op deze bladzijde en op fol. 18 en 19 komen nog eenige recepten voor, die met een andere hand geschreven zijn.

Onder „jon lanfranc” en „lanfrancus juvenis” moet niet anders verstaan worden dan de Chirurgia parva van Lanfranc van Milaan.

De in dezen band voorkomende Chirurgie van Yperman is niet compleet. Van de in de „tafel” van het „bouc van den quaden beenen” genoemde twaalf kapitels zijn alleen de twee eerste voorhanden.

Het Handschrift bevat 76 afbeeldingen, meerendeels van chirurgische instrumenten. Zij zijn tamelijk onbeholpen, doch geven toch een goed denkbeeld van de vormen der middeleeuwsche heilkundige werktuigen. Op fol. 6 r., 24 r. en 80 r. zijn plaatsen opengelaten, die klaarblijkelijk voor teekeningen bestemd waren, doch niet ingevuld zijn. Er zijn meer van die ruimten geweest, doch zij zijn door een of anderen speelschen student met weinig toepasselijke en deels ook onwelvoeglijke schetsen ingevuld. Zoo vindt men op fol. 11 r. een naakte figuur met een zeer grooten penis afgebeeld; op 13 r. een dergelijke figuur en een hond, die zijn poot naar den penis uitstrekt. Er boven staat: dit is mijn hant (l. hont). Op fol. 15 v. staat een persoon afgebeeld, die waarschijnlijk een arts moet voorstellen, en daarnaast een tweede, in wiens anus een lavementspuit steekt. Fol. 20 v. en 31 v. vertoonen elk een hellebaardier en 48 v. een figuur, welke

¹⁾ Diction. Histor. des Marques du Papier.

volgens een bijschrift zekeren Huyghen van Wilghe moet verbeelden. Op 44 r. is een ruimte ingevuld met een onherkenbaren krabbel; op 40 v. vindt men een primitieve schets van een zweetstoof, waarin, zeker wel door een ander, een vogeltje geteekend is. Een andere badstoof is op fol. 27 r. afgebeeld.

Er komen in dit handschrift slechts twee anatomische schetsen voor. Een op fol. 2 v., blijkbaar niet ernstig bedoeld en vermoedelijk later ingelascht, stelt een anatomische les voor, waarin de leeraar zijn leerlingen een doodskop vertoont; de ander, op fol. 3 r., is een zeer primitieve schets van de getande kanten, waarmede de beenderen van de hersenpan in elkander grijpen.

De afkortingen zijn niet zoo veelvuldig en stelselmatig aangewend als in het Brusselsche handschrift; zij betreffen hoofdzakelijk de uitgangen en en er en de medeklinkers m en n. In de interpunctie wordt voorzien door de punt en het teeken ¶. In plaats van g e wordt meestal ghe geschreven.

De stijl staat bij die van het Hs. van Brussel achter; de orthografie laat te wenschen over. Carolus ¹⁾ overdreef niet toen hij schreef: „Le style du ms. de Cambridge est extrêmement defectueux, l'orthographe y est nulle, le copiste ne connaissait pas le latin qu'il transcrivait et le flamand y est absolument écrit comme on parle dans la Flandre occidentale et nous croyons n'être pas loin de la vérité en attribuant la copie à un Brugeois.”

Op die bewering valt niet veel af te dingen en men vraagt zich daarom met te meer verbazing af, hoe Broeckx, die dit oordeel letterlijk voor de inleiding tot zijn uitgaaf nageschreven heeft, zijn keus op dezen tekst heeft kunnen laten vallen. Reeds Snellaert ²⁾ heeft daarover zijn spijt te kennen gegeven, toen hij hem er aan herinnerde dat in het Hs. van Cambridge o.m. het geheele 3de boek en bovendien de laatste hoofdstukken, die over de kwetsuren en ziekten der ledematen handelen, ontbreken. Ik meen de reden van Broeckx' voorliefde tot dezen gebrekkigen tekst te moeten zoeken in het feit, dat Carolus hem met een fransche bewerking van het Brusselsche handschrift vóór geweest is ³⁾.

Een korte beschrijving van het Handschrift vindt men bij Pribsch ⁴⁾.

¹⁾ Modern. Ms. No. 21833. Bourgond. Bibl. Traité de Chirurgie de Jehan Yperman, transcrit sur le ms. du Collège de Saint-Jean Baptiste de Cambrige (sic). 1861, Paris, le 25 Déc. (Get. Carolus.)

²⁾ Analyse van Broeckx' uitgaaf, Bull. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. XXXe Vol., 1863, blz. 341.

³⁾ La chirurgie de Maître Jean Ypermans, le père de la chirurgie flamande (1295-1351), mise au jour et annotée par J. Carolus. Ann. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIle Vol., 1854, blzn. 19 en 237.

⁴⁾ l, 1896, blz. 38.

Ms. Harl. 1684, British Mus., Tractat. var. Chirurgici Belgici.

Van dit Hs. hebben Gailliard en de Flou¹⁾ en R. Priebisch²⁾ uitvoerige beschrijvingen gegeven.

Het in kalfsleer gebonden, papieren afschrift is niet jonger dan de 15de eeuw. Het beslaat 174 bladen in 4o formaat, waarvan de beide laatste zoo beschadigd zijn, dat een deel van den tekst ontbreekt. De afmetingen zijn $0,24 \times 0,182$ M. De tekst neemt daarvan een oppervlakte van $0,215 \times 0,14$ M. in. Het is in twee kolommen, die elk door vertikale en horizontale lijnen begrensd zijn, beschreven.

Het schrift is duidelijk. Een proeve vindt men afgebeeld in Janus, XIV, blz. 397. De initialen zijn in rood en de hoofdletters met rooden inkt doorgehaald; van dezelfde kleur zijn ook de opschriften der hoofdstukken.

Priebisch beschrijft het watermerk als: „Hand mit einer aus dem Mittelfinger herauswachsenden Blume.” Dit is een in de 15de en 16de eeuw veelvuldig voorkomend merk. De Stoppelaar (zie Litteratuurlijst) beeldt een viertal van zulke figuren af (Pl. XIII) en zegt dat het papier met de Hand in Sluis zeer in trek schijnt geweest te zijn. De Heer Donald Macbeth (Londen, Ludgate Hill, 66) die het Hs. voor mij gefotografeerd heeft, zond mij echter afbeeldingen van drie watermerken, die geen van alle tot de genoemde soort behooren.

Een er van, de veelvuldigst voorkomende, is de letter Y met een Kruis en heeft de meeste overeenkomst met de Nos. 9182, 9183 en 9184 van Briquet's Dictionnaire³⁾.

Het tweede merk is de letter P met de Lelie en komt 't meest overeen met de door de Stoppelaar op Pl. XII onder N° 12 afgebeelde figuur en met de figuur 8655 van Briquet.

Het derde is de bekende Ossekop, waarvan de Stoppelaar op Pl. VI een aantal voorbeelden geeft en men eenige honderden door Briquet afgebeeld vindt. Nummer 14194 heeft er de meeste overeenkomst mede.

Uit deze watermerken blijkt dat het papier, hetwelk voor het Ms. gebezigd is, uit de 14de eeuw dagteekent; jonger dan de 15de zal het Handschrift dus wel niet zijn.

Een korte opgaaf van den inhoud van den bundel moge hier volgen.

Op fol. 1 r. vangt een tractaat aan met: Hier begint van die Urinen.

Op fol. 2 r. — 2 v. bevindt zich een verzameling recepten voor het maken van cattaplasma.

Op fol. 3 r. een stuk: Omme die tanden uut doen vallen sonder pijn.

¹⁾ Versl. en Meded. d. Kon. Vlaamsche Akademie, 1897, blz. 463.

²⁾ T. II, blz. 7.

³⁾ T. IIIe.

Op fol. 57 — 104 r. Een chirurgie van zekeren Thomas Scelline. Het begin luidt aldus:

„Incipit artis Chirurgie cum praktika Thome umbra medici de thenismonde que thomasio vocatur. Incipit prohemium. Ic Thomas Scelline umbra medicijn hebbe ghemaret dat have ende guette niet gaet Ende goede sciencie ende const die blijft enen alsijn leven want alsoe alse aristoteles seit die sciencie is een deel renten des syns Daerom wil ic Thomas Scelline umbra medecijn minen lieven soen Thomas ende Jan Scelline sinen broeder ende allen den genen die cirurgie volcomelic begheren te doen, scriven ende maken een boec van cirurgyen in dyetscher tonghen, die bloem uut alle boeke der groete meesters Die menich iaer voir ons ghemaect hebben gheweest als uut galienus die der bester was een, uut avicenna uut albucasim uut almasorem uut rasim uut brunum longo burgente uut alafrancis uut teodoricum uut rolande uut rogerium Ende uut der glosen quatuor magistrorum Ende uut anderen vroeden meesteren...”

Op fol. 6 r. worden de 20 kapittelen van het eerste tractaat opsomd, dat hoofdzakelijk over verwondingen handelt.

Op fol. 42 r. vangt het 2e tractaat aan met een opsomming van de 39 kapittels, waarin het verdeeld is. Dit tractaat handelt over apostemen, carbonkels, scrophulen en gebroken en uit het lid geschoten ledematen.

Dan volgt op fol. 66 r. een tractaat van alrehande onghemake die beide van binnen ende van buten comen. Het handelt over oog-, neus- en keelziekten, huid- en blaasziekten, breuken, aambeien, enz. en bestaat uit 24 kapittelen.

Een 4de tractaat „van antidota” begint op fol. 96 r. Er is geen inhoudsopgave bij. Het stuk behandelt verschillende soorten van geneesmiddelen als repercussiven, mundificativen, enz. Het eindigt op fol. 104 r. met de woorden: Explicit cirurgie thome umbre medici de thenismonde que tholia(!) vocatur. Daarop volgt nog een mededeeling van den schrijver:

„Int iaer ons heren dat men screef 1343 in die meye in die stat van namen ic thoma[s] umbra medicin ter hulpen van onsen lieven here ende onser sueter vrouwen sijnre ghebenedider moeder [heb] dit were tot enen gue[den] eynde ghebrocht....”

Een rijmpje aan het slot van deze mededeeling leert den ouderdom het handschrift kennen:

„Neemt dat hoeft van eenre meuwen
Ende die hoofde van achte leuwen
Ende die hoofde van twee vincken
Die mogen der selver tijt gedencken
Dat ic dit boek volscreef sonder sorghen ¹⁾).

Op fol. 104 r. vindt men een paar met een andere hand geschreven recepten.

¹⁾ Bedoeld is dus $M + 8 \times L + 2 \times V = 1410$.

Op fol. 105 staat de inhoudsopgaaf van een vertaling van de Chirurgie van Lanfranc, n.l. de aan zijn vriend Bernardus opgedragen Chirurgia parva.

Het eerste boek vangt aldus aan: „Bernaert lieve vrient ic voermicke te maken een boec in welken ic u gheven sel bij der hulpen van gode des sceppers almachtich volmaéte leeringhe die beboert ten instrumenten van surgyën mit corten beproefden werken.”

Het tweede boek begint op fol. 127 r. met:

„Alhier so beghint dat ander boeck van cleinen lanfranke ende set eerst van den vier elementen ende van den vier humoren....”

Het eindigt op fol. 140 r. met de woorden: Explicit. Deo gracias. Bidt voer die scriver een Ave Maria. Amen.

Nu volgt op fol. 142 r. die leringhe ende die practike van meester Jan Ypermanne, welke op fol. 173 r. met een: Explicit Johanne Ypermanne besluit.

Op 173 v. en 174 r. komen nog eenige recepten voor, geschreven met een hand uit een later tijdperk.

Fol. 173 en 174 zijn beschadigd.

Over de indeeling van dit geschrift, dat slechts uit een gedeelte van Yperman's Chirurgie bestaat, behoeft ik hier niet nader te spreken, daar ik de inhoudsopgaven van de boeken en kapitels in noten onder de overeenkomstige plaatsen van het Brusselsche handschrift geplaatst heb. Het is lang niet zoo uitvoerig als de overige handschriften der Chirurgie; sommige hoofdstukken zijn belangrijk besnoeid of ontbreken geheel.

Het handschrift bevat een 30-tal afbeeldingen van instrumenten, die echter slechts ruw geschetst, gebrekkig en klein zijn, en op fol. 169 v. een schets van een dampbad.

De stijl is draaglijk, en de orthografie vrij goed. De afkortingen zijn veelvuldig en betreffen de uitgangen *us*, *en*, *er*, *et* en *iet*, en de konsonanten *m* en *n*. Van de punt als leesteeke is een schaarsch gebruik gemaakt; zij is meestal vervangen door een ¶.

Hs. 1273, Universiteits-Bibliotheek, Gent.

Dit handschrift, afkomstig uit de nalatenschap van F. A. Snellaert, is geschreven op papier, dat volgens het watermerk uit het midden der 15de eeuw afkomstig is. Dit merk, een Y waarboven een kruis, gelijkt het meest op de figuren 17 en 18 op plaat XII van De Stoppelaar's beschrijving. Men vindt dit papier tusschen de jaren 1435 en 1465 herhaaldelijk in de Archieven van Holland, Brabant en Zeeland terug.

Het Hs. bestaat uit 164 bladen, van 0,295 × 0,215 M. oppervlakte, beschreven in twee kolommen, die door lijnen begrensd zijn. Het schrift is tamelijk slordig doch goed leesbaar, echter minder duidelijk dan dat van de andere handschriften en ietwat kleiner van letter dan het Hs. van Cambridge. De ietwat onbeholpen initialen zijn rood, evenals de titels der hoofdstukken.

Het handschrift is door den kopiïst zelven met Arabische cijfers gefolieerd en wel in twee reeksen: van 2 tot en met 110, en daarna opnieuw van 1 tot en met 53. In de eerste reeks is het cijfer 101 tweemaal gebruikt; in de tweede reeks is het 40ste blad bij 't nummeren overgeslagen; ook 't laatste blad van den codex is niet genummerd. Merkwaardigerwijze zijn de getallen boven de 100 geschreven als volgt: 1001, 1001, 1002, 1003, 1004 enz. tot en met 1009. Er zijn geen sporen van signaturen; wel is elk katern voorzien van een custode.

De pagineering vangt aan met 2 r. Bovenaan staat in rood: Dit es die boec van den hovede Inden iersten. Daaronder in nagebootst oud schrift: Chirurgie van meester Jan Yperman int Jaer MCCC ende XXVIII. Dan volgt „Wij sijn sculdigh . . . enz.” (zie blz. 1).

De tweede kolom van dit blad geeft de inhoudsopgaaf van het eerste boek, welke op fol. 2 v. wordt voortgezet (zie blz. 2).

Aan het slot van het laatste hoofdstuk „vanden voete te broken” leest men: Deo gracias. Amen.

Daarop volgt onmiddellijk een beschrijving van eenige pleisters en zalven o.a. „tplaetster van Jherusalem” en op fol. 127 r. een nieuwe verhandeling getiteld: Dyt sijn 't dorynen dye meester gillys treecte uter bloemen van Avicenna van ysat van aristoteles orinen.

Fol. 126 v. bevat een stuk over de teekenen van den naderenden dood:

Dyt sijn dye tekene vanden veygen lieden ter doot.

Op fol. 127 r. volgt een tractaat over urine.

Op fol. 138 v. begint een tractaat over astronomie, aanvangende:

„Die goede vroede Ypocras ende dye behendichste boven alle medicinen dye zeghet dat die ghene die medicinen willen sijn ende van astromyën niet ne can onconstech ende dat nyement sonder twyvel es sculdech te doene. . . .”

Op fol. 164 r.: „explycyt”.

Het Hs. is van tal van afbeeldingen in rood en zwart voorzien, die echter plomper sijn dan de figuren uit het handschrift van Cambridge. Het aantal der afgebeelde instrumenten bedraagt niet minder dan 98, maar daaronder bevinden zich eenige die meer dan eens herhaald sijn, als naalden, messen, brandijzers, beitels en hamers. Behalve deze figuren treft men nog eenige andere aan, die deels op de anatomie, deels op andere zaken betrekking hebben.

Op fol. 3 v. staat een schematische voorstelling van de onderlinge ligging der hersenbeksels, nl. pia mater, dura mater en cranium, die evenwel niet overal in de goede volgorde sijn aangeduid. In het midden van de cirkelvormige figuur staat te lezen:

pa. (prima) pertie es vore dander pertie es diemonde in den middel es achter, terwijl aan den rand op vier tegenover elkaar staande punten de portretten(!) en de namen van meester Galienus, meester Avicenna, meester Bruun en meester Lanfranc geplaatst sijn. Een afbeelding van deze teekening vindt men op blz. 7 van deze uitgaaf.

Op fol. 4 r. staat een schets van de tanden, waarmede de beenderen van den schedel in elkander grijpen. De voorstelling is echter allerm minst natuurgetrouw. Op fol. 34 v. is een ruimte voor een teekening opengelaten; op 39 v. is een „zweet stove” afgebeeld. Op 49 r. zijn een afbeelding van een weegschaal en een beschrijving van de medicinale gewichten te vinden. Schematische anatomische figuren komen op fol. 51 r. en 70 v. voor; verder op 91 r. een distilleertoestel en in het tractaat over de astronomie ook nog een ruwe schets van „Taurus”.

Aan het eind van het Ms. op de laatste bladzijde zijn drie gespalkte ledematen afgebeeld, die ik merkwaardigheidshalve heb overgenomen. Zij zijn later aangebracht, zooals uit het door dezelfde hand geschreven bijschrift duidelijk blijkt. Er staat nl.

„Int jaer ons heeren doe men sreef duysent v hondert ende xlv den virden dach van October doen wert de kerek van sinte willeboorts ghewyt op sinte franciscus dach.

Anno doemen sreef duisent v hondert drijen dertych xxij daghe in April doen sterf my huisfroue madeleen ende wert begraven sint andries op Sint Joris dach.”

Bij de eerste afbeelding staat: „een ghebroken been”. De „spalken” en de „bande” zijn in de figuur aangeduid. In de tweede figuur zijn die aanduidingen echter verwisseld, terwijl de derde een been voorstelt dat behalve door „spalken” en „banden” nog door een tweede paar spalken gesteund is, die eveneens door banden saamgesnoerd zijn. 't Bijschrift luidt: „dits ene walke (of balke?) daert in leet.”

De stijl van dit handschrift is niet beter of slechter dan die der andere. In de spelling wijkt het in zooverre van het Brusselsche handschrift af, dat in de plaats van ck meestal k en voor ge gewoonlijk g he geschreven is. In plaats van de s staat dikwijls z. De interpunctie laat veel te wenschen over. De afkortingen betreffen hoofdzakelijk de uitgangen en en er.

* * *

Thans resten mij nog enkele mededeelingen omtrent de wijze van uitgaaf van dit werk. Bij de keuze van het handschrift, dat aan de uitgaaf ten grondslag zou liggen, heb ik mij laten leiden door de omstandigheid, dat het Brusselsche vermoedelijk de oudste rechten heeft. Het is op perkament geschreven en dagteekent volgens een expliciet op fol. 21 v. uit het jaar 1351. Waarschijnlijk zijn de drie andere kopieën jonger, want zij zijn op papiersoorten geschreven, waarvan de watermerken een later tijdperk verraden. Bovendien verdient dit handschrift uit een letterkundig oogpunt de voorkeur, want stijl en spelling zijn er 't best in verzorgd. Slechts in één opzicht staat het bij de andere afschriften ten achter, het bevat namelijk geen afbeeldingen. Het geschrift, waarvan het op zijn beurt een kopie is, was zonder twijfel geïllustreerd, want op verschillende plaatsen wordt in ons afschrift van teekeningen gewag gemaakt. Zoo vindt men op fol. 140 v. (blz. 141, kol. a van deze uitgaaf): „Ende es dat bloet comen tettere

datter binnen es. so maect dit daergise mede dwaet met enen instrumente als .l. clisteripipe met enen balge daer an gebonden aldus. dits ene ceringie. dits ene clisterie." Evenwel kon door overneming van afbeeldingen uit het handschrift van Cambridge, waartoe de uitgever welwillend zijn toestemming gegeven heeft, in dit tekort gemakkelijk voorzien worden.

Het handschrift van het Britsch Museum geeft slechts het eerste boek en kon dus voor een uitgaaf in het geheel niet in aanmerking komen.

Beter en vollediger is het Gentsche handschrift, schoon het dat van Brussel noch wat den stijl betreft, noch ten opzichte van orthografie, overtreft. De figuren, hoewel talrijker, laten meer te wenschen over dan die van de kopie van Cambridge. Daartegenover staat dat het gedeelte bevat, die in de andere mss. ontbreken en deze konden, waar het noodig was, tot aanvulling dienen. Hetzelfde is met het laatste gedeelte van het handschrift van Cambridge geschied, daar dit stuk in de overige ontbrak. De lezer kan nu met een groot stuk van dit handschrift kennis maken en er uit zien dat deze tekst te veel te wenschen overliet om tot grondslag van de uitgaaf te dienen. Op deze gronden heb ik dan besloten den tekst van het Brusselsche Ms. uit te geven, maar tevens gebruik te maken van de voordeelen, die een vergelijking met de drie andere opleverde.

Nu bleef mij nog de vraag te beantwoorden of ik, de diplomatische methode volgend, het werk letterlijk zou weergeven, dan wel den tekst kritisch bewerken. Aan dit laatste bestond echter geen dringende behoefte, aangezien de tekst over het algemeen aan duidelijkheid niet veel te wenschen overlaat. Wat evenwel den doorslag gaf was mijn onbekendheid op het veld der letteren; als leek gevoelde ik mij niet gerechtigd den tekst naar eigen inzichten te wijzigen. Ik kon trouwens zonder aan dien tekst te raken, in de noten door aanhalingen van overeenkomstige doch duidelijker plaatsen uit de andere handschriften op betere lezingen de aandacht vestigen en tevens een aantal duisterheden ophelderen. Omtrent een aantal andere onduidelijkheden, waarop dit middel niet toegepast kon worden, heb ik getracht in een afzonderlijke lijst van Aanteekeningen, waarnaar met behulp van in margine geplaatste \dagger -teekens verwezen wordt, een verklaring geven. Wat in het handschrift van Brussel ontbreekt en in andere voorkomt, is daaruit overgenomen en tusschen [] in den tekst gelascht. Andere invoegsels, van mij afkomstig, zijn daarentegen tusschen () geplaatst en kursief gedrukt.

De in margine geplaatste letters B, C, G en L zijn afkortingen van: Hs. Brussel, Cambridge, Gent en Londen; de cijfers en kleine letters doelen op de overeenkomstige bladzijden en kolommen dezer handschriften.

Getrouw aan de voorgeschreven gedragslijn om den tekst onaan-geroerd te laten, heb ik ook aan de interpunctie, welke trouwens in de Brusselsche kopie vrij toereikend heeten mag, niets gewijzigd. Alleen ten opzichte van de afkortingen heb ik mij eenige vrijheid veroorloofd, die echter niet verder reikte dan door vervanging in cursief, zoodat de

lezer in geen geval in twijfel gelaten wordt wat tot den oorspronkelijken tekst behoort. Wanneer mijn afschrift hiervan een getrouwe kopie mag heeten, is dit voor een groot deel te danken aan de zeer gewaardeerde en deskundige hulp van Prof. Verdam, die nog wel zoo welwillend was over de drukproeven zijn oog te laten gaan.

Behalve de reeds genoemde lijst van Aanteekeningen, heb ik aan deze uitgaaf toegevoegd een Lijst van Schrijvers, die door Yperman genoemd en wier werken door hem geraadpleegd zijn geworden. Verder een Woordenlijst, waarin ik getracht heb van eenige vaktermen een verklaring te geven, waartoe ik mij van de aan het slot opgesomde Literatuur bediend heb.

Bij het kiezen van de wetenschappelijke namen der geneeskrachtige kruiden, heb ik mij aan den Kew's Index gehouden. Vele dier planten zijn beschreven in de middelnederlandsche vertalingen van Nicolaus' Antidotarium en Platearius' Circa instans, welke eveneens in den Brusselschen bundel voorkomen. Ik heb de vrijheid genomen uit deze nog niet in druk verschenen interessante vertalingen datgene over te nemen, wat tot verklaring van een aantal geneesmiddelen kon bijdragen.

De afbeeldingen van de vroeger gebruikelijke instrumenten vormen zeker niet het onbelangrijkste deel van deze Chirurgie. Merkwaardigerwijs ontbreken zij in het Brusselsche handschrift, hoewel daarin telkenmale het benoodigde instrumentarium ter sprake gebracht wordt. De beste afbeeldingen treft men in het handschrift van Cambridge aan en het zijn deze die Broeckx, echter niet ongerept, in zijn uitgaaf heeft opgenomen. Ik waagde het niet aan deze eerbiedwaardige schetsen, die men met uitzondering van Albucasis' Methodus medendi in zulk een groot aantal en verscheidenheid in geen enkel oud chirurgisch werk aantreft, iets te wijzigen en heb aan een getrouwe fotografische wedergave de voorkeur gegeven. Hoewel de omstandigheden mij verboden alle, en ook die uit de handschriften van Gent en Londen over te nemen, heb ik toch dank zij de welwillendheid van den uitgever uit den voorraad eene ruime keuze kunnen doen, zoodat eenige instrumenten zelfs door meer dan eene afbeelding vertegenwoordigd zijn.

Aan het einde van mijn taak gekomen, gevoel ik mij gedrongen mijn dank te betuigen, in de eerste plaats aan mijn hooggeachten vriend en kollega Prof. Dr. J. Verdam, voor de vele blijken van zijn onverflauwde belangstelling in mijn werk, aan de heeren de Sagher, archivaris van Yperen, Prof. Dr. Salverda de Grave te Groningen en Prof. Dr. W. de Vreeze te Gent, voor de inlichtingen die zij mij welwillend verstrekt hebben, en aan de Direktiën der Bibliotheken van Brussel, Cambridge en Gent, voor de bereidwilligheid, waarmede zij de handschriften van Yperman's Chirurgie te mijner beschikking hebben gesteld.

Leiden, Wijnmaand, 1912.

E. C. VAN LEERSUM.

DITS DIE TAFELE VAN MEESTER JAN YPERMANS SURGIE. DEWELKE HEEFT IN .7. BOEKEN.

Eerste boec. Van den hoofde.

	Blz.
Cap. 1. Van den hoofde ende van sire sceppenissen	5.
Cap. 2. In wat manieren therssenbecken gewont mach siin in die tekenen van den liesen gewont alse dura mater ende pia mater	9.
Cap. 3. Hoe thoeft gedeilt es ende hoe men die deel sal mogen medicineren	11.
Cap. 4. In isto capitulo protestis scire quod pertinet ad cyrurgicum et quomodo se ipsum habebit et reget et omnis(!) articulo quos tenetur habere de jure	12.
Cap. 5. Dits leringe hoe men ierstwerf sal vermaken entie wonden te nayene in elke stede	14.
Cap. 6. Van wonden te stremmene van bloede	16.
Cap. 7. Van den hoofde gewont ende niet toten herssenbeckene. ende ierst van .4. tiden int jaer	20.
Cap. 8. Die leringe van bulen gevallen of geslegen of geworpen. of van wonden optie bulen	21.
Cap. 9. Hier leert men kennen ende proeven of therssenbecken ontwee es met bulen of sonder bulen of met wonden	24.
Cap. 10. Dits van gevacken af geslagen sonder been ende metten bene ende dore	25.
Cap. 11. Dits van gevacken af geslagen met snidender wapinen so dat men siet dura mater.	26.
Cap. 12. Van den herssenbeckene gewont met snidender wapenen ende dat gescaelget	28.
Cap. 13. Van dat men therssenbecken wont metten hoeke van .1. fautsoene. of aex. of metten orde van den swerde	30.
Cap. 14. Van den bulen diemen valt int herssenbecken of slaet of worpt swaerlike	34.
Cap. 15. Van dat men therssenbecken wont so dat dene zide vander score van den bene sciет onder dandere. dat gevalt onder- tiden met groten scoren	35.

Cap. 16.	Die leringe van den herssenbeckene tebroken slecht sonder wonde int vleesch	36.
Cap. 17.	Die leringe vanden .4. meesters ende van roelandine ende van vele andere goeder meesters	40.
Cap. 18.	Hoe men naven sal int ansichte ende in andren steden om scone lixemen te makene	46.
Cap. 19.	Dits van kindren die siin geboren met gespletene lippen scaertmonde	48.
Cap. 20.	Dits van bulen te doene gesitten die herde moru siin	49.
Cap. 21.	Van wonden die vallen boven die ogen dweers toten bene.	49.
Cap. 22.	Van dat die ore afgescoort es so dat si hangende blijft an thoof	50.
Cap. 23.	Van wonden gescoten int ansichte of in andren steden	52.
Cap. 24.	Van dornen of gescutte uut te doen comen sonder sniden.	55.
Cap. 25.	Hoe men den gewonden es schuldech te houdene van etene ende van drinkene ende waer af men sal doen wachten.	56.
Cap. 26.	Dits van spasmus. dats die crampe. ende dit es vrese den gewonden	57.
Cap. 27.	Van scorfheiden van den hoofde bi den rade van den .4. meesters	60.
Cap. 28.	Dits van lusen die wassen op thoof of in andren steden an den lichaem. die cuere daer iegen	65.
Cap. 29.	Dits van den wannen opt hoof dat men heet overbene.	66.
Cap. 30.	Van te genesene bulen opt hoof	67.

Tweede boec. Van den ogen. 70.

Cap. 1.	Ierst hoe die ogen geformert siin	71.
Cap. 2.	Nu suldi verstaen van ongemaken in die ogen ende hoe dat si comen	73.
Cap. 3.	Vander minster optalmen entie cure der iegen	74.
Cap. 4.	Vander ander optalmen die starker es	74.
Cap. 5.	Vander starxster optalmen of van misseliken ziecheiden die van optalmen comen	76.
Cap. 6.	Van pusten in dogen ende wit dat ungula heet in latine.	77.
Cap. 7.	Vander smetten die pannus heet ende benemt al die lucht vanden ogen	77.
Cap. 8.	Hoe vele manieren van desen smetten ende tekenen	78.
Cap. 9.	Vander ierster smetten die hare verbaert alse .1. cleine sandekijn	78.
Cap. 10.	Vander ander smetten die hare verbaert alse .1. vischscelle.	79.
Cap. 11.	Vander derder smetten die haer verbaert als .1. vlocke sneus	80.
Cap. 12.	Vander vierder smetten die al doge heeft bedect	80.
Cap. 13.	Dits van doeken of nagelen in latine ungula ende van smetten	81.

	Blz.
Cap. 14. Dits van brunen doeken of nagelen ende comen van melan- coliën ende genesen cume	82.
Cap. 15. Van poentkinen die gevallen van geslagenen ogen blau.	82.
Cap. 16. Van scorfden ogen ende van rootheiden ende van jooeten in dogen	83.
Cap. 17. Dits vanden seebel in die ogen	83.
Cap. 18. Van lopenden ogen ende waeraf tranen comen. entie cure daer iegen.	83.
Cap. 19. Van leepen ogen of tervenden	85.
Cap. 20. Van blauwen ogen geslagen of geworpen. etc.	86.
Cap. 21. Dits van .4. catracten in dogen die men genesen mach entie bekennen	86.
Cap. 22. Vanden catracten die men niet ghenesen mach	89.
Cap. 23. Vanden wonden van den oghen	90.
Cap. 24. Vanden fistel die wassen inden sterken vander oghen.	91.
Cap. 25. Dit es van nolimetangere int anseijn of an die lippen	93.

Derde boec. **Van den nese.** 94.

Cap. 1. Van den nese. ende ierst die sceppnisse van den nese.	95.
Cap. 2. Ende ierst van polipus	96.
Cap. 3. Van puusten die wassen in den nese	98.
Cap. 4. Van ondercootten sweren in den nese	99.
Cap. 5. Van wey vlesche in den nese	99.
Cap. 6. Van bloedene ten nese entie cure daertoe	100.
Cap. 7. Van stanke in den nese	101.

Vierde boec. **Van den monde.** 102.

Cap. 1. Vander sceppenissen van den mont	103.
Cap. 2. Vanden huve.... van siere verstennissen	104.
Cap. 3. Vanden ziecheden die comen mogen in die tonge	106.
Cap. 4. Van swillingen vander tongen	106.
Cap. 5. Van sweringen optie tonge	107.
Cap. 6. Vander clievingen vander tongen	107.
Cap. 7. Vander bintadren	107.
Cap. 8. Van ranula onder die tonge	108.
Cap. 9. Van spasme vander tongen dats crampe daerin	108.
Cap. 10. Dits van verlagingen vander tongen dats juchticheit	108.
Cap. 11. Dits van puusten vanden mont ende vanden vlagen	109.
Cap. 12. Dits van den tantvlesche	109.
Cap. 13. Van canker in tantvlesch	109.
Cap. 14. Van groten vlesce an tantvlesch alse spenen	110.
Cap. 15. Van clievingen van lippen of bleinen of vlagingen	110.
Cap. 16. Vanden tantvlesce geswollen	111.
Cap. 17. Hoe dat tantswere toecomt	111.

	Blz.
Cap. 18. Dits die cure van tanden die sweren ende sonder gaten	112.
Cap. 19. Dits van den tanden die siin gegaet	113.
Cap. 20. Van swarten tanden wit te makene	114.

Vijfte boec. Vanden oren. 115.

Cap. 1. Ende spreckt ierst wat die ore es	116.
Cap. 2. Van sweringen van der oren	117.
Cap. 3. Dits van sweringen in die oren ende hoe mense cureren sal.	117.
Cap. 4. Van wormen of lusen gelopen in die oren	118.
Cap. 5. Van misseliken dingen dat vallet in doren. etc.	118.
Cap. 6. Van watere gevallen in die oren	119.
Cap. 7. Van oren die lange hebben gelopen ende stinken. ende daer fistel in is	119.
Cap. 8. Van rutingen in die oren	120.
Cap. 9. Van droefheiden in die oren	120.

Seste boec. Van den halse ende van der kelen. 122.

Cap. 1. Ende ierst die sceppenisse daeraf al toten scoudren	123.
Cap. 2. Van wonden die in den hals geslegen of gesteken siin.	125.
Cap. 3. Van ysopagus gewont so datter die spiss dore gaet	126.
Cap. 4. Van wonden die vallen in den roepere achter	127.
Cap. 5. Vander squinanciën	127.
Cap. 6. Van branken of amandren	129.
Cap. 7. Dits van ranula onder die tonge	131.
Cap. 8. Van graten of benen gescoten in de kele	131.
Cap. 9. Van bocium an die kele gewassen	132.
Cap. 10. Van scrofulen diemen heet sconinx evel	133.
Cap. 11. Van serophulen of glandulen te snidene	135.
Cap. 12. Van serophulen of glandulen uut te broken	135.

**Sevende boec. Vanden halse ende vander kelen nederwert
tote allen leden ende tallen steden vanden lichame. 136.**

Cap. 1. Van datmen wont adren of arteriën te meneger steden vanden lichame	138.
Cap. 2. Van den canebene gewont of daer ontrent	140.
Cap. 3. Van steken met kniven of des gelije	140.
Cap. 4. Vander herten gewont	142.
Cap. 5. Van dootwonden waerse vallen anden live	143.
Cap. 6. Dits vander nieren gewont	145.
Cap. 7. Van musen of zenewen gewont in den pistel van den armen	145.
Cap. 8. Van wonden in den ellenboge of in andren juncturen.	147.

	Blz.
Cap. 9. Van wonden in die darmen	148.
Cap. 10. Van te cortene die darmen	148.
Cap. 11. Vanden gescorden of die den steen hebben	149.
Cap. 12. Van carnofels gelijc gescorden	150.
Cap. 13. Vanden stene dat ondersceet	150.
Cap. 14. Van den spenen	151.
Cap. 15. Van te genesene die spenen	151.
Cap. 16. Van den preparaciën	151.
Cap. 17. Van der tijt dat men medicine geven sal te vorsiene	152.
Cap. 18. Van spenen die comen van den menisoene	152.
Cap. 19. Van .3. manieren van spenen te bekenne	153.
Cap. 20. Van .5. adren diemen heet spenen	153.
Cap. 21. Van geswollenen spenen te vorsiene	154.
Cap. 22. Van handelingen te verstane	154.
Cap. 23. Van buten nature te werkene	155.
Cap. 24. Van den dyescinkele uter stede	158.
Cap. 25. Hoe die dyescinkele es gemaect boven	158.
Cap. 26. Van den dyescinkele te broken	159.
Cap. 27. Van den dieskincele	160.
Cap. 28. Van te settene dbeen eer ment spalet	161.
Cap. 29. Vanden knie uter stede	161.
Cap. 30. Van wonden int knie	161.
Cap. 31. Van benen te broken	162.
Cap. 32. Van benen die uutragen	163.
Cap. 33. Van diversen meesters	163.
Cap. 34. Andre mesters	164.
Cap. 35. Van den voete uten lede	164.
Cap. 36. Van den voete verwrongen	164.
Cap. 37. Van den voete te broken	165.
Cap. 38. Van diversen werkene van mesters	165.
Cap. 39. Ander meesters	165.
Cap. 40. (zonder titel)	166.

Van rudicheit ende scorreftheit ane die mensche	168.
Van warten die toe commen over al dat lijf	171.
Van den poucken ende van den maselen	173.
Nu willic jou bescriven van eener siecheit datmen heet laserscap	175.
Dit sijn die teekinen van laseriën	175.
Van den laserscap dat men heet alopecia ofte vulpes	175.
Van den laserscap datmen heet leonina	176.
Dit sijn de teekinen die hebben leoninus	176.
Van den laserscap datmen heet elefancia	176.
Warachtige prove omme dat laserscap te kennen	177.
Laserie van ghenooten	178.

	Blz.
Van den tresoor omme te verhoudene laserie	179.
Dye ghene die venin ghenomen heft ofte ghedroncken	180.
Om te weder slane dat venin dat men heet cantarides	181.
Van der steken of beeten vander slanghen	181.
Vander beeten ofte steken der scorpioen	182.
Van der beeten ofte steken der ruthelen	182.
Die bete van den verwoeden hont es quaets van al	182.
Dits den armen tresoor jeghen venin	182.
Van clieren datmen heet scrouffelen	183.
Van den stancke dat yrcus heet in die oxelen	186.
Van den clappoeren diemen heet bubo	186.
Van den siecheit diemen heet fistula	187.
Van apostemen die commen van colera combusta	190.
Van bescautheit van hete water ofte van viere	192.
Van den bloet zweere flegmon	193.
Van der couwe aposteme die men heet zimia	193.
Leeringhe des Ypermans	194.
Van den lever ghewont	195.
Van dat den lever hute hanghet	195.
Van wonden in den nieren	195.
Van den blase ghewont	195.
Van dat den darmen ghewont sijn	196.
Van ghescoren te ghesesene sonder snijden	196.
Van apostemen die wassen in de rode der veden ende dat van winde es	198.
Van gaten in den roeden der veden	199.
Van den vede die erisipeleren wille ofte ontsteken	201.
Hoemen den siecken houwen sel van eten ende van drincken	202.
Van den cancker in den vede	203.
Van bloet te stelpen in de roede der vede	203.
Van apostemen ende zwellinge der cullen	205.
Van apostemen van couwe saken	205.
Van eenen siecheit in den cullen die men heet erina	206.
Van water carnouffe	206.
Van den gescorden te ghesesene in ander maniere	207.
Van den navele ghescort in kinderen	208.
Van spenen die wassen in dat fundament	209.
Van den fiste	210.
Van dat fundament dicken hute gaet	211.
Hier beghint dat bouc van den quaden beenen	212.
Van apostemen in der beenen	213.
Van den cancker die comt in den beenen	213.

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

MEESTER JAN YPERMANS SURGIE¹⁾.

- G 2a. [Wy syn sculdich onse werck
 yerst gode te beveelne onsen vader
 ende den sone ende den heylighen
 gheest In drie personen .i. war-
 achtich god Den vader sonder
 begbyn Den zone comende vanden
 vader gheboren vander maghet
 mariën moeder wesende ende
 maghet blivende Den heylighen
 gheest comende vanden vader ende
 vanden zone Dese drie persone één
 wille ende één god Nu biddic der
 maghet ende der moeder alder
 werelt Advocatigge dye ane hare
 ghelovet ende ane haren zone dat
 zy voere ons bidde ende over den
 dichtere van desen ghedichte dat
- hij my moete gheven den syn ende
 dye conste dat icke moete nemen
 uten auctoers Cirurgie die nuttelec
 moet wesen den lieden die ghe-
 quetsts sijn of dye ander mesquame
 hebben datsij dair mede moeten
 ghenesen ende dye bate ontfaen
 van haren mesquame // Ay sente
 Cosme sente damyaen heylege
 martelaerts Jhesus kerst ende sente
 luec den flissijn ende capellaen der
 moeder gods heylich ewangelyste G 2b.
 bidt gode over alle die ghene dye
 wercken zulen met desen wercken
 also zij hier bescreven staen die
 werke vander hant datmen
 heet cuijrgye van buten. C]²⁾

¹⁾ *Titel van C: Ypermanni Medicina. Titel van G: Cijrurgie van meester Jan Iperman int Jaer MCCC en XXVIII. Daarboven met een andere hand geschreven: Dit es die boec vanden hove de Inden iersten.*

²⁾ *De opdracht in L. luidt:*

- L 143a. Wij syn sculdich onse werc te bevelen gode den vader ende den zoen ende den heligen gheest in drie persoene een waerachtich god den vadre sonder beghin den soen comende vanden vader gheboren vander maghet maria moeder wesende ende maghet blivende den helegen geest comende vanden vader ende vanden sone ende dese 3 persoene comende vanden vader één wil ende één god Nu bid ic der moder ende maghet van alder werelt [advocateringe C]
 op hoer ontfermherticheit dat sy bidde voer [ons C.] Ende voer den dichter van desen wercke dat haer zoen hem moet gheven den syn ende die const dat hy moet nemen ute den auctoers cyrugie (actours der chirurgien C.) die nuttelijc moet wesen den volke dat ghequest is oft ghequest mach werden of dander (andere, C) misquame der dese doctoren of leren sal dat sy met der hulpen onsheern Ende bider leringen deser auctoren moete gheganst worden ende ghenesen van hare pinen ¶ Ay sente cosme ende sente damiane heilighe mertelaren ons heren ende sente luc fisisien Een capellaen onser

- B 107b. Dits de tafele van meester | heeft in .7. boeken¹⁾. Ende dier-
Jan ypermans surgie. dewelke | ste boec spreck vanden hoofde

vrouwen heilighe ewangelisten ons heren bid gode voer hem ende voer hem allen
die ghene die verken (*werken*) sullen met desen werke die alhier gheleert
worden ende also als hier bescreven staet by goeder ordinanciën

¹⁾ *De inhoudsopgaaf van C. luidt:*

- C 1a. Men sal eerst leren die nature van den hoofde ende die anathomie *ende* die
scippenisse dair of

Hoe dat hoeft is gedeilt in drien *ende* eerst van den voersten dele.

van den middelsten dele

van den achtersten dele

- C 1b. van den hoofde dat gewont is *ende* van der lise
van der leringe der naturen des hoefts *ende* syn werck

van cyrugien *ende* wat hem toe behoert

van wonden ierst te vermaken *ende* nayen

van wonden te stempen die zeer bloen

van den hoofde gewont *ende* ierst van den vier tiden

van bulen *ende* gaten int hoeft

hoe men proven sal of dat hersebecken ontwen is

van vacken of geslegen tote dura mater

van den hersenbecken gescaeldet. Van den hersenbecken gewont

van bulen die vele zwaerden (*zwaerliken?*) syn

van dat den (*deen*) been schiet onder den anderen

van den hersenbecken slicht te broken sonder wonde int vleysch

van der teyken der manen

van der leringe des meesters van salernen

hoe men wonden nayen sal intansichte

van geschoerden monden in kinderen

van bulen te done gesittene

van wonden die vallen boven den ogen dwers ofte lanxs

van dat de ore of gescuert is

- C 1c. van wonden gescoten int aensichte

van gescut wt te doen sonder sniden

hoe men den wonden es sculdigh te handelen van eten *ende* van drincken *ende*
hem dair of te verbiedene

van der crampen ofte spasmeringhen

van schorfde hoofden

van lusen opt hooft ofte te eldere

van den wanne opt hoeft

van der bulden ofte testuden op thoelt.

De inhoudsopgaaf van G. luidt:

- G 2b. 1. Nu moeten wij beghynnen dat werck van cyurgiën yerst opt thovet *ende* alre
yerst dat thovet es dye sceppe nysse *ende* die nature van den hovede *ende* dye
Annathomye rebrico (?)

2. Dyt es hoe dat hersenbecken mach sijn gedeylt in drien *ende* dye liesen
ende vanden wonden die moghen vallen in elck deel verscheyden

3. In wat manieren dat hovet es ghedeelt in drien pertiën ofte deelen son-
derlynghe

4. Capm. es vanden wonden yerst te vermakene *ende* te vers(c)hene in wat
steden dat zij

5. Capm. es van bloede te stremmene in wonden over all

6. Capm. es vanden hovede gewont *ende* niet toter hersebecken dyepe

ende van den wonden vanden
herssenbeckene. ende heeft in .30.
capittele.

.1. Dierste sprect vander scep-
penissen vanden hoofde

.2. In wat manieren therssen-

becken gewont mach siin entie
tekene vander liesen gewont als
dura mater

.3. Hoe thoofte gedeilt es ende
hoemen die deel sal mogen medi-
cinieren

7. Capm. es van bulen ghevallen oft gheslegghen welc dat zij

8. Capm. es hoemen proeven zal oft thersebecken ontwee es

9. Capm. es van vacken af geslegghen

10. Capm. es van vacken vanden hove de gheslegghen met snydender wapenen
alse sweerden

11. Capm. es vanden hersebecken gewont met snydender wapenen

12. Capm. es vanden hersebecken ghewont metter hoeke van enen fautseelne
oft andere wapine dies ghelike

13. Capm. es vanden hersenbecken gheschoort met bulen int vleesch oft gate

14. Capm. es vanden hersenbecken zeere ghescoert ende met cleenre wonden
int vleesch

15. Capm. es vander leeringhen vanden viere meesters van Zaleerne

16. Capm. es hoemen es sculdich te naeyene int ansichte

17. Capm. es van kynderen dye met gescoerden monden sijn gheboren dye
cuere dair off

18. Capm. es van bulten te doene sitten weder inwaert

19. Capm. es van wonden dye vallen boven den oghen dweers

G 2d. 20. Capm. es vanden oeren of gheslagen oft gheschoort met treckenne

21. Capm. es van wonden ghescoeten int daensichte ofte eldere

22. Capm. es van doernen ofte nagelen ofte quarelen ute te doen comene

23. Capm. es vanden gheenen die es ghewont te houdene van etene ende van
drinckene

24. Capm. es vanden wonden dye spasmeert dats vanden crampe

25. Capm. es van tynea oft scorfhede

26. Capm. es vanden lusen dye wasset op thovet ende eldere ane den lichame
onder tyden

27. Capm. es van wannen oft overbeenen [die] op thovet wassen

28. Capm. es vanden bulten dye op thovet wassen.

L 142a. Men sal eerst leren die natuer vanden hoofde ende die anatamie ende die
sceppenisse derof

Hoe dat hoeft is ghedeelt in .3. ende deerste van den voersten delen

van den middelsten delen

van den achtersten deelen

van den hoofde dat ghewont is ende vander liesen.

van den deelinghen der naturen des hoves ende syn werc

van den cyrugien ende wat dat hem toebehoert

van wonden eerst werf te vermaken ende te naeyen

van wonden te stempen die bloden

van den hoofde ghewont ende eerst vanden .4. tiden

van bulen ende gaten in hoeft

van hoe dat men proven sal of(t) hersenbecken ontween is

L 142b. van ene vacke of gheslagen met den vleische

van vachken of gheslagen tot dura mater

van den hersenbecken gheschaebet (ghescaeliet)

- .4. van dat den surgijn toe behoort
 .5. Hoemen ierstwerf *vermaken* sal die wonde
 .6. Van wonden te stremmene van bloede
 .7. vanden hoofde gewont *ende niet* toten *herssenbeckene ende* ierst van vier tiden int jaer
 .8. van bulen gevallen. of wonden optie bulen
 .9. van te kenne of *therssenbecken* ontwee es *met* bulen of sonder
 .10. van gevacken af geslegen *met* bene. of der sonder
 .11. van gevacken af. dermen ziet *dura mater*
 .12. vanden *herssenbeckene* gewont *ende* dat *gescaelget*
 .13. Van den *herzenbec.* gewont metten hoeke van enen *fautsoene* of *aex.* of ort vanden *swerde*
 .14. vanden *herssenbec.* tebroken sonder wonde int vleesch met bulen
 .15. vanden *herzenbec.* gescort. dat deen [*been*] sciet onder dander
 .16. vanden *hersebec.* te broken slecht sonder wonde
 .17. wat die .4. *meesters* leren vanden *herssenbec.* etc.
 .18. hoemen *nayen* sal int *ansichte om scone lixemen* te makene
 .19. van die *met gespletenen* lippen geboren siin
 .20. van *morwen* bulen te doen gesitten
 .21. van wonden *boven* dogen dwers toten bene
 .22. vander oren af gescort. so datsi *hangende* blijft *an* thooft
 .23. van wonden *gescoten* int *ansichte* of *eldre*
 .24. van dornen of *gescutte* uut doen comen sonder sniden
 .25. hoemen den *gewonden* sculdech es te houdene van *etene ende* van *drinkene ende* te hoedene
 .26. van *spasmus* dats van *crampe*
 .27. van *scorftheiden* vanden hoofde
 .28. van lusen te *verdrivene* waer datse siin
 .29. van wannen op thooft of *overbene*
 .30. van bulten op thooft in *latine testudo*
 Dese leringen suldi alle vinden *ende* elc op siin *proper* getal *achtervolgende*

van den *herzenbecken* ghewont
 van bulen die veel *zwaerliken* syn
 van dat dat een *been* sciet onder dat ander
 Vanden *herzenbecken* ghebroken sonder wonde int hoeft vleisch
 van der leringhen der .4. *meesteren* hoe men *naeyen* sal wonden int *aensicht*
 van *ghescaerden* monden in kinderen
 van bulen te doen *gaen* sitten
 van wonden die vallen *boven* den oghen *dwerse* of *langhes*
 van dat ore of *ghescoert* is
 van wonden *ghestoten* int *aensicht*
 Dit boec is ghedeelt in drien *pertiën* als ghi na horen sult *ende* elke *pertie*
 een tafel op hem selven van wat *stucken* dat men der in vinden mach.

B 107c.
L 143a.

ie incipit cy-
rurgia magi-
stri Johannis
domini yper-
mans quam
ipse compila-
vit et in teu-
tonico redegit

filio suo ¹⁾. Omme dat hi begerde dat hi propheteren soude met sire consten ende met sire leringen Ende metter leringen van vele groetere meesters ende uut vele goeden auctoers getrect also men hier na vinden sal op surgie. Ende oec so salmen hier in leren wat surgie

es ende wat surgien toebehort. ende oec wat den surgijn toebehort ¶ Ende men sal ierst seggen wat thoest es ¶ Surgie es geseit van ^{L 143b.} der hant. cyros in griex. dats .i. hant in dietsch surgie. dats were gewrocht metter hant ende es te verstande surgie hant were van medicinen Nu wille wi beginnen onse were van surgien ierst op thoest ende alderierst wat thoest es

CAP. 1.

Vande(n) hoofde e(nde) va(n) sire ^{C 2a.} sceppenissen. ²⁾

Verstaet thoest es ront. om dat ^{G 2d.}

C 1a. ¹⁾ Hier beghint die chirurgie van meester ian yperman ende es getrocken wt alle den auctoers der mesteren.

Hic est practica et doctrina composita a magistro iohanne ypermanni quam ipse tractavit in flamingo ad utilitatem filij sui in tempore vite sue sane et voluit quod ipse haberet aliquid de opere suo et doctrina sua a multis magistris scilicet de lanfranco et a quatuor magistris de salerno et a galieno et a rolando et a rogero et a brutto et a raso et a magistro hugone de luckes et a magistro albucaso.

Na de inhoudsopgaaf (zie noot 1 op blz. 2) volgt dan :

C 1c. Dits beghin van chirurgien

Hier begint die chirurgie des meesters ioannis ypermans den welke dat hi uten latine ende ute syn selves verstandnisse ende leringe ende wt sine goeder geloefder werken dit troc hi ende maecte in dyetscher talen de welke dat hi bestont te maken om zyns selves zone binnen zyn selves live ende dat specion hadde hi binnen der stede van yperen in welke dienst dat hi sterf int iaer ons heren mccc en x. ende hi maecte dit werck in dietsche om die minne van zyn zoen die soe ionc was dat hi hem niet wel verstont in gramariën al zoe die boeken leerden die zyns vaders waren ende dair ute dat hi wrochte ende die hi gehoort hadde lesen ende dair hi ute zyn werck voldede ende die bouken en hadden sinen zoen niet te goede geworden ende dair om maecte hi dit in vlaemscher talen om dat hi begeerde dat syn soen profiteerde dair mede ende hem bleve van synre leringe die men zeer prisende is.

L 143a. Hier beghint die surogie meester jans p (presbyteri) ypermans welke dat hy uten latijn ende wt syns selfs verstandenis ende wt synre leringhe Ende wt synre goeder gheloefder werken tracteerde hy ende maecket in dietscher talen ende (een) glorieus werck van cyrurgien twelke dat hy bestont te maken om syns selfs soene binnen syn selves live Ende spencioen (pensioen?) ander (C: hadde) binnen der steden van yperen in welken dienst dat hy sterft int jaer ons heren doe men screef MCCC ende X*) doe maecte hy dit werck in diesche om die minne van sinen soen die soe jonc was dat hy hem niet wael en verstont in gramariën van die goede boeken die sijns vaders waren daer hy wt vrachte (wrachte) die hy ghehoort hadde Ende daer ute dat hy were vuldede die en hadden hem niet te goede ghe worden Ende daerom maecte hi dit in diesche omme dat hy begheerde dat syn zoen profiteerde daermede ende hem bleve van synre leringhe die men seer prijsede

²⁾ C: Men sal hier leeren die natuere van den hoofde: ende die anothomie deer of: ende die sceppenisse.

^{*)} Zie „Janus“, Archives intern. pour l'Histoire de la Médecine et la Géographie Médicale, XIV, 1909, pag. 397.

te meer houden soude in even vele steden. ende om dat ront .1. scone vorme ¹⁾ es. Ende om dat herde slagen of vallen of werpingen te
 C 2b. min daeran soudē daken ²⁾. ende te lichtelikere af soudē sciēten. Ende wi selen oec verstaen dat thoēft die wortel es vanden mensce. uut
 L 143c. wien alle die zenuwen nemen haer wassen ende haer gevoelen ³⁾. dats
 G 3a. uten herssenē ende uten marge van den rugge bene. dwelke dat comt uten herssenē [ende es vander zelve naturen ende alsoe G.] liggende in .2. huden also die herssenē doen. ende dat march heet in latine. Nucha. ¶ Thoēft es van .3. substancien. ene van bene ende ene van vleesce. ende ene van herssenē de welke [hersinē C] siin march van den hoofde. ende musech es tfeesch. die huut daer boven es al vol wortelen van hare. Musech vleesch dats herdere dan ander vleesch. ende moruwer dan zenuwen of corden. of gecroes ⁴⁾. of been. Wter huut wassen hare die de herssenē decken ende tfeesch van couden ⁵⁾ dat hem contrarie mach wesen. de welke huut es dorgaet vanden wortelen totē ende. alsoe ene kemeneye. dore welke gaetkine die herssenē steken uut den roec of die hitten die hem sijn contrarie. Ende tfeesch dat decket dbeen met sire huut al vol haers ⁶⁾. Ende thaer es boven der huut om .2. saken ⁷⁾.

dierste om dat dect die sweet gaten datter geen coude in en come C 2c. de welke gaten heeten in latine B 107d. poros. dat siin zere nauwe gaten. Dander es om dat thoēft te scoenre es om dat haer op heeft. Die huut van den hoofde es dicker dan ander huden. [aen den lichaem L] sonder die planten vanden voeten om dat mer op gaet. entie palmen vanden G 3b. handen [onder L] om datmer mede pijnē. ende daeromme essi van natu- L 143d. ren dicke om dat si es dorgaet. Want dore ele gat comt .1. haer ende onderwilen .2. of drie. Entie huut es vaste gebonden ant vleesch dat musech es met cleinen dradekinen van zenuwen comende vanden herssenē. ende met dradekinen comende vanden adren ende vander leveren. ende met dradekinen comende van cleinen puls adren. die men heet in latine arterien comende vander herten. van welken dradekinen nature heeft geweven of gebreit die huut subtilike daer. ende over al den lichame van den mensce. Ende dbeen vanden hoofde es van vele stucken alst recht es. ende es .2. vout ⁸⁾. daer es ene tafele buten ende .1. binnen. Binnen ten herssenē wert es ene. ende buten ten vleesche wert es ene andere ende daer tusseē siin vele adren ende arteriē die den bene geven hitte ende voetsel ende geest. Die arteriē geven hitte ende geest. die adren

¹⁾ G: figure

²⁾ C: te mijnder an soude vesten. L: daer soudē wesen of vesten

³⁾ C: hare beghinsele. ende hare wassen Ende hore ghevoelen. G: bevoelen

⁴⁾ C: cnoes

⁵⁾ L: twelke die hersine ende vlesche hoeden van couden

⁶⁾ L: vol borstelen ende haers

⁷⁾ C en L geven: omme 3 saken, doch noemen slechts twee.

⁸⁾ L: ende is van .2. dick of .2. vout. C: ende es van tween dicten ofte tweevout

geven hitte ende voetsel. Therssenbecken es van vele stucken ende tweevout alsoet vorseit es ¶ Thoeft es van .3. pertiën. deen voren. dander in midden ende terde achter ¹⁾. Voren vander mouden vorwert es thoeft heet ende droge hebbende vele geesten ende luttel marches ²⁾. Die middewert van den hoofde heeft vele marches ende vele geesten. ende es heet ende versch. ende int middelste deel staen die oren ende staen op .2. been die men heet stenech been ³⁾. Dat achterste deel es cout ende droge hebbende luttel geests ende luttel marches. ¶ Ende dus moet men de nature verstaen ende leren om dat ment aldus moet genesen. versceeden also si versceeden

den ende gedeilt siin van harer naturen ⁴⁾. Dats te verstane. dat hete ende ^{C 3a.} dat droge. met medicinen cout ende versch. dat es tcontrarie. ende also ^{G 3d.} es men sculdech alle ziecheiden te genesene. ¶ Int vorste deel van den hoofde so siin die ogen. die nese. entie mont Ende boven den ogen siin .2. bene die niet en siin vanden herssenbeckene. mer si siin scilde ⁵⁾ vanden ogen. ende liggen lanx [ofte dwers C] onder die wintbrauwen ⁶⁾ Dbeen vanden hoofde es van vele stucken dats [gedaen C] om vele nutscapen. Dierste om dat daer vergadren die stucken daer die zenuwen uut wassen. dander es om datter dalen in die adren entie arteriën om te gevene den herssenen hitte. voetsel

¹⁾ G: Dat horet es van .3. pertiën vore es eene dye myddewaert eene andere achtere dye derde aldus: (zie fig. I)

²⁾ C: hebben de van den gheesten lettelle ende lettelle van den marghe

³⁾ G: dye men heetet no been

⁴⁾ G: ende alsoe verscheyden soe moet men thovet ghenesen alsoe dye deele versceeden zijn

⁵⁾ C: scedele

⁶⁾ G: oghe brauwen dat sijn dye wintbrauwen
L: wynbrauwen

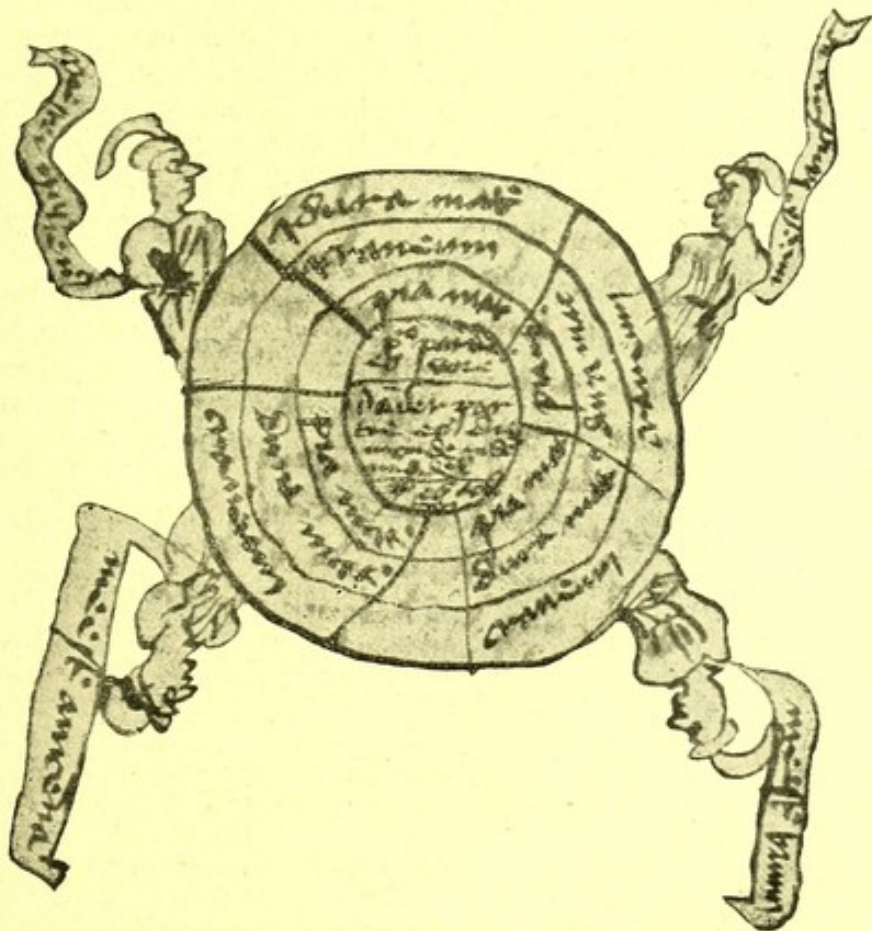

Fig. I.

ende geest ende alle die zenuwen die comen uten hoofde ¹⁾ ∴

- B 108a. Terdde es om dattie herssenen hebben hem [zelven G] daer dore te lichtene ²⁾ ende uut te stekene die hitte die hem contrarie es. Tfierde es om dattie huve ³⁾ die men heet die herde moeder es vast in die vergaderinge vander mouden. ende vanden slape ende vander nolle. ende dat an die
- G 4a. been. ende hangen aldaer die herssenen ant been onder die celle ⁴⁾. de welke men heet herssenbecken. dat de scilt es van den herssenen die moru siin ende wit ⁵⁾. Waerbi dat selke philosophe seit ⁶⁾.
- L 144b. dattie herssenen siin cout ende versch [ne ware tghemeene seyt datsij sijn heet ende versch G] ende ratech tusseen. 2. tafelen. daer die vorseide adren in lopen. ende om dat daer die hitte van den herssenen in spaersen ⁷⁾ soude.
- c 3b. ende daerna uut comen ⁸⁾ soude te harrer vergaderingen. de welke vergaderinge siin tanden ⁹⁾. Ende alst therssenbecken daer ontwee ¹⁰⁾ es. dan eist tontsiene dat die liese gewont es. dan es tontsiene die doot ¹¹⁾. ¶ Thoeft es in drien gedeilt alsoet vorseit es. int vorste deel leget die kennesse van den mensche.

Also zien. smaken ende rieken.

Dat zien es om ondersceet te heb- G 4b

bene of kennesse te dragene tusseen wit ende swert. of donker ende licht ¹²⁾ ende des gelike. Die smaec es te hebbene ondersceet tusseen gesouten ende versch ¹³⁾. ende des gelike. Roke es te hebbene ondersceet tusseen stinkende ende wel riekende ¹⁴⁾ ende des gelike.

¶ Int middelste deel legt die redene ende dat horen. die redene dat es heesch ende andwerde ¹⁵⁾. horen dats verstaen ende andwerde geven [van datmen seyt ende van G] dattie mensce hort. Ende daer omme es in dit deel tgepeins [ende der memoriën C] vanden mensche.

¶ Int achterste deel so legt die c 3c. onthoudenisse wat dattie mensce hort of gehort heeft dat gaet liggen int achterste deel van den hoofde. Dus segt cort rogerus in ¹⁶⁾ roelandinus in latijn In prima L 144c cellula sit ymago. in media ratio. in posteriori memoria ¶ Die herssenen liggen tusseen .2. huven ¹⁷⁾. daer dene af heet dura mater. entie andre pia mater. dats te seggene genadege moeder ¹⁸⁾. Mer herde moeder es dicke ende vast om dat si legt naest den bene. ende sleet daer iegen altoes Ende dese mach

¹⁾ G : omme te ghevene hitte den herssenen ende voetsel ende gheeste alle dye zenuwen comen(de) uten hovede

²⁾ G : te luchtene

³⁾ G : huut

⁴⁾ C : selle. G : scelle

⁵⁾ wet = vochtig

⁶⁾ G : alle dye phylosop(h)e segghen

⁷⁾ G : persen

⁸⁾ G : daer ute spruten

⁹⁾ L : ende daerna ute comen ten hare vergaderinghen soe syn die tandenringhen (tandeeringen) aldus (eenvoudige schets) ende heet die commasure. In G onbeholpen schets.

¹⁰⁾ C : in twee

¹¹⁾ L : dat die liese es ghequest ende ghewont ende alsse ghewont es soe is te ontsien die doet. G : dan es die gewonde in vrese vander doot

¹²⁾ C : claer

¹³⁾ C : tusseen bitter ende soete. G : tusseen bitter ende soete tusseen ghesouten ende verschs

¹⁴⁾ L : goede luucht

¹⁵⁾ G : heessen ende antwerden

¹⁶⁾ C en L : ende

¹⁷⁾ C en L : huden

¹⁸⁾ G en L : sochte moeder

G 4c. siin gewont. of si mach apostemerēn. [oft zweeren G] *ende* genesen sonder meskief van den live den gewonden. Mer die genadege moeder es dunne om die hersenen diere in liggen besloten. dese mach qualike wesen gewont *ende* genesen¹⁾. Nochtan seit galienus dat hi sach enen die beide die liesen hadde gewont. *ende* hi genas. maer het was so cleine dat van den hersenen *niet* uut en quam [ter wonden G]. Thoderijc seit daer iegen dat hi sach enen scedemakere²⁾ in die stat van luken den welken

B 108b. dat hi uut dede dat achterste deel vanden hoofde. *ende* hine verloes³⁾ *niet*. mer hem bleven
C 3d. alle sine werke⁴⁾ van naturen.

¶ Tusscen dura mater *ende* pia mater vergadert .i. materie bi gramscapen of bi vare. entie daerna wert dicke. *ende* bi beslotender hitten diere [in C] es. *ende* dit mach wel siin [bi natueren *ende* C] sonder den mensce te quetssene. Ende gevalt dattie mensce wert gewont int hoeft so dat therssenbecken breet. *ende* dura mater wert

G 4d. gewont of geapostemert waerbi datter herde humoren uut comen.

L 144d. *ende* dan wanen enege leeke meesters dat herssenen siin. neent *niet*. Ende dus siin si bedrogen *ende* doen den lieden *ende* hen selven logene te verstane. Want die herssenen en mogen *niet* siin

gewont. entie zieke daer af genesen. want het es .i. led principael. daer al die beseffelicheit⁵⁾ ute spruut die de mensce over hem heeft. Hets hier af gnouch gesproken. mer ic wil spreken van datter surgien bestaet⁶⁾.

CAP. 2.

¶ In wat maniere(n) th(er)ssenbecke(n) gewont mach siin i(n) die tekene(n) vande(n) liesen gewo(n)t alse dura mat(er) e(nde) pia mat(er)⁷⁾.

Het gevalt datmen thoeft miselike wont. Men wondet onderwilen dat dbeen breet. *ende* onderwilen dat *niet* en breet. *ende* onderwilen breket dbeen met cleinre wonden. *ende* onderwilen met groeter wonden [ende wyde G]. Ende wet dat beter es therssenbecken te broken met groeter wonden int vleesch. dan met cleinre. Want met cleinre G 5a wonden moet men de wonde meerren⁸⁾ om te bat den herssenbeckene te helpene. Also men u leren C 4a sal hier na. Ende onderwilen breket dbeen herde zere met cleinre wonden. *ende* onderwilen met groeten wonden. Maer hoe die broke int herssenbecken comt. altoes es men sculdech tontsiene vanden liesen. want onderwilen wont men die herde moeder *ende* onderwilen die sachte moeder.

¹⁾ C: dese mach qualic ghewont sijn datter die siecke of mach ghenesen

²⁾ C: schedemaker. L: scoemaker

³⁾ G: ende hij genassene ende hij en verloes niet

⁴⁾ C: ghewerken

⁵⁾ L: ghevolen

⁶⁾ C: toe behoert

⁷⁾ C: Van den hoofde ghewont *ende* van dura mater dats die upperste lijse.
G: Vanden hersebecken ghewont in elc deel.

⁸⁾ C en G: wijden

¶ Alse die herde moeder gewont es dat mach men bekenen bi desen tekenen. Want die gewonde heeft groete sweringe int hoeft¹⁾. om dat daer es versceden datter te gadere behorde te sine gevoecht. dansichte root ontsteken. om dat
 L 145a. die geesten derwert lopende siin. entie ogen blakende. die tonge brunende om die cortssen. ende onverstandelike te sine om die storberinge²⁾ van den geesten ende van den humoren³⁾. ¶ Ende
 G 5b. alse die sachte moeder es gequetst
 B 108c. so mogedijt bi desen tekenen bekenen. Alse bi fauten van crachten⁴⁾. van smake. ende bi dat hem niet en smelt sine spise onder hem ende dat hise gene macht en heeft te stekene van hem met crudene. ende bi dat hi niet spreken en mach bi den geesten enten roeken die in die roerende lede siin. of die zenuwen die de tonge vervullen. dat si niet en mach werken haer werc van naturen.

¶ Om te wetene of pia mat(er) es gewo(n)t op sek(er) teke(n) vand(er) doot.

Puustkine comen onderwilen int ansichte biden voetsle daer gectreet bi der cracht van naturen. ende niet lichamlike. ende bloet ende etter loept hem onderwilen uten oren ende uten nese bider zelve redenen of. bider fauten der onthoudende⁵⁾ nature ende oec den vasten lichame bi den geesten die
 c 4b. lopen ter wonden. entie vercranc-

heiden vanden instrumente vanden leden die den lichame voeden. Ende es te verstane of den vasten lichame of den lichten lichame hem lieden volgende es. dat dicken siin vortekene vander doot. ende dat noch arger es beven ende daerna hitte van cortssen .3. werf of .4. G 5c. sdages comende den gewonden. dat siin quade tekenen. want die natuerlike hitte sceedt haer vanden wonden ende vanden lichame⁶⁾. de welke hitte si moeten L 145l. hebben int achterste. ende dats .1. gewarech⁷⁾ teken vander doot. Ende alle dien dat toe comt vanden vorseiden .2. laetsten tekenen ontbeiden si die doot binnen den ondersten dage⁸⁾ ende sonderlinge alse enech van den huven van den herssenen gewont siin. so sterven die gewonde int ierste volle mane. dat gesciet sonderlinge om dattie lichamen van den planeten hebben heerscapie optie ertsce dingen. werbi dattie mane es moeder der wacheiden van ertseen lichamen. ende die versceit vander manen gevoeghet meer die verscheide vander erden wassende. ende dan die verscheide vanden herssenen wassende. doen die herssenen verspelen grotelike. ende en mach niet onthouden die herssenen sinen scieten uut haer rechter stede. want c 4c sine hebben geen onthouden⁹⁾ alse die huve gequetst es. ende aldus sterft die gewonde. waerbi grote vrese es gewont te sine int herssenbecken ende daer behort grote const

¹⁾ C: bedi dat de pacient heft groete pine inthoft ²⁾ G: verstoringe

³⁾ C: ende onverstandich tsiene omme die gheesten ende die humoren die verstoermt sijn. L: omme die gheesten ende die humoren die der verstormt sijn

⁴⁾ L: als by gebrec van smaken ⁵⁾ C: ontvandender

⁶⁾ C: bedi die natuerlike hitte steet hare van den hende des lichame

⁷⁾ C en L: warachtich ⁸⁾ C: + daghen. G: hondersten. L: xo daghen

⁹⁾ C: onthoudenisse

G 5d. toe dat *herssenbeken* wel te medicinerne ¹⁾ ¶ *Maer bruun* ²⁾ seit. dat hire vele *genas* die *dura mater* ³⁾ gewont *ende* ontwee hadden. mer hebbende die *vorseide* tekene en sach hi noyt en *genen* *genesen*. Ende noch orcont hi dat hi *genas* die *pia mater* hadden ontwee. mer het was herde cleine ⁴⁾ dattie *hersenen*

B 108d. niet uut lopen en mochten. ¶ Ende
L 145c. galieen orcont int comment vanden anphorisme. dats .i. boec van medicinen die also heet. dat hi oec sach den menegen die *pia mater* hadden gewont met cleinder wonden die oec *genasen*. ende dat bediedt hi *nerenstelike* ⁵⁾ also hi seit. also die wonde comt ten *herssen* dat si uut lopen. sonder twivel dan *stervet* die *mensce* [ende dat vynt men in plantegine In den anderen boec bescreven ende seyt dat hem vele zotten beroemen dat sij hebben ghenesen dye de *hersenen* ute liepen ende vulden dye stede met cottoene twelcke dat valsche was ende onrechtverdich Deo gracias G]

CAP. 3.

¶ *Hoe thoest gedeilt es e(nde) hoe* G 6a.
me(n) die deel sal moge(n)
medicinere(n) ⁶⁾.

Het siin vele ziecheiden int hoeft. C 4d. also caphalea. monapagia. emigranea. ende andere ziecheiden die ter surgien niet en behoren. ende daer af en willic hier niet spreken. mer dat der surgien toe behort. ¶ Thoest es ondertiden gewont int vorste deel. [ofte dat middelste deel ofte dat achterste deel dat es bedi te verstane dat men elke stede ende deel sal gheven medicinen ghelijc dat ons vorseit es. Also dat *herssenbecken* in dat voerste deel ghewont es C] dan verbieden die actors. datmer niet op en legge heete *medicine* ende *droge* om dat deel heet ende *droge* es. Nochtan doen heete *medicinen* vleesch wassen in *meneger* steden bi *naturen*. Want hete *medicinen* ende *versche* doen bi *naturen* vleesch wassen bi L 145d. *natuerliker* redenen. Nochtan verbiet hijt bi redenen datment niet

¹⁾ Wellicht iets duidelijker in L.:

ende namelike als eneghen in die huve van der *hersenen* in ghewont sy soe sterft hij inder eerster volle mane dat geschiet der *naturen* om dat die lichame van den planeten hebben eerscapien op die eische (*aertsche*) dingen waer bi dat die mane es moeder der wacheden vanden *aertschen* lichamen Ende die verschede vander manen ghevoucht soe met die verscheden vander aerden wassende ende dan die verscheden vanden *hersinen* wassen doen die *hersine* ende lopen ute Ende mach by verscheden niet onthouden ende *verschieten* van haerre gherechter steden bedy sine hebben ne gheen onthoudenisse als die huve ghequest is Ende aldus soe *stervet* die ghewonde *bid*en welke groet vrese es int hoeft ghewont te syn vanden *herssenbecken* Ende hoemen den *herssenbecken* ghevolghen mach omme te *medicinieren* der behoert grote const toe.

²⁾ C: brune. G: Galienus.

³⁾ C: pia mater

⁴⁾ C: soe cleene.

⁵⁾ C en L: vasten

⁶⁾ C: Van der delinghen der natueren des hoofts ende sijn werc. G: Van vele siecheden int hovel.

en legge op d'middelste deel van-
 G 6b. den hoofde. om dat heet es *ende*
 versch. want *het* mochte daer ver-
 techeit ¹⁾ toe bringen. om dat daer
 vele marchs es in die stede. Maer
 therssenbecken te broken int ach-
 terste deel. daer so legt coenlike
 versce *ende* hete medicinen. want
 dachterste van den hoofde es cout
ende droge. Ende alst herssen-
 becken tebroken es. so en maecht
 niet weder volwassen siin en werde
 eer leden .30. dage of .45. en ware
 in jongen kindren ²⁾ van .18. jaren
 C 5a. of daer onder. want dese hebben
 in die verscheit van haers vaders
 nature. datmen heet *sperma patris*.

[*Dits een goet natuerlic teeki(n).*

Ende een goet natuerlic teekin
 ende een goet cappittele wilden
 de mesters der op studeren ende
 daer naer werken sone soude
 hem niet ghebreken ende si sou-
 den behouden goede ende wel
 wesen metter werke ende si soud-
 en behouden die ons dire conste
 met sinen bloede ende ghi mesters
 laet dat doch dor sinen wille ³⁾.
 Ende omme dat exempel te ghevene
 dat wij ons exponeren ende wach-
 ten van sonderlic ⁴⁾ lieve kinderen
 heer (*hier*) op soes siet ende ebter com-
 passie op ende stelt al uwe gewerke
 op gode alre erst ende ten beghinne
 van den werke soe siet ofte ghijt
 met gode doen moght. ende dat ghi
 doen moght met uwer const en
 der lieder profijt. Dan sel god

werken met hu (*u*) ende metter hul-
 pen van hem soe sal hu werc wel
 varen want gode side sculdich
 ane te roupene met allen sinne L 146a
 in alle uwe beghinnen van uwen
 werken. Ende dat hem toe bevelen
 mach want hi is principal van der
 consten ende van den werke
 vander hant. Ende ghi lieden die
 Cyrugien wesen wilt ghi moet
 hebben dese navolghende pointen:
 conciënce leeringe gode
 wandeling minlike ende
 subtiyl ende vol comen van
 sinen leden. C.]

CAP. 4.

*In isto cap(itu)lo potestis scire q(uo)d
 p(er)tin(et) ad cyrurgicu(m) et q(uo)-
 m(odo) se ip(su)m h(ab)ebit et reg(et)
 et o(mni)s articulo quos tene-
 (tur) h(ab)ere de jure ⁵⁾.*

Wi selen weten wat orborlijke C 6b.
 es elken surgijn. Ierst dat hi si
 volmaect van sinen leden. ende
 wale getempert van sire com-
 plexiën. Daer bi seget rasis.
 wies ansichte dat quaet ende lelijke
 es mach qualijc siin van goeden
 engiene ⁶⁾. Want der quader ge-
 danen ⁷⁾ volgen gerne quade seden
 ende quade complexiën. dats quaet
 in den werken. Dat seit avicenna.
 die .1. scoen anseijn heeft hem
 en es niet onmogelijc dat hi si
 van goeden zeden. Ende hijs oec
 sculdech te hebbene wel gemaecte
 handen ende cleine vingren ende

¹⁾ C: verscheit

²⁾ C: Nou soe verstaet dat herssenbecken tebroken ne mach niet wassen
 sine waere eer leeden 30 daghe ofte 40 het en waren jonghe kinderen

³⁾ L: Ende si soudene gode behouden dat sine dat hi diere cocht met sinen
 blode dat ghi dat ghewerdicht te latene dore sinen wille ⁴⁾ L: sonden

⁵⁾ C: wat een cirurgien toe behoeren moet. L: Wat dat oerberlijke is elken
 syrugijn. Dit hoofdstuk ontbreekt in G.

⁶⁾ L: mach qualic goet wesen van enighen goeden seden ⁷⁾ C: ghedaente

lanc. ende starc van lichamen ende niet bevende. ende claer siende. so dat hi siin werc wel macht heeft te veldoene ende van gestaden sterken sinne. ende subtyl. ende niet gierech. [bedi de ghierichede bedrijft den menighen soe ende verblenten dattet sine verstannisse most. ¹⁾ C] ¶ Galyenus seit dat hi natuerlike moet

B 109a. siin oetmoedech. ende starc in sinen moet. Ende hine moet hem oec allene niet verstaen van medicinen. maer oec coenen sine boeken van naturen dat heet philosophie. Want grammarie. logike. rothorike ende ethike. dese .4. consten leren alle dinc met redenen proeven. Want logike leert ierst proeven alle dinc met proeffliken redenen.

L 146b. Ende hi moet oec connen sine grammarie. die leret die bediedenis van elken worden in latijn Ende sine rethorike want die const leert

C 5c. begadelike spreken elke redene. gelijc dat wi horen mogen an die taelmans. mer sine hebbent niet uut consten van boeken mer bi gewoenten. Ende hi moet oec connen sine ethike. want die const leert goede zeden. Ende hine moet oec niet wesen gulsech. mer sober ende

cuusch ²⁾ van levne. ende niet nidech ³⁾. ende getrouwe siin in allen stucken. Ende hi moet hem selven al geven ten zieken. also dat an hem geen gebrec en si. van dat hem. of sinen zieken of der curen toe behort om te veldoene metter helpen gods ⁴⁾ ¶ Ende in thuus daer die zieke legt en sal hi gene worde spreken dan die te sire curen ⁵⁾ behoren ende om des zieken orbore. ende en houdt niet vele talen ⁶⁾ iegen die vrouwe of iegen (die) dochter of iegen die maerte ⁷⁾. no en hebt met hem lieden genen raet dan om u cure. Noch en zietse niet ane met ydelen ogen. Want die lieden siin scale ⁸⁾. ende sulke sake maect vele vianden. maer die surgijn heeft wel te doene dat al die liede siin vrienden siin ⁹⁾. Waer bi ic u oec verbiede dat ghi met niemen en bordeert. want men weet niet wie wel spel can verstaen of verdragen. No hine sal oec iegen niemen fellike scelden. mer L 146c. alle surgine ende alle clergie ¹⁰⁾ sal hi eren. ende niet beniden dat si wel varen. ende hem selven niet prisien. C 5d. ende hoefscelike wandelen. ende dus suldi comen in goeden name ¹¹⁾. Ende gene sware cure en seldi

¹⁾ L: mest

²⁾ C: scuusch

³⁾ C: ende niet ghierich noch nidich

⁴⁾ C: ende hi moet hem over gheven sinen lichame den siecken dat gheen ghebrec ane hem ne sijn (si) van dat sire curen toe behoort omme des sieckes profit ende sine cueren te vol doene

⁵⁾ L: consten

⁶⁾ C en L: langhe tale

⁷⁾ L: jeghen die vrouwe of dat ionc wijf ofte docter of dies ghelike

⁸⁾ L: waer om die lude syn somme alte grawakel (l: gawrakel)

⁹⁾ C: ydelen oghen bedi die lieden sijn jackeleus vele van haren wiven ende het maect vele vianden ende lettelt wrinde (l: vrinde)

¹⁰⁾ C: alle medicinen ende alle clercken

¹¹⁾ C: ende hem selven ne sal hi niet prisien maer hi sal hem andere liede laten prijse van sinen goeden werc ende aldus sal hi comen in goede name ende wandelen hoveschlike ende hi sal wesen van heuscher tale ende alle die van uwen ambouchten sijn die doet eere ende sprect altoes wel after hem lieden

begeren daer ghi gene hope toe en hebt ¹⁾. ende moetijt doen overmits beede. so segt den vrienden alle die vrese. ende dat ghire u beste met doen selt ²⁾. Ende den zieken troest altoes wel ³⁾. Ende maect clare ende vaste vorwarde als de zieke ten alderziecsten es [ende aller meest tonghemake want clare verworde brect alle strijt C] L 146d. Ende van den riken nemt wel uwen salarijs. Enten armen dient vriend C 6a. delike om gode die u de macht verleent.

CAP. 5.

¶ Dits leri(n)ge hoe me(n) ierstw(er)f sal v(er)make(n) entie wonde(n) te nayene i(n) elke stede ¹⁾.

Also ghi sijt geroepen teenre nuwer wonden. so besiet waer met si gemaect

B 109b. es. so gevallen so geworpen so geslegen ⁵⁾. Ende of sijns (sij)s te doene heeft ⁶⁾ so wiecse ⁷⁾ ende legter op .1. plaester van stoppen ⁸⁾ genet int

witte vanden eye ongeslagen. want metten slane nemt men hem vele van sire coutheit ende van sire ^{G 6c.} limachtecheden ⁹⁾ die sweetgate ¹⁰⁾ te stoppene in die stede. Ende of ghi twitte van den eye niet en hebt. so nemt siins selfs bloet want het dwinct herde zere alst verdroeht es. Sulke ¹¹⁾ nemen water ende aysiin ende netten ¹²⁾ daer in haer plaester. Maer ic nam dieken haers selfs bloet ¹³⁾ ende bant also ende het voer herde ¹⁴⁾ wel. Ende ^{C 6b.} alse ene wide wonde es geslagen met .1. swerde of dies gelike. essi te wijt. so naytse. ende begint in die middewert ofter .3. poenten toe behorden. ende ofter .2. poenten toe behoren so naytse slecht gedeilt. ende doet der in ene wieke daer dat etter uut lopen mach. ende steet die steken so diepe. dattie wonde also wel slute in den bodem alse boven. so datter geen etter in en gadere also na alse ghi moget. Want als men die wonde boven nayt ende in den bodem niet en

¹⁾ L: Ende alte zwaer cure en suldi niet begheren want ghi mocht uwen goeden naem dermede verliesen waer by dat ic u rade dat ghise laet varen ende niet aen en neemt het en waer by beden vanden zieken ende van sinen vrienden

²⁾ L: Ende gheloefter niet meer an dan dat ghise doet dat best dat ghi moghet

³⁾ C: Ende aldus sijt royate ende den siecken troest altoes wel ende ofte hi onverduldich es soe troesten met uwer soeter tale. ende sijt altoes goedertiere jegen uwen siecke Ende ofte ghi hoort uwe onghenouchte verdraget goedertierlike van ontscamelen lieden van den smeeckers ende van den logenaers soe suldi hu wachten waer ghi sijt. Ende sijdi daer onder gheraect soe maecter hu of quite soe ghij erst moght ende antierse hoveschelike al sout over hu gaen dats myn raet

⁴⁾ G: Van bloede te stelpene. C en L: Van wonden eerst werf te vermaken. ende te naeyen. Tekst van sperma patris af (blz. 12 1^e kolom) tot hier ontbreekt in G.

⁵⁾ In C ruimte opengelaten, bestemd voor een tekening.

⁶⁾ C: ende ofte sijt van doene heeft

⁷⁾ G: wydse

⁸⁾ L: werke

⁹⁾ C: benemt men hem vele van siner limicheit

¹⁰⁾ C: die poros dat zijn zwete gaten

¹¹⁾ C: eenighe mesters

¹²⁾ G: doppen

¹³⁾ C: alse ic gheen witte van eye ne hadde

¹⁴⁾ C: seere

slut. so vergadert gerne etter in den bodem. ende dan so comter af somwile lanc werc. datmen heet fistel ¹⁾. also men u hier na sal seggen. ende bedieden wat die

G 6d. festel es ende waer af si comen.

L147 a. ¶ Ende die naelde daer men wonden met nayt die moet siin .3. cantech. entie oge moet siin gegracht. dattie draet mach liggen in die gracht. so en werdet niet te dickere an die oge ²⁾. Ende die draet ware goet gewast hi soude tfeesch te noeder sniden ontwee ³⁾. of nemt .1. roden zidinen draet of wit ziden draet ⁴⁾. Ende ofter enech splinter in si van benen. so doet ute eer gi die wonde nayt. Ende altoes wacht wel datter geen dinc in en si eer gise nayt. ¶ Ende of gire niet en sijt toe geroepen van ierst. ende gise droge vint. so verscht ⁵⁾ die wonde ende screept haer canten ende doetse bloeden met enen sceerse ⁶⁾. ende dan naytse. Ende of haer .2. lippen C 6c verre siin versceeden ⁷⁾. so doetse jemen te gadere duwen met beide sinen handen. ende slaet .2. werf uwen draet omme ter ierster werf

ende daerna slut uwen enoep op. ende enoept al uwe steken. so selense te bat houden. Ende als de wonde genayt es. so stroyt G 7a opten naet dit pulver dat gi vore gemaect selt hebben. Wa(n)t het doet de lippen vanden wonden te gadere heilen. also ⁸⁾ roelandijn seit. dwelke pulver men maect aldus: ¶ Nemt die wortel vander confiliën die grote. entie droge bollen van hermeniën ⁹⁾ van elken .1. 5. ende griex pec dat men oec heet colofonie .3. 5. mastie ende cleine wit wieroec van elken .s. 5.

bloet van draken ende mummie B 109c. van elken .2. 5. stampet ende minget al te gadere. ende sichtet dore enen dicken teems. ende bestadet in .1. busse tote dat gijs hebt te doene. het mach goet bliven meer dan .20. jaer in ene droge busse besloten. Ende dit heet roelandijn trode pulver. het streemt bloet. ende oec doet [goet C] vleesch wassen. Ende oec eist goet getempert metten witte vanden eye ende geleit op .1. tebroken been getempert met L 147b. bloemen ¹⁰⁾ die cleeft an die weech ¹¹⁾

¹⁾ L: ende dat heet vesteleren

²⁾ C: ende ghegracht ende dunne naer dese vorme: (Eenvoudige teekening van een naald. Zie fig. II)

³⁾ C: want si soude te mijn sniden dat vlesch

⁴⁾ In G en L vluchtige schetsen van een naald en draad.

⁵⁾ G: vernyewet

⁶⁾ C: aldus ghemaect (eenvoudige teekening van een mesje; zie fig. IV. Ook in L een afbeelding van een mes.)

⁷⁾ C: versceeden wijde ⁸⁾ C: Pulvis Roelandini.

Nemt die wortel van der mester carsauden wel gedroghet

bolum armenicum aña .5. j.

colatonie .5. ij

masticis

olibanum aña .5. s.

sanguis draconis

mummie aña .5. iij.

hierof maect poulver alsoe cleene alse ghi moghet

⁹⁾ G: bole van armenyen

¹⁰⁾ L: mele

¹¹⁾ G: want

vander wintmolen. also ment visieren sal int capitel van tebrokenneden leden. Dit pulver doet die huut wassen daer en geen en es *ende*
 G 7b. daer op geleit wegebrede bladere of andere heilende bladere¹⁾. ¶ Een ander pulver wijst albucasis. *ende* seit dat ment legge op den naet van .1. wonden. *ende* wachte dat ment niet en late comen binnen den lippen vander wonden. het en verport hem nemmermeer vore die wonde onder hem heyl es. *ende*
 C 6d. wijst aldus Nemt .3. deel ongebluscht calx. datmen heet levende calc. *ende* .2. deel van cleinen witten wieroke. *ende* .1. deel van draken bloede. *ende* stampet te hoepe *ende* sichtet dore .1. nauwen teems. *ende* dan bestadet. ¶ Daer men wonden nayt daer es elc steke sculdech te sine vingers²⁾ na. *Ende* en hebdi
 G 7c. dit pulver niet. so seit albucasis. dat ongebluscht calc welna al tselve doet.

CAP. 6.

¶ Van wo(n)de(n) te strem(m)ene va(n) bloede³⁾.

Alse de mensce gewont es *ende* die surgijn vint bloedende. dan besie in wat steden dat si. *ende* mercet waerbi⁴⁾ dat hi bloedet. Eist dat het comt uut arteriën so comet uut springende *ende* uut scietende *ende*

dan eist claer *ende* licht gevarwet. *Ende* comet slecht gelopen *ende* bruun. so comet uten gemeinen adren die voetsel siin van den lichame. *Ende* arteriën comen vander herten *ende* hebben .2. hude. daer deen af es gecnosecht [dat men heit in latijn cartilaginis L] entie vervleescht node. want om haer dunne bloet *ende* heet *ende* roeringe *ende* om haer hertheit. *Ende* L 147c. adren comen vander leveren *ende* hebben in hare bloet. bruun. *ende* dicke. daer omme en hebben si maer ene huut. entie moru. Nochtan siin alle die hude zenuwech. *Ende* het gevalt dicken datmen bloedet ten adren enten arte- C 7a. riën beide. *ende* selden ten arteriën allene. want si liggen diepere dan G 7d. die adren doen. Waerbi dat ic u lere. dat dbloeden

ten arteriën es meerder vrese B 109d. dan ten adren te bloedene. *Ende* te vele te bloedene es vreselijc. daer bi radie u dat gi niemen te vele en laet bloeden na uwer macht. Want daer comt af groet meskief *ende* vrese vander doot. ¶ Want daer comt af spasme dewelke ic u sal leeren wat spasmus es. dat .1. vrese es vander doot. *Ende* ondertiden comt hem oec toe sicken (l: hicken) dats oec .1. teken vander doot⁵⁾. *Ende* esser onmacht met sicken (hicken) dats

¹⁾ G: Dus scrijft men in latijn *ende* aldus ghescreven *ende* gezent ter speceriën sonder ander spreken ment zalt maken R_o *consolida maior* .1. 3. boli hermeny .1. 3. picis gresse 3 3. masticus olibanys elcs s 3. drakenbloet mommye ana .2. 3. fiat pulvis oft scrijft dyt pulver aldus R_o levende calcx terdendeel olibany die twee deel *ende* bloet van draken *ende* maect dit pulver aldus

²⁾ C: daer men nayt soe es elcke stecke sculdigh tsine vingers bret deen van den anderen

³⁾ C: Van bloet te stelpenen in wonden waer dat si ligghen *ende* waer dat si sijn. G: Van den hoofde ghewont *ende* niet toten hersebecken diepe. L: Hoemen is sculdigh bloet te stempnen. ⁴⁾ G: by wat redenen

⁵⁾ L: *Ende* is die siechke in onmacht dat is een seker teken van der doet. *Ende* heeft hi gheen verstandnisse *ende* hi niet en weet wat hi seghet dat syn quade teken.

die doot. Ende geen verstennisse. ende niet en weet wat hi segt. dit siin alle quade tekenen. ¶ Nu meret hoe datmen sculdech es te stremmene adren ende arteriën die bloeden. Die cleine adren mach men stremmen lichtelike met plaestren van stoppen daer op gebonden al droge. of met haers selfs bloede gesmeeret of metten witte vanden eye. Entie grote adren es men sculdech te stremmene dies gelike.

G 8a. ende en stremmet niet. so mach ment stremmen metter leringen die hier na volgt. ¶ Aldus es dierste maniere dat gi dlet op houdt dat niet en dale. ende dat dbloet niet

L 147d. lichtelec uut en sciete. ende drupt

C 7b. der op cout water om dlet te ver-coudene ¹⁾. daer bi so keert dicke dat bloet om dat tcoude drijft van hare de hitte. Aldus doet tcoude die huut ende tfeesch entie adren crimpen. Aldus werden die adren nauwe ende hebben maniere van slutene. Maer wacht u dat gi en geen water daer in en laet comen. want het soude deeren. Ende viele

G 8b. .1. mensce in watere alsoe hi gewont ware. tcoude water soude ¶ hem vele quaets doen. want het soude den huden vanden adren contrarie siin. want si siin zenuwech. Ende of die gewonde die int water viele te nayene ware so droget hem dwater wel uter wonden. ende doetse bloeden eer gise nayt.

¶ Ende of die bloedende niet en stremmet. so stremtene metter medicinen die hier na volgt. Want si hebbens macht di[e]re vele siin.

deeen sterkere dan dandere die ic noemen sal hier na alst point es.

¶ Alsoe gi siet .1. adre of een arterie bloeden. so legt daer iegen uwen dume of uwen vinger. ende stopt den mont vander adren of der arteriën. datter geen bloet uut comen en mach ende houtse lange gestopt. so langer so beter. want dbloet dat sal verstorkelen ²⁾ ende werden hart. Waer bi dat tge-clonterde bloet sal weren dat dunne bloet. dat niet ute en sal mogen [comen C]. ende dits ene maniere van stremmene. ¶ Ende daerna so legt C 7c. daer op .1. plaester van drogen stoppen. of genet in borne of in aysine. of in wit van den eye of met siins selfs bloede. Ierst gestroyt dit pulver. van cleinen witten wiroke van aloës epatic. van bloede

G 8c.

van draken ende van bollen van B 110a. L 148a hermcinen van elken even vele. dit stampt al tegadere. ende sichtet dore enen dicken teems. Dit seit bruun legoburgensis ³⁾ dat goet ¶ es. ende dan en bint die wonde niet te vaste: mer slecht dattie wonde niet en swere. ¶ Want Galyenus seit dattie geesten entie humoren lopen altoes ter zerer steden. Waerbi hi seit dat en geen dinc en let der wonden so zere te heylne alsoe de sweringe doet ⁴⁾. [Mester hughes pulver de legin-bourch.

¶ R^o thucis albiscum et viscosi aloës epatici sanguis draconis boli armenici. ana partes equales et inde fiat pulvis subtilissimi et usui reserva C]. Dit pulver

¹⁾ G: te vercoelene

²⁾ C: versteken. L: verdroghen

³⁾ C: huge de legenbourch

⁴⁾ C: waerbi hi verbiet dat ghi gheene dinc ne leght op wonden die zweeren doen ende aldus scrift hi in latine

minet met wit van den eye ende met hasen haer wel cleine gesneden te stucken met eenre scaren. ende dit getempert gelijc der dieten van zeeme ende daer in genet vele
 G 8a. wicken also groet als amandelen ende daer af die wonde wel gevult. ende opt plaester so legt van dien vorseiden dinge redelike vele. ende boven der plaesteren so legt vele droger stoppen. of en hebdi gene
 C 7d. stoppen. so maect .1. plaester van linnen cleeden ende vele cleets daer boven. ende bindet wel ende slecht alsoet vorseit es. ¶ Of nemt dit pulver dat noch sterker es. Nemt gebornen calc. dats gebernt calc¹⁾. ende also uten ovene genomen eer daer water op comt. ende bloet van draken. steene daer men af maect cleine laternekine²⁾. aloes. wit wierooe. elcs evenvele. ende dit tempert metten hase hare alsoet vorseit es. of met coppen gspin. ¶ Een ander pulver dat galyenus plach te orborne dats dit. Neemt root aterment of gelu .9. 3. cleine wit wierooe .16. 3. aloës. kijst liim³⁾ elx .8. 3. orpiment .4. 3. steene van lanternen .20. 3. ende stamp dit al te gadere ende sichtet dore .1. dieken teems. dat si cleine pulver. ende hier af strijct optie wieke
 G 9a. ende vult die wonde daer met. ende legt van dien pulvere vele optie wonde. ¶ Nu hebdi vele leringen die
 † bruun leert. die hi screef uten ouden boeken. Ende theodrijc screef uut brunen in sinen boeken. ende si wrochten daer beide met alsijcs te doene hadden. Nu willic u bescriven van lancfranx leringen

ende wat hem daer af geviel. Hi was te melanen gehaelt tenen kinde. dat was gevallen met⁴⁾ enen messe⁵⁾ .1. wonde in sine geet adre die .1. propere⁶⁾ arterie es. dwelke kint so vele gebloedt hadde eer hire toe quam dat mer geen lijf an en vant. hi taste sinen puuls ende vanten flau of cranc. ende welna niet. dbloet dat uter won- C 8a. den quam was al bleec. Ende hi L 148b. leide sinen vinger optie wonde ende hiltse so lange dat tkint begonste sine ogen op slaen. ¶ Hi sende ter specerien⁷⁾ om dit pulver. Wierooe. wit. tay ende vet .2. 3. ende .1. 3. aloës epatix. hier af so de (dede) G 9b. hi maken een pulver

Ende tempert metten witten van B 110b. den eye in die dicte van zeeme. ende mingede daer met haer van hasen wel cleine gesneden ende dat geleit op die wonde op .1. plaester van stoppen ende daerna bant hire op droge stoppen. ende bant also vaste alst weselijc was. ende liet aldus tote dies ander dages. Ende hi q(u)ammer toe ende vant gesteret⁸⁾ ende niet bloedende. Die vader vanden kinde bat hem dat hijt vermaecte. entie meester ontsait hem. ende liet aldus .4. dage. Ende des vierden dages nam hi wit van eye. ende olye van rosen elx even vele. ende tempert metten vorseiden pulvere. ende dat dunne. ende leidt opt pulver dat optie wonde lach ende liet deen metten andren weeken. Dies ander dages so quam hi weder ende vant die wonde al genesen wel ende vaste. dat den vader groet wonder dochte

¹⁾ C: onghedulst (l: ongebluscht) calc.

²⁾ C: lanterkine

³⁾ L: aluun kist lijm

⁴⁾ C: in

⁵⁾ G: int poynt van eenen messe

⁶⁾ G: principale

⁷⁾ C: apoticariën

⁸⁾ C: wel ghestremt.

† [ende die mester een deel maer die mester zweech (*zweeg?*) als hitsach C] ¶ Echter .1. ander kint van .18. jaren out. was gesteken in sinen arm van .1. andren kinde met .1. cleinen meskine. ende dore stac .1. adre.

8b. G 9c. ende geraecte .1. zenuwe onder die L 148c. adre. vanden welken het gedogede grote pine in die zenuwen. dbloet liep recht ter wonden ende hi was-

ser toe geroepen. ende als hi dit sach hi peinsede leidi daer op siin medicament ¹⁾ dat niet goet daer op en ware. want dwitte es cout ende limech. ende dat soude stoppen die sweet gate vander huut met sire tayheit Ende hi hiet datmen den arm soude pletten ²⁾ ende datmen die enden van den adren ute soude trecken ende verbindense. ende die zenuwen conforteren met olyën van rosen daer in gegoten. Die moeder van dien kinde

† dede halen enen leeken meester. die seide iegen sinen raet. Meester lancfranc ginc wech. entie leke surgijn bleef daer. ende leider op sine medicine daer hi met was gewone ander wonden te stremmene. ende en halp niet. het bloedde altoes ende swaer ende tkint crancte zere.

G 9d. Ende men sende om enen ficisiijn die des kints vrient was. entie sende om meester lancfranc. ende hine wilder niet comen. Entie ficisiijn ginc selve te hem ende vragede hem raets. ende hi riet hem also hi vore geraden

hadde der moeder. Doen ginc die ficisiijn ende vragede den leken meester of hijt soude connen gedoen. ende hi antwerde ja. Ende hi dede also ende het was genesen in corter tijt. Ende of iemen vragede hoe dat so lange mochte gedogen sonder spasmeren. hi antwert dat het quam om dat [het L] ydelde van den bloede. ¶ Dit es al

gescreven om dat ele soude B 110c.

merken wat hi dade ende waerbi dat sine curen niet voort en gaen na sinen wille. Daer bi so seggie C 8c.

u. eist dat enege adre es die gi niet en moget stremmen met pulvere ende met dat daertoe gescreven es. so onderstecse ³⁾ met .1. naelden [drie kant dus (*volgt een ruwe schets*) L] die in heeft .1. gewasten draet ⁴⁾. ende steet die naelde L 148d.

onder die [hemde van der C] adre. ende dan enoopt beide die enden wel ende zere met enen sterken drade ⁵⁾. Ende wacht dat gi die adere niet en geraect metter naelden ⁶⁾. Of hebt .1. plat yser ⁷⁾ met enen gate ⁸⁾. ende dit yser salmen leggen G 10a. over die wonde. of over die adere ende dan salmen hebben .1. ander yser daermen met die adere tingeren sal datmen steken sal dore dit gat wel gegloyt. ende men sal bernen die monde vanden adren. ende wachten dat hi el niet en † berne. dan hi die adere doe scrompelen ende sonderlinge so wachte

¹⁾ C: sijn pulver witte, 'pulver' doorgehaald.

²⁾ G: dat men dye adren soude spletten. L: dat men den arm soude banden ende trecken.

³⁾ G: omme stectse

⁴⁾ C: ghetwinden draet ende ghewast

⁵⁾ De rest van dit hoofdstuk ontbreekt in L.

⁶⁾ In C een afbeelding. Zie fig. II

⁷⁾ In C afgebeeld; fig. III. Ook in G een ruwe schets van een dergelijk instrument

⁸⁾ G: met enen platten hove

hem vanden zenuwen. Arteriën es men sculdech te broyene. so dat daer dicke scorssen op siin. *ende* zeerre dan simpel adren. *ende* iegen dattie adere of arterie groot¹⁾ es. so es men sculdech zere te berne. Nochtan es vrese als die brant valt. dat si weder mochten werden bloedende. Waer bi die sekerste cuere van bloede te stremmene es dat men die arterie of adere uut † hale. *ende* mense verdraye *ende* verbinde daerna. ¶ In .4. manieren machmen stremmen dbloet. Dierste is dat men verhoude dadere so lange dat dbloet verstorkelt *ende* hardt wert in den mont van der adren of arteriën. *ende* dat men dlet vercoude daer die wonde in es. Dander es met pulvere *ende* met hase haer *ende* datter toe behort alsoet vorseit es. Terdde es met brande van viere of met medicinen bernende *ende* etende²⁾. Tfierde es metten verbindene die adren of arteriën alsoet voren geseit es. of ondersteken *ende* verdrayen. ¶ Ende selke meesters siin diere op leggen gebernde plumen. *ende* andere gebernden vilt *ende* menege ander maniere. Maer ic heb u geseit na minen wetene dbeste dattie oude meesters antierden. Ende ic en wasser noyt met bedrogen. Maer gi diere met werken selt sijt vroet dat gi u medicamente doet comen ten monden vanden adren of arteriën *ende* siere ophouden. † *ende* dat vele. *ende* en doetse niet af v[o]re dat si allene af vallen.

Ende daer is siin te stremmene³⁾. daer legse tallen vermakene in lanc so meer. Ende en vermaect † niet die wonde vore ten derden dage. of langere of sijs te doene heeft. of sine swoere alte zere. B 110d. *ende* dan besiet wanen hare die G 10c. sweringe comt. *ende* als gijs vroet sijt. so beteret haere vroedelike na u macht. [oft ghij wilt lancfrants pulver doen maken ter speceriën so scryft aldus. thuris albi gommozi et pinguis. 3 .2. aloës epatici. 3 .1. fiat pulvis subtilissimus G].

CAP. 7.

¶ Van de(n) hoofde gewo(n)t e(nde) L 148d.
n(iet) tote(n) h(er)ssenbeckene.
e(nde) ierst va(n) .4. tiden
int jaer⁴⁾.

Als men gewont es int hoeft. *ende* therssenbecken niet nes on- twee. enter niet toe en comt so nemt dwitte vanden eye. luttel geslagen of niet. *ende* daer in net uwe wieke. *ende* doetse in die C 9a. wonde. *ende* daer boven legt .1. plaester int selve genet. entie wieke si van stoppen. *ende* tplaester oec of van suveren linen clede. Ende eist in den winter. so net u wieke in den dodder allene. Maer in den linter. *ende* in den herfst saltu netten dijn wieke int witte *ende* in den dodder tegadere. Ende in den zomer int witte allene. [Ende van den uut gaen van sprockelmaent tot in gaen van meye so menghet die doderen *ende*

¹⁾ G: groot.

²⁾ G: hittende. C: die seere heeten

³⁾ G: Ende dair sy quaet sijn te stremmen

⁴⁾ C: Van den hoofde ghewont *ende* eerst van den iiij tijden. G: Van dat men ghewont wert int hooft. L: Vanden hoofde ghewont *ende* eerst vanden iiij tijden.

dat witte te gader ende daerin so net dijn wicken ende smeert also u plaester. ¶ Ende bezegher ¹⁾ also van der heligher cruce messe achter augustus (tshey-
 G 101. lech scruus dach na den oegste G) tot sente andries messe want dat witte van den eye es cout ende soment meer slaet somen hem meer nemt zijn coutheden ende die doder is heet ghetempert in
 † den .2. graet waerby ic u rade dat ghy den doder te winter neemt Ende des somers dat witte Ende in die .2. ander tiden die doder ende dat witte ghemenghet L]. Ende ware die wonde te nayene so naytse Ende ware si ingaende toten herssenbeckene. entie huut die dat herssenbecken bint entie daerane cleeft ware gewont. ende men die [huterste C] wonde genase buten entie inderste ²⁾ huut niet en ware gesuvert. daer af comen den ge-
 L 149a. wonden menechwerfen cortsse. ende sterven daer af. of men en holpe hen. Waerbi ic rade also lancfranc mi riet ende leerde. datmen neme olye van rosen ende warmse ende men nette daerin die
 G 11a. wieke ende legse in die wonde also warm alse de gewonde mach gedogen. ende dat tote die wonde wel ettert. ende tfeesch begint wassen.
 c 9b. dan legt in die wonde pluckelinge van witten linen clede ³⁾. ende daer boven .1. plaester van swertter zalven gemaect van stoppen. of gesmeert op .1. linen cleet. ende daerboven .1. plaester van stoppen.

of van .2. vout linen cleets. ende bindense also met .1. scrode ende laten daer toe. [dats .1. goet plaster ter sweeringen van wonden te coelne ende te zachtene ende dye wonde te doen etteren ende te gansene. R^o tsap van edecke ende tsap van apiën was swinen smout olie van oliven ende wijn elcs even vele Aldyt doet te gadere spelen ende dair na myncter in terwen bloemen alsoe vele alse bedarff datsi alsoe dicke zij alse zeem Ende dyt legghet op dye wonde die swert ware. Wacht u dat ghijt niet en legt op wonden die in zenuwen zijn bedy die vet hede mochte die wonde te zeere doen verteren ten ware opt thovet oft in vleeschachtegher stede ende G 11b. legghet coenlike ende dat heter dan laeu dit wyst rolant. G] †

CAP. 8.

¶ Die leri(n)ge va(n) bulen gevalle(n) of geslegen of gew(or)pe(n). of va(n) wonde(n) optie bulen. ⁴⁾

Het gevalt menech werf datmen .1. mensce slaet met stocken ende met colven. of met steenen werpt. of [datmen van hoghen G] valt grote wonden int hoeft. ende niet en breet therssenbecken. Ende sonder wonde so datter grote bulen siin entie moru of hart. Daer wonden siin daer sceert ierst thoeft ⁵⁾. ende daer na wiecse. welke wicken siin genet int wit van eye of gemanc ⁶⁾. of in den doder [allene G]. also die tijt vanden jare wijst. ¶ Ten .3. dage.

¹⁾ C: bereedet ²⁾ L: onderste

³⁾ L: linwade. *De rest van dit Cap. ontbreekt in L.*

⁴⁾ C: Van bulen ofte gaten gheslegghen met stocken in dat hooft. G: Vanden houde (*hovede*) daert hersebecken gheheel es. L: Van bulen of gaten gheslegghen met stocken int hoeft.

⁵⁾ C: daer sceeret dat haer of met eener scersse. *Fig. IV.*

⁶⁾ G: ghemengt

es daer grote sweringe int hoeft. so legt die plaester alse roelant
† wijst bi der leringen van rogerine om die sweringe te benemene ¹⁾. ¶ Nemt soffraen ende legget in watere ende latet daer in liggen so lange dat dwater gevarwt wert. [ende dan siet doere eenen douc C] ende daer in doet .1. luttel bloemen van tarwen. ende siedet te gadere so dat .1. luttel dicke [si] ende legget omtrent die wonde

B 111a. hetere dan lau. dit sacht zere
G 11c. L 149b. die wonde ²⁾. ¶ Ende wildi hebben

† dragende ³⁾ die wonde. so nemt sap
C 9c. van adecke ende sap van apiën. was ende smout van swinen. olye van oliven ende wiin elx even vele. dit doet al te gadere spelen ⁴⁾. ende daer na mincter in tarwen bloeme also vele alst bedarf. dat si also dicke si also zeem. ende dit legt optie wonde die sweret. Maer wacht dat gijt niet en legt optie wonden die in leden siin of in zenuwen ⁵⁾.

† Want die vetheit ⁶⁾ mochte die stede te zere vertten ende verrotten. Maer op thoeft. of op vleeschen steden so legget coenlike ⁷⁾ ende dat heeter dan lau. dit wijst roelant ende het heylt wel. ¶ Of nemt dit plaester also lancfranc wijst dat gi nemt olye van oliven .1. deel ende .2. deel waters. ende tarwen bloeme also vele als u goet dunct. ende dit ziedt over een dat

si .1. luttel dunre dan deech. ende legget warm optie wonde. dit sal dien wonde doen dragen ⁸⁾. Ende als die fritsieringe ⁹⁾ uut gedragen es. daerna so dwaetse met warmen wine. ende daerna so legt der op swertte zalve. die wonde tierst gewiect met pluckelingen van witten linen cleede ¹⁰⁾. Ende emmer sijt vroet oft therssenbecken si [ge]quetst. eist gequetst so esser die plaester quaet op. want die wonde es vet gnouch vander vetheit vanden hersenen al en leide men niet daer op olie of ander vetheit

¶ Aldus maect men swerte zalve ¹¹⁾. Nemt olye van oliven ende L 149c. wederen roete ¹²⁾ van elken .1. ʒ. ende scip pec .s. ʒ. ende griex pec dats colofonie. 3. 3. was in den zomere .3. 3. in den winter .2. 3. C 9d. mastic. olibanum. galbanum. armoniacum. serapinum. oppopanax. terbentine van elken .s. 3. geconficiert aldus. Nemt die olye ende dat roete ende dat scip pec. ende dat was metten gommen die men G 11d. niet en mach pulveren. alse galbanum. armoniacum. serapinum. oppopanax in een verloodt vat. [of pot die wel gheloet is L] dit salmen altegadere smelten op .1. cleine vier. ende alst wel gesmolten es. dan nemt dat mastic ende olibanum ende dat griex pec wel gepulvert ende minget metter oliën

¹⁾ L: om die sweringhe gaen doen sitten

²⁾ C: Dit saft (*sacht*) ende soet de wonden. G: want zij schoent ende zachtet

³⁾ C: draghende. L: droghende.

⁴⁾ L: ende dit siedet te gader

⁵⁾ L: op zenuachtich wonden.

⁶⁾ C: verscheit

⁷⁾ C: stoutelic.

⁸⁾ L: droghen

⁹⁾ L: quetsure

¹⁰⁾ G: witte line hoeftdoecken die zuver sijn. L: plocken van lijnwade

¹¹⁾ C: Onguentum fuscum

¹²⁾ G: scapen ruet. L: ruet

ende metter andren dingen altoes roerende metten spatule. Ende dits teken dat genouch es. laet .2. dropel druppen op .1. merbersteen. houdet wel te gadere ende het cleeft an den vinger sonder versceden. so eist genouch. so settet van den viere ende mincter in die terben-tine. Ende alst wel geminet es. so ziet dore een geruum ¹⁾ gedraet linen of campen cleet. ende dan bestadet tote gijs te doene hebt. Ende dese zalve es goet tallen nuwen wonden. Si doet goet † vleesch wassen si doet comen etter ende treet uut ende heilt de wonde.

B 11b. ¶ Of doet alse teoderije dede.

G 12a. ende wijst alse .1. man gewont was in thoelt of eldre. hi nam suvere linen stoppen ²⁾ sonder leemen ende hi maecte daer af .1. plaester ende nettet in warmen wine ende duwet [wat L] ute ende leidt al warm optie wonde. ende leidet op daerna .2. poluwe ³⁾ van stoppen op elke side der wonden enen. ende bant also met .1. scroeden. so dat die † .2. poluwe ⁴⁾ daden die wonde te gadere luken also wel in den bodem alse boven. ende vant hi etter daer in. so dwoech hi die wonde met wermen wine ende drogese ⁵⁾ daerna. ende leidet op siin plaester alsoet vorseit es. ende aldus genas hi sine wonden. ¶ Ende alse die wonden swoeren so leide hi daer op dit plaester. Hi nam pappelbladere ende zootse in borne. ende daerna leide hise op .1. bért ⁶⁾ ende liet uut lopen haer water. ende cappese [met enen

messe G] dan al te stucken. ende daerna stampte hise al te stucken in .1. mortier. ende dan dede hise in ene busse. Alse hise wilde be- L 149d. segen tere plasteren ⁷⁾ temperde hise met wine ende dede toe also C 10a. vele gestampts gruus ende wel cleine gesicht also vele alser pap-pen was. ende deet te gadere dat was also dicke als deech of zeem. ende dat leide hi optie wonde. also warm alse die gewonde gedogen mochte. Dit plaester benam die sweringe in die wonde. ende alse die sweringe gestelpt was. so genas G 12b. hise voort alsoet vorseit es metter plaesteren genet in wine. ¶ Ende eist datter siin geslagen bulen sonder wonde. so legter tierst op dwit van eye niet geslagen. ende dies derds dages legter op dit plaester also warm als die zieke ⁸⁾ mach gedogen maer thoelt ierst gescoren van den hare daer boven. Nemt droge bayen ⁹⁾ van laurie[r]s gepelt comijn. anijs gesuvert wel. elx .3. oncen. dat anijs ende dat comijn wel gedroget in .1. seerf. ende hier af maect cleine pulver altegadere gestampt in .1. mortier ende gesicht dore .1. teems. Noch nemt mastic ende wierooe van elken .1. 5. dit pulvert wel cleine ende bestadet in .1. busse daert niet geperst en wert dat niet te gadere en cleve. Dierste .3. pulvere ziet te gadere in wine ende luttel. daerna nemt ende stroyt daer op tpulver van den mastike ende van den wieroke altoes roerende. daerna hebt gestampt gruus .2. 5. ende

¹⁾ G: wijt

²⁾ C: were

³⁾ C: pullekine

⁴⁾ C: pulwekin

⁵⁾ C: droegdese

⁶⁾ C: bort

⁷⁾ C: orberen te eenigen plasteren

⁸⁾ G: geslegene

⁹⁾ G: blayen. L: bakelaer

minget der met het sal te ba
 G 12c. cleven te gadere. Daerna nemt
 B 111c. zeem .1. deel ende minget der
 C 10b. met dat si also dicke alse deech.
 ende dan spreidet op .1. cleet ende
 legget op thoest also heet alst die
 gewonde mach gedogen. ende latet
 L 150a. daer op liggen also gebonden .3.
 dage. ende dan doet af. Ende dan
 hebt gereet .1. ander plaester dies
 gelike ende bindet daer op alsoet
 vorseit es. Ende doet dit also
 lange alst geswollen es of swert
 of moru es ¹⁾. ¶ Ic meester Jan
 yperman genasser met vele lie-
 den. dat andre meesters wilden
 hebben gesneden [ende ic ghe-
 † nasse sonder sniden L.] Macer
 seit dat venkel gestampt met aysine
 ende daer af .1. plaester gemaect.
 ende geleit op thoest dat gebuult
 es dat geneest. Ende of thoest es
 geswollen sonder vele belemmert-
 heiden. so doet thoest ierst [thaer
 of L] sceeren ²⁾. dan nemt papple
 ende alsene ende ziedtse in watere.
 entie legt optie swillinge. dit saelt
 † sachten ende slanken. Dit seggen
 die .4. meesters in hare gelose op
 roelandine [ende op rogerine L].

CAP. 9.

G 12d. ¶ Hier leert me(n) ke(n)ne(n) (ende)
 proeve(n) of th(er)ssenbecke(n)
 o(n)twee es m(et) bule(n) of
 sonder bulen of met
 wonden ³⁾.

Also bulen siin geslagen sonder
 wonde ierst thaer af gescoren so

legter op dwit van den eye niet
 geslagen. ende geeft hem .1. twinen
 draet gewast te houdene tusscen
 sinen tanden. ende dien draet
 seldi melken tusscen uwen dume C 10c.
 ende uwe vingeren. eist dat dbeen
 ontwee es. ja so waer dat het es
 die zieke salder toe scieten met
 der hant. want die vilinge van
 uwen nagele sal hem zere wee
 doen in die broke [dair zijn vele
 andere teekine maer diere en es
 engheen sijn faelgeren onder wylen
 dit en faelgeert niet gheerne G].
 ¶ Dits .1. ander teken dat lanc-
 franc ⁴⁾ wyst. Geeft hem .1. enoop
 van .1. stro ende en mach hine L 150b
 niet gebiten met sinen tanden
 ontwee. so scinet therssenbecken
 ontwee. Of en mach hi niet craken G 13a.
 .1. not ⁵⁾ of en mach hi niet lanx
 dat middelste led van sinen dume
 overgapen ⁶⁾ met sinen tanden. ¶ Of
 nemt dit plaester ende legget op
 siin hoeft ierst gescoren. Nemt
 nuwe was .1. ℥. lapdanume .2. w.
 wieroec .s. ℥. Dit wieroec pulvere
 ende minget met den lapdanumme
 ende metten wasse bouwende al te
 gadere bi den viere ⁷⁾. ende daer
 af so make alse .1. plate ⁸⁾ ende
 daer in so legt also al thoest .1.
 nacht of .1. dach. ende daerna doet
 al subtilike af al geheel. eist thers-
 senbecken ontwee. het wert daer
 iegen gesmolten also [verre L] die
 broke van den herssenbeckene es.
 Ende of gi niet en moget hebben ⁹⁾ B 111d.
 labdanum ende wieroec. so nemt

¹⁾ L: of alst zweert

²⁾ C: mit einen schaerse aldus: Zie fig. V

³⁾ C: Hoe men proven sal oft dat hersenbecken ontween is of niet. G: Hoe datmen proeven sal oft thersebecken ontwe es. L: Hoe dat men proven sal oft hersenbecken ontwen is of en is.

⁴⁾ G: rolant

⁵⁾ C: note

⁶⁾ C: overlanxs

⁷⁾ C: bouwen iegen een viere. G: ende met gebouden was teghen .1. vier L: ende dan met den wasse bouwen jeghen .1. viere.

⁸⁾ G: palette

⁹⁾ C: cont crigen

was [van been L] allene. mer het
 † nes niet so goet. ¶ Dit wist willem
 van congenie ende willem van
 saliete. Alle die vorseide proe-
 G 13b. ven van desen capittelle siinmenich-
 werf valsch vonden. sonder allen
 tplaester. dat en faelgiert niet.
 Entie proeve vanden gewasten
 drade gehouden tusseen dien tan-
 den alsoet vorseit es dits waer
 geproeft.

CAP. 10.

C 10d. ¶ Dits va(n) gevacke(n) af geslage(n)
 sond(er) been e(nde) metten bene
 e(nde) dore¹⁾.

Men slaet dicken .i. gevace van
 den hoeide met enen stucke van-
 den herssenbeckene ende niet toten
 herssenen. ierst so pelt dat stuc
 vanden bene van den vlesche. ende
 vernuut de wonde daerna ende
 G 13c. screepe so dat si bloede²⁾. Daerna
 so nayt se ende begint in die
 † rechte middewert. ende steet op
 elke side enen steke naerder dan
 vingers naer³⁾. Ende heefse van
 meer te doene so steese. ende em-
 mer laetse onder open daer dat
 etter uut mach lopen. ende daerin
 L 150c. steet wiexkine. Ende wacht dat
 gise niet en steet so lange dat
 dbeen verdroke⁴⁾. Ende opten naet
 so legt van den vorseiden pulvere
 wele dat gi best hebt. ¶ Ende of
 dat stucke so na ware af geslagen
 dat geen [natuer of geen L] voet-
 sel en mochte hebben het en ver-

storve ende vertechde⁵⁾. so geneset
 metten [roden L] pulvere dat roe-
 landijn wijst. ende met zalven alse
 swerte zalve of agrippa. dewelke
 staet int boec die men heet anti-
 todarius ende nicholauis ende es
 der speciars boec. Ende emmer so
 legt boven u plaester enen polu
 dewelke die duwet tgevac ant
 herssenbecken. ende dat niet te
 zere. want te groet bedwanc mochte
 weren dat voetsel te comene ter G 13d.
 wonden. Ende emmer sijt vorsien
 op al uwe curen. wat datter op
 mach comen. ende daeran so legt
 al uwen talent. dats al u gepeins.
 so datmen niet en mach seggen
 van u anders dan goet na der
 waerheit. [na uwer macht bedy die
 verdient datmen quaet van hem
 zeghet hij verliest zine goede name
 sijn were ende sine neringhe bedy
 men vertrecket .i. dine altoes argere
 dant es ende men vertrect houdene
 ene quaetheyt dan eene duecgt⁶⁾
 vele meesters heeft mer vanden
 dye niet en plaghen te nayene
 noch ne consten. Ende zy vonden .i.
 vac afgheslegghen ende daer tbeen
 aan was zij peident ute onder-
 wilen ende onderwilen betekent
 zijt dair ome ende danne waest
 een lane ende zomwilen en ghe-
 neest det nemmermeer Ende teghen
 al zulcke cueren wacht u. Want zij
 zijn bedrie[g]lije ne ware dat ghevac
 af oft ome geslegghen sonder been G 14a.
 ende weder op gheleyt sonder
 naeyen ende dat wel gepulment

¹⁾ C: Van ene vacke of geslegen tot den dura mater toe. G: Vanden vacken
 of gheslagghen aldus. L: van enen vake met vleische of gheslegghen dat hanghet.

²⁾ L: Ende scertse ende doetse bloeden. G: eenen steke naere den vynghers na.

³⁾ C: die steke een vinger breed. L: ende laetse tusschen elken knoep een
 vingher breed viten daer die eller uut gaen mach.

⁴⁾ L: Ende wacht wel dat ghise niet ontsteket so diep dat been daer niet of
 en verdroghet

⁵⁾ L: rotte ⁶⁾ lees: deugd.

ende gebanden dat vergadert onderwilen ne ware het maect eene lelike lixeme hier omme zijt wel bedacht in al uwe curen Ende wel voresien wiselike dat ghij niet en wordt gheblammeert alsoe na alse ghij moghet soe doet uwe mach dats mijn raet. G]

CAP. 11.

C 11a. *Dits va(n) gevacke(n) af geslage(n) m(et) snidend(er) wapine(n) so dat me(n) siet dura mater ¹⁾.*

Ondertiden slaet men van den hoofde een gevack metten herssenbeckene tote dura mater. dats toter upperster huven daer die herssenen in liggen besloten. ende dan ziet † men die herssenen roeren. dat es bi dattie huven siin gebreit ²⁾ bi werken van naturen van den huden arteriën die comen vander herten. ende oec siin in de selve herssenen gele arteriën die den herssenen hitte bringen ende geest bi welker hitten ende geesten de herssenen geven den zenuwen van G 14b. den haren. Enten hollen zenuwen [van den oren ende der holder senuwen C] van den ogen trecken die geeste van ziene met gaders der claerrer kerstalijsre ende glazine B 112a. dunne huden daer die pupillen van den ogen af siin gemaket ³⁾. ende oec van andren dingen also die anothonomie in sal hebben vanden L 150d. ogen hier achter. ¶ Alse die slach ⁴⁾ wert geslagen met snidender wapenen ende tgevac af hanet met allen

metten bene. so pelt ierst ute dbeen. C 11b. ende dan so tast met uwen vingere of die cantkine vanden herssenbeckene iet scarp sijn ⁵⁾ ende vindisi scarp. so suvertse van harer scarptheit eer gi tgevac op nayt met enen scarpen yseren instrumente. [aldus ghemaect onder eene suver plaetkin ghescepen alsoe eene pennie (zie fig. VI) dwelke ware ane een lemnetkin vaste Ende dat lemnetkin waer vaste ende breeder dan een stroe. Ende dat goet stalin C] Of hebt .1. plaetkijn loods. ende dat steet tusseen dbeen enten herssenen. ende G 14c. suvert de cantkine van den bene van der scarptheit met .1. beytelkine [dwelke si ghescepen aldus C; zie fig. XII] want tplaetkiin loods sal die herssenen bescermen van den beitelkine ende van den slagen die vallen op dura mater. de welke slage ⁶⁾ gi uut heft met .1. pinchen of met enen tanxkine. [pinsette aldus ghemaect C; zie fig. VII. In G twee afbeeldingen.] of men sal slechten die scarpe cantkine met enen groefhake. [die ghemaect es in deser maniren (zie C 11c. fig. VIII. Ook in G een afbeelding) ofte men sal nemen eene formore die ghemaect is van Isere ende van staelle wel ghetempert daer men die canten van den herssenbeckin mede slicht en sel ghemaect wesen in deser maniere aldus (zie fig. IX) Ende dan muedi die scavelingheen ⁷⁾ hute nemen met eene subtiler tanghe die ghe-

¹⁾ C: Van enen vacke of geslegghen dat hanghet. G: Vanden vacken al af. L: Van enen facke of gheslegen tot dura mater toe.

²⁾ L: ghebadet ³⁾ L: in staen.

⁴⁾ In C onbetamelijke teekening.

⁵⁾ C: iet scarps hebben.

⁶⁾ Bedoeld zijn: beensplinters.

⁷⁾ L: screpelingen, beensplinters.

- maect es in deser manieren (zie fig. X) Ofte met dusdanigen eenen graet huuse soe suldi die tanden slichten C] Ende wat dat gi weret optie herssenenen met snidender instrumenten. emmer wapent die herssenenen ierst met .1. plaetkine loods. [ende ymmer legt die plalekyn loets onder her- senbecken L] Aldus mogedi seker werken sonder sorge. ¶ Ende als ghi dus hebt gedaen ende die cant- kine van den bene geslecht. so
- G 14d. nayt dat gevac op ende poentet weder tsier rechter stede ende daerna clovet tgevac. dewelke
- L 151a. lippen gi versceedt. ende daer dore suvert die herssenenen van den ettere dat vallen soude op dura mater. ¶ Nemt nuwe root sindael ende snidet also breet alse tgat of .1. luttel bredere dan tgat van den bene. ende dat net int witte van den eye. ende dat legt optie herssenenen. ende steket onder dbeen op elke zide also dat tsindael si .2. vout of 3. Men nemt dat sindael om dat bat weert die natheit dan linen cleet. ende oec om dat slechter es. Ende daer boven so legt linen cleet van suveren witten hoeft doeken ende ander linwaet dat wit ende suver si. want het sal sugen dat etter ute. dat en doet tsindael niet. ende boven den herssenbeckene so legt plaesterkine van stoppen. ende dat vele genet in den doder van den
- C 11d. eye allene of gemaect met olyen van rosen dat beter es. Want die
- G 15a. doders die gesmieden ¹⁾. ende olye
- conforteert. ¶ Ende suvert de wonde met deser zalven. Nemt serepe- linge van specke van baec vlesche ²⁾. ende olie van rosen elx even vele ³⁾. ende ⁴⁾ soffraen ⁵⁾ ende minct dit wel in .1. mortier ende hier met so smeert die wonde omtrent. Maer opten naet so legt dat rode pulver [voer ghenoeemt L]. Ende alse tfeesch omtrent tusscen den stuc- ken wel es vergadert entie huut. dan so slecht die stucken met ere vliemen [ende licht dye stucken G] ende doet uut elken steke bi hare ⁶⁾ [selve G] Ende daerna so heilt die wonde met warmen wine. Ende met
- B 112b. zwarter zalven of met andere zalven. [dye u goetdunct G] ¶ Ende of tgevac (heel L) af ware geslegen metten bene. ende dat niet tote dura mater. ende dbeen niet dorescoort ⁷⁾ en ware. ende ghi daer af seker sijt. so pellet dbeen ute van den vlesche ⁸⁾ ende nayet tgevac weder in sine rechte stede. ende legter op dat rode-
- G 15b. pulver. Ende int hangende vander wonden so steet .1. wieke daer dat etter ute mach purgieren. ende † boven den gevacke so legt .1. polukijn dat tfeesch doe tegader dwingen ⁹⁾. Ende dies .4. dages so dwaet die wonde met wermen wine ende daerna so droochse wel. Ende daerna so legt daer op dat rode pulver tote dat si genesen es. Ende alse gi siet die canten wel tegadere houden. so snijt die steken
- C 12a. ute. dats te verstane die draden ele sonderlinge. Aldus so heylt die wonde alse u vorleert es. ¶ Vele

¹⁾ L: suwert²⁾ L: baken vleisch³⁾ L: ana .2. 5.⁴⁾ G: terdendeel⁵⁾ L: .1. 5.⁶⁾ L: ende trectse uut ele bi hem⁷⁾ L: doet scrouden⁸⁾ L: so wint dat been alsame van den vlesche dat daer of ghehouden is⁹⁾ G: cleven. L: ende boven den polukin so bijnt met enen subtilen bande so dat tfees chalte gader duwet.

lieden steken tusscen elken steke
.1. wieke. *ende sine weten niet* wat
nayen bediet *ende* doen iegen haer
ierste meninge. *ende sine weten*

† *niet* wat si meynen. Want dat
nayen bediet dat tfeesch te gadere
soude houden. *ende* dat si .1. scone
lixeme ¹⁾ souden maken ²⁾. Want

L 151 b. die huut es gewassen van des

G 15c. vaders nature. *ende* so siin die been
ende al dat de mensce over hem
heeft. sonder allene tfeesch *ende*
dbloet *ende* dat smere of vetheit.

Ende hier omme sone mach die
huut *niet* weder vergadren also
si ierst was sonder lixeme. *ende*
sone mach te broken been sonder
cnoes *ende* sone mach zenuwe no
adre sonder bindinge of sonder
gebint van vleesce ¶ Ende hangt

.1. gevac af sonder been gequetst
so nayet weder op alsoet vorseit
es *ende* heilet dies gelike. Ende
vele lieden leggen wijfs mele daer
in genet haer wieken *ende* also
leggen ³⁾ sise. *ende* al dit doet die
cracht van naturen die haer min-
get of verweert met haren subtilen

L 151c. werken alsi te boven ⁴⁾ es. Maer
alsi tonder es dan moet men haer
helpen bi redenen. dats te confor-
teerne die gequetste stede. *ende*
oec ⁵⁾ den zieken metten dyeten.
dats met etene *ende* met drinkene

G 15d. Es die gewonde te vol. so moet
men houden met subtilen spisen.
ende met dranken die licht es. *ende*
beide geven te maten. Ende es hi
te flau, dats te zere verteert ⁶⁾. so

moet men voeden met goeder
machteger ⁷⁾ spisen die subtyl es. C 12b.
alse kiekene gesoden pertrisen.
wederen

vleesch *ende* cranken wijn of B 112c.
die zieke *niet* en cortsede. *ende*
onderwilen moet men den cranken
verteerden die cortse voeden met
kiekenvlesche. Also u wert geleert
int capittel van den dyeten. dats
hoemen sal nemen tfoetsel. *ende*
gevent den zieken.

CAP. 12.

¶ Van de(n) h(er)ssenbeckene ge-
wo(n)t m(et) snidender wapene(n)
e(nde) dat gescaelget ⁸⁾.

Men slaet onderwilen wel met
enen swerde of met enen fautsoene
ofenegerande wapenen die snidende
es. *ende* men daer met slaet .1.
wonde in eens menschen hoeft.
ende wondet dbeen .1. luttel: dan
doet uut die scaelgien of die slagen
wel suverlike. *ende* daerna so wiecse
ende geneestse met swertter zalven. G 16a.
Ende ic doe u te wetene. eist dat
sake dat gise *niet* en suvert wel
van haren slagen. dat si (dan)
node sal [heelen *ende* G] luken.
Ende [al C] luucse die slagen selen
doen versweren die wonde. *ende*
dat ware .2. pinen over ene. Of
draget ⁹⁾ dbeen als tfeesch wert
daerover ¹⁰⁾ gewassen. so selen die
slagen wassen dor dat nuwe
vleesch. want tfeesch datter boven

¹⁾ G: huut

²⁾ G: bedy alse dye huut ontwee es metten vleesche soe moetter bliven eene
lixeme.

³⁾ L: helen

⁴⁾ G: broken

⁵⁾ L: hoet

⁶⁾ L: Ende is hij te seer verbert

⁷⁾ L: lichte

⁸⁾ C: vanden hersenbeckin ghewont met snidender wapinen: soe dat been sceelt.
G: van dat men slaet met snidender wapenen. L: Dit is van den hersenbecken
ghewont met snidenre wapen so dat been schelt. ⁹⁾ L: droghet ¹⁰⁾ L: daerboven.

- sal wassen sal sijn wey ¹⁾ vleesch. Ende daer boven seldi leggen tpulver van tidelosen. die men heet in latijn hermedactelen. dit verteert wey vleesch sonder zere
- † te bitene. ¶ Ic late u te wetene so waer dattie wint beloept dat blote
- L 151d. been dat dbeen gerne scaelget. ende luttel ontgaeter (l: ontgadert) of niet.
- C 12c. Ende eist dattie wonde int been gaet dore die ierste tafle. ²⁾ so screepe met enen groefhake (zie fig. XI; ook in G een schets). ende screepe so diepe dat dbeen gesuvert si. alsoet vorseit es toten bodeme.
- G 16b. so sal uten bodeme (in L grove schets) ende uten adren die liggen tusschen 2. tafelen wassen goet vleesch. ende daerna selen die scaelgekine van elker ziden diere verdroget siin of die teoude stael hebben vercout uut comen sonder meer pinen. ende dits de cortste cure entie aldersekerste. ¶ Ende wildi weten oft si dorgaet. so scrijft in die clove met .1. pennen met inete. entan screept tote dat gire en geen swert en vint of en siet. Want dat swert inet soude lopen in die clove toten bodeme. ende hier met so sidi versekert of dore .2. tafelen gaet ende doet na dierste screpen. so screpet anderwerf echt ³⁾ ende vaget ute met stoppen of met .1. linen clede. ende siedi daer en gene swertheit
- B 112d. dan alse .1. haer of dies gelike. so eist goet. ende siedire die vorseide swer(t)heit. so screpet met den vorseiden groefhake tote diere tijt dat giere en geen en siet. Ende
- G 16c. daerna so legt in die wonde van den bene ene wieke genet in wermer oliën van rosen. ende daer
- boven so vult die wonde met geplucte linen clede dat wit ende suver es. ende daer boven so legt .1. plaester van stoppen genet in swerter zalven. dewelke gi vint gescreven int vyfte capittel opwert van den bulen. of vanden wonden op die bulen. Want die swerte
- G 16d. zalve es goet tallen nuwen wonden. si doet wassen goet vleesch ende doet wel etteren wonden. suveren ende dragen. Ende vele
- C 12d. meesters die siin. die leggen in die wonden wieken genet in wijfs melke. ende ic en plachs noyt gerne want het dochte mi quaet. Want wijfs mele es cout ende heeft in verscheit. ende haerre viscoesheit
- L 152a. van harrer botren die si heeft in. ende thoeft es cout. ende coutheit deert der huut daer dbeen met gedect es. ende so doet si den bene enten merge dat men heet herssenen. ¶ Ende dits oec ene goede zalve die mester willem visierde van congenine. een wide vermaert meester. Nemt olybanum. dats wit wierooc mastic [ana s. 3 L] cleine gepulvert. dit mingt met [2. 3 L] gans-
- G 17a. smoute of hinnen smout. ende wildi dat dese zalve si gelu. so doeter toe .1. luttel soffraens. Ende wildi datse root si. so doeter toe bloet van draken .1. luttel. ende aldus so mogedise verwen also gi wilt. Mer en smeert de wonde nieuwer met sonder ⁴⁾ met deser zalven ende legse gesmeret op plaestren ⁵⁾. ¶ Ende dits ene ander maniere van zalven die wonden wel heilt. Nemt swinen smout [.1. ʒ G] sonder sout. ende daer in ziet groene apie ⁶⁾ .1. deel. ende dan werpter in wit harst. .s. w. ende was .s. viren-

¹⁾ L: overtollich²⁾ L: canelen³⁾ G: wech⁴⁾ C: nieuwerincs dan⁵⁾ G: leeke meesters heelen wonden met deser salven ende legghense ghesmeert op plaesteren.⁶⁾ L: eppe

deel ponts. dat gesmolten overeen.
 Dan ziet dore .1. linen cleet. *ende*
 C 13a. roeret tote dat cout es. dat dwas
 niet boven en blivet ¹⁾. Dit was
 mine gemeine zalve. *ende* ic ge-
 nasser mede alle manieren van
 wonden. *ende* dat was bi helpen
 G 17b. van naturen. Dese zalve soudent
 vele [leke L] meesters heten pope-
 lioen om dat si groene es. Entie
 valsce meesters die leec siin die
 heten se also. *Ende* laetier uut
 die apie. *ende* doeter in .1. luttel
 soffraens. so wert si gelu. *ende* die
 L 152b. heten si ²⁾ gyanteit. *ende* sine weten
 niet wat si seggen nochtan mach-
 mer mede liden vore vele lieden over
 gyanteit. *Ende* ic heete bei (*l. beide*)
 dese zalven mine baertmakers zalve

CAP. 13.

B 113a. ¶ *Van dat me(n) th(er)ssenbecke(n)*
wo(n)t m(et)te(n) hoeke va(n)
.1. fautsoene. of aex. of
m(et)te(n) orde van
de(n) swerde ³⁾.

Also men wont enen mensec
 int hoeft met .1. swerde. of met
 .1. andren snidenden wapene die
 niet en heeft de snede slecht. also
 fautsoene. of metten hoeke van
 den swerde of van .1. fautsoene.
 of met [den beken van L]
 .1. aex ⁴⁾ of dies gelike. so es
 men sculdech tontsiene die vrese
 diere ane leit. dats dattie hoeck
 [ofte den bec C] mach die huve ⁵⁾
 hebben dore slagen of doresneden.

Haesteleke machment weten bi
 den tekenen die gescreven siin G 17c.
 int derde capittel. *ende* dan so
 seuwet die cure of gijs niet en
 sijt geloent ⁶⁾ van den vrienden ⁷⁾.
ende sonderlinge also de ge-
 wonde cortse heeft dats beven
 met couden *ende* daerna met hitten
 dan jugierten ter doot. *Ende* of hi
 en geen quaet teken en heeft. so
 screept die wonde van den beene C 13b.
 met subtilen groefhaken. (*zie fig.*
 VIII; *in L grove schets*). *Ende* set
 den zieken so dat hi thoest tus-
 scen u knien heeft. *ende* maect u
 sitten boven hem. *ende* dan groeft
 in dat treckende met gemake tote
 ghi roeren ziet die herde moeder ⁸⁾.
 ¶ *Ende* galyeen heet dat men make
 also cleine .1. gat alst mach. daer
 die liese dore mach suveren van
 den bloede [ende L] datter op si ge-
 vallen [also scaelgen van bene L]
 daer mense dore mach halen ute.
 Nochtan ware dat .1. vrese ter
 avonturen of si hakende ware.
Ende of gi wert geware dat si
 houdt. so screpet dbeen dore der-
 wert dat si houdt ⁹⁾. *Ende* aldus
 mogedi werken vroedelike want G 17d.
 men mach niet te seker spelen ¹⁰⁾. L 152c.
 ¶ *Ende* vele meesters maken haer
 gaten dat men heet houwen. met
 .1. beytele (*zie fig. XII; in L een* C 13c.
grove schets) *ende* met .1. lodenen
 maelgette. dat nes niet goet. Want
 metten slagen van den lode (*zie fig.*
 XIII) so versciet die zieke ¹¹⁾ van-
 den herssenbeckene daer die beitel

¹⁾ G: gestorkelt ²⁾ G: dye valsche meesters die leec siin

³⁾ C: Van den hersenbecken ghewont met zwarden ofte fasonen. G: Van wonden
 int hovet. L: Van wonden die vallen int hoeft met zwerden.

⁴⁾ G: haexts ⁵⁾ C: lijse ⁶⁾ G en L: gheloeft

⁷⁾ C: dats hu de vriende seer baden

⁸⁾ *In C obscoene teekening, voorstellende een man en een hond. Daarbij
 staat geschreven met een andere hand: dat is myn hont.*

⁹⁾ C: soe houwet daer wart dat hout vast ¹⁰⁾ G: peluwen ¹¹⁾ G: zide

- snijt. *ende dus scietet therssenbecken* bat voort¹⁾ *ende maect den herssenbeckene* .1. nuwe wonde. of ene nuwe score. die arger es dan dierste was. Wachter u af dats mijn raet. ¶ *Ende of die herssenen swert werden*²⁾ dats die liese. so legter op dwitte van den eye. also u vorseit es int capittel van den gevacken. of legter op .1. deel olyën van rosen of .1. half deel zeem van rosen³⁾. ¶ *Nemt olye van oliven die niet ripe en si dats die groenste die men vint ende om dat (l. opdat, d. i. in geval) men en gene en vint. [die groene es C] so sal men nemen olye van nokernoten*⁴⁾. also seit
- C 18a. *avicenna. Mer van groenen bacsinen van olyven ware si beter.*
- G 18a. *Dese olye van rosen heet avicenna olyum onfacinum. ¶ Nemt .2. u. olyën aldus gedwegen. Men gieter op wel [2 u. C] scone water ende slaet dwater metter olyën met .1. sconen leple. ende alst also geslagen es. so giet ment in een teilkijn met .1. gate. of in .1. trachter.*
- B 113b. *Ende uwen vinger hout vore tgat van den teilkine of vore die pipe van den trachtere ende dan salmen ontstoppen tgat van den trachtere ende latent lopen dat wert water datter ierst uut sal*
- C 13d. *lopen want waer olye ende water te gadere es geminct. daer houdt*
- haere dolye boven ende dwater onder. ende daer bi sal dwater ierst ten gate uut lopen. Ende men sal wachten alse dolye comt so sal ment houden*⁵⁾. *Ende aldus sal mense dwaen .10. werf achtereen. ende emmer nuwe water op gieten. ende tachterst so suvertse wel van den watere*⁶⁾. *Ende doet in die .2. u. olyën .ij. u. rose bladren van middelrosen. dats die niet te cleine en siin. no al ontaen*⁷⁾. *ende die [bladere G] wel siin gevarwet die stampet eer gise mingt metter olyën. Ende dese olye met-* L 152d. *ten rosen set ter zonnen .40. dage in een glasiin vat (wel L) gestopt. Maer roerse elx dages al omme met enen roedekine. ende na dien* G 18b. *.40. dagen so zijtse*⁸⁾ *dore .1. linen cleet [ende daer nae doeter ander versche bladeren in C] ende latet daerna staen ter zonnen also lange alse gi wilt. Dese olye es [vele C] beter dan die men vint in de specerie. Want si*⁹⁾ *zieden die hare in een vat geset op .1. vier in .1. ander vat met watere [aldus zoe hebdiij olie van rosen dat ick voir tbeste houde G]. Aldus mogedi alle maniere van olyën maken. van wat cruden dat gi wilt van finen bloemen. van vyoletten. van vliedere. van lelyën. van cammomillen. ende deser geliken. Of doet dese*

¹⁾ L: wtvaert. G: ende aldus soe splijt therssenbeeken voert *ende* maect eene nyewe schore.

²⁾ G: ende ofte dye hersene sweert

³⁾ C: ofte legter op olie van rosen een deel *ende* met twee deel oleum rosarum. Ende aldus maect men oleum rosarum.

⁴⁾ L: ockernoten

⁵⁾ C: den vinger sel houwen voer tgat

⁶⁾ L: daerna so ghietet in enen trecter *ende* hout uwen vingher voer dat gat *ende* laet dat water uut lopen *ende* als die olie comt so stopt dat gat *ende* hout den olie aleen *ende* doet weder met verschen water als voirseit is.

⁷⁾ G: ontdaen

⁸⁾ C: vrifftoe. L: vringet

⁹⁾ C: de apotecaries

olye in enen verloodden pot. of stoop. *ende* doetse so met enen deesele datter niet in en mach vallen van boven. *ende* graefse in die aerde .40. dage. *ende* daerna ontgraefse *ende* zijtse yewer dore *ende* setse ter zonnen in .1. glasiin vat. dese wert (*l. werct*) oec goet [*ende* notable om ter Cirugie te werken C]. ¶ Aldus maect men rodomet. of olye

C 14a. van rosen. Dit heeten die grieken rodomet aldus gemaect. Nemt dat witste zeem *ende* dat suerste dat gi vinden moget .10. ¶ dit doet zieden op .1. cranc vier. *ende* gadert daer af die seumen diere op gaderen vanden speelne. *ende*

G 18c. daerin werpt .1. ¶ van puren nuwen rosen gewrongen. *ende* dat doet zieden. *ende* alst begint te ziedene. so werpter in .4. ¶ roseblade versch *ende* nuwe. alle die poentkine die wit siin afgesneden. entie bladen al te stucken gesneden met .1. scaren of messe. *ende* minese metten vorseiden sope *ende* zeeme. *Ende* dese doet so lange zieden op .1. cranc¹⁾ vier altoes roerende met .1. spatulen (*zie fig. XIV; in L en G onbeduidende teekeningen*) [tot der tijt L] dat tsop versoden si. *ende* daerna sal men dit

B 113c. zeem ziën *ende* mingent metter olyën also vele²⁾ alsoe u vorwijst es dat bestedet metten

L 153a. rosen alsoet daermide gesoden es in .1. erden verloodt vat of in .1. glasiin. *Ende* soet ouder es soet beter es. Dit *conforteert* die mage met couden. *ende* het stopt met warmen *ende* suvert. *Ende* gevet nuchtens *ende* te middage. Van desen conficiëert men dyamergarictun *ende* rubea trocistata. Met

lauwen dingen ververschet den lichame *ende* doet den lichame moruen. *Ende* es goet iegen droge borst met warmen dingen genomen. C 14b. ofgegeven. [*Ende* het ghevalt sulken G 18d. tiden dat die wapure (*l. wapine*)³⁾ † wonden in eens menschen hoeft so dat die een zide leecht jeghen dander of sy te broken waren *ende* dat waer een lettele gheont (*gheout?*) *ende* der hout der soe telmereert (*l. telivereert*) subtiliken *ende* dan so besiet dat gat of (*l. oft*) si suver van den tandekine de welke die hersene mochten sniden dat es te verstaen die liese. ¶ *Ende* maket gat al even slecht so u voerwijst is inden capittel vanden fac afgheslaghen *Ende* of ware gheresen *Ende* eest doude vleisch so snidet tvleesch cruyswijs met enen sceertse (*zie fig. XV; in L onbeduidende teekening*) *ende* sniden daerwaert dat houdt *ende* dan so doer screpet metten groefhake aldus (*zie fig. XVI; eenvoudige schetsen ook in G en L*) est die derboren bewijst staen in vele † steden oft boert daervele gaetkine met enen trepanisten dats een instrument aldus ghemaecht (*eenvoudige teekening*) twelke dat .3. sullen wesen deen minder dan dander *ende* wacht dat ghi dat hersenbecken niet doer en boert L 153b. want ghi mocht dura mater G 19a. quetsen of pia mater *ende* also wordi manslachtich. ¶ *Ende* dese instrumenten heten in latine trepanos dat es scerp ten pointe *ende* wel snidende aen beiden siden alsee (*l. alsoe*) die ander so es vele meerre † dan die eerste (*zie fig. XVII; in L eenvoudige teekening*) *ende* settet opt been daer men dat gat hebben

¹⁾ L: traech

²⁾ C: alf een alf ander

³⁾ G: wapenen

wille so salmense widen (*een-voudige schets*) metter dorder (*l. derder. Zie fig. XVII*) die alre plomste es ende die also diepe ende deen vast aen die ander dit ghedaen so suldi hebben enen betel (*grove schets; zie fig. XVIII*) ¹⁾ ende met desen betelkine so snidet die gaetekine ontwee daer op slaende met enen loden hamer (*onbeholpen schets; zie fig. XIX*) L] ¶ Ghi selt altoes die been delivereren suverlike van sire ruheit. ende vermaect die wonde voort alsoet u vorleert es int capittel van den vacken af geslagen.

G 19b. Ende ic meester jan yperman prise [vele L] meer tscrepen metten groefhake dan trepaneren. want daerin nes niet so groete vrese alst es in trepaneren. ¶ Eer gi begint boren of maelgetten of screpen. so stopt ierst die oren van den gewonden met catoene of met andren dingen. ende geeft G 19c oec den gewonden .1. hantscoe tusseen sinen tanden. want met screpene of maelgettene of boorne. die luut mochte ²⁾ den gewonden zere deren. [Ende het ghevalt sulken tijt dat de wapenen wenden in een smenschen hant soe dat die eene side licht jegen den andere ofte si te broken waren ende dat ware een lettelt ghelohet ende daert hovel daer soe triveleert subtijlic. ende dat (*l. dan*) soe besiet dat gat oft suver si van den cantkine. die welke die hersinen mochten sniden. Dats te verstane de lise ende maect dat gat al even slicht alsoet voorleert es int capittelle van den vacke of gheslagen. ende oft ware ghe-

resen ende dat heft onder dat vleesch soe snidet dat vleesch op erus wis met eenen seerse (*zie fig. XV*) ende snidet dauwaert † dat houdet. Ende dan doer screpet metten groufhac aldus ghemaect (*zie fig. XVI*) dwelke .3. suller wesen deen meer dan dandere. ende emmer hu wacht dat ghi dat hersenbeckin niet dore ne bort want ghi L 153b. mocht duramater quitsen ofte pia mater ende alsoe soudi worden manslacht ende dese instrumenten heeten in latine trepanos dat is scerp pointen ende wel snidende ane beede sieden alsoe die andere (*verg. fig. XVII*) Ende dat suldi setten op dat been daer men dat gat hebben wille Ende dat wagghelt C 14c. tusseen (*verg. fig. XVII*) uwen handen. ende alse die gaetkin alsoe sijn ghedraeit alsoe vele alsmer hebben wille dan salmen die gaetkin wiiden metter derden trepanides die ghemaect es in deser manieren (*zie fig. XVII*) Ende dese trepanides sijn alder groets ende plomps Ende die gaetkine vaste staende deen G 19b. ane dandere Dit ghedaen soe suldi hebben een beetel ende snidet de cantkine of ontwee derop slaende met eenen loden hamere ghemaect in deser vormen (*zie fig. XVIII en XIX*) C] Alse waerbi avicenna ende galyeen raden. wisen ende bevelen alse die oren te stoppene met catoene ende also den hantscoe te houdene tusseen die tanden. om dat si niet en souden clappen te gadere int maelgetten of int ander werc. Ende avicenna ende galyeen bevelen dat men also luttel been neme alse men mach. L 153c.

¹⁾ Van de hier genoemde instrumenten vindt men ook grove schetsen in G.

²⁾ C: mescommen

want het siin vele meesters die also vele beens nemen alsi mogen. om dat sijs hebben roem dat el niet nes dan sotheit. ¶ Galyenus die genas met also luttel beens te nemene also daer hi dore suveren mochte die liese van den ettere. Want dbeen es scilt van den herssenen alsoet elre vorseit es. ¶ Dwitte van den eye vele te leggene in wonden na dat si haer bloeden laten. dat nes niet goet. want dwitte vercoudt te zere ende beweert dat dragen ¹⁾ van den wonden.

G 13d. Want int witte blijft die natuerlike hitte. ende sine couthet doetse versterven of mindren zere. Maer optie liese eist goet alsi verhit es ende dats gerne die ierste .40. dage. ende daer legget coenlike in allen wonden daer die herssenen siin ontdeet ende sonderlinge op dura mater. Maer op dat been so en legget niet na uwer macht.

B 113d.

CAP. 14.

*Van den bulen dieme(n) valt
int h(er)ssenbecke(n) of slaet
of worpt swaerlike ²⁾.*

C 15a. Men slaet onderwilen grote bulen int hoeft of werpt of valt of stoet therssenbecken swaerlee ontwee. ende dat sonder wonde in tfeesch van buten. dwelke gi moet kinnen of bi uwer vroetscap van uwen sinnen of bi tekenen van buten van den zieken. of biden vorseiden tekenen daert properleke bewijst vore. Ende en eist niet ontwee. so doet alsoet u vorleert es in dat

capittel. Ende eist ontwee so doet tgequetste vleesch van den bene. G 20a. ende maket therssenbecken wel suver van den vleesche. Ende dan vermaect ³⁾ die wonde also wel als gi moget met wicken gemaect also groet als amandelen L 153d. entie van stoppen genet int witte van den eye ende daerboven .1. droge. ende dan so bint die wonde vroedelike dattie plaestren niet af en mogen gaen. ende dattie wicken wel vaste bliven liggende in die wonde. Ende en vermaect die wonde niet vore ten derden dage. en ware dat si zere hadde gebloet. ende bloetse zere so stremse also u vorleert es. Ende ten ende van den .3. dage of vanden .4. so doet ute alle die wicken [die daer in ghe-daen waren L]. ende hebt den zieken geset also u vorleert es. dat siin hoeft come tusseen uwe knien ende dan screepse met uwen groefhaken (verg. fig. XVI; ook in L een teekening) so lange dat gi dura mater siet roeren. ende maect u gat also groet als u goet dunct C 15b. int hersssenbecken. Maer emmer G 20b. maket also cleine als gi moget. behouden dat giere die herssenen dore suveren moget van den ettere datter op gevallen es ende van den bloede. ende wacht emmer datter geen screpelinge no scaelgiën en vallen optie herssenen ⁴⁾. ende dan wacht u oec als gi wrijft op dura mater al bloot dat gise altoes wapent metten lode also u vorleert es [int capittel vanden vac-ken of gheslegghen L en C]. ende daerna so begaetse oec also u

¹⁾ L: benemt dat dragen; C: draghen

²⁾ C: Van groeten zwaren bulen in dat hoeft. G: Van den bulen onder ther-ssenbecken ontwee.

³⁾ L, G: vult

⁴⁾ G en L: liesen

vorleert es [int selve capitele C] tote dat si heyl es ¹⁾ dwaende met warmen wine ende drogende daerna. Ende dan legt op dura mater pulvis capitalis [dat men heet pulver vanden hove de G] ende daer legt in de wonde boven den pulvere pluckelinge van witten linen hoeft doeken also u vorseit es. ende heiltse voort also andre wonden. Ende pulvis capitalis seldi vinden int naeste capittel sonder een volgende.

L 154a.

CAP. 15.

G 20c. ¶ *Va(n) dat me(n) th(er)ssenbecke(n) wont so dat dene zide vand(er) score va(n) de(n) bene sciet ond(er) dandere. dat gevalt ond(er)tide(n) me(t) g(ro)ten score(n) ²⁾*

Somwile wont men int hoeft met groeter scoren int herssenbecken so dat onder es gescoten ³⁾. tastet met uwen vingere ende ondersoeket daer mede. Want het en siin geen c 15c. so zekere proeven also die vinger es daer hi in mach want hi beseft bider beseffelicheiden ⁴⁾ van sinen musen die liggen

B 114a. in den ende vanden leden. ⁵⁾

† Ende tinten ⁶⁾ die en beseffen niet. ende daerbi en eist gene so seker proeve. Ende also gi wet dat te-

broken es. so snidet in cruus ⁷⁾ met enen sceerse ⁸⁾ (verg. fig. IV) thoofst ierst gescoren. ende wicket also u vorleert es. Ende daer na berecket ⁹⁾ thoofst ende therssenbecken also u vorleert es. ¶ Ende of gi wilt meester lancfranx leringe doen. de welke hi proevede bi der leringen van galyene daer hi leert dat men make also cleine .l. gat G 20d. int herssenbecken also men mach. ja dat mer mach dat etter dore suveren. so dunet lancfranken dat men bat mach etter suveren dore .l. screve vanden herssenbeckene dan dore die vergaderinge vanden iersten dele of vanden middelsten c 15d. dele daer men dore geneest die in frenesiën siin. Want galyeen die wijsde dat men soude nemen olye van rosen. ende .l. luttel aysiins. dwelke aysiin soude die olye doen gaen dore die commissuren. ende aldus souden die herssenen wesen L 154b. geconforteert. Ende die aposte ¹⁰⁾ wijst ende hi deelt selve dat men seere thoofst dat haer af daer therssenbecken tebroken es. of gescoordt daer dene zide niet gesonken en si onder dandre. Ende wijst dat men tfeesch snide also .l. scilt die snede gaende metten hare. ende datmen dbeen wel suvere van den vleesce so dattie score si al

¹⁾ C: tote dat die wonde is al geel (geheel) genesen.

²⁾ C: Van den hersenbeckin ghewont: dat den stic sciet onder dandere stijc. G: Van dat men thersebecken wont. L: vanden hersenbecken ghewont doordat een stic sciet onder tander. Onderwilen soe wont men therssenbecken met scoren.

³⁾ C, L: so dat deen stic onder tander

⁴⁾ L: want hi volet bider ghevoelentheit der natueren van den musen

⁵⁾ C: die liggen in de henden; L: in die eynden.

⁶⁾ C: tinteleye, L: tenten

⁷⁾ C: cruus wijs

⁸⁾ L: so snidet dat vleisch op cruus wijs

⁹⁾ G: berechtet; L: suvert. In C bevindt zich hier een onbetamelijke tekening, die vermoedelijk later is gemaakt. Zij stelt voor twee personen, waarvan de een een clysteerspuut in den anus heeft zitten.

¹⁰⁾ C: apostelen

suver vanden vleesce met .1. scerse. [met eenen formoere aldus ghemaect C: *eenvoudige schets*, verg: fig. XVIII]. ¹⁾ Ende dan nemt olye
 G 21a. van rosen .2. deel. ende .1. deel rodomeles [ende dat wermet C, L] ende dopter in plaesterkine van stoppen. ierst dat geminsel verwarmt. ende dat so legt optie score. ende daer af so legter .3. vout of .4. vout. ende daer op so legt plaesterkine genet in doders van eyeren. ende daer met so tempert oliën van rosen. Ende boven alle dese plasteren so legt .1. groet plaester van stoppen genet in wermen wine. ende ierst gesmeert omtrent die wonde metter vorseider zalven int capittel van den vacken. daer hi wyst nemt screpelinge van baken specke. ende al dandere. ²⁾ Ende dat bint met .1. langer scroden menechwerf gewimpelt omtrent thoof. ende dat so vroedelike dat niet ontbinden en mach. Ende dit doet tote diere
 C 16a. tijt dat gi siet dat uter scoren comt gewassen goet vleesch. Ende daerna so legt in de wonde dit pulver. dwelke heet thoriec pulver.
 G 21b. ver. ende dit wijst meester bruun van legoburgens. Alse die liese sweert ³⁾ dats tontsiene dat si apostema si ⁴⁾ dat sorchlijc
 B 114b. es ten live wert. het en ware bi der cracht van der medicinen diere op leit ware esso niet corosijf so en beteret niet ane en ware essoe

corosijf. so es die zieke doot. Wach u daer af dats mijn raet.

Cap. 16.

¶ Die leri(n)ge va(n) de(n) h(er)ssen- L 154c.
 beckene tebroke(n) slecht sond(er)
 wo(n)de int vleesch. ⁵⁾

Nu hort hier ene goede leringe vanden hoofde gewont daer dbeen ontwee es. Ende dits geproeft van meester janne ypermanne bi der leringen van lancfranken ende bi den bewise van galyene ende van Avicenna. ende serapyoene ende van ypocras. die welke wijsden dat men also luttel nemen soude van den herssenbeckene alse men mach. ende omme tende niet mach mens onsitten. ende bider redenen ⁶⁾ die † daer vorseit es. want therssenbecken es scilt [ende wachtere G] van den edelen lede ⁷⁾. dwelke es .1. led van der nieren principael ⁸⁾ ende es ute hem sprutende alle die G 21c. beseffinge van den mensce die C 16b. hi heeft over hem. Waerbi hem allen nuttelec ⁹⁾ es dat mense houde gedect met haren scilde die hem nature heeft gegeven also na alse men mach. ¶ Ende dits haer leringe. daer therssenbecken es gescoort ¹⁰⁾ ende sonderlinge daer deen stuc niet en sciet onder dander. of daer beide die canten even hoge bliven. ¹¹⁾ Want lancfranc van melanen houdt dit over

¹⁾ In L een onbeholpen schets van een mes, rysore genoemd.

²⁾ L: ende dat ander

³⁾ C: ende es die lijse zwart

⁴⁾ G: dat zij apostemereren zal

⁵⁾ C: Van den hersenbeckin te broken slicht sonder wonde en... L: Vanden hersenbecken ghebroken slicht sonder wonden int hoeftvleisch

⁶⁾ C: niet ontgaen bi redenen

⁷⁾ L: hersenen

⁸⁾ L: de welke syn eens van den .4. principaele leden

⁹⁾ C: alder best

¹⁰⁾ L: ontwee es

¹¹⁾ C: bliven al even hoghe staende.

die beste cure. *ende* daer minst vresen in es. Nochtan seit hi datter vrese in es groet in alle herssenbeckene ontwee. *ende* sonderlinge also deen been sciet onder dander. of alser scaelgiën siin gescoten onder dbeen die quetsen mogen die herde moeder. ¶ Alle die slechte broken of scoren siin best te genesene sonder houwen of sonder screpen ¹⁾. Int dore houwen *ende* int dore screpen es vrese. want vele

G 21d. lieden of kindere of wijf of blode

L 154d. mans die iegen dat houwen so zere duchten dat hem comt die corts van vare. Ende dan ontgater luttel die met hooft wonden cortsen. Of .1. ander. die houwens en siin

C 16c. niet so subtyl sine houwen met vresen. entie sekerst waent wesen. es meest onderwilen bedrogen. ¶ Maer aldus wrochte meester lanc-franc *ende* ic na hem dwelke dat ic seker vant. Ierst so doet den gewonden thaer af seeren (*verg. fig. IV*) Ende dan sal men hebben .1. sceers. *ende* men saelt sniden dapperlike. *ende* scolent tleesch van den herssenbeckene gereet. *ende* wieet die wonde also vol also ghi moget die wieke genet int wit van den eye *ende* daer boven .1. plaester van stoppen. *ende* dan bindet

B 114c thoof met langen seroden omwimpelt dattie wieken wel houden entie plaester daerop. Dies derds dages so vermaket. en ware dat zere bloedde. so latet daerop totten .4. dage. Ende of die wonde bloedt

G 22a. zere. so stremse metter leringen die leert int capittel van bloede te stremmene. Ende also gi snijt so snidet also verre also die screve

gaet. Ende ten iersten vermakene na dien snidene so nemt olye van rosen *ende* zeem geminet tegadere die .2. deel olye van rosen *ende* .1. deel zeems also vorseit es. *ende* daer in net u wieke *ende* legse in de wonde opt herssenbecken. Ende daerna so legt in de wonde van den vlesche wieken genet in .2. deel olyën van rosen *ende* .1. deel doders van eyeren. Ende boven der wonden so legt .1. plaester gemaect van zeeme van rosen *ende* van .1. luttel gerstijnre ²⁾ C 16d.

bloemen. dit plaester suvert *ende* conforteert. Ende alst wel gesuvert es entie wonde geen sweringe en heeft no gevoelt. *ende* die wonde heeft gedragen ³⁾ entie score verwassen ⁴⁾ es met [goeden G] vlesce daer op comende. so legter in pluckelinge van linen hooft cleden G 22b. [die] versleten [sijn L] Ende boven L 155a

optie wonde so legt .1. plaester van swerter zalven. *ende* dwaetse telken vermakene met warmen wine. *ende* daerna droochse telken [met saften linwade C] eer giere die pluckelinge in legt. *ende* aldus heiltse tote die wonde al heyl si metter hulpen van gode dits heylensonder houwen *ende* dat sekerste dat mi dunet. ¶ Ende of .1. gat es int herssenbecken toter liesen die geheten es dura mater. so begadet ⁵⁾ also u vorleert es int capittel van den vacken [af gheslegghen] *ende* peulent ⁶⁾ also die herssen stekende tusseen den bene *ende* dura mater sindael *ende* ⁷⁾ wit suver linen cleet. mer nuwe root sindael es best. Ende oft so ware dattie hersenen lichten wilden ten gaten ute. dat [het C] scene ⁸⁾

¹⁾ L: creponeren

²⁾ L: gheersten

³⁾ G: gedregghen, L: ghedroghen

⁴⁾ L: volwassen, G: bewassen

⁵⁾ G: legghet

⁶⁾ G: peluwet

⁷⁾ C: ofte

⁸⁾ C: scijnt

- dat si lagen boven den canten
 G 22c. van den herssenbeckene alsoet vele
 gevalt alse de mane es int was-
 sende of vol. so peuluutse met
 sindale. *ende* daerna so hebt .1.
 dunne plaetkiin loods dat luttel
 C 17a. meerre es dan tgrat vanden bene.
ende dat hebbe in de middewert
 .2. gaetkine daer .1. twinen draet
 dore gaen mach. dewelke .1. draet es
 daer ment bi mach doen gliden daer-
 wert dat men wille. *ende* dat steet
 tusseen den sindale enten bene.
 Of nemt .1. plaetkiin van enen
 dunnen maserinen nappe dat beter
 L 155b. es op dat ment vinden mach
 dunne gnouch. want te dunne en
 maecht niet sijn. dit so ware beter
 B 114d dan lood. om dat warmer es
 dan lood *ende* om dat niet so zere
 en weecht. dit stecter tusseen tote
 dat die herssenen nemmer ute
 comen en willen. *ende* dus ver-
 maect den gewonden .2. werfsdag-
 ges. *ende* telker werf legter in
 G 22d. nuwe sindael *ende* doet dat oude
 ute. *ende* suvert u plaetkiin van
 den ettere *ende* droget wel ¶ *Ende*
 alse de mane es wassende of vol
 dan eist merre vrese te sine ge-
 wont int hooft dan alsi wanende
 es of volwaent. Want alse de mane
 vol es dan liggen die herssenen
 met haren liesen vaste gebonden
 ant been. *ende* so de mane volre ¹⁾
 es. so si vaster liggen. *Ende* alse
 C 17b. de mane wanende es. dan liggen
 † die herssenen *ende* wanen [so rume
 L]. so dat men soude mogen steken
 enen vinger tusseen den bene
 enter herder moeder. waerbi die
 herssenen wanen bi der manen
ende wassen. *Ende* so doet oec alle
 die verscheit ane den mensce. alse
 ane die herssenen. *Ende* hier bi so
 besiet altoes alse de mensce int hooft
 es gewont. weder de mane es int
 wassende. so vol. so int wanende. so
 volwaent ²⁾ [Dit is van den tee-
 kinen die de mane doere loept,
 C] ¶ *Ende* ic scribe u vanden teke-
 nen van der manen also alse astro- G 23a
 nomine houden. also si seggen in
 tekenen vanden wedre dat men
 heet in latine aries. dan so eist
 vreselije te sine gewont int hooft ³⁾.
 Want dan heeft de mane heer-
 scapie int hooft. *ende* dat geduert
 in elc maenseijn .2. dage *ende* $\frac{1}{2}$.
 luttel min of luttel meer. *Ende*
 aldus so siinre .12. tekenen. *ende*
 elc teken heeft .2. dage *ende*
 $\frac{1}{2}$. luttel min of luttel meer die
 welke hebben heerscapie optie
 leden vanden menscen. *Ende* al-
 dus es de mensce gedeilt in .12.
 na den jugemente van den mees-
 ters van astronomiën. entie .12
 siin gepareert iegen die .12. teke-
 nen van den firmamente. want
 dats oec gedeilt in .12. delen. *ende*
 elc heeft .1. teken. *ende* heeft sinen
 name bi hem. *ende* so doet oec an
 den mensce so heeft elc siin led
ende sine proper stede. ¶ Gi selt
 weten dat aries hevet thoofte *ende*
 dansichte die kennebacken *ende*
 daer omtrent. *Ende* taurus heeft
 die stortte *ende* dien hals. *Ende* C 17c.
 gemini die armen entie handen.
Ende cancer die borst toter magen.
Ende leo de mage die lendenen

¹⁾ C: meerder

²⁾ L: weder die mane is wassende of wenende *Hetgeen verder over den invloed van de maan gezegd wordt, ontbreekt in L en gedeeltelijk ook in G.*

³⁾ G: Ick scribe u vanden tekenen vander manen alsoe alse astromenyen segghen also zij houden in tekenen van den wedere dat in latine heet aries Alse dye mane dair inne es dan eyst vreselije te zine gewont int hooft...

ende omtrent dat herte. Ende virgo den lichame ende dat ingewant ¹⁾ Ende libra die billen entie hoepen. Ende scorpio die menseelicheit enten eers. Ende sagittarius de dyen. Ende capricornus de kniën. Ende aquarius die been toten voeten, Ende pisces heeft die voeten. [Ende ic sal hu hier toghen de figure des mans omme dat men te bet mach scauwen hore stede ende de teekin. Dit es die man die toghet die vij teekinen elc staende te siner stede C; *ruimte opengelaten*]. Ende hierbi seggen meesters dat-ter vrese ane es. ende dat

- B 115a. een surgijn es seculdech te wene ten minsten vander manen ende vanden tekenen. ende wele tijt dat si haren loop in elc teken heeft. ende dan dat teken te seuwene van snidene ende van andren werken. om die redene dat tie mane ende teken senden groete swaerheit dien leden. of in die steden ende merret die quetsure ende verswaert. Ende daeromme sijt vorsien in allen dingen radieu. ende meret die tekenen alsoet
 † forseit es ende elc getoent sine
 C 17a. stede ende siin proper led. ¶ Ende alse dura mater bloot es ende dan wijst bruun ende lancfranc ende andere auctores datmen daer op legge dit pulver dat men heet in
 G 23b. latine pulvis capitalis. ende dat maect men aldus: Nemt scariole ²⁾. cleine wit wierooe mirre. draken bloet. mele van vitssen elx even vele. ende hieraf so maect cleine pulver ende stampet in .1. suve-

ren motalinen mortier. ende sichtet dore .1. vout suver linen cleets. ³⁾ ende dit legt onder tsindael. Ende of dura mater wert al bruun om tpulver. sone legter nemmer op. maer legter op rodomet. ende .3. deel [oliën ende G] omfacijns suver linen cleet daer in genet. Ende heylt die wonde voort alst vleesch begint wassen met pluckelingen van suveren linen hoofteleden. [Die leeringhe van mester jan yperman C, L]

¶ Nu verstaet mine lere ende wat mi gesciede. Ic ruunde die wonde so dat ic die scerve ⁴⁾ al bloot hadde ierst thaer afgescoren. ende daerna wiectiese wel dunne. ende genaest metter olyen van rosen ende met- L 155c. ten rodomete alsoet forseit es. C 18a.
 ¶ Eens was gewont een enape G 23c. int hooft met enen stave also dat therssenbecken al ontwee was. ende deen been gescoten onder dander. ende hi hadde al siin kennesse verloren. Ende ic nam .1. sceers ende snetene ende ontdeete [hem dat L] herssenbecken ⁵⁾ ende vant zere ontwee. ende [gheschoten G] deen onder dander. Ten iersten vermakene na der snede berechticken met olyen ende met zeme dwelke forseit es. Ende ic voedene met moruwen doders van eyeren. ende met kerender mele ⁶⁾ met gortte gespeelt. ⁷⁾ ende met gebradenen applen entie suure. ende hi dranc tyseine gesoden op gersten. Ic en dorste hem al ⁸⁾ niet doen om dat hi so cranc was. Die scerven ⁹⁾ wiesen al vol vleeschs ende hi wert sprekende ter .6.

¹⁾ C: tgheboedelte

²⁾ C: sarcacolle

³⁾ C: teims die cleene es ende dan dore eenen douc

⁴⁾ C: screven

⁵⁾ G: dat therssen cappen

⁶⁾ L: kernemele

⁷⁾ L en G: ghesoden

⁸⁾ L: anders

⁹⁾ G: schoren

weken ende hiet mi oom. hi gecreech sine sprake so lanc so bat. Mer hine wiste niet wien ¹⁾ so zere
 G 23d. hadde gequetst. Nochtan vergaderde hi iegen den genen met vorsienen sinne ²⁾. ende bi beradenen rade met swerde ende met bokelare. Hi genas ende wert wel opt sine. ende versoende iegen
 B 115b. den genen dien hadde geslagen. Dbeen dat boven den andren was daer dander onder scoet. dat drogede. die upperste taflen ³⁾ enten cantenwert. ende nature dat staect van hare bider hulpen van den
 C 18b. vleesce dat wies uten adren die ligen tusscen dbeen enter taflen. Ende dus wert die lichame ⁴⁾ vander wonden also slecht sonder groet dal ⁵⁾ endesonder grote butse. ¶ Een enape wert geslegen van .1. perde int achterste deel van sinen hoofde
 L 155d. al te stucken. Ic ruunde hem die wonde. ende ic genassen also gelike. ende hine verloes niet van
 † sinen bene meer dan die wint beliep. ende dat in die dicte van enen nagle. ¶ Oec genasic .1. jonfroukijn dat geslegen was oec
 G 24a. van .1. perde voren in siin voorhoofd: ic genaest dies gelike. ¶ Oec enen ouden enape geslegen met ere plommeye besiden der commissuren ende ic genassen oec dies gelike. Ende vele andre gewonde die ic genas dies gelike. ende dit was in ypere in vlaendren ende daer omtrent. ⁶⁾ ¶ Also gi hebt gesneden enege wonde ⁷⁾ int hooft. so stect in ele quartier .1. sterken

linen draet of ziden draet (in G grove schets van naald en draad) ende also gi die wonde hebt gewiect. so trect die quartiere metten draden tegadere ende vergadertse also na also gi moget. ende also doet tote allen vermakene. so seldi hebben
 G 24b. .1. scone lixeme. ende dit ⁸⁾ en sal niet laten die quartier crimpen. Ende siin si ontrompen so ruumtse van onder. ende en snijt nietaf also somege sotten [meesters G] doen.

CAP. 17.

¶ Die leringe vande(n) .4. meest(er)s e(nde) va(n) roelandine e(nde) van vele and(er)e goed(er) meesters ⁹⁾.

Nu hoort die leringe van roelandine ende van vele meesters. of van den .4. meesters die welke die glosen daer op. dewelke roelant begint in latine: Medicina equi vocatur ad nonuo. Ende roegerijn daer roelant op maecte sine adiciën. die begint: Post mundi fabricam. Ende die glose der .4. meesters begint: sic dixit constantinus. ¶ Ende rogerus ende roelandinus die wisen daer therssenbecken es ontwee te nemene .1. sceers ende daer met sniden in cruus dat vleesch iegen dattie broke groet es. Ende vint ment so zere ontwee dat men die stucken
 G 24c. vorvoets uut mach doen. so doetse ute. of en ware, dat u ¹⁰⁾ dbloet contrarie ware. ende dan ontbeit toten andren vermakene. ende dan deliveretse also subtilike

¹⁾ L: wie hem

²⁾ L: voirsienichet

³⁾ L: canelen

⁴⁾ L en C: lixeme

⁵⁾ C: dael

⁶⁾ In G volgt hier nog een recept voor Pulvis Capitalis

⁷⁾ G: eenen gewonden

⁸⁾ C: deze draden

⁹⁾ C: Dit es die leeringhe van den 4 mesters van salernen. G: vanden 4 meesters ende van anderen. L: Dit is die leringhe vanden meesters van salaerne

¹⁰⁾ L: hem.

B 115c. also gi moget. Ende es dbeen te scerven¹⁾ na uwer snede. so screpet therssenbecken al dore. ende maket tgat wel suver ende slechtet metten [groef L] hake (verg. fig. XI. In L een grove schets) ende dan legter in root suver sindael of suver linen cleet genet int wit vanden eye. ende daerna heilet met pluckelingen van ouden linen cleeden. Ende of die wonde niet vele en bloedt entie zieke sweringe heeft int hoofd. so doeten bloet laten in die hooftheadre. of die gewonde en si te cranc. of te jone. of te out. ende dus so wijst hi van allen wonden die niet vele en bloeden in wat lede dat es. so salmen bloet laten in die adren die heerscapie hebben op dat led. Ende ziedi dattie [wonden haer G] lippen zere die-
G 24d. ken ende root werden ende wel beginnen dragen. dats een goet teken. so sciint dat nature macht heeft der wonden haer voetsel te sendene. Mer vindi die lippen vander wonden dunne ende bleec. so sciint dat nature so cranc es dat si en gene macht en heeft in hare te hulpene. Ende dit es wantroestelijke ende seker teken vander doot. Ende delivereret²⁾ dbeen dat gi die herssenen moget suveren van haren ettere ende van haren bloede datter op gevallen es. in den zomer binnen .7. dagen in den winter binnen .10. dagen. Wele dat es en laet den gewonden niet te helpene in den zomer langere dan † .7. dagen. want te zomere dragen³⁾ die wonden eer dan te wintere.

[Dits de glose der iiiij mesters van salernen C]. ¶ Nu verstaet die leringe van roegerine ende van roelandine ende vanden .4. meesters. Roeland ende rogerijn willen datmen den gewonden die herssenbecken ontwee heeft. dwelke dat⁴⁾ n es. si wisen dat men den gewonden [sal verhouden] den nese enten mont. ende dat [men blase v]aste dan. eist dat dbeen al do[re es ende ontwe]e. men sal sien comen den adren⁵⁾ [ute den wond]en alsoe .1. smoooc. ende daerute sal co[men bl]oet dat gevallen leget optie liese. [Ende] dan wil- C 19a. len si dat ment dore bore. dat [he]et trepaneren metten instrumenten. ende [m]en sal daermet maken vele gaetkine ane die zide vander broken. of scerve. ende met cleinen instrumenten sal men ierst boren. ende widen metten meerren⁶⁾. Ende dan hebt .1. beytelkiin ende .1. loden maelget (zie fig. XX en XXI) ende dan houwen van enen gate in dander. ende heffen dat stuc ute al geheel. so dat men daer dore suveren mach die herssenen van haren ettere. ende van haren bloede dat gevallen leget optie liese. ¶ Nemt ware⁷⁾ die glose wijst. waer dat deen been onder B 115d. dander es gescoten. datmen also begaden sal dupperste stuc. G 25b. want dupperste es gelijc dicke wils Of in wele dattie broke es † datmen dat trepanere. ende dander niet. Aldus begaet datter tebroken es. dit willen de .4. meesters in haer glose op roelandine.

¹⁾ L: cloven.

²⁾ L: bereet

³⁾ L: droghen

⁴⁾ Hier is een scheur die de schrijver met een lapje perkament hersteld, en waarop hij geschreven heeft. Het lapje is verloren gegaan.

⁵⁾ C en G: adem

⁶⁾ L: meesten

⁷⁾ L: Mer

Nochtan seggen die .4. meesters. alse gi sult werken opt hooft dat gi sult wachten dien nacht daer te voren dat gi met genen wive en sult siin. Ende dat gi niet en sprecht iegen geen wijf die haer vloet ¹⁾ heeft. ende dat gi niet en eet geen looc noch onioen ²⁾ no gene scarpe sause. [gheen onganse spisen L] ende uwe handen suverlike gedwegen. ¶ Ende alse gi comt ter wonden ten iersten vermakene na dat gi dbeen uut daet so doet den gewonden zere blasen also u vorwijst es. Ende siedi dan etter comen uter liesen. dats .1. quaet teken. Ende en heeft hi geen cortse. hi salne hebben cortelike daerna. Ende comter etter so suveret met gedwegender spoengiën. ende daer na so legt coenlike optie herssenen wel cleine pulver van witten wieroke dat men heet olibanum. Ende of die wonde wert te heet so smeertse met popelioene die gi gemaect selt hebben. of gehaelt in die speceriën. Ende men maket aldus: ¶ Nemt cnoppen vanden popeliere onder .1. 6 die blade van witten mecopine ³⁾ ende van swertten ende van mandragora. die cropkine ⁴⁾ van roden bramen. die bladren van belrike. vander nachscaden. van pennine crude eles .4. oncen wegende. versch swinen smout .3. w. Ende maecse aldus. stampt die croppen vanden popeliere zere wel metten smoute. ende maecter af ronde bollen. ende legse also en wech te vertegene. ende daerna so leest dandere cruden. ende als gise al hebt. so stampse metten vorseiden bollen. ende laetse liggen in bollen also .9. dagen daerna sobrees al te stucken in enen ketel. ende gieter op .1. 6 wiins zere riekende. ende latet al te gadere zieden tote die wijn al versoden ^{G 25d.} si. ende die crude dalen te bode-me. ende altoes roerende met ere spatule. Ende daerna so persset dore .1. suver linen cleet. ende bestadet in .1. suver vat. dits popelioen. ende es goet iegen alle scarpe hitte van cortsen. ⁵⁾ Ende den-genen die niet en mogen slapen. dien so smeret daer met den slaep. enten puls vanden arme entie planten vanden voeten. entie palmen vander hant. dat met olyen van violette geminct ende daer met gesmeert ^{B 116a.} bluscht hitte wonderlike zere. Ende optie navele gesmeret doet sweten. ¶ Ende of enech been sciet deen onder dander ende versceden es. so wijst die glose [der iiij mesters C] dat gi dat been uut hael(t) met .1. tangen ⁶⁾. ende men saelt rechte ^{G 26a.} uut trecken. [slechteling vore wert ^{C 19c.} G]. ende niet wankelende herwert noch derwert. Ende wacht u dat niet ru en si no hakende want het mochte wonden dura mater. ende dan ware die gewonde in groter avonturen vander doot. Maer sijt altoes vorsien met gehelen sinne. ende altoes besiet dat tus- ^{L 156d.} scen der liesen enten bene en gene ruheit ⁷⁾ en si. Ende esser ruheit so suvertse subtilike ende

¹⁾ L en G: bloem

²⁾ G: ayune

³⁾ L: papaver

⁴⁾ G: cnopkine

⁵⁾ C: ende vercoelt seer wel alle die stede.

⁶⁾ C: mit eener pinschen (zie fig. XXII) aldus ghemaect ofte met eener tanghen die ghemaect is in deser manieren (ruwe schets van een getande tang; ook in G twee dergelijke schetsen).

⁷⁾ C: rotheit

dan so peuleut ¹⁾ die herssen en met sindale genet int wit vanden eye. of met linen clede also vorwijst es. ende heilt die wonde voort als u vorleert es. ¶ Theodorijc ende huge van luken die beide goede meesters waren die beste die men wiste of vant in haren tiden. Ende si leiden dit plaester op wonden die root ende geswollen waren entie zere swoeren ende sonderlinge op thoofte ende in zeneweger ²⁾ steden. Si soden pappelbladde ende daerna capten sise ontwee. ende daerna

G 26b. stampensise wel ende namen der also vele alse tenen plaestere bedorste. ende dat soden si in wine. ende daerna hadden si gestampt gruus ende dat gesicht. ende daer

c 19d. af namen si also vele alse hen goet dochte. also dat tplaester en was te dicke no te dunne Ende dat leidense optie wonde eles dages heeter dan laeu tote dattie wonde was in goeden pointe van sweringen ende van swillingen. Ende daerna heilden si die wonde met warmen wine ende onderwilen met zalven. ¶ Theodorijc ³⁾ orcont dat hi sach meester hugen van luken enen man heilen die dat achterste deel vanden herssen en al ute waren. entie stede genas ende wies vol vleesch. ende hi behilt sine gedinknisse. ende hi was .i. gereydemakere ende hi dede daerna siin ambacht also hi tevoren dede. dwelke

G 26c. meester hugen selve zere wonderde hoe dat mochte siin bi redenen. Want het dochte hem wesende iegen al der ouder meesters

vonnese. Want si orconden wel dat dura mater ende pia mater mochten siin ontwee. maer si seggen datter geen herssen en ute mochten comen. die wonde en ware ierst genesen. mer dattie herssen en ute soud en lopen. entie wonde genesen dat ware iegen nature. daerbi wondert meester hugen ende seit alsoe.

¶ Ende dandere meesters orconden wel. dat also die herde moeder gewont es. dat onderwilen

daelt tusseen der herder moeder enter sachter moeder etter: dwelke dat bi naturliker hitten verstijft. ende alst ute steet. dan waent men ¹⁾ dat herssen en siin. om dat dicke es ende wit also die herssen en siin. Maer dat meester huge sach dat rechte herssen en waren dat verwonderde hem. want hen was noyt eer gesien. Want hine

G 26d. was niet sot. hi was een goet c 20a. naturijn. ende fisisijn. ende surgiijn.

Waerbi hi seit dat hem geen surgijn en soude te barenteren van en genen wonden. het en ware dat hi sage die quade tekenen die den gewonden overcomen alsoet in surgie es bescreven van roelandine die .i. goet meester was. Waerbi die surgijn es sculdech altoes te hebbene goeden troest op gode. Want hets vele dines in vresen dat niet verloren en es. waerbi elc meester hebbe in gode troest ende in die hulpe der naturen dewelke die van gode comt. ¶ Meester huge van luken die ordineerde enen gewonden sine dyeten. den sterken enten vollen van humoren. dien

¹⁾ G: poluut ²⁾ C: senuachtich
³⁾ C: leeckemesters

³⁾ G: Diederijc

- gaf hi cranke dyeten. Ende den cranken enten ydelen van humoren. dien so gaf hi beter dyeten. dewelke waren goet te verteerne. Ende hi leide op thoof daer therssenbecken ontwee was of niet ontwee .1. plaester van stoppen genet in warmen wine uutgedu-
 G 27a. wet ende daerboven .1. ander van drogen stoppen om die naturlike hitte te behoudene. ende bantse also met .1. langer scroeden om thoof wimpelende vroedelike. so dattie 'plaestren niet af en mochten gaen no verscieten vander wonden. Ende doen gaf hi den gewonden die niet en cortsten [of den rede hadden L] van desen clareite geminct met desen pulvere [nuchteren. Ende
 L 157b. te middaghe ende tsavons .1. lepel vol te gader L] ende maket aldus ¶ Nemt goede canele. goet wit gingeberre. eles .1. 3. galigaen. cardamome van goeder smake. lanc peper elx. 1. 3. groffels nagle wel riekende ende versch tgewichte van .12. tarwen coornen of .14. comijn. pepergrane .15. tarwen coorne swaer. van al desen maect cleine pulver stampende in enen motalinen mortier. ende sichtet dore .1. dieken teems. Ende dit pulver
 G 27b. bestaedt in .1. houtine busse. ¶ Ende aldus maect men clareit van den vorseiden pulvere. Nemt .5. ʒ. wiins ende die wit ende goet. ende zeems .1. ʒ. wel gescuumt. dwelke dat gi doet spelen metten wine vorseit. ende doet vanden viere ende minet daarmede dat vorseide pulver. ende wacht dat giere te vele pulvers niet in en doet. dat te stare mochte wesen. Mer pijnt u om te makene van goeden smake ende
 bequamelijc te drinkene. Desen B 116c. clareit doet leken dore .1. sac so dattie clareit wel claer si. Daer na so nemt valeriane. genciane. gariofilate. pinpenelle ende piocelle also vele alse van al den andren. dese cruden droget ende stampse wel cleine. ende sichte wel dore .1. cleinen teems die cleine pulver maect. Van desen vorseiden G 27c. pulvere so doet in den vorseiden clareit na dat hi clareit es. seinnende in cruus ende sprekende dit orisoen: „In nomine patris et filij et spiriti sancti et individuae trinitatis. dextera domini fecit virtutem dextera domini exaltavit me. Non moriar sed vivam et narrabo mirabilia domini castigans castigavit me dominus et mortui (l: morti) non tradidit”. Dit segt [3 werf L] mingende tpulver metten clareite vorseit. oetmoedelike te gode wert waerbi metter vor- C 20c. seider mingingen die gewonde mochte genesen bi der hulpen van gode. Aldus leret meester huge van lukan. ende deedt selve ende hi gaeft oec in allen wonden ja hoe dat de mensee gewont L 157c. was. Desen dranc begonste hi te gevene alse de gewonde begonste tetene. dat was gerne ten iersten † vermakene. na dierste werf. ¶ Gillebeert die wijst ene andre maniere. die die [van ouerberch ende L] vanden rine vele plegen. Hi wijst te lesene dese carmine over den gewonden. ende optie wonde te leggene wolte metter yken genet in warme olye van olyven. Ende dit G 27d. leest men over luit. Entie van Oost [waert L] seggen dat mer genen loen af en sal nemen dan den gods loen. maer dat doet hem die vrechheit ¹⁾

¹⁾ L: nauhede. G: scoershede.

van haren gelde. Ende hoe dat vaert sine lachterens *niet* varet wel si seggen hets goet. *ende* varet qualike. so seggen si hets qualike gelesen ¹⁾. *ende* daerbi willet god also hebben. ¶ Nu beginnen wi lesen ²⁾. Drie goede gebroedere gingen .1. wech dewelke ontmoete onse here J. C. *ende* hi seide te hem. drie goede gebroedren waer gadi. die .1. andwerde wi gaen ten berge van oliveten lesen cruden te genesene den gewonden. Ende onse here J. C. seide te hen. Comt na mi drie goede gebruedren. *ende* sweert mi bi den geeruusten here *ende* bi den melke siere moeder der maget ³⁾. dat gi *niet* en selt seggen dese worde stillekine noch loen daer af nemen. Ende nemt wolle metter yeken van scapen *ende* doopse of netse also in die olye van olyven *ende* legse also in die wonde. Ende gelooft. *ende* segt. Also longinus die ebreeusche metten spere stac onsen

G 28a. here jhesum christum. die *niet* lange en bloedde no drawonkelde.

B 116d. no zeer en was no vertechde. so en moet oec dese wonde. In den name des vaders *ende* des zoons *ende* des heilechs geestes. *ende* segt 3. werven pater noster. [*ende* ave

marien L.] ⁴⁾. Gillebeert wijst C 21a. dat men hier met werke op alle wonden. sonder op hoofwonden. daer verbiedt hijt. dor die vetheit vander olyen die *contrarie* es den herssenen. Si en ware *niet* also goet den hoofde alse olye van rosen. *ende* dat es om dat si *conforterende* es bi der cracht vander rosen. Ende sine es *niet* vertegende om dat si es gemaect van olyven die *niet* ripe en siin. daer mense gerecht maect also avicenna wijst. Hier latic vanden hooft wonden die gevallen omtrent die scilden vanden hersssenbeckene *ende* ga voort in mine andere surgie. G 28a.

[Meister ancels leringhe.

Meister aneel van genuwen die so genas alle syn hoeftwonden met eenre salven sonder ander ⁵⁾ *ende* wasser seer mede gheprijst. Ende hy. hiet sine sieken eten C 21b. die beste spise die sy wonden (*l: vonden*) *ende* drincken den besten winen die sy wonden *ende* dit was teghen alle die actoers van medicinen *ende* van cirugiën *ende* L 158a. dit was sijn salve wast heet of wast cout een salve tot hoeft wonden. Nemt wit herse ⁶⁾ een \mathfrak{E} *ende* olie van rosen .5. \mathfrak{J} *ende* wit was 3. \mathfrak{J} . dit so smelte hy in een panne *ende* alst begonst te

¹⁾ In C bevindt zich hier een afbeelding van een hellebardier.

²⁾ L en C: Dit is die segheninghe daermen die wonden mede gheneest binnen *ende* buten. ³⁾ L: *ende* bider melke wijfts *ende* maecht

⁴⁾ L: dit is dat latijn daerof. Tres boni fatres per viam unam ibant et obviavit eis dominus meister (*l: noster*) jhesus christus et dixit eis Tres boni fatres quo itis? unus ait imus ad montem (*m*) oliveti colligendo herbas percussione per plagaconis (C: *et* plagas communes) et dixit dominus jhesus christus venite post me tres boni fatres et jurate michi per crucifixum deum et per lac mulieris virginis ne in abscondito dicatis nec inde mercedem accipiat et accipe lanam succidam (C: *siccidam*) et olivum olive et ponite in plagis credite et dicite sicut longius ebreus in latere domini nostri jhesu christi pulsavit necdum sanguinavit nec reductavit (C: *recludavit*) nec doluit nec putredinem fecit nec faciat ista plaga quam carmino in nomine patris et filii et spiritus sancti. Ook in C.

⁵⁾ G: anijs.

⁶⁾ C: harst.

sieden ende bina ghenoech was .3. pinte goets wijns ende soet alte gader ende daerin doekte hi een
 G 28c. linnen cleet ende lat doer goette (l: *doorgaette*) hy met 1 scere ende so leid hijt op thoest ende daerbaven een plaester van stoppen ghenet in wermen wine ende bant se so dat si niet of en mochten gaen ende was die wonde wijt hy naeise weder aldus ghenas hi alle syn wonden sonder anijs ende veel meer so sterfter die int thoest ghewont was dan daer ghenas. L] [G. *gaat aldus voort*: ende diere storven dye groef men ende hare sterf vele meere danre
 G 28c. genas. Nochtan was hij vele zeedere geprijst danne alle dandere die bij redene wrochten. Ne ware dat was niet bij dien dye de redene kennen ne ware met ander lieden Ende
 † aldus es beter goede vente dan waer. Het was oeck .1. meester in vlaenderen van ziericzee uut zeelant die hiet meester willam hij maecte eene cyrone hij nam wederijn ruuet ¹⁾ dat smalt hij ende mengede dair mede al luttel was ende .1. deel verde grisen dair (l: *dat*) men heet
 G 28d. spaensche groene dat ziede hij dore eenen doeck ende dopter in .1. linen cleet dair of snijt hij een stic ende leyt op alle die wonden dye tote hem quamē Ende alst vul was hij keeret omme ende vagede datter (den etter) af ende leyde dander zide op de wonde ende ghenas al zine wonden aldus Hij en nayde gheene wonden ne ware hij dwaetse met wermen wijne dair na drogende hijse ende leyder sijn plaester op alsoe ick u voirseyt hebbe

ende wasser zeere mede vernaemt dit es algelije sonder redenen Sulck † was in poperinghen een wijf hiet lise pauwels die ghenas alle wonden met drancke Ende leyder op .1. luttel stoppen ende dair boven rode coelbladere vele ghenasser hij (bij?) ende vele storvenre ende vele moesten andere meesters besøeken war bij ick segghe ende bewyze ende al ziedij eenen meester die niet en wert verhueven (l: *verheven*) G 29a. ne wondert u niet dair aff bedij hets beter geluckech eers dan verpijnt alle boge (?) G]

CAP. 18.

Hoe me(n) naye(n) sal int ansichte B 116d. (ende) i(n) andre(n) stede(n) o(m) scone lixime(n) te maken. ²⁾

Alse de mensce es gewont [int aensicht L] met swerden of met andren wapenen dies gelike. so besiet of die wonde dwers gaet of lanx. Ende hebt ene gecantte naelde die cleinste van den .3. ende C 21c daer in sal siin .1. lange oge gegracht ende daer in sal siin .1. cleinen gewasten zidenen draet. of .1. cleinen gewasten twinen draet ende slecht ³⁾. Ende men sal naye die wonde deen stuc iegen dander. Maer en steet die steken niet te diepe in de canten vander G 29b. wonden no int vleesch. Want staectise te diepe. si soudē te lelyc lixemen maken. Ende aldus so nayt al omme in die steden die bliken. alse dansichte. die oren ende die handen. ende den vede ⁴⁾ vanden man alse hi gewont es. Es hi

¹⁾ u met o er boven.

²⁾ C: Van den ansichte ghewont met snidender wapinen. G: Vanden wonden in daenscijn. L: Vanden aensicht ghewont dwers of lanx.

³⁾ In G. *schets van een naald*.

⁴⁾ C: voeten.

- gewont in die lippen lanx of dweers. so voeget die lippen suverlike vander wonden also si gevoeget waren [te voren G]. ende dan naytse nauwe ende ondiepe. ende dan legter op dat vorseide pulver van calke. ende van olybanum ende van draken bloede. of dat rode
- L 158b. pulver. Maer dat legter op .9. dagen telken vermakene ende daer boven wegebrede bladren of rode coolbladren. Ende es die nese dweers [of lanx L] afgeslagen so dat se hanget bi den velle so naytse weder ane. ende poentse ¹⁾ te harer rechter stede also si was eer si af was geslagen. ende legter op deen vanden twee vorseiden pulveren. ende steet in die nesegaten gansen pipen of swanen pipen. entie bewimpelt ²⁾)
- B 117a. met .1. luttel stoppen entie steet in die nese gaten om datter die adem soude dore gaen. Ende daerna legt an elke zide vanden nese .1. polu die den nese dwinget dat si wel daect ane elke zide int holle. [vanden nese G]. Die poluwe sullen den nese wel doen voegen eist
- C 21d. dat mense vroedelike leget. Ende dan bintse daerna met .1. langer
- † scroden. entie ontbreect in de middewert vander scroden so doet dalen dien point vanden nese. ende dan legt die .2. ziden vander scroden boven den oren. ende achter den hoofde so draytse [eene warf achter den oren ende den hovele ende dan enoepze G] of naytse. Ende emmer so hout pipen stekende in den nese of wieken. ende die gesmeert met zwarter zalven of geleyt in olyën van rosen. dewelke
- G 29d. wieken liden die wonde binnen dat si niet en luuct. si en blive open datter die adem dore mach gaen tote die wonde genesen sal siin. Ende na die .9. dagen so heilt die wonde met plaesterkinen gesmeert met swarter zalven. ende dwaetse telken vermakene met warmen wine. ende daerna droochse met .1. sachten linen cleede. ende daerna so legter op van uwen vorseiden plaesterkinen. ende si sal wel heilen metter hulpen van gode.
- ¶ Ende lancfranc wijst die wonde te nayene alsoet vorseit es. ende hi wijst te bindene .1. ander scrode dweers opten nese. de welke scrode houden soude die polukine die liggen op elke zide vanden nese. Ende hi wijster op tpulver vanden levenden calke metten andren dingen. ende daerop .1.
- G 30a. plaester genet int wit vanden eye ende olye van rosen te gadere geminct ende wel geslagen in den nese te stekene .1. wieke van wasse in elc nese gat entie lide die wonde. of en ware nower toe goet dat men die wieken daer in stake. Waert dat mense niet en stake lidende die wonde. om dattie wonde te gadere soude crimpen.
- L 158c. ende also soude die nese stoppen ende verluken datter geen adem ute en soude gaen mogen. no oec en genen wint in soude mogen
- C 22a. trecken. ende dan so ware verloren die lucht van naturen. ende dat soude comen te grieve der longenen. die haelt haren wint ten nese enten monde daer si mede minstreert der herten ende coelt hare hitte. Want therte es so heet en hadde si genen wint vander longenen.
- G 30b. si soude verteren alle die verscheit vanden lichame. ende dan soude die mensee werden so mager. dat hi soude sterven van droocheden
- B 117b.

¹⁾ C: pointen.²⁾ L: bewijnt.

dewelke droocheit heet tysike. Nochtan comt tysike in .2. manieren mer hier en behoort niet af te spreken want het en behort niet ter surgiën. ¶ Het siin sulke meesters die steken die wonde al vol naelden ontrent ende bewimpelen se met draden. ende latense daerin steken .9. dagen. ende dan zien si dattie wonde vergadert es dan doen sise ute.

CAP. 19.

*Dits van kindre(n) die siin gebore(n)
m(et) gespletene(n) lippe(n)
scaertmonde ¹⁾.*

Enege kindere siin geboren met gespletene[n] [monden of L] lippen in ene stede onder dat nese gat. Ende onderwilen onder beide dat scaerde monde heeten met vele lieden. G 30c. diemen aldus sal helpen. ¶ Nemt .1. scare ²⁾ ende snijtter met af die cantkine vander gebreclijcheide also luttel also gi moget. behoude dattie cantkine hebben en gene huut en ware al omme versch vleesch. Ende dan so nayt die lippen vander verscher wonden tegadere met ere drie canter naelde ende met .1. gewasten twinen drade ende slecht. ende nayter met die wonde alsoet u vorwijst es. Ende doet also dattie wonde also wel slute binnen in dien bodem also buten die canten. Ende dan so steet .1. lange naelde dore die lippen verre vander wonden ende c 22b. die bewimpelt met enen drade. ende

daerna so legter op tpulver vanden calke of trode pulver. ende daer boven .1. plaester genet int wit vanden eye ende in olye van rosen tegadere geminct. Ende of die canelen gebarsten so berecket also G 30d. u vorleert es. ³⁾ Want ane die † canelen en mogedi niet doen dan quaet. want si selen wassen metten kinde bi naturen. Ende also die canelen siin gespleten. so siin die lippen te spleten. ende dat al tote bi den nese. Maer wercter op also u vorleert es. ende heiltse voort also gi doet andre wonden. Ende also gi ziet dattie wonde vaste tegadere cleeft. dan doet ute die L 158d. naelde. ¶ Enege meesters siin diese altoes besteken met naelden ende anders niet en naye[n]. Ende andere sniden in elke cake .1. wonde om die lippen vanden scaerde bat tegadere te bringene. ende dat es alser grote faute es van vleesche. ende dat es also .1. die caneel gebrect. Ende dat en dunct mi en geen goet werc want het scijnt herde zere int ansichte. ⁴⁾ Waer bi G 31a. ic u rade dat gi u wacht van sulken werken want .1. meester soude siin herde zere begrepen. Ende oec wele tijt dat hijt niet en doet dwerc

ter lieder gevoege. die liede en B 117c. willen niet geweten trecht. mer si willent hebben also sijt peinsen. Want men mach niet maken also scone lixeme daer groete faute van vlesche es also daer si cleine es.

¹⁾ C: Van ghespleten ende gheschode monde. G: In scaerden monden. L: Van ghespleten monden of ghescoerde.

²⁾ In G eenvoudige schetsen van schaar en naald.

³⁾ C: Ende oft ieuwers an eenen cant ghebrake so doet bloeden alsoet hu vorleert es.

⁴⁾ G: want het ontsiert daensichte herde zeere

CAP. 20.

G 39b. ¶ *Dits va(n) bule(n) te doene gesitte(n)*
die h(er)de moru siin.¹⁾

Ende waert dat enech mensce
 ware gequetst int hooft sonder
 wonde van vleesce. *ende* hi hadde
 .1. grote bule *ende* si ware wel
 sachte int tasten. of hoe dat ware.
 so legter op stoppen genet in war-
 men wine *ende* daer met .1. luttel
 souts. *ende* dat legt optie bule
 G 40a. also warm also die gequetste mach
 gedogen. ¶ *Ende* of die sweringe
 hier met *niet* en mach geliggen²⁾
 in gere (l: *geenre*) manieren. so
 geeft den zieken des avens
 C 22c. spade [*ende smorghens L*] nuwe-
 len genet in clareite. pillen die
 men heet cochie [*rasis L*] tote onder
 .1/2. 3. *ende* doet hem thoof sceren.
ende legter op dit plaester gemaect
 aldus. Speelt goeden wijn *ende*
 sout al te stucken gestampt *ende*
 alst begint zieden. so hebt te voren
 gemaket dit pulver *ende* gestampt
 ele sonderlinge *ende* worpter in
 van elken van desen dingen. nemt
 .3. 3. *ende* suvert die backen van
 lauriers van haren peulen. *ende*
 comijn. *ende* anijs van haren stocken
 of stalen. *ende* dese droget in. 1.
 vat op tlier. *ende* dan stampet *ende*
 maecter af pulver wel cleine in
 .1. mortier. ¶ Noch .1. ander. Make
 pulver in .1. mortier van mastike
ende van wiefoke eles .1. 3. dit
 G 40b. doet in .1. goede³⁾ busse so dat
niet en cleeft te gadere. dit roeret
 metten vorseiden pulvere. dat ge-
 minct in den wijn. *Ende* also dit
 wel geminct es. so hebt gruus wel

cleine gestampt *ende* gesicht. *ende*
 minget daer met so dat *niet* en si
 te dicke no te dunne mer wel
 slecht. *Ende* dan so doet dat vat
 van den viere *ende* doeter in zeem
 .1. deel *ende* roeret so dat slecht
 si. *Ende* hier af so legt op thoof
 datter gequetst es also warm also
 die zieke mach gedogen. *ende* bin- L 159a
 det also waerbi dat *niet* af en
 mach gaen. *ende* decket thoof wel
ende warm. *ende* latet also daerop
 liggen .5. dagen. *Ende* oft hier
 met *niet* en es gelaect of gesaecht.
 so legt dies gelike vanden selven
 plaestere vernuut tote dat genesen
 es. Maer en verporret *niet* dan van
 .5. dagen ten. 5. dagen. ¶ Macer seit
 dat venkel gestampt met aysine G 40c.
ende geplaestert. dat geneest also
 gelike. Mer dat en proefdic noyt.
 Mer dander proefdic dicken

ende menech werf. *ende* en be- B 117d.
 drooch mi noyt *Ende* dat screef
 [*lancfranc ende L*] meester huge
 van luken *Ende* het screef meester
 diederije die predecare.

CAP. 21.

¶ *Van wonde(n) die valle(n) bove(n)*
die oge(n) dweers tote(n) bene.¹⁾

Wert enech mensce gewont G 31a.
 dweers boven die ogen *ende* dbeen
 gequetst es. so besiet of tgat aldore
 gaet. *Ende* gaet al dore so doet als u
 vorleert es int (*capittel van den*) hers- C 22d.
 senbecken te broken *Ende* of dat
 stucke an tgevac houdt so pellet
 ute vanden vlesche. *ende* daerna
 so nayet tgevac weder an te
 siere steden. *Ende* latet .1. luttel

¹⁾ C: Van groete quetsinghe in der hooft sonder wonde. L: Van groter quet-
 singhe int hoeft sonder wonde. G: Van bulen weder te doen keerne.

²⁾ L: wil gaen sitten.

³⁾ G: droege

⁴⁾ C: Van dat een mensche es ghewont dwers boven den oeghen. L: Vanden
 wonden boven den oghen duuers geslegghen. In G zonder titel.

open so dat daer die wonde haer mach purgieren van haren ettere.

G 31b. Ende pullet ¹⁾ die wonde so onderstecse so datter geen etter in en mach luschen ²⁾ in den bodem van der wonden. ¶ Ic late u te wetene dat dbeen daer die wintbrauwen op staen dat been en es niet van den herssenbeckene. Maer nature hevet gestelt om te scoenre te formeerne dansichte. ende dit dede god in den iersten menscen adame ende yeven bi harer naturen kindere te winnene. Ende also gaf hi bi naturen den enen mensee te comene van den andren. ende also geformeert van mensceliken leden. Of en ware dat de vader te vele saets gave. dan hevet tkint te vele leden. [ende also hij gheeft te luttel zo hevet tkint te luttel lede G] Maer staen die leden crom. dat comt bi dien dat haer de moeder qualike wacht als dat kint draget. Ende oec macht wel comen bider moeder van den wive die enege faute heeft in hare.

G 31c. Ende gerne slachtet tkint der moeder of den vader. hefter enech enege faute. tkint heft gerne tselve dit ziet men dicken gevallen. ende menechwerpen oec faelgieren. ende dats geen wonder. Want faute van naturen es menechwerpen in enen mensee die niet en es in siin kint. Ende somwile hevet tkint faute dattie vader niet en heeft. Ende also die moeder ontfaet dat saet van den man.

die ymaginacie ³⁾ die der moeder dan comt te voren. dat gesciet menechwerpen den kinde. Ende dits de redene dat tkint es scaertmondech. Nochtan seggen sulke dat comt bi dat de moeder heeft geten van enen hase of van enen robarde ⁴⁾ vander zee. doen si tkint droech. dwelke grote logene es. Want het siin menech scarde in lippen. wies moeder noyt en aten hasen vleesch no en sagen robaerde vander zee.

CAP. 22.

¶ Van dat die ore afgescoort es so G 31d. dat si hangende blijft an thoof ⁵⁾.

Alsemen scoort die ore af so B 118a. dat si blivet hangende an thoof. L 159b. of dat .1. [mensch L] vallet te meskieve van hogen neder ⁶⁾ so dat sine ore si begrepen yewerinc tusseen also in enen stake of in ene splintere. ⁷⁾ so besiet wel of die substancie diere bleven es geheel daer die ore bi hanget. oft so groet es dat siin voetsel daer dore mach gecrigen. so nayet subtilike weder ane. Ende legt opten naet pulver C 23a. van calke metten andren .2. dingen geminet. of root pulver. Ende der bat op so legt .1. plaster van stoppen blivet die ore wel gevarwt so blivet daer an. so dwaet met G 32a. warmen wine ende daerna so legter op trode pulver telken vermakenene tote .9. dagen. Ende daerna

¹⁾ L: peluet. ²⁾ C: vergaderen.

³⁾ G: ymagie. ⁴⁾ G: roebaerse.

⁵⁾ C: Van dat den oere of es ofte hanghet. G: Vander ore af ghescoort oft ghetrocken. L: Vanden ghenen die de oren of ghescoort es of byna of.

⁶⁾ G: van een huus oft van enen bome of eldere.

⁷⁾ G: es begrepen van enen tacke van enen bome oft van enen nagle vanden huyse oft splintere van enen poste ofte ane eenen staken bij ongevalle.

so volheylyt die wonde vort met plaesteren genet in wine. Ende vele meesters heilent met zalven. waerbi mi dunct dat de zalve *niet* goet en es also die oude meesters jageren. of sine ware *construpatijf*. dat es te seggene dwingende of stoppende. dat en doet gene zalve die gemaect es [van swinen smoute L] ten wonden alse swerte zalve. *ende* sonderlinge zalve die gemaect es met oliën van rosen. of met oliën van mastike. of met oliën van mirtellen. Ende dat met speciën dwingende dies gelike. alse mastic. of wierrooc. drakenbloet. of aloës epatic. of noten cypressiin. of pulver van gebernt teelix.¹⁾ of met gallen. of met balaustiën. of met vele des gelike. Want in enoesegen steden. of in zeneweger steden siin quaet geleit medicinen die vertegen.²⁾ alse ripe olive olie. of oliven. of half ripe. of enegerande smout. Ende dit settic in exemple in dese stede om dat gijs altoes vorsien siit in allen steden. Ende dat ghi comt spreken manierlike van elker steden. *ende* dat redelike *ende* naturlike *ende* namelike werken. ¶ Ende eist geslagen met energerande [snidenre L] wapenen alse swert. fautsoen of mes *ende* het af hanget metter³⁾ caken. of met enen stücke van den beene of sonder dbeen. so nayet wel tsire stede [ende stect C] in die ore altoes ene wieke die dore op houdt so dat tgat vander oren *niet* en verheile⁴⁾.
 L 159c. want verheilet het soude scaden int horen. *ende* dat ware u [scande ende L] achterdeel *ende* u lachter⁵⁾

waerbi dat ghi stelt alle die leden te harer rechter steden *ende* nature gewijst also na alse ghi moget na u macht. ¶ Het siin selke lieden die den volke geven logene te verstane. *ende* seggen Ic sach dat .1. man die sijn ore [ende nese C] af C 23b. was geslagen. *ende* hi vinct eert op deerde quam *ende* hi ginc B 118b. tenen goeden meester diet hem G 32c. nayde weder an. *ende* hi genassen wel. Dese siin onbecommert te vindene enen logenare. want si makene van hem selven. want wat dat versceden⁶⁾ es van den lichaem wat lede dat si. dat verliest also dapperlike sine geesten⁷⁾. Ende dat doot es dat en mach *niet* werden levende. het en werde levende van miracelen. *ende* dat en gesciet hier *niet*. Want men siet diewile. daer men .1. gevac af sleet. eist int ansichte of waer dat si. en hevet *niet* so vele gehele steden datter tfoetsel dore mach comen met den geesten. so verderft dat stuc *ende* vertecht af. Ende somwile hevet luttel spaciën dat siin adren comende vander leveren die den stücke voetsel geven *ende* arteriën dewelke hem geven geesten vander herten. *ende* naturlike hitte. Ende in tgrote stuc dat vorder es daer en siin gene adren no arteriën. Ende men bint oec onderwilen die wonde der dat stücke af es so vaste *ende* persset tstuc G 32d. so zere met. datmen dbloet oec daer ute duwet biden bedwange. *ende* dus bedervet tstuc bi seoude vanden meesters. Waerbi ic mane elken meester dat hijs hem wachte

¹⁾ L: cedix; G: tectyx; C: tedicken;

²⁾ L: vertichen

³⁾ C: neffens der ⁴⁾ L: verstop

⁵⁾ L: *ende* het soude den mester seer achteren.

⁶⁾ L: verstorven

⁷⁾ L: oft dat gheen voetsel in en heeft dat moet corrumperen *ende* verderven

dore siere eren wille. *ende* tproffijt van der zielen *ende* van sinen zieken. so en sal hi hem gene blameringe doen sonder redene.

CAP. 23.

¶ *Van wonde(n) gescote(n) int ansichte of i(n) andre(n) steden* ¹⁾.

Het gevalt dicken dat .1. mensce gescoten es int ansichte [of anderswaer L] met enen gescutte ²⁾. dwelke yzer heeft enen buuc daer thoofte in gescut es ³⁾. *ende* daer es die meeste hoop af optie zide ter zuut zee *ende* sonderlinge in romeinen in spaengiën. in vranke-rike. in ingelant. in scollant *ende* in waelsch. *ende* in vlaendren

brabant L]. Waerbi mine lere es ^{C 23c.} also .1. man es gescoten dat hi ^{G 33a.} besie hoe hi (l: die) scoet(es) diere gescoten es. Ende vindi den scote uut getrect so sijt seker dat dyser met uut si getrect ⁴⁾.

^{L 159d.} Ende es hi van onder gescoten opwert so eist vreseliker. dan oft ware van boven nederwert. Dits die proeve. Also men sciет van onder enen casteel ⁵⁾ of dies gelike. *ende* sonderlinge int hooft. *ende* vanden gordele ⁶⁾ tote beneden der lieschen ⁷⁾. so es te duchtene dat-tie scote gaet toten hersenen. of toten darmen of toten andren [leeden C] die daer liggen binnen. also

levere. longere. blase. milte. mage. Nochtan en soude die wonde daer bi *niet* gerne sacken

want si soude hebben haren ^{B 118c.} mont nederwert omme haer wel te purgeerne. Nochtan esser vrese

ane om die vorseide redene. ¶ Ende oft tgescutte ⁸⁾ daer in steet tote dat giere toe comt so tast oft thout ^{G 33b} wel si int yzer. *ende* dan so trect

ute beide te gadere so scoen-kine ⁹⁾ dat gi *niet* bi uwer haest thout uut en trect sonder dyser ¹⁰⁾.

Ende wacht u dat thout *niet* en si omme gekeert ¹¹⁾. want dyser soude bliven binnen den vlesche *ende* dan waert tonsiene dat ment *niet* uut en geerege sonder tfeesch te snidene. *ende* dat ware te piin-

lijke den gewonden: Nochtan waert beter gesneden dan dyser der in gelaten want het moeste uutwert [voren ofte nae C] want nature en maget *niet* gedogen in den lichame also machtech sine steket ute.

Waerbi men siет dicken gescien ^{C 23d.}

dat .1. draget in siin lijf .1. gescutte of een ander dinc [of quarele of 1 stic van eenre spillen of ander dinc dies ghelike dat *niet* en was uut ghetoghen van niemant die daerby was doe(t) den mensche inghine Ende dus so blijft in den ^{G 33c.} mensche onderwilen L] .1. jaer of ^{L 160a.} meer. *ende* also tfeesch es ver-tech ¹²⁾ daert in steet. of dbeen

¹⁾ C Van dat een mensche wert ghescoeten int ansichte. G: Van ghescutte uten wonden te doene die ghescoten sijn. L: Van den ghescutte int aensicht of anderswaer inden lichaem is.

²⁾ G: schichte

³⁾ C: daer dat hout in steet

⁴⁾ C: soe sijt emmer versekert dat dat iser mede hut quam

⁵⁾ C: quarel; L: pijl

⁶⁾ C: gorden rieme neder wart

⁷⁾ G: navele

⁸⁾ G: die schichte ofte quareel

⁹⁾ L: suverliken

¹⁰⁾ C: dat ghi sou niet verhaest soe dat dat hout hute mocht commen *ende* dat iser niet

¹¹⁾ G: ontwee ghekarst. langhes den ysere

¹²⁾ L: verrot

es verdroocht of [die C] zenewe daert in steet so comt nature die uut steet *ende* steket van hare *ende* dan heeft die mensce mencechwerf daeriegen grote jooete. *ende* crauwet so dat hijt beseft *ende* trecket ute. *ende* dan heylt die wonde wel. ¶ Of es die mensce gescoten met ingels gescutte die men maect met baerden *ende* .2. ane elke zide. of met ere hase-sichte des gelike. so doet aldus. Men sal sloeven over die baerde-kine ene ganspipe of ene swanen-pipe. *ende* dan doet dyser ute. Ende doedijt andersins die baerden selen gaen int vleesch. *ende* dan sout den gewonden swerlike gaen¹⁾. entie wonde vele argere siin dan si was tevoren *ende* oec en gecregedijt nemmermeer uut sonder sniden de wonde bat widere. Ende men saelt trecken [met eener tanghen die subtijlie ghemaect es alsoe in deser manieren (*eenvoudige schets van een getande tang*) C] rechtevort opwert sonder wanke-len. want daer af soude comen der wonden meskief van meer te widene *ende* te vernuwene. Ende men saelt trecken metter hant opdat ment gecrigen mach metten .2. vorsten vingeren *ende* metten dume

G 33d. vander rechterhant of met ere tangen²⁾. ¶ Ende eist dat tgescutte so diepe in es of iet anders. of alst gescutte es van enen boge of van

L 160b. enen springale diep gescoten in

C 24a. .1. groet led. alse .1. dye. so neme

G 34b. .1. tange die vaste slut gemaect

met .1. vise daeran te windene *ende* also uuttrecken. (Zie fig. XXIII)³⁾ Ende eist te vaste. so salment uut doen bi den rade vanden vrienden behendelike. enten zieken yerst berechten heeft hijs noet. Men sal nemen die vorseide tange metten vise *ende*

slaense wel vaste ane tgescutte B 118d. entie tange sal siin so vaste ge-maect dat se niet en mach fael-gieren en moete met comen. ¶ Ende C 24b. eist dat .1. groet gescutte es ge-G 34c. scoten in .1. groet led stekende ent so verre dore es dat die vede-ringe dore siin. of so verre datse niet weder en mogen keeren. so salment vorwert slaen.⁴⁾ [met enen hamer *ende* dat achter uut sal comen L] ¶ Ende of .1. men-sce es gescoten met .1. gescutte alse .1. elsene⁵⁾ gedaen. *ende* dyser geseicht⁶⁾ es int hout alse .1. elsene es geseicht in haren hecht. datmen plegt in vele landen. alse in hongeriën *ende* in heydenisse. so sijt des G 34d. zeker dat dyser uut come metten houte. Ende sidij's versekert so hulpt der wonden met desen dran-ke want hi es goet allen wonden die gescoten siin te heylene son-der wyeke. [Dit doet iser *ende* ghescut uut comen ter wonden. polipodium quersini *ende* diptan-nus flores fabermos cardones te gader ghesoden met olie van oli-ven. Noch even vele *ende* enciane *ende* alsen te gader ghestoten *ende* ghesoden met seem *ende* dat L 160c.

¹⁾ C en L: seer letten

²⁾ In G afgebeeld.

³⁾ Afbeeldingen in G (Zie fig. XXV) en L. In C ruimten voor teekeningen opengelaten.

⁴⁾ In G ruimte voor een afbeelding opengelaten.

⁵⁾ L: pijl ghetant ghelijc d'alsenen

⁶⁾ L: ghevest

gheplastert daerop . . et(?) pyn met wijn ghedronken doet yser doern splinteren uut wonden comen zeem met spaensgroen ende met asine ghemenghet doet been uut comen dat verrot is ten gaten. Dit doet been uut comen tot wat gate dat men willen Nemt vighen te broken met wilden mancopijnzade of sape daervan dit doet yser uut comen win(?)chworde ende gaghel ziedet in witten wyn ende drincket neghen daghen. Een wonden dranc L] ¶ Nemt tente die men heet reynevane. ende gariofilate. hete netelen. rode colen. hontsrebbe. dien crop vander roder bramen. elx ene hantvol ende campsaget $\frac{1}{2}$. \mathfrak{H} . ende ziedet al tegadere in .3. peket ¹⁾ wiins tote dat die .2. peket versoden siin. Dan ziet dore .1. cleet ende tempert met gescuumden zeeme so vele dat zoete si ende bequamelijc te drinkene. ende daerna so slater in dwitte van .5. eyeren alst coel es. ende dan minget wel overeen altoes roerende ende wel blutsende ²⁾ ende daerna doet zieden sonder roeren. ende dan ziet ³⁾ dor

G 35a. .1. die linen cleet. Ende hier af
C 24c. geeft drinken den gewonden nuch-
tens ende navens telken enen lepel
vol. ende legt optie wonde rode
coolblad'en. dit doet heylen die
wonde sonder wieke opdat si niet
es gescoten sackende of gestoken
met ere glaviën. of met kniven of
met andren wapinen die cleyne
siin. Desen dranc ordineerde avi-
cenna ende ic hebber met gewrocht
in [meneghe G] sconen curen van
dorsteken wonden die waren
L 160d. gesteken dore den arm. dat ter

ander ziden dore quam. ende dore
die dyen. Ende dese cure wert
voldaen binnen .15. dagen. ¶ Desen
dranc ordineerden die .4. mees-
ters [van Salernen C] in haer
tractaet op meester roelandijns
surgie. Ende es dierste dranc
wonden met te heylene sonder
weeke. Nemt wortele van meeden.
wegebrede. hontsrebbe. camp of
tsaet ⁴⁾ rode coolen. apie. mer van- G 35b.
der meeden noch also vele dan
vanden andren cruden. ende mine-
tse met wine. ende doetse zieden
tote dat terdendeel versoden si
vanden wine. ende daerna gieter
op ander wiin also vele alse van-
den iersten was. ende doet ander-
werven terden

deel verziehen. dus doet .3. wer- B 119a.
ven. ende dan ziet dor .1. cleet
ende bestadet. Van desen dranke
geeft den zieken gewonden .3.
werf sdags nuchtens. te middage.
ende navens. ende en stect en gene
wieke in de wonde. mer legter op
rode coolbladre. ¶ Een ander dranc.
Nemt gariofilate. alsene. pigle.
buggle. herba robberti. elx even
vele. ende dit doet in wine
alsoet forseit es in den andren C 24d.
dranc. hi sal comen uter wonden.
alsone de gewonde drinct. ¶ Een
ander dranc. Nemt croppen van
campe ende van bramen ende reyn-
vane. elx .1. hantvol. entie wortel
vander meeden also vele alse van
alden andren. ende stampse alte G 35c.
gadere ende maecter af bollekinen
also groet alse .1. stoet ⁵⁾. so dat ghi
tsop niet uut en duwet. ende droochse
wel ter sonnen. Ende als giere
met werken wilt. so tempert .1. (?) L 161a.
met wine. ja en heeft de gewonde

¹⁾ L: stoepe

²⁾ L: seighet

³⁾ G: blusschende

⁴⁾ G: kampsaget

⁵⁾ C en L: haselnote.

en genen corts. Ende eist dat hi corts heeft. so tempert met cyrope van vyoletten. of met watere [of suker L]. Ende hier af geeft den gewonden drinken alsoet vorseit es telken .3. lepel vol. [ende dat .3. werven daghes L] ende legt altoes optie wonde rode coolbladere. ¶ Een ander dranc. Nemt meede camp. of tsaget daeraf. tente. rode colbladere. elx even vele. Mer vander meeden noch also vele alse van al den andren cruden. ende stampet altegadere. ende tempert met wine. ende daerna ziet wel. ende geeft drinken .3. werf
G 35. sdages telken .1. eydop vol. ende legt coolbladere optie wonde. Ende keert de gewonde desen dranc dats teken vander doot.

CAP. 24.

L 167d ¶ Van dorne(n) of gescutte
uut te doe(n) come(n)
sond(er) sniden. ¹⁾

Het siin vele lieden alse gescutte of dornen of naglen of ander dinc bliven in haer wonden
C 25a. so ontsien si tsniden. ²⁾ Hierto so es goet dyptamnus optie wonde geleit ende polipodium ende tsop van hasele ³⁾. dit tempert te gadere ende doeter toe swinensmout .1. luttel ende hier af maect een plaester ende legget opte wonden.

dit esser zere goet toe. ¶ Ende es yser bleven in die wonde entie gewonde niet wille gedogen dat G 36a. gine snijdt. so legter op die medicine vorgenoemt. Nochtan ware beter .1. plaster dat dade vertegen entie stede al omtrent versweren. dewelke doen sweren dat etter uut te comen. ende doen die swere versweren ende gesmieden die sweringe. Ende emmer en segt den gewonden niet anders dan dat het wert .1. lange cure. Want troestedine

dat hi soude siin op enen corten B 119b. tijt delvereret ⁴⁾ vanden ysere ende hijt logene vonde. hi soude u te min betrouwen. Entie vorseide plastere die tgescutte uuthaelt dats in vleeschen steden. want alst int L 168a. been es. dan moet uut siin gehaelt ⁵⁾ met .1. tangen of uutgehouden met subtylheiten ⁶⁾. ¶ Ende die mensce gescoten int hooft so dattie scote gaet tusseen den vleesche enten herssenbeckene. so nemt .1. sceers ende snijdt de wonde vanden enen gate toten andren gate op. Of en gaet de wonde niet dore. so snijtsen G 36b. toten bodeme vander scote. ter avonturen of daer enege scaelgiën bleven siin die gi uut selt doen. ende maect die wonde wel suver ende daerna so heyltse alse .1. ander wonde also u voreleert es. ¶ Ende of die scote ginge tusseen C 25b.

¹⁾ C: Van ghescutte hute te doen commen sonder sniden. G: Van scichten of ander dinc ute te doene. L: Van ghescutte uut doen comen sonder sniden of doern of naghelen

²⁾ C: ende si hebben vele liever dat ment hute doet sonder sniden ende hem ne rouct hoe langhe dat men der toe doet ende omme dit hute brenghe soe maect dese plaster....

³⁾ C: aseleeren. G: ende hebben liever dat zij den doren oft dat yser ofte tquareel uut doet comen met anderen behendicheden.

⁴⁾ G: livreert.

⁵⁾ C: dan moet ment hute halen met eener tanghe aldus: zie fig. XXIV.

⁶⁾ C: ofte het moette hute sijn ghehouden met subtylen instrumenten.

den herssenbeckene ende dura mater so snijt die wonde also also haer recht es ende doreboret dbeen daerna ierst tfeesch afgepelt vanden herssenbeckene entie wonde wel geruumt int vleesch so dat ghi hebt goede deliverancie ¹⁾ den bene te hulpene waerbi dat ghi moget seichten of quareelen uut doen sonder dura mater te quetsene. Ende of ghi ziet quade tekenen so vliet die cure of gine wordes gebeden van des gewonden vrienden. Ende dan segt hen die vrese die giere ane wet als u vorleert es.

CAP. 25.

G 36c. ¶ *Hoe me(n) den gewonde(n) es sculdech te houdene va(n) etene (ende) va(n) dri(n)kene (ende) waer [af] me(n) sal doe(n) wachte(n) ²⁾.*

Nu hort hoe men enen gewonden es sculdech te houdene [van eten ende van drinken L] na dat hi gewont es ³⁾. Heeft hi vele gebloet. so geeft hem [spijse C] dat siin bloet weder wassen doet met ate ende met dranke. ¶ Es die gewonde cranc ende heeft hi reden ⁴⁾. so geeft hem amandel melc met .1. luttel gruus gemaect ⁵⁾. Of hine ware gewont int hooft daer ware si hem quaet. ende melc van nokernoten oec ende melc van haselnoten. Want si hebben macht te makene quaede fumeyen ⁶⁾ die zere deren den hoofde. Maer geeft hem

gebraden zuur applen. Of geeft hem pureye van witten erweten. ende wachten vanden erweten. Of geeft hem wellinge met .1. luttel aysiins of geeft hem tetene geke- C 25c. rende melc met gortte gesoden G 36d. entie niet dicke. Ende geeft hem drinken tyseine. of bierkiin sonder cruut of rou amandel melc gemaect met gesoden borne

dits al goet gedronken gewon- B. 119c. den lieden die den rede ⁷⁾ hebben of die hem ontsien van reden. ¶ Dese dranc conforteert die mage. ende weert oec dat die humoren niet en clemmen ³⁾ ten hoofde ende hine stopt niet den lichaem. ende hi bluscht hitte. Nemt gesuverde gerste .2. 3. crumen van tarwenbrode. .1. 3. ende .10. prumen van damas. dit doet al te gadere zieden in .10. 16. waters al tote die helft versoden es. dan ziet dor .1. linen cleet ende bestadet in .1. gelasiin vat. ende drinket cout :. ¶ Een ander dranc. Nemt scone water .1. 1/2. peket ende gesuverde gerste .3. 3. juiube. sebesten elx .1/2. 3. droge prumen van damas. .1. 3. beyeren van prumen gerna- ten .1. 3. suker van rosen .3. 3. :. G 37a. hier af doet versieden .1/2. peket. of luttel min desen doet also u vorleert es in den andren dranc. ¶ Of heeft hi vele gebloet ende hi niet en cortset. so geeft hem tetene hoendren gesoden. of wederen vleesch ende nuwelkine int sop L 168c. ende swinen voeten ende dit al

¹⁾ C en L : macht

²⁾ C : Van den ghewonde te houden van eten ende van drincken. G : Wat men zal eten ende drincken. L : Vanden ghewonden te houden sonder eten.

³⁾ C : van eetene ende van drinckene ende dat naer dien dat de (l : hi) ghewont es.

⁴⁾ C : ende heft hi vele curtsen.

⁵⁾ L : metten rise .1. luttel ghesoden weitengruus.

⁶⁾ L : fumacie. ⁷⁾ G : coortsen.

⁸⁾ G : comen.

wel gesoden. *ende* geeft hem tetene moruwe eyeren. Ende geeft hem drinken getemperden wiin. *ende* dit *niet* so vele dat hi satsi. Want satheit belemmert so de nature dat si gene macht en heeft te werkene daers noet es. *ende* si verget te verteerne dat daer in es. en moet siin bi der hulpen vander leveren van harer hitten. *ende* dus so cortst die mensee van vervultheiden.¹⁾ ¶ Wacht oec den gewonden van swinen vleesche *ende* van rentvleesche *ende* van herten [*ende* van gheiten *ende* van ossen van coien C] *ende* van hasen. van coninen. van gansen. van swanen. van enden. *ende* van allen manieren van gevochelte die geloken voeten hebben²⁾. Ende van palinge. van carpers. van tincken. *ende* van allen vischen die hare voetsel nemen in die wasen. Mer men sal eten cleine vischen die wel gescelt siin alse rootsen³⁾. blikken. baersen. cleine snoeken. Ende ete hoendren gesoden *ende* kiekine. *ende* jonge capoene. jonge hanen pertricen. vinken. leeuwerken. *ende* alle cleine gevochelte met gespletenen voeten. of met scieren plumen. of met valuwen.

CAP. 26.

¶ *Dits va(n) spasmus, dats die cra(m)pe. en(de) dit es vrese den gewonden.*⁴⁾

Spasmus dats ene ziecheit die vreselijke es als comt opten ge-

wonden. *ende* daer af sterfter [vele C] meer dan geneest. Ende daer af G 37c. esser .2. manieren die onderwilen comen van vervultheiden. Ende onderwilen van ydelheiden. Van vervultheiden. alse men wont enen vervulden man *ende* hi *niet* en bloet also

vele als hem bedarf na sire B 119d. vervultheit. Ende oec bedarf hem meer bloedens als hi gewont es C 26a. [met stocken oft dies ghelike dan alse hij gewont es G] met sniden der wapenen alse met swerden of L 168d. dies gelike. Ende bloet hi min dan hi bedarf so doeten bloet laten ter adren. of hine ware te flaeu. *ende* dat in die adren die dlet rumen of ydelen datter gewont es. Ende eist int hooft. so doeten laten in die hooftadre an die selve zide van den hoofde daer hi gewont es. Ende eist in .1. been. so doeten laten in die nederste adre van den arme an die selve zide der hi gewont es. Ende es hi gewont in den lichaem of in die scoudren. of in den rugge. so doeten laten G 37d. in den arm an die selve side in die melte adere⁵⁾ op dat hi gewont es van den navele opwert. Ende es hi gewont van den navele nederwert. so doeten laten in die nederste adre vanden drien die es in den rechten arm [*ende* L] [dye nedeste adere dats G] die levere adre *ende* in den slinken arm die milte adre. Ende als hi gewont es met stocken of dies gelike. so moet

¹⁾ C en L: daert not is want daer curts die mensche daer omme eist seere goet datmen den ghewonden gheeft letteltetene niet dan tweewerf ofte iij werf sdaghes ghematelijc.

²⁾ L: dat heel voeten heeft.

³⁾ C: grodelinge.

⁴⁾ C: Van der crampen dat men spasmen heet. G: Vander cueren van den wonden. L: Van crampen die men heit spasme.

⁵⁾ C: ter adere van mediana; G: myddel adere.

- men [te L] meer laten om dat die humoren dan meer lopen ter gebrokender ¹⁾ stede. *ende* dan so soudē si keren weder ter stede die geydelt ware metten bloet latene. Ende dits dierste regiment optie gewonde *ende* dat nuttelec es den genen die gewont es. *ende* vervult *ende* spasmeert. ¶ Die gene die gewont es *ende* van ydelheiden spasmeert. so en esser gene cure toe. want men mach den
- G 38a. lichaem *niet* vervullen. want hine mach *niet* verteeren wat dat men hem geeft. Want die mage en mach *niet* zieden ²⁾ dat in hare es. want die levere es vercrant *ende* vercoelt. waerbi dat si *niet* en mach zieden dat in de mage es bi harer vercoutheit. dus so en mach si *niet* trecken tote hare tfoetsel van der magen. waer met si vort mach sendē den lichaem siin voetsel van naturen. *ende* dus so blijft die lichaem ongevoet. Aldus so comt dattie mensce es verydelt in sinen lichame. ¶ Spasmus van vervultheiden comt dapperlike ³⁾. *ende* spasmus die van ydelheiden comt. die comt traechelike *ende* in lanc so meer wassende. waerbi dat spasmus comt bi .3. manieren. *ende* comt oec bi .3. saken. dewelke .3. manieren heeten aldus in latien
- L 169a. emprestonos empistonos. tetanus. ¶ In emprestonos so trecken die zenewen thoofft vorwert. so dat die kinne daelt optie borstentie montstaet geloken so vaste dat men *niet* en mach ontdoen met .1. messe. entie vingren luken in die hant so dat mense *niet* en mach
- B 120a. ontdoen no gerechten. ¶ In empistonos trecken die zenewen
- thoofft achterwert entie mont blijft open staende altoes sonder luken. Die caken metten tanden versceeden dat si *niet* tegadere en mogen luken. entie vingere rechten. entie hande en mogen *niet* luken. ¶ Tetanus so heet die spasme die alden lichame van elker ziden even vele of even zere trect so dattie hals en mach en geensins keeren. so dat die lichaem es also stijf vanden hollen vanden hoofde totē planten vanden voeten alse ofter in gesteken
- G 38c. ware .1. stoc. ¶ Dit evel eist datmen spasmus heet dat comt opten gewonden bi .4. manieren dats bi vervultheiden. of bi verydeltheiden
- C 26c. alst nu vorseit es. of bi dat die zenuwen hebben etter omtrent. dwelke dat hem vertecheit toebrinct *ende* sweringe. *ende* tormeente. Of bi vertecheiden van enegerande vetheiden alse van zalven die vertech es alsi meest al es. of sine ware gemaect van oliën van rosen die gerecht gemaect ware also avicenna leert. of plattere van smoute van botren. of van oliën van oliven of dies gelike. Of bi dat die coude lucht comt an die zenewen dat hare sere contrarie es. coude wint of coude medicine naturlike cout of coude plaestere of zalve daer op geleit. Dus siin dese .4. manieren te bringene spasme. Dat van vervultheiden comt. die comt dapperlike. die van ydelheiden comt die comt tragelike. Ende die .3. andre manieren comen oec biden meester
- G 38d. bi roekeloesheden *ende* meest dat
- L 169b. si *niet* en weten vander const. Want het siin al leeke meesters

¹⁾ C: ghefrossierder; L: ghequester.

²⁾ L: rasche

³⁾ G: versyden

diet geleert hebben an leeke meesters. Want die hem vragede om enege surgye. sine soudē hem anders niet antwoorden. dan ic doe also ic sach doen minen meester diet mi leerde also ict can. ende ic doe alsi daden. ende † dats noch leeker.

¶ Nu gaen wi ter curen also die meesters wisen van surgyen. genomen uten boeken van medicinen [dye segghen G] dat goet es bloet laten in alle die [speciën van C] spasmen. ende meest in die die comt van vervultheiden. ende daerna in dandre .3. ¶ Maer die comt van ydelheiden daer in en wilt niet bloet laten. of luttel. In alle die wonden die comen siin in zenuweger steden so gieter in olie van
G 39a. rosen entie warm. Ende al u medicinen die legt op wonden warm.
C 26d. Ende smeert den hals enten nacke en trugge been. entie occele entie liesche met oliën van lauriers

B 120b. die sulke lieden heeten olie van bayen. olie van euforbie of olie van castiën. olie nardum. rute olie. olie van lelyën. of olie b(e)nedictum. of peterolie. of enegerande hete olie. ende so si heeter es so si beter es. also olie b(e)nedictum die heetst es. of peterolie. mer si nes niet so heet. ¶ Of maect dese zalve die maecte meester bruun van legoburgens. Nemt castorie dats bevercul. euforbie. elx .3. 3. piretrum. thuris. dats wierooe. mirre. aloës. mastic. elx .5. 5. oliën van bayen. van vliedere. van docken ¹⁾. van popelioene. elx .1. 3. ende was also vele alst bedarf. Maecse dus. datmen pulveren mach dat salmen pulveren in .1. motalijn mortier

ende mingent al te gadere metter oliën vorseit. ende dan wermet al tegadere op .1. vier. dan doeter G 39b. in dat was. dits goede salve jegen al sule evel. ¶ Noch ten selven die gespasmeerde sal drinken L 169c. van desen drankē die gi maect aldus. Nemt bevercul. caneel. spijs. peper. calamente. maiorane. saelgie ²⁾. rute elx even vele Meester hugo van luken die maecter af .1. goet clareit. ende gaeft drincken den zieken .1. luttel te make ³⁾. † ende hi seide dat goet was. ¶ Noch maect ene gargarisacie aldus. Nemt mostaert saet. piretrum. stafisagria. dit ziedet in wine met zeeme. ende ziet door .1. cleet ende dit sal die zieke gargariseren. ¶ Noch maect hem oec .1. niesinge datten doet C 27a. niesen. Nemt bevercul. ende peper. gepulvert in enen mortier. ende werpet hem inden nese dit doet zere niesen. ¶ Noch men sal hem maken .1. stove daer in dat hi sweten G 39c. sal. in ene cupe sittende ⁴⁾. Ende men sal in den pot zieden hete cruden alsene. saelgie. rute. venkel. persiën. mente ende deser gelike sal men zieden in enen pot wel gedect dat die doem ⁵⁾ niet uut en mach slaen. sonder ⁶⁾ van den potte in die cupe [ghemaect in deser manieren (zie fig. XXVI) C] dore daer die zieke in sal sitten. Ende men sal maken vier jegen dat men wille entie zieke gedogen mach dat hi wel sweete. Ende daerna so smerten metter vorseider L 169d. zalven. ende wachten dat hem geen coude en belope. ende legten dan op .1. sacht bedde. Ende als hi .1. luttel gerust ⁷⁾ heeft so doeten weder in die stove. ende dit doet

¹⁾ L: docken; C: oleum sanbucii

²⁾ C: salvia

³⁾ L: lepelvol te gader

⁴⁾ In G en L schetsen van een dampbad.

⁵⁾ C: adem

⁶⁾ C: anders dan

⁷⁾ C en L: ghezweet; in G gherust

dicke tot hi genesen es bider
 C 27b. hulpen Gods. Ende steet tusschen
 sine tanden enen stoc dat hi niet
 en bite sine tonge dat gerne gevalt.
 ¶ Dits goet plaester jegen spasme
 dat comt van vervulten. Nemt
 polyoen. alsene. bayen van

B 120c. lauriers. comijn. [ana partes equa-
 les C] dit stamp al tegadere ende
 maecter af pulver wel cleine. ende
 daerna minget met zeeme. ende doet
 .1. luttel spelen so dat si .1. luttel
 dicke. ende daer af so moet men
 leggen .1. luttel optie stede die
 zeer es. ende dat warm ende niet
 te heet no te cout. dit sal sachten

G 39b. die zeerheit. ¶ Een ander dat goet
 es kindren die gespasmeert siin
 also avicenna leert. Nemt anijs.
 soffraen. zeem. ende .1. plaster
 hier af gemaect alsoet vorseit es.
 dat legt op tkant daert hem zeer
 es. ¶ Die (van) verydeltheide comt
 van te vele te bloedene. of van te
 vele ter cameran te gane. of van
 te vele te cortsene.

CAP. 27.

¶ *Va(n) scorfheide(n) va(n) de(n)*
hoofde bi de(n) rade va(n)
d(en) .4. meest(er)s ¹⁾

Van scorftheiden op thoofte.
 daer siin sulke manieren die men
 mach genesen. ende sulke niet.
 Ende dat siin die de huut vaste
 hebben ant been staende entie
 niet en mach riden. entie hart es.
 ende werpet vele sulferen ²⁾ dewelke

C 27a. eten thaer. Ende of ghi u wilt
 onderwinden van scorfden hoofden

te genesene. so en begrijpt niet
 die dus gedaen siin. Maer dese
 andre mach men genesen die dus
 gedaen siin. ende derre siin van
 2. manieren. die ene werpen uut.
 goet haer ende dat vele. ende G 40d.
 men heetet stincstox entie huut es
 goet. mer sine houdt niet an dbeen.
 ende si en es niet hart. ¶ Ende
 andre siin die de huut hebben
 goet ende droge ³⁾ entie hebben
 vele joocten. ende werpt ute luttel
 haers. Ende welc van desen twee
 dat es. so moeti jerst dat hoeft
 moruwen met smeerne. met botren.
 ende dan moeti die stincstox uut
 trecken. ende daerna genesen
 als u geleert wert hier na.
 Maer moruwet met deser zalven.
 ¶ Nemt wit elleborus. of tsop van
 docken die de bladere lanc [ende
 scerp G] hebben ende stamp voren.
 dat sulke heeten rode docken. In
 latine lapacium acutum. daerafnemt
 .1. 3. ende scippe. 1. 3. dats moru pec
 ende keernelen van nokernoten. 6. 3.
 dit stamp al te gadere ende maec-
 ter af .1. zalve. Ende oft es in
 den winter. so maect van desen
 noten olie ende moruwet ⁴⁾ thoofte
 daermet .8. dage lanc of .9. of
 meer of min. also u dunct dats te
 doene es om thaer uut te treckene. G 41a.
 ende alse u dunct dat moru gnouch
 es. dan trecket thaer ute metten
 wortelen. [met eener tanghen ghe-
 maect aldus in deser manieren
 C] (Zie fig. XXVII; ook in G en L
 afbeeldingen) Ende daer ghijt hebt
 uut getrect. daer smeert die
 stede weder metter selven ⁵⁾ daer B 120d.

¹⁾ C: Van scorfden hoofden te ghenesen. G: Vander scorftheden. L: Vanden scorfden hoeften

²⁾ Lees: scilferen; G: sculderen; C en L: scelphen

³⁾ L: grof ende hert ende droghe

⁴⁾ C en L: salvet ⁵⁾ L: salven

ment tevoren met moruwede ¹⁾.

¶ Ende of thaer weder wast so dwaet thoofst met ere starker ²⁾ logen. Ende alst thoofst droge es. so smeret met desen dingen dwelke heet cylotrum ende es gemaect aldus: Nemt ongebluscht cale .4. 3. ende doet spelen in watere. ende daerna doeter in operment .2. 3. ende doet al tegader zieden. Teken dat gnouch es gesoden. steeter in
 G 41b. .1. ganse vedre. ende daer na
 L 170b. treese weder ute. ende gaen de plumen lichtelike af [van der vederen G] so eist gnouch gesoden hier met so smeret thoofst so lange dat die huut bloot ³⁾ es. Ende wet dat na dat thaer uut es. so smeert men thoofst so lange dat die stede niet root en si. maer al wit. Entie wortelen van den hare naturljke werden ende niet hart. dats teken van genesene. Ende wert dat hoofft te droge dats te verstane dattie scorftheit wert te droge bi droger naturen. so doet int cylotrum .1. luttel oliën van oliven. dat teylotrum niet te zere en vertere die verhertheide van den hoofde. Ende eist [.1. scerpe drope of L] ene versce scorftheit. so smeret coenlike metten cylotrum alsoet gemaect es sonder olie ¶ Die
 C 23a. gelose vanden .4. meesters leert ende seit aldus. dat die scorftheit comt menechwerf bi scult van den meesters. datsi menechwerf plaestren op leggen die te heet siin ende
 G 41c. te droge. Want si verteren die naturlike [hitte C] (ende) verscheit vander huut ende maese droger dan si sculdech es te sine bi naturen. Ende dus wert si hart bi

roekeloesheden van den meester. ende om dat hi niet en weet wat hi doet. so vallet thaer ute dat nemmermeer weder en mach wassen want die droge plaestren entie heete hebben verteert die wacheit. Entie hitte van den plaestren heeft die huut so verhart datter geen haer uut en mach comen. want daer nes gene verscheit. Want so
 L 170c. waer enech dinc wassen sal. daer moet siin getemperde hitte ende getemperde wacheit. want daert te heet es daer verbernet ⁴⁾ ende verdroget te zere. ende daert te wac es. daer verdrinket te zere. want daer wacheit te vele es. Noch seit die glose als men plaestren leit. liggen si te
 G 41d. lange op .1. zeer so comter af alsoet vorseit es. ¶ Dese scorftheit comt onderwilen van souter fleumen. ende dan heeft hi grote joecte daer in. ende daer af comen grote scorftheiden ende vele [sculferen G]. Noch esser ene die comt van melancoliën. entie en joocken
 C 23b. niet so zere om die coutheit vande materiën entie droocheit.

Mer siin die humoren gorssem. B 121a so comen daer af grote puusten ende sonderlinge vele etende ⁵⁾ ende niet pinende ende niet badende. entie van diversen manieren. ¶ Hier bi mogedi kennen den mensche van wat humoren dat hi es. Also ons beschijft lancfranc. entie oude vroede meester ypocras ende galyeen. Avicenna. ende rasis. ende vele andre meesters. Dit siin tekene vanden sangwijn dat siin die gene die van bloede siin ende siin wel gevleescht ende vet

¹⁾ C: Ofte men sal dat haer hute trecken met eener tanghen aldus ghemaect (grove schets)

²⁾ C: scerper

⁴⁾ C: versmoret

³⁾ C: blec; G: raeu; L: bleec

⁵⁾ C: etterende

G. 42a. *ende wel gevarwt root. ende heeft den mont zoete. ende hi heeft puusten vol etters. Ende hi heeft die orine root ende dicke. ende van jongen jaren onder .30. Ende spise eet hi dewelke siin voetsel es bi gewoenten. alse goet vleesch goet broot. ende dies gelike ende drinet goeden dranc alse goeden wijn. dit siin alle tekene dat hi es van bloede. ¶ Ende die van coleren siin. die siin mager ende hebben grote handen ende gevarwt rootachtech [of geluachtech ende hare orine es root gheverwet G]. ende hebben luttel ¹⁾ hongers ende luttel becomingsen in hare spise. ende in die stede van den puusten die si hebben es gelu. entie puusten droge ende herde zeer. dits teken van den colerijn ¶ Ende sulke siin*
 L 170d. *die hebben den lichame wit. ende witte puusten sonder varwe. mer witte cleine adren. ende die*
 G 42b. *menscen siin swaer. ende hebben vele spekels ende dat taey. Ende die orine wit ende bleec ende rou ende dicke. [hebbende dorst G] ende spade ²⁾ haer spise verterende. Entie zere steden siin wit. of moru. of sachte te tastene. ende vele verscheiden sonder hitte. dits teken vanden fleumaet ¶ Die melancolijn heeft den lichame mager ende bruunachtech. ende siin orine es bruun ende bleec ende dunne. of*
 C 28c. *onder swerte varwe ende groenachtech ende dunne. Ende hi eet wel . . . Ende siin bloet es bruunachtech ende dicachtech. Ende dits hem quaet gotten. coyen ³⁾ vleesch. geyten vleesch. warmoes van colen ende alle pot-*

eten van roden zade gemaect want dit doet wassen rode coleren dat es melancolie. Ende die zieke stede wert bruunachtech ende rootachtech ende hartachtech ende dits teken van melancoliën. ¶ Ende of die materie es van melancoliën. so es men suldech meer te morwene die stede ende te verschene die huut met dwane van watere daerin ge- G 42c soden siin violet bladre ende grisecom in latien fumus terre. Ende daerna met smeringen van oliën van violetten tote die materie ⁴⁾ gemorwt si.

entie huut geverscht si. ¶ Den B 121b zieken voedet met verscen voetsel. alse goet wederiin vleesch. gesoden kiekenen. roems ⁵⁾ warmoes. moruwe eyeren. gekerende melc metten gortte geweld. Ende alle versce spise sonder die vorseit es die doet wassen melancolie. ¶ Dit siin die namen van diversen manieren van puusten wassende op thoofte ende in andren steden vanden lichame van meneger manieren ende misselike geformeert. ende dese heet meester gilbeert waterbellen. also men op dwater mach sien bi wilen alst reynt ⁶⁾. Maer siin si hart. so heet hi die ziecheit spidecie. ende siin G 42d. recht onderwassen oft benetelt ware. ¶ Onderwilen so wassen puustkine op thoofte hier ende gens. ende daer wast haer ute oft swinenborstelen waren. ende dese heten caries. Ende na die puust- L 171a. kine bliven cleine gaetkine onderwilen. uten welken comt lingenene ⁷⁾ also dicke oft ware zeem. ende dese heeten raten. ¶ Onder-

¹⁾ C: vele²⁾ G: qualike³⁾ L: coeyen⁴⁾ G: stede⁵⁾ G: goet gans⁶⁾ C: regent⁷⁾ C: vullnisse

C 28d. wilen verschet die huut in mene-
ger steden met scorftheiden. ende
met groter joocten. vanden welken
comen vele sculferen. ende daer
ute comen .4 grote haren meer.
of min [alse zwine borstelen G].
ende dese heeten tines. ¶ Alse die
huut root es. dats van bloede. Ende
esser vele hitten entie huut gelu.
dats van coleren. Ende essi bruun-
achtech ende die scorfthen ¹⁾ siin
gevarwt loodachtech dat siin van
swerter coleren. Ende essi wit ende
moru. entie versceit diere uut comtsi
G 43a. gelijc dat olie es. so eist fleumen .
¶ Nu gaen wi ter rechter cu-
ren ende weten onthouden dat
ons vorleert es. In scorftheiden
van kindren. of diet niet geweest
en hebben .1. jaer ²⁾. siet die ge-
neest ten iersten dat ghi moget
met dat hier achterwert gescreven
wert. In ouden lieden ende in
diere in veroudert siin. so kent
die ziecheit. als u vorleert es. ende
purgeert ierst die humoren. ¶ Es
die scorftheit van bloede dewelke
u es geleert kennen. so digereert
die materie met oxisacum nemen-
de nuchtens .3. lepel vol met .5.
lepel vol warms waters geminct
tegadere. ende dit drinct nuchtens
ende navens. ende doeten bloet
laten ter middelster adren ³⁾ van-
den arme. ende daerna geeft hem
desen dranc gemaect aldus ¶ Nemt
violetten .1. 3. prumen van damas
G 43b. .12. sebesten .15. juiubas .20. dese
doet zieden in .4. waters tote
enen ponde.

B 121c. Ende dit ziedt ende doeter in

van dat [march C] (dat) in cas-
sia fistula es .1. 3. tamarinden C 29a.
ende mannen elx . $\frac{1}{2}$. 3. dit doet
tegader zieden .2. walme ⁴⁾ of
.3. Ende daerna ziet int welke L 171b.
gezi(e)de gi doet navens . $\frac{1}{2}$. 3.
geluwer mirabolanen gepulvert
ende also gelike .1. 3. rebarben.
Nuchtens tilike so ziedet ⁵⁾ ende
doeter in . $\frac{1}{2}$. 3. sukers rosaet. ende
dat geeft drinken heeter dan laeu.
Dies ander dages navens so bade
dat hi wel swete ende elx dages so
drinke cyroop van grisecom Ende
ware dattie fleume ⁶⁾ ware van
souter fleumen. so diger(er)et die
materie met oximelle ende daerna
purgeertene met .2. 3. ende . $\frac{1}{2}$. 3.
yerasiin ⁷⁾. of hi hart es in den G 43c.
lichame ende gaet hi wel ter came-
ren bi gewoenten. want dese medi-
cine purgeert verbernde humoren.
Dies derds dages so stove ende
swete wel ende daerna so dwa siin
hooft met gesoutenen borne want
het suvert ende ontdoet ende dro-
get. Ende dies ander dages doeten
bloet laten in die middeladre dit
es men schuldech te doene in ver-
bernden humoren. ende daerna sal-
men moruwen thoof met desen
dingen. ¶ Nemt papple entie wor-
tel van hoemste ende dat ziedt in
borne ende daer met wasscet thoof.
ende legt vanden crude op thoof
ende doedire in versche botere [soe
vele C] hets te beter. Ende dit doet
dicken den zieken wel gebaedt.
Ende trect hem uut die quade haer C 29b.
met enen tanxkine ⁸⁾ of suvert hem
thoof met silotrum. Ende wert hem

¹⁾ G: sulferen (scilferen?)

²⁾ C: ofte dat niet vuljaert en is

³⁾ L: mediana

⁴⁾ C, L: walle.

⁵⁾ C: hierof soe maect warme eenen toghe smorges

⁶⁾ C, L: materie

⁷⁾ C: yera ruffini

⁸⁾ In G een afbeelding.

thooft te heet ¹⁾ of dat hem te zere sweert. so smeertene met deser zal-

G 43d. ven ¶ Nemt olie van violetten ende van rosen. ende .2. doders van eyeren. ende versch swinen smout

L 171c. ende minget te gadere. ende smer-tene hier met. dit benemt die sweringe entie hitte ende gesmiedt. Ende daerna so comt die drogende zalve. ¶ Nemt mostert saet. ende stafisagria saet. dit maelt wel cleine ende maecter af cleine pulver dan minget met zeme ende smeert daer op. Mer en latet daer niet lange op. het mochte den zieken doen cortsen. ¶ Noch ene ander: Nemt duven mes ende tempert met wine of met aysine ende met zeme even slecht dit doet tselve. Ende es oec goet geleit op geswollen voeten dengenen die dwater in hebben. ¶ Noch ene ander. Nemt zepe. levende sulfer. peper. piretrum. stafisagria quicselver gebluscht met nuchteren mans spekelen. elx even vele vanden cruden. Mer vanden quiczilvere die helpt minst. dit minget wel met verscen swinen smoute

B 121d. ende smeert daarmede tscorfde

G 44a. hooft dit es goet mede te suverne

¶ Noch .1. ander die goet es jegen dat moermael. want het droget sere. Nemt levende calc ende operment elx even vele. ende dit pulvert wel cleine ende tempert met zepen ende olie van oliven ende smert daer met. ¶ Noch .1. ander die geneest scorftheit ent moermael ende alle coude drope. Nemt litargirum .2. 3. ende pulvert wel cleine ende minget met oliën van oliven. ende met aysine temper(e)nde in enen motalinen mortier

wrivende onderwilen daerin doende C 29c. die olie onderwilen den aysiin. ende wrivet alse .1. sause. dat si also cleine alst mach siin. ende also dunne alse zeem. ende also slecht. dese zalve es goet alsoet vorseit es. ¶ Noch .1. ander Nemt levende calc ende operment. dese pulvert ende tempert met oliën ende met aysine. alsoet vorseit es vander andren zalven. dese geneest scorfde hoofde son-

G 44b. der thaer uut te doen vallen ¶ Wildi maken .1. ruggene huve thaer met uut te treckene. Nemt sceppece ende smeltet. ende dan mincter in cleine pulver van witten wieroke ende van mastic ende .1. luttel rous zeems. ende dit minget al te gadere ende dan smeret op .1. leder of op .1. campen cleet ende dat maect met sterken litsen die niet breken en mogen. ende dat legt laeu op siin hooft. L 71d. Ende alster op heeft gelegen .3. dage of .4. so doeten staen op enen stoel. ende maect .1. sterke corde vast an enen balken ende die maect vaste metten litsen. ende dan trect den stoel van onder sinen voeten [dan sal hi blivende ²⁾ hanghende ende C] Aldus sal die zieke quite wesen van sinen stinestox. ende dit heet ene ruggene huve. ¶ Nu verstaet int genesen van scorfden hoofden. dits die gerechte

G 44c. cure. Int ierste die stede te moruwene als u vorleert es. dat ghi niet en legt op thooft silotrum. Want die wortelen vanden quaden haren en soudenre niet met uut gaen die stede en ware tierst gemoruwet. Maer alst gemoruwet es ende gi werken wilt metter ruggenre

¹⁾ C: hart

²⁾ l: bliven

huven. so weret met diere vorseit es. Of met deser gemaect van desen dingen ende gespreit op .1. leder of op .1. linen cleet alsoet vorseit es. ¶ Nemt swert pec. ende
 C 29d. herst. terbentine. [tarwin blomme C] ende dit smelt op 1. kleine vier so dat wel geminct si. ende dan legget opt leder of opt cleet ende doet alsoet vorleert es.

B 122a.

CAP. 28.

¶ Dits vande(n) luse(n) die wasse(n) op thoof of i(n) andre(n) stede(n) an de(n) lichae(m) die c(ur)e d(aer) iege(n).¹⁾

Dicwile heeft die mensce lusen ende neten [op thovet oft G] an
 G 44d. sinen lichame ende dat es om dat nature dat hare weret ende steet van hare die overtulleheit²⁾ die es tusseen der huut enten vlesche. ende dat siin verrotte humoren ende verkeren in wormen die lusen heeten ende neten. Ende also die heete lichame heeft dusgedane wormen. so salmen dus cureren. ¶ Nemt quiczilver of ascen gebernt van vilten ende aysiin ende olie van oliven. ende hier af maect .1. zalve getempert altegadere. ende besmertene hier mede ¶ Een
 L 172a. ander. Nemt litargirum. quiczilver. olie ende aysiin. ende tempert te gadere ende besmeret daermet

¶ Een ander zalve in couden lichamen. Nemt wit elleborum. sta-

fisagria. nitrum. operment root. dit tempert met aysine hier met so smeret thoof ¶ Item root operment met oliën getempert doet tselve ¶ Item zeewater met aysine geminct. of gesouten water. doet tselve. ¶ Noch nemt quiczilver gebluscht met nuchteren spekele G 45a. ende swinen smout ende ascen van houte ende beter ware van vilte [onghebulst cale C]. hier met so minet pulver gestampt vanden sade van stafisagria ende dit gedaen in enen hollen broecrieme. Of gesmert daermet .1. wollen gordelkijn ende daermet gegordt. alle die die (sic) luse C 30a. die .1. mensce heeft sullen daertoe lopen. Ende also sullen si doen. mingdi tpulver van stafisagria ende terbentine. ende windet daeromme catoen ende draget in uwen boesem ¶ Noch nemt quiczilver gebluscht ende ascen van menscen hare gebernt. ende geminct te gadere. ¶ Meester gillebeert seit dat luse comen van vortten³⁾ humoren als u vorleert es. Mer die comen van melancoliën die siin swert. also die wassen int haer vanden hoofde. Ende die van fleumen comen. die siin wit. entie van bloede comen die siin root. Ende sulke comen van swete. ende sulke van vulen⁴⁾ cledren [ende van G 46b. wollen clederen G] Ende onderwilen comen si dien lieden die ziec siin ende siin verboden vander doot. Ende sulken en mach mense niet benemen. ende dats gerne .1. voorbode van laserscepe.

¹⁾ C: Van den lusen ende neten die wassen op dat hoof. G: Vanden lusen. L: Van den lusen die wassen opt hoeft.

²⁾ G: superfluiteit

³⁾ G: verticheden; L: verrotten.

⁴⁾ G: linen

CAP. 29.

¶ *Dits va(n) de(n) wa(n)ne(n) opt
hooft datme(n) heet
ov(er)bene ¹⁾.*

Het wassen opt hooft onderwi-
len ene maniere van sweren dat-
men heet in dietsche wannen of
overbeene.

- B 122b. die herde zere mes(s)itten ende
L 172b. daer en wast geen haer uter huut
diere boven es. Dese wassen van
fleumen verhardt met materiën
van melancoliën. Ende als ghi siit
geroepen tote enegen mensce ende
hi wilt dat gijs hem quite maect²⁾.
so nemt .1. sceers ende snijt
die huut nauwelike ontwee. (zie
fig. XXVIII; ook in G een schets)
ende wacht dat ghi niet en wont
den sac vanden wanne. ende dan
G 45c. pelten uut al geheel. of trecten
uut met enen hake (zie fig. XXIX;
ook in G en L schetsen) vroedelike.
C 30b. Ende snijt die huut overlanx: ende
niet overdweers. dats alsoet thaer
wast. Ende als gine al geheel uut
hebt ende ghi dies zeker siit. so
nayt die wonde eist dats noot es
met ere driebanter naelden ende
daer in .1. gewasten twinen draet.
ende heilt vort die wonde sonder
wieke altoes wachtende datse niet
en werde ondercotech. Ende aldus
geneest alle wanne over alden
lichame snidende overlanes die
lede. ¶ Ende eist in die lede van
den ogen so en snijtene niet op
no neder gaende dat ware dweers
den oge mer lanes. dats vanden

nese ten slape wert also die wint-
brauwen. gaen.

Ende int lier sal men sniden
op ende nedergaende vanden liere
ten ogen wert. Ende piint u altoes
om ene cleine lixeme te makene.
ende nayt de wonde weder met ere
naelden³⁾ met .1. zidenen drade G 45d.
die cleine es. ende daerna so legt
optie wonde albucasis pulver. ende
niet daer binnen. dwelke u geleert
es int capittel vanden wonden te
nayene. Ende emmer wacht u dat
gi niet en laet van der saken van
den wanne in den mensce. want
lieti daerin also groet alse .1. ziere. L 172c.
die wan soude weder wassen. ¶ Maer
hout die wan so vaste dat hi brect
ende gine niet uut en moget heb-
ben al geheel. so legt in die wonde
van desen pulvere. ende dan en
nayt de wonde niet. Dit pulver es C 30c.
goet in allen steden daer ghi iet uut
wilt doen vallen. Mer legget alsoet
noet es. daers luttel es te doene daer
legges luttel. ende daers vele es te
doene daer legges vele. want het doet
tstuc uut vallen binnen .9. dagen G 46a.
op dat ment daer op leit .2. werf des
dages ende versch swinensmout of
versce botere. Dits tpulver ¶ Nemt
vilinge van ysere. ende gebernt
copper. ende gelu operment. ende
coperroot. elx even vele [ana 3. j. C]
levende calc .2. werf also vele als
enech vanden andren. dit pulvert
wel te gadere in enen matalinen
mortier ende maecter af wel cleine
pulver

sichtende dore .1. linen cleet. B 122c.
ende dit tempert met zeeme dat

¹⁾ C: W(?)an wannen die wassen op thovet boven. G: Vanden wannen opt
hovet. L: Vanden wennen die wast opt hoeft boven.

²⁾ G: ute doet.

³⁾ In G eenvoudige teekening van een naald en draad.

gescuumt es *ende* maecter af bolle-
kine *ende* droochse ter zonnen.
ende daerna so maecter weder
pulver af also ghi daet te voren.
ende dan temperse also ghi daet
te voren *ende* droochse noch. Ende
also doet .3. werf achtereen. *ende*
ter derder werf so droochse wel
ende bestaetse in ene droge stat ¹⁾
daer en gene wacheit an comen
mach. *ende* daeraf so nemt also
G 46b. vele als ghi wilt besegen ²⁾ *ende*
pulveret yewer op daert droge si.
ende wercter met also u vorleert
es. ¶ Een ander pulver dat weret
dies gelike. Nemt sop van celido-
niën *ende* dat moet siin vander
wortelen. *ende* orine van enen
jongen kinde van .5. jaren of daer-
omtrent elx .4. 3. levende cale
.3. 3. operment .1. 3. teale ent
L 172d. operment dat pulvert wel cleine
ele bi hem selven. teale entie
orine *ende* dat sap minct al tega-
dere *ende* doet zieden op .1. cleine
vier. *ende* alst heeft gesoden .1.
C 30d. stue altoes roerende. so doeter in
dat operment *ende* roeret wel tega-
dere altoes. *ende* latet luttel sieden
daerna. Want dat operment verlore
sine cracht int zieden. Ende hier af
so maec bollekinen alsoet vanden
andren es vorseit *ende* droochse
wel in die zonne. dan bestaet dese
bollekinen alsoet es vorseit. ¶ Ende
of .1. mensce quite wille siin van
sinen wanne op thoofte *ende* hi niet
G 46c. en wille gedogen dat ghi ne snijt.
so legt opten wan .1. linen cleet
.2. vout *ende* daerin so snijt .1. gat
daer die wan dore blike. *ende*
daerop so legt dit plaster dus ge-

maect. ¶ Nemt zepe *ende* mincter
in operment .1. luttel gepulvert
ende levende cale .1. deel so dat
si versch *ende* niet te dicke. *ende*
daerboven so legt .4. vout linen
cleets *ende* bintene vaste [met eenre
screede G] *ende* verbiet hem dat
hiere niet toe en doet. *ende* dit
laeter op van nuhtens toter ves-
pertijt. dit sal die huut ontwee
eten. *ende* sal siin swert. *ende* dan
legter op versch swinen smout of
botere. dit saelt doen vortten. Ende
alst open es so legter in van uwen
pulvere dat ghi vore gemaect hebt.
dit so heet men ruptorium. Ende legt
also u pulver tote dat die materie
van den wanne no verteert es. als u
vorleert es. datter niet af en blive
vanden wannene van den sacke.
Ende als gi dies seker sijt. so heilt
die wonde als u vorleert es van
andren wonden int capittel van-
den wonden. ¶ Ende waert dat die
wan wiese optie moude van

den hoofde *ende* vaste hilde ant B 122d.
been. so wacht u dattie wan niet
en si vaste an dura mater. alsoet
wel mochte gescien. Waerbi ic u
segge, waert dat giere op wrocht
waert met snidene waert met rup-
toriën. ghi mocht lichtelike dan
dien mensce doden. *ende* dat soude L 173a.
comen bi roekeloesheden. Sijt C 31a.
hieraft vorsien dat radie u. want
het es noot.

Cap. 30.

¶ Van te genesene bulen opt hooft ³⁾. G 46d.

Heeft enech mensce enen bult
op thoofte. of ene vercappe ⁴⁾ in †

¹⁾ C: stede ²⁾ C: als jou bedarf; G: orberen.

³⁾ C: Van bult ofte crampen op dat hooft. G: Van bulte opt hooft. L: Van bulten of crampen opt hooft.

⁴⁾ C en L: cramp.

latine testudo. *ende* dats .1. swere die hem spreit tusseen den vlesce enten bene. dewelke huut breeet *ende* wast weder. dwelke gesciet bi dat tfeesch herdre es dant eldre in andren steden es vanden lichaem als u vorleert es int begin van desen boeke int capittel vanden hoofde. dwelke gevalt meest in kindren of in jongen lieden hebbende onder .10. ¹⁾ jaer. ¶ Dits die cure te genesene. Ghi selt nemen .1. seeers *ende* sniden die huut dore vanden zwere op *ende* neder van den enen *ende* toten andren. also lanx also thaer gaet. *ende* al uut halen dat etter *ende* breken den sac daer detter in leit gegadert [dan doet hute der na C]. Ende daerna so wiecse wel vol. *ende* legter boven .1. plaster van werke ²⁾ *ende* bintse also tote dies ander dages. *ende* daerna so heiltse sonder wicken. ¶ Of essi groet *ende* si vele heeft hare gespreidt ³⁾ dat si *niet* en mach siin gesuvert bi harer groetheiden. so snijtse

G 47a. cruus wijs *ende* dan doet als u vorleert es. Mer daer gise genesen moget sonder cruceen daer en snijt mer enen snede. Want men es sculdech den mensce te genesene metter minster pinen *ende* metter minster lixemen. Ende dese zwe-
 C 31b. ren siin al vol geuulcereert. dats quaet vul wey vleesch. dat detter heeft gemaect quaet. dat doet ute metten pulvere van coperrode. *ende* dat ierst gebernt in enen scarf *ende* daerna weder gepulvert. Dit verteert quaet
 173b. vleesch in den mensce ⁴⁾. *ende* son-

derlinge in den man. *ende* doet die wonden heilen. Ende in dwijf so verteret tfeesch. mer en helpt *niet* der wonden alst doet in den man. dats om dat dwijf cout es *ende* versch. *ende* dat nes *niet* die man. en ware dat hi ware te jone Ende wacht wel dese wonde dat si *niet* ondercotech en werde. *ende* dat soude comen bi dat mense soude stoppen met wicken so dat detter G 47b. *niet* ute en soude mogen comen. *ende* aldus sout hem spreiden *ende* onder-

cotech worden. Mer piint u B 123a. altoes om die wonde te suverne vanden ettere *ende* vanden quaden vleesche metten pulvere van coperroot of met soute. Ende geneest die wonde also u vorleert es van andren wonden. Ende van desen bulten so volgt ⁵⁾ thaer also verre als detter gevortecht was gespreidt. dat sal weder wassen. het en ware dat detter daer te lange in hadde geweist gelaten. *ende* dat ware bi dat detter hadde gevort of verteert die wortelen vanden hare. dan en maeht *niet* weder wassen. [Explicit Johanne Ypermanne L. ⁶⁾] Ende hier met si ons gnouch geseit vanden hoofde *ende* van siere siecheit.

[der iiiii meesters salve

Deze salve vysierden die .4. meesters van zalerne. men zal nemen litargurum *ende*

dat zalmen pulveren. *ende* dan G 47c. zalmen oeck nemen loodasschen ghebrent van lode. ¹/₂. once dye salmen wel pulveren *ende* wyt van spaengen .1. ¹/₂. ³/₅ dat ghewreven

¹⁾ G: 20 ²⁾ C: van den wijtte van den eye

³⁾ C: essi groet wijde ghespreet

⁴⁾ fol L 173 beschadigd.

⁵⁾ C: vallet

⁶⁾ Hier eindigt Hs. L. Op fol. 173 c/d staan nog eenige voorschriften, gedeeltelijk met een andere hand geschreven.

in .1. mortier met oliën van rosen ende met aysile te gadere ghewreven ende maetslechte zalve es goet in heeten tyden ende in heten wonden ende soe droegt ende heelt wonden met goeden ettere ende coelt.

Dits meester jan breem-
blat zalve.

Dits dye zalve dye maecte meester jan breem-
blat Ende hij zeyt dat hijse gaf tetene alse hij dye wonden verbonden heeft ende gedweghen met wijne ofte met aysine ende danne gheeft hise tetene ende men maecte aldus. Men zal nemen hontsrebbe ende sansucum (?) ende smeewortel ende pimpenelle

47d ende dye cruyde zalmen stoten
eles .10. w. ende danne zalmen dat zap ute wringen ende men sal dat post weder te vuren doen metter soute boteren voirseit ende danne zalmen dyt zieden eenen langhen tijt met enen soeten viere ende danne salment dair na wringen dore eenen stareken douck ende danne zalmen die cruden
† echter warmen ja porst vanden cruden ende dan zalmen nemen dat dair ute ghewronghen was dat zap zalmen doen zieden langhe wyle met zoeten viere ende danne salment vanden viere doen ende men zalt ghieten op couden borne ende alsoe coelen ende twater alsoe ute droeghen ende bestedent in .1. verloed vat in couder steden.

Van eenre plaesteren die men heet dye gracie godes
G 48a Gracia dei.

Een plaester dat men heet dye

gracie gods dye so maect men hier ane. Nemet die blade vanden eglentiere dye roede bloemen draget ende duetse in .1. glazijn vat ende ghieter in .1. vierendeel w. oliën van oliven ende latet .3. maende staen ter zonnen ende dair na nemt mageden was ende nempt dye croppen van roden rosen van roden eglantiere (die) zijn gevallen omtrent zente Jans mysse ende droeghetse ter zonnen ende maecter af subtyl pulver. ende dan nemt .1. vierendeel vander voirscreven wasse ende dye olie vore genoemd ende .2. 3. vanden voirseiden pulvere vanden voirseyden croppen ende smeltet alte gadere in eene panne op .1. cranck viere ende alst al gesmelten (sic) es doet af ende latet colen ende daer na nempt betenye verbena pimpenelle oft over dye pimpenelle zoe neemt G 48b roet.¹⁾ dat men naden latyne noemt.²⁾ wel ghedweghen ende vanden watere wel versopen ende gestampt zo zieden in enen nyewen pot met eenen stope wits wijns den staresten ende den besten die ghij moghe(t) vynden den pot vaste ghestopt Ende laet den pot vaste gestopt ende laet den wijn versieden totten derden deele ende danne laet dye ziedinghe staen tote sander daghes dien tijt ende dan heet dien pot wel sonder zieden ende danne wringt die zode uut zuver ende doet ute in een panne over tfer ende alst beghint te zieden zo werpter in alleyskijn stucken .3. 5. harst altoes † roe ende tote dat tplaestere al volmaect zij daer na so doetter in

¹⁾ woord onleesbaar.

²⁾ woord onleesbaar, misschien: muse culle. Dan volgt vermoedelijk an, waarna een teken dat doorgedaald is, en nog een onleesbaar teken.

voirseit was (?) metter oliën gemen-
ghet Ende daer na pulver van
mastieke alst genouch

G 48c. ghezoden es doettet vanden viere
ende doetter in terebentyne 1 \mathfrak{w} . ende
altoes roerende tote dat cout es dyt
tplaesler hout altoes in ledere.

Dese wercke van desen
plaesteren

Men zal weeten dat dit plaester
es goet tallen wonden alsoe wel
ten ouden alze ten jonghen ende
boven alle dinghen zo es zij vagende
ende zuverende ende oeck vleesch te
doene wasse(n) Ja ende meer heelen
in eenre weken dan alle andere
medicinen in eenre maent Ja ende
sij en laet gheen quaet vleesch in
wonden wassen ende zij is goet
den zenuwen dye ontcrופן zijn
oft ghesneden zijn in wonden in
sweeren ende zij trect alle maniere
van scutte Ja op dat weder keren
mach ten gate dert inne gescoten

G 43d. was Ende zij es oeck goet op
steden van geveijnden beten en zij
trecken tfeijn ute Ende zij rijpt
zeere alle alle manieren van zwee-
ren ende heelt zonder wyken. Ende
zij es oec goet tegen cancker ende
fisteles ende mormalen ende alle ma-
nieren van quaden zeeren ende zwe-
ren ende sij es alte goet op sweeren
ende elieren die wassen in den hals
want zij scoertse ende heeltse ende
zij es goet op dye sweeren die wast
andye levere ende ane dye mylte
ende onder dye rebben Ja op dat
mense int dierste dair op plaesters
(l. plaestert) bedij zij trecken buten
int vleesch ende scoertse ende
heelse ende dat so orcont een
dye meester was dat hyse lede op
een hovet dat op gheblasen was
ende dye zieke genas Sy es goet
op spenen ende alse dye meesters
dye warheyte willen belien soe es

zij meer orberlec danne eene G 49a.
menseche mach begripen want zij
es ongebrechlec ende hare wercken
sijn ghewarich vanden namen dat
mense heet gracia dey ende der
heylicheden.

(Volgt een opsomming van de
medicinale gewichten en de daarvoor
gebruikelijke teekens. Tevens een
grove schets van een weegschaal) G]

Hier begint die tafle vanden B 123a
andren boeke ende sprect vanden
ogen ende heeft in .25. capitelen

1. Ierst hoe die ogen geformert siin
2. van ongemaken in die ogen
ende hoe datsi comen

3. vander minster optalmen van
driën

4. vander ander optalmen die
sterkere es

5. vander meester optal. ende van
misseliken ziecheiden die van op-
talmen comen

6. van puusten in dogen ende
wat dat ungula heet

7. van ere smetten dat pannus
heet

8. van hoe vele manieren van
tekenen siin van desen smetten

9. vander ierster die verbaert
als .1. zant.

10. vander andere die verbaert
als .1. vischscelle

11. vander derder die verbaert
als .1. vlocke snees

12. vander vierder smetten die
al doge bedect

13. van doeken of van nagelen

14. Eene ander maniere van
doeken of na. die bruun siin

15. van poentkinen die onder-
wilen gevallen in ogen

16. van scorftheit ende roothheit
ende van joocten in dogen

17. van seebel in die ogen

18. van tranenden ogen of lopenden

19. van leepen ogen oft ervenden die leden

20. van blauwen ogen gevallen of gewerpen (*sic*) etc.

21. van .4. karakten die men mach genesen

22. van 3. karakten die men niet en mach genesen

23. van wonden in die ogen

24. van fistelen onder die ogen

25. van noli me tangere int ansijn of an de lippen ¹⁾).

vanden ogen hoe dat si gewrocht siin. Die oge es gemaect

bina als een pijnappel. achter **B 123b**

scarp ende voren .1. luttel blonc ende

slecht ende in die middewert rond

omme te bat tontfane sine geesten.

ende ane dechterste ende ene

zenuwe die hol es entie gaet in

die herssenen. dore dwelke die zien-

de geesten gaen. ende als bestopt

es van humoren so es die mensce

blint met sconen ogen. Int hole

vanden ogen es .1. claer waterkiin

puur datmen humoren heet van †

elken belemmertheiden. dwelke

ontfanget die lucht van buten dore

.3. hude die siin zere claer. Dierste

heet uvea die naest es den water-

kine. dandere heet cristaline. die

uterste heet cornea. Die inreste es

gelijc enen peulekine daer tsteen-

kiin van .1. rosinen in es gewim-

pelt. dats in latine uva passa.

G 49b

hier begint die ander per-
tie van den boeke int
welke men sal leren
vanden ogen ende van
haren ziecheiden te cureernen
(*l. cureerne*) also alse meester jan
yperman raet ²⁾. Nu verstaet

G 49b

¹⁾ 1. Hier beghint dye bouck van den oghen Ende ten yersten wat dat doghe
es ende dye sceppenesse hoe dat zij gemaect es ende van wat naturen dat zij es.
hoe vele siecheden dat comen indie oghen ende hoe dat optalmen toe coemen
vanden welken toe comen zijn drie manieren

2 vander ander optalmen

3 vanden derder optalmen

4 van dat in latine heet pannys op doghen

5 van puustkine ende wit(?)kine

G 49c

7 vander yerster smitten

8 vander ander smetten

9 vander derden smetten dye comt van melancoliën

10 vanden poyntkinen

11 vanden rooden oghen

12 vanden scorfden oghen

13 van datmen heet zebel

14 vanden lopende oghen oft tranen

15 van oghen die gelopen sijn oft terven

16 vanden blauwen oghen.

17 van .4. tracten diemen genesen mach

18 vanden .4. diemen niet genesen mach

19 vanden wonden in doghen.

20 vanden fiste in dye stertte

vande oghen ende welke hem verbaert onder tyden int daenzichte onder tiden
bynnen den belokenen vanden oghen ende wat hier af ghesiet es vroede meesters

Hier beghint dye bouc van den oghen

Nu zalmen verstaen hoe (*dat*) oghe gheschapen es.

²⁾ Het boek „van den ogen” ontbreekt in C en L.

G 50a die middelste es geheten *cerstael* ¹⁾ om datsi geliket den *cristale*. die uterste es geheten *horen* om dat si es clær *ende* gelijc den *hoorne* dat si gelei . . ent (?) als 1. *horen ende buget* dies gelike. Dese siin liggende deen an dandere dore dewelke die lucht gaet int vorseide waterkiin. *ende* daerna ontfanget dat lucht die zenewen die intscarpe vanden ogen hout vaste an elke huut die es vanden zenewen die ten *ende* siin van den oge diere heet ene *selirotica* die comt van *dura mater*. *ende* dandere heet *secondina* entie comt van *pia mater*. ¶ Dese .2. huden beluken de *substancie* vanden ogen. bi hem leiden ²⁾ die ene van binnen den vorseiden waterkine *ende* dandere van buten *tfeesch*. dwelke heet *dwitte* vanden ogen daer inne
 G 50b lopen *arteriën*. *adren* die voetsel bringen den ogen. *Ende* daer es ene *andre* huut dat *dnetkiin* heet dat comt *ende* wast van *pia mater*. *ende* *dwitte* van den ogen dats al *v(l)eeschachtech* binnen dat besloten heeft *dwaterkiin* bi hem. Mer daer siin tusscen .2. meer huden dan ene als u hierna geseit wert. die welke huden *ontdoen* *ende* luken het *ontdoet* alst *ontfaen* heeft.³⁾ die vorseide holle zenuwen siin van hem .3. *gemaect* bi naturen als u vorleert es van *dura mater* *ende* van *pia mater* *ende* vanden netkine die siin gebinde vanden *herssen*en die welke *versceeden* die *substancie* van den *herssen*en. Waerbi dat men ziet *menechwerf* dat .1. *mensce*

es ziec int *vorhoofd* *ende* *eldre niet*. dat doet *dnetkiin* dat *doreloopt*

die *herssen*en. *Ende* verstaet wel B 123c dat en es *niet* *dura mater* no *pia mater*. *Ende* aldus siet men *dicken* dat .1. *mensce* ziec es in dene stede G 50c vanden *hoofde* *ende* in dandere *niet*. *Ende* tusscen den *humoren* dat te voren es geheten *waterkijn* enten *vleesce* es .1. *rinc*. die *rinc* tusscen *vlesche* enter *ziene* daer die heet de huut daer des *menscen* varwe in leit. *onderwilen* grau. *onderwilen* seier *onderwilen* bruun. *ende* *mengertieren*. entie heet *glas*. Dese stede *bescermet* *dbloet* dat *niet* ten *vleescen* steden en mach lopen no ter *ziene* bi naturen. Mer bi *andren* *ongevalle* alse bi *slagen* of dies gelike. of bi *vervulten* van naturen de welke bi *reumen* nature daer *sendet* *ende* dan comen daer af *sware* ziecheiden. ¶ In den *rinc* es noch .1. *ander* huut die heet *arana* in latine. in dietsch *coppengespinn*. *ende* dats *dunne* *ende* *subtijn*. *ende* dits vast ant *netkiin* dat in die *ziene* es. dat wel *starc* es hoe *subtijn* dat es. *ende* heeft die oge al omme *bewimpelt* sonder vore die zie. *Nature* heeft *gemaect* ene G 50d sonderlinge huut die deet *ende* bint al die oge sonder allene vore die zie. *ende* dats die uterste huut *ende* heet *coniunctiva*. dat alle dandere te *gadere* hout *gevoecht*. *deckende* dese die *ziene*. so werde † den oge *appel* ⁴⁾ dat es dat *brune* dat ront es datter geen licht in soude mogen comen. Mer si es an die .3. vast die siin dat men weren

¹⁾ G: *cristaline* ²⁾ l: *lieden*. G: bij hem zelven

³⁾ In B een hiaat van ongeveer een regel. In G is „laet gaen” ingevuld, aldus: alse het ontfaen heeft laet gaen. die vorseide holle zenuwe zijn . . .

⁴⁾ *appel* in margine, met een andere hand geschreven.

vore dwaterkiin. dewelke alle .3. sere claer *ende* suver siin bi naturen. Die zenewe die es ant rechter *ende* vanden rechten oge *ende* vanden luchtere die en siin *niet* vanden zenewen die behoren ten gemeinen lichame. want si wassen uten hersenen van voren met .2. andren zenewen die gaen ten nese omme tontfane die roke. si siin gescepen ten *ende* alse .2. wortekine van vrouwen borsten. Mer die ten ogen

G 51a. behoren die helsen manlijke andren in die hersenen *ende* dbeen ¹⁾. *ende* dat heeft nature gedaen om een nuttelijc profijt den gemeinen creaturen. Want als men *niet* en mach zien met .1. oge *ende* men ziet metten andere. so sent nature te dien haer beider were also aristotilis seit. datmen verliest in .1. oge of in .1. ander led. dat dobbeleert int dandere. *Ende* men maecht zien alse in ene oge es limpinositas. dat in vlaemsche heet drope. dat steet die reume uten hersenen ten ogen onderwilen ten enen onderwilen ten beiden ogen. Mer steet sijt ten

B 123d. enen. men ziet dat onderwilen comt ten andren emmer. *ende* dats
G 51b. om dat die zenewen hebben manlijke andren gehelst. als gi gehort hebt ¶ Voort verstaet die doget vander hellingen. Alse .1. oge es belemmert dat ander ontfanget harer beider geesten om te sterker te sine in haer were. *ende* dats sonder dandere te quetsene. *Ende* als .1. man luuet siin .1. oge. so ontfaet die opene harer beider geesten

sonder dandere te quetsene. Noch .1. ander so es die hellinge. Alse .1. mensce ziet met beiden ogen .1. dinc. so ziet hi dat nes maer .1. dinc. *Ende* versteet hi met sinen vingere deen oge. so duncker hem .2. of meer. dats om dat hi dan luuet .1. luttel te ziene optie zenewe van den oge ²⁾. *ende* dan mogen *niet* die geesten hebben haren naturliken ganc. Dits gesproken vanden ogen bi naturen daer die oge gesont es

CAP. 2.

¶ Nu suldi v(er)stae(n) va(n) o(n)ge- G 51c.
make(n) in die oge(n) en(de)
hoe dat si comen ³⁾.

Vele ziecheden comen in die ogen bi naturen. *ende* bi vervulten ⁴⁾ van humoren entie comen onderwilen van buten *ende* onderwilen van binnen. Van buten alse van hitten vander lucht. *ende* van couder lucht. van zande. van rooke. van winde *ende* desgelike. Van binnen alse van quader complexiën van humoren. van buten te slane. of te wandelne metten genen die zeer ogen hebben dat .1. smettende ziecheit es. ¶ Het siin vele ziecheden in die ogen *ende* omtrent die ogen alse optalmen. puustkine. smetkine. rode plexkine. witkine. joocte. scorftheit. sebel. nagle. tranninge van ogen. cataracten. sicoen. hespinge vanden ogenleden. wan- G 51d.
kinge. brauwen te wassene inwert dewelke altoes prekelten. fistelen in die sterte vanden ogen. ¶ *Ende* noch

¹⁾ G: onder tbeen aldus: *schets*.

²⁾ G: omme dat hi luucht .1. luttel die zie ofte die zenuwe vander oghe

³⁾ G: Nu zelen wij spreken van zeeren oghen oft van mysseliken ziecheden die comen indie oghe onder tyden. Vele ziecheden comen uten oghen. *Ontbreekt in C en L*.

⁴⁾ G: verwytheden.

siin andere ziecheiden ondertiden. alse gebrec van ziene *ende* menege andre die *niet* en mogen siin genesen bider hulpen vanden surgijn. [maer meesters van medicinen moghen daer raet toe geven G]. Bider welken ic u .1. luttel sal geven vanden genen die men genesen mach of geven .1. luttel remediën. *ende* sal u ierst leeren vander optalmen. dat siin sweringen in dogen. vanden welken siin .3. manieren. die minste. die sterke. *ende* die alderstareste of die meeste.

CAP. 3.

¶ *Vand(er) mi(n)st(er) optalme(n) entie c(ur)e d(er) iegel(n) ¹⁾*.

Die [lichte oft dye G] minste optalme dat es alse die oge es root [ende hitte hebbende G] *ende* heeft .1. luttel

B 124a. steecten [dair in G] *ende* en gene G 52a. swillinge ²⁾ en si zere cleine. entie comt van buten. alse van warmen winde of van couden. of van roke of van zande. of van wakene of van pinen. *ende* die cure es licht. ¶ Of die sake si alsulc als ic geseit hebbe dat mogedi kennen bider hitten. rootheiden. smerte. Dese mogedi genesen metten witte van den eye cort geslagen allene *ende* gescuumt. Dat clare droppet in die ogen. [aldus met eenen lepelkine ofte met enen instrumente dair toe gemaect aldus gescapen: *schets*, G] entie zieke sal liggen over sinen rugge metten ansichte opwert. Dits ene goede colirie *ende*

zere geprijst. want si es sonder vrese *ende* si blijft lange in die ogen. *ende* si vercoelt *ende* suvert G 52b. *ende* benemt die sweringe vanden ogen. *ende* dit doet sine limechede [ende dair omme blivet langhe int doghe G] ¶ *Ende* of die optalme comt van vercoutheiden. so salmen .1. luttel suvers wiins geven te drinkene. *endestoven* in watere daer rosebladere in gesoden siin *ende* camamille *ende* venigriec. *Ende* en hulpt hem dit *niet* so doetse bloet laten ter hooftadren. *ende* ydeltse van haren humoren die dat doen. *Ende* werpt in die ogen witte colirie. dewelke u wert geleert maken hier achter in de specie vander optalmen hier na.

CAP. 4.

¶ *Vand(er) and(er) optalme(n) die starker es ³⁾*.

Starke optalmen siin zere root. dwitte entie zie. entie adren van den witten al vol bloets. die sterte vanden ogen die tranen *ende* hebben grote sweringen *ende* grote steecten. *ende* doen die oge leden G 52c. [te gadere G] cleven. *ende* onderwilen hebben [dese liede G] cleine witte plexkine [indye ziene G]. In die grote so en bliet ⁴⁾ ondertiden *niet* die ziene sine es al verdeckt ⁵⁾ metten [roetheden oft G] roden humoren. *ende* hebben die ogen leden verterft. *ende* sterke sweringe. *ende* dese siin meest met puusten *ende* groet blickende. vanden [welken G] es al eens die cure van allen optalmen. ¶ *Ende* dits

¹⁾ G: Die cleine optalme. *Ontbreekt in C en L.*

²⁾ G: zweeringhe ³⁾ G: Dander die sterkere es. *Ontbreekt in C en L.*

⁴⁾ G: *ende* dye grote optalme sine bluscht ⁵⁾ G: albedect

dierste cure dat men weren sal die sweringe alse u hierna wert geleert. Die sweringe .1. deel gesmiedt doeten bloet laten ter hooft adren in den arm in die selve zide alst es in .1. oge allene. Mer alst es in beiden ogen so nemt te meer bloets. es hi ionc. Mer es hi out te min. ¶ Ende es hi jonc doeten venteusen tusseen

G 52d. den scoudren. ende dat alse de materie es van bloede. dat gi moget kennen bi der groter rootheden. ¶ Ende es die materie van coleren so kentse bider groter sweringen ende bider cleinre swillingen ende bider geluheit

B 124b. van den ogen. ende bider luttel peidingen¹⁾ van den ogen. ende doeten mer .1. luttel bloets laten want .1. luttel bloet latens [in coleren G] hulpt wel. Ende purgeertene daerna met geluwer mirabolanen. En of die materie es van coleren geminct met .1. deel gorsemer materiën dat dieken gevalt. so nes geen medicine eist .1. deel veroudert so goet. alse rasis pillen. die men heet cocias rasis. ¶ Dit es dierste dat men sculdech es te doene in die ogen jegen grote sweringe. Nemt enen doden van .1. eye. ende also vele oliën van rosen. ende also vele vanden sape van verbena. ende ene Θ van sof-

G 53a. frane. ende .1. Θ opiën ende hieraf maect .1. plaester altegader geminct. ende legget optie oge ierst .1. linen cleet ende daerna tplaester daer op. Ende binnen in doge so doet witte colirie getempert met wijfs melke die .1. meyskiin zoget. dits .1. witte colirie dat galienus hiet die grote hulpe. want om wien dat gemaect was hi wasser

bi genesen ter ierster werven in te doene sonder meer toe te doene. ende men maecse aldus ¶ Nemt cerusa .3. 5. dats wit van spaengiën. dat pulvert wel cleine ende sichtet dore .1. teems ende dan wrivet met sconen watere op enen steen. die suver es. als een scrivein wrivet sinen varwe. ende latet daer op liggen. 10. dage wel gedect datter geen zant in mach vallen no onsuverheit. daerna so nemt gomme van arabiën. 2. 5. ende .1. ende laetse liggen in sconen watere tote si al gesmolten si. ende gietse optie vorseide ceruse ende minctse wel. G 53b. ende als es als deech wel geminct so doeter in tpulver van desen dingen also cleine gepulvert als men mach. Nemt amidus .3. 5. sarcocolle. apie. soffraen eles tfieren-deel van ere .5. dit minget al te gadre ende maecter af cleine pillekine [alsoe cleene G] alse erweten. dese droget wel suverlike ende bestaetse. Ende als giere met werken wilt. dan doet ene smelten in wijfs melc die .1. meyskiin zoget luttel dicke getempert als most. ende doetse den zieken in dogen. Ende doet daerna als u vorleert es metten plaestren liggende daer op vernuwende. 2. werf sdages tote die oge genesen es. dit leerde mester lancfranc van meylanen. ¶ Mer meester bevenoud leert dit. ende ic hebber mede gewracht ende waer vonden. Ende hi wijst dat men make. 1. cleine pulver

B 124c. van sarcocollen. ende dat wel cleine

G 53c. gesicht dore .1. hooftcleet .2. vout of .3. of dore .1. sindael ende hier af doet in doge diere ziec es .3. werf des dages. entie zieke ligge opwert

¹⁾ G: poedinghen

metten ansichte tote dat pulver wel gesmolten es. Ende legt optie oge .1. plaester van stoppen genet in couden borne. dat benemt die sweringe ende doet den zieken rusten. Dit pulver heet godbene-diënde. dit visierde bevenoud sonder bloet laten. ende sonder den zieken te purgeerne met medicinen.

¶ Dyeta. des zieken spise sal siin wellinge. amandelen melc. moruwe eyeren. gebraden appelen. rosiin. Ende wachten van rentvlesce¹⁾ ende van allen herden vlesce dat node verteert. ende van alre scarper spisen. alse peper. looc. silte mostaert.

G 534. Ende en drinke en genen wijn hi en si zere gebornt. ende wachten van meede ende van gecruudden biere ende van clareyte. Ende alsi siin opten wech van genesene: so geeft hem tetene wermoes van bornagiën ende van beetcoolen ende van persine. ende gesoden kiekine. ende wederijn vleesch ende swinen voeten wel gesoden visch gesoden plaetkine. tongen baerskine. snoeken. blikken. ende des gelike cleine visscen wel gescelt. Ende wachten van stupene ende van liggene over die oge. ende ligge met enen hogen hooftende. ende ruste so hi meest mach ende houden int donkere. ende en sie niet iegen dlicht.

CAP. 5.

¶ Vand(er) starxst(er) optalme(n) of va(n) misselike(n) zeicheden die va(n) optalme(n) comen²⁾.

Noch seggen some auctoren van

vele quader ziecheden in die ogen die van den optalmen porrende siin. alse diegene die qualike genesen. G 54a. siin. ende dat comt bi den dullen meesters die altoes doen der zeerheiden meer zeerheiden. bi dat si hem onderwinden vanden ogen ende sine weten niet wat si doen. ende daer bi so comt dien ogen toe dat si werden al wit. ende heffen uten oge putten ende uten ogeleden so dat die zie niet en siet. Waer bi dat ic segge datter geen bate an en es. want sine zien niet. no en sullen nemmermeer zien mogen. Ende oec siin sulke die hem so qualike wachten van etene ende van drinkene. so dat bi diere redenen bliven die ogen ewelike lopende. waerbi dat dus gedane comen tote uwer curen. so purgeert hem thoof

met deser medicinen. ¶ Nemt B 124d. polipodium esula. mirabolani. elx .1. 3. mastie. cubeben. soffraen. spica nardi. neuten van inde. canele elx .1. 3. ende met melke van sicamore so maecter af pillen. ende G 54b. geeft af den zieken jegen dat hi gedogen mach. dats te verstane nadat hi cracht heeft. Ende gevet smorgens ende savons. dyaolibanum. dwelke staet int .3. capittel vanden cataracten. Ende doet in doge pulver van nabeten. dwelke u wert geleert wat es. Ende vanden pulvere alexandriin. dat u oec wert gewijst wat es. Ende doet in doge tote dat si genesen es. Ende hout wel die dyëten alst u vorleert es. [dats watmen eten ende drincken zal altoes G].

¹⁾ G: coyen vleesche

²⁾ G: Noch van vele quader ziecheden. Ontbreekt in C en L.

CAP. 6.

¶ *Van puste(n) i(n) doge(n) e(nde) wit dat ungula heet in latine ¹⁾.*

Diewile gevalt dat die sweringen van optalmen niet en geliggen ²⁾, dat comt bi dat in die ogen siin puusten entie siin daer in gewassen. Eer ghi enech van desen remediën in doet, dats eer dat si tot u
G 54c. quamen ³⁾, eist also, so doet dit maken ene colirie van wieroke aldus. ¶ Nemt wit wieroc wel suver .10. penninc wegens. antiuraom. sarcocolle elx tgewichte van .5. penningen. dit minct met musillaginen van venigrieke ende maecter af pillen entie droget ende besteedse in droger steden. Ende als giere met werken wilt, so nemt .1. pille ende tempertse met mussillaginen van venigrieke, ende maect .1. lanc wiexkijn van catoene ende maket daer met dore ⁴⁾ nat. ende dat bindet optie oge, ende dat vermaect .3. werf onder dach ende nacht ende dat doet so lange dat die plaestren werden be-ettert, entie sweringe si welna te nieute, ende daerna so legter in dese colirie die maect men dus. ¶ Nemt gebernt lood te pulvere. antimonie.
G 54d. tuchie gedwegen, gebernt copier, gomme van arabiën, dragant, eles .8. penninc wegens. apii. enen hellinc wegens. van alle desen make wel cleine pulver ende maecter af pillen met regen watere. of met lood watere dat suver es. of

met rose watre dese besteedt droge ⁵⁾. Ende als giere met werken wilt so tempert ene van desen pillen metten vorseiden watere ⁶⁾, ende daerin so net .1. plaster van catoene ende legget optie oge. Want dese colirie heilt ende doet [hert G] tffleesch wassen. Ende wert dat achter tgenesen bleve enech witte, so legter in dit, dat in latine heet † macula.

Mer sulke seggen smette allene. B 125a. dat siin witte poentkine ⁷⁾ in die zie, entie comen meest van ouden optalmen ten welken es goet witte colirie, ja die vorseide. Ende so es oec dese colirie renes dewelke gi
G 55a. maect aldus. ¶ Nemt epatie, aloës, soffraen elx tgewichte van .8. penningen, gebernt copier, gedwegen, gomme van arabiën, opii ⁸⁾, elx tgewicht van .16. penningen, mirre van .12. penningen, wieroc van .8. penningen, dit stamp al wel te gadere ende maecter af cleine pulver ende minget met zoeten wine, ende maecter af ene colirie, dese siin goet beide te gadere geminct omme nuwen smetten mede af te doere.

CAP. 7.

¶ *Vand(er) smette(n) die pa(n)n(us) heet en(de) benemt al die lucht ⁹⁾ vande(n) ogen ¹⁰⁾.*

Ene ander smette comt onder-tiden op die ogen diemen in latine heet pannus in dietsche cleet. Dese

¹⁾ G: Van puystkine die wassen en doghen van opta(l)men. Ontbreekt in C en L.

²⁾ G: gheliket ³⁾ G: eer dat ghire toe quaemt

⁴⁾ G: doghe

⁵⁾ G: dese droegt ende danne besteetse

⁶⁾ G: den vorseiden pillen metten watere

⁷⁾ G: puystkine ⁸⁾ G: apie ⁹⁾ l: licht.

¹⁰⁾ G: Dat men heet pannis in latijn. Ontbreekt in C en L.

verdeect die zie in die oge so dat
 G 55b. men niet wel zien en mach ende
 onderwilen en ziet hi niet. Waerbi
 het comt dat sal ic u seggen .1.
 deel in dit capittel. Talder ierst es
 bi qualike te wachtere die ogen.
 dander bi vele sweringen comende
 in thoofte. bi welken comen emi-
 gramen ¹⁾ entie daelt in den slaep
 vanden hoofde. ende in die oge-
 brauwen. ende doet die adren entie
 arteriën vanden slape slaen ende
 sweren ²⁾. biden welken die ogen
 verstorberen ³⁾. biden welken dat
 die smetten wassen ende verblijken
 hem menegertieren.

CAP. 8.

¶ Hoe vele ma(n)iere(n) va(n) dese(n)
 smette(n) e(nde) tekene(n) ⁴⁾.

Dierste smette die verbaert hare
 als .1. klein ront sandekijn optie
 zie. ende dat doet vervulte van
 bloede dat loopt ten ogen met
 sweringen geminct. Dandre ver-
 licht ⁵⁾ hare optie zie alsoe .1. scelle
 G 55c. van enen vissche. die derde ver-
 blyt hare an deen zide vanden
 oge alst ware ene vlocke snees
 verdrinkende int water. Die vierde
 es alsoe hem al die oge verblijt
 wit. so dat men niet en mach gesien
 vander zie. dwelke es swert bi
 naturen. Nu wetti hoe die smetten
 comen in die ogen. ende in hoe
 meneger manieren die zie si besmet
 es geseit in groeten. Nu willic
 spreken bescedenlike van elken
 sonderlinge.

CAP. 9.

¶ Vand(er) ierst(er) smette(n) die
 ha(re) v(er)baert alsoe .1. kleine
 sandekij(n) ⁶⁾.

Dierste smette die haer verbaert
 alsoe .1. kleine sandekijn. die en
 geneest

niet met medicinen die ter ca- 8 125b.
 meren doen gaen no met pulvere.
 no met coliriën [no met syrope G].
 no met latuariën no met branden.
 want dit soude hem al deren. mer
 doet hem dese cure. ¶ Nemt .40.
 wel moruwe croppen van bramen
 ende stampse al te sticken wel
 kleine. ende .2. ʒ. goets wits wijns. G 55d.
 ende doet dese .2. tegadere in enen
 nuwen pot. ende met hem leiden
 (d.i. lieden) ene hantvol rute bladren.
 ende alabauster .½. ʒ. dats .1.
 steen ende venkel saet .½. 3. ende
 olie van rosen .½. ʒ., datmen
 stampen mach dat salmen stampen
 te gadere ende ziedent in wine
 alsoet vorseit es in enen nuwen
 pot op .1. cranc vier tote die wiin
 bi na versoden si. ende dan hebt
 camomille droge of groene .4. 3
 ende daerna alst welna versoden
 es. so doeter in camomil bloemen
 wel gestampt. ende nuwe was.
 .1. 3. ende alst wel geminct es
 ende .1. luttel gecoelt so doeter in
 dwitte van .6. eyeren. ende dit
 minget wel tegadere. ende daerna
 so ziet dore een suver linen cleet.
 dat daer ute comt dats precieuse
 zalve. Ende hier met so suvert ⁷⁾
 hem tforhoofte enten slaep toten
 wintbrauwen al omme. sonder G 56a.

¹⁾ G: epigramen

²⁾ G: zwellen

³⁾ G: versterberen

⁴⁾ G: Vander ierster smetten die haer verbaert. Ontbreekt in C en L.

⁵⁾ G: verblycht

⁶⁾ G: Dierste smette die cuere daer af. Ontbreekt in C en L.

⁷⁾ G: smeert

meer toe te doene. si sal genesen. ¶ Dese ierste specie of zalve heeft vele crachten. want si geneest wonden suverende ende heilende dapperlike. ende verdrijft die sweringe. Ende hadde enech mensche den tantswere. of int tantvleesch zeerheit smeert hiere hem met. het gesmiedt vorvoets. Ende hadde .1. vrouwe torcioen ende sweringe in die moeder. ende mense hare gave tetene also ene latuarie. si ware vorvoets deliveriert. Ende also enech mensche heeft den rede¹⁾. smert hem die mage entie handen ende die voeten entie lendenen. vorvoets valt sine ziecheide. Ende si es goet iegen alle ziecheit vanden hooftsware daer met gesmert dat vorhoofd toten wintbrauwen enten slaep so sacht die swere.

G 56b.

CAP. 10.

¶ Vand(er) and(er) smetten die hare v(er)baert also .1. vischscelle²⁾.

Dits die leringe vander smetten die hare verbaert also .1. scelle van enen vissche. Ende wert si niet genesen met deser curen die ic u nu wisen sal hierna so en wert si niet genesen met geenre curen. dats om dat die smette es verhardt ende vervleescht optie zie. Ende wildise lichten met enen hakelkine ende sniden met enen sceerse. gi sout sniden die huut die men heet die horen-

B 125c. huut. ende dus so soudi destrueren
G 56c. al die ogen wacht u hier af want

dus soudi verliesen uwen goeden name. waerbi ic u verbiede die huut aldus af te doene in deser manieren. ¶ Maer dits die gerechte cure van deser ander smetten. Maect enen brant in den slaep vanden hoofde. dwelke es met enen ronden ysere gemacert also .1. erwete cleine. ende dit sal men geloyen. ende men sal oec hebben .1. ander plat yseren instrument ende saelt leggen op die huut ende daer dore .1. gaetkiin daer men dander heete yser dore sal steken aldus³⁾. Dese brant doet smelten die humoren ende doet verteren die materie daer die smette af wast. ende en laetse niet vervleeschen optie zie. Want also die brant uute treect ende verdrijft ende doet smelten die humoren. also verteert die smette biden brande ende verclaert die oge metter medicinen die ic hier toe sal setten. Achter den brant so doeter dicke pulver in van candite dat men heet pulver van nabeet. Ende op dander side so hebt gereet enen suren appel gebraden die pellen⁴⁾ wel gesuvert vanden asscen. die pellen entie sluus stampt wel met den witten van den eye geminct wel slecht also ene zalve. Van desen plaestere legt optie oge. ja die oge geloken ende dat vermaect .2. werf sdages. Altoes ierst gedaen in die ogen van desen pulvere vorseit. ende dan dat plaester daer op gebonden sachtelike met enen linen clede. Aldus so suldi die smette benemen⁵⁾ in dien datse nuwe es.

G 56d.

¹⁾ G: coorts

²⁾ G: Vander smetten die haer verbaert. Ontbreekt in C en L.

³⁾ In G ruwe schets.

⁴⁾ G: scellen

⁵⁾ G: verdriven

CAP. 11.

¶ *Vand(er) derd(er) smette(n) die h(aer) v(er)baert als .1. vlocke sneus ¹⁾.*

G 57a. Die derde smette es te siene also .1. vlocke sneus verdrinkende int water. daertoe so doet alsoet vorseit es vanden brande in de smette die haer verbaert als .1. visch scelle leggende in doge dat vorseide also gelike. sonder tpulver vorseit dat seldi mingen aldus. Nemt .1. nuwe erden vat ende doeter in hout colen. ende doetse wel bernen ende daerop bernt .4. 5. aloës houts. ende dan hebt een suver becken ende welvet opt vier so dat ontfange al den rooc vanden viere. ende daerna nemt candijt ende pulveret int vorseide becken met enen yseren mortier stoc. ende maect dat pulver wel cleine. ende wel slecht. ende

G 57b. dat doet in doge achter den brant als u vorleert es in dander smette ende legter op tplaester vanden apple. ende doet alsoet vorleert es in dander. ende te vermakene

B 125d. .2. werf sdages ende bindet [zoetelike G]. Aldus suldi genesen die derde smette bider hulpen. Gods. ¶ Nu hoort die cracht van desen pulvere dat men heet nabeti. dat gemaeet es van claren candite ende van suveren ende dat gepulvert. Ierst eist goet met af te doene dwitte vanden ogen dat ic hier smette heete. Dander het gesmiedt die sweringe. Terde het drijft wech die sweringe. Tfierde het verteert dwitte entie smette. Tfijfte het

conforteert dogen entie zie scarpet ²⁾. Tseste het dwinget die tranen op dat si comen van couden humoren. Dus seker .1. pulver eist tallen siecheiden vanden ogen. ende en mach niet deren den ogen. Het G 57c. verdrijft die roothet omme sine suver hitte. ende verteert dwitte van siere hartheiden. want het smelt ende keert in watere. ende verteert al dwitte of die smette. ende het conforteert want esser enege hitte in doge. het suvertse ende claert die zie. ende maect levende die ziende geesten. Ende dat seste dwinet die tranen op dat si siin van couden humoren. want sine wermheide tempert die coude humoren. Ic hebbe u geleert hoe gi dit pulver sijt sculdech te temperne metten roke van houte van aloës omme die derde smette te genesene.

CAP. 12.

¶ *Vand(er) vierd(er) smette(n) die al doge heeft bedect ³⁾.*

Die vierde smette die al doge G 57d. heeft bedect so datmen niet en mach gesien ende al die zie es wit ende dat rechte witte es rootachtech. enten zieken dunct aldie werelt wit wesen. ¶ Doet hem dese cure. Maect hem brande in dat moruwe vanden hoofde. dats in den slaep. Ende daerna nemt dwitte van .12. eyeren in ene suvere scotele. ende dat slaet so G 58a. lange met enen gespletenen stocke⁴⁾. so dat al wert seumende. Ende alst .1. stuc sal hebben gestaen so saelt

¹⁾ G: Vander derder smette die cuere daer af. Ontbreekt in C en L.

²⁾ l: scarpet die zie.

³⁾ G: vander 4er smetten. Ontbreekt in C en L.

⁴⁾ Grove schets in G.

onder siin cort water. ende daer in so net .1. plaester van catone ende dat legt optie oge. ende emmer die oge geloken. ende vernuwende onder dach ende nacht .20. werf. ende dit doet tote die zieke genesen si. Aldus seldi genesen die .4. manieren. also bevenoud seit niet anders toe te doene.

CAP. 13.

¶ Dits va(n) doeke(n) of nagele(n) i(n) latine ungula e(nde) va(n) smetten ¹⁾.

Doeken of nagelen die comen in dogen die siin dus gedaen. ende van dien siin .2. manieren. Doeken. die siin dunne ende wassen uten sterten vanden ogen. ende heten in latine pannis ²⁾. entie wassen also coppen gespin. Ende die dickere siin ende vleeschachteger die heetmen

B 126a. gemeinlike nagelen in latine
G 58b. ungula die men genesen mach met desen coliriën ³⁾. ¶ Nemt ematisten. gebernt vitreoel elx tgewichte van .6. penningen. gebernt coper tgewichte van .4 d. ⁴⁾ mirre. soffraen. elx tgewichte van .2. d. lanc peper tgewichte van .1. d. wel gepulvert altegadere in .1. motalijn mortier ende wel cleine gesicht ende maecter af pillen met goeden ouden wine. dese [droghet ende G] bestoet ⁵⁾. Ende als giere met werken wilt. so tempert ene met goeden claren ouden wine. dits goet in doeken. ¶ Ende te nagelen so maect dese colirie die sterker es ende heet die groene colirie. Nemt groene van

spaengiën dewelke heet verde grise tgewichte van .3. d. gebernt vitreoel tgewichte van .6. d. root arsenicum. boraes spume vander zee elx tgewichte van .2. d. armoniac also vele. darmoniac weyket G 58c. met zape van ruten. en mach ment † niet pulveren. Ende men sal al die vorseide dingen pulveren ende mingen metten zape van ruten. ende maken pillen [ende die droget G]. Ende als giere met werken wilt so minget ene [van den voir seyden pillen G] met ruten zape ende maecter ave coliriën. In dat vorseide rute zap moet siin rute water gemaect met ere clocken also men rose water maect. ende hier af doet dicken in dogen. Ende alle coliriën willen dicke siin alse most. Ende of gi den nagel niet en moget afgedoen hiermet. so doeten af aldus. ¶ Ghi sulten lichten met enen cleinen hake also cleine als ment gemaken mach ⁶⁾. [ende met dustanerege eenre naelden machmen oeck hel- G 58b. pen lichten ende heet eenen draginer naelde ende dye steel zal wesen aldus gedrayt alse hier (schets) ende lichtelike af ane deene zide G] of snidet met enen sceerse ⁷⁾. Ende emmer wachu dat gi niet te diepe en snijdt no te na den sterte vander ogen. Want sneedi iet vanden vleesche dat naturlije es in den steert van der ogen. die oge soude hem ewelike tranen ende lopen. ¶ Het es nuttelije alle ziecheiden van ogen. dat men purgiere die bernde humoren. ende so eist oec bloet laten. Ende dat hem die zieke wachte van

¹⁾ G: Vanden af naghele. Ontbreekt in C en L.

²⁾ l: pannus

³⁾ G: zalven

⁴⁾ l: penningen

⁵⁾ G: besteedt

⁶⁾ In G een schets.

⁷⁾ In G nog twee grove schetsen van messen.

alre scarper spisen. want alle ziech-
heiden comen van verberrenden
bloede. ende dat maken die scarpe
G 59a. spisen. Ende also die nagelen siin
genesen so legter op tpulver van-
den candite. of enege vanden
vorseider (l: vorseiden) coliriën tot
die oge genesen si.

CAP. 14.

¶ Dits va(n) brune(n) doeke(n) of
nagele(n) e(nde) come(n) va(n)
melancolië(n). e(nde)
genese(n) cume¹⁾.

Ene smette comt ondertiden in
die zie die heet die horen [huut G].
ende si es swert ende bruunachtech.
dats .1. teken dat si

B 126b. van melancoliën es. ende dan
en geneest si ter avonturen nem-
mermeer. Dwitte dat die smette²⁾
veroudert. pannis dat ie daer vore
hebbe geheten doec die comt van
tayen humoren ende daerin weret
als u vorleert es. Die nagel die
comt vanden selven humoren daer
die doec af comt. of hi comt van-
den optalmen. dats volmaecte swe-
ringe. so en esser gene cure toe
G 59b. te doene. want het siin liixemen.
het en es no pannis no ungula.
Mer die menege hetent doeken.
hier met so hout u gepayt dese werf.
¶ Meester bruun leert datmen neme
tsap morwen chele dat in coorne
staet ende draget rode bloemen in
latine heet mense papaver rubeum.
ende wilde carden³⁾. in latine virga
pastoris. elx van desen sopen even
vele. Ende doet in die ogen. dits
goede colirie iegen nuwe doeken.

Ende so es oec dit. ¶ Nemt vilinge
van finen copere. ende dat tempert
met sterken witten aysine. ende
latet daer in liggen .7. dage ter
sonnen. ende drooget wel. Ende
wildijt starker hebben. so nemt
sarcocolle. amidus. candijt. canfer.
elx even vele ende maect hier af
wel subtyl pulver.

CAP. 15.

¶ Va(n) poe(n)tkine(n) die gevalle(n) G 59c.
va(n) geslagene(n) oge(n) blau⁴⁾.

Het werden poentkine in doge
onderwilen van datmen den lieden
slaet blauwe ogen. ende dan so
bliven daer na dat si siin genesen
onderwilen rode poentkine. of bi
sterken optalmen. of bi vervult-
heiden van bloede. bi den welken
dat ene⁵⁾ monden vanden adren
ontdoen ende maken poentkine in
dogen die root siin. Ten welken
es goet dbloet van jongen duven
dat ment doet drupen al heet in
die ogen uut .1. adren die es onder
den vledric ende dat doet lopen
met ere naelden. Ende oec es hem
goet dat .1. wijf melke in siin oge
met haren borsten. ¶ Die droocheide
vanden ogen comt onderwilen van
joocten. entie geneest metten witte
van eye wel cort geslagen ende
dat cortte daer in gedaen. Ende G 59d.
men geneset oec metter witter co-
liriën remes. die u es geleret maken
hier voren. ¶ Entie joocte geneest
men met aloës epatic gepulvert
ende dat gedaen in .1. cleine sac-
kelkiin ende geleit in witten wine.
ende die wiin gedrupt in doge met
enen cleinen lepele.

¹⁾ G: Vander smetten in doghe. Ontbreekt in C en L.

²⁾ G: op dye scelle ³⁾ G: coerden

⁴⁾ G: Vanden puijsten die op die oghen wassen. Ontbreekt in C en L.

⁵⁾ G: enege

CAP. 16.

¶ *Van scorfde(n) oge(n) e(nde) va(n) rootheide(n) e(nde) va(n) joocten i(n) doge(n) ¹⁾.*

Dits van scorftheiden vanden ogen dat si binnen root siin ende zere joocten. ende

B 126c. si siin .1. luttel geswollen of si siin zere root entie swillen met groter joecten ende lopen ende joken ²⁾. Ende onderwilen comet vanden optalmen van den oge appelen die gi moget kennen bi dat dwitte vanden ogen root es G 60a. so dat al doge verstormt. ¶ Dierste cure es datmen die optalmen genesen sal metten coliriën ende metten andren werken alst vorseit es. Ende of die optalme cleine es metter joocten ende met der scorftheit. so mach mense hier met genesen. ¶ Nemt groene coperroet ende legget in witten wine. dat esser goet toe doge daer met gedwegen. ¶ Ende en helpt dit niet. so nemt die rode colirie. die u voren geleert es. Ende en helpt dit niet. so nemt die groene die starker es. ende doeter met als u vorleert es.

CAP. 17.

¶ *Dits vande(n) seebel i(n) die ogen ³⁾.*

Seebel dats alse die adren vander uterster huut die men heet te gader voegende. entie horen huut in die vergaderinge van hem beiden. die G 60b. werden al vol bloets ende swillen

so datter af wast die nagel [dye men heet in latine ungula G] ende die doec. [dat pannis heet G] Ten welken [cuere(n) G] es goet die rode colirie of die groene vorleert. Ende onderwilen eist noet dat men die vorseide adren lichte met enen hake. of snijtse ⁴⁾. ende daerna geneest datter blijft metter vorseider coliriën. ¶ Van dat die zie es worden al wit so en makie u niet. want het ware u al te belemmerlijc. ende te lange ene cure. entie meest faelgiert in die beste meesters ende hier omme so latiet. ende en wille u niet belemmeren daer met. ende ga voort tere ander curen ende ierst vanden ogen die tranen.

CAP. 18.

¶ *Va(n) lope(n)de(n) oge(n) e(nde) w(aer)af t(ra)ne(n) come(n). entie c(ur)e d(ae)r iegen ⁵⁾.* G 60c.

Die wille leren van tranen die comen gelopen ten ogen hi hore ende onthoude die leringe vanden ouden meesters ende namelike van meester brunen van legoburgens. die ons wijst ende leert dat .2. manieren siin van tranen die ten ogen comen gelopen. Vanden welken .1. maniere es die comen vanden adren die liggen tusseen dat herssenbecken ende dura mater. die niet en behoren ter surgiën. Mer ten meesters van medicinen die moger raet op geven. Ende dat soude siin dat si die propere humoren soudon drogen met purgaciën. bi den welken die zie

¹⁾ G: Vanden scorftheden van den oghen. Ontbreekt in C en L.

²⁾ In G schets van een instrument, zonder nadere beschrijving.

³⁾ G: Van 4 tracten die men ghenesen mach.

⁴⁾ In G schetsen van een mes en een haak.

⁵⁾ G: Vanden oghen die zeere tranen die cuere daer af. Ontbreekt in C en L.

daer met belet wert. ende dat met preparaciën voren. ende daerna met
G 60d. medicinen die properlike soudē purgieren

126d. die humoren daer die lopen ¹⁾ af comen ten ogen. Ende noch siin andre adren die siin tusscen .2. tafelen die daer dragen tfoetsel alsoe het vorseit es in die anothomie vanden hoofde int proper capittel int begin vanden boeke. dewelke adren vervullen onderwilen ende dan so steken si haer vervultheit ute. vanden welken het es die raet alsoet vorleert es vanden andren adren vorseit. Dit siin die adren die van binnen comen. Ende dese mach men kennen bi dat de zie ²⁾ vele veselingen gevoelt el niegren (l: nigeren) af. sonder dat hi dicken heeft dien reume. ende dat comt van vervultheiden ³⁾. Ende alsoe die tranen comen uten adren die sijn buten den bene int vleesch. dan gevoelt die zieke veselingē alsoe of
G 61a. ene amete liepe daer. Ende onderwilen lopen dogen van dat si hebben in doge brauwen crommende inwert. ende prekelen die lede entie oge apple so dat bi wilen dogen tranen. ¶ Dits die cure daer iegen. Trect uut die haer met enen tanxkine ⁴⁾ ende alser nemmer in en prekelen. so en selen dogen nemmeer lopen. ¶ Ende alst comt bi den adren int vleesch die ghi kent bi den vorseiden tekene. so maect .1. plaster [van den witten G] vanden eye ende van roden pulvere. dat geseit es int capittel vanden bloede te stremmene. ende doeter toe .1. luttel bloemen die

cleeft an die want ⁵⁾ vander molen. dit tempert al te gadere alsoe dicke alsoe zeem. ende dan spreidet op .1. linen cleet alsoe breet al(s) tforhoofd breet es. ja gaende van der G 61b. ere oren toter andere. ende bindet daer op [met eenre scroeden G] ende latet alsoe liggen .3. dage. ende alsoe doet van den vierden dage ten vierden dage. Ende doet in die oren spekels van gecuweden comine. ¶ Ende en geneset hier met niet. so maect hem in den pistel vanden arme .1. brant in elken arm op dat es in beiden ogen. Ende en eist mer in deen oge. sone maect mer. .1. brant ane die selve zide. ende alsoe sal men doen vanden plaestere. Eist mer deen oge sone salmen die plaester leggen mer toter helft van den vorhoofde. ¶ Ende en helpt dit niet. so nemt ene handwale [oft enen hoeftdouck G] ende wintse omtrent die kele. ende dwincter dien hals entie kele mede so vaste. dat die adren die siin int vorhoofd ende in den slaep heffen ende verbliken. Ende G 61c. dan so hebt .1. naelde daer in si .1. starc gewast ziden draet ⁶⁾. ende steet die naelde

onder die huut ⁷⁾. ende wacht wel B 127a. dat gi niet en wont die huut vander adren. ende haelt die naelde ute op dander zide. Dus so steet beide dadren die siin anden slaep elc .2. werf. so dat tusscen elc .2. steken spacie blive van .1. vingere breet. Ende alsoe bestect dadere die es in de middel vanden vorhoofd. ende laet in elke stede steken dien draet so lanc dat giere

¹⁾ G: lepe

²⁾ G: verwaechtheden ofte van wacheden

³⁾ G: weech

⁴⁾ In G een eenvoudige schets.

⁵⁾ G: zieke

⁶⁾ In G een schets.

⁷⁾ G: adre

met moget verenopen die adren
 also gi wilt. Ende dan snijt dadren
 dwers ontwee met enen scerse ¹⁾
 ende laetse bloeden also vele als
 gi wilt. Ende dan verbint die adren
 G 61d. metten draden diere onder siin
 laten hangen als ic u vorleert
 hebbe. Ende legt in die wonde
 wicken van stoppen genet int
 witte vanden eye. ende daer boven
 plaestren des gelike toten derden
 dage. ende daerna so heilt die
 wonde also men heilt andere
 wonden. Ende doet die drade uut
 achter die .9. dage. Ende aldus sal
 hi verliesen ²⁾ die lopen die hem
 quamen in dogen op dat si quamen
 uten adren die buten [den G] bene
 [in 't vleesch G] siin. ¶ Die moruwe
 ogen heeft of cranke hi wachtem
 hier af. want dits haer contrarie
 also avicenna seit. Dierste es vele
 te sine met wiven. ende vele te
 lesene cleine letteren. Ende te
 slapene met vollen buke want men
 seuldech es tontbeidene tot die
 spise .1. deel gesmolten es. Ende
 dits oec goet dien. die reumachtech
 siin [ende allen dye ghene die
 G 62a. crancke ziene hebben ende hen
 dye te vele eten ende drincken
 ne ware tusschen tween G]. Ende
 hem deert den vasten lichaem.
 ende alle spisen die maken gorse
 bloet. Ende hem deert keren ter
 kelen. Mer het hulpt der magen.
 want in tkeren verroeren die ma-
 teriën vanden hoofde. Ende baden
 na vervultheit deert oec den ogen.
 ende weenen. ende vele bloet laten.
 ende sonderlinge met bussen. Ende
 alle spise die den mont deert van-

der magen. die deert oec den ogen.
 Ende gorse wiin. ende looc ende
 enioen. ende poret looc. dille. rode
 colen. bonen. erweten. rooc. wint.
 zant. lange te ziene op cleine dine
 ende vele te ziene op witte dingen.
 Men sal zien op swerte dingen.
 Ende die brande die ghi maect en
 dracchse niet langer open. dan tot
 .40. dagen.

CAP. 19.

¶ *Va(n) leepe(n) oge(n) of
 t(er)ve(n)de(n) ³⁾.*

Het comen sulke lieden die haer
 ogeleden gelepen of terven. ende
 dat comt bi dat si tranen of lopen. G 62b.
 ende dat comt biden souden hu-
 moren toe. die doge leden vlaen
 ende open maken. bi den welken
 datter wast wey vleesch. ende
 werden die oge leden geswollen.

¶ Die cure daer af es dat ghi B 127b.
 .1. naelde ⁴⁾ steect int vleesch. ja
 in dat wey vleesch so subtyljie dat
 gi niet en quetst dat naturlike led.
 ende snijdt dat vleesch uut met al
 metter naelden. met ere vliemen
 of met enen scerse ⁵⁾. Ende daerna
 destrueert dat wey vleesch datter
 blijft. ende legt vor den appel van
 der ogen .1. linen cleet genet int
 witte vanden eye. so dat gene
 bitende medicine en come an den G 62c.
 appel. ¶ Ende sulke liede siin die
 niet en souden mogen gedogen dat
 gise sneedt dien doet dese cuere
 mer si es lanc. Nemt een stoxkiin
 ende duwet daer met dweers onder
 doge in den ogeput. so dat dled
 omme kere. ende dan so hebt smout

¹⁾ In G eenvoudige schets van een mes.

²⁾ G: genesen van

³⁾ G: Van lepen oghen ende tranenden oghen. Ontbreekt in C en L.

⁴⁾ In G een schets.

⁵⁾ G: aldus es dye vorme der tanghen dus: schets.

van gansen. of sal gemine. of sal armoniac. ende daer met so bestriket dicken tote .5. werven sdages. ende dit so lange dat gnouch es. Aldus so suldi mogen dat wey vleesch verteren. Ende altoes so dwaet daerna die lede met watere daer venkel in gesoden es. ende dat cout. Ende al dat gi doet in dogen. dat doeter cout in. Ende wat gi in die oren doet. dat willen doren heet hebben in gedaen. Want si siin zenuwech ende cnoesech. ¶ Ende alse dogen glepen bi wonden die qualike geheilt siin. of bi bescondene so es dit die cure aldus. Nemt .1. scers ende snijt die lijxeme ute. ende dan heilt die wonde also u vorleert es. Of snijt .1. wonde onder doge leden dweers.

G 62d. ende geneestse metten wieken die gi legt in die wonde. Ende haelt dan die leden opwert metten draden die gi hebt gesteken dore die oge leden. ende maese vaste an .1. serode die gi gebonden hebt om thoof. Ende heilt die wonde met wijfs melke daer gi in net plasterkine dwelke besmert siin met zalven die niet en dwinct. ende doet dit tot die wonde genesen es. Ende sulke siin die dogen geleepen diet soudon [gherne G] gedogen om dat haer ogen niet soudon glepen. Ende sulke siin die liever hadden dat haer ogen noch also zere glepeden.

CAP. 20.

¶ Van blauwe(n) oge(n) geslage(n) of gewerpe(n). etc. ¹⁾.

Also enen mensce geslagen siin blauwe ogen so es goet dat hi bloet late ter hoofadren an die
G 63a. zelve zide. Ende legt hem ierst

daerop dwit van den eye niet geslagen. Want slaen benemt hem vele van siere limecheiden ende van siere coutheiden. Ende daerna legter op sap van donderbaert .1. cleet daerin genet. ende dat dicken vermaect

¶ Ende en wilt hier met niet ver- B 127c. gaen. so nemt nu was ende minget met comine wel gepulvert. ende daer af so maect .1. plate die gi dicken selt verwormen bi den viere. ende also warm geleit daerop als die zieke mach gedogen over al doge. ja doge geloken. Dit plaster doet spaersen dbloet ende smelten. ¶ Maer dits ene corte cuere. Nemt zepe ende mingter met popelioen elx even vele hier met besmert .1. plaester van stoppen. of .1. linen cleet also groet alst swert es. ende legget G 63b. daerop dit sal tswerte verdriven. Mer het sal die stede al root maken ende verwormen. Alse gi dit siet so nemt laeu water ende dwater doge met. ja doge geloken dat vander scarpheit niet en come in doge vander zepen. want het soude zere biten ende dat en ware niet goet. Ende daerna so hebt rosewater ende wijfs mele geminct. ende daer in so net .1. die plaester van werke of .1. linen doec daer in genet. ende legget optie oge. dat saelt genesen ende sueten. ende coelen van siere verscheit. dits die beste raet die icker op can geven.

CAP. 21.

¶ Dits va(n) .4. catracte(n) i(n) doge(n) die me(n) genese(n) mach entie bekennen ²⁾.

Wat manieren van caracten dat men genesen mach of niet. der

¹⁾ G: Van blaauwen oghen gheslegghen. Ontbreekt in C en L.

²⁾ G: Vanden 4 catracten diemen ghenesen mach vore die...(?) Ontbreekt in Cen L.

caracten siin .7. manieren. die .4. machmen genesen entie .3. niet. Menechwerf comt ene ziecheit in
 G 63c. dogen diemen in latine heet caracten. in dietsche gelijc ere sluus. Ene sluus wert dat water. dat niet en mach lopen daert heeft te dalene. also vore ene watermolen of vore enen vivere. of elder daert te doene es. Als men water wilt laten gaen so haelt men de sluus op. ende dan lopet ute. also doet hier te
 † bediedene. Eist dat die humoren dalen dore die zenewen die an dogen siin vast daer die ziende geesten dore gaen tote in die herssenen. ende verstoppt die zie. dat siin die pupillen dewelke humoren siin. also daelt dat vorseide waterkiin dat naturljke es in die ogen. Ende also die humoren siin gnouch gewrongelt. dats hart
 † niet genesen in proeven van surgiën. Ende men machse aldus
 G 63d. proeven. Luket die ene oge toe. ende legt uwen dume op dander oge led ende .1. deel vaste. ende dan ontdoet gereet. eist dat water es gesprait ¹⁾ ende weder comt van elker side ende weder vergadert alsoet te voren was ende dat gereet. so eist curabel: Ende en doet so niet. so neist niet gnouch geformeert. ende dan so en doeter niet toe.
 B 127d. ¶ Dierste die men mach genesen. die es wit also calc. entie comt van slagen van risen of van stocken. of van scaelkinen van enegen dingen. of van werpingen van stenen of van sneeclatten of dies gelike. Dese siin goet ende licht te genesene. mer sine zien niet

also claer als te voren daden eer si geslagen waren. Want bi den slagen die si moesten gedogen so liepen die humoren in die .3. huden die vore die zie siin. bi den welken si niet en mogen keren al. daer G 64a. en blijft .1. belemmertheit in die zie. dat siin die clare huden dewelke siin sculdech te sine onbelemmert bi naturen. ¶ Dandere es wit kerende ten blauwen wert. ende dit comt bi ocsune ²⁾ vander magen. die ontfangen heeft quade spisen. biden welken af comen quade fumeyen. die risen uter magen ten herssenen wert. ende dan vallen also vore die ogen ende maken daer gewrongelde humoren. ende .1. luttel blauachtech. Es dese wel gevellet metternaelden. men ziet daerna wel also claer alst te voren dede eer si quam. Ende oec so ziet men bat achter haer cure. dan achter enege van al den andren drien. ende dat comt biden puren humoren ende bider vervulten vanden zienden geesten die in dogen siin. ¶ Die derde es wit .1. luttel kerende in asscher G 64b. varwen. entie comt van hoofswere ende onderwilen comt si van alte groter coutheit die de herssenen hebben. ende van te vele te wenene of te wakene. Dese en sal niet lange bliven in haren staet. sine sal weder blint werden. sine werde gecureert met deser latuariën. vander welker men sal nemen nuchtern also groet also .1. kerstaengie. ende navens als men slapen gaet. Ende wachten van spisen die hem contrarie siin. also rent vleesch. geyten vleesch. bocken vleesch. palinge. [bonen G] erweten. enioen. dese

¹⁾ G: gesparset

²⁾ G: occusoene

deren den ogen ende wachten van wiven van badene van stovene. Mer nemt lichte spise ende sapech ende naturlike heet. Ende wachten van spisen die naturlike cout es. Dits die latuarie. ¶ Nemt olibanum .2. 3. groffels nagle. noten muscaten.

† in dit soffraen van elken .1. $\frac{1}{2}$ 3. G 64c. goet castor .1. 3. pulveret te gadere ende ziet wel cleine. ende conficieret met zeeme wel gescuunt. ende maecter af .1. latuarie. ende nutse als u vorleert es. In den winter so drinet witten wiin warm in den welken si geleit saelgie ende rute. Dese latuarie nes niet allene goet hier toe. mer sijs goet in alle ziecheiden vanden hoofde. alsoe hoofswere die van vercoutheiden comt. Ende oec essi goet liegen ogen die tranen ¹⁾.

[Dye vierde die es wit kerende in een luttel geluwer varuwen dese comt van te vele te drinckene ende van te vele tetene ende bij groter pinen te doene. Ick segge dat dese comt van melancoliën ende men vynter niet vele van deser vierder speciën. Dese es herder dan alle dandere ende rondere dan alle dandere alsoe mense wille villen. Zo wacht u. want ghyse niet sculdich zijt te villene neder waert G 64d. alsoe men dye andere doet. Want zine blever niet omme hare ronthede ende herthede maer dryvetse ten steertte vander oge waert ten slape vanden hoofde waert ende dair zo villetse wel Ende alsoe ghij uwe naelde uut wilt trecken so keert uwe hant ter nese waert ende trecse ute al drayende alsoe u vore leert werdt hier na. Nu hebbic ick u geseyt vanden vieren wair bij men ghenesen mach dye

zake ende nu sullen wij leeren hoe mense ghenesen mach ne ware nemtter toe zine worde geconfir- † meert ende achter dat zij zijn gheconformeert dat es dat zij niet en sijn onder tlichte vander zonnen inden dach ofte vander lanternen inder nacht. Ende eneghe zotte phisijsiene die wanense genesen met purgaciën dat zij purgeren dye humoren bedij zij moetens myssen bedij catracten geconformeert die werden nemmermeer G 65a. ghenesen met purgaciën no met pulveren no met coleriën no met latuariën bedij die materie es onder dye hude int hole vanden oghen bij den welken dye humoren dye zijn metten voirscreven waterkine ende dye weirden veertich † ende verkeren in hertheden biden voirseyden zaken dye welke vallen indye ende weeren dat dye ziende gheeste niet moghen gaen dair zij sculdich waren te gane by naturen dye welke niet moghen zijn ghenesen sonder metter hant vanden surgien dye welke moet doen ten yersten aldus. daer toe moeten zieken sitten op eene banc dantsichte ten lichte wert scerdelinghe. Dye meester zalre tegen sitten dies gelike den rugghe ter lucht waert op dye selve banc maer dye meester zal .1. luttel hoger sitten dan dye zieke. Ende en heeft hij die catracte int deen oge zo ver- G 65b. bynt hem dander oghe Ende dair na so heft hem tlet op vander ander oge dat dair ziec es ende hebbe indye hant eene naelde dye aldus gemaect zij (schets) Ende zij sal zijn zilveren oft gulden want van ysere oft van stale zijn zij te duchtene dat dye point mochte

¹⁾ In Hs. B is hier een hiaat; het ontbrekende is uit Hs. G overgenomen.

breken ende dat ware vreesse want doghe mochte ute zweeren ne ware van zilvere ende van goude sijn zij soete ende tay waer by dat zij best zijn bij vele redenen Dye meester heeft dye naelde indie hant doghe ontdaen ende hij zal dye naelde steken int dwitte vanden oghe ende dander zide ten slape waert indye mydde wart vanden oghe drayende tusseen vinghere ende dunne (*l. dume*) so lange dat
 G 65c. hij ziet dat point vander naelden oft vandese instrumente vander siene bynnen. Ende emmer wacht dat ghij geen en quetst vanden .3. huden dye zijn vore dye siene dye weleke u dair voren waren geseyt hoe zij heten. Ende valle dye verwrongene humore ten hole wert vanden oghen dat es achterwaert ende hout dat instrument int doghe alsoe langhe dat men mochte spreken .i. *pater noster* ofte .ii. dat hij siet ende dan treet de naelde oft dynstrument ute alsoe roerende alse ghijt dair in daedt alsoe zoetelike ende hebtinden mont venckel so dat u adem dair af rieke ende ademt den zieken altoes int doghe ende dair na soe en laeten niet sien want dye vorseyde humoren mochte lichte weder...¹⁾ die siene vanden oghen byder grooter begherten van ziene. Ende dair na so hebbet cottoen genet int
 G 65d. witte vanden eye ende dan legghet op doghe ende liseliken gebonden. Ende legtene op een zachte bedde met enen hoeft eynde ende legten op waert metten ansichte .9. daghen in .1. doncker stede dair ne geen luut en ware no en zij ende vermaecten niet vore den .4. dach

des vierde daghes soe laetten zien alluttelkyn. Ende dair na so luuct hen weder tdage oft bade op dat ghij hebt gewrocht int beyde ende legt dair op altoes dwitte vanden eye .2. werf sdages ofte .9. (*l. 3*) al tote .9. dagen toe ende dair na gaet hij dair hij wille. Ende ete dye wile dat hij ligge moru eyeren metten broede ende es hij jone so drinet teysene (*l. teseyne*) oft claer water. Es hij out so drincke gebernder wijn. Eneghe zegghen dat sij wel moghen eten wedere vleesch ende gesodene hoenre meester benedvout (*l. bevenout*) verbiedt want tvleesch dat maect groet bloet ende groet voetsel biden welcken dair mochte
 G 66a. comen vervulte van bloede ende doen comen in die oghen zweeringhe weleke ware teghen dye gerechte cure.

CAP. 22.

Vanden catracten die men (niet) ghenese(n) mach.

Het zijn catracten dye men ghenesen mach niet vanden welcken datter sijn .3. manieren. Dye yerste dye men niet mach genesen es geheten gutta sterena die welcke ghij moghet kennen bij dat dye siene es al zwart ende claer alse of der ne gheene smette in en ware. Ende int hole vanden ogen schijnt ofte in liepe quie zilver doghe altoes roerende ende dye oghe leden. dit gesciet inder moeder lichame bij eniger corruptiën dye der domineert ende dair omme sijn zij geboren vander moeder sonder

¹⁾ Woord onleesbaar.

kennisse oft met .1. luttel kennis-
 G 66b. nissen dye welke zien die clae^rheyt
 vanden dage ende gaen achter
 straten ondaentder oghen oft zij
 zaghen ende eneghe dye sien dye
 welke wij heeten bijziende die
 welke gerne blijft gherne (*sic*) hare
 licht also langhe al(s) zij leven.
 Enege zijn van desen dien on-
 lange(?) blijft ende werden blind
 oft zij gheene oghen en hadden.
 van dese worden gheene gebetert
 bij meesters rade al wouden
 ziere omme gheven alle dye werelt
 hen ware oft hem god sien
 woude geven bij ziere godliker
 gift bedij dye hole zenuwen die
 sijn bestopt ende verdorven biden
 welcken hem nyemant mach
 gehelpen waer bij zij heten ca-
 tracten sterena. Dander dye onghe-
 neseleec es dat es dye hare ver-
 blijct int doghe bynnen die welke
 ghij ziet gheverwet op(?) enech
 water. In vaste steden waer bij
 ghij moghet verstaen dat dese

G 66c. catracte es ongheneselec want
 zine comt niet lanczame maer sij
 comt dapperlike uten hersenen so
 dat dye zieke dair na en siet
 nemmermeer niet te meeten dan
 oft ghij gheene oghen en hadt
 wair bij wij segghen dat dit es
 dalre achterste specie vanden drie
 catracten ongheneselije want zij
 comt van thegter(?) ziecheyt co-
 mende uten hersenen van te vele
 te weenne van te vele te wakene
 van te smete vele (*l.* vele smete)
 geslagen omtrent thovet ende van
 te vele te vastene ende van dies
 gelike dye derde specie dye on-
 geneseleec es dat es dye de ziene
 hebben al verdwenen zo datsij
 niet ne moghen sien vanden brunen
 vanden oghen datmen heet dye
 ziene. Waer bij schijnt doghe al wit

biden welcken dat dese catracten
 zijn ongheneseleec.

CAP. 23.

Vanden wonden van den oghen. G 66d.

Het gevallet menech werf dat
 men wont doge bij onghevallen
 ende bij mysselike sak(e) alse men
 weret ane doghe metter naelden
 omme dye catracten te vilne oft
 doecke oft nagle. Oft jonghe
 kyndren die hen steken met greffen
 al spelende deen den anderen int
 doghe met onghevalle oft slaeten
 oft dies gelike soe cureert dan
 doghe metten witten vanden eye
 cort geslegen so dat al seumende
 werd ende vanden cortten water-
 kine dat onder sal ghezitten alst
 .1. stuc gedaen heeft zo legghet
 dat in doghe vernyewende .4.
 werfs daghes ende .2. werven
 tsnachts ghenet dair in cottoen ende
 op doghe geleyt tote .14. daghen
 ende es dye rechte siene gewont
 soe doet int doghe vander gods-
 giften dye welke ghij maect aldus. G 67a.
 R^o tghevoechgelte van .12. eyeren
 dwelke eene witte ente(?) henne
 leyde Ende dye so wrivet in enen
 lodenen mortier met enen lodenen
 mortier stocke soe langhe dat zij
 wel cleene ende ghemyngt ende
 wel slecht zij alse eene zalve. Dyt
 so besteedt in een glazijn vat ende
 hier af so doet int doghe .3. werven
 sdaghes dye in die ziene es dit
 geneset wonden int doghe alse
 andere wonden ghenesen met
 zalven ende legghet altoes op
 doghe dwitte vanden eye metten
 cottoene alse u vore seyt es. Dese
 zalve heet benevout die gifte
 gods dat is ghegeven van gode.
 tfoirseide witte met enen stocke

geslegghen aldus dit es goet in .3. manieren al soet voirseit es (*schetsje*) dierste het is ghesmiedt de sweeringhe vanden oghen danne het dwynghet dye humoren vanden oghen terde het purgiert dye humoren.... no gheeste in comen waer bij men name met rechte telare vanden eye bedij het so claert doghen ende saechse ende purgeertse dye zeerhede vanden oghen die comen van slapen ofte dies gelike ende dat doet metter zachte vander naturen bedij het es zachte oft dies ghelike ende dat doet metter naturen bedij het en zoch(t)et bider naturen bedij het es schoen ende conforteert zine gelike dat es doghe. Ende dwaterkijn datter in es ende es enech mensehe gewont inden oghe appel zoe ghenesettene alsoet u voreleert es. Ende anders niet want eneghe meesters legghen dair op plaesteren van wasse ende van comyne. Ende sij doen quaet want zijn dye huden vanden oghen gewont

G 67c. dit was zoe treet ute dye substantiën vanden oghen dus so dwingt doghe water tkomijn.... heet dese drie graciën. Tander het doet dye oghe lepen ende verteert die substancie vanden ogen. Terde het verhit doghe ende doet smelten die coude humoren die bij naturen willen sijn geconfirmeert met coudere medicinen. Nu vermanyek u yerst eest dat enech mensehe zij gewont indie ogen dat ghine niet medich meret (*l. medicineret*) met heeter medicinen Ne ware met couden alsoe es dwitte vanden eye geslegen cort alst oft water ware ende dat moet zijn (s)onder dye seume twelke dwitte heeft vele crachten alst vore seyt es.

CAP. 23.

Vanden fistel die wassen inden sterten vander oghen.

Nu hoert ende leert vanden fistelen die wassen in dye stertte vander oeghen Ende namelike ter nese waert dese fistele comen van humoren dye welcke vervulte van naturen dair sent die welke humoren niet moghen uut comen. Ende dat es bijdij dat zij zijn gorse[m G] ende grof ende vele. die maken int ende van den ogen an die zide ten nese wert .1. bootskiin also groet alse .1. vitse. dewelke humoren daer vertegen ende maken etter der uutlopende ten bootskine. Ende onderwilen so breket dboot(s)kiin binnen den ogen. ende dan comet detter lopende van binnen den ogen. entie stede daer dbootskijn was valt neder mer die huut wert daer ontvarwt in rootheiden. ende alse men daer leget den dume op. so comt dat etter ten sterte vander ogen ute ten nese wert. van den welken ie u hier .1. deel wil leeren vander curen. ende vander vresen daer gi u af sijt sculdech te wachtene. ¶ De cure es dat gi sijt sculdech die wonde dats den mont vanden fistel te widene met marge vanden vliedere. of met gedrogeder wortelen van gencianen. ende daeraf ene wieke gesneden na dat de mont wert ront gnouch. so steeter in .1. wieke van stoppen gemaect ende genet in pulvere dat geseit es int capittel vanden wannen. Mer wacht u dat giere niet en doet in te vele. want het soude maken te groet .1. gat. ende dat soude al tansichte ontmaken entie ogen doen lopen. ¶ Mer meester bevenoud wille dat men taste an den nese waer die

G 68b. bootse was. *ende* dat men daer snide .1. wondekijn metten hoeke ¹⁾ van .1. scerse ²⁾. *ende* dat de snede overlanx den nese (si) gaende. *Ende* wacht dat gi *niet* en snijdt dat oge led ontwee. want doge soude lepen. *Ende* legt in de wonde .1. erwete tote sander dages. *ende* dan so doetse ute. *ende* doet in de wonde van den vorseiden pulvere emmer wachtende dat gijs te vele *niet* daer in en doet. want het mochte te verre werken *ende* dan soude dansichte te zere ontsienen. want men es seculdech te genesene alle mesquame waer dat es metter minster lixemen dat men mach *ende* sonderlinge int ansichte. Daerna so legter op .1. plaester gesmert met gesmoltenen

G 68c. swinensmoute of met verscher botren tote dat vleesch gedoot es metten pulvere vorseit *ende* uutvallet. *Ende* dan so legt in die wonde .1. stuc van ere spoengiën. *ende* vermaket .2. werf sdages tote die wonde wel gesuvert es. Want die spoengie heeft in .2. werken. si rumet die wonde. *ende* si verteert etter entie andere humoren. ¶ Also die wonde wel gesuvert es. so heiltse daerna met pluckelingen van ouden linen cledren entie suver. *Ende* legter op .1. plaesterkiin gesmert metter .12. apostelen zalve die avicenna componerde *ende* heet unguentum veneris sive duodecim apostolorum.

B 128b. Dese zalve es goet mede te gene-
 G 68d. sene fistelen na dat si siin gedodet *ende* gesuvert. Si suvert scorftheit *ende* wonden van weyen vleesche. *ende* daerna so heilt sise wel. *Ende* dese zalve maectmen aldus. ¶ Nemt wit was. scip pec. harst. armoniac.

van elken .14. 5. oppopanax. groene van spaengiën van elken .2. 3. galbanum. mirre elx .4. 5. litargirum .8. 3. aristologia longa. wierooc. mastic. bolle van ermeniën. bedellium. elx .6. 3. dat armoniac. galbanum oppopanax. dit doet smelten op .1. cleine vier in starken aysine. daerna so nemt olie van oliven in den zomer .2. 12. *ende* maectise iegen winter. so nemter .3. 12. oliën. *ende* daer in doet smilten dat was ent pec *ende* tharst. *Ende* daertoe so ziet die vorseide gommen gesmolten inden aysiin. *ende* dan so hebt alle G 68a die andere dingen wel gepulvert cleine *ende* geteemst dore .1. bultel *ende* doetse daertoe. *ende* roeret wel al te gadere so dat al wel geminct si. *Ende* hier af so legt optie wonde vorseit. *Ende* of gi wilt so smeert daer met u wieke die gi steet in de wonde. dese [zalve G] es goet seit avicenna alsoet vorseit es. ¶ Meester bevenoud die ontraet dat. dat men en genen fistel omtrent en berne. want die brant soude verdrogen die zenewen daer die geesten vander zie dore comen ten ogen. ¶ Maer meester roelant raet datmen hebbe .1. pipe. van ysere of van copere ³⁾. *Ende* dese salmen steken in den fistel toten bodeme ierst den fistel geruumt met den vorseiden wieken. *Ende* dan so hebt G 68b. .1. yser ⁴⁾ daer in gaende *ende* dat *ende* sal wel wesen gegloyt *ende* dat steet in de vorseide pipe toten bodeme van den fiste. *ende* dat gereet. Want lietijt iet lange daerin. het soude doen also meester bevenoud seit. *Ende* daerna steeter in wieken genet int wit vanden eye

¹⁾ G: poynte

²⁾ In G grove schets.

³⁾ In G ruwe schets.

⁴⁾ In G grove schets.

om te coelne den brant. Ende daerna so doet also u vorleert es metten smoute. ende daerna metter spoengiën. Ende daerna so heilt den fistel metter vorseider zalven. of metter zalven diemen u hier na leren sal. ende dese staet in die glose vanden .4. meesters op die surgie van roelandine. ¶ Nemt groene van spaengiën .1. 5. sal gemine $\frac{1}{2}$. 5. out swinen smout .2. 6. dit doet smelten. ende daerna ziet dore .1. suver linen cleet. G 69c. daerna so mincter met dat vorseide groene ende dat zout wel cleine gepulvert. ende maect daeraf .1. zalve. met der welker gi smert .1. wieke die gi steet in die wonde. dat sal den fistel genesen volmaectelike.

B 128c. ¶ Noch een ander uter selver glosen. Nemt mirre. aloës. tsap van langer sporiën ende van celidoniën ende out swinen smout. dit ziedet al tegadere ende doeter met also u vorleert es vander andere zalven. Si doet tselve. ¶ Noch doet tselve herba robberti geplaestert opt fistel. of tsap daerin gegoten. Of van gariofilaten. hier met so geneest nuwe fistelen sonder anders toe te doene. ¶ Dits ene goede colirie in den fistel te doene. of in dogen die roet siin. Nemt groene van spaengiën $\frac{1}{2}$. 5. ende $\frac{1}{2}$. pinte wiins claer ende suver ende wit. ende G 69d. minct dit te gadere wel ende roeret dicken dit colirie wert groene. hieraf so doet in doge die heeft den fistel. ¶ Meester Willem van congeinne wijst dit colirie. dewelke doot den fistel. ende stremmet lopende ogen ende verteert wey vleesch van den ogen-

leden. ende het doet vele meer goets.

Nemt $\frac{1}{2}$. 6. wits wiins. ende groene van spaengiën. ende sal gemine elx .1. 5. dit pulvert wel ende temperet metten vorseiden wine.

¶ Dit wijst meester lanc'ran ende avicenna. Nemt mirre wel suver .2. 5. gomme van arabiën .1. 5. dit pulvert wel cleine ende minget metter gallen van den osse getempert also dicke alse .1. zalve. ende dit legt opt fistel gespreit op .1. linen cleet. Dit heilt. ende suvert. ende weret datter geen humoren G 70a. mogen comen no bliven: ¶ Ende eist dat niet en heilt van deser plaestren ende weder uut breet. dats .1. teken dat dbeen daer onder es geraect ende verdroocht. Eist also. so doet als u vorleert es metten pijpkine ende metten gloyenden ysere. ende daerna so doet achtervolgende die curen also u vorleert es. ¶ Avicenna ende lancfranc prisen den brant. want hine verteert niet vordere dan hi geraect. mer bernde medicinen gaen me; nechwerven vordre dan men wille. so dat men sal seuwen in avonturliken steden daer men mach. want het doet dicken vresen vanden leden daer ment leit. ende ten minsten comter dicken af lanc were.

CAP. 25.

¶ Dit es va(n) nolimeta(n)g(er)e
int a(n)scij(n) of an die
lippe(n)¹⁾.

Nolimetangere dats .1. swere ende wast vanden kinne opwert int anschijn. Ende es .1. evel dwelke sulke seggen dat den enen comt

¹⁾ Dit hoofdstuk ontbreekt in C, G en L.

vanden andren. Dit evel es van .2. manieren van coleren. dat ene dats verbernde colere. *ende* dat nes dander niet. Die verberrende colere es omtrent die stede gevarwt *ende* bevaen met ere dicker swerter varwen. Ende die colere die niet verbernt en es. die treect haer

B 128d. in .1. rode varwe omtrent den wortel. hets ene gemeine regule. dat alle opene gaten die binnen vertech sijn of verteert. also in nolimetangere. in cankeren in fistelen. dat si piinlijke siin te genesene daer si veroudert siin. Ende cankere siin van meerre *ende* van bernder colere. dan nolimetangere siin. ¶ In die ierste maent dats die alderierste raet. datmen die materie verduwen sal met oxisacum entie humoren die gereet siin tonstekene. datmen die suvere met colagogen. want colagogen *ende* oxisacum siin .2. medicinen daermen bloet *ende* colere met suvert. Op den derden dach salment stoven met couden cruden in .1. cupe met ere pipen wilmen also men dede daer voren in den boec. Ende dan alst gestooft es. so sal men hem geven triacle met watere daer in es gesoden linaria. Ende den andren dach daerna salmen laten die levere adre. want wer dat quade humoren siin haer beginsel comt emmer vander leveren gegenereert. *ende* daerna salmen laten die hooft adren. *ende* dan comt men ten plaestren. ¶ Aldus salmen werken van buten. Men sal af doen die rove diere boven es. *ende* dan salmen maken ene loge van ascen van wijngerthoute. *ende* mingen daer in pulver van zoute van levenden calke. van atremente. van wiinsteene. van elken even vele. *ende* mingen dese pulvere metter

logen te maten dicke *ende* leggent daerop .1. nacht. *ende* men sal die stede al omme bestriken met popelioene. *ende* des ander dages salmen dit af doen. *ende* men saelt wachten van zere so men naest mach met hulten instrumente(n). Dan salmen temperen plaestren van ouden smere int sap van wegebreden te maten dicke *ende* leggent daer op. Ende dan salmen wegebrede stoten *ende* bestriken metten zape *ende* beleggent metten bladren *ende* dan salment dwaen metter logen vanden wijngerthoute. *ende* beleggent metter wegebreden .10. dage of .12. ¶ Ende also dan dat ongemac doot es *ende* gesuvert. so sal hem openbaren .1. scoen root vleesch *ende* onverteert. dan salmer op leggen linaria gestoten tsap enen dach. daerna salment dwaen metter logen elx dages. Ende men saelt drogen met enen ouden sachten linen clede. *ende* stroyen der in pulver van mastie. van wieroke *ende* van rosen. Also dat vervult es met goeden vleesche. so salment hieken al omtrent. Die zieke sal hem hoeden van alder scarper spisen. *ende* van soute. *ende* van allen dingen daer bloet af verwarmen mach. Explicit.

Finito libro sit laus et gloria christo.

.1. Dits die tafele vanden derden B 129a. boeke *ende* spreckt ierst vanden nese *ende* van siere sceppenissen. *ende* van hoe vele ziecheiden dat comen in den nese. *ende* heeft in .7. capittelen

.2. Van ere ziecheit die polipus heet die wast in (den) nese

.3. Van puusten in den nese

.4. Van ondercoten sweren in den nese

- .5. Van wey vleesche in den nese
 .6. Van bloeden ten nese
 .7. Van stanke in den nese ¹⁾.

CAP. 1.

- G 70b. **H**ier begint die boec vanden nese. ende ierst die sceppennisse vanden nese. Ende es te verstane dat
- C 31c. voren uten herssen en comt ene zenewe [dye siende zenuwen G] die es hol alsoet geseit es in die anathomia vanden ogen. So wassen
- .2. Worten entie geliken Worten van vrouwenborsten. Die wassen
- C 31d. uter substanciën vanden herssen ende heten zenewen. het en siin gene zenewen. het siin instrumente van roke. Alse dese vervullen met humoren van couden of van hitten.
- G 70c. so belettet den mensce van sire

roke of van sinen riekene. Ende onderwilen so siin si so zere [belemmert ende C] vervult van humoren dat men niet en riet.

¶ Bi desen vorseiden spenen of Worten of uitganc vanden herssenbeckene so heeft nature geordineert een dal dwelke dat heet tsgat. int welke vergadert die lucht. dwelke bi hulpen vander trecken der cracht ontfanget dat rieken. int welke vergadert die overvloyentheit vanden herssen ende purgieren daer. dwelke men heet snotte. In wele dal vorseit es .1. deel ²⁾ dwelke gaet ten monde. tenwelken dale begint die nese ende hebben haer sceppennisse. dwelke es geformeert van .2. benen gemaect van .3. hoeken. die hoeken vanden uppersten bene ³⁾ vanden vorhoofde metter vergaderingen G 70d. vanden ogebene. so voegen si int

- C 31b. ¹⁾ Hier beghint den bouc van der nesen.
 Hier beghint den bouc van der nesen ende oec dat den nese toe behoert ende van datter toe vallen mach alse van evelen ende der ghelike
- C 31c. (*Grove schets van een hellebardier met gevelde lans.*)
 Aller erst soe salmen leeren die scippenisse van der nese en(de) hoere natuere. Van diverschen siecheeden die comen moghen in de nese ende hoe mennich siecheit datter es.
 Van polipus in de nese wassende
 Van puusten die in de nese wassen
 Van onder coeten zweeren in de nese
 Van weyen vleesch in de nese
 Van bloeden huuter nesen
 Van den stanc huuter nese.
 Ende alder erst leermen hoe dat de nese es ghescepen ende ghemaect.
- G 70a. 2 Hier endt dye boec vanden oghen ende beghint dye boeck vander nesen ende haren dienst.
- 3 Dyt es van polipus om die nese dat veye vleesch datter ondertiden wast
- G 70b. 4 Vander puusten dye wassen indie nese
 5 Van overtullighen vleesche dat wast indie nese
 6 Vanden bloedene ter nesen ende hoe dat toe comt
 7 Vanden stancke vander nese
 Men sal yerste verstaen dit (l. die) scepenesse vander nese.

²⁾ G: dal

³⁾ In G ruwe schets.

upperste deel. so heeft ele been
gecnoes. Ende in der middewert
so es .1. ander gecnoes. dwelke
den nese versceet in twee dat
harder ende starker es dan enech
vanden andren twee. die siin in
dende vanden nese. Die hulpe
vanden middelsten gecnoes es of
deen nesegat werde verstoppt bi
[humoren oft bij G] eneger ma-
C 32a. nieren. dat die adem dore dander
soude mogen uut ende ingaen om
te werkene der naturen were. Die
.2. bene voegen te gadere ende
maken die sceppennisse vanden nese
B 129b. dewelke hebben vele nutschapen.
Dierste es dat hol es ende deessel
vander vervloyentheiden die comen
uten herssenen. Dander es dat
ontfaet die lucht die middel es
G 71a. vander roken. Terde es dmeeste
deel vander lucht diet treet gaet
ter longenen. nochtan so treet .1.
deel ten gaten vanden herssenen.
Dierste es als die mont es geloken.
dat de longene mach dore den
nese trecken die lucht te hare.
Dander es dat tforderste deel van-
den herssenen hem daerdore mach
[suveren ende C] purgieren. Terde
dat men biden nese gaten die open
siin den mont lukende ende ont-
doende die tonge haer streckende
ende voudende. formeren soude
haer word verscedelike. dat si niet
en soude mogen doen waren die
nesegaten verstoppt. ¶ Dits dat were
vanden nese. Aldus so es hi van
benen hol ende gecnoesech want
ware dende vanden nese voren
been. het soude menechwerf breken
ende dan soude de mensec dan-
sichte hebben ontscepen. dit en
mach niet siin omdat gecnoesich

es ende tay ende voudende. dus so G 71b.
blijft de mensec ongescent van
sinen ansichte. en ware gedaen
met snidender wapenen. of tge-
cnoes en vertechde bi vervulten
van vertegen humoren. Ende meest
bi vervulten van melancoliën de- C 32b.
welke doen versterven dled daer
si te vele in siin of vercranken.
Ende dats omdat melancolie es cout
ende droge. ¶ Nu meret hoe vele
ziecheiden dat comen in den nese.
daer comt in polipus ende canker.
puisten. ondercootte sweren. wey
vleesch. bloeden ten nese ende
stanc. Dese sal men ele sonderlinge
besceden. entie cure daer iegen.

CAP. 2.

En(de) ierst van polip(us)).

Polipus es ene ziecheit die comt
in den nese. entie dalende bi
reumen die daelt uten hoofde in
den nese. Ende es vleesch opwas- G 71c.
sende boven rechte van naturen.
ende heet wey vleesch. dwelke
stopt die nesegaten. so datter geen
adem dore en mach comen ute
ende in. Ende onderwile so eist
[bestopt G] ende dat meest van
fleumen glasiin. dwelke es van
couden humoren ende versch. Ende
onderwilen so comet van melan-
coliën die cout siin ende droge.
ende dat es .1. maniere van cankere.
waerbi dat die adem niet en mach
siin getrect dan biden monde. Ende
in dus gedane so verdroget die
longere. bi den welken men es
sculdech tontsiene dat die mensec
mach werden tysike. ende onder-
wilen lasers. Ende dat
soude siin bi dien dat tvoetsel B 129c.

¹⁾ C: Van polipus dat in der nese comt G. Vanden weijen vlerse (l. vlesche)
popilus. Ontbreekt in L.

vanden mensce soude voeden die lede met vertegen voetsle bi ocsune vorseit. ende dit comt van
 C 32c. couder naturen ¹⁾ ende selden van
 G 71d. hitten. ¶ Polipus es geseit na enen visch. want hi comt an enen man hi laettem node gaen. so doet dit evel. Het stopt onderwilen deen nese gat ende onderwilen dandere of beide. ende dicwile stinket. Dicke vleesch wast onderwilen so groet. dat daelt onder uten nese ende hanget opten lippe. Ende onderwilen wasset so zere datter die nese met wert groet. Ende onderwilen wert si van bruunre varwen ende luttel gevoelende ende zere hert. dats bi dat die materie es van melancoliën. ende dan so en dalet t vleesch niet uten nese of luttel. ende dan sone onderwint u niet hem te genesene. Want het es dan ene maniere van cankere alsoet vorseit es. Maer alse die
 G 72a. nese es moru. ende niet ontvarwt. dan so nemtse coenlike te genesene. ende gaeter toe alsie u hier nu leren sal. ende wacht u van mesdoene so dat gij doet subtilike ¶ Hoort hier die cure. Ontdoet den nese vanden zieken. ende vangt t vleesch dat in den nese es ende halet ute met enen hake (fig. XXX). ende snidet eenx ende eenx tote gij al hebt also na als gi moget ²⁾. ende daerna so stremmet dbloet met stoppene dien nese of so gi best moget ende cleefter iet vanden
 C 32d. vlesce ³⁾ so screpet af met enen cleinen ysere so gi naest moget.

Ende daerna so bescondet dien wortel met .1. gloyenden ysere. ende wacht emmer t gecroes (l. gecnoes) [vanden nese dat ghijt (schets) niet
 G 72b. bescout want daensichte ware zere ghescent G] ¶ Of cureertene aldus. doet dat vleesch verteren met uwen pulvere dat u es geleert int capittel vanden wannen. mer wacht u dat gijs te vele niet daer in en doet. want het mochte ontdecken te vele dat been of t gecroes. ende daerna en souder nemmermeer geen vleesch willen wassen. ende dan dbeen lichte utvallen of t gecnoes. ende dit soude dansichte scenden. daerna so steet daer in .1. wieke gesmert met swinen smoute of met verscher botren tote dat bescoude stuc uut vallet of tfertege dat tpulver heeft gevertecht. ende daerna heiltse met drogender medicinen tote dat al heel es. ¶ Ende onderwilen so wast dat vleesch opwert dats alst van hogen wast. so dat bestopt daer
 G 72c. die adem uten monde in den nese gaet bi naturen. Ende dan so steet in den nese .1. wieke van stoppen wel gemaect hart ende stide ierst geladen

te poente met uwen bernenden
 B 129d. pulvere ⁴⁾ toten vlesche ⁵⁾ ende daerna smout of botere. ende daerna weder tpulver tote dat t vleesch si al verteert. Ende daerna so hebt enen sterken twinen draet. ende dien steet [metten heinde C] in
 C 33a. den nese ende doeten hem inhalen met sinen ademe. hi sal ten monde in vallen. entie draet si so lanc

¹⁾ G: humoren

²⁾ G: ende snydet al lanc den goeden vleesche af ende den gecnoese vander nese tote dat ghijt al ute hebt met eenen sceerde aldus ende halet alsoe reyne ute oft ghij moget (met schetsen van een haak en een mes).

³⁾ G: ane tgoede vleesch ⁴⁾ C: metten corrosive

⁵⁾ G: yerst dye wyeken gheladen te pulvere te poente dat tvleesch af bernet.

datmer vele cnopen an mach maken
 deen vanden andren .1. dumaël.
 dewelke cnopen sniden dat vleesch
 ontwee dat gewassen es in de
 naturlike gate daer die adem dore
 comt alsoet vorseit es. Dien draet
 salmen halen ende keren ten nese
 uut ende ten monde in. Ende
 daerna so coppelt daeran .1. an-
 G 72d. deren draet sonder cnoep. dewelke
 werdet dore drinct met uwen
 pulvere. ende dien haelter dore.
 dat pulver sal verteren t vleesch
 datter gewassen es. dwelke te
 broken es metten cnopen die waren
 an den iersten draet die sneet alse
 ene sage. Ende daerna so heyltse met
 drogender zalven ende pulveren.
 Alse der .12. apostelen zalve [ofte
 groene zalve G]. Ende die hier na
 volget ende andere die ic hier sal
 maken ende wisen. ¶ Dit wijst die
 glose vanden .4. meesters [van
 salernen C]. Nemt fabula lupine.
 ende wilt lijn ende hete netelen.
 van elken tsap .2. 3. of .3. ende
 dan so hebt levende cale. sal ge-
 mine. groene van spaengiën van
 elken .1. 3. wel gepulvert. dit minct
 metten vorseiden sape. daerna
 doeter toe roete van bocken of
 van hertten of swinen. dit minget
 al te gadere op .1. cleine vier.
 G 73a. Van deser zalven maect .1. cleine
 lange wieke ierst gedwegen den
 nese binnen wel met wine of met
 aysine ende dat laeu. daerna so
 steect die wieke in den nese. ende
 laetse daerin toten avonde van
 smorgens. Dus so doet tot die nese
 begint te swillene. ende si vaste
 bloet so dat die nese wert ydel

vanden vorseiden quaden vlesche.
 ende dits .1. teken van genesene.
 Ende daerna so geneesten met
 deser zalven. ¶ Nemt tsap van
 meeden. van wegebreden. van
 hondert blade ¹⁾. van apiën van
 Sint jans crude ²⁾ van elken 1. 3.
 daerna nemt $\frac{1}{2}$. ¶ zeems ende dat
 ziet wel so dat begint te dicken
 daerna doeter toe .1. 3. aterments.
 ende ziedet al te hope tote (dat) be-
 gint dicken. Van deser zalven doet
 in den nese ende stoppet buten dat G 73b.
 si niet en mach uutlopen. ende
 dus doet tote dat al heel si. ¶ Ende
 verstaet wel dat tsap vander wede-
 winden in den

nese gegoten. het geneest nuwe B 130a.
 polipus ende nuwe cankere ende C 33b.
 nuwe fistele. ¶ Noch ene wieke
 gemaect van aposteliker surgiën
 daerop gestroyt pulver van anti-
 moniën. die es goet gesteken in
 den nese omme te genesene die
 zeerheit.

CAP. 3.

¶ Van puuste(n) die wasse(n)
 i(n) de(n) nese ³⁾.

Puusten wassen in den nese
 ende meest van verbernden hu-
 moren. Ende siin met steecten ende
 met hitten. Ende haer cure es bloet
 laten ter hooftadren. ende dat men
 thooft purgiere ende al den lichame
 met yerapigra galieni. of pillen
 auree. Ierst die materie gedigeree(r)t
 met oxisacum ende dies gelike. G 73c.
 Ende daerna so giet men in den
 nese dwitte vanden eye geminct

¹⁾ C: mille folium

²⁾ C: herba perforata

³⁾ G: Vanden pijsten in den nuese. Ontbreekt in C.

met oliën van rosen. Die puusten tebroken genesen metter witter zalven diemen heet rasis witte zalve.

CAP. 4.

¶ Van ond(er)cootte(n) sw(er)en i(n) de(n) nese ¹⁾.

Ondercootte sweren in den nese. Alsi siin van heeten humoren so genesen si al dies gelike dat vorseit es vanden puusten Ende alsi siin van couden humoren. so genesen si met dwaingen van wine ende van zeme te gadere gesoden .1. luttel ende metter .12. apostelen zalve. of met deser groenre zalven diemen heet der surgine zalve. die maecte mester roelant in siin tractaet. entie maect men aldus. ¶ Nemt celidonie. coccox looc. dat es gescepen alse clavere. die steelkine siin root die blade entie ^{G 73d.} steelkine siin suer alse surkele. die wortele entie bladere van gallitri. comijn. louessee. scabiose. agrimonie. van elken .1. hantvol. dese cruden stamp al te gadere ende minse (met) wederen roete ende .1. ¶ oliën van oliven. ende also laetse liggen .9. dage of .11. tegadere wel geminct. daerna so zietse op .1. crane vier in een verlood vat. so dat teruut sinet te bodeme. daerna so ziet wel dore .1. linen cleet in een erijn vat ende stellet opt vier. ende doeter in .2. 3. was. ende na dat gesmolten es so doeter in pulver van wel cleinen witten wieroke dat men heet olybanum. ende van mastike ende van groene van spaengiën

van elken . $\frac{1}{2}$. 3. Mer eer giere in doet dat groene van spaengiën so proeft of si te gader hout. ende hout si haer te gadere so doeter in tgroene. Ende daerna so proeft ^{G 74a.} echter of si haer varwe gewisselt heeft so dat si es groene. so doetse vanden viere. ende doeter toe . $\frac{1}{2}$. 3. aloës epatie. dwelke gi ierst hebt gepulvert. dat doet smelten. ende dan so

ziet dore .1. suver cleet toten ^{B 130b.} vorseiden saken ende dese zalve so besteet. Dese zalve es goet ten ouden wonden. want si doet wassen goet vleesch ende heilt.

CAP. 5.

¶ Van wey vlesche i(n) de(n) nese ²⁾. ^{C 33b.}

Wey vleesch so doet wech metten pulvere dat geseit es int capittel vanden wannen. ende daerna geneest die stede met groenre zalven [veneris C] of metter .12. apostelen zalve. of metter zalven die es geseit daer voren int capittel vanden hooft wonden. Of metter witter zalven van rasis. dewelke ^{G 74b.} gi sult hebben leringe hoe dat mense maect die goet es in allen steden daer hitte es. ende in allen vlagingen. entie maect aldus. ¶ Nemt olie van rosen .4. 5 nuwe was . $\frac{1}{2}$. 3. wit van spaengiën dat cerusa heet .1. 3. canfer .1. 3. dwitte van .2. eyeren. Dus maket ierst so stamp .2. of .3. amandelen in een motaliin mortier die gepelt siin. ende alsi gestampt siin so werpet tpast en wech ende vaget den mortier ende dan so doeter in canfer. ende daerna so hebt ge-

¹⁾ G: Vanden zweeren inden nese. Ontbreekt in C.

²⁾ C: Van weyen vleesch dat in der nesen wast; G: Vander veijen vleesche inden nese.

smolten was metter oliën. ende minget al wel te hope met enen yseren mortier stocke. ende alst begint [te G] couden so doeter in dwitte van den eyeren. ende wrivet wel overeen. ende so gijt bat wrijft

G 74c. soet beter es. dits rasis witte salve Ende sulke meesters makense aldus.

¶ Si nemen vander cerusen. vander oliën. vanden canfre. vanden witten van den eyeren .6. 3. van elken. ende si doenre in .3. 3. van litar-girum. ende makense alsoet vorseit es vander ander zalven te voren. Dese droget wel.

CAP. 6.

¶ *Van bloedene ten nese entie cure d(aer)toe ¹⁾.*

Het siin vele lieden die bi costumen plegen te bloedene ten nese
G 33c. bi eneger manieren alsoet u geleert wert hierna redelike proevende want bloeden ten nese es onder-tiden nuttelec ende ondertiden quaet. Hets nuttelec alse .1. mensce wert bloedende ende hi heeft .1. sucht diemen heet thete evel. Of alse hem toecomt frenesie. of alse ene vrouwe heeft verloren haer
G 74d. stonden ²⁾. of alse enen toe comen caracten in die ogen ende dat van heter ³⁾ materiën. of datse toe comen van pinen die hi doet of van vervulten van bloede. ¶ Alse .1. mensce wert bloedende bi te vele hitten die hi heeft buten in sinen lichame so wert siin bloet binnen ziedende in sinen lichame

dewelke verziendinge doet die fumeyen clemmen ten hoofde entie vervullen die adren ende doense spliten. Aldus bloet men ten nese. Ende onderwilen so spliten die adren int hoofd allene. ende dus so werden si bloedende. Ende eist dat dbloet te

te guls es ende comet uten rechten B 130c.

nese gate so doeten bloet laten ter hooft adren in den rechten arm. Mer comet uten luchtren ⁴⁾ nesegate. so late die hooft adre in den luchtren arm. Ende bint met scroden van linen cledren die enden van den lichame. dats te verstande die arme entie been. G 75a.

¶ Ende en es hi niet gestremmet hier mede so bernet eyerscalen te pulvere. ende dat blaest int nese gat daer dbloet uut comt. Of stecter G 33d. in ene wieke genet in inete gemaect van gallen ende van ater-mente ⁵⁾. ¶ Noch .1. ander maniere. Nemt starken aysiin lau gemaect ende daermet so bestrijct den vede vanden bloedenden mensce ⁶⁾. Of eist .1. wijf. so bestrijct haer borsten. ende bint die armen entie been als u vorleert es. ¶ Noch een ander. pulver van roden rosebladen gemaect in enen mortier. dat geminct met gerstenmele ende getempert met .1. luttel aysiins. daertoe gedaen zap van wegebreden. ende dwitte van den eye. Dit plaester legt opt vorhooft ende opten slaep vanden hoofde. op dat vanden hoofde comt ⁷⁾. Maer comet vander leveren so legse optie

¹⁾ C: Van datmen bloet ter nesen. G: Vanden bloede ter nese.

²⁾ G: saken ³⁾ C: etterach(tig)her

⁴⁾ C: slincken

⁵⁾ G: vitriyeole

⁶⁾ C: Maect warme sterke wiin eeck daer in badet de cullen van den man

⁷⁾ C: eist dat comt van den hoofde het sal sesseren

G 75b. rechter zide vanden hoofde ¹⁾ optie levere. Mer comet vander milten. so legse optie slinker zide vanden hoofde optie milte. Ende comet vander vrouwenmoeder ²⁾. so salmen tplaester leggen tusseen den navel enten lijchare. Nochtan soude men dat bat mogen stremmen dade men die vrouwe laten in die adre onder tancuwen binnen voets. Of stelde men .1. venteuse opten navel der vrouwen sonder scarpē of op die wortten van haren borsten. ¶ Wacht dat die bloedt niet en si gegordt. ende geeft hem in dene hant .1. cruut dat draget borsekine. dit stremmet menechwerf bloeden ten nese. ¶ Noch dbloet dat uten nese gaet gedroget op ene warme tiechle ³⁾ dat gepulvert blaest hem in den nese. dit stremmet bloet menechwerf. Noch zalve geminct met aysine. ende dit plaster geleit op des mans cullen. stremmet dbloet.

¶ Dits ene van galienus verholeneit ⁴⁾. Legt den bloedenden al naect opwaert metten ansichte. ende doet hem drupen cout water met aysine in dansichte. dit stremmet dbloet. ¶ Noch .1. ander. Nemt haer van hasen ende maecter af .1. wieke genet in watere ende in aysine. entie gesteken in den nese [dyt G] stremmet dbloet ¶ Noch cuwet den bloedenden wortel van netelen so dat ment mach swilgen. ende houdse also in den mont. dit stremmet dbloet.

130d. ¶ Noch cuwet den wortel van vinceworten ende houdet al stille

in den mont. dit stremmet staphans dbloet ten nese. ¶ Nu meret die tekenen wanen dbloet comt ten nese. Alse dbloet uut comt van vervultheiden van bloede of vanden hoofde. dat kent men bider sweringen vanden hoofde ende van den ogen. Ende comet vander leveren. dat bekent bi dat die rechter zide es zeer onder die corte rebben ende daer omtrent ende dat bloet comt uten rechten nese gate. Ende comet vander milten so es die zeerheit in die slinke zide. ende dat bloet comt uten slinken nese gate. ¶ Ende eist dat comt den- G 75d. genen die theet evel heeft of die beginnen vallen in frenesiën of diere in siin. laetse bloeden een goet deel. want hets diewile haer bekeringe. of sine waren te flaeu of te crane. Ende heeft die vrouwe verloren haren tijt. ende si bloedet. so laetse bloeden een goet deel. ende daerna so stremmet datse niet en werde te crane.

CAP. 7.

¶ Va(n) sta(n)ke i(n) de(n) nese ⁵⁾.

Die stanc vanden nese also meester galieen seit comt van vervulten van humoren die dalen uten hoofde in die hoolkine ⁶⁾ van C 34b. den nese. ende daer clevende lange stont blivende ende werden daer stinkende bi verticheden diere fumeyen mitgaders der lucht van G 76a. buten daer si mede minget bringet den stanc toe. Ende puusten die wassen oec in den nese bi scarp-

¹⁾ G: borst

²⁾ C: ende eist dat de vrouwen bloeden

³⁾ G: tegle

⁴⁾ C: verholike medicine

⁵⁾ C: Van den stancke dat comt huter nesen ende dat daelt huter nesen. G: Vanden stancke ter nese.

⁶⁾ G: hoeken

heiden van humoren. Also doet polipus. ende wey vleesch wast oec in den nese bi vervulden van humoren. ende dese machmen alle kennen bi verscedenen tekenen. Ende den stanc vanden nese alsoet vorseit es bi dat deen nesegat es verstopt. ende onderwilen beide. ende onderwilen so lopen daerute gecorumperde humoren Ende die puusten kent men bider hitten die in den nese es. polipus so machmen zien dwelke es hart vleesch. ¶ Ende vanden stancke te genesene so es dit die raet datmen die humoren purgiere bi rade van enen vroeden

G 76b. fisisiin. Alse met yeralogodion. of met theodoricum anacardion. of met pillen van zelveu gemaect. ierst die materie gedigereert [metter rechter digestiven. G] Gedaen die digestive so smeret thooff vanden zieken met oliën van oliven. of gerechte olie muskelijn gedaen in die nesegate. ierst geruumt met pillen van dyacastoreum geminct met warmen wine. ende daerna geeft hem aurea alexandrina met wine daer in gesoden es wit wie-rooc dat men heet olibastrum. ¶ Ende en vergaet de stanc niet aldus. so ruumt den nese met wortelen van gencianen. ende met oliën vorseit gesmeert

B 131a. ende also gesteken in den nese
C 34c. ende daerin gelaten die spacie van
.2. uren of van .3. ende aldus mogedi den stanc uten nese trecken.

¶ Explicit. [Hier endt dye bouck G 76c. vander nese ende beghint dye bouck vander mont metten tanden ende metter tonghen ende met al dat in den mont es. G]

Dits die tafele vanden vierden boeke ende tractert vanden monde ende heeft in .20. capittelen. Ende ierst vander sceppenissen van den mont.

- .2. van den huve in die kele
- .3. van den ziecheiden die in die tonge comen.
- .4. vander swillingen vander tongen
- .5. van sweringen op die tonge
- .6. van clievungen vander tongen
- .7. vander bint adren
- .8. van ranula onder die tonge
- .9. van spasme vander tongen
- .10. van verlagen vander tongen
- .11. van puusten van den mont ende van den vlagen
- .12. van ziecheiden van den tantvlesce
- .13. van cankere int tantvleesch
- .14. van groeten vlesce an tantvleesch alse spenen
- .15. van clievungen vanden lippen
- .16. van den tantvlesce geswollen
- .17. van hoe die tantswere toe comt
- .18. van te genesene tantswere sonder gaten
- .19. van tanden met gaten
- .20. van tanden wit te makene ¹).

- G 76c. ¹) 1 Yerst dye scepenesse van der mont bynnen
2 vanden huden biden rade van plateariusse
3 vander tonghen ende van der ziecheden dye comen indye tonge
4 vanden puusten oft bleynen op dye tonghe inden mont
5 van swellinge oft zweeringhe op dye tonghe
6 van clievynge op die tonge
7 vander bynt adere
8 van ranula ane die tonge dats eene aposteume alse clieren geswollen
9 van spasme vander tongen dats wedertreckinghe

G 77a.
C 34d.

Die mont es hol *ende* binnen alomme verhuut. dewelke huut es vaste an die mage *ende* dat binnen. waerbi dat somwile so comt enege dinc ant palas van den mont dwelke doet den mensce spuwen. Ter holheiden vanden mont so comen .2. wegen vanden welken dient deen van swilgene. *ende* dander van ademene. dats den adem met in te halene *ende* uut te sendene. bi den welken dat de mensce sprect *ende* ademt *ende* es geformert van cartillagen. vanden welken deen es geheten met sulken lieden die cnop ¹⁾ vander kelen *ende* dander es achterwert iegen dbeen vanden halsenocke. *ende* hee(f)t en genen name hebbende G 77b. *ende* terde es geheten cunnele of deckinge ²⁾ *ende* dit es gevoucht metten geenoese dat geheten es die cnop vander keln. Ende dits

- 10 van verlaginghe dat soe heet Joechteyt vander tongen
- 11 van puusten vander mont *ende* van vlayinghen
- 12 vander siecheyt vanden tantvleesche
- 13 vanden kanckere int tantvleesch oft eldere
- 14 van groten vleesche ant tantvleesch alse spenen
- 15 van clievynghen vanden lippen oft vlayinghen
- 16 vanden tantvleesche dat geswollen *ende* gesceden
- 17 vanden anderen oft van den lippen
- 18 van dat dye sweeringe vanden tanden toe compt
- 19 vanden tanden dye cuere dye sweeren sondergaten
- 20 vanden tanden dye sijn gegaet dye cuere dair off
- 21 vanden tanden die sweert sijn wit te makene.

Dye scornisse vander mont *ende* dair binnen

- C 34c. Hier beghint den bouc van der mont
Hier ent den bouc van der nesen *ende* hier comt ane den bouc vander mont *ende* van al datter binnen es.
„Die taffele der of”
Van den huve bi den rade van platearius
Van der thongen *ende* horen siecheit
Van puusten ofte bleinen op der tonghen
Van der zweeringe der tongen
Van der cleevinge der tongen
Van der bint aderen ane de thonge hebbende
Van ranula onder den tonge
Van den crampen in der tongen
Van der yichticheeden der tongen
Van puusten des monts in comende binnen
Van den siecheden des tantvleesch
Van den cancker ane dat tantvleesch dore
Van cleevinghen der lippen ofte vlaminghen
Van den tantvleesch ghezwollen
Hoe die zweeringe der tanden toe comt
Die cuere der tanden van der zweeringhen
C 34d. Van zwarten tanden wit te makene *ende* te suveren.
Hier beghint dat cappittele van den monde. Ende van al datter binnen es.

¹⁾ C: crop ²⁾ C: deesele

C 35a. dat cunnele heet dat roert bi siins muskelen bi den welken alse de mensce sprect. so luuct die wech vander longenen *ende* ontdoe(t) den wech van den geswilge. dat geheten es ysopagus of binnen op dende ¹⁾. Want alse de mensce sprect

B 131b. *ende* eet. so gevallet onderwilen dat de spise daer in gaet. *ende* dan so moet hijt uuthoesten bi crachte. Boven desen lede gaet of hanget die huuf. binnen den huve so siin gaten van den nese. dewelke huuf es boven dicke *ende* onder smal *ende* scarp. dwelke den luut

G 77c. blouwet *ende* sceppenisse geeft comende uter longenen dore den roepere. Waerbi dat men vint lieden die spreken dore den nese bi naturen die en genen huuf en hebben. dore welken huuf die herssenen hem purgieren van harer overvloyentheden. ¶ In die holheit vanden monde so es gecoppelt die

† tonge. dat een led es van vulten *ende* moru vleesch *ende* van adren meer dan bedarf andere leden. *Ende* si heeft in haer wortele. dats int begin ter kelen wert 2. fonteynen. in dwelke si vergadert haer speescel dat die tonge verscht. dewelke tonge dient der spisen te

C 35b. keerne onder die tanden alse de mensce cuwet. bi welken enen mensce toe comt smake. *Ende* si

G 77d. snijt oec den luut die comt uten roepere *ende* formeret dwort. waerbi die dicke tongen hebben en spreken niet also claelike haer word alse die hebben dunne tongen. ¶ *Ende* daer siin oec die tanden binnen. *ende* sulke siin diere hebben .32. .16. onder *ende* .16. boven. *Ende*

sulke hebbender .28. .14. onder *ende* .14. boven. dewelke tanden siin van den geslachte vanden benen *Ende* si hebben beseffelijcheiden in maer dat en doen ander been niet. ¶ *Ende* buten den tanden so siin lippen. die siin die doren vanden mont *ende* oec hulpe vander spraken. dat behoort al den mont. in welke vorseide dingen mogen comen vele ziecheiden *ende* in elc G 78a. sonderlinge. van welken men hierna sal wisen van elker ziecheit sonderlinge .1. deel.

CAP. 2.

¶ Vande(n) huve bi²⁾ va(n) si(er)e v(er)ste(n)nissen³⁾.

Die huuf alse platearius seit die verswaert menechwerf bi vervulten van humoren. *ende* onderwilen so verlanget hi. *Ende* hi versweert onderwilen bi heten humoren *ende* onderwilen bi vervultheiden die comen van couden humoren. ¶ Die comen van heten humoren. dien doe bloet laten onder die tonge in die .2. blauwe adren. *ende* maeet hem ene gargarisacie van sumacke. C 35c. van balaustiën. van gallen. *ende* van rosebladren. die gesoden in watere *ende* gezeit *ende* getempert met dyamoron. Of nemt dwater vorseit *ende* doeter toe .1. luttel aysiins. of doeten gargariseren G 78b. met dyamoron allene. ¶ *Ende* eist dat die huuf verlanget bi couden humoren

of versweert. dewelken men mach B 131c. kennen bi dat die mont geeft vele speescels. of dat die stede si onder⁴⁾ rootheide dat es bleec. so doet

¹⁾ G: etende

²⁾ Woord onleesbaar.

³⁾ C: Van den huve *ende* datter toe behoert. G: Vanden huven die verlanghet of zwellet.

⁴⁾ G: sonder

hem dese cure. ¶ Purgiert ierst den zieken met pillen diemen heet pillen cochie¹⁾ ende yere pigra galieni. of gi cont. dat qualike mach siin. of gine wert vroet van medicinen. daerna so maect dese gargarisacie. Nemt asiin .1. deel zeem $\frac{1}{2}$. deel. dit doet spelen. Ende daerin so doet zaet van nirtillen ende rode rose bladen. piretrum gingbere. vanden welken gi maect pulver stampende in enen mortier. ende daerna so maect pulver van swerten pepere. ende van zoute armoniac. ende van antimoniën. G 78c. ende van gallen. dit so blaest met ere pipen (zie fig. XXXI) opten huuf. ¶ Ende es u dit te pijnlijc. so nemt²⁾ gallen van balaustie. ende sumac [ana partes equales C] die doet spelen in regen watere³⁾. ende temperet met dyamoromme heeter C 35d. dan laeu. ende dat gargarisere. ¶ Ende en hulpt dit niet ende men moet sniden. so kent den welken men es sculdech te snidene. Enten welken men niet sniden en mach. Ende dat siin dese die groet ende dicke siin ende swertachtech ende root. ten swerten wert kerende. die en snijt niet. Mer die cleine siin ende lanc als .1. musensteert scarp dalende tote op die tonge. die sal men sniden met enen sizoor aldus G 78d. (zie fig. XXXII)⁴⁾. [Ofte C] doet maken .1. lange pipe alse .1. floyte⁵⁾. ende⁶⁾ vaste gestopt met enen plaetkine daeran gesaudeert wel vaste. ende bi den ende so sal siin .1. gat daer die huuf in dalen mach⁷⁾. ende daertoe so hebt enen priem ten ende scarp stalijn ende .1. luttel breed

ende wel snidende. dien steet in die pipe tote biden gaetkine. ende die pipe steet in den mont ende doet so dat die huuf vallet int gaetkiin vander pipen vorseit toten bodeme. Dit sal af sniden den huuf die es gedaelt binnen der pipen. G 79a. (zie fig. XXXIII) Dan so hebt dit pulver gemaect. ¶ Nemt mastic. canele. gebernt zout. hier af so maect .1. C 36a. pulver stampende wel cleine. ende van desen pulvere so duwet opten huuf wel vaste met uwen dume. dit sal stremmen dbloet ende heilen die wonde. ¶ Ende als gi den huuf snijt. so wacht wel dat gine niet en snijt te cort no te lanc. mer tsiere naturliker sceppenissen. Want int sniden vanden huve so vallen vele avonturen also avicenna seit⁸⁾. dat vele pinen comen vander snede. Dierste es faute vanden lude of vander stemmen. Dander es bedructheit vander longenen of dat si

vercout wert. Terde es die hoeste B 131d. altenen. Ende tferde es dorst sonder verdriven. Ende dat vijfte es dattie mage wert ontreint van der complexiën vanden stove ende van roke datse ontfaet. Ende tseste ontsiet men meest tsniden omme tcoude vander lucht dat men niet gedogen en mach. Tsevende es om dattie lucht in den zieken ontempert wert. Dachtende es. dat hem tcoude steet in die borst al tote hi doot es. Die .9. pine es dat men bloet spuwet. dat ment cume of niet onthouden en mach. Ende daeromme eist grote vrese den huuf te snidene. Daer omme

¹⁾ C: cochias rasis

²⁾ Schets in G.

³⁾ C: in water dat van loode valt. G: water alst reghent van eenen lodenen dacke.

⁴⁾ Ook in G een schets.

⁵⁾ In C en G eenvoudige schetsen.

⁶⁾ C: ten hende

⁷⁾ In C eenvoudige schets.

⁸⁾ De rest van dit hoofdstuk ontbreekt in C en in G.

seit ypcras vanden huven die geswollen siin ende root. die siin sorchlijc te snidene. omme detter datter na volget. of vloyinge van bloede. ende daeromme salmer met andren werken toe gaen. ende seuwen tsniden. ¶ Ende en mach men den snidene niet ontgaen. ende die huuf hanget tote in die kele. so sal men sniden. Mer men sal ierst den lichame purgieren. Ende daer af seit avicenna. den huuf te snidene met vollen lichame van humoren. dats grote vrese. Es die huuf subtyl ende lanc alsoe die steert van ere muus. dat hi sit optie tonge ende hi niet root en es no swert. so en es des snidens gene vrese. alsoet vorseit es. te snidene af dat hi langer es. dan die huuf es sculdech te sine bi naturen.

CAP. 3.

G 79b. ¶ Vande(n) ziechede(n) die come(n) moge(n) in die tonge ¹⁾.

Dits vander tongen alsoe medicine wijst ende boeken van ersateriën vanden ongemaken die mogen comen in die tonge die misselijc siin. alsoe puusten ende swillinge. ende clievinge. cortinge die men heet bintadere. ende ranula. ende spasme. ende verlanginge of bleinkine. van elken salmen sonderlinge spreken.

CAP. 4.

¶ Van swillinge(n) vand(er) tongen ²⁾.

C 36b Die swillinge of die sweringe die op de tonge comen entie van

heeten humoren siin. die mogedi kennen bider hitten ende bider rootheden. Ende die mogedi genesen met bloetlatene ter hooftadren. ende bi venteusen te stelne onder den kin. metten welken gi doet uuttrecken vele bloets. Ende bi ziedingen van frute ³⁾ ende met G 79c. dwaningen. ¶ Siedinge van frute. Nemt mirabolani citrini. vanden vlesche .1. $\frac{1}{2}$.5. dese siedet met rouwen case weye. ende dat drinke nuchtren tere toge. dit sal purgieren die colere bi den fundamente. Ende daerna so dwaet dicken gargariserende al den mont

met desen watere dat men hier B 132a. af sal maken [ende dat laeu des daghes .ij. warf ofte .iij. warf C]. Nemt lentilgen balaustiën. scorssen van prumen gernaten. gallen. rosen. sumac. dese doet zieden in die .2. deel waters ende terdendeel aysiins hier met so gargarisere. ¶ Ende doet dit pulver cleven dicke ant palas vanden mont. ¶ Nemt rode rosebladere. sandalen wit ende root balausten [ana partes equales C] ende .1. luttel canfers. dit so duwet met enen lepele ant palas vanden mont. Ende dit selve hulpt alsoe C 36c. die huuf es verlanget bi heten humoren. ¶ Ende hierna so nemt dit pulver metten welken gi wrijft vaste G 79d. an den mont binnen. Nemt spodium. rode roseblade. sumac. coriandren droge gepelde lentilgen. semen porceleine. van elken even vele ende .1. luttel canfers. dit pulvert in .1. motaliin mortier wel cleine. ende doet als u vorleert es. Ende

¹⁾ C: Van den onghemake der tonghen. G: Vander tonghen ende van der ziechede.

²⁾ C: Van der zweeringhen ofte zwellinge der tonghen. G: Vander zwellinge van der tonghen.

³⁾ C: ruten, G: froute

daerna so dwaet den mont met rose watere ende met aysine geminet ¹⁾ [ana partes equales C]. ¶ Eist dat si comen van couden humoren. so purgiert ten iersten den mont met pillen van cochiën. ende daarna so wrijft den mont binnen met zeme ende met ater mente. ende dwaten oec dicken daer met. Ende dwaet oec den mont met oximelle. ende houdt daarna in den mont met mirabolanen van kebulen ende piretrum. met elken even vele te gadere gedaen

CAP. 5.

G 80a. ¶ *Va(n) sweringe(n) optie to(n)ge* ²⁾.

Noch van der swillingen vander tongen of vander sweringen op die tonge. Esser hitte so kennet also u vorleert es [ende dan so doet den zieken bloet laten G] [ter hooft aderen C]. ende purgerten [dye materie G] ierst met mirabolanen citrinen ende met rouwen case weye also daervoren steet int naeste capittel. Ende daarna so maect ene gargarisacie van balaustiën. ende van psidiën. van gallen. van rosen. van sumacke. dewelke gi stampet .1. luttel ontwee. ende doetse zieden in de .2. deel waters ende terden-deel aysiins. ende daermet gargariseert. Ende daarna so nemt dit pulver ende stroyet op die tonge. Nemt rode roseblade. sandalen wit ende rode. balaustiën [ana partes equales C] ende .1. luttel canfers.

G 80b. Ende omtende ³⁾ so doeter toe die

curen die vorleert siin vanden huve ⁴⁾. ¶ Ende siin die swillingen of die sweringen van couden humoren so purgeertse also u vorleert es met pillen van cochiën. Ende daarna so doet den zieken gargariseren metten vorseiden watere ende metten dyamorumme also gi gehort hebt int capittel vanden huve.

CAP. 6.

¶ *Vand(er) clievi(n)ge(n) va(n)d(er) C 36d. to(n)ge(n)* ⁵⁾.

Hier sal men leren vander cliev-ingen van der tongen. dat salmen genesen aldus.

¶ Nemt gestampt dragant te p 132b. pulvere ende musselage van popplen. ende psilliën geminet met sukere. ende wriftse vaste te gadere so dat si seumen. ende daermet so smert die tonge. ¶ Ende dits oec G 80c. goet drinke tyseine. ende eete wel gesoden swinen voeten. of scaeps clauwen. Ende wrijft die tonge met wel gesodenen zenewen vanden vorseiden voeten.

CAP. 7.

¶ *Vander bintadren* ⁶⁾.

Also die bintadre wast den mensce onder die tonge. die sulke lieden heeten cortinge. Die vorseide bintadre wast bi wilen lieden onder die tonge. ende meest kindren die nieboren siin of ionc. Die suldi cureren aldus. ¶ Nemt .1. sceers ⁷⁾

¹⁾ De rest ontbreekt in C.

²⁾ C: Van zweeringhe der tonghen met hitten. G: Sweeringhe vander tonghen aldus.

³⁾ G: Int eynde ⁴⁾ De rest ontbreekt in C en in G.

⁵⁾ C: Van der cleevinghen der tonghen. G: Die clievighe van der tonghen.

⁶⁾ C: Hoemen die bint adere ghenesen sal. G: Vander bint adren.

⁷⁾ In G schets van een mes.

ende snijt die adre dweers ontwee. Ende bloedet dan te zere. so es ment sculdech te berne met goude¹⁾. Mer dat en gevallet niet dieken. G 80d. soudt gevallen. dat soude siin in geouderden kindren. of in ouden lieden.

CAP. 8.

¶ Van ranula ond(er) die to(n)ge²⁾.

C 37a. Ranula dat es .1. aposteme onder die tonge die es van couden humoren alse van fleumen. entie siin gevarwet wit. of van melancoliën entie siin gevarwt swert ende hart. An die en comt niet. Mer die van fleumen siin. die wrijft vaste met soute tote datter bloet ute comt. Ende en hulpt dit niet. so wrivet met vitreole. dats groene coperroot. ¶ Ende en hulpt dit niet. dat soude siin om datse te groet es ende te vol van humoren. so es dan dit die cure. Nemt .1. sceers³⁾ (Zie fig. IV) of .1. vlieme. ende snijtse uut ende daerna sal men die wonde wriven met oprimente root. (en) G 81a. gelu elx $\frac{1}{2}$. 3. alium⁴⁾. gingeber. sout. peper. van elken .1. 3. ende mac hieraf pulver. ende daermet wrivet vaste. Ende proevet oft hulpen mach daermet gewreven. eer mense snijt. ¶ Of minge dit vorseide pulver met aysine ende daermet so maect nat .1. wieke van catoene ende wrivet daer met. Of maecter af trociskē. Ende alst noot ware so nemt ene ende bresce

ende wrijfse daer in metter tongen. Ende daerna so doet den zieken houden olie van rosen in den mont tote die sweringe gestelpt vander C 37b. scarphede vanden trociskē.

CAP. 9.

¶ Van spasme vand(er) to(n)ge(n) dats cra(m)pe d(aer)i(n)⁵⁾.

Spasme vander tongen die comt misselike toe. ende dats wedertreckinge van der tongen in den wortel ende meersinge. die welke G 81b. cure es dus. ¶ Nemt olie van rosen of van camomillen. ende die warm hout in den mont.

Ende smeret thoofte enten necke B 132c metter oliën vorseit ende met warmen watere. te gadere geminct. Piretrum ende mastic te gadere gepulvert ende gehouden in den mont. die trect die fleume uten mont ende uter tongen.

CAP. 10.

¶ Dits van v(er)laginge(n) vand(er) tongen dats juchticheit⁶⁾.

Dit es die cure. Ierst purgiert den zieken met stinkenden pillen⁷⁾. of met trociskē van turbitte⁸⁾. Ende daerna so doet maken dese medicine aldus. ¶ Nemt .6. tarwen cornen wegens van claren nuwen euforie. ende also vele wegens drogere ende vetter vigen wel suver gepelt van haren pellen ende haer G 81c steerte ende alle die hertheit. Dit

¹⁾ In G een schets.

²⁾ C: Van apostemen onder die tonge. G: Van apostemen onder die oghen.

³⁾ In G ook een schets. ⁴⁾ C: alumen

⁵⁾ C: Van der crampen ofte spasmeringhen der tonghen. G: Vander spasme onder die tonghe gheheten den crampe.

⁶⁾ C: Van yechticheit der tongen. G: Vander niecten (mecten?) oft verlanginghen onder die tonghe.

⁷⁾ C: pillen fetidas

⁸⁾ C: cucurbite

stampet wel te hope. Daerna so stampet mede .i. luttel wits zeems rou. dit minct wel te gadere. *ende* dat wert te siene alse .i. latuarie vanden welken die zieke houde onder siin tonge nuchtern also groet als .i. bone. Hier met hebben
 C 37c. vele lieden gecregen die bate *ende* haer sprake.

CAP. 11.

¶ *Dits va(n) puuste(n) va(n)de(n) mo(n)t ende vande(n) vlage(n) ¹⁾*.

Die geneest also u vorleert es int capittel vanden puusten [ende vanden vlayinge vander tonghe G].

Ende esser hitte. so doetse also bloet laten in die hooft adre. *ende* met venteusen onder den kin. op dat si siin van heeter materiën of hete humoren. die gi bekent also
 G 81d. u vorleert es het en ware of die zieke ware te flau of te cranc. *ende* doet vort also u in tselve capittel vorleert es ²⁾. *Ende* na dat die zieke gepurgiert es. so wrivet sinen mont binnen met desen pulvere aldus. ¶ Nemt spodium *ende* datter toe behort. *Ende* comet van couden humoren so doet also u vorleert es. [Ende dair na wrivette metten zeeme *ende* metten atermente *ende* dair na dwaet den mont alsoet achter volghet G].

CAP. 12.

¶ *Dits van den tantvlesche ³⁾*.

Dits vanden tantvlesche daer dieken vele ongemaex in comt

ende sonderlinge dat men heet canker int gemeine. Maer gecon-
 firmeert canker van melancoliën en wert nemmermeer genesen. *Ende* G 82a. dat es alse die dingen siin swert *ende* moru. dat comt van humoren van bloede. *ende* van coleren geminct. *Ende* onderwilen van fleumen. *ende* dan so en siin si niet so swart. dan so siin si bleeker vele *ende* haer tanden ⁴⁾ stinken. want si vallen uten hoofde dmeeste deel. *Ende* het es oec omdat si siin bestopt binnen den mont. want wat dat bestopt es dat stinct saen. dat doet onse naturlike hitte. *Ende* dat proeft dus. stoket u tanden. het sal stinken dat giere uutbrinct.

B 132d.

CAP. 13.

¶ *Van canker in tantvlesch ⁵⁾*.

Dits vanden tantvlesche daer die canker in es. Het gevalt menechwerf dat die humoren reumatizeren dats vallen uten hooide int tantvlesch *ende* wert dat tantvlesch al vertich *ende* swert *ende* stinkende G 82b. *ende* moru *ende* bloedt gerne. *ende* dan so wert tpalaes vanden mont menechwerf oec quaet *ende* stinkende *ende* al gevlegen. dese cure es aleens aldus. ¶ Doet so dat u de zieke niet en bite es hi ione of out. daerna so dwaet den mont vanden zieken met souten warmen watere. of met aysine. Maer aysiin C 37d. nes niet so goet. want hijs con-
 trarie ⁶⁾ den tanden want hi loopt

¹⁾ C: Van puusten in den mont. G: Vanden puusten vander mont.

²⁾ De rest ontbreekt in C.

³⁾ Ontbreekt in C. G: Vanden onghemake int tantvlesch.

⁴⁾ G: materiën

⁵⁾ C: Van vulen tantvlesche. G: Vanden canker int tantvlesch.

⁶⁾ C: penetratijf

lichtelike ter wortelen van den tanden. ende dat deert den tanden. want het droge es ende cout bi naturen. ende het doreloopt met siere coutheiden die in hem es ende bi siere subtilre naturen. Mer sout water dat suvert ende droget. Ende daerna so suvert den mont van den bloede. ende vanden onsuveren vlesce dat daer contrarie ende quaet ende verrot es. dat so suldi ave steken entie tanden daer af rumen met enen stalinen instrumente ¹⁾. Ende alse gi den mont gesuvert hebt. so legter op met uwen vingere van desen pulvere alomme daert quaet es .3. werf sdages. dit es tpulver. ¶ Nemt gedrogede wortels van groeter confiliën ²⁾. groffels nagle. canele rode rose blade droge. niet daer water af gemaect es. Wantsi hebben al haer cracht verloren. scorssen van prumen gernaten. van elken even vele wegens. ende hier af so maect een pulver stampende in .1. motaliin mortier ende wel gesicht dore .1. teems. dits goet pulver daer toe. want het droget ierst ende daerna heilet. ¶ Ende dicwile so durkelt de mensee of bi vare of bi scaersheiden so lange dat het wert ene maniere van kankere of fistelen. Ende dit ongemac so suldi wel dwaen also u vorleert es. ende suveret ende droget. ende daertoe so besecht dit pulver gemaect also dander vorseide pulver was.

¶ Nemt canele. groffels nagle. noten muscaten. rose bladen. aluun

succarium. piretrum. die hoofden entie scaren van zee crabben. daden- C 38a. stene gebernt. scorssen van prumen gernaten. van elken even vele. Ende maect dit pulver also u vorleert es vanden andren pulvere ende doet also.

¶ Ende eist dat hier met niet B 133a. heilen en wille so wisen ons oude meesters. dat men die stede berne met heten goude. toten bodeme vander ziecheit ³⁾. Ende en geneset niet na dit bernen. so bedarfdatmen die stede ontvlesce ende ontdecke G 83a. dbeen datter vertich es ende droge ende dat uutdoe [metten instrumenten C]. anders so en geneset niet.

CAP. 14.

¶ Va(n) g(ro)ten vlesce an ta(n)t- vleesch alse spene(n) ⁴⁾.

Het wast menechwerf groot vleesch an dat tantvleesch alse spenen. dat men moet uut sniden ende latent uut bloeden niet te vele ⁵⁾. Ende daerna so legter op vanden iersten roden pulvere. Ende somwilen so en diedet niet dat ment uut snijt het en wast weder. waerbi ons oude meesters leren van surgiën. dat wi die stede souden bernen. ende dat bi crachte of het wast altoes weder.

CAP. 15.

¶ Va(n) clievi(n)ge(n) va(n) lippe(n) of bleine(n) of vlagingen ⁶⁾.

Dits van dat die lippen clieven. G 83b. het gevalt menechwerf dat groene C 38b.

¹⁾ In G drie schetsen.

²⁾ C: kersouden

³⁾ In G een schets.

⁴⁾ C: Van overtullighen vleesche in den mont binnen. G: Vanden spenen ane tantvleesch binnen in den mont.

⁵⁾ In G een schets van een mes.

⁶⁾ C: Van clevinghe der lippen. G: Van clievinghe of bleijnen of ane lichtighe aende lippen anden mont.

humoren van scarper coleren ten lippen (lopen). waerbi dat si vlaen of bleinen. *ende* dat met hitten. Ende daer toe es dit experiment naturaël omme te drogene entie hitte te coelne. entie bleinen entie vlagingen. ¶ Nemt dragant. amidum. peniden van witten sukere. van elken even vele. *ende* dit pulvert te gadere in enen mortier herde wel *ende* dan so temperet met rose watere alse .1. sauce. *ende* daer met so smert die lippen vorseit. Of smertse met oliën van rosen. ¶ Of nemt sumac. scalen van nokernoten tasscen gebernt. *ende* pulver van porceleinen wortele elx even vele *ende* minget met gescuumden zeme. Of bernet die scalen *ende* gadert die olie diere *unt* comt. dits oec goet daertoe. G 83c. ¶ Ende en wil die clove hier met niet genesen. so bescontse toten bodeme met goude¹⁾. en daerna so heilt die wonde.

CAP. 16.

¶ Vanden tantvlesce geswollen²⁾.

Men siet onderwilen dat tantvlesch swilt *ende* versceet vanden lippen *ende* van den tanden. bi welken dat si vele bloeden *ende* onderwilen so stinken si *ende* werden oec al swert of al vertich. Ter welker mesquamen men doet dit pulver maken. ¶ Nemt groffels nagle. canele. psidie. daden stene. aluun. succarijn. *ende* olive bladen [ana partes equales C]. dit stampet al tegadere *ende* maecter af .1. pulver

sichtende dor .1. zeve. Ierst so dwaet den mont wel met aysine C 83c. *ende* met desen wine aldus gemaect. Nemt wiin .1. deel aysiin .2. deel. G 83d. *ende* zeem $\frac{1}{2}$. de(c)l. *ende* wortel van slariën. diemen heet in latine B 133b. tapsus barbatus. scorssen van prumen gernaten diemen heet psidia in latine. gingbere. peper. piretrum. van elken even vele. dese dingen so stampet gersemlike. *ende* siedet al te hope .2. walme of .3. dan ziet dor .1. linen cleet of dor .1. stramijn. hier met so dwaet den mont. *ende* daerna so legt an tantvlesch dat vorseide pulver.

CAP. 17.

¶ Hoe dat tantswere toecomt³⁾.

Dits van ongemaken van tanden die sweren. dat comt ondertiden bider magen scout⁴⁾ *ende* onderwilen vanden herssenen. of van hitten of van couden. van hem beiden comende bi druppingen. dewelke comen storttende na lanx G 84a. den zenewen die siin vaste an die tanden. vanden welken hem comen die beseflijcheiden. ¶ Ende comt dese zeerheide van humoren dalende van den hoofde. so es die sweringe scarp *ende* stekende met steecten. *ende* met hitten int ansichte. *ende* luttel swillen. Ende comet vanden hoofde van couden humoren. so es die sweringe mindre C 38d. met sweringen vanden hoofde *ende* met blecheiden vanden ansichte. *ende* luttel swillingen. ¶ Ende comt

¹⁾ G: aldus ghesceden (schets)

²⁾ C: Van dat tantvlesch zwellet. G: Vanden tantvlesche ghezwollen *ende* ghesceden vander lippen.

³⁾ C: Van zweeringe der tanden. G: Hoe die tande zweeren *ende* waer af.

⁴⁾ C en G: sculden vander mage

die sweringe vander magen ende dat bi vervulten ende van hitten so sweren die tanden zere met droochten ende met scarpheiden in die kele. ende dorst met bitterheiden in den mont. ende dat doen die coleren die haer principale humoren sijn. ¶ Ende comtse van vercoutheiden vander magen so comt hem dieken suerheit uter magen ende vele spekels. Ende als vanden herssenen comen. dan geduret si bi wilen .10. uren. of onderwilen alden dach sonder vergaen. Ende comtse van der magen. so en geduert die zeerheit maer .1. ure of onderwilen .2. ende dan so stelpse. Ende onderwilen so comtse weder.

G 84b.

CAP. 18.

¶ Dits die c(ur)e va(n) tande(n) die sweren (ende) sond(er) gaten ¹⁾.

Also die tanden sweren entie sweringe comt van heten humoren ende van heter spisen dan hout cout water in den mont. dit sal die sweringe veriagen dapperlike. ¶ Ende comt si van couden humoren. of van couder spisen. so doet hem olie van oliven houden in den mont entie warm daerin gedaen. dat sal die tanden verwarmen entie sweringe stelpen.

C 39a.

Ende werden u tanden eggelich dats bomich. so eet case. of [groene C] perceleine. of cuwet warm was. ¶ Ende comt die sweringe van hitten uten hoofde comende van reumen. dewelke die humoren doet dalen also u vorleert es. dwelke

G 84c. gi moget kennen

bider verhitheit vanden ansichte B 133c. ende bider roothheit vanden tantvlesce ende swillingen. dan so doet den zieken bloet laten in die hoofd adre. Ende dies ander dages in de .2. blauwe adren onder die tonge. Of en ware dat hi hem niet en plage te bloetlatene. of hine ware te jone of te cranc. Ende daerna houde in den mont olie van rosen geminct met aysine. ende alst verwarmt so vernuwet met couden. Ende hem hulpt wel datmen hem gietet in die ore an die selve zide daer die sweringe hout warme olie van rosen geminct metten virendeley aysiins. ¶ Ende comt die tantswere van heten humoren ende dat swerlike. so es dese raet boven allen andren medicinen. ende dits menechwerf geproeft. Nemt zaet G 84d. van belrike in latine jusquiamus ende dat wit. niet tswerte. opie. van elken .2. 3. ende .1. ¶ apiesaefts ²⁾. C 39b. die stampt al tegadere te stucken ende tempert met aysine dickere dan zeem hieraf maect bollekinen also groet also bonen. van den welken gi sult leggen .1. opten tant diere sweert. ende dat duwet vaste metten tande diere iegen staet bitende. dit verdrijft die sweringe ende maect den tant eggerech ende onbesefflike. waeraf gene vrese en es. nochtan dattie tanden besefflike siin hoe dat si siin bene. ende comen van des vader nature also dandere been siin. Also mense verliest si comen onderwilen weder. maer ander been en comen niet weder. mer daer comt in die stede vanden verloornen

¹⁾ C: Van groeten zweeringhen der tanden. G: Die cuere vanden tanden die zweeren sonder gate.

²⁾ C: Nemt saet van belden crude. wit mancapinsaet apium elcx .3. 2. semen apium .3. 1.

G 85a. benen bi den voetsle van naturen .1. gecnoes in latine porus. carnoydes. Ende na den .4. dach so hout in den mont olie van rosen daer mastic in gesmolten es. ¶ Ende eist dat coude humoren comen in die tanden of daer omtrent. dat kent bi der leliker ¹⁾ varwen. dan en comet geen hitte. no int ansichte no int vleesch. vanden welken tanden gi dese humoren selt purgieren met pillen cochiën. of met yera pigra galieni. Ende houde daerna in den mont triacle dycessarum diemen aldus maect. ¶ Nemt genciane. aristologia longa ²⁾. mirre. lauwers backen. dit pulvert wel in .1. mortier cleine ende daerna so temperet met gescuumden zeme ende van desen

G 85b. so hout in den mont. Ende van deser selver medicinen so doet .3 drople drupen in dore an die side daer die tanden sweren. ¶ Nemt olie van oliven .2. 5. aysiin .1. 5. colocynthide. peper. elx .1. 5. dit doet zieden in .1. vat opt vier staende in .1. ander vat met watere. hieraf so doet drupen [int doghe G] als u vorleert es.

B 133d. ¶ Noch piretrum gecuwet ende gehouden in den mont tusschen dien tanden die sweren. het verteert die humoren ende treect die reume uter magen. ¶ Noch rute gesoden in wine ende dat geplaekest optie sweringe vander caken. benemt die sweringe ende droget die humoren. ¶ Noch piretrum. stasifagre zaet. ende groene van spaengiën. elx even vele wel G 85c. cleine tegadere gestoten. Ende dat gedaen in .1. sackelkiin van nuwen

linen cleden also groet als dat vorste deel van enen dume. Ende cuwet tusschen de tanden diere sweren. dit sal doen die humoren uutlopen by scotel vollen. ende emmer en swilget dit niet. ¶ Noch cuwe .1. clijster loecs ende bint die opten arm an die zide daer die sweringe es bider hant opten puls. dat sal trecken alle die humoren entie sweringe uten tanden. Ende daer en geen gat in en es. daer eist proper. ja ende al dat hier verscreven es. [Een poeder dat alderbest es jeghen die tant zweere.

¶ Nemt piretrum ende dat saet c 39c. van staphisagria. ende spaens groen partes equales dit wel cleene ghemalen. ende ghedaen in een cleen sackijn van nieuwen lijnwade alsoe groet alsoe dat vorste ledt van uwen dume ende dat leght tuschen den tanden. Dat sal de humoren hute doen loepen ende emmer spuwet die humoren hute ende hoet datsi niet ne gaen in dinen lichame. ende al dit ende dat vorleert es dat es seer goet den tanden sonder gaten C].

CAP. 19.

¶ Dits van den tanden die siin gegaet ³⁾).

Het gevalt menechwerf dat tanden siin gegaet. dewelke reume G 85d. sendet die vertege humoren diere gaten in maken. Ende onderwilen doent worme diere in wassen. dewelke gi moget kennen. want alsoe die worme stille liggen. dan so en sweren die tanden niet. Mer als roeren so swerense ⁴⁾ ¶ Ende

¹⁾ G: bleeker ²⁾ G: rotunda

³⁾ C: Van quaden gaten in der tanden. G: Vanden tanden die ghegaet siin.

⁴⁾ G: dan heeft men pine

eist dat twevout tanden siin dor-
gaet *ende* niet en sweren no wan-
kelen. so wert grote vrese dien
tant uut te treckene. *ende* daer
heeft menech af gehad groet
meskief dat hijs nemmermeer en
genas. *ende* vele sijnre bleven doet.

C 39d. Ende diere bliven levende haer
caken versweren menechwerwen.
ende dan comender uut scaelgiën
vanden cakebene. *ende* daer bliven
in lopende fistelen. entie caken
bliven ewelike groet. Maer daer
wakelen sijn. daer en es geen vrese
an. ¶ Ende en wildise niet doen
trecken *ende* si vaste staen. so

G 86a. doet also ons oude meesters leren.
Nemt olie van oliven .1. 3. maiorane.
tsaet van coocten. in latine cecuta.
elx . $\frac{1}{2}$. 3. dit doet spelen al te
gadere. Ende daerna so hebt .1.
cleine yseren pipe. *ende* in die
pipe sal gaen .1. yseren priemkijn
(fig. XXXIV)¹⁾. dat an dende sal
wesen gegloyt *ende* dan gesteken
in die olie vorseit. Ende dan dat
priemkiin steken dor die vorseide
pipe int gat vanden tande .7. werf.
ende wacht dat niet en berne die
lippen no dat tantvleesch. Ende
bi desen sal vele waters lopen
uten tanden *ende* uten mont.

¶ Ende eist dat gi emmer desen
B 134a. tant wilt doen trecken. so nemt
die scorssen vanden moerbesibome.
ende piretrum elx even vele. dit
C 40a. stampet met aysine in die zonne.
G 86b. *ende* latet drogen daer in. dit pulver
doet omtrent den tant. dien gi
wilt doen trecken. ierst den tant
ontscoyt van sinen vlesce met .1.

instrumente (fig. XXXV)²⁾. ¶ Noch
nemt die mele van sporiën *ende*
tempertse met amidumme. dit doet
tselve. ¶ Echter piretrum gepulvert
ende getempert met starken aysine
.40. dage in den zomer³⁾. *ende*
gestreken tusseen die tanden enten
tantvlesce. dit doet den tant so
wankelen dat hi goet es uut te
halene *ende* oec onderwilen son-
der tang⁴⁾.

CAP. 20.

¶ Van swarte(n) tanden wit te
makene⁵⁾.

Heeft iemen swerte tanden *ende*
lelijke. die salse suveren *ende* witten G 86c.
eist dat hise dicken vrijvet hier
met. ¶ Nemt gersten mele *ende*
also vele zouts. *ende* maecter af
deech met zeme. *ende* dit bewimpelt
in panpiere. entie bernet in enen
oven. van welken gi nemt terden-
deel. crede vitsen gebernt te
poedre. calc van eyer scalen. ciperi.
aluum. van elken .2. deel. die C 40b.
scorsen vanden coden in latine
citrus. entie droge. canfer. van
elken .1. deel. dat es vanden iersten
.3. 3. van den andren .2. vanden
derden ene. van al desen maect
pulver stampende in .1. mortier.
ende zachtende dor .1. zeve. Met
welken gi wrivet dat tant vleesch
daer die tanden swert siin. het
suvertse *ende* maecse wit⁶⁾. ¶ Een
ander pulver omme swerte tanden
wit te makene *ende* te genesene
dat tantvleesch dat geten es van G 86d.
humoren. dewelke die quenen heten

¹⁾ G: aldus gemaect: 2 schetsen.

²⁾ C: sonne

³⁾ C: Van leelicken tanden te zuveren *ende* schoen te maeken. G: Vanden
zwarten tanden.

⁴⁾ De rest van dit Cap. ontbreekt in C.

⁵⁾ Ook in G een schets.

⁶⁾ In G schets van een tang.

canker. ende seggen onderwilen witten canker. ende onderwilen roden canker. ende onderwilen water canker. Ende hieraf so en maken die auctore geen gedinckenesse. mer si spreken van canker ende seggen wat canker es bi proefeliken redenen. alsie u sal leren als die tijt sal comen daeraf te leerne. ¶ Dits tpulver daer ic af begonste. Nemt canele. groffelsnagle. antofolij. spica nardi. wierooc. mastic. wel witte tarwe. die voeten van credevitsen. daden stene gebernt van olive stene. dit stamp al te gadre ende maecter af .1. cleine pulver sichtende dor .1. teems. Hier met so wrijft die tanden. ende legget op tantvleesch dat daer geten es. ¶ Noch .1. ander dat nuttelijc es den tant-

G 87a. vlesce dat geten es. ende daer de mont stinct.

B 134b. Ende oec daer die tanden uuttallen. ¶ Nemt levende calc. levende sulfer. operment elx . $\frac{1}{2}$. 3. peper gebernt. scorsen van cauworden. van elken .2. 3. root wolliin cleet cleine gesneden te stucken in driën. een blat outs percaments wel te stucken gesneden. dit so ziedet in enen nuwen erdenen pot in starken aysine. ende alst heeft gesoden een stuc. so salmen teale in doen ende dat operment gepulvert vanden sulfere daerin. ende daerna tpulver vanden pepere ende vanden scorsen daerin nu deen nu dander. Ende alst al geminet es so set den pot vanden viere. Ende alst begint vercouden. so doeter in dat vorseide cleet te

G 87b. stucken gesneden. ende dat so roert wel overeen. Ende van deser gemingder so maect bollekine ende droochse in die zonne. Ende als gijs hebt te doene. so pulvert .1.

bollekijn in enen mortier. met welken pulvere gi wrijft wel beide tanden ende tantvleesch. Ende daerna over een lanc stuc so hebt aysiin daer in gesoden es die wortel van slariën in latine tapsus barbatus. Ende daermet so dwaet wel den mont. dit doodt den canker. Ende alse die canker gedodet es. so legt op tantvleesch dit pulver. ¶ Nemt rode roseblade. canele. groffelsnagle elx even vele. hier af so maect .1. pulver stampende in enen mortier ende sichtende dor .1. teems. dit heilt ende benemt den stanc vanden mont.

¶ Ende alse de mont binnen es gevlegen entie tonge. so nem die G 87c. gomme die loopt uten kersbome. ende uten pruumbome. ende dese doet smelten in rose watere. ende dat hout in den mont. het salne doen genesen. ¶ Dits oec goet. zeem .1. deel ende aysiin .1. deel ende daerin .1. luttel spaens groene gepulvert.

¶ Explicit liber de ore etc.

Hier soe eyndt dye bouck vander mont ende begint dye bouck vanden oren. Ende alre yerst wat dore es ende dye scepenesse ende dye ziechede diere in mogen comen. G 87a.

Dits die tafele vanden vijften boeke ende sprect vanden oren ende heeft 9 capitlen.

.1. Ende sprect ierst wat die ore es.

.2. Van sweringen vanden oren.

.3. Hoemen die sweringe curen sal.

.4. Van wormen gelopen in die oren.

.5. Van dingen die vallen of risen in doren.

.6. Van watere gevallen in doren.

.7. Van lopenden oren ende stinkende. van fistelen.

.8. Van rutingen in die oren.

.9. Van doofheiden vanden oren ende dat es dat leste capittel ¹⁾).

B 134c.

G 87d.

ie oren vanden mensce heeft God gemaect ende gestelt an thoof omme daer met te hoorne. beide van datter verre es ende van datter bi es. Ende t gat vanden oren dats int herssenbecken. ende daer af es .1. an ²⁾ die rechter zide vanden hoofde ende .1. an die luchter zide. dewelke gaten siin gewassen crom alsoet gode goet dochte Ende aldus so maecti dit werc. ende niet allene in den mensce mer oec in alle creaturen. Die herssenen vanden mensce die .1.

C 40c.

G 88a.

led siin vanden principalen leden. vanden welken datter siin .4. alsoet vorleert es int capittel vanden herssenen. int welke siin die vijf sinne. zien. horen. rieken. smaken ende beseffelijcheit. dwelke es gedinknisse ende gepeins. ¶ Die gaten vanden oren die siin crom. dats om dat de luut niet vloeginge in en soude mogen vliegen. want het soude diewile quetsen die zenewen. bi wies bevoelenisse wi horen. Dese zenuwen comen uten herssenen. also dandere zenewen doen die de mensce over hem heeft. Mer dese zenewen maken daer .1. nette nauwe gebreit. dat nature doet. Ende alse dit net suver es van humoren ende onbelemmert. G 88b. so hoort die creature wel. Ende soet meer belemmert es so de creature qualiker hoort. want alse C 40d.

¹⁾ G: Hier beghynt den bouck van den oren

2 Vander sweeringhe dye moghe comen in die oren

3 vander zweerne int doren ende hoemense cuereren zal

4 van lusen oft van wormen dies ghelike die int doren lopen

5 van enegen dingen dat valt int dore als coren oft sant ofte steene oft ander dinck

6 van watere gevallen int dore

7 van dat dore lange heeft ghelopen ende stinct twelke men heet fistel int dore

8 vander rutingen in doren

9 van doefheden int doren

10 vanden bulten op thovet

Dye scep(p)enisse vanden oeren, haren dienst voren

C: Hier beghint den bouc van der oren

Hier ent den bouc van den monde. Ende hier nae comt den bouc van den oren ende alder erst wat dat die ore es ende die sceppenisse der of.

Die taffele der of

van de zweeringhe der oren

van de cuere die zweeringe in de oeren

van de wormen in de oeren

van dat yet ghefallen es in der oren

van water in der oeren

van den fistelen in de oeren

van rutingen in de oeren

van der doeftheden in der oeren toe comende

Die mesquame der oeren

²⁾ In C ruimte opengelaten, waarin later is geteekend een ruwe schets van een stoombad.

dat net es alse .1. dicke vel. so en hoort die mensee niet. Ende dese cromme gaten int herssen-becken die maecte nature om datter geen hitte no coude en soude in comen haestelike no luut. want het soude te zere quetsen die besseffelijcheit vanden zenewen vorseit. Ende die ore es buten den herssenbeckene gecnoesich niet been no puur vleesch. want het soude te lichte luken. ende waert beinen en soude niet mogen vouden. Dus hevet nature gemaect enoesich. dwelke niet en es te hart alse dbeen. ende niet te moru alse tfeesch es. Ende aldus behoret. want het moet altoes open siin om te bat te hoorne.

CAP. 2.

G 88c. ¶ Van d(er) sweringe(n) va(n) der oren ¹⁾.

Die sweringen vanden oren die siin onderwilen sonder sweren die men heet in latine apostema. of sonder fistelen. Eister sonder so eist met quader complexiën. die van verhitheiden comen. dwelke gi moget kennen bi scarper sweringen die in dore es. ende bider hitten. ende bider rootheiden.

¶ Ende alst also es van hitten. so ziedet bonen die gepelt siin in een potkiin met watere wel gestopt. so datter geen wasem uut en mach. ende daerover so stooft die ore met enen trachtere die pipe houdende in die ore. Ende eist bi vercoutheiden. so sietse in wine ende stooft die ore alst vorleert es daert comt van hitten. ¶ Noch gewarmde evene. entie gedaen in

een sackelkiin. ende dat behouden G 88d. ende geduwet in dore also warm alse die zieke mach gedogen. dits sonderlinge goet. ¶ Noch doet spelen in .1. potkiin water. ende doet vanden viere. ende doeter in een hantvol bladere van roden rosen. ende bloemen van violetten. ende ontfaet dien doom in dore met enen trachtere. Of es die materie van couden humoren. so doet dat vorseide met wine dies gelike. ¶ Dit plaester es goet gewisselt alsoet vorseit es. Nemt rose bladere. alsene. bivoet. ¶ Noch olie van bittren amandelen. of olie van muscelijn .2. drople of 3 warm gegoten in die ore. dats goet. ¶ Noch die crumen van gewrachten ²⁾ brode gebriselet ende gesoden in borne ende daer met gedaen doders van eyeren ende olie van rosen dit wel geminet al tegadere entie ore gestovet. ende dit warm daer op geleit. es goet. ¶ Noch aenden smout .2. drople of .3. daerin gedrupt warm. dats goet. Ende legt die zere ore opwert. ende legt lange optie goede ore so sal die medicine mogen lopen daer die zeerheit si. Ende eist in beiden oren. so medicineert onderwilen deen ende onderwilen dandere. Ende wat gi doet in die ore. dat doeter in warm. Ende wat gi doet in dogen dat doeter in cout.

CAP. 3.

¶ Dits hoe datme(n) die sweringen i(n) die ore(n) curere(n) sal ³⁾.

Dits van sweren in die oren ende hoe mense cureren sal. Ierst meret of die ore es bestopt. ende eist .1.

¹⁾ C: Vander zweeringhe der oeren ende der pinen. G: Vander pinen in dore te versiene.

²⁾ C: ghebacken

³⁾ C: Van die zweeren die wassen. G: Vander zweeringhen in dore die cuere daertoe.

swere. dan legter op dit plaester aldus. ¶ Nemt versce vigen entie stampet ende tarwenbloeme. ende rosiin sonder steen van elken even

C 41b. vele. ende doeter toe .1. deel zeems

G 89b. ende botren. dat niet te dunne en si no te dicke. Ende dit legt optie ore heeter dan laeu. dits goet.

¶ Noch nemt vette figen ende rosiin sonder stene. swinen smout. ende zeem hiermet doet als u vorleert es met den andere plaestren.

¶ Ende also die swere tebroken es ende daer etter uut loopt. so mac dese salve aldus. Nemt .1. luttel smouts van glase. ende noch vele zeems ende

B 135a. dat vergadert tere zalven. ende smeeter met .1. wieke gemaect van stoppen of van linen cledren. ende steese in die ore. dese zalve suvert ende heilt ende droget. ¶ Noch bernt esseen hout [metten eenen hende int vier C] entie wacheit diere tenden uut loopt. die houdt ende bestadet in .1. glasiin viole. dit verdrijft die zeerheit van den oren.

CAP. 4.

¶ Van worme(n) of luse(n) gelope(n) in die ore(n)¹⁾.

G 89c. Also enech worm si gelopen in die oren so stampet die [groene C] scorsen van nokernoten ende dat sap daer ute geduwet dat dropet in die ore al vol ¶ Of nemt sap van alsenen of van persekers bladren. ele doet dies gelike. die bitterheit doodt die wormen. siint orwormen. lusen of vloyen ende dies gelike van misseliken andren wormen.

CAP. 5.

¶ Va(n) misselike(n) dinge(n) dat C 41c. vall(et) i(n) doren. etc.²⁾.

Also enech dinc valt in die oren. also coren of stene of dies gelike van andren dingen. so salmen doen ademen enegen vrient van dien zieken in die ore daert in es so dat die ore al nat si gemaect binnen met den lauwen ademe. Ende daerna so hale sinen adem zere in. of tote hem sugende. aldus so sal hi mogen sugen ute dat daer in die ore gevallen es. Of gietet olie van rosen in die ore al warm. eist een kerselsteen of .1. ander steen dat sal die ore maken al glat. Mer eist een tarwen coren of erwete of vitse of bone citri lupini. of ander dinc also grane. so en gietter niet in die olie. want het souder met te zere wassen bi der wacheit vander oliën. Ende daer G 89d. na so nemt .1. lange naelde entie si gevouden also ene cricke³⁾. Ende de cricke steet in die ore tote dattie cricke of haec leden si den steen. ende dan so keret die naelde so dat die cricke si onder den steen. ende also doet den steen comen treckende opwert ute. ¶ Dits ene ander maniere. Nemt .1. wel slecht stroëlkiin of stoxkijn. ende dat blonc ende slicht ten ende gemaect⁴⁾. ende net dat slicht endekiin vanden stoxkine in terbentine die tay es ende houdende also lijn. dit so steet in die ore. eist graen of steen. het salre an C 41d. cleven. Het staet so onderwilen

¹⁾ C: Van wormen in der oeren. G: Van wormen in dore.

²⁾ C: Van dat eenich dinc valt in de oere. G: Van steene tande corne die onder tijden vallen int doren.

³⁾ In C een grove schets; in G: langhe naelde ende dye zij gevouden ten eynde dair die poynt es aldus: schets van een naald met omgebogen punt.

⁴⁾ In G een schets.

dat ment *niet* uut gecrigen en mach
om dat so diepe es daerin gesteken
G 90a. met onwisen handen. dat men
den genen diet heeft in dore moet
sniden int hole vander ore met
enen scerse. Ende men moet sniden
so diepe. datmen die dingen
B 135b. die in die ore siin mach opwert
lichten van onder. mer hieran es
grote vrese ¹⁾. Nochtans so es beter
quaet dan noch arger.

CAP. 6.

¶ *Va(n) wat(er)e gevalle(n) in
die oren ²⁾.*

Alsoe water valt in die oren hier
op wijst galienus dit. ¶ Nemt .1.
droge bies. of een wilgen roedekiin
wel gepelt [aldus (*schets*) ende dat
steet int dore G]. Ende an dende ³⁾
dat buten der ore es sal siin was.
ende dat doet bernen [met eenre
G 90b. kersen aldus (*schets*) G]. dat vier
sal dat water al tote hem trecken.

CAP. 7.

¶ *Va(n) ore(n) die la(n)ge hebbe(n)
geloep(n) (ende) stinke(n). (ende)
da(er) fistel in is ⁴⁾.*

Het gevalt dicken dat die ore
loopt ende dat van langen tiden.
C 42a. so dat stinct datter uut loopt.
vanden welken die zieke heeft
grote mesquame ende sweringe
ende scofieringe. dit heet .1. fistel
in die ore. dese manieren ⁵⁾ liggen
int hole van den oren daer men
niet toe en mach comen met wicken.
Ende dat etter dat hier uut comt.
soet meer verkeert vander witter

varwen. soet arger es want eist
gelu. so eist van coleren. ende eist
swertachtech. so eist van melan-
coliën. ende rootachtech eist van
bloede. ende eist witachtech. so
eist van fleumen. Hierto so be-
hoefde den zieken dat hi hadde
enen meester die wel conste sur-
giën ende phisike. bi medicinen
te purgierne die humoren die desen G 90c.
loop houden. Ende daerna die
surgie die wijslike soude suveren
die humoren. of die stede daer die
loop uut comt. ende daerna drogen.
dats heilen purgieren alsoe met
pillen cochias ende met yera pigra.
dwelke ware vreselijc enen uncon-
stegen meester te bestane. ¶ Ga-
lieen die verbiet dat men gene
vertege zalve den zieken en doe
in siin ore. bi welken hi raet den
surgijn mentiche. dit cruut comt
uut spaengiën. Ende es gemaect
ende gedroget van enen crude heet
celidonia agreste. dit nemt ende
temperet met aysine wel slecht.
dit so giet in die ore al warm.
¶ Ende alsoe dese loop es nuwe so
mogedi nemen tsap van witten
wilgenbladen. ende gietet daer in
dies gelike. ¶ Of tempert rasis C 42b.
[witte C] zalve met oliën van rosen G 90d.
wel dunne. ende gietet oec warm
daer inne. ¶ Ende eist dat lange
heeft gelopen. so dat ment heet
in latine egritudo cronica. so nemt
mirre. aloës. olibanum. sarcocolla.
sanguis draconis. elx even vele.
dit pulvert cleine in .1. motalen
mortier. ende sichtet dore .1. die
linen cleet. dit so stroyt in een

¹⁾ In G een *schets* van een mes.

²⁾ C: Van groete onghetempertheit in der oeren. G: Daer water valt in dore.

³⁾ G: dat ander ende

⁴⁾ C: Van groeter lopinghen der oeren. G: Vander fistel in doren ende lopet aldus.

⁵⁾ C: materie

wieke die gesuvert es met suveren zeme. dese wieke

- B 135c. sostect die wile in die ore. Ende eist dat niet en mach comen ter stede daer die zeerheit es. so tempert dit vorseide pulver met aysine. ende met borne. ende gietet in die ore. ¶ Ende eist al te out ende het al te lange gelopen heeft. so maect dit aldus. Nemt dat roesteghe van ysere gescrepen. ende dit pulvert wel cleine. ende tempert met starken aysine. ende dit doet zieden in een yseren
G 91a. vat tote dat al versoden es. Dus so doet versieden .7. werf deen achter dander. Ende daerna so pulveret wel cleine. ende ziedet met aysine tote dat becomt also dicke alse zeem. Hier af so doet in die ore so datter in lope toter steden daer die zeerheit es. of daer si vergadert es. Dit heilt ende droget oude lopinghe van oren. ende benemt die sweringhe diere in es.

CAP. 8.

¶ Van rutingen i(n) die oren ¹⁾.

- C 42c. Het comt dicken rutinghe in die oren. van den welken goet ware dat hem thoofte ware wel gepurgiert met pillen cochijs ende met pigra [ende die pillen salmen hem gheven des snachts alsi hi eenen slaep gheslapen heft. alse die mage ydele es ende dan weder der op slapen. Ende dit suldi hem gheven C] op dat hijt ²⁾ niet en heeft gehad van dat hi was geboren. want heeft hijt so lange gehad. so verliest die meester sine pine entie zieke sinen cost [ende die stonde C]. ¶ Die rutinghe heeft ende qualike

hoort. dit ware hem goet. Nemt G 91b. olie van bittren amandelen. ende daer in so tempert ene van desen pillen gemaect aldus. Nemt die sculpen van coloquintiden .1. 3. bevers cul. aristologia rotunda. tsap van alsenen. van elken $\frac{1}{2}$. 3. euforie .1. 9 of 15 tarwen cornen swaer wegens ende elc siin gewichte hebbende. dat men pulveren mach. dat salmen wel cleine pulveren. ende daerna so maecter af pillekinen metten vorseiden zape. dit droopt in die ore. Mer te voren so hebt gesoden maiorana. alsene. ende sticados arabie in watere gesoden. ende stovet den zieken wel die ore. of beide es hi in beiden oren ziec ³⁾. ¶ Dits oec goet. Nemt wel wit wierooe .1. 3. hier af so maect dunne zalve wel cleine G 91c. gepulvert ende getempert met suveren zeme gescuumt. dit so droopt in die oren. het esser goed in gedaen al laeu.

CAP. 9.

¶ Van doefheide(n) i(n) die oren ⁴⁾. C 42d.

Alse die mensche doof es ende dat gedueret .2. jaer of .3. hem en es niet goet te hulpene. want die humoren hebben so belemmert die zenewen daer wi bi horen. dat mense niet en mach afgetreken no bi medicinen die men geeft eist ten mont no

bi dat men giet in de oren. B 135d. Nochtan so esser vele af gescreven dat den menegen heeft geholpen. Dus so eist goet geproeft ter avonturen oft hulpen mach. ¶ Ende raden enege meesters. dat men

¹⁾ C: Van rutinghe in der oeren. G: Van rutinghe in die ore.

²⁾ C: die rutinghe

³⁾ G: metter potte aldus: *schets van een instrument.*

⁴⁾ C: Van doefheit der oeren. G: Vanden doefheden die vanden ouden comt.

neme amete eyeren. tectiken. blade van ruten. dit gestampt wel te gadere ende gesoden in olie van
 G 91d. oliven. dan gewrongen dor .1. linen cleet. Hier af so droopt in die oren .1. dropel. daer na so stopt die oren al met catoene. ende smeret die oren buten met der vorseider oliën. dit doet den doven horen. ¶ Noch nemt enen enioen. ende snijt die herte ute. ende dan vullet dat gat met oliën van oliven. ende laettene aldus staen tote dat gi vint tusseen scorssen of pellen cortte wormekine ende ront met swertten hoofden.
 C 43a dit so doet zieden in olie van oliven. dit droopt den zieken in doren. dats goet. ¶ Sulke meesters seggen dat smout van haselpuden alse mense ziet. dat smout gedroopt in die oren die doof siin. dit es proper om met te genesene die doofheit. ¶ Noch pelt ene elijster loox. ende daer met so doet terdendeel wiinsteen. ende een
 G 92a. luttel aluuns dit so stamp al wel te gadere ende cleine. ende dan doet .1. luttel zieden in aysine. daerna so latet coelen. ende alst tsap gaet te gronde vanden vate daert in gesoden es. so ziet ende bestadet in een glasiin vat. ende van desen aysine. so droop warm in die oren dits goet iegen doofheiden van oren. [Noch een ander. Nemt ruta. absincij recentes. ana. ende dese twee cruden vorseit salmen sieden in wine petou ende alst ghesoeden is dan dat in een eerden vat ende doeter den siecken sine oere over stoven een huere ofte .2. ende altoes warme. Ende is hem de doefheit toe commen van buten. hi salse

verliesen. ende comt hem de doefheit van binnen het en sal hem niet helpen maer het en scaet niet dat ment prouft. het mach helpen ende niet deeren ende ic yperman placher mede te werkene jeghen doefheit die van buten c 43b. commen was C].

Ende hier met si ons nu gnouch hier af.

[Van te ghenesene bulte opt hovel¹). G 92a.

Die leeringhe van te ghenesene bulten op thovel dair nes ander redene toe dan dat men neme .1. sceers aldus ende dat men snyde²) eenen snede alsoe lanc dye bult es groet ende al ute te halene detter datter in es ende te brekene den zack dair detter in heeft gheleghen. Ende steet vol dye wonde van

copperode gepulvert oft van G 92b. zoute omme te verteerne dat weye vleesch dat detter heeft gemaect zo quaet. Eneghe meesters die snyden .1. cruus maer beter es dye mynste lixeme wair dat zij danne dye meeste. van desen bulte zo vallet thaer ute alsoe verre alse detter gheleghen heeft dat sal weder wassen het ne ware datment te lange hadde gelaten dair in also. wair bij dat detter hadde geverticht die wortel van den hare. Dese wonde so geneest zoe ander wonden ne ware wacht u vanden weyen vleesche datter gerne in wont dair zijt u altoes vore wachtende dat ghijt so destruweert te tijde dat ne gheene macht en heeft te groyen.

Hier endt die bouck vanden hovede. Ende hier begint dye boeck vander keelen.

Hier endt den boeck vanden G 92c.

¹) Ontbreekt in B en C.

²) Schets van een mes.

hovede bynnen haren eynde. Ende dairna vanden oghen ende dair na vander nese. Ende dair na vander mont Ende dair na vanden oeren beyde van wonden ende van ziecheden vanden leden ele bij hem zelven. Ende es dye eerste pertye vanden boeke. Bydt over dye ziele vanden ghenen dye en maeete dat hij moet met gode wonen G.]

L 161a. Dits die tafele vanden sesten boeke int welke men sal spreken van den halse ende vander kelen.

.1. Ende ierst die sceppnisse daer af al toten scoudren. Anothonomie.

.2. Van wonden in den hals gesteken of geslegen.

.3. Van ysopagus gewont daer de spise dore gaet.

.4. Van wonden in den roepere achter.

.5. Vander squinanciën van welker siin .3. manieren.

.6. Van branken of amandren. dats swillinge.

.7. Van ranula onder die tonge.

.8. Van grane of bene gescoten in die kele.

.9. Van bocium an de kele. dats .1. aposteme.

.10. Van scrofulen datmen heet sconinx evel.

.11. Van scrofulen of glandulen te snidene.

.12. Van scrofulen of glandulen uit tebroken ¹⁾).

C 43b. ¹⁾ C: Hier enden alle de boucken van den hooft ende hier beghint die ander pertie des boucs. ende alder erst van der kelen ende den halse. ende alder erst die scippenisse daer binnen.

Die taffele der of.

Van den wonden in den hals

Van den wonden in den roupere

Van der squinanciën

Watter lancfranc of ghevel

Van brancken ofte amandelen

Van der apostemen heet ranula(?)

Van eenighen dinghen in der kelen

Van der bootsen ofte perfijt

Van sconinxs evele

Van scrouffelen ofte glandulen te snidene

Van hute brokene scrouffelen

Van der mesquame der kelen.

G 92c. G: Hier beghint die andere partie vanden bouke

Hier beghint die ander pertye vanden boeke vanden halse ende yerst die scep(p)enesse dair af toten scouderen.

1 Vanden wonden dye mogen vallen inden hals geslagen

2 ende vanden vreeseliken wonden inden hals ghesteken

3 ofte in dye (kele?) ofte van ysopagus gewont dair dye spise ende dranck dore gaet

G 92d. 4 vander wonden dye vallen in den roepere bachter oft voren

5 vander (s)quinantiën van den welken zijn .3. manieren

6 vanden huve dye es verlenghet ende te zwellen

7 van branden ofte amanderen

8 vander quynancie ende wat lancfrancken geviel indye stede van mylanen

9 van eenre aposteumen dye men heet ranula onder die tonghe

10 van enen grade van enen vissche ofte been verscoten of verwerct in dye keele bij onghewalle wat men daertoe doen zal

CAP. 1.

¶ *Van der kelen.*

B 136a.
G 93a.
L 161b.

C 43c.

G 93b.

Dore die noot dat ele surgijn es sculdech te wetene hoe die leden van den mensee binnen siin gemaect. waerbi dat hi mach kennen hoe die vresen sijn die daer mogen vallen of gescien van wonden. so scrivic u voren de sceppenisse vander kelen voren. ende vanden halse achtere. Ende segge ierst dat siin in den hals .7. been ele van den sevenen versceden bi hem. Dese siin gevoucht an therssenbecken met vele gebinden. diewelke alsule¹⁾ siin bi naturen dat si mogen crimpen ende recken omme thoof te keerne ter ere ziden ende ter andere alsoet noot es. Ende daer siin oec vele starker gebinde. bi welker startheit die mensee mach dragen op thoof swaren last. dat die cranke niet souden mogen dragen. ¶ Dat

ierste been en sterkelike gebonden met den andren [dat hem naeste es C]. ende dander es also gebonden metten derden ende terde metten .4. ende tierde metten vijften. ende tjiifte metten sesten ende tseste metten sevenden. Ende tsevende metten gebeinte vanden scoudren. of vanden rugbene. dwelke sevende es oec slaplike gebonden an dachtende. dwelke es dierste vanden rugbene. ¶ Ende uut desen .7. vergaderingen van desen .7. benen so comen .7. paer zenewen. dewelke oec ierst comen van tusscen den herssenbecken enten iersten bene vanden halse [ende alsoe tusschen deerste ende den anderen ende alsoe voert ten zevenden. Ende ten yersten beene dat bekent es ter rugghebeene G]. dewelke G 93c. zenewen nature deilt ende sprayt over al thoof²⁾. den hals. die kele. danseijn entie borst. ten scoudren ende ten armen. menechfoudelec hem verscedende in enege vanden

11 van apostemen van herden vleesche dye men heet bocium in latijn

12 vanden scroefulen dye men sconinx evel heet in vlaemsche

13 van scrofulen ende van glandulen te snydene

14 van scroefulen ende van glandulen ute te doen brekene

G 93a. Dyt es nu vore die sceppenisse vander keelen ende vanden halse

L 161a. Dander partie vanden boeke.

Hier beghint die ander pertie vanden boecke ende aldereerst vander kelen ende vanden halsen. Ende aldereerst die sceppenisse vander binnen

2 vanden wonden in den hals.

3 van den wonden ghescoten of ghesteken

4 vanden wonden inden roper

5 vander squinancie

6 watter lancfranc of gheviel

7 van branken of amandelen

8 vander apostemen die men heit anula

9 van eneghen dinghen in die kele

10 vander boetsen ofte perfijt

11 van des coninx evel

12 van scrofulen of glandulen te sniden

13 van uut brekende scrofelen

Vander mesquame ter kelen.

¹⁾ C: scult

²⁾ De rest van dit Cap. ontbreekt in C en L.

vorseiden steden. so versceden si hem in cleinen zenewen. dewelke siin geminet metten gemingde die comen vanden hoofde. Dewelke gemingde zenewen heten roerende zenewen. nochtan en verliesen si niet haer bevoelen of beseffen alse doen die zenewen vanden hoofde. nochtan en verliesen si niet haer roeren. Van welken zenewen die comen van tusscen den vorseiden benen vanden halse. so formeert nature die musen die daer sijn. bi wies nature het comt dat daer es roeren. die welke roeringe heet wille van roerne. ¶ Ende in den hals achter so es ene grote zenewe. ende daeronder es een grote adere die comt vander leveren clemmende ten hoofde. onder diewelke siin grote arteriën comende vander herten.

G 93d. die oec clemmen ten hoofde. alsoet vorseit es int capittel vanden hoofde. omme daer te doene nutscap alsoet vorseit es. Ende alse dese hebben

B 136b. gedaen haer naturljke werc in thoofte. so dalen si achter die oren. dor dewelke daelt des mans nature datmen heet tsmans zaet [dewelke heet in latijn sperma patris G]. dewelke daelt totten cullen wert. Ende waert datmen die adren snede ontwee. so en soude die man geen nature scieten. Ane die rechter side ende ane die slinker zide so ordineert nature .2. instrumente diemen heet cervix. dat men heet vas. dits vander naturen dat siin gebinde vanden leden. dewelke en hebben geen beseffenisse of

G 94a. luttel. Ende dese sendet nature uten bene vanden hoofde ende van den rugbene liggende vaste opt rugbeen. opt welke liggen die zenewen die comen uten marge vanden rugbene. dewelke march

es van der naturen vanden hersenen ende also gewimpelt in .2. huden. ¶ Voren so es tgeswilch. dat es die kele entie roepere daer die adem uut gaet ende weder in trect. Ende dit es vanden kinne totten caenbene. Tusscen den halse enten roepere binnen so es tgeswilch datmen heet ysopagus. die es gescepen als .1. darmkijn. dwelke upperste ende es vaste an die huut van den mont. ende also dalende toter magen daer dander ende vaste ane es ende dat van binnen want wat dat wi eten ende drinken gaet uten mont dor dat darmkijn tote in de mage. Dit daelt achter den roepere na lances den bene vanden halse totten vijften bene. van den welken datter siin .14. getelt vanden sesten bene van G 94b. den halse. Daer so keret vorwert ende dorgaet die craye die heet in latine dyafragma tote in die mage. dwelke vorseide darmkijn dat ysopagus heet ende es van twee huden. dwelke dierste huut es een muus. die es lanx. dewelke trect die spise nederwert. In die uterste siin musen die breetachtech siin. dewelke breetheide niet en doet. mer de platheit houdt den wech so ontdaen dattie spise lichtelike lide tote in die mage. ¶ Dat vor dit darmkijn leget es die roepere. ende es gemaect van vingerlinen die en siin van vlesce no van bene. maer van geenoese te gadere gebonden met huden. dewelke huden die binnen siin. die siin zere sachte die de vingerline te gadere houden. Dese vorseide vingerline siin al geheel. mer si G 94c. siin versceden si leget (l. leidet) dien darm daer die spise dor gaet tote in de mage. Dese verscedinge es daeromme alse de mensce swilget

enege grote spise of harde. dat si lichtelike mach liden *ende* hebben wech te gane tote in de mage.

- B 136c. ¶ Ende boven desen twee con-
duten die tegadere siin gevoucht
int begin vander kelen. dat es
die roepere daer die adem dore
gaet *ende* den darm daer die spise
dor gaet in de mage. daer es een
val. dat nature heeft geordineret
van .3. gecnoesen. dwelke licht
alse de mensce haelt sinen adem
in of ute. Ende als de mensce eet
ende swilcht. so vallet vore den
roepene so datter geen spise no
dranc in en mach comen. want
G 94d. alse spise of dranc of spekels daer
an comt eert gevallen es. so moet
die mensce hoesten tote dat ge-
vallen es in sijn naturljke ruste.
¶ Ende buten an desen roepere
so liggen .2. grote arteriën diemen
heet die geet adren. dewelke siin
van .2. huden. waerbi dattie in-
derste huut es gecnoesicht. *ende*
dat es omme dbloet dat in die
adren es. om dat es dunne *ende*
heet. Ende also eist in allen arteriën.
dewelke men mach heten in al
haren steden puls adren. want
waer dat si siin. si hebben haer
begin vander herten. van welken
die uterste huut es zenewech *ende*
dats wel noot want haer bedarf
dat si tay si. ¶ Dese grote arteriën
alse mense wont so es de mensce
in vresen van sinen live. want
namelike als mense wont dweers.
so es de mensce haestelike doot.
G 95a. Ende dat es om dat bloet comt
vander herten dat die arteriën
hebben in omme te voedene *ende*
te troestene die stede. so scieten
ute *ende* dat dapperlike beide den

geest *ende* dbloet. dwelke so es
dalder vriendelijeste gebint tusseen
der zielen enten lichame.

CAP. 2.

¶ Van wonden die in den hals L 161c.
geslegen of gesteken (sijn) ¹⁾.

Die wonden in den hals die siin
onderwilen vreselike want si siin
onder (wilen) stervelike. *ende* daer
siin enege geneselike. Alse dat
march vanden halse es gewont.
dan so eist doot wonde. *ende*
namelike alse de wonden vallen
dwers met snidender wapenen. dan
so eist te duchtene dat dmarch es
gewont. Ende dierste vrese es alse
men wont enen mensce in den G 95b.
hals met snidender wapenen. alse
swert. fautsoen *ende* andere dies
gelike *ende* dat dweers so besiet
of enech been vanden halse si
gewont. of die slach viel tusseen
benen dwelke siin gebonden also
u vorleert es. Ende dan so sijt
vroet oft in gaet toten marge.
Ende oft dmarch gewont es dat
uut loopt. so stervet die mensce na
den gemeinen vonnisse van
meesters. om dat een es van der B 136d.
naturen vanden herssen. Ende
eist gewont *ende* niet uut en lopet
so leren ons oude meesters *ende*
jugeren dat degene die sulc .1.
wonde heeft. dat hi sal siin juchtech
in dene zide. of in alle sine lede.
dit es om dat daer es die stede
daer alle die zenewen nemen haer C 44a.
begin. als u vorleert es [int ca- G 95c.
pittael vander anathomyen van-
den halse naast voren G]. ¶ Ende
of gi niet en sijt versekert van der
wonden bi ziene. so steect uwen

¹⁾ C: Van wonden die vallen in den hals. G: Vanden wonden in den halse.
L: Vanden wonden inden hals die vallen dwers.

vinger in de wonde essi so ruum dat hiere in mach. *ende* tast hoet metten bede staet. Eist dat been *niet* en si ontwee. of dat die wonde *niet* en si in tgeslach tusseen die benen. *ende* die gewonde *niet* en beseft geen sweringe. so nayt die wonde. *Ende* essi vercout eer giere
 161d. toe comt. so vernuut se screpende¹⁾ die lippen²⁾ eer giere iet toe doet. *ende* dan so naytse met ere drieban-
 canter naelden *ende* daer in enen twinen draet gewast. ¶ *Ende* bloet si so zere dat de gewonde wert te flau. so streemt hem siin bloet. alsoet vorleert es int capittel vanden bloede te stremmene. *Ende* als gise hebt genayt. so legt opten naet van den pulvere dat u es vorleert int
 G 95d. capittel vanden pulvere. Of nemt albicasis pulver. dwelke dat hi zere prijst *ende* so doen oec ander meesters. *ende* voort so heilt die wonde alsoe men doet andere wonden. *Ende* oft dmarch es gewont. so geeft des zieken vriende die vrese te kenne. comet ten archsten so en werdire (der) *niet* met geblameert³⁾ [ende ghij zult behouden vriende vrientscap G]. ¶ *Ende* heeft die gewonde sweringen in siin wonden
 C 44b. so doet dit om die sweringe te stelpene⁴⁾. Giet hem olie van rosen in de wonden warm *ende* daer boven legt .1. plaster gemaect van doders van eyeren geminct met oliën van rosen *ende* dat warm gespreit op .1. linen doec. *ende*
 G 96a. daerna so bindet so dat wel daket daerop. Alsoe die wonde ettert. so geneestse met deser zalven. dewelke

es goet in allen steden daerzenewen siin gewont. ¶ Neemt zeem van rosen geziët .3. 3. was. harst. elx .2. 3. terbentinen .3. 3. wierooe. mastie. elcs .1. 3. mirre. sarcocolle. mumie. elx . $\frac{1}{2}$. 3. olie van mastike .3. 3 [gerstene bloemen .3. 3. G] dit roert al te gadere op .1. cleine vier so dat gesmolten si wel te gadere *ende* geminct. dit so spreit op .1. linen cleet *ende* legget optie wonde.

CAP. 3.

¶ *Va(n) ysopag(us) gewo(n)t so dat t(er) die spise dore gaet*⁵⁾.

Die wonde die men steet of sciet C 44c. in den hals of in die kele. so besiet dat gi versekert sijt hoet staet B 137a. metter wonden. Gaet die wonde G 96b. int march. so doeter toe als u vorleert es. *Ende* gaet die wonde in ysopagus so datter die spise dore gaet [alsoe dye gewonde et oft alsoe hij drinct G]. dese wonde L 162a geneest node. of niet. dats daerbi dat led es zenewech. Nochtan so radie dat gi legt dwingende pulver daer op. alsoe trode pulver es *ende* dander dat daer na volgt. *ende* dat daerop bint wel dakende. *ende* daerna so onthoude hem die gewonde lange van etene *ende* van drinkene alsoe lange alsoe hi mach *ende* so langer so beter. Want nature si verweret hare onderwilen bi haerre subtijlre cracht dat si doet cleven die lippen te gadere G 96c. vander wonden alsoe mer *niet* in en steet. dwelke doet versceeden die lippen vander wonden *ende*

¹⁾ In C schets van een mes; zie fig. IV.

²⁾ L. canten

³⁾ L. bescaemt

⁴⁾ In C ruimte voor teekening opengelaten, waarin een paar krabbels zijn geplaatst.

⁵⁾ C: Van ghesloten wonde. G: Vanden wonden ghesloten oft ghesteken inden hals. L: Van ghesloten wonden.

dit gecrijcht nature bi des vader zade dat in den mensce es. ende dat namelike in iongen lieden. dewelke niet siin versceden of verteert van des vader nature. Dese wonde heilt sonder wicken. mer ziedi dat si hem doet te heilene weret. dats datter niet uten wonden en come no van ate no

C 44d. van dranke. dan so geeft hem drinken desen dranc dus gemaect.

¶ Nemt glorifilate. hete netelen. tente. rode colen. honts rebbe. elcs .1. hantvol. campzaet . $\frac{1}{2}$. ¶. Ende al teruut dat stampt wel sonder

G 96d. tcampsact. dat en stampt niet want het soude geven olie. dit doet zieden in .3. stopen wijns. ende doet versieden tote .1. stope. ende daerna so ziet dor .1. linen cleet ende dan doeter in .1. luttel zeems om te zoetene. dat die zieke te bat soude mogen drinken. Ende legt optie wonde .1. root coolblat genet

L 162b. in den selven dranc. ende dan so bint die wonde wel. Dese dranc es goet in allen wonden gesteken of geslagen met te heilne sonder wicken. ¶ Ende ware u dese vorseide dranc te costelije van wine so nemt die vorseide cruden ende groenen camp.1. hantvol. dit stampt al te gadere ende gieter op .1. peket

G 97a. wijns sonder meer. dit so sal staen driven sonder zeem ¹⁾ desen dranc mach men oec geven gewonden

C 45a. lieden. Mer hi nes niet alse nuttelije alse dierste. Nochtan so weret hi wel alsoet vorseit es.

CAP. 4.

¶ Va(n) wonde(n) die valle(n) i(n) de(n) roep(er)e acht(er) ²⁾.

Alse een mensce es gewont in den roepere dats daer die adem uut gaet ende in ter longene. dewelke longere es dienst-

wijf der herten. omme dat dese B 137b. roepere es een vanden gecnoesden vingerlinen. dewelke houden te gadere bi gebinden van huden beide buten ende binnen. die adem diere gaet ute ende in. die en laet die wonde niet genesen no luken. Nochtan so pijnter u omme te genesene na uwer macht alse u vorleert es int naeste capittel vanden ysopagus. Ende altoes so wantroest G 97b. die vrienden ende dat met seonen worden behandelike.

CAP. 5.

¶ Vand(er) sq(ui)nanciën ³⁾.

Het es ene ziecheit dewelke comt den lieden in den kele int geswilech. van welken het siin .3. manieren ⁴⁾. vanden welken dene heet squinancie. dandere sinancie. terde quinancie. Dese quinancie also hetende. also daer siin .3. speciën. dats omdat men dese swillinge mach heten apostemen die siin in verscedenen steden. Dese quinancie wast tusseen tgeswilech enter pipen vander longenen die de roepere es geheten. ende dat in ene stede die in latine es

¹⁾ L: dese dranc laet staen sonder sieden.

²⁾ C: Van wonden in den roupere. G: Vanden wonden inden roeper aldus. L: Van wonden ieden roeper.

³⁾ C: Van squinanciën in der kelen. G: Vanden quintane vanden welken sijn .3. manieren. L: Siecheden der kelen. Van dit hoofdstuk sijn alleen de eerste regels in L aanwezig.

⁴⁾ De rest van dit Cap. ontbreekt in C. Er staat slechts: Die medicine ende die cuere der of staet in de medicine van mester jan yperman.

geheten ysmon dewelke swillinge
 G 97c. haer niet en baert buten. dewelke
 cure men es sculdech te bevelene
 gode. Nochtan so doeter toe also
 u geleret wert in die cure vander
 squinanciën. ¶ Ende dander ma-
 niere heet sinancie. van welker
 die humoren siin som binnen ende
 som buten. ende dese maniere en
 es niet so vreselije alse die vor-
 seide es. ¶ Ende die derde maniere
 heet squinancie der welker humo-
 ren siin welna buten ende luttel
 binnen. Dese maniere es onvreselije.
 of van minster vresen. Nochtan so
 esser in vrese groet. alse die kele
 verstoppt so dattie adem niet en
 mach uutgaen. no in. dan es die
 mense in vresen vanden live. ende
 het deert den zieken dat hi swilget
 siins selves spekele. Ende hine
 mach niet swilgen no spise no
 dranc. ende hi mach qualike ver-
 ademen. Van welker mesquamen
 G 97d. men es sculdech aldus te beginnen
 omme den zieken te hulpene.
 ¶ Doeten ierst laten in die hooft
 adre van den arme an welke zide
 dat het es die ziecheit ten meesten.
 of oec in beiden armen. dit es men
 sculdech te doene tote die zieke
 gaet in onmacht. Ende dies ander
 dags in die .2. blauwe adren die
 hem verbliken onder die tonge.
 Ende dit doet of die zieke starc
 gnouch es. Ende men doene gar-
 gariseren met dyamoronne getem-
 pert met wegebrede watere. of met
 desen watere dus gemaect.

B 137c. ¶ Nemt sumac. gallen. balaustia.
 rode rose blade. dese dingen ge-
 stamppt doet zieden in rose watere.
 dit gesoden ende geziët. dan tem-

peret met dyamoronne. ende gar-
 garisere daer met. Dese gargari-
 sacie dwinget die humoren ende
 weret haer lieder lopinge ter
 onsochter steden. Ende int ierste G 98a.
 siin wi sculdech te gargariseerne
 met couden gargarisaciën alse
 dierste es vanden wegebrede
 watere want si vercout die dinc
 die comt van reumegen humoren
 dat meeste deel. Dan gargariseret
 dander gargarisacie. want si es
 verterende ende verdickende. Ende
 smeret die kele met dyanteide.
 ende daerboven legt wolle metter
 yeken. Ende dit plaester es oec
 goet daer op geleit. ¶ Nemt wortel
 van hoensele). puelen van len-
 tilgen. dit doet zieden wel in borne.
 daerna stampet in .1. mortier met
 swinen smoute. dit plaester legt
 al warm onder die kele. ¶ Noch
 .1. ander plaester dat vele meesters
 zere prisen. Nemt verbena die
 stoet²⁾ [ende stampse met
 zwinen smoute G] ende legget G 98b.
 alwarm optie squinancie. hier met
 so es menech genesen die waren
 in groter vresen vanden live vander
 squinanciën. ¶ Ende dit plaester
 es oec goet. Nemt wortel van adeke
 ende van poret loke dat noyt en
 was versneden. alsene. sinsuun. dit
 stamppt alte gadere ende duwet tsap
 daer ute. ende minget met gerstenre
 bloemen ende van lijnsade. so dat
 .1. deel dunne blive. daertoe doet
 gesmouten smere. ende doet in een
 panne opt fier ende doeter toe also
 vele zeems. dit tempert te gadere
 ende doet zieden dat het begint
 dicken altoes roerende. dit plaster
 legt op die squinancie al warm.

¹⁾ G: heemsche

²⁾ Ruimte, waarboven met andere hand: en siet

[Vanden huve inde kele.

G 93c. Die huuf dye entlanghet dicke ende zwellet dicke. ten welcken es goet bloet laten alsoet u voreleert es int capittel van squinanciën. Ende dair na maect dyt pulver ende wrivet dair mede. R^o gallen. bloemen vander prumen gernate † die men heet in latijn indie. peper. canele. dyt pulver legghet opten huuff met eenre dore gater pipen oft met enen anderen instrumente. den huuff opheffende ende dair nae zo maect hem dit gargarisacie aldus. R^o Zoeten wijn. zeem ende aysil. van eleken even vele. dit (doet) te gader zieden. Dye cruyde wel gepulvert in enen mortier matalen peper. piretrum. stafisagria. zoet balausten. dit ziedt alte hope ende gargarisere nochtens ende tsavens. Ende maect oec dit pulver

G 98d. bayen van lauweriers. comijn. puleg.... gumme van arabiën. dit so menget met warmen zeeme dyt soe legghet op dye crune vanden hove de op stoppen. Oft dit niet ne ziedt (l. dient of diedt) so maect hem enen brant met enen gloyenden ysere inden necke. Noch dyt pulver dair op geleyt op dien necke es oeck goet omme te treckene die humoren uter kelen. R^o pec. dit doet smelten op .1. cleene vier dair toe dit pulver gemakket van witten wyeroke. dyt wel gemenghet te gadere. dit pulver dit legt alsoet voirseit es. Dient (of diedt) dit niet so snyttene alsoe u vore leert es dair voren metter pipen te snydene G].

CAP. 6.

¶ Va(n) branke(n) of ama(n)dre(n)¹⁾.

Het wast onderwilen in die kele ene swillinge ende dat achter an G 99a die tonge alse .2. amandren. Ende dats bi humoren die dalen uten hoofde bi reumen. dewelke swillinge bestopt menechwerf die stede daer die adem uut gaet. dewelke stat heet in latien arteria. dewelke † moeten ierst siin geholpen met medicinen dewelke purgieren die humoren. Ende daerna doet den zieken sitten vore u anschijn ten lichte wert. ende vellet hem die tonge met ere tinten [ofte metten stertte van enen lepelle G] ende doet so dat gi moget zien in die kele. Ende doetse ierst gargariseren hier met. ¶ Nemt gingeber. peper. C 46a. pireter. droge figen. dit stampet ende doet zieden in zoeten wine. ende ziët alst gesoden es. ende doeten gargariseren dit. Ende en hulpet den zieke niet. so besiet B 137d. also u vorleret es. ziedi ten ende G 99b. vander tongen die .2. alse ama(n)-dren. want dats hare rechte stede. so hebt met u .1. yseren hakelkiin (fig. XXXVI) of coperijn²⁾. ende haeltse ute deen achter dandere ende snijtse ele sonderlinge of met ere vliemen (fig. XXXVII)³⁾. of met enen andren instrumente daer toe gemaect. Dander hudekine diere in bliven die laet daer inne⁴⁾. Mer doet den zieken gargariseren L 163a. met deser gargarisaciën. ¶ Nemt rose water ende aysiin te gadere geminct. ende mincter met sap van

¹⁾ C: Van der apostemen onder die tonghe. G: Van den amandele. L: Van .1. zwere onder die tonghe.

²⁾ In G schets van een haakje.

³⁾ In G schets van een mes.

⁴⁾ In G een schets.

- G 99c. wegebreden. Ende eist dat zere bloet. so doeter toe gescuumt zeem. Ende eist datter af comt stanc. so snijt die velle uut diere in bleven. ende dan bescoudt die stede dor .1. pipe met enen instrumente van goude gemaect (*fig. XXXVIII*)¹⁾.
- [Vande quinance ende wat lanfranke gheviel in de stede van melane.
- C 45b. Ic zal u scriven eene goede leeringe ende dat bij exemplen wat dat meester lancfranc gesciede
- L 162c. indyē stad van melanen van eener ouwer vrouwen wel van 49 jaren die hadde eene squinancie(?) van fleumen die welke hadde al begrepen dye beyde buten ende binnen ende zine mochte spreken
- G 99d. no swelgen. dese hadde .1. jongen meester onder handen de welke der vrouwen beterde hare zeerhede ende hare zwellinge meerde hare. Ende meester lancfranck wasser ontboden dye de vrouwe vont cranc ende en hadde niet gheten bynnen 9 dagen no ne dorste niet slapen omme dat zij versmort waende hebben der welker vrouwen puls was cranc. hij taste dye stede onder dye kin ende hij vant die stede. liggende zere diepe die nature. wair bij hem dochte dat zij soude moghen versmoren eert ute ware te broken uut waert oft inwaert wair bij hij riet dat men hair .1. gat soude maken onder den kin met eenen scerse aldus²⁾. Dye vriende consenteerdent ende
- G 100a. hij deedt ute. ute welker wonden
- liep vele vertegen³⁾ materiën ende C 45c. hij lieter vele in meneger stede ende u geleert heeft cortelike⁴⁾. † dair na begonste hare dye vrouwe bat te bevoelne ende haren adem te hebbene ende haren puls dye sterckede. dair na so gaf hij hare een luttel coxthe⁵⁾ vanden welken hare vele liep ute der wonden. Ende hij leyde op dye wonde plaesteren van apiën ende van terwene bloemen ende van zeemen. hebdijt niet hier voren het wert u geleert int capittel vanden an-traxiën ende geseyt zine virtuu. Dat leyde hij soe lange dat uter wonden die altoes stanc quam ene taye arterie ende zere stinkende dwelke was oft ware .1. stic van enen derme al soe lanc ende alsoe groet. dye welke was van vleesche dat vertech was. dye welke stede nemmermeer en stanc. G 100b. Alse dat ute comen was hij gaf hare haer voetsel ende dat so L 162d. dynne dat zijt mochte zupen met eenen zilveren pipe dye welke zo stac zo diepe dat hare hare drincken niet mochte uut comen ter wonden (*fig. XXXIX*). Alse dat vorseyde C 45c. stuck uut was ende dye stanc was geleden hij dwoech die wonde met warmen wijne ende dair na so leyde hij dair op swerte zalve dye welke ghij hebt int capittel vanden hoeftwonden al dair genas die vrouwe. Dat selve gesciede mij int jaer ons heeren MCCC ende XXVIII ten beghinne typeren ane eene jonghe beghine G].

¹⁾ Ook in G schetsen van een „pipe” en van een „brant”.

²⁾ In G schets van een mes.

³⁾ L: verrotter

⁴⁾ C: ende hi lieter oec wat in ende dat bi redenen die men jou sel leeren

⁵⁾ C: colitse

CAP. 7.

¶ *Dits va(n) ranula ond(er)
die tonge ¹⁾.*

C 46b. Onderwilen so wast onder die
tonge .1. aposteme van vlesce
G 100c. diemen heet in latine ranula. dats
in vlaemsce .1. puut ²⁾ dewelke
weret der tongen haer were te
doene. dats te formeerne die wort.
Ja hi wast ondertiden so groot
datter die mont met es al vervult.
Van welken es mijn raet. dat als
die aposteme cleine es so maecter
toe dit plaester. ¶ Nemt operment.
trode ende tgeluwe .1. 3. gingbere.
zout. gallen ³⁾. peper. pireter. van
elken .1. 3. dit tempert met aysine.
ende maec daerin catoen nat. ende
daer met wrivet. Ende wildiere af
† maken cockelkine getempert met
aysine. entie droocht. ende haddi
daer af te doene. dan so wrijfter
.1. ontwe ende doet daer met also
u vorleert es. Ende daerna so houde
die zieke in den mont olye van
G 100d. rosen tote dat die sweringe es
leden. dewelke hi hadde bi der
wringingen vanden pulvere. ¶ Ende
of dit niet en hulpt entie aposteme
si so groet. so bedarf dat mense
C 46c. snide met enen scerse aldus. ende
treect uut met enen hakelkine aldus
(zie fig. XXIX) ⁴⁾. ¶ Maer siedi dat
die aposteme bruun of swert of hart
es. ende si niet beseffelije en es
den zieken. so en comter niet an.
want si soude siin vander materiën

van melancoliën. ende dan so en
genasen si nemmermeer. Die gene L 163b.
die gi moget sniden sonder vrese
die siin moruachtech ende kerende
ter witheit wert. dewelke niet ydelt
van harre wacheit. optie welken
men es sculdech dus te werkene
(zie fig. XXIX). Slaet daer in een
hakelkijn onder die tonge ⁵⁾ ende G 101a.
haeltse ute ende versceetse

vanden [goeden G] vlesce vander B 138a.
tongen met enen scerse (zie fig.
XXXVIII ⁶⁾) ende trecket al ute met-
ten hakelkine. ende daerna so dwaet
den mont met aysine ende met borne.
ende daerna so heiltse also u vorleert
es int capittel vanden tantvlesce.

CAP. 8.

¶ *Va(n) g(ra)te(n) of bene(n) ge-
scote(n) i(n) de kele ⁷⁾.*

Also een been of graet van enen
vissche verwert in der menscen
kele. dan so stelt den mensce dat
sine kele es in die lucht of in die
zonne. waerbi dat gi moget zien G 101b.
te diepere in die kele. ende vellet C 46d.
die tonge ⁸⁾ [met enen houtken
of L] met uwen dume. also u vor-
leert es. ende also gijt ziet so
steket ⁹⁾ ute so gi ierst moget.
Ende het es oec goet dat gi den
mensce doet eten so gi meest moget.
ende dan doeten keren die spise
eer si begint verteren in die mage.
¶ Ende en wert die mensce niet
delivereert vanden bene metten

¹⁾ C: Van apostemen inder kelen wassende ter tonghen waert. G: Van ranulen onder die tonghe. L: Van apostemen die wassen onder die tonghe.

²⁾ C en G: puud; L: padde

³⁾ G: galligaen

⁴⁾ In G schets van een haakje.

⁵⁾ In G een schets, ook in L.

⁶⁾ In G schets van een mes.

⁷⁾ C: Van dat een been ofte een graet verwerret in der keelen. G: Also een been oft grate van vysche ghescoten es in die kele. L: Van bene of van grate die verwaert in die kele.

⁸⁾ L: duwet die tonghe neder

⁹⁾ L: treect

keerne. so maect vaste an enen sterken draet .1. cleine stickelkijn van ere spoengiën. dewelke gi doet den mensce swilgen die dat vorseide been in heeft. dewelke spoengie gi selt uut trecken metten drade diere an es gecoppelt. Ende dus sal dbeen of graet verwerren in die ruheit vander spoengiën. Of hi swilge .1. herde corste brodes. G 101c. dewelke hertheit te rechte sal doen dalen.

CAP. 9.

¶ Van bociu(m) an die kele gewassen ¹⁾).

Bocium es .1. aposteme van vlesce die wast an die kele buten. diewelke hout vaste ondertiden an die geet adre. ende onderwilen an die zenewen van den halse of vander kele. Ende dan so eist vrese daer an te comene. want waerse vast an die geet adere. diere an quame omme te genesene. hi C 47a. doodde den mensce. ende dat also L 163c. houde also hi wonde die geet adere. want die aposteme esser so vaste ane gecoppelt. dat mense in gere manieren soude mogen sceden sonder grote vrese. Ende waerse andie zenewen men soudse niet mogen sceden sonder die zenewen G 101d. te quetsene. Ende dlichtste datter den zieken af stonde te comene. dat ware dattie zieke soude werden cromhalsende. Ende dese aposteme comt van ere reumen dewelke dalen uten hoofde in die kele. ¶ Dese aposteme versterft gerne opt kint [vanden vader oft vander

moeder CLG] of op enech van haren geslachte. Also doet tisike. artetyke. laserscap. apostumacia. dat

es die grote litargie. Ende vele B 138 b. ziecheiden die men heeft in die ogen. ¶ Ende also ghi wilt genesen dese apostemen. of raet daer op geven omme te genesene. so moeti ierst so doen. dat gi die humoren die hier toe lopen bi costumen van naturen siin gedigereert. ende daerna gepurgiert met medicinen die purgieren dese humoren. diere te vele siin entie gemindert. ende G 101bis a. dit bi rade van enen vroeden fisisiin. ende het ware oec nuttelijc dattie surgijn ware medicijn ende oec recht. als waren ten beginne also ypocras was ende galienus ende avicenna. ende also mer noch vint in saleerne. overberch te monpelier. ende te parijs. ende also mer noch vint in andren steden opten dach van heden. Ende dese plaestren siin vonden om die humoren te doen smiltten. of dat vleesch dat hart es af te doene. ¶ Nemt die wortels van radeke. van cucumer agrest. van saxifragen. dese wortels doet zieden in borne c 47b. ende daerna so stootse met swinen smoute of met roete van bocken. dit plaester legt lange optie wonde of op die bootse. ¶ Ende maect oec desen dranc. Ontdelft al sin- G 101bis b. gende pater noster. die wortel van enen okerbome ²⁾). die noyt noten en droech. desen wortel so stamp met. 200. pepercoornen. doet dit al wel zieden in goeden wijn tote die helft es versoden. van desen wine so drinct alle dagen nuchteren

¹⁾ C: Van een stic vleesch wassende ane die kele dat men heet bocium. G: Van apostemen van vleesche. L: Van een stic vleesch wassende an die kele of der omtrent.

²⁾ G: noetboeme

tote hi si verloost vander bootsen.
¶ Ete oec tarwenbroet met allen
ripe ende niebacken. ende drinke
goeden suveren ¹⁾ wijn. Ende
wachtem van wiven .1. jaer. No

L. 163d. en ete geen coude spisen no en
drinke genen borne ²⁾. want dese
ziecheit comt in menech lant van-
den watere vanden lande. want
dat water dat men daer heeft dat
comt van sneuwe. waerbi ic jugiere
dat sneeu water es quaet ³⁾. Ende

G 101bis c. wildi werken met surgiën. so ont-
hout mine lere want dese boec es
surgie. ¶ Siedi dattie bootse niet
en houdt vaste an zenewen no
an die geetadere. so salmen nemen
.1. scers ⁴⁾ ende sniden die huut
ontwee boven optie bootse. ende
peltse uut of gi moget sonder den
zieke te zere te pinene. Ende en
mogedi niet dit doen. so legt op
dat rouwe vleesch .1. luttel realgars
ende dat niet te vele. want legt
diere op iet te vele

B 138c. gi doodt den mensce die de
bootse heeft. of legter op vanden
pulvere dat gi vint int capittel
vanden wannen die siin op thoof
ende daerna so legter op smout of
botere also u vorseit es int selve
capittel. Ende dus doet tote gi
hebt tfeesch ute. Also gi ziet dat
tfeesch mindert. so legt in lanc
so min van uwen bernenden
pulvere daer op. want en wrochti
G 101bis d. niet behendelike. gi mocht die
geetadere bernende. ende daer omme
soude die mensce sterven. Maer
alse al tfeesch es ute entie wonde

wel es gesuvert. so heiltse also u
vorleert es in dierste partie van
desen boeke dewelke leert vele
vanden hoofde gewont.

CAP. 10.

¶ Van scrofule(n) dieme(n) heet
sconinx evel ⁵⁾.

Scrophula in latine es of bediet L 163d.
in vlaemsce soch want also die C 47c.
soch werpt vele verkenen also
werpt dit ongemac vele clieren.
die wassen onder die oren omtrent
die kele ende onder die kele [ende
onder die kinne L]. onder die oesele.
ende in die liesche omme die 3.
leden principael die hem daer pur- G 102a.
gieren. also ic u noch hier na sal
maken vroeder int capittel vanden
sweren. ende van desen daer dit
capittel af sal leren. So sijnre beide
grandulen ende scrophulen. Ende
grandula es. .1. cliere. die es meest
van humoren diemen heet fleuma.
Ende scrophulen die siin meest van
humoren die men heet melancolie.
Ende glandulen die siin moru ende
scrophulen die siin hart. Ende si di
daertoe geroepen omme te gene-
sene. so sijt vroet weder si siin
out of nuwe. Also avicenna seit.
Men es sculdech ierst dengenen
te purgierne diese heeft. ende siin
voetsel te minderne. Purgieren
dat es keren ter kelen dat zere
hulpt den genen die scrophulen of
clieren hebben. Ende en hulpt dit G 102b.
niet wel. so moet menne purgieren
met medicinen die macht hebben

¹⁾ L: rijnsse ²⁾ L: cout water

³⁾ De rest van dit Capittel ontbreekt in C en L.

⁴⁾ In G een schets van een mes.

⁵⁾ C: Van scrouffelen dat es eene mainere van clieren ende si heeten na die
soghe. G: Van dat men in vlaemsche heet sconinx evel dus. L: Van scorften
of clieren an die kele.

- te purgierne gorseme humoren van fleumen. also dit pulver doet. ¶ Nemt turbith. gingbere. wit suker. van elken even vele te gadere gepulvert. van desen pulvere en geeft *niet* den zieken boven .2. 3. of ene .3. na siere cracht. Ende dit so geeft hem *ter middernacht* of een deel daer achter. *ende slaper* op .1. luttel. dat es tote hi begint *ter cameren gaen. ende dan en* C 47d. *slape niet meer. so dat hi heeft al* gegaen. Ende wachtem wel so dat hi *niet* sat en ete. no
- B 138d. en ete *niet* navens. no en drinke genen borne. No *niet* dat cout es op siin spise. Ende hem es goet dat hi gedoge vele hongers. Ende G 102c. wachtem van vele te stupene. want dat verwillet thoof van humoren. *ende en kniele niet* vele op sine knien. dat hi hem doet venteusen. dat nes *niet* goet. want die ventouse ydelt die *subtile nature* *ende* laet die gorseme. ¶ Nu weten gaen *ter curen* van desen scrophulen of glandulen of wanne. Men es sculdech ten iersten te proevne of men dese evele mach doen vergaen. *ende smelten met plaestren.* dien men sal leggen optie gehele huut. Nochtan so en mickender *niet* op vele liede sine ware uut tebroken. Ende sulke siin diere op micken. Ende diere op micken *ende* verdriet dat sise hebben. dien salmen maken dese plaestere *ende* L 164a. *leggen* daer op. ¶ Nemt rode slecken die ziedt met swinen smoute. *ende doeter toe* zeem dit G 102d. so minet wel te gadere. Ende dit plaster so legt op die scrophule geheelder huut. ¶ Een ander. Nemt wortel van hoensce gestoten. *ende gesoden met swinen smoute.* of hoendren smout *ende met wine.* hier af maect .1. plaester dits oec goet. ¶ Noch geets cotelen geminct met aysine *ende met zeme.* dats oec goet. ¶ Nemt armoniac. bedelli. galbanum. van elken even vele. dit stelt .3. dage te smeltene in sterken aysine. *ende daerna so* temper daer met sulfer. *ende maecter* af .1. plaester. dits oec goet. ¶ Avicenna seit dat dit plaester es wonderlike goet dat men maect aldus. Nemt wortele van lelyën *ende lijnsaet.* duvenmes *ende al dit* temper wel met wine. Of die mensce die de scrophulen of glandulen of G 103a. wannen heeft es van zere couder naturen. *ende si niet ontvarwet en* C 48a. siin. so doet te meer van den duvenmesse daer in ¹⁾). Maer oft also *niet* en si. so doeter in temin vanden duven messe. Ende eist in kindren oft in vrouwen. so en doeter in maer tfirendeel duven mes. ¶ Dits een zeer geprijst plaester van avicenna. *ende dit plaster* prisen alle meesters. dewelke es quaet te makene. of gine siter op so wel berecht als gijt maect. dat gi wacht dat gijt *niet* en bernt. no en laet ontlopen int vier. dit plaester heet in latine emplastrum dyaquilon. Hets goet op gehele scrophulen *ende op wannen. ende op alle herde* sweren.
- Ende men maket aldus. ¶ Nemt B 134c. venigreic. lijnsaet wortel van hoensce. elx een .w. dese dingen G 103b. doet elc in enen nuwen erden pot bi hem versceden. *ende giet op ele* sonderlinge .3. w. speel heets waters. *ende latet also staen enen dach* *ende enen nacht.* daerna so doet

¹⁾ De rest van dit Cap. ontbreekt in C en L.

ele spelen bi hem .1. luttel. ende daerna so wringet ele bi hem dor een linen cleet. so gi ele meer pijnt. soet beter es. Ende maect van elken bi hem een die lijn. daerna so nemt onder $\frac{1}{2}$. \mathfrak{R} . litargirum. dit stampt wel cleine ende sichtet dor .1. gedichte zeve so dat wel cleine pulver si. dan nemt oude olie van oliven entie suver ende claer .2. \mathfrak{R} . daer met ziet litargirum altoes roerende op .1. cleine vier tote dat .1. luttel si die verwe verkeert. Ende wildijt proeven oft gnouch es. so laet een dropel drupen op enen steen of opten bodem van enen beckene. houdt te gadere sonder versceden. so eist gnouch gesoden. so doet die panne vanden viere ende latet vercouden. .1. stuc. Ende dan hebt van den lime dat gi hebt vormaect also u vorleert es .1. \mathfrak{R} . ende een virendeel. dat minget metter oliën ende metten litargirum dat te gadere es gesoden. daerna so stellet op tvier ende doet zieden alsoet u vorleert es. dit roert altoes met enen spatule solange ziedende. dat becomt dicke als was. dan so stellet van den viere ende walket ende bouwet met uwen handen. dewelke gesmeret selen siin met oliën van oliven dat die plaester an u hande niet en cleve. so gijt langer pijnt. soet beter es. Dit plaester es goet alsoet vorseit es. Ende al dat hier es geleert es goet op daer die huut es geheel. Ende dit plaester dat gi hebt nu. dat es goet op sweringe. ende dusentech werven beter dan treyt es.

CAP. 11.

¶ *Va(n) scrophule(n) of glandule(n) te snidene ¹⁾.*

Eist dat ghi sijt geroepen te scrophulen of te glandulen die men sniden moet. so besiet wel. of si houden vaste an die zenewen of an die geetadre. snidise dan gi avontuert den mensce. Ende wil-dise sniden so hout die cliere of wanne of glandule tusseen uwe vingeren ende uwen dume. ende dat so seker dat si u niet en mogen ontvlien. Ende dan

so hebt in u hant .1. seers ende snijt die huut nauwelike ontwee. ende dat op ende neder die snede lanx den lede. so dat gi dled niet en dweerst. Ende wacht dat gi niet en snijdt den sac vanden vorseiden clieren. ende dan so scolet van den vlesce ende vander huut ende pelet ute also voort dat gijt al geheel uut doet. eist scrophule glandule of wanne. treckende met enen hakelkine dat giere toe hebt gedaen aldus (fig. XL) ²⁾. Ende of dbloet verwint. so stremmet als u vorleert es. Ende ofter iet in blivet vanden sacke. so doet ute alsoet u geleert wert vroedelike int capit-tel na volgende.

CAP. 12.

¶ *Van scrophule(n) of glandule(n) uut te broken ³⁾.*

Het hebben vele lieden geloven ane den coninc van vrankerike. dat hem god heeft gegeven [dye

¹⁾ C: Van scrouffelen te snidene. G: Van scrofulen of glandulen te snidene. L: Om scroffelen te sniden.

²⁾ Ook in G en L een schets.

³⁾ C: Van des conincs evele. G: Vanden scrofulen de cuere. L: Des coninx evel.

gracie G] te genesene die lopende scorphulen. Ende dat es allene met sinen begripene met siere hant ende dan te besiene. Het geneester vele met haren gelove ende onderwilen genesen sulke niet.

¶ Eenperlike seggen menege boeke van surgiën dat enech meester viseert. dat men den zieken leiden soude op .1. lopende water op sente Jans nacht in den zomer. ende
 G 104c. doene daer op bloeden. so dat dbloet valle int water. ende hi seite oec datter vele soudē genesen.
 ¶ Alst al es geseit so dunet mi dit die rechte cure entie zekerste. Nemet tpulver dat gescreven es int capittel van den wannen int boec vanden hoofde. van den welken gi doet .1. luttel optie scorphulen op ele sonderlinge. Ende dies ander dages so hebt swinen smout. daer in gesoden siin rode coolen. ende dat legt daer op tote dat die clieren uut vallen. Ende comter een ander in die stede liggen. so doeter also toe. tote dat daer nemmeer en comt. ende dan heilt die wonde alse ene ander wonde. Ende also doet die gene die gi snijt. legt dat pulver opten sac die gi snijt ende die daer in
 C 48a. blijft. Hier af so vorsiet u wel. dat
 G 104d. gi den zieken niet en avontuert. no u selven niet en brinct in pelloten ¹⁾. alse menech meester hem selven heeft bracht. bi dat hijs niet en conste. of bi roekeloesheden.

Ende hier met si ons nu gnouch hier af.

B 139c. Dits die tafele vanden sevenden
 L 164c. boeke. dwelke sal gaen vanden halse ende vander kelen nederwert

tote allen leden ende tallen steden vanden lichame. Ende

1. ierst van datmen wont adren of arteriën te meneger stede anden lichame. Ende dat men die stelpen moet vanden bloede aldus

2. Van den canebene gewont of daeromtrent

3. Van wonden gesteken met kniven of etc.

4. Vander herten gewont

5. Van doot wonden waer datse vallen ant lijf

6. Van der nieren gewont

7. Van musen of zenewen gewont in den pistel

8. Vanden ellenboge gewont of andere juncturen

9. Van wonden in die darmen

10. Van te corttene die darmen

11. Van den gescorden of die den steen hebben

12. Van carnoffels gelijc den gescorden

13. Vanden stene dat ondersceet

14. Van den spenen

15. Van te genesene die spenen

16. Van den praeparaciën

17. Vander tijt datmen medicine geven sal te vorsiene

18. Van spenen die comen van den menisoene

19. Van .3. manieren van spenen te bekenne

20. Van .4. adren die men heet spenen

21. Van geswollenen spenen te vorsiene

22. Van handelingen te verstane

23. Van buten nature te werkene

24. Vanden dyescinkele uter stede

25. Hoe die dyescinkele es gemaect boven

26. Vanden dyescinkele te broken

¹⁾ G: pilote

27. Noch vanden dyescinkele te genesene	33. Van diversen meesters
28. Van te settene dbeen eerment spalet	34. Van andren meesters
29. Vanden knie uter stede	35. Vanden voete uten lede
30. Van wonden int knie	36. Van den voete verwrongen
31. Van den bene te broken.	37. Van den voete te broken
32. Van benen die uutrigen	38. Van diversen werkene van meesters
	39. Noch van andren meesters ¹⁾

¹⁾ G: Hier willic eynde maken vanden anderen boeke dye es vanden halze wair-
bij ick bydde alle denghenen diere an zullen zien ofte leeren dat sij zullen byd-
den over den ghenen die desen boek troc uten latyne int vlaemsche want ick
deedt bij mijnre vanden genen die achter mij soude bliven omme dat sij niet
en souden zijn puer leec want die meeste hoep die hem onder wynden op den
dach van heden dye wetender mynst of wat dat sij doen dat es .i. groote vreesse
hem lieden

G 105a. ende aventueren zeere hare ziele omme te hebbene dat erdsche goet. god moetse
allen bewaren.

Hier eynt die ander partije vanden bouke.

Hier eyndt dye ander partije vanden boecke. ende es dye boec van desen halse
ende vander elieren ende vander kelen.

Ende hier beghint dye derde boeck die zo gaet tallen leden vanden mensche
ende es comen tallen steden vanden lichame

Het gevallet dat men snijt dweers ontwee aderen oft arteriën in menegher steden.

1 vanden lichame

2 vanden canebeene gewont oft enech ander been omtrent

3 van dat een mensche es ghesteken met eniven oft met anderen wapenen.

G 105b. 4 vander hertten gewont die tekine daer al

5 van allen doot wonden ende wair zij vallen

6 vander nyeren gewont

7 vanden musen oft zenuwen gewont inden aren oft eldere

8 van datmen .i. mensche wont inden ellenboge oft dair omtrent

C: Hier soe hent die andere pertie des boues. Ende hier beghint de derde pertie
in gods namen

Ende het ghevalt menichwarf dat men snijt arteriën ofte aderen van den kake-
been ghewont

Van dat een mensche es ghesteken met kniven

Van der herten ghewont

Van den wonden in den nieren

Van rudichhede over al dat lijf

Van wortten die comen in tansichte ende elder overal dat lijf

Van den .iiij. speciën van laseriën

Van der speciën alopecia

Van der speciën leonina

Van der speciën elefancia

Van tyrasis

Die proper cuere in alle die speciën

Hoe laserie toe comt van ghenoten

Van den tresoer omme te verhoedene laseriën

Van den ghenen die venin genomen heeft

Van teekin der slangen

Van beeten van scorpiloene

CAP. 1¹).

B 139d.
C 48d.
G 105b.
L 164c.

G 105c.

C 49a.

L 164d.

Het gevalt dat men snijt dweers adren ontwee of arteriën in meneger stede an den lichame. uut welken adren of arteriën loopt also vele bloeds dattie zieke valt in onmacht *ende* siin ansijn wert al wit. *ende* het seijnt dat die gewonde stervet. Ende dat es om dat hi heeft te vele bloets gelaten. bi welken dat dit es mijn raet. dat gi legt op die wonde pulveren die stremmen also u vorleert es int proper capittel van den stremmene dbloet. dewelke staet in die ierste partie van den hoofde. ¶ Ende het gesciet dicken dat nature haer verrecht. die welke vervult die adren bi bloede dat si sendet vander leveren. entie gewonde wert weder bloedende in onmacht. Of bi dat hem die gewonde so piint of roert sijn led. daer hi in gewont es dat daer bi comt. alst dicwile gesciet es die gebloet laet sijn²) van welken gi sijt altoes so berecht op u wachte dat gijt in tijts moget weren. Want pulver no coniuraciën no cracht van stenen so en mach

hem niet stelpen. Waerbi mijn raet es. *ende* ooc die leringe van mees- G 105d ter hugen van lukan. datmen hebbe vormaect die scrode daer men mede bint. *ende* dat dwingende even effene. *ende* niet te zere. Ende doet die wile houden enen andren mensce sinen vinger optie adere of arterie diere ontwee es. so dat daer geen bloet uut en come. Dese redene es bi dat verstorkelt *ende* wert dicke onder den vinger. om dat men lange daer op hout. so langer so beter. *ende* daerna so bintene also u vorleert es. [Ende meester hughe van lukes die seit als men den vingere of doet van den wonden dat men op den wonden sal stroien dit naevol ghende pulver. ¶ R^o aloë epaticum .3. ij. boli armenici .3. ½. sanguis draconis .3. i. thuris albi et pinguis .3. iij. misceantur et fiat pulvis subtilis *ende* boven desen poeder stroiet een lettelt tarwin blomme *ende* daer boven lecht eenen plaster ghemaect van stoppen ghenet in dat wijtte van den eye *ende* asiin tegader gheminget *ende* alsoe verbindet *ende* men sal dat ledt hoegghe leg-

Van der armer tresoer.

L: Hier so ent die ander pertie des bukes *ende* beghint die dorde pertie in goeds namen.

- 1 Het ghevalt menichwerf dat men snijdt ontwee aderen *ende* arteriën dwers
- 2 Vanden kanebeen ghewont
- 3 Van dat een mensche es gesteken met kniven
- 4 Van allen doetwonden
- 5 Vanden wonden in die nieren
- 6 Vander muus ghewont in den arm
- 7 Vanden wonden inden ellenbogh
- 8 Van doren of pyl in derme
- 9 Van eten *ende* drinken der ghewonden
- 10 Van spasmen *ende* crampe

¹) In C staat boven dit Cap. een mansfiguur geteekend, waarbij volgens Broeckx geschreven staat: Henri Van Wilghe.

²) L: *ende* daerbi so ghesiet dicken dat nature in den ghenen die gelaten sijn dat si worden weder blodende.

C 49b. ghen. Een ander. mester hughe van lukes die seit dat men den vinghere houde op den wonden. ende datmen ghiete op dat ledt cout water daer met sal die spelinghe ende die hitte van den bloede weder keeren ende hoemen die vinger langer der op hout hoe beter is ende als men ten vingerewert stroit van den vorseiden poeder der op ende der boven leght een plaster ghenet in aisiin ende dwitte van den eye. Ende alsoe de siecke ghevoelt de hitte in de wonde men sal hastelic of doen den plaster ende men sal der op legghen eene versche plaster ghenet in aisiin ende dwitte van den eye ende dit doet altoes tote dat die ghewonden seght datti niet meer hitte ghevoelt no verspringhinge van bloede. Ende hi scrijft oec datmen die stede sel vercoelen van datmen der op sal werpen aisiin ende water te gader gheminget alsoet vorleert is int cappittele van den wonden testremmene van bloede ende dan heelt de wonde ghelije dat jou diecke gheleert is voren ende nare C¹⁾. ¶ Meester hugen van luken seit eer hi stremmet dat lopen vanden bloede. dat hi ierst bluscht die verspelinghe of die hitte die in die adren siin. ende dat met coutheiden van couder medicinen. alsoe es aysiin en twitte van den eye. G 106a. Ende als die gewonde beseft die hitte in die adren of arteriën ende hijt u seit. vorvoets so doet af die plaestren die liggen optie wonden ende legter op nuwe plaestren van aysine ende van witte vanden eye. Ende alsoi verwarmen so vernuwetse al tote dat die gewonde seit dat hi niet en beseft verspelinghe no

hitte van bloede. Of vercoudt die stede met daerop te werpene couden borne. ende aysijn te gadere. ¶ Ende het siin sulke lieden die seggen dat cout warm verhit. B 140a ende dat warm vercoudt. sine weten niet wat si seggen. want dat cout es. dat doet dbloet vlien. dwelke es onse naturlike hitte. ende warm water dat verhit. want gelike verblijt hem van sinen gelike. Die baertmakere en laet niet in couden borne. no die gene die cout heeft en verwarmt niet in couden watere. G 106b. Alsoe .1. mensce hem dwaet in couden watere so sluten die porosse. dewelke siin dor nauwe gaetkinen in die huut. entie siin daer onse sweet dore comt. Ende om dat die siin besloten metten couden borne. so en mach geen naturlike hitte daer ute scieten. ende dus so dunct hem dat teoude water verwarmt. Ende dat warm water ontdoet die porosse. ende dan so sciet daer ute die naturlike hitte. dus so en mach si niet verhitten die stede. also G 106c. den mensce dunct in den winter die baedt in warmen watere hi hevet te coudere daeraf menichwerven. .2. dage daerna. Daer omme dwaet hem die ribaut in den winter met couden watere smorgens die qualike gecleet es of naect wille gaen. dus so slut hi dan sine porosse. dus so behout hi dan te bat sine naturlike hitte. Ende als .1. mensce. badet den zomer in couden watere ende hi vercout. daerna als hi gecleet es so heeft hi meer hitten dan hi hadde te voren eer hi gine baden. Ende blijft hi in couden watere. hem salder af hongeren. ende dats om dat teoude water drijft die natur-

¹⁾ De rest van dit Cap. ontbreekt in C en L.

like hitte inwert in den lichame. welke hitte doet verteren die spise die in de mage es. dits al geproeft
G 106d. *ende merket wel gi vindt waer.*

¶ *Ende alsoe dit bloet es gestremmet. so legt optie wonde die plaster van stoppen die genet siin in couden watere ende in aysine geminct te gadere. ende laet die plaestere niet daerop verwarinen. Daerna so legt optie wonde u rode pulver. ende geneset also u vorleert es.* ¶ *Ende voort wert gewijst hier na hoe mense schuldech es te genesene in misseliken steden eldre. Ende die dus hebben verloren haer bloet alst forseit es alsoe gi versekert sijt dat si nemmeer en bloeden. so voedse met dranken ende met spisen die goet bloet maken alsoe capoene hoendren kiekine pertricen wedren vleesch ende*
G 107a. *daerin gesoden persiin ende daeraf gemaect .1. sover met doders van eyeren ende drinke goeden suveren wiin. dus ete ende*

B 140b *drinke hi es al genesen metter hulpen van naturen. wien god die cracht heeft gegeven. want sonder hulpe van gode en heeft nature gene macht.*

CAP. 2.

¶ *Va(n) de(n) cane bene gewont of daer o(m)trent ¹⁾.*

Het gevalt menechwerf datmen wont enen mense met snidender wapenen alsoe sweert of diesgelike optie scoudren dat men slaet toten
C 49a. *cane bene ontwee of enech ander*

[beenen C] *daer omtrent. Esser L 165a enech been ontwee of gequetst. so doet ierst die scaelgiën ute die gi vint in die wonde. ende sijt versekert of die wonde niet dore en* G 107b. *gaet. ende sidijs versekert so naytse ende dat diepe stekende metter naelden ²⁾. waerbi dat die bodem vander wonden niet en blive verceden. mer wel voegende binnen so datter geen etter in mach bliven no wassen no luusceen. Ende dese steken siin vingers verre verceden deen vanden andren. so so datter dende van den vinger tusse en mach liggen. [niet de langde van den vinger maer de breedte C.] Ende steet int hangende vander wonden .1. wieke gemaect van ouden suveren linen cledren of van stoppen datmen oec heet were. Ende legt opten naet vander wonden trode pulver dat oec vorleert es. of albucasis pulver. dat* G 107c. *oec root es gemaect. alsoet vorleert es. daerna so heiltse metter swarter zalven.*

Cap. 3.

Van steke(n) m(e)t knive(n) of des gelijc ³⁾.

Alsoe men steet enen mense met enen knive of met andren wapenen. alsoe misericorden. steecsweert. glavie. pieke. vorke. priem. of gaveloten. of gescoten met quarel en of seichten of daer giën. so dat
C 49b. *die wonde gaet dore die weech. ende dat dor die craye. in latine dyafragma. in welke stede es die*

¹⁾ C: Van dat dat cae(e)been ghewont wert. G: Vanden cakebene ghewont. L: Van den kaenbene dat ghewont wort.

²⁾ In G schets van een naald.

³⁾ C: Van dat een mense es ghewont met kniven. G: Vanden wonden ghesteken inden lichaem oft daer dore. L: Van wonden die ghesteken sijn met kniven.

- herte entie longere ende ysopagus [dat es dye darm ende leegt onder den roepere dye heet G] in latine canna pulmonis [dore welke darem gaet die spise ende
 G 107d. dye dranck dye de mensche neemt ter mont in dye mage ende dore dien roepere zo trect dye longene de wynt te hare ende steect weder ute ten welken men heet den adem G]. Ende alst gevalt datmen den mensee also wont. so besiet of dat bloet valt binnen der borst optie craye. eist also so besiet hoe-
 men dbloet uut geerige also ic u
 L 165o. hier na sal leeren. ¶ Maect u wieke cleine voren ende achter groet. so datse niet en mach vallen binnen der weech. want viel siere binnen so waerse quaet uut te geerigene. Ende dese wieke moet genet siin in warme olie van rosen. ende hebtse telken vermakene eer gi dandere uuttrect. ende stecse also
 G 108a. dapperlike in die wonde als gi
 C 50a. dandere uut trect want het ginge iegen den gewonden zere
 B 140c. ginger uut van sinen ademe. of ginge in die wonde enege lucht van buten. Ende es dat bloet comen tettere datter binnen es. so maect dit daer gise mede dwaet met enen instrumente als .1. clisteri pipe met enen balge daer an gebonden aldus ¹⁾. dits ene ceriengie. dits ene clisterie. Ende steet die pipe in de wonde ende dan gietet in den balch. ende doet also lopen inwert. ende hutset den gewonden wel. daerna so keertene over die wonde so dat al uut mach lopen
 G 108b. dat gi in de wonde hebt ²⁾. ¶ Nemt zeem van rosen .3. 5. dat doet zieden met pulvere van mirre. van venigrieke. van mele. van lupinen van elken .1. 5. in .1. w. zoets zeems ende .2. w. waters dit doet zieden tote dat terdendeel es versoden. dan so ziet dor .1. scone linen cleet. so dat wel claer si ende suver. ende doeter met also u vorleret es. ¶ Daerna so legt optie wonde .1. plaster gespreit op .1. linen cleet gemaect dat plaester aldus. Nemt zeem van rosen gezeit .1. w. van gersten bloemen .4. 5. mirre ende meel van venigrieke elcs .1. 5. dit doet zieden [op .1. G 108c. crane vier C. G. L.] altoes roerende C 50b met enen spatule. ende alst begint dicken ende wel es geminct te gadere so doet vanden viere ende mincter met .3. 5. terbentinen dewelke si ierst gedwegen ende L 165c. wel gesuvert. dit so roert al te hope. Dit plaster so legt optie wonde alsic u vorleert hebbe. Of net u wieke in olie van oliven alsoet vorleert es emmer wickende. Dit doet tote detter dat binnen der weech es gevallen si wel gesuvert. dwelke gi moget kennen bi dat de gewonde niet en hoest. ende bi dat hi hem selven wel gevoelt ende sine cracht wast. ende bi dat hi sinen adem wel draget. Ende ziedi dat geen etter meer en comt G 108d. van binnen so en dwaeter nemmeer ende mindert u wieke ende laet de wonde luken manierlike. ¶ Ende eist dat detter niet en mindert so eist te duchtene datter die gewonde sal af sterven. Ende eist dat hi siin hoesten niet en laet ende sine sweringe niet en mindert ende hi verliest sinen slaep ende sinen appetijt. dit es wantros- C 50c. telije. Hierop so nes meer geen

¹⁾ L: eene syringen aldus ghemaect: schets; ook in G een eenvoudige schets.

²⁾ In G een onbeholpen schets.

nuwe cure mer dwaettene ende wiectene ende plaestertene als u vorleert es. ende stelt u hop(e) in die genadecheit gods. ¶ Maer blijft hi in sine cracht ende hi swilt tusseen der vierder ribben enter vijfter. dewelke minst es. so maect
 B 140d. tusseen .2. rebben in die swil-
 G 109a. linge daer si morust es ene wonde [snydende met enen sceerse G]¹⁾ (zie fig. XXVIII) totten ettere. die so vermaect als u vorleert es. dwaende. wickende. plaesterende ende laet die wonde heilen. Want het gevalt menechwerf dat detter ende dbloet valt op die craye. dwelke men niet en mach uutgecrigen ter ierster wonden. men en moet maken .1. ander wonde. alsoet vorseit es. Welke wonde die groete vrese es. nochtan moet ment avonturen
 L 165d. omme argere te belettene. Ende hets merder vrese te sine dorwont achter dan voren. want die craye es achter zenewech ende sijs voren vleesich. Gevielt also ic hebbe
 G 109b. vorseit. hi mochter bi genesen
 C 50b. alsoet menechwerf es gesciet. Ende en doet ment niet also ic vorleert hebbe. die gewonde soude ewelije werpen etter uten monde met groten tormente van hoestene. ende soude sterven enpicus. dats .1. ziecheit dat men uutwerpt die longere in substanciën van ettere. ¶ Ende

eist datmen wont enen mensce in die borst of daer omtrent entie wonde niet dore en gaet. so heilt de wonde metten plaestere ende metter swarter zalven also men andere wonden heilt.

CAP. 4.

¶ Vand(er) h(er)te(n) gewont²⁾.

Die herte gewont en wert nemmermeer genesen. want si es dupperste led van den mensce. dwelke ierst ontfaet lijf ende spaetst sterft. G 109c. Alle die leden vanden mensce die nemen haer begin van haren levne van der herten. waerbi essi gewont of enech van den adren of arteriën die haer siin. dat siin pulsadren. dat bloet dat gaet van hare ende si verliest haer hitte ende bluscht als .1. lement³⁾ van ere kerssen of van ere lampen. alsoe dat lement verliest si smout so gaet fier uut⁴⁾. Alsoe eist vander herten alsi verliest haer bloet so blusscen [die hitte ende L] die geesten vanden lichame.

¶ Alsoe dat herte es gewont. dbloet datter uut comt ter wonden dats zere bruun. ende die enden vanden lichame alsoe handen. voeten. nese werden al cout. entie lippen werden bleec. Dese wonden die vallen bider lichter borst of bachten⁵⁾ daer iegen ende hem breet uut sweet tallen leden. L 166a.

¹⁾ In G een schets van een mes.

²⁾ C: Van der herte ghewont dats doot wonde. G: Van der herten ghewont dats de doot. L: Vanden wonden die vallen ant herte.

C geeft van dit cap. slechts:

Om te leeren te kennen ofte dat hert ghewont es dat salmen bekennen bi zwarten bloede bi diepe versuchtene ende suerlic met onmache. ende met vercondene ten hutersten leden want het is dat fundament ende fonteine des herts bloets ende des levens. ende hets sonder twiffele haestich doot ende die dat herte ghewont heeft ne wert nemmermeer ghesen want si es dat opperste ledt van den mensche dwelke erst ontfaet lijf ende aller achterst sterft.

³⁾ G: een levement

⁴⁾ L: ende verliest hare gheste ghelijc een kerse die haer vlammen verliest ende haer smoute

⁵⁾ G, L: achter

CAP. 5.

G 109d. ¶ *Van dootwonde(n) w(aer)se valle(n) anden live ¹⁾.*

Nu es geseit van der herten alsi gewont es dat dootwonde es *ende* dat de mensce sterft. Entie herssenen gewont es oec dootwonde want die gewonde seijnt vallende vanden [grootte L]

B 141a. euele. *ende* hi pist in siin bedde dat hijs *niet* en weet. hi keert. hi spasmeert. dat es om dat die herssenen siin wortel van allen zenewen. *Ende* dat march vanden ruggebene [toten steertbeene G]. dwelke liggende es binnen .2. huden alsoe die herssenen doen. waerbi alsoe dat gewont es. so eist oec dootwonde. ¶ Die longere gewont es oec dootwonde. *ende* sonderlinge dupperste blat. want donderste mach men genesen. *ende* dats om dat *niet* en roert also vele als dupperste doet. Mer alsoe die longere es gewont van ere reumen diere binnen valt so en mach mer geen medicine toe doen comen. *ende* dan moet de mensce sterven tysike.

Die longere wert gewont in die borst *ende* daer comt valu bloet ute *ende* scinende ²⁾ licht root *ende* vele bloets. *Ende* hi heeft enen dapperen adem. entie gewonde wert verweloes. ¶ Die longere gewont. es die wonde nauwe int vleesch. so ruumtse *ende* werpt in die wonde dit pulver. Mastic. oli-

G (1)b. banum. dragant. gomme van arabiën. venigriec. dit wel cleine

gepulvert. *Ende* geeft den gewonden te supene dese spise. ¶ Nemt L 166b. tarwengruus getempert met borne *ende* luttel gesoden. *ende* daerna geziët dor .1. linen cleet *ende* daer met getempert peniden. *Ende* wachten van vele sprekene *ende* van gramscape [ende van lachen L] *ende* van den lichame te pinene. *Ende* en laet die wonde *niet* heilen buten. vore datse heel es binnen in die longere. *Ende* oft noot es so dwaetse wel also u vorleert es int capittel vander borst. ¶ *Ende* die levere gewont die en geneest *niet* of en si die wonde wel cleine. *ende* dan geneestse dapperlike. Mer die levere comt onderwilen uter wonden. *ende* si swillet so dat mense *niet* weder in en kan gedoen G (1)c. waerbi die .4. meesters raden dat men make dit plaster *ende* leget optie geswollen levere. ¶ Nemt sop van alsenen van adeke. van vliedere. zeem. aysiin. tarwen bloeme. van elken even vele. *ende* siedet al overeen. dat si also dicke alsoe dicke zeem. Dit plaester legt optie geswollen levere alsoe warm alsoe die lichame si. dit sal helpen der naturen. die geesten selen die levere weder intrecken het en si dat de wonde si al te nauwe. eist so. so wijdt de wonde met enen seerse ³⁾ vroedelike. Dit plaster sal de wonde stelpen die de levere heeft die geswollen es *ende* gewont. G (1)d.

¶ Die craye gewont es oec doot- B 141b. wonde. die vallet in die corte rebben of daer omtrent dan so es

¹⁾ G: Vanden doot wonden wanen sy comen hier. L: Van allen doet wonden. *Alles wat verder volgt ontbreekt in C. Daarentegen komen in C een groot aantal hoofdstukken voor, die in B ontbreken en die aan het eind van het Hs. B. een plaats krijgen.*

²⁾ G: scietende

³⁾ In G schets van een mes.

die adem *groet ende* dicke. den-
welken hi geeft *met groter pinen*
ende versickende. ende zere roerende
beide die borsten. opdat die wonde
L 166c. si in zenuwe(ge)n steden. Mer alsoe
die wonde si in vleeseger steden die
machmen genesen. dit proeft ga-
lien^{us}. ¶ Die blase gewont. dats
dootwonde. alsoe die wonde vallet
int dunne vander blasen. want sijs
zenewech *ende* zenewen en mogen
niet genesen. Mer essi gewont in
den hals daer si vleeschachtech
es daer geneest si wel. Alsoe men
mach zien van kindren diemen
snijet vanden stene opdat die steen
cleine si. uter wonden so loopt
G (2)a. die orine. ¶ Die mage gewont es
dootwonde want die spise comt
uter magen ter wonden ute. entie
dranc. Es die mage gewont. entie
wonde in den buuc si nauwe so
wijtse. Ende men naye die wonde
vander magen *met* .1. gecanter
naelden *met* enen cleinen gewasten
drade daer in. Ja ware die wonde
in vleeschachteger steden vander
magen. Boven so essi zenewech
daer en diedet *niet* toe gedaen.
men verlore de pine. Opten naet
so stroye trode pulver. dats int
capittel vanden wonden te nayene.
¶ Die darmen gewont *ende* son-
derlinge die dunne darmen dits
dootwonde. daer ute so comen die
stronten. Mer wert men gewont in
die vleeschachtege darmen dat
G (2)b. mocht men genesen. Ende daeraf
so suldi hebben .1. proper capittel
wat giere *met* hebt te doene.
Maer onderwilen so en comen niet
die tekene vander doot. *ende* dan
so es men sculdech te hopene optie

goetheit gods. Want het en es *niet*
al verloren dat in vresen es onder-
wilen. ¶ Galien^{us} seit. wie dat
gewont es in den buuc comt hem
vele ganssen op *ende* sicken die
dunne lichame die sterft¹⁾. Ende
es iemen gewont in die borst dor-
gaende. entie adem daer uut comt.
ende comt hem toe beven vander
herten. *ende* corten adem. dit siin L 166d.
oec tekene vander doot. ¶ Die
wonden die gevallen boven den
knie .3. vingeren entie dwers *ende*
onder dat knie int begin vander
muus²⁾ vanden leden. Entie vallen
boven die leden vander hant. Ende
tusschen den ellenbogē enten G (2)c.
scoudren. dit siin alle vreselike
wonden *ende* geiugiert dootwonden.
ende dat van

Galiene [*ende* avicenne L] *ende* B 141c
van Amazore. Want musen siin
geconformeert van vleeschachtegen
zenewen *ende* van gebinden. de-
welke siin de wille van roerne.
Want dat roert dat geneest node.
Want de wonden begeren meer
ruste dan ander dinc. want die
gebinden *ende* zenewen comen .1.
deel vanden herssenen *ende* .1.
deel van der herten gewassen. want
als men comt op spasme. dustane
wonden lacertosege sine ontfaen
geen genesen men snide die ze-
nawen ontwee. dat seit avicenna.
Ende dus so wert de mensce ver-
minct. waerbi hi jugiert dat beter
es .1. verminct mensce dan .1. doot
mensce. waerbi avicenna *ende*
galien^{us} jugieren dat die wonden G (2)d.
die vallen in die steden daer siin
vele zenewen of adren of daer bi.
die siin vreselijke om dongeval

¹⁾ L: Galienus seit wie dat ghewont is in den buke comt hem op vele sicken
of rupsinghen dats teken vander doot

²⁾ L: musen

datter dicken toe comt alse spasme of twivelinge van spraken. In die capittelle die hier na siin. so salmen in ele scriven sonderlinge steden. als u geseit es hier voren.

CAP. 6.

¶ *Dits vander niere(n) gewont* ¹⁾.

Die nieren gewont dat siin dootwonden entie nemmermeer genesen. Want si siin naturlike nat *ende* wac. want daer seedet dbloet dat comt vander leveren dore die adren diemen heet hilis. die liggen ant ruggebeen comende vander leveren ^{G (3)a.} gaende toten nieren. daer steet die stekende nature dat dunne vanden bloede *ter* blazen in *substanciën* ^{L 167a.} van orinen. ¶ Nochtan so wisen sulke meestren van surgiën dat men steke in die wonden wieken van stoppen genet int witte van den eye. Ende men den gewonden geve desen dranc. den welken si seggen dat hi heilt *ende* suvert die vortege humoren. *ende* men maecten *dus*. ¶ Nemt sap van vogels tongen. van piglen van bugglen. van glorifilaten. men geve dit den zieken. *het* sal comen uter wonden sulc alst die zieke drinet ²⁾. ¶ Of men doe maken desen dranc in de specerie van desen couden saden. Nemt citrulli melonis. ^{G (3)b.} cucumeris. cucurbite. boli armenici. dragaganti albi. van elken even vele. men siede dit in watere *ende* maker af .i. cyroop. *ende* geeft drinken den gewonden te besiene of men mach helpen der naturen.

dart bi rechte *niet en* mach siin. Nochtan so es ment sculdech te proevene.

CAP. 7.

¶ *Va(n) muse(n) of zenewe(n) gewo(n)t in den pistel va(n)de(n) arme(n)* ³⁾.

Eest datmen wont enen mensec in den pistel van den arme of eldre *ende* dat dwers ^{B 141d.} der muus. dat es groete avonture vanden live. *ende* merder dan die arm al of ware geslagen. *ende* dats om die wedertreckinge. vanden zenewen. dwelke torment den gewonden doet spasmeren. *ende* dats ^{G (3)c.} .i. teken vander doot. Want die musen siin gewrocht van dradekinen vanden zenewen. *ende* van herden vlesce vanden herssenen *ende* vander herten als u vorleert es int capittel van dootwonden. ¶ Ons leren oude mesters van salerne. alse die zenewen siin ontwee geslegen dweers datmen die enden vanden zenewen bescoude met enen gloyenden instrumente ⁴⁾. *ende* wacht dat gi *niet en* comt ant vleesch so gi best moget. want dat bernen sal die ^{G (3)d.} zenewen delivereren doen van haren humoren die si tote hem trecken bi haerre beseffelijcheit. Want galienus seit. die geesten entie humoren. die lopen altoes ^{L 167b.} ter onsochter steden [*ende* aldus seyt hijt in latijn ad locum dolorum confluunt humores G]. Ende legt optie wonde dit plaester ge-

¹⁾ G: Vanden wonden van den nieren. L: Van wonden in die nieren.

²⁾ De rest ontbreekt in L.

³⁾ G: Vanden wonden inden arm pistel der muus. L: Van wonden die vallen inden pestele.

⁴⁾ In G en L schetsen van een brandijzer.

- maect. ¶ Nemt tectiken die hoofden af gedaen ende suvertse vander erden die si ane hebben. dese tectiken so stampt metten witten vanden eye. ende legt dit plaester optie wonde. dit sal die zenewen doen vergadren naerder dan enech ander plaester. dits optie zenewen geseit die dwers gewont siin of ontwee. Maer die zenewen die gespleten siin of es die wonde lanx. die en heeft gene noot van gebernt te sine. Ende wacht die gewonde zenewe van warmen watere. want het soude die zenewen verrotten. want die zenewen siin gewassen van wacheiden. welke wacheit heeft bider coutheit te gadere gewrongelt die zenewen over al den lichame vanden mensce. ¶ Nu hort hier .1. exempel dat mester galienus orcont. Een man was gewont in sinen vinger met enen instrumente als .1. naelde. die hunt vanden vingere verherdde entie wonde sloet. die vinger swoer hem so zere dat hi niet en conste geduren. Hi ontboet enen meester
- G (4)a. diere op leide plaestren die vet waren. die vinger hi vertechde. die zieke spasmeerde. ende was doot binnen .7. dagen. Ende hadde hire op geleit dat die wonde ont-daen hadde. dat dmes hadde mogen comen ute. hine hadde niet gestorven. ¶ Waerbi die meesters van medecinen die raden datmen wachte die wonde in zenewegen steden. van warmen watere ende van couden watere. ende van oliën. het en ware gerechte
- B 142a. olie van rosen gemaect van groenre oliën van oliven. dat siin van oliven die niet ripe en siin of van oliën van nokernoten. ¶ Eist dat enech mensce wert gesteken met ere naelden of dies gelike in sine zenewen. so legter op ter-bentine gespreit op .1. linen cleet ende dat warm. dat salse zere ge-G (4)c. smieden. ¶ Noch maect .1. plaster dies gelike van euforbiën ende van wasse. ¶ Noch .1. ander. Nemt galbanum. armoniacum. cerapinum. oppopanaxum. dit mingt wel over-een. dits goet optie steke van naelden van griffiën. van elsenen ende des gelike. ¶ Ende sulke meesters siin alsoe meester lancfranc die willen aldus voortgaen. si raden alsoe die wonde es dwers in den arm. Eist dat in die muus vanden arme die pistelen siin ontwee of die zenewen datmen die enden vanden zenewen naye tegadere met .1. driebanter naelden. Ende dat men legge op den naet pulver van levenden calke ende olibanum ende vanden bloede van G (4)d. draken alsoet wijst int capittel vanden nayene. Ende eist dat die wonde daer met verstormt. so willen si dat men den naet ontwee snide. ende dat men die wonde giete al vol warmer oliën van rosen L 167c. geminct met doders van eyeren. Ende eist dat het wert bloedende alsoet gerne pleget. want daer siin vele adren ende arteriën daer af si zere es tontsiene. dat ware quaet te stremmene sonder met berne. Men mach qualike wonden die armen. men moet zenewen ende adren ende arteriën wonden. mer boven alle dese so es men sculdech tontsiene van spasmen. dewelke vreselije es alsoet gescreven staet int capittel vander spasmen. ¶ Ende gi moet oec manierlike binden G (5)a. dese wonde ende an elke side besmeren met deser zalven. dewelke weret die humoren dat si niet en lopen ter wonden. het en ware datter te vele waren entie waren

stare. Maect deze zalve aldus ¹⁾. Nempt bole van ermeniën $\frac{1}{2}$. 5. olie van rose .2. 5. aysiin. dese maect also u vorleert es maken die witte zalve die bolen wel cleine gepulvert in .1. motalen mortier. dan doeter in .1. luttel oliën *ende* wrivet wel. daerna met .1. luttel aysiins. *ende* doet dus wrivende dat si slechte zalve. Dit es geseit optie wonden die mogen vallen in die pistele vanden armen. [oft in dye muse vanden armen. G] of in den ellenboge. of om tende

B 142b. in dyen of in benen onder tknie.

G (5)b. Of om tende in allen steden daer musen of zenewen of adren of arteriën of corden siin. die den zenewen hulpen haren last dragen. welke zenewen *niet* en mogen haren last dragen bi haerrer groeter beseffelijcheit. want die corden en beseffen *niet* dies gelike. ¶ Ende eist datmen enech been slaet ontwee dwers. so moet men studeren datmen dat led ontwee legge op .1. effen velt of plaetkijn of spaenkijn ²⁾. die dat been houden dat *niet* en mach verporren ³⁾. anders so en vergadert *niet*. Ende studeert dat gi den gewonden legt so sachte dat hi *ende* sine wonden rusten mogen. Ende heilt die wonde als

L 167d. u vorleert es altoes smerende ⁴⁾

ende dwaende met warmen wine. G (5)c *ende* daerna wel drogende met stoppen of met linen cledren.

CAP. 8.

¶ Van wonde(n) i(n) de(n) ellenboge of i(n) andre(n) ju(n)cture(n) ⁵⁾.

Het gevalt dat men den mensee slaet in den ellenboge. of daer omtrent. of int led vander hant. welke wonden avonturlijke siin. *ende* sonderlinge in den ellenboge. om dat nature daer sendet ene wacheit om dled te houdene wac. dese wacheit heetmen zeever. Dese wonde moet men naye also u vorleert es *ende* legt opten naet trode pulver dat vorseit es int naeste capittel. Ende daerboven een plaster van stoppen genet in dwit vanden eye in den zomer. Ende in den linter *ende* in den herfst geminct dwitte metten dodre. G (5)d. Ende in den winter allene die dodre. Want dit dodre es heeter allene. dan alser dwit met es. daer omme salmen in den winter nemen den dodre allene. omme die coutheit. Ende in den zomer dwitte allene omme die hitte. want dwitte es cout om te verdrivene die humoren *ende* dbloet vander stede daert deren mach ⁶⁾.

¹⁾ L: Unguentum defensivum

²⁾ G: spalken

³⁾ G: dye dat been effene houden effene liggende die dat niet mach verkeret

⁴⁾ G en L: zuverende

⁵⁾ G: Dits vanden wonden in den elleboghe oft elder in iuncturen. L: Vanden wonden die vallen inden ellenboghe

⁶⁾ In G volgt nu deze opgaaf.

1 vanden wonden te verziene

2 vanden getale vanden derm *ende* hoevele menre mach wonden

3 vanden leden uter stede

4 van den kane bene uter stede

5 vanden kane bene te broken

6 vanden halse uten lede

7 vanden scoudren uter stede

8 vanden ellenboghe uter lede te voresiene

CAP. 9.

G (6)a. ¶ *Van wonde(n) i(n) die darne(n)* ¹⁾.

Somtijt gevalt datmen wont in den lichame met kniven of met swerden waerbi die darmen vallen uter wonden. Sijn si niet ontwee gesneden of gesteken. men es sculdech te nemene warm mele ende te warmene die darmen bi diere hitten met ere spoengiën of met .1. sachten clede in dat mele gedaen ende optie darmen geleit. ende dat so dicken waerbi dattie darmen keren weder te harer rechter stat. Ende eist dat die darmen niet en mogen weder inkeren. ende die wonde te nauwe es. bi dat de darmen

B 142c. te reten ²⁾ siin bi der vercoutheit

G (6)b. ende bi den digesten diere binnen siin vergadert. men wide die wonde met enen scerse. ende emmer wacht die darmen dat mense niet en quetse. si selen keren bi dat die wonde gewijt es ter stede daer si met rechte sculdech siin te wesene. Ende dan die wonde genayt in .2. steden of in drien steden. dat si niet uut en keren ¶ Eist dat enech smere uter wonden puult. men eist

sculdech af te snidene met enen scerse. ende plaestren gemaect van stoppen. ende genet int wit vanden eye. daer boven gedaen .1. cussenneel of .2. ende gebonden als betaemt tote in den .3. dach. In den derden dach als men ter wonden comt al gemackelije te doene af datter G (6)c. boven gedaen was waerbi die draden niet werden geporret. Ende te suverne met warmen watere ende weder te drogene. Ende zalvet met popelioene. binnen der wonden unguentum fuscum gedaen. ende daer boven coolbladere also vele als men wille. Ende gene wieke in die wonde te doene. ende te achterwaerne van tiden te tiden met zalven met coolbladen met wonden dranke so dat si luken. [ende heelen G].

CAP. 10.

¶ *Van te cortene die darmen* ³⁾.

Men sal verstaen van den darmen der welker es sesse. dat es te wetene. jenuus. miraet. longans. ghierbus. duodena. lyens. de .3. en mogen niet gedogen dat mense quetst. dandere .3. siin si gesteken

- 9 vander hant uter stede
- 10 vanden vingeren uter steden
- 11 vanden armen te broken
- 12 vanden scinkelle uter stede
- 13 vanden ribben te broken
- 14 vanden dien te broke uter lede
- 15 vanden dien te broken ende dye been
- 16 vanden cnie uter steden
- 17 vanden beene te broken dye ute raghen oft wonden hebben
- 18 vanden voeten uter steden
- 19 vanden voeten verwronghen
- G (6)a. 20 vanden teen te broken
- 21 dyts vanden dermen te vore ziene dus

¹⁾ G: Dats vanden dermen te versiene dus.

²⁾ G: geswollen es of gedront(en)

³⁾ G: Vanden dermen te vore siene ende te (woord onleesbaar).

G (6)d. of geslagen. men machse genesen bi rade. Gevallet datmen enen mensce steet of slaet in den lichame. entie darmen uter wonden vallen. so es men sculdech te besiene welke ontwee siin of en siin. Eist dat jenus of miraet of longans enech van den .3. uppersten siin ontwee gesteken. bi den welken men mach verstaen sicken. walgen. men moet sterven. Dandere drie darmen die geheten siin gierbus. duodena. lyens. al dorstake mense si mochten genesen in dien dat men vroedelike daer toe vaert. ¶ Men es sculdech die darmen te nemene in die hant. ende te wendene ende te kerne ende te besiene hoe die darmen ontwee sijn. Dicken gevalt datmen waent daer in vinden .1. gat of .2.

G (7)a. Men vinter somwile .3. of 4. Tselve datter ontwee es geslagen of gesteken. men eist sculdech af te snidene ende wech te werpene. Entie .2. gehele enden te gadere te bringene. ende hebbe gereet .1. pipe van

B 142d. vliedre¹⁾ vingers lanc of langere. ende wel scone gemaect buten ende binnen. ende in den darm gesteken. ende die 2 enden over die pipe geslovct ende gevoeget te gadere in .4. steden of in .5. genayt ende geenocht. so dat tusscen elken enope spacie blive .1. vingermael of meer. die enopen te bezalvene ende te spalkene die darmen boven der pipen also behandelike als men

G (7)b. mach. waerbi die .2. siden vergadren mogen. den lichame tondoene entie darmen weder in te

doene. Es die wonde te cleine men esse sculdech te widene waerbi die darmen weder inkeren sonder quetsinge. Entie wonde so lange open boven te houdene. dat men wel weet dat die darmen siin verheilt. Ende te besiene elx dages ende te vermakene die darmen entie wonde boven. waert dat sake dat die wonde genase ende loke eer die darmen verheilt waren. bi den winde ende bi den venine die vergadren soude omtrent die darmen buten ende binnen so soudn die darmen vorten ende deen vanden andren varen. dan waert arger dan te voren van den iersten dage was. Ende men moest weder breken ende sniden of hi moester omme sterven. ¶ Jegen G (7)c. den dertechsten dach datmen seit dattie darmen verheilt siin tegadere ende men dies seker es. af te doene datter boven was gedaen. die draden vallen ute bi hem selven ende suveren ter wonden ute. daer na te verheilene die wonden. die pipe die in die darmen es valt dore die darmen biden digesten nederwert. ende die gene geneest al.

CAP. 11.

¶ Vande(n) gescorde(n) of die de(n) steen hebben²⁾.

Van den genen die gescort siin of die den steen hebben so siin .2. redenen van diverser manieren bi enen velle dat eifat geheten es. ende leget binnen den lichame iegen den broecrieme gelijc enen

¹⁾ In G een ruwe schets.

²⁾ Cap. 11 tot en met 23 ontbreken in G. In de plaats daarvan treft men in Hs. G. eenige hoofdstukken aan, die in B. gemist worden. Deze zijn geplaatst vóór Cap. 24.

solre. so welken tijt dat persse heeft. eist bi springene eist bi scridene. of ionge kindere bi wenene. het split ontwee. entie darmen vallen neder. ter stede daer si uut comen blijft .1. gat. waerbi die darmen mogen inkeren ende uutkeren. In dien dat die kindren jonc waren entie gescortheit versch. men mochte hem hulpen met cussenelen ende met dranke. diere toebehoort. ¶ Men neme oecomonde confilie. vriesewonde. fenicle. selfhele. van elken .1. hantvol te gadere gedaen ende wijn

B 143a. daerop gegoten. ende gedronken elx dages .2. werf telken .1. lepel vol si mogen genesen vaert menre vroedelike toe. emmer dat cusse-neel vaste perssende die darmen te blivene binnen int gat. dat gat vernauwet bi dien dranke. ende bi dien cussenele. Ende si genesen binnen .8. weken. ¶ Eist dat si bi desen stucken niet en mogen genesen. men moetse sniden. So ga te „post mundi fabricam” dies te doene heeft hi sal hem leren wat men doen sal daer toe.

CAP. 12.

¶ *Van carnofels gelijc gescorden.*

Het siin sulke lieden die geliken of si gescoort waren. ende niet en siin. ende hebben een evel dat carnofels heet sinkende van den lendenen nederwert. ende es water. Dwelke dat men uut sal laten met ere vliemen te stekene 1. gat of met ere naelden dat dore te stekene met enen wollenen drade daer in te latene ende te treckene eles dages achter ende voort tote dier tijt dat dwater uut geleken es al. Ende dan die wonde te heilne also ene ander wonde.

CAP. 13.

¶ *Vande(n) stene dat ond(er)sceet.*

Actor seget vanden stene die in die blase wast. dat nes al niet dan ene vergaderinge van humoren zipende uten lendenen in die blase ende vergadert tenen stene. Int begin siint gravele. ende men machse genesen met cruden tetene. of bi medicinen. om der gravele coutheide. ¶ Men neme gremilsaet. petercelle saet. venkelsaet. apisaet. kerssesaet. kernelen van kerselstenen. ende van perse(r)kers. persiinsaet van marcedoniën. van elken .1. hantvol pietede gracie .2. stene-kine. dbloet vanden bocke twalefste deel. ende dbloet vanden drake also vele. dit te gadere gestampt metten draken bloede. want het es droge. ende werpt tpulver daer toe dbloet vanden bocke. want het mingt hem te gadere metten sade ende wert pulver. ende also vele zokers daer in dat het soete becomt. ende wijn daer op gegoten. ende elx dag(e)s genut. dus so maecht siin pulver of drane welc men wilt. ¶ Ende eist dat si niet en mogen genesen daer met. die gravelen siin dan vergadert in die blase tenen stene. Die trechte wille weten daer af. soect in den derden boec van „universis passionibus galyeni”. die salne leeren waer af die steen mach wassen. ende wat die steen es. ende hoe hi leget. ende watter af mach comen.

¶ Oec seit ons een boec die heet B 143b. liber aureus sine doget daer toe. hoemen die gravelen verdriven mach met medicinen. Medicine suvert den mensce binnen van al dien dies hi tongemake mach siin. Eist dat hi niet genesen en mach siin met medicinen met pulvere

met drankte gemaect. ende eenperlike ziec blijft daer af, so eist te wetene dat .1. steen in hem es. post mundi fabricam gebietene te snidene. ende seit datter toe bestaet.

CAP. 14.

¶ *Van den spenen.*

Het siin sulke lieden die spenen hebben die vele bloeden. Eist dat mense stremmet men doodt dien mensce. Ende dat es om dat die venine van alden leden nederwert sinkende siin. entie leden verlossen vanden quaden humoren lopende ten spenen uut. bi dat mense stremmet. keret tquade bloet opwert dat gewone was te lopene ten spenen. ende versmoort die leden binnen. dat die gene daer af sterft.

CAP. 15.

¶ *Van te genesene die spenen.*

So wie den genen wille genesen die de spenen heeft hi es sculdech te wetene wat ziecheiden hem deert. waer af dat si wassen ende risen. Ende te besiene des zieken orine. bi der orinen machment verstaen ende bi den mensce of hi vasten lichame heeft dat die digesten niet neder en mogen te verlosene die lede van den quaden humoren ter cameran. bi der perssingen die hi heeft als hi pissen soude. valt al dat quade bloet neder. ende bi dier perssen die dadren dan hebben diere beneden siin en mogen si niet gedogen dat bloet in hem bider perssingen vanden bloede scieten daer .5. adrene. ende siin geheten spenen. waerbi si drinten vanden bloede. dat die gene grote pine heeft. Bi dat die pine meest es. so es men

sculdech dien mensce te gevene cyroop te drinkene van cassia fistula gemaect ende datter toe bestaet alst vorseit es. den lichame daerbi te coelene van den quaden humoren diere in siin waerbi dat hi vele ter cameran gaet. biden cyrope verdrogen sine lede van binnen die te vet waren bi den humoren. waerbi die leden die verdroocht siin. dat si te hem trecken dbloet dat si gaven ten spenen. waerbi dat die spenen slanken ende te niute werden ende geneest. ¶ Men geve hem .3. medicinen also vele meer te verdrogene die lede van binnen B 143c hem te gemake te blivene.

CAP. 16.

¶ *Van de(n) p(re)paraciën.*

In den derden dach vanden cyropen so es men sculdech te gevene preparaciën van aloë of van rebarben. of van scamoniën. of te gadere gedaen eles even vele gepulvert. ende gemaect pillen. ende in nuwelen genet in borne of in biere warm daer in gewonden ende gegeven te swilgene. Dierste es men sculdech te gevene dies ander dags na der preparaciën. Ende dander medicine opten .vij. dach. Es dan die mensce so stare opten .3. dach na der ierster medicinen. dandere in den .7. dach daer na. Dits die .3. medicine ter welker es esula catapusia. de .3. deel esula ende de .4. deel catapusia. ¶ Actor mochte medicine hebben bescreven in nutscapen den mensce. maer dat si te swaer hadden geweist te gecrigene al sonder ander medicine mach mense genesen wien datmen wille sonder ander medicine in dien dat mer

vroedelike toe vaert. ¶ Proeve so wie diet proeven wille. Alle die gene die dwitte water in hebben men machse genesen bi deser medicinen. ja oec hoe vele dat si bider orinen te verstane die wit es also wey of wit water. Ter medicinen. diese maken wille. hi es sculdech te nemene esulen v. d. $\frac{1}{2}$. 16. ende stampense also cleine als men mach. ende sichtense also cleine als men mach dor .1. nauwe zeve dat die esule es also cleine als bloeme. Entie catapusie salmen pellen die upperste pellen af. ende te nemene die doget van .20. cornen. ende te stampene wel cleine. ende daer toe te doene vander esulen int gevouch te belukene optie .5. vingeren mede op te heffene. ende suker gestampt also vele daer toe dat die medicine zoete becomt te nuttene. Oec mach mense mingen met warmen wine of met wermen biere. of in stucken nuwelen genet daer omme gewonden. ende geswolgen. Ende te wachtene der tidingen dat si niet te cout en si no te heet also men medicine geven sal.

CAP. 17.

¶ Vand(er) tijt datme(n) medicine geve(n) sal te vorsiene.

In die dageraet es men sculdech te gevene medicine. ende een hooftcleet in couden borne genet ende om den hals gewonden vaste. Ende enen stoet gemaect van linen cleden genet in aysine vore den crop gedaen vander kelen

B 143d. onder thoofcleet. enen rouwen appel te hebbene in die hant daeran te bitene of men walget. cout water int anseijn te slane ende te werpene

of te sparsene metten vinger. Te gebiedene den zieken dat hi hem warm houde. Ende niet en drinke. no nutte. no slape vor vespertijt of daerachter. ende dat hi hem houde in wandelingen buten lichte ende buten winde. Eist dat hi ter cameren gaet .7. werf of .10. hets gnouch. ¶ Daerna te gebiedene dingen te nuttene die versch siin. also kiekene gesoden in borne met petercellen ende met saelgiën. of versch swinenvleesch. een candeel van wine of van biere jegen dien dat die hitte groet es in diere tijt. ende bi diere gelike hitte te verstane in sine orine Te etene broot ende botere. ende alle dingen die versch siin hem met te verscene niet te vele genut. ende te wachtene van te vele drancs. waerbi die leden van binnen verswaert mochten siin.

CAP. 18.

¶ Van spenen die comen va(n) de(n) me(n)isoene.

Sulke lieden mogen spenen hebben comende vanden menisoene. dor die verscheit bi dat die lichame verteert es bi den menisoene. so comt hem .1. evel toe ende heet die bete. Bi der perssinghen die hi heeft dor der beten wille valt dat bloet van boven neder. ende beneden den lichame te dreten. entie adren en mogen niet gedogen die perssinghe. waerbi dat bloet steet die adren ute ende becomen groet dat die gene groten rouwe heeft ter stede. ¶ Medicine es men hem sculdech te gevene die den lichame verclaren vanden veninen diere binnen siin. bi dattie lichame geclaert ware bi der medicinen becomt die lichame vast.

ende werden alle die lede te gemake. Ende te gebiedene desen mensce dat hi nutte spise diene vast maect in den lichame. also wederen vleesch gebraden ende gesoden peren van scruwelen of van angwissen gelardeert met wasse. Ende gesoden mele met bloemen ende was daer in gedaen. Ende geeft hem drinken wijn van gasscoengiën tote hi te hemselves comt. ¶ Achter diere tijt dat de lichame gesuvert es so es men sculdech te doene dingen boven die spenen die dwinen doen. also popelioen geminet met coperrode ende met sukere cleine gemalen also vele vanden enen also vanden andren op .1. plaster van stoppen genet in borne ende uut geduwet. ende optie spenen

B 144a. geleit. si selen daerbi verdwinen.

¶ Of wierooe ende aluwe gestampt elx even vele geminct met aysine ende metten witten vanden eye. zalve gemaect hieraf ende gespreit op een plaester van stoppen boven die spenen gedaen si werden daerbi verdreven. ¶ Of sout ende stoppen verbernt te gadere van elken even vele gewichts pulver daer af gemaect met honege gemaect zalven gelijc boven een plaester gespreit ende optie spenen geleit. si verdriven. ¶ Apie. croppe van weede. out quaet honech. scapen roete. eniuun. van elken even vele int gewichte gestampt ende te gadere gedaen ende gemaect .1. plaester daer af. also heet als hijt gedogen mach geleit boven die spenen. si verdwinen. Ende te gebiedene dat hi hem doe laten ter hooftadren. Opten sesten dach daerna ter venteusen uut te treckene dbloet te hem wert. daer bi die spenen voeden. so dwinen die spenen ende genesen.

CAP. 19.

¶ Van .3. ma(n)iere(n) va(n) spene(n) te beke(n)ne.

Spenen siin van .3. manieren. sulke siin binnen in die darmen dat die gene niet ter cameran en mach gaen en si met groeter pinen. Sulke siin die den mensce bringen gefisteleert. entie liggen opten cant van den lichame. Sulke siin buten ende swillen ende drinten als nemmeer mogen gedogen dat bloet verteert den mensce. Eist dat mense stremmet met zalven of met plaestren eer de mensce gepurgiert es met preparaciën met cyropen met medicinen. hi valt in watere daer hi af sterft.

CAP. 20.

¶ Van 5 adre(n) dieme(n) heet spenen.

Van .5. adren die uten lichame comen vor hem leidende al dat bloet van den live vallende opten lichame neder bi vasten lichame of bi menisoene. bi der perssen die hi heeft volget deen bloet den andren ter stede daer die pine es. waerbi die adren steken uut ende werden spenen. Deen twee siin an die rechter zide. ende dander .2. siin an die slinker zide. Die vijfde adre op dbeen. die es de fistel boven alle dandere ende quaetst te genesene. Dicken geneest mense met plaestren. ¶ Men stampe bivoet ende alsene ende stampse met lijnsaetoliën ende spreidet op .1. cleet also heet als ment gedogen mach daer op geleit. si verdriven ende genesen.

CAP. 21.

¶ *Va(n) geswollene(n) spene(n)
te vorsiene.*

Dicken gevalt dat die spenen
groet siin geswollen dat si

B 144b. *niet lichtelike en mogen ver-
dwinen. men steecse ontwee met
ere vliemen. so loopt dat bloet ute
ende si genesen cortelinge daer na.
Actor seit dat hi wel heeft geweten
van lieden die ziec waren dat si
daer bi genasen. ¶ Sulke meesters
gebieden dat mense afenope met
gewasten draden. in dien dat die
lichame gepurgiert ware also men
hier voren geseit heeft met medi-
cinen ende datter toe behort. men
machse genesen daerbi. Ende waert
dat mense ave enochte eer die
lichame gepurgiert ware. men
daden ter avonturen sterven. want
die draet soude vorten die spenen
daer bi af vallen. bi dat hi niet
gepurgiert en es. dat bloet dat
daer gewone was te lopene ten
spenen neder. bi dattie spenen af
siin maect .i. gat dat bloet ter
stede. so dat die gene gefisteleert
blijft. Waert datter geen gat en
ware. dat bloet soude opkeren
ende versmoren die lede van binnen.
entie gene daer bi sterven. Daer
bi radie elken te wesene vorsien
eer hi enege dingen doet. ¶ Hier
bi seit ons nature. so wat menscen
tongemake es in enech led of in
enege stede van sinen live van
misseliken humoren comende van-
den hoofde toten voeten purgiert
men sinen lichame hi es te sekere te
genesene. ¶ Sulke meesters siin die
nemen een lanc yser. an deen ende
eist gelijc enen nagele plat. ende ge-
gloytent (*l. gegloyt*) ende stekent
iegen elke spene in dien dat die
lichame gepurgiert ware si daden*

*wel ende genasen daer met. Ware die
lichame niet gepurgiert bi der hitten
van den ysere comende iegen die
spenen die bloedende die heet siin bi
dat die spenen scoren. bider hitten
vanden ysere so verhit dat bloet
binnen. dat die gene cort daer af
sterft. En si bi vroeden rade te
gevene cyroop den lichame te
vercoelene. dbloet te verteerne bi
den cyrope ter cameren met te
gane. die lendenen met te drogene
binnen ende dbloet te vercoelene.
dat hi daer bi te gemake blivet
ende geneest. zoete dingen boven
die spenen te leggene. alse plaes-
tren van lijnsaet oliën. van verscen
swinensmoute. van honege bloeme
daer in gedaen bi dat dicke becomt
int gevouch. het sal die spenen
verteren ende versoeten entiespenen
verslaen dat die gene daer bi
geneest.*

CAP. 22.

B 144c.

¶ *Van handelingen te v(er)stane.*

Galienus seit ons dat men alle
dinc es sculdech te handelene int
begin ten sachsten. want van tweek
bordenen es de lichtste swaer
gnouch. omme dat hi wiste die
macht vander menscelijcheit en
messeide hi niet daer an. al hadde
hi mesdaen hi const wel betren.
Het heeft dicken geweist gesien.
dat lieden hebben geweist tonge-
make dat si so lange geacht(er)wert
siin met sachten dingen. dat si
daer bi bleven verloren. Oec dede
men andere int begin so harde
handelingen ende so sware dat
siere bi storven ende bleven
verloren. Daer bi radie elken
mensce die werken wilie. dat hi
so niet en doe. dat hi dat dogen
meerre.

CAP. 23.

¶ *Va(n) bute(n) nat(ur)e te w(er)kene.*

Twée dage buten nature te werkene den mensce te destru-weerne daer bi men werptene in cortse. En si bi vroeden rade alsoet vorseit es. of hi blivet doot. Al es nature herde edel dat si bi harer cracht menegen geneest indien datmen haer volget te rechte. gelijc si gebiedet bi den .4. elementen. hitte te verslane bi coutheiden. coutheit bi hitten. verscheide bi droochten. droochte bi verscheiden. Waert dat men hete dingen dade tote hitten. men versloeghe dien mensce. want nature soude verhitten so dat men soude vallen in cortse ende daerbi sterven. Dade men oec verscheit tote verscheiden. nature soude so verladen werden bi der overvloed. dat die gene daer bi soude sterven. Ende gelijc dade men droge dingen tote drogen. die nature soude verliesen haer doget ende daerbi sterven. Hier bi es elc mensce sculdech te vorsiene den mensce omme te bringene uten vernoye ten alderiersten datmen mach bi contrariën. elc bi dat hem toe bestaet hitte te verslane met coutheiden. ende coutheit bi hitten. droochte bi verscheden. ende verscheide bi droochten. dus mach mense genesen.

G (7)c. ¶ Vanden leden uten stede ghen steden.

Het ghevalt menechwerf dat men den lieden steect wonden of drawen(?) soe dat sij gaen uut haren rechten steden. Ende dat comt bij menegerande zake alse bij springene alse bij valne. Ofte men gaepst soe dat dye kake gaet uut hare rechter

G (7)d. stede ende ne mach niet weder in keren bij haer zelven sonder raet

van meesters ende van anderen wondenden leden.

†

Vanden cakebene uter stede.

Eist dat zake dat het zij kakebeen een man soe vaste houden † thovet vanden zieken ende dan so zal die dienstman steken vinger oft dume inden mont ende dan zal hij dat let nederwaert trecken. Ende metter ander bant zal hij duwen op tlet buten soe dat weder kere tote ziere rechter steden.

Vanden cakebeene te broken.

Alse vanden kake beene te broken dat zal die dienstman trecken af telker zide ende voegen deen deel teghen dandere ende men zaelt verbinden metten zelven G (8)a. scroeden dat men wysen zal int capittel van te broken beenen. Hierna ende dair boven salmen legghen .1. cusseneel ende te byndene ende te latene te vermakene alse men wijst int proper capittel vanden te broken beenen vore volgende.

Vanden halse uter stede.

Ende vanden halse uter leden die dienstman zal steken tusschen zine tanden eene wage van houte gemaect alse eene korste broets. zo dat dye lucht uut ende in mach gaen. Ende dan zo salmen legghen op elke scoudere cussenelen ende dair na boven so doet enen man oft .2. staen dye warren(?) ende enen G (8)b. oft .2. diene neder trecken biden armen ende die dienstman biden hare oft biden kinne backen trecken soe dat let weder keere te ziere rechter stede ende hantieret soet betaemt van anderen beenen.

Vanden seuderen uter steden.

Ende vander scoudren uter stede men zal den zieken eenen man

doen houden wel vaste omtrent dye myddewaert ende men zal eenen anderen doen trecken die arme ende die dienstman zal tlet wysen te wegewaerd ende steken deene hant onder doxele op ward ende metter hant zal men dye scoudere perssen nederwaerd zo dat let weder kere in sine stad.

G (8)c. Vanden elleboghe uter stede.

Ende vanden elleboge uter lede een man zal hem houden den arm reckende ende die dienstman zal houden den arm bogende dan zal hij metten dume vander rechter hant steken indye buginghe soe dat tlet weder keere te ziere steden.

Vander hant uter stede.

Vander hant uter steden men zal doen houden enen man den arm reckende ende danne zal die dienstman bughen ende steken soe dat let weder kere te ziere steden.

Vanden vinghere uter stede.

Ende vanden vingeren uter leden men zal een man doen houden dye hant ende dye dienstman zal tlet zo rechten ende crommen dat

G (8)d. weder zal keeren te ziere rechter steden.

Vanden arm pistele te broken aldus.

Vanden arm pistel te broken aldus ofte arm welc(?) es ende zal weeten dat die arme hebben .2. beenen ende niet eens want dat opperste es crom van enen beene ende dat onderste es rechte van .2. beenen ghemaect. Ende vanden .2. soe breet zomwilen teen ende zomtijt beyde ende somtijt zonder wonde ende het es meer tonsiene dat crome dan dat rechte ende darre .2. breken dat es oeck meer tonsiene dan offer maer een en

brake ende met wonden eyst meer tonsiene danne sonder wonde. Ende soe hoe dat es te broken men zal ane elke zijde vanden lede enen G (9)a.

doen zetten ende elc zal reckon sijn deel algemackelike ende die dienstman zal voegen deel tegen deel ende dat geve een luut ende dat es teken dat es tsiere steden gescoten ende aldus doet Ende danne zalmen hebben die scroeden ende dat cusseneel ende let te broken met wonden dat eesche .4. corte scroeden elc dat let omme gaende niet langere dan enen vinger ende eene spanne breet oft .1. halve spanne breet vander braeke vander wonden van elker zide ofte .3. cussenele van linen cleede elx .4. vout ende een spanne lanc ende soe breet dat sij ane elke zide vander wonde vergadere Ende dair ne gheene wonde sijn dair zijn sculdech te zine .8. scroeden

oft .3. cussenele ende elcs .4. G (9)b.

vout ende dair dat let clenst es dair es men sculdech te leggene meest oft zoe vele te meer dat effene become ende danne ghenet in borne ende dat ute geperst ende dan int dwitte vanden eye genet ende dan salmen onder elc let zine scroede steken gebreet te gevoughen soe dat let ligge op de mydde waert dair hem tlet meest openbaert. Ende eyst dat zake dat het niet belette stervelec let zo salmen dair in legghen .1. cusseneel ende .2. instrumente vingers lanc ende enen vinger breet. Ende dye salmen netten int witte vanden eye ende dat ute gheperst. Ende men [sal] dye eene zide walken in roden pulvere ende dan zalmen tlet rechte helpen houden ende men zal ane elcke G (9)c. zide vanden lede heffen op dye eene scroede nader andere ende

dan zalmen se voeghen deen boven den anderen al gemackelike oft men zal legghen die cusseneele in langes den leden soe dat dye stede dair dye wonde es bliken moghen vanden clederen ontdeckt. Ende dair boven met linenen scroeden steken moghen dinne houten spalken enen vinger breed ende eene spanne lanc cortere danne dat let es soe dat ne gheen vleesch omtrent [si] ende dair zo salmen legghen also vele spalken alst noot es so dat tusschen elken .2. spalken blive spacie van eenre daer dat lecht dore wesen mach ghelucht soe dat ieet verderve

G (9)d. noch verhitte dat zere deren mach want bij te vaste te byndene ende te spalkene te dicke soe comt onder tyden ende by quaden meesters grote vreesse ende erysipyla. Ende daer ne gheene wonde nes dair salment (l. salmen) doen boven den clederen een velt (l. vilt) oft .1. effen vellen cleet ende dat niet breedere no niet langhere dan die vore ge-seedeghescroede ende dannelsalmen naven ten gevoege ende dair boven zalmen leggen .3. corden oft snare soe dat ter myddewaerd eene ligge ende wel na op elc eynde eene. Ende danne zalment cnopen so dat men dair onder spalken steken mach .4. oft .5. alsoet noot es ende danne zalmen voeghen langes den lede zoe dat tusschen elke .2.

G (10)a. spalken spacie blive van eenre alsoet voirseyt est soe dat let dair dore wese gelucht. Ende danne zoe ontbint dye myddelste bindinge ende byntse weder slap soe datmen dair onder mach steken een pipe eens vingers lanc zilverijn oft coperijn oft vliederijn oft coperijn. ende gesmeert bynnen oft buten beyde ende drayt omme te ghe-

voegene ende op dende eene pipe dies gelike ende legghet dye spalken effene ende danne so drayt dye myddelste pipe westwart ende dye .2. pipen optye eynden drayt oestwert. Ende dan steet daer dye drie pipen eenen houtenen oft yseren priem ende dus salmen doen van beenen ende van armen

ende van allen leden dye men G (10)b. spalken wille. Ende eyst den arm so salmen hangen anden hals te gevoegene vore dye borst aldus. Ende eyst .1. been zo salmen legghen effene ende dan wet effelje(?) hoghe in ene lade ofte men wille dair toe gemaket es ofte legget daert zachte es tusschen .2. walmen van gluye elc alsoe groot alse een arm aldus. Ende men zaelt laten ligghen aldus totten verbyndene aldus alsoe ment zal leeren hier na wert tachterwaerne tote dat ghenesen es eest arm ofte been te broken.

Vanden canebeene (l. canebeene) te broken.

Ende vanden kanebeene te broken uter stede dat zal dye dienstman trecken af elke zide ende voeghen deel teghen deel. Ende dan G (10)c.

zo salmen legghen .1. dick cusseneel dair boven ende men zal legghen 1 ront onder doxele. Ende es dat kanebeen entwee zo salmen dan den arm op waert houden ende draghen dat het te bat vergaderen soude ende dan zal men maken .1. plaster van stoppen ende dat genet int dwitte vanden eye ende dye scroede yerst in borne ute gheperst. Ende men zal weten dat die scroede vanden kanebeene es sculdech te zine so lanc ende so breed dat so bevaet dat cusseneel dat onder doxele leyt ende boven den scouderen inden hals. Ende int cruus gaende boven

der andere scoudere alsoe omme
ender (*l.* onder) arm .6. vout ofte
G (10)d. .8. vout omme gaende ende danne
zalment nayen ende latent liggen te
gevoege ende voert hanteren ende
heelen met subtylheden metten zel-
ven dat men heelt te broken been.

Vanden ribben.

Ende vander rebben die dienst-
man zal sinre (*l.* sine) hande besme-
ren met dicke zeeme oft hij zalse
bepecken met herse deser gelijc Oft
men zalre zetten venteusen so dicke
op dye stede dat sij verwarmen die
stede. Ende danne zalmense ghe-
reet of trecken dat zalmen doen
so dicke om dende oft zo dat dye
rebbe weder keeren te haren
rechten steden ende dair boven
zalmen legghen apostolicum op
een leder gebreet ende

G (11)a. ne gheen cusseneel ne ware eene
scoede dye dat plaester houden
zal genayt te gevougen G].

CAP. 24.

¶ *Va(n) de(n) dyescinkele
ut(er) stede* ¹⁾.

Die dyescinkel mach uter stede
gaen bi valne of bi springene ²⁾.
Eist dat ment *niet en bringet in*
sine rechte stede weder eer die
derde dach lidet. hi blijft ewelike
man. ¶ Men es sculdech te nemene
den genen bi den voeten. *ende te*
hangene met ere dwalen an enen
balke. Ende een [ander man G]
ligge overdweers des geens lichame
ende treckene nederwert dbeen
daer bi te treckene [ende te rech-
tene ende G].

B 144d. die meester staende besiden den
G (11)b. zieken. heffende die vust slaende

iegen dbeen datter uut es. het
sprinct weder in sine rechte stede.
op te heffene dbeen *ende* te besiene
oft op *ende* neder gaet. te wesene
seker daeraf oft wel in sine stede es.
seroden genet int wit vanden eye of
iegen dat die tijt eischt als vorseit
es. *ende* die so lanc datse al om den
lichame werden gewonden. te pers-
sene dbeen iegen dander dat het in
sine stede blijft. *ende* also te latene
toten derden dage liggen. ¶ Also
men daer toe comt af te doene die
seroden *ende* te besiene oft op
ende neder rijt. Ende te badene
dien pacient *ende* te zalvene [ende G (11)c.
G] ene serode geleit op die quets-
sing. *ende* gebonden met langen
seroden. viertien dage te achter-
waerne. die serode te veranderen
van drien dagen te .3. dagen *ende*
dan op te gevene genesen. Eist
dat hi in hem gevoelt enegerande
quetssinge daeraf te gebiedene te
badene *ende* te zalvene tote hi
genesen es.

CAP. 25.

¶ *Hoe die dyesci(n)ke(len) es gemaect
boven* ³⁾.

Die dyescinkel es .1. led boven
ront gelijc ere bollen. *ter* midde-
wert cleinst. boven es .1. zenewe
cort vestende in die hanke die
hol es gelijc enen grade. daer die
dyescinkel in plegt te stekene. so
wele tijt dled uut siere steden comt G (11)d.
die zenewe lanct hare. Eist dat de
dyescinkel binnen den iersten .3.
dagen *niet en wert gedaen in* sine
rechte stede. Te diere stede daer
de pine es comt al dat bloet van-
den live *ende* vergadert daer. Ende

¹⁾ G: Vanden scinckel uter stede.

²⁾ G: verspringene

³⁾ G: Hoe dat die scinckel ghemaect es.

somtijt vorten die zenewen daer bi. so dat die gene gefisteleert † blijft daer bi. Eist dat si niene vaet. dat bloet datter gevallen es nederwert vergadert te vlesce ende wast in die hanke daer dbeen in stac. want dat vol vleesch es gewassen. so en mach nemmermeer dat been comen in sine rechte stede. dore dat tleesch buten hout. ende om dat van ierst niet wel was berecht. so blijft die gene ewelije manc gaende. so wat menre G (12)a. daerna toe doet het blijft verloren.

¶ Sulke meesters gebieden te badene ende te zalvene ende cironen daer op te leggene. Ende si doen quaet. Want die zenewen sijn cout bi naturen. bi dat men badet ende zalvet recken die zenewen. of die proper zenewe daert an gevest es wert also vele te langere dore der verscheit wille vander zalven. dat de gene also vele te meer blijft manc gaende.

B 145a.

CAP. 26.

¶ *Van den dyescinkele tebroken* ¹⁾.

Die dyescinkel mach breken ontwee. daer siin si .2. sculdech te wesene ten bene. Deen hebbende den pacient begrepen sinen lichame vaste te houdene dbeen met beiden G (12)b. handen. dander dat knie treckende deen iegen den andren. die meester es sculdech te stane besiden den bene. ende te leerne dien twee hoe si trecken selen int gevouch niet te lanc. dan den dyescinkel te nemene in de hant te tastene metten vingeren of deen been iegen dander es. te walkene metter hant dat effene blive. te merkene bi den andren oft al even lanc es. te

zalvene daer omtrent met pope-lioene. .10. scroden ele es sculdech lanc te sine .2. $\frac{1}{2}$. spanne genet int wit vanden eye omtrent dbeen gewonden boven den scroden .1. vilt daer omme genayt boven den vilte .7. spalken daer omme .3. corden ele hebbende ene pipe van vliedere. Ende men sal die corden enopen slanc ende effenen dat op ele ende vanden spalken ene ligge ende op die middewert ene. Ende onder elke salmen steken .1. pipe entie .2. die optie enden liggen die salmen drayen westwaert. ende die middelste oostwaert te gevoegene vaste so dat die spalken ende die cledere wel houden. Ende dan salmen hebben enen houtenen priem of ander wille men. ende steken dor die .3. pipen daermet eist gesloten. Ende dat hi die dingen hout ende been rechte houde liggende. Ende te verbiedene. dat hiere niet toe en doe dbeen liggende rechte .9. dagen of .10. dagen. Eist dyescinkel ende alle been die tebroken siin. die siin sculdech te leggene ten iersten eer ment port in den .12.sten dach af te doene G (12)c. dat om dien scinkel was gedaen met warmen watere te verscene datter verdroget was bi den witten van den eye ende bat af te doene die scroden. dat dbeen te bat met gemake blive. Ende emmer te wachtene datmen dien dyescinkel niet en handele onsachte. waerbi die been deen beziden andren mogen comen. den genen ewelije manc bliven gaende daer bi. ¶ Dbeen es sculdech te sine gesuvert met enen sachten linen clede in warmen watere genet. ende daerna te zalvene ierst gedroget.

¹⁾ G: Dat knie vander stede te versiene.

dan met popelioene gezalft daer omme ene cirone ende scroden .10. daer boven een vilt. bat op die spalken .3. corden daer

- B 145b. omme gaende die pipen alst vorseit es te perssene die spalken die scroden an dbeen. dbeen daer bi vaste te houdene ende rechte te bliven
G (12)d. ligende. [aldus] te vermakene achter den .12.sten dach ten .9.sten daerna. ten .7.sten daerna ten .5.sten daerna tote hi sinen dyescinkel op mach houden of heffen bi hem selven uut sinen bedde te bugene siin been te merkene of hi stare daer in es. te gebiedene met crucken te gane niet te stoutelije daer op te terdene int begin mer al gemakkelije. te badene te zalvene die cirone daer omme te windene. tote dat al genesen es metter hulpen Gods.

CAP. 27.

¶ Van de(n) diescinkele ¹⁾.

Dat die dyescinkel es .1. led .2. spannen lanc bogende bi naturen eens deels ront mer in de midde wert eist ronst ende cleinst ende daer breket liefst ontwee. jegen daer dbeen cleinst es bi naturen. daer eist tfeesch meest omme. daer bi es ment sculdech te walkene want bi den walkene voeghet deen been iegen dandere dat mens te bat seker es daer bi te blivene met gemake. Die scroden die men daer omme wint conforteren dbeen datter bi vergadert ende cnoopt. Elke scrode die es sculdech niet langer te sine dan .2. $\frac{1}{2}$. spanne. daer omme dat dbeen cranc es ende niet en mach gedogen vele handelingen. ten vermakene ont-

doet men die scroden boven ende leggense over elke side neder van den bene ende so blivet dbeen liggende te gemake biden scroden. dat niet en soude mogen wesen wilde mer lange scroden om winden bi mense af soude moeten doen te vermakene soude men dbeen verporren biden ontwindene. dat daerbi dbeen lichte mochte comen uut siere steden ende die gene soude mane bliven gaende. Hier bi prijst Actor bat die corte scroden dan die lange. ¶ Ten .12.sten dage alse men daer toe comt te merkene oft dbeen rechte leget ende effene. Ende eist dat an deen side hoger leget dan an dandere. of oneffender es bi der broken dan ane .1. ander stede te ziene biden bene eldre. Men es sculdech een cusseneel van linen cledren daer iegen te leggene. te perssene dbeen nederwert in sine sceppenisse te bringene daer omme .1. cirone. Men mach dat cusseneel also wel boven der cironen doen alse daer onder. ¶ Men es die scroden diere boven siin sculdech te leggen wech

diere genet waren int wit vanden B 145c. eye achter den .12.sten dach. Voortmeer es mense altoes sculdech te nettene in wine of in watere uutgeperst. boven der cironen gewonden .1. vilt. daer boven spalken so vele dat mer late spacie tusseen elker spalken die breide van ere spalken omme dat dbeen daerbi lucht mach hebben. Waert dat men so vele spalken om dbeen dade. dat de vilt daermede bedect ware. so ware dbeen in groeter avonturen. want het mochte ontsteken. Ende en bluschte men niet dat vier te tide. die mensee mochter

¹⁾ De hoofdstukken 27 en 28 ontbreken in G.

omme sterven of verliesen dbeen beneden dat knie. ¶ Ende dbeen en es men niet sculdech te porne vor den .12.sten dach. want port ment eer. men maect den zieken nuwe pine. ende dbeen en mach niet vergadren om dat ment so dicken verhandelt. Het es gesciet datmen dbeen so dicken heeft verhandelt dat niet en mochte vergadren. Alse die gene waende gaen ende genesen siin. dat been hinc ane hem slaende een sins ende andersins alse een vlegel.

CAP. 28.

¶ *Va(n) te settene dbee(n) eer ment spalct.*

In so wat steden van den live dat dbeen mach breken es men sculdech te besiene dbeen eer ment spalct dled boven of beneden oft uten lede es of niet. Eist uten lede. men treect weder in ende achterwaerne toter tijt. dat hi genesen es met cironen ende met zalven. ¶ Men heeft lieden geheilt die broken vanden bene daert dbeen uten lede was ende bleef. ende als die gene waende genesen siin. bleef hi manc gaende omdat dled niet tiersten en was gestelt in sine stede.

CAP. 29.

¶ *Vande(n) knie ut(er) stede¹⁾.*

Dat knie mach uut siere stede comen bi valne of bi treckene. Ten iersten datmen daer toe comen mach es die meester sculdech te ^{G (13)a.} leggene sinen arm in dat bugende vander knie onder. Ende doent

trecken hem tween elc been over elc zide over sinen arm opwert heffende ende draget. dat knie keert weder in siin stede. te proevne bi dat op ende neder gaet. ¶ Oec mach die kniescive uut sire ste [aldus] becomen. ende daer toe es pine dled te doen keerne ende te stekene dat kniescive opwert te stekene metter hant weder in siin rechte stede. Ende van elker zide den knie een cusseneel dicke genet int wit

vanden eye. scroden daer omme ^{B 145d.} genet oec int wit vanden eye tote inden vijfsten dach af te doene. cironen daer omme gewonden te ^{G (13)b.} badene ende te zalvene tot hi genesen es.

CAP. 30.

¶ *Va(n) wonde(n) int knie²⁾.*

Dat knie es .1. led dat niet en mach gedogen quetsinge teneger stede het en comt al te zere tonpoente. Eist datter wonde in comt bi der roeringen van den lede ende bider quetsingen diere es bi den slage of bi den steke valt dbloet ten knie neder. Eist dat si hem niet en wachten si mochten sterven of gefisteleert bliven. Comende ter wonden stremmende met wicken genet int wit van den eye ende gebonden alst betaemt. Ten derden dage af te doene met warmen watere in die wonde te doene wicken van linen cledren of van stoppen. of wolle metter yeken in oliën van oliven genet. of wicken van coolbladen. die wonde omtrent gezalft met popelioene. daer boven drie coolbladere.

¹⁾ G: Dat knie vander stede te versiene.

²⁾ Ontbreekt in G.

wondendranc te geven drinken. Ende te achterwaerne van tide te tide tote si genesen siin altemale.

CAP. 31.

¶ *Van benen te broken* ¹⁾.

So welken tijt men comt tenegen mensce die dbeen ontwee heeft tebroken. men es sculdech dled te nemene in die hant te merkene ende te tastene waer dbeen ontwee es. Si twee sitten of knielen an elke zide des zieken so dat deen heeft den zieken bevangen. ende dbeen houdende vaste te treckene iegen den andren die den voet hout. Die meester es sculdech te knielene in die middewert dat been in de hant hebbende ende te voegene deen been iegen dander. ende walkende met beiden handen dbeen. want ware enege scaelgie af te broken van den bene die stake int vleesch. bi dat men dbeen wel walct vergadren die scaelgiën weder ant been biden walkene ende voeget weder te gadere. ¶ Men neme linen scroden half ellen lanc. ene spanne breed. het ware beter waren die scroden maer $\frac{1}{2}$. spanne lanc dan langere alsoet vorseit es. Ende netse int wit vanden eye. of in wijfs melc. of in warmen wine of in warmen watere. of in unguentum fuscum. of in popelioene omtrent dbeen gewonden .7. vout of .10. daer boven een vilt gedaen langer

B 146a. dan een spanne. boven den vilte .7. spalken elke vingers breed ende spannen lanc of een luttel langere. drie corden boven den spalken. die ene in die middewert der broken dandere .2. op elc ende. drie pipen

van vliedere elke corde ene hebbende. te wringene om die spalken die perssen daerbi die cledere omme dbeen. ende dbeen blijfter bi rechte ende gevoucht dore die pipen. die roede gemaect van ere spillen. dore die pipen gesteken deen iegen dandere te houdene. Te leggene deen been biden andren waerbi si even lanc siin liggende. Tonderstekene dbeen datter tebroken es met cledren dat effene blive liggende in ene lade van drien bardren gemaect tote opten .9. dach. ¶ Elcs dags es sculdech die meester te comene toten zieken ende te merkene hoe dbeen legt. Ende te verbeterne eist corde te slappene of te stivene. Ende te zalvene den voet ende tknie met popelioene te slinkene daerbi datter geswollen es. Een cleet genet in aysine ende omme den voet gewonden tknie enten voet te vercoelne also vele te bat daer bi te gemake te wesene. ¶ Ten .12.sten dage alse men daer toe comt te vermakene met warmen watere te vervarsene. waerbi men mach die scroden af doen gemakelike so datmen dbeen niet en quetse. Gedwegen dbeen ende gedroget. dbeen gezalvet al omme ende ene cirone gemaect dats .1. plaester van linen cleden genet in wasse in swinensmere in witten harste in roete van elken een deel in een panne gedaen smelten. ende daer in genet teleet uter pannen gedaen ende een deel gecoelt omtrent dbeen geleit. daerna scroden also vele als men wille op dbeen .8. vout of .10. Ende daerboven .1. vilt bat optie spalken gebonden met corden bider pipen enter spillen die dore die pipe gaet alst vorseit

¹⁾ Ontbreekt in G.

es. Ende te achterwaerne aldus .8. weken of .10. jegen dien dat men dbeen siet dat cracht gecrijcht bider spisen di(e) hi nut ende bi der manen dat dbeen enoopt te gadere. Te gebiedene den zieken met crucken te gane iegen dien dat hi hem kent stare ende vermach int been. daer jegen den voet ter erden te doene. ende niet te wesene te stout. Want men hevet gesien dat lieden hadden dbeen tebroken om dat si te stoutelijke wilden gaen dat sijt daer bi weder

B 146b. braken ontwee. Oec siin sulke die te tijtlike over dbeen torden dat daerbi cortte ende ewelijke bleef mane.

CAP. 32.

G (13)b. ¶ *Va(n) bene(n) die uutrage(n) ¹⁾*.

Het siin sulke lieden die haer been breken waerbi deen zide vanden bene steect ten vlesce ute. ende maect ter stede ene grote wonde. Daer so es men sculdech dbeen te treckene alsoet vorseit es. Eist dat dat been niet en volgt den groten bene binnen bi den treckene. so es men sculdech dbeen uut te treckene met ere pinche.

G (13)c. Ende eist noot so salmen de wonde widen met enen seerse om te sachter dbeen uter wonden te doene. Ende te berechtene dbeen ende te spalkene alsoet vorseit es ²⁾. ¶ Maer boven der wonden so en es men sculdech gene spalke te leggene no cleet. want waer die wonde daer mede bedect gelijc den bene. men soudse niet mogen vermaken elx dags. ende si soude bliven versmoort biden venine datter toe comt. omme

dat ifenijn niet ute en soude mogen. ende tlier soude slaen ten bene bi der hitten. dat die gene daer af soude sterven. Dat been te spalkene alsoet vorseit es. ende iegen die G (13)d. wonde .1. gat te snidene. waerbi men mach die wonde vermaken eles dages .2. werf in den zomer ende in den winter een werf met wieken van stoppen of van linen clede genet in wijs mecle. omtrent die wonde gezalft met poplio(e)ne. daer boven .3. coolblade ende gebonden met seroden te gevoege gelijc ere ander wonde. Ende men mach .1. spalke boven der wonden doen veran vermakene te vermaken(?) maer beter waert gelaten. Ende te achterwaerne van tide te tide met wonden drankte te gevene tote die gene genesen es. ja de wonde geloken es te spalkene ende te verspalkene van .12. dagen te G (14)a. .9. dagen. van .9. te .7. van .7. te .5. tote hi genesen es.

CAP. 33.

¶ *Van diversen meesters ³⁾*.

Meesters siin van diverser manieren dbeen te spalkene. Het siin sulke die nemen tiersten .1. cleet dat si om dbeen winden ende nettent int wit vanden eye. dandere diere boven selen liggen in watere omdat die serode was van iersten int witte genet dat het dbeen te vastere soude houden. dat niet en soude ontswingen no ontstricken deen been vanden andren. no besiden die seroden diere boven siin genet int water dore dat dbeen niet en werde geperst bi den witte vanden eye. dat water

¹⁾ G: Vanden beenen te broken die ute raghen

²⁾ In G een schets van een mes.

³⁾ Ontbreekt in G.

B 146c. *ververseet dwitte so dat dbeen te bat met gemake blivet. hier doen si wel. ¶ Maer alle die scroden genet int wit vanden eye. die mensee en sout niet mogen gedogen dor die persse entie dwinginge vander droochten van den eye. dat die gene soude carmen nacht ende dach also lange also die scroden daer omme souden wesen. Ende dbeen soude verstormen ende werpen dat bloet in den voet ende soude daer bi groet swillen ende menege pine daer in gedogen tote die voet weder geslanct si. Hier doen si quaet.*

CAP. 34.

¶ *Andre mest(er)s* ¹⁾.

Sulke meesters siin die nemen dwit vanden eye van .2. of van drien eyeren ende also vele waters ende slaent te gadere ende netten die scroden daerin. ende windense omtrent dbeen dat tebroken es. Hier doen si wel. Het ware beter waren die .2. scroden genet entie .4. droge dan si alle waren genet. omdat dbeen te vaster soude siin geperst biden scroden. etc.

CAP. 35.

G (13)a. ¶ *Van de(n) voete ute(n) lede* ²⁾.

Eist dat die voet uten lede es. men essen sculdech te reckene ende te streckene ende weder te bringene tsire rechter stede. ende te besiene bi den andren voete. Ende scroden genet int wit vanden eye. daer boven dandere scroden genet in borne of in melke of in warmen wine uut gewrongen. Ende

omme den voet gedaen ende gewonden. tote in den .5. dach te latene also liggen tote opten sesten dach te hermakene. te zalvene den voet. ene cirone daer omme ge- G (14)b. wonden. daer boven scroden genet in watere uut geperst. Ende tachterwaerne van .5. dagen te .5. dagen. tes hi hem gevoelt dat hi sinen voet ter erden mach bringen tote dat hi genesen si.

CAP. 36.

¶ *Van de(n) voete v(er)wro(n)gen* ³⁾.

Sulke lieden hebben den voet verwrongen. niet al uten lede. maer .1. deel ongevoegelijke staende. diwile laet men dien voet bi roekeloesheden also bliven staende. dat de gene daerbi blivet manc gaende. Ende dicken gevalt dat dbloet dat ter quetsingen gevallen es. verbernt in hem selven ende verkeert in lingenen ⁴⁾. dat hi gefisteleret blijft langen tijt daerna. Waerbi die venine die daer wassen G (14)c. tusseen den .2. leden verteren die been. zenewen ende adren. ende vleesch. ende werden vele

gaten omtrent den enckel dat B 146d. ter fisteleringen uut gaet been som cleine som groet. Sulke meesters seggen ons dat sente-loys-evel es. Actor seit en es niet. hadde hi te tijt vroeden raet gehadt hi ware genesen. dies hi smertte heeft bi siere roekeloesheden. ¶ Ter steden daer die gaten siin es men sculdech te makene .1. gat met enen seerse so wijt. dat men tasten mach metten vingere hoet binnen es metten bene. Ende dore de wonde geworpen zeele gemaect met linen

¹⁾ Ontbreekt in G.

²⁾ G: Vanden voete uten voeghe ghesloten.

³⁾ G: Vanden voete verwronghen.

⁴⁾ G: in quade.

cledren. te suverne elx dags den
 G (14)d. voet bi den zeelen met aysine of
 met starker logen. te drogene ende
 te zalvene den voet. coolbladere
 boven der wonden te leggene ende
 gebonden alst betaemt. wonden-
 dranc te gevene van tide te tide
 enen lepelvol. telken vermakene.
 ende dus tachterwaerne tote hi
 genesen es. ¶ Elc zeel es sculdech
 te liggene .14. nacht in de wonde
 of meer jegen dien dattie vulheit
 groet es ende die quetsinge. Also
 vele te langer laten liggen daerin.
 wel te suverne die vulheit van
 binnen. ende daerna tachterwaerne
 alsoet vorseit es.

CAP. 37.

¶ *Van de(n) voete tebroken*¹⁾.

Die voet mach breken in die
 middewert ontwee in die worst.
 Dien voet es men sculdech te
 G (15)a. reckene gelijc alst vorseit es. te
 zalvene ende te nemene .1. scrode
 ende te nettene int wit vanden eye.
 daerboven scroden genet in borne
 utgewrongen. daer boven .1. vilt
 bat op spalken .4. onder ende .4.
 boven. ende besiden gebonden met
 corden ende geperst met pipen te
 vergadren met ere roeden gemaect
 van ere spillen alst vorseit es.
 Den mense te wachene van on-
 ganser spisen. dat sine pine niet
 en werde gemeret daer bi. te leggen
 in stede daer die voet rusten mach.
 Ende niet te vermakene vore den
 .12. sten dach. ende tachterwaerne
 tes hi genesen es²⁾.

¹⁾ G: Vanden voete te broken.

²⁾ Hier eindigt in G de Chirurgie van Yperman met de woorden: Deo
 G (15)a. gracias in nomine Christi. Op de laatste blz. van het Hs. komen nog 3 teekening-
 ningen voor naar gespalkte ledematen. Zie Afbeeldingen.

CAP. 38.

¶ *Van div(er)se(n) w(er)kene va(n)
 mest(er)s.*

Sulke meesters netten die scroden
 in wine die si winden om dbeen
 dat te broken es. Si doen wel.
 want si hebben daer redene toe.
 Om dat ter broken dbloet sinet.
 dat heet ende versch bi naturen
 es. bi den persene vander scroden
 ende die wijn es heet ende droge
 bi naturen so slanket dled. Ende
 dbloet keert weder ter stede danen
 het quam entie zieke blijft te
 gemake.

CAP. 39.

¶ *And(er) meest(er)s.*

B 147a.

Sulke meesters bezalven dbeen
 met poplione al omtrent of met
 unguentum fuscum. welc datmen
 wille. Ende netten haer scroden
 in warmen watere of in zoete melc.
 die doen wel ende hebben redene
 daertoe. Want water ende melc es
 cout ende versch bi naturen. ende
 ter stede daer dbeen tebroken es.
 daer valt dat bloet neder dat heet
 ende versch es bi naturen. bi datter
 te vele bloets in comt verkeren
 si in droochten bider groeter hitten
 vanden bloede. bi der coelheit
 van den melke ende vanden
 watere verslaet die hitte vanden
 bloede ende ververscht die droocheit
 waerbi dat bloed keert weder
 danen het quam. bi der perssing-
 en vanden scroden ende van den
 spalken datter toe behoort alst
 vorseit es.

CAP. 40¹⁾.

Sulke meesters maken ene cirone van wasse van swinen smere. van scapen roete van harste van pecke. van elken .1. deel maer vanden harste minst. Men werpet al in ene panne ende smeltet ende net daer in een linen cleet. ende windent omtrent dbeen dat tebroken es. Ende si mesdoen bi deser redenen. Also die cirone es omtrent dbeen gewonden ende men dbben (l. dbeen) verhit. † te meer dled ontoedt ende rijt om dbeen. waerbi dbeen uter stede gaet ende daer bi cortet. hets jegen nature want deen been leget dan besiden den andren. niet iegen dander. ende blijft also. al werde hi genesen bi avonturen hi bleve ewelije manc gaende. En es mensce ne geen die led breet ontwee. eist dat deen been van den andren leget. niet deen iegen dander dat hi nemmermeer so te gemake moge wesen. Alle die been die tebroken siin. die siin sculdech deen iegen dander te liggene. niet deen besiden den andren. sal hi te gemake bliven. ¶ Hier bi prijst actor dwitte van den eye boven al den andren. so meer dbeen verhit. so meer dwitte verdroget ende clinget an dbeen bi den scroden. so dat deen been rechte iegen dander blijft staende entie zieke sine gansinge mach gecrigen. Hier doet elc meester sine gewoente. ¶ Dicken gevallet also diverse meesters comen tenen werke. dat elc anders were mesprijst. Nochtan doense alle wel. maer die metter cironen die hi windet om dbeen dat te broken es opten iersten dach. dat ware hi sculdech te doene opten .12. sten dach

of opten .18. dach dat verbiet B 147b. actor. maer alle dandere vorseit doen wel. ¶ Maer en ware dbeen niet tebroken. maer gequetst. men ware die cirone sculdech te windene daer omtrent. om uut tesugene die quetsure diere inne es. Maer om dat dbeen ontwee es. so es men sculdech dingen daer omme te doene die dbeen stijf houden ende rechte tote in den .12. sten dach of in den .18. dach dat dbeen gevoecht si. Ende daerna cironen omme te doene. te badene dbeen ende te drogene. te zalvene met popelioene. ende weder daer op te doene die cironen. die scroden. dat vilt. die spalken. ende datter toe behort. Ende te besiene van tide te tide tote dat been genesen si.

Meester anceel van geneven die genas alle siin hooftwonden met ere zalven sonder anijs. Ende hi wasser zere met geprijst in die stede van geneven. Hi verboet allen sinen zieken dat si el niet en souden drinken dan vanden staresten wine dien si vonden. ende dat si niet el en aten dan dbeste vleesch. Ende dit was iegen alle auctoors van medicinen ende van surgiën. Also gi horen moget int capittel vanden dyeten. dewelke leringe es wat men sal eten ende drinken. Ende waeraf men den zieken sal doen wachten tetene of te drinkene. ¶ Met deser zalven waest dat meester anceel wrochte hadde hi recht of onrecht. hi nam altoes wit harst .1. ℥. ende olie van rosen .5. 3. ende wit was .3. 3. dit smalt hi in een erden panne verloodt. ende alst cout gnouch was so goet hiere in een deel goets

¹⁾ Zonder titel.

wits wijns *ende* zoodt te gadere *ende* daerin doopte hi een linen cleet. *ende* dat doorgaette hi met ere scaren in vele steden. *ende* leit also op thoof. *Ende* daerboven so leide hi .1. plaester van stoppen genet in warmen wine *ende* dat uut geduwen. *Ende* daerboven .1. van drogen stoppen. *Ende* aldus so bant hi thoof entre plaestren daerop so dat se *niet en* mochten af gaen. *Ende* was die wonde wijt. hi nayese te gadere. Aldus genas hi die wonden sonder anijs Entie daer storven die grouf men. *Ende* het starfer meer dan genas. Nochtan was hi vele meer geprijst

B 147c. dan alle dandere meesters die bi der const wrochten. Maer dat en was *niet* van den genen die redene bekenden. maer hi was vanden gemeinen leken lieden. *Ende* aldus so es beter goede vente dan goede ware. ¶ Het was oec een meester in Vlaendren van ziericzee in zeelant geboren *ende* hiet meester willem. hi maecte ene cirone aldus.

Hi nam wederen roete *ende* scapen roete dat smalt hi. *ende* mingde daermet .1. luttel was *ende*

.1. deel spaensch groen. dit zide hi dore een linen cleet. *ende* doopter in een linen cleet. *Ende* sneter af

.1. stuc *ende* leit op alle die wonden die tote hem quamen. *Ende* alst vul was hi keret omme *ende* vagede dat etter af. *ende* leide weder dander zide optie wonde. *Ende* genas aldus alle sine wonden. *Ende* hine nayde gene wonden mer hi dwouchse met warmen wine *ende* drogese. *ende* daerna leide hi daerop siin plaester also ic u vorseit hebbe. *ende* wasser zere met ver-naemt. Dits al geluc sonder redene.

¶ Het was oec in poperingen een wijf *ende* hiet lise pauwelijns die genas alle die wonden met dranke. *ende* leide optie wonde .1. luttel stoppen. *ende* daer boven rode coolbladre. Vele genasser *ende* vele storvender. *Ende* nochtan wassi geprijst boven goede constege meesteren. Waerbi dat ic u segge. Al siedi enen meester die *niet en* wert verheven. en laet u *niet* verwondren daer af. Mer van desen namen die si geerigen. dat mach wel heten geluc sonder recht *ende* sonder redene ¹⁾).

¹⁾ Op fol. B 147d staat alleen met een andere hand geschreven

Laus tibi sit Christe

Quia labor explicit iste.

Op fol. B 148, eveneens met een andere hand:

Scriptor qui scripsit cum Christo vivere possit.

Cum nomine aptum Godefridus Leonys.

Sit sic vocitatum, Notarius et

aromatarius Mechliniensis.

*Van rudicheit en(de) scorreftheit
ane die mensche ¹⁾.*

C 51a. Nou willic jou gaen scriven van rudicheit ende scorreftheit wat het es van den ghemeenen siecheden toe hoerende Cyrugie ende oec medicine maer omme dat wel voughet dat hier in staen sal. soe willic wat medicinen der of scriven dwelke ic hebbe ghetrocken hute Galienus ende hute ypoeras. ¶ Item soe int erste soe comt die rudichede ende scorreftheit toe omme dat die natuere van binnen te cranc es die quade materie hute te drivene ende dat valt meest in houde lieden ende die rudicheit vorseit in houden lieden. ne canmen niet ghenesen. ¶ Ende voert selmen weten datter eene maniere van rudicheden is ende die comt in lieden die op siin ghestaen van groeter siecheit ende die rudicheit mach men wel ghenesen. Een ander maniere van rudicheden is die den lieden toecomt van quaetheit der spijsen ende van quaetheit der drancken. ¶ Een ander maniere van ruden comt van spijsen dat mense qualic verduwen mach alsoe die spijsse vervult wert in den lichame. Ende aldus salmen gaen ter cueren. Int erste salmen die materie ende die verrotte humoren evacueren. Item ende alsoe die materie is ghedige-reert met sirupen diere toe hoeren

ghemixtert met aq. fumi terre ofte andere water naer dat de men-

sche jone es. Dan salmen hem C 51b. gheven een laxatijf dat de humoren purgieren mach als men wel vinden sal in onsen antidotarius ende als hi ghepurgiert es dan sal men smeeren sinen puls van sinen hant ende de elliboghen ende die hamen van der beenen bachten jeghen dat vier tsavons als hi slapen gaet met deser navolgeden salve

Unguentum ad scabiem.
℞ calix viva oloen (l. aloë) cicotri-
ni olej olivarum misceantur insit et
fiat onguentum ponatur in pixide.
Een ander salve: Nemt aloë epa-
ticon .℥. j. dat minghet met aysiin
alte samen ende daer mede salvet
den puls ellibogen ende die hamen
van den beenen ghelic dat vorseit
es. Een ander jeghen scorref-
theit ende joecte. ℞ olei nucis
.℥. ij. aceti vini .℥. j. daer toe doet
pulvis litargirum auri pulvis se-
ruce .ana. ℥. j. dit siedt over een
altoes roerende dat niet ne berne.
ende alst dicke si dan doet in dine
bosse ende orboret alsoet jou vor-
leert es ende alsoe dese salve cout
is minghet der toe een lettele quic-
silvers. Een ander salve ten
selven: Avicenna ons leert eer
men den siecken bestriken sel met
deser naer volghende salven dat
men den pols van den hant ende
delliboghe ende de hamen van den
beenen erst bayen sal met warmen

¹⁾ Hetgeen verder volgt komt alleen voor in C.

water ofte dat de siecke sal gaen in een badt

C 51c. ofte in een stove ende dan sel hem de siecke bestriken met deser salve

¶ *R* pulvis litargirum aurum pulvis sulferi vini pulvis alumen. Dit siedt over dat vier altoes roerende cum spatula met aceti vini tote dat dicke becomt alsoe salve et ponatur in pixide oneste.

Een ander salve ten selven. *R* olium nucis . $\frac{3}{5}$. ij. succi scabioso . $\frac{3}{5}$. j. et $\frac{1}{2}$ aceti boni . $\frac{3}{5}$. ij. Dit siedt over een altoes roerende dat niet ne berne tote dat dicke becomt alsoe salve ponatur in pixide cerata ende doet alsoe jou vorleert es. Dese vorseide salve es goet jeghen scorftheit ende jeghen *serpigo* ende (i)mp(e)tigo ende jeghen smette in tansichte plecken ceteren ende op al dat lijf.

¶ Een ander: smelt pec in water ende colert suver . $\frac{3}{5}$. j. ende in die coleringe doet oleum nucis . $\frac{3}{5}$. ij. pulveris tartari sal nitri. Dit smelt al over een et fiat unguentum fluxibile ponatur in pixide cerate.

¶ Een ander dat ons wijset mester gillebert. Nemt allium excoria dat stot al ontwe ende alst ontwe es dan doeter toe exungia porcina fiat unguentum ponatur in pixide cerate ende orboret alsoet jou vorseit es. ¶ Een ander dat ons galienus scrijft ende dit unguent gheset scorretheit met .ijj. warf der

C 51d. op te legghene. ende doet seer rijpen ende laxeren metter urine. Ende avicenna seit dit naervolghende unguent es goet jeghen dat mormal sie fit. ¶ *R* sulfer vini . $\frac{3}{5}$. 2. eleborj nigri argentum vivum thimi .ana. $\frac{3}{5}$. 2. staffisagrea . $\frac{3}{5}$. $\frac{1}{2}$. hier of maect poeder subtyl ende dan nemt exungia poursina

$\frac{1}{2}$. j. misceantur ad ignem fiat unguentum ponatur in pixide. Ende daer mede jou salvet gelijc dat jou voerleert es.

Een ander unguentum ten selven sie fit. *R* succis vitellini succus raphani .ana. . $\frac{3}{5}$. 6. aceti vini olei nucis .ana. . $\frac{3}{5}$. 3. pulvis aloë cicotriini . $\frac{3}{5}$. $\frac{1}{2}$. misceantur et fiat unguentum ponatur in pixide cerate.

Ende pulvius (l: Plinius) die ons beschrijft eist dat men dwaet die stede van den mormal metten water daer die doot mensche in ghedweghen is dat mormal sel ghenesen bi den crachten van den watere als plunius ons leert. Item dat mormael ende die vulle rudicheit es goet ghedweghen met desen naer volgenden water tweewarfs daghes. *R* radicis brionie recentis lib . $\frac{1}{2}$. die salmen stampen al in sticken in eenen mortier ende dan sal mense sieden in scoenen water ende dat salmen

wel seumen dan salment coeleren C 52a. dore een cleet ende metten claren selmen dwaen die stede alsoet vorseit is. ¶ Exper(i)mentator die seit die wortelen van poreiden loec ghebonden op de clieren van den welken dat mormael comt ende dese naer volgende salve op dat gat gheleit gheset. Salve. *R* olium nucis . $\frac{3}{5}$. ij. cere . $\frac{3}{5}$. $\frac{1}{2}$. succus van poreiden . $\frac{3}{5}$. j. misceantur ad ignem fiat unguentum ponatur in pixide cerate. Dit is eene goede precieuse salve. Willem van medicke. die ordinerdese erstwarf ende is wel gheprouft jeghen scorfthede want al seinse wonderlic nochtan es hore daden ende horen ghewerken seer goet ende seker ende wel dicke gheprouft.

Salve. \mathcal{R} argentum vivum \mathfrak{z} . 2. pulvis litargirum aurum \mathfrak{z} . ij. euforbium staphisagria. ana. \mathfrak{z} . ij. exungie porsine sine sale lib. $\frac{1}{2}$. misceantur et fiat unguentum ad ignem ponatur in pixide cerate. Ende dits eene salve metten welken men smeert den siecken van den elleboge tote \mathfrak{z} . vingheren naer den voeten ende in den somer sal men den siecken salven in den sonne des after middich. Ende in den winter sal

C 52b. men den siecken salven bi den vier. Ende eist datti der naere \mathfrak{z} . daghe zwelt. ende eist datti niet ne wert ghenesen soe selmen die maghe besten met wiine daer in ghesoeden is rosmarijn ende sailge ende op die stede die ghesuvert siin legghen eenen douc van rauwen linwade dat die salve niet ne comt ten anderen leeden van den lichame. Ende met deser salve hebbe ic ghenesen mennich mensche die rappich was over al siin lijf die heb ic wel ende suverlie ghenesen. Ja si waren soe rappich datsi schenen seer lasers.

Mester hugones van lukes die heft dese salve dicke gheprouft eist datmer mede smeert die palmen van den handen ende die pulsen van den hant ende die planten van den voeten dese salve doet of alle alle rudichede ende scorfthede ende die materie wert seier ghenesen binnen eenen dage. Ende ic yperman vant waer binnen eenen dage ende daer naer selmen bloet laten ter lever aderen Dats in mediana. Dits de salve. \mathcal{R} oleum laurini \mathfrak{z} . ij. pulvis olibani albi \mathfrak{z} . j. sal commune wel ghewreven \mathfrak{z} . 8. succi plantag. succi fumiterre ana. quantum vis exungie pourcine lib. $\frac{1}{2}$. Dit siedt

over een op dat vier ende alst al ghesmolten is over een dan doet

van den viere ende alsoe dese C 52c.

salve binaer cout is dan minget der in pulvis olibani ponatur in pixide cerate et usui reserva Ende vele lieden makense aldus. \mathcal{R} olum laurini \mathfrak{z} . 3. pulvis aloë cicotrini. pulvis arcei succum radice enula compans ana. \mathfrak{z} . $\frac{1}{2}$. et fiat unguentum ad ignem additur argentum vivum mortificatum cum sputo \mathfrak{z} . j. misceantur ponatur in pixide cerate. Dits een unguentum jeghen alle scorreftheit ende rudecheit de welke ons bescrijft mester hughones. ¶ \mathcal{R} succi celidonie succi fumiterre succi scabiose succi lapacium aurum pulvis seruse lote pulvis elebori nigri et albi ana. \mathfrak{z} . $\frac{1}{2}$. oleum laurini lib. $\frac{1}{2}$. misceantur et fiat unguentum ponatur in pixide cerate. Hier met salmen salven de planten van den voeten. ende dat holle van den hant. Ende is die rudicheit over alle den lichame soe smeert den pols van der hant ende die hamen van den beenen ghelijc dat jou vorleert es. ¶ Item mi seide een mensche van consiencie datti hem seer wert crouwende ende hi ghinc ende nam ertvelt ende dat stampte hi ende nam daer hute dat sap ende telken alsse hi hem crauwe(n) woude soe nette hi sinen nagelen in dat sop ende daer met hi genas. Ende hi hadde dropige beenen ende hi leider op die bladeren van hertvelde. ende si ghenasen. Een ander. Ende dat staet ghescreven in den gulden

bouc ¶ \mathcal{R} oleum rosarum \mathfrak{z} . ij. C 52d. oleum lauri \mathfrak{z} . j. cere quantum sufficit et fiat unguentum ende in dat unguentum minget argentum vivum \mathfrak{z} . j. mortificato (l. -tum) cum sputo

et ponatur in pixide cerate. Een ander goede puls salve. Die ons leert mester Willem van *Congennia*. ¶ *R* oleum laurini . $\frac{3}{4}$. iij. exungia poursina antiquus . $\frac{3}{4}$. ij. argentum vivum . $\frac{3}{4}$. j. mortif. salis commune .iij-or succi fumiterre succi plantagis ana . $\frac{3}{4}$. iij. Dit siedt op tvier over een tote dat die soppen versoden siin altoes roerende dat niet ne berne dan doet van den viere ende alst binae coutis dan minget der in jouwen argentum vivum fiat unguentum ponatur in pixide cerate. Avicenna seit succis apium silvestre daer met bestreken dat helpt de drogher (*l. droghe*) ruden ende joecten. Avicenna seit men sel nemen apium ende snidense intwe. ende windense in eenen douc ende die salmen braden met soute ende daer met sel men wriven den siecken in dat badt. ¶ Item aqua sulfuris helpt abstringerende resolverende. ¶ Item abrotanum gheberrent helpt alstringerende resolverende ende subtielt ende ontpluuet. ¶ Item vetheit van den beere ende van der gheeten seer helpt. Een ander *R* plumbumustum . $\frac{3}{4}$. iij-or fiat pulvis subtilis. Dit

C 53a. minget met seem et fiat in modum unguentum (*l. unguenti*) ponatur in pixide. ¶ Item scoria argentum dat helpt zeer der ruden. Een ander crocus ghepulveriseert dat gheminghet met aisiin dat helpt der ruden. ¶ Item heet water es seer goet der ruden. ende gheavacuert (*l. evacueert*) materie. ¶ Item celidonie ghenomen met evacuaciën helpt met sinre propertheit seit ons avicenna. Item puuden te pulver gheberrent. ende dat pulver gheminghet met aisiin dat helpt der ruden. ¶ Item calamentum mon-

tanum recentis der met die lieden ghewreven in den bade helpt.

¶ Item olie van eruca es goet der rudicheden in de sonne gesmeert ofte jeghen dat vier ghelijc dat jou vorleert es. Een ander ¶ Nemt dat sop van coriander succus aneti feces vini ana . $\frac{3}{4}$. ij. dese bucket in eenen oven te gader ende dan maecter of pulver subtielt ende minget dat pulver met olium eruca. Ende daer mede smeert rude ende joecte si sel ghenesen probatum est. Een ander Nemt galle die minghet met succum ruthe ende aceti vini buliantur misce (*misceantur?*) fiat unguentum ponatur in pixide cerate. Een ander. Nemt oleum olivarum . $\frac{3}{4}$. ij. succum calamenti . $\frac{3}{4}$. ij. cere quantum sufficit fiat unguentum ponatur in pixide cerate hier met salvet jou gelijc (*l. gelijc jou*) dat vorleert es. Dit helpt seer der

boeser ruden. ¶ Item succum C 53b. coriandrie dat verdrijft sterkelic rudicheit. alsoe ons leert Avicenna. ¶ Item porret dat helpt der drogher rudicheit ende resolvert. Item sinapis helpt seer der rudtheden. ¶ Item oude orine verdrijft joecte. ¶ Item dat hutten wiin stocke drupet als men berrent es seer goet der ruden. Avicenna ons leert bussen gheset ane beede die beenen verdrijft die stinkende rude ende joecte.

*Van warten die toe co(m)me(n)
over al dat lijf.*

Ande (ende?) worten die toe commen int ansichte ane die handen ende ane al dat lijf. Ende worten comen toe van superfluitheit der melancoliën. Avicenna. Die wijst ons een experment dicke gheprouft om warten of te doene. *R* Nemt

groene heekelen. die salmen seer wel stoeten met smoute van eenen vetten hane ende dat sieden over een ende dan coleret dore een lijnen cleet. ende der mede selmen dicken smeerden die warten si sullen vergaen. Een ander. Item ende eenighe mesters segghen vette erde ghedaen hutten grave van eenen doode ende daarmede die warten ghewreven si vergaen. Een ander. \mathcal{R} galbanum dat leght op de warten die warten boven erst of ghesneden ende dat galbanum
 C 53c. doet vergaen exteroegen Een ander om worten of te doen men sel stoeten sol sequinum met aceti vini ende dat legghen der op si sullen vallen. Item die mele van titimalli doet al et selve. Een ander. Nemt anacardus dats een vrucht van overzee die pulverisert ende dat minghet metten sap van engunen ponatur in pixide hier of soe plastert ontrint ende op de worten. Een ander. Nemt succus aristologia rotunda ofte nemt radiceis aristologia rotunda die pulveriseert ende dat minghet metten sape van engune dit abstringiert ende ontpluct ende versubtijlt. Item petroselini dat helpt seer de wortelen met sinre propertheit. Een ander. Exprementator die seit braet op die coelen die voeten van eenen hoene tote datsi pellen ende met dien pellen soe wrivet die worten .3. warf ofte .iiij. sdages ende si sullen daer met vallen. Een ander. Ende dat seit de selve mester eist dat de worten binnen siin hi sel drincken dat sap van pimpenellen. Ende siin die worten buten slicht. drinke dat sap ende plastert der op. Item avicenna seit porceleine ghewreven ende op de worten geleit doetse

vergaen. Ende avicenna seit men sel nemen dat mes van den haront ende men sel wriven de worten der mede ende si sullen te nieuten gaaen (*l. gaen*). Een ander. Ende dat leert ons

mester gillebert. Nemt C 53d. roode slacken ende perse datter sap hute comt. ende daer met minghet een lettelt souts ende der mede soe salvet de worten sdages .ij. ofte .iiij. warf ende die worten sullen te nieuten gaen. Een ander dat ons leert mester gillebert men sal dwaen die worten metten watere daer in dat een doot mensche ghedweghen was ende die worten sullen alle vergaen. Item dat selve doet rostrum pourcinum. Een ander dat ons wijset constantinus. Nemt blommen van wilgen die stampet ende duwet der hute dat sap ende daer mede smeert die warten si sullen vergaen. Een ander ende dat seit ende leert petrus lucrator dat men sel nemen mele van fighen der ontrint ghesmeert dat doetse vergaen. Een ander dat onse selve mester wijset. Nemt operment al te sticken ghewreven met aisiin ende op de worten geleit doetse hute gaen. Een ander dat ons scrijft mester constantinus ende somighe andere filosofhen ende es een goede boete jeghen de worten al eist dat eenighe lieden hauden over boerde. nochten scrivent (*l. scriven*) sijt over waer. Nemt ciceren ende met eleker ciceren noept eene worte ende leght alsoe vele ciceren alse ghi ghenoept hebt worten ende werpse achter dinen rugghe in een cleedekin ghecnoept alle die ciceren ende daer me selmen verliesen

de worten.

C 54a. Een ander dat ons leert mester gillebert du sult of sniden de worten. ende daer op suldi legghen die mele van titimallus dit doetse te nieuten gaen. ¶ Een ander. Dit es een vraye corrosijf te hant worten ende andere onsuverheden of te doene ende te makene gaten. ¶ R^o loeghe van boom asschen. ende daer in leght weeasschen .3. daghe dan minghet in eene scelpe der mede levende cale dit tempert alsoe dicke alse seem ende soe wanne(e)r dat droghe is dan selmen weder verschen der oplegghen. ende dit doen .xx. ofte .xxx. warf ende dan salmense of striken ofte wriven. Ende men doetse oec ondertiden of met bindende (*l.* bindene) met eenen drade. Item den lichame diere te vele heeft ende toe comt die moetmen purgieren die overtulligen humoren cum sero caprino .2.

Van den poucken en(de) van den maselen.

Hier nae soe willic jou gaen leeren van den poeken Die jonghe lieden ende ouwe lieden overcommen ende dat heeten die mesters variolaria ende heeft een mensche purringhe der poeken ende dan heeft den mensche noe pinghe van den curts besloten met hitte ende hi heeft groet wee
C 54b. in den rugghe ende joecte in der nese ende hi heeft vaer in den slape Daer omme als jou ghiement besiet met curtsen besloten groet wee in den rugghe Dan weet dat horen beghincel es variolaria ende meest esser mede joecte in der nese ende vaer in den slape. Die cuere variolaria dats te segghen van den poeken ende als

dese teekinen beghinnen. Int erste soe selmen bloet laten ter aderen. maer helpt dat niet ofte dat de poeken beghinnen huute commen. Danne selmen niet laten. Int erste gheeft hem ghesoden fighen dat spoeden si om hute gaen. Ofte gheeft dit drincken den siecken warme smorgens ende savons ende te nonens Dwelke men maect aldus. R^o droghe fighen blommen van lupinen .ana .5. 10. gum. draganti .3. 5. aqua fontis. lib. iij-or Dit siedt tote dat comt op .3. stope Dan coleeret dore een lijnen cleet ende ghevet drincken gelijc dat jou vorseit es ende doeter toe pulvis croci .3. j. Dit soe drinet alsoet vorseit es tote dat die poeken hute commen sijn. Een ander alle cleedere in greine ghevarwet die hebben macht poeken hute te doen commen. Item die de poeken hebben die moetmen hem wachten van allen dinghen die den lichame binnen vereouden waer bi dat dat bloet dat in den siecken es van binnen vereout ende verdiet

ende verelontert. ende daer omme
C 54c. alse de poeken alle hute sijn doetse ripen met regemente ende met wasem van heeten water. daer met brecken die poeken ende eist dat daer blijft eenighe smette in der oegen soe selmen der in drupen aqua rosarum ende daer ier in ghegoten si ghieter in succum rute ende alse in die withede der ogen siin gevallen roode stede ofte joecte ofte wit in hore roothede maer is dat niet ende die variolarium cleene siin. sone seltu des niet behouwen maer vinstu joecte in der oeghen niet ghesachtende ende die steeten merder ende stercter (*l.* stercker) commen dant was. dan

drupe daer in van albu muri ende brine van boeteren Ende die oeghen selmen bewasemen met heeten watere dicwile Ende hets te weten dat morbillus siin van meerder vreesen dan variolen sonder in den oegen daer omme morbilles comt van colera met lichticheden sonder haestelic te sceedene. int [erste] men sel hem gheven drincken aqua pomorum granatorum et aqua ordeï et aqua millonum cucumeris cucurbite gheminghet met mussilaginis psilij Ende siedi den siecken ane commen naer dese medicinen seerhede ende anxen bi ghevalle lincopi. Dan gheeft hem drincken aqua fumi-terre ende dan wrivet sinen lichame ende dan decten wel tote dat hem ghesaft sijn die morbilles. ende naer de morbiles uutganc daer naer soe keert weder ten lich-

C 54d. ame ende ter cueren ende hout de orine ende jugiertse. int erste men sel ontbinden den lichame ende vint den siecken zweetenghe van bloede hutten hutersten morbilles dan doeten sitten over doen (l. doem) van watere ende men sel weten dat die morbilen siin ruquaet violent Dese siecheit is quaet ende deerende varioli si es gelue ende cleene ende hart bewonden naer vele roets ende naer groete roetheit ende violencie. ende si maken dat ansichte des mensche alse oft te hope crempen soude ende alle siin si quaet ende doodelic. Ende als men weet dat siin variolara dan selmen den siecken doen gargariseren cum aqua rosarum ende eist dat mindert in sine sturte dan salmen ghieten in sinen oere scief .4. Dit geminget met water ende met aisiin dat gemindert wert tuutgaen in sine oere ende dan

doetene sughen vore der nesen metter mont want als dat ghedaen is. sal de pacient ruste hebben van al horen mester quitssen ende van groeten deeren ende hi wert ghesacht van prekelingen onder den plant van den voeten ende dat holle van sinen palmen met datmen dicke der in wriven sel met eenen doucke heet water Daermede sullen si verlicht werden horen huut gaen ende ne spijs den siecken in

eenich van desen twee siecten C 55a. niet te seere maer seere soberlic te gader tetene toter tijt dat wech gaet die quaetheit des adems ende des goems die in heeft de siecheit de morbiles Ende daeromme naer dat die scorssen gevallen siin soe selmen dicken antieren baden die den lichame versoeten ende den lichaem gheven regiment ende aldus sullen die voetstappen ende horen diepheit of werden gedaen. ende als die vo(e)tstappen gheheffent siin men bestriken met desen naevolgende salven. ¶ R^o pulvis lithargiri .ʒ. ij. bulliantur cum olium rosarum .ʒ. iij. et semen millonum et farina rijsi et pulvis ossibus antiquis. ana .ʒ. ½. misceantur cum aqua ordeï. ende hiermet bestricten alsoet vorleert es. Ende sijn die voetstapen gheheelt ter zwaerheeden soe selmen gheven drincken cum vino albo pt epitemi naer den bade ofte ghi sulten doen bewasemen met heeten water ende daer toe salmen doen sterke medicine alse serusa raphanum costum ende siin si cleene ghelije granis lupinorum dan salmen der op striken cleene sach-tende medecine alse medicine dactilis sic fit.

¶ R^o carnis dactilorum mun-

datorum dit stoet al ontwee in modum onguentum Daer met bestriket dat der op cleve Ofte men sel nemen dat hier nae volghet

¶ R^o vette fighen mellis cum semen

C 55b. lini mussilaginis .ana .ḡ. iij. met welken ghi sult conficiere melc van bonen ponatur in pixide ende hier mede salment besalven ende men salt ondertuschen salven met heeten smoute van hinnen ende haenden vergadert.

Nu willic jou bescriven van eener siecheit datmen heet laserscap.

Van lepra ofte laserscap. dat es eene vulle siecheit en(de) van laseriën siin .iij. manieren ofte speciën. ende men selse bekennen alsoe. Daer es eene maniere van speciën commende van verrotte flumen ende die heet tyria naer een serpent dat woent in jerico het is van hem gesproken ende heet. tyria. dats siine name ofte vipera. Tyri dat serpent heeft eene maniere dat hem dat vel of gaet ende alst oud es dan wasset hem weder ende eist soe dat hem siin lijf of gaet ende magher ghenouch is dan vindet hem tusschen .ij. hauten dat daer in blijft siin vel. dwelke vel men heet spodium splenter in latine dwelke vel es seer medicinael in vele siecheeden.

¶ Nou selmen leeren kennen dese manieren van desen evele dats bi den oegen te siene ende bi der materiën ende oec maniere des lichaams Dese specie van laserscap diemen heet tyri soe comt van manieren van spijsen vele nuttende Die van complexiën es flumatic ende die van

C 55c. usagen eeten werrotten visschen

van humoren van flumen van aelen ende palingen carpers herders ende die hoere voetsle halen in de wase. Item soete melc gansen zwanen ende alsoe wie hier mede leeft het en is gheen wonder sine worden lasers ende sonderlinghe die flumatije sijn.

Dit sijn die teekinen van laseriën.

Horen wintbrauwen vallen hem ende wassen weder sulken tijt Hore drogeleiden (l. ogeleden) werden dieken horen ogen tranen hem ofte si seinen altoes tranen in hebbende ende de nesegaten geloken ofte ghestopt dat sire met pine doer ademen ende hore lippen ende hore tantvleesch is verrot bi den welken dat si gherne bloeden. ende si siin ter borst becommert. ende si hebben heuschen voes. Ende soemen dit evel meer dwaet in dwatere soet arghere es ende dese nae volghende medicine helpt ter vorseiden speciën. ende siin haestelic wech.

Van den laserscap dat men heet alopecia ofte vulpes.

Daer es eene andere specie des laserescaps die men heet alopecia ofte vulpes ende dit laserscap comt van verrotten bloede. commende van vervultheden van spijsen ende die vele bloets winnen.

Int erste de siecke sel hem C 55d. doen bloet laten ende dese specie selmen aldus bekennen. Horen ansichte es al vul ghezwollen gheverwet root verkeerende ter verwen waert ghelijc ter hasen varwen waert. De siecke sal hem huwen van vrouwen valle hore oghen werde hem dicke ende horen oghen die seinen al vol tranen

die aderen ontrint die ogen ende dat ansichte die zwellen. die nese-gaten werden bestopt ende dat tantvleesch wert verrottich haestelic met datmen der ane comt. Hij es belemmert ter borst ende in den lichame commende vele cleender pleckine ende gaen weech ende daer naer comen si lichte weder ende hore orine es root ende vet ende bi natueren es horen bloet commende huden aderen dicke ende dat wert bruun ende seer tay int vercoelen. ende men tast in horen lijf veel clierkine ende wankine ende horen vleesch es morwe ende safte. horen huut es wit ende over al den lichame versaftende ende over alle den lichaem zweetich dese verrotten vele cleederen ende al dat ane sinen lichaem comt verrot wat dat is. Ende dese twee teekinen die vorseit siin die siin wel naer alleens ende dats bedi dat si beede commen van wacken humoren.

Van den laserscap datmen heet leonina.

C 56a. Leonia is gheseyt die derde pocie (l. specie) in den colorijn ende es ghenaeamt leonina naer den liebaert. die welke es heet ende droghe van natueren ende daer bi soe heefti die groete stancheden ende hi seer ghelijet den mensche colerin die welke die van dien complexiën siin die bi natueren gherne eeten ende useeren scarpe spijsse ende sterke ghesouten ende hi ouffent starken dranc. wijn loec peper die welke heete spijsse doet versieden ende doet verrotten colera.

Dit sijn de teekinen die hebben leoninus.

Dat haer van den wiinbrauwen valt hut die verwe des ansichte

es ghele ende den lichame keerende ter rootheeden ende in bede die ogen es prekelinge ende stecten ende op ghescort soe dat die oegen scinen ront ende vliegende van horen scarpheit ende die nese gaten vernauwen ende stoppen ende horen tantvleesch verteert die lippen cleven. de borst es dwingende den lichame ghestopt horen urine gheverwet roede plecskine ende joeete Dat bloet dat huden aderen comt es gheel ende dunne vierschs dwelke node daelt ende als men dat bloet dwaet dan smeltet damperlic. Ende dese specie leonina die wast op den mensche seer alsi beghint te porren ofte te rijzen.

Van den laserscap datmen heet Elefancia.

Die vierde specie van laserscap C 56b. die comt van melancoliën en heet Elefancia Dats den name nae den olifant. ende omme dat de hornen siin dicke soe eist te langer eer hem dat evel openbaart.

Dat teekin der of die varwe van den ansicht bruun blec ende die varwe van al den licham de wiinbrauwen vallen de ogen ronden de nese ververwet die tonghe vol bollekine al warent cleene vortkine (l. wort-) ende dat vleesch tusschen den dume ende den vinger verdwinen Dat ghevalt die ghene die elefancie werden Dese sijn gheteekent bi den serpenten ende bi den vos Si maken urine lettele ende dinne met asscher varwen ende als hi ghelaten heeft bloet het wert haestelic dicke ende hoemen dat bloet meer dwaet int water hoet harder wert. Ende als ment dwaet soene verbliket niet met dwane. Ende in dat bloet ligghen alse of het

cleene aderkine waren ofte einden van senuwen. Ende alse dit evel toe comt soe wassen in den handen cloven ende in den lichame ende in den wiinbrauwen ende in menigher steden des lichamen.

Warachtige prove omme dat laserscap te kennen.

Ic sel jou leeren die warachtige ende propere proeve omme alle die vorseide speciën

C 56c. te kennen. ¶ Int erste hem commen toe vele prekelingen ende die gaen ghereet wech ende comen weder ende oec siin si onghewolic van den billen toten voeten ende handen ende als men steet int tasterste van der dien met naelden ofte met eener griffele ofte desghelike hine ghevoel es niet ende ondertijden den anderen leeden daer naest si hebben gherne cout ende dan slapen si ende aldus verliesensi dat ghevoelen bi horen verrotten humoren.

Een ander prove. Nemt horen bloet alsi ghelaten siin ter aderen. ende daer op leght .iij. chornen souts dat sout sel smelten te hans Dat en selt niet op dat bloet van eenen ghesonden mensch.

Noch een ander. Nemt van den bloede ende wrivet in dine palmen ontwe ende meret of dat bloet vet is Dats teekin van verrotten hu(m)oren. Noch horen huut es seer dinne ende glise ende dat namelic int vorhoofd ende in dat ansichte ende in de rechte ghelecker ghelije oft ware besmeert.

Van ceteren. Ende als men ceteren gheset die si plegen te hebben si commen haestelic weder ende hem wassen botsen alse wannen ende alse een mester cuerert si commen haestelic weder

ende ware datmen dat lijf nat maecte met watere nat het es hans (l. tehans) droghe alse

ofte dat lijf vet ware. ende si C 56d. spreken doere horen nese ende si moghen qualic verademen. ende horen adem stinet Dat siin die teekinen maer men sel weten dat somtijts stinet den ademe ende dat comt somtijts huter maghen ende somtijts huter hersinen ende horen zweet. ende men mach hem † wel branden dat si luttel ghevoelen der of ofte niet. Ende in elefancie horen haer valt. Ende aldus seit Avicenna eist dat laserie si bekend over alle den lichame Dit es de laseriën natuere. si siin met diverschen oghen. ende sine betrouwen niement ende si siin seer nidich si wouden wel dat al de werrelt lazars ware si werden lichtelic gram ende si zweeren quade heeden ende si cortsen luttele ofte niet al waert dat si cortsen dats seer onlange Want quame hem den vierden dach de corts ende dat iet lanc duerden si waren ghesenen. Die handen van den laserschen mensche soude den ghesonden menschen lazars maken ende omme die vreese versetmense van onder de lieden dats gheordineert in dat oude stestament ende in dat nieuwe.

Avicenna seit dat de natuere van den laseresman es dat aller beste bloet datti heeft in sinen lichame ende hi prouft dat bi robbaert diet scrijft dat die lasersman die verrot es over al siin C 57a. lijf dat die natuere subtyl es. wint soe vele goets bloets in den lichame van den laserschen. datti wint een gans kint. Ende hieromme raet hi den laserschen man die wesen wil in langhe leven datti niet ne si met wiven ende dat ne mach hi

niet ontbeeren alsoe lange als hi ghesont es nederwart. Hierbi soe raet Avicenna ende vele ander mesters dat de laseres mensche sal hute doen sinen cullen ende dit sel hi doen omme sinen lijf te verlangene ende wilde men oec doen de cuere die welke niet mach siin in de gheconformerde laserie ende soude men dat scriven dat selmen doen bi eenen vroeden physisien.

Laserie van ghenooten.

Die laserie die comt dicken toe van ghenootene aldus Eist dat een ghesont man heeft te doene ofte brudet een lasers wijf daer of soe sel hem wassen een quade rnfexcie (*l. infexcie*) ende dat comt somtijts van eenen heeten laserschen ende somtijts van eenen couden laserschen ende daer bi soe verandert die cuere in den diverschen infixiën ende teekinen. Ende somtijts soe wert een mensche besieet nae dat bruden van den flumatije ofte melancolin ende

c 57b. dat bekent men bi den leeliken ansichte. In den ersten daghe in deser siecheit alse hem quade teekinen toegen van infexiën. Ende die ghene die dat toecomt van bloede ofte van colera die sijn besiecter. danne dandere speciën ende spadere te ghenesen. Daer omme in heete saken soe werden die teekinen te hans ghevoelt naer den ghenootene. Ende eist dat sake dat is van colera men bekennet bi der hitten diemen diepe inwaert ghevoelt. ende die huut wert spersende ende al omme soe ghevoelt hi steeten met hitten somtijts met couwe ende somtijts met bevingen ende dicke soe verwandelen sinen varwen van den witten int roode

ende van rooden int (*l. in*) dat witten.

¶ Item ende hi ghevoelt quade gheveninose materie tusschen vel ende vleesch ende ontrint dat ansichte ghevoelt hi ofte daer mieren liepen die dat ansichte trecken ende hi heeft in dat ansichte prekelende hitte ende dicken heeft hi vaer. ¶ Item ende alst comt bi den couden saken vorseit dat ansichte zwelt ende de huut ende in alle die leeden comt hem zwaerheit ende cume mach hi hem verporren van der stede daer hi sit. ende hi ghevoelt couwe tusschen vel ende vleesch al omme ende sonderlinghe int ansichte ende in dat vorhooft. ¶ Dus selmen gaen ter cueren van desen die comt

van hitten. ¶ Interste men[sel]se c 57c. laten in bede die armen ende die materie selmen rijpen met desen dranke die hier nae volghet. ¶ R_o oxisacera .ḡ. ij. sirupus de fumoterre .ḡ. iij. additur aqua fumiterre .ḡ. iij-or. aqua scabiose boraginis ana .ḡ. ij. misceantur et fiat julep Daer of ghevet drincken savons ende smorghens telken eenen toghe warme ende datmen daer op vaste .ij. hueren ende alse desen dranc al ghegeven is dan selmen laxeren met oxisacra laxativa .ḡ. ij. ende yera ruffini .ḡ. j. Ten derden dage selmen stoven met couden cruden ende daer na gheeft hem rubea trosiscata .2. deel ende derdendeel tiriaca magna met succus fumiterre laeu selment drincken ende aldus selmen doen .3. [daghe] anfter (*l. after*) een. ¶ Item ten vierden daghe selmen weder laten in den lever adere ende des ander daghes in de hooft adere ende laten van den bloede hute nae den craft van den mensche ende tallen .ij. daghen suldi hem stoven ende gheven hem van den

opiaten vorseit ende doetene laten alsoe .ijj. maenden lanc Item men serepen int been ende dan ventosen setten onder den kin ende men sel ruptoriën setten opt been tote den vorseiden tijt Ende des smorgens selmen hem gheven diaprūnus ende dya-anthos ofte suker rosaet ende daer nae nutten de sirupe vorseit de

C 57d. fumiterre. Item ende de weke twee-
warf selmen temperen *unguentum citrinum* met rose water ende daer mede dat ansichte smeerē ende dan decket met wegebre bladeren ende dat laet liggen alden nacht ende doet des smorghens of. Dit es de cuere jeghen den couwe specie comen van flumatije ofte van melancoliën. ¶ Int erste men sel hem die materie ripen doen met desen dranke. ¶ R^o oximel diureticum .ḡ. ij. sirupus fumiterre .ḡ. j. aqua boraginis aqua fumiterre .ana .ḡ. iij-or. misceantur ende dit gheft smorgens ende savons alsoet jou vorleert es. Ende als den dranc hute es dan suldine purgieren met desen laxative. ¶ R^o yera logodion .ḡ. ij. jera ruffini .ḡ. j. ende twe dagen selmen stoven ende daer toe selmen doen bladeren van vlienderen van edicke van scabiosen van fumiterre ende lapacium. Ende naer den badene selmen hem gheven tyriaca magna galeni met sop van fumiterre laeu. Ten derden daghe salmen laten ter lever aderen ofte in den hooft adere. Ende men sel doen scarificacie ende ventosen onder den kin. Ende jeghen die quade varwe selmen elke daghe wiin daer in dat ghelegen heeft te weike pulvis van reubarbaro ende twee warf de weke selmen
C 58a. savons dat ansichte dwaen met wiine daer in ghesoeden is rebarbarum.

Van den tresoer omme te verhoudene laserie.

Dit es dat tresoer omme te verhoedene laserie ende hem te dwinghene datsi haere niet ne barse. Int erste nemt vilinge van pueren goude ende pulveriseert subtyl ende dat minghet metten sape boragis. ¶ Een ander. Nemt dat beenkin dat men heet ossis de cornu cervi dat selmen pulveriseren subtyl ende dat selmen gheven drincken met succo scabiose. ¶ Een ander. Theodoricus die wijset omme laserie te verdrivene datsi niet wede[r] ne commet. ¶ Nemt eene slange van eenen droghen berghe commende in droge steden ghevoet ende hout hem dat hooft of ende dan strecket ende latent wel weintelen ende bloeden tote datsi versterreft is ende stille leit. Ende dan doeten dat vel of ende suvert binnen van der vulheit ende dat vleesch selmen sieden ende daer of selmen den siecken gheven alle daghe een stic datti niet ne wete wat es want anders ne hate hijt nemmermeer ende hi sel drincken den wiin daert

in ghesoeden was ende dit sel C 58b.
men doen toter tijt dat de siecke zwelt ende beghint onthudene ende te bladerenne dan selmen den siecken legghen in eene stove ende men salne smeerē met oliën in de welke olie ghesoeden siin vipera ende aldus sel hi ghesesen ende hi sel vernieuwen vel ende vleesch ende dit is wel gheprouft dieken. ¶ Een ander dat ons leert Avicenna. ¶ Ende vele anders auctors. ¶ Nemt eeneserpent ende men doe hem of dat hooft ende den stert ende men gravet

in eene stede tote datsi vol wormen si ende dan men selt droghen ende dan sieden in wijne ende dat selmen gheven den siecken drincken alle daghe met sirup van seeme.

¶ Een ander ende dit seit die selve mester men neme water daer eene serpent in ghesoeden si. ende daer in selmen dicken baien den bart van den siecken ende hi sel ghenesen. ¶ Een ander men sel tarwe weiken in water daer eene serpent in ghesoeden is ende met dien tarwe selmen hoenderen opvoeien ende men sel hem gheven drincken van dien water. Ende alsoe die plumen van den hoenderen of ghevalen siin dan sel men die hoenderen scoene maken ende siedense in water ende die selmen den laserschen gheven tetene ende hi sel van

C 58c den water oec drincken Daer dat hoen in ghesoeden was ende hi sel dwaen sinen ansichte in dat selve water ende sinen handen. Ende men sal hem doen laten achter den vierden dach. ¶ Een ander. Om tselve men neme een serpent ende men legghet in een vatkin wijns wel ghestopt tote datti wel verrot is der in Ende van dien wiin sel den siecken drincken altoes ende anders niet. ¶ Een ander. Nemt een serpent ende men bradet met soute in eenen pot ende daer of maect pulver. Dat sel de siecke eten in alle sine spijsen ende drincken ondertijden der of want het is goet jeghen laserseap ende jeghen vele vulder siecheit den (l. siecheiden) die den mensche dicken en mennichwarf over commen.

Ende dese naer volghende cruden helpen oec den laserseap: amig-

delarum. borago. Calamentum. Diptanus. Draguntea. raphanus. scabiosa. Tartarum. yera ruffini. Tyriaca magna galieni.

Dye ghene die venin ghenomen heft ofte ghedroncken.

Die ghene die venin ghenomen heeft ofte ghedroncken. Int erste nemt warme water daerin minghet olie ende dat gheeft hem drincken des smorghens ende doetene keeren tweewarf deen naer dander maer enige luden drincken mele met oliën ende boeter properlic want

dat saft van der quaetheit des C 58d. venins. Ende men merke naer dat wat teekin dat comt in den lichame want ghevalt hem cortsen ende rootheit des ansichten ende gheelheit des oeghen. ende quaden stanc ende roke des monts men sel hem gheven in dranke vercoelende dinghen ende blusschende. ende eist dat hem vercranet die slaep ende hem verschenheit openbare. men gheven (l. gheve) hem in dranken heete dinghen alsoe medicine van assa ende diere ghelike. Ende het helpt den ghenen seer die hem ducht datti venin in ghenomen heeft in dranke ghenomen dicken fighen ende noten ofte hi neme alle morghen stonde Tyriaca magna galieni cum terra sigilata want die propertheit van die medicinen es als men ducht dat venin es in der spijsen. Dat ment hute leit met † keerne. Ende als men drincket dat venijn des sincopis ghevalt enperlic den ghenen diemen helpen mach ende dat ane de craft stect eist van quaden venine contrarie der complexie der herten alsoe die substance luttel helpt ende die cuere men neme basnar dat weder staet.

ende ic ebt gesien dat weder stont nape pollen dwelke dat is van den arsten venine. Ende somtijts helpt hem diamuscus ende

C 59a. Tyriaca magna galieni ende diaciminum (*l. -cuminum*) al.

Om te weder slane dat venin dat men heet Cantarides.

Dit siin de medicinen omme te verslane alle die ghene die venin ghedroncken hebben ofte cantarides Item men sel hem gheven drincken in dranke *oleum amygdalarum* ende teekin is datti bloet oec hem es sine blase zwart. ende daer nae gheneset die zweeringe der blasen. ¶ Item men sel hem gheven drincken *succum apii* ende men sel hem gheven medicine de *asa fetida* ende *tyriaca magna galieni*. Ende die ghene die mele drinckt ende hem daer nae comt morwenisse ofte walghinge die sel nemen aisiin ende daer in nemen een luttel *asa* ofte *succum calamento* gheminget met *sirupo acetose*. .j. Dit doet tweewarf deen naer dander.

¶ Een ander. Nemt *spillium* dat selmen drincken in dranke dat doet al tselve. Ende ghevielt alsoe dat die mensche ate *Coriandrie* onghereparert dats *veninosa* ende dat selmen wel rucken bi den ademen van den pacient. Men sel den pacient gheven drincken *gium psillium* gelijc dat vorleert es dat sel hem seer helpen. Ende somtijts ghevallet ende comt toe den lieden van

C 59b. ghebraden dinghen datsi dat eten te heet ofte als men hute eenighen hoven ofte viere treet eenich dine ende ment niet laet verslaen ende men etet dats *urtigo filis epilie*.

¶ Nemt in dranke *rob stpticorum* (?) *mundatorum* ende dan ghaet slapen der op ende gaet der nae in een badt. Ende comt oec somtijts van vissche eenen dach ofte twee ende eist dat sake dat hem valt datti heeft gheten dusdanich spijs hi sel nemen in dranke ende in suveren wiin *pulvis piperis* ende men sal nutten kernen van avelanen ende somtijts slaen der toe quade toevallen ende dien pacient salmen gheven nutten *robitomorum* Ende men sel hem gheven onder tusschen *elem* (*l. electuarium*) *diateron piperion* ende men sel die pacient gheven drincken suveren wiin ende men sel die maghe van buten besmeeren *cum olio nardino* savens als men slapen gaet ende daer op sel men legghen een warme cleet.

Van der steken ofte beeten vander slanghen.

Alsoe een mensche es ghesteken ofte ghebeten van eener slanghen soe selmen nutten *mirabolanorum citrinorum* ende als men die steeten ofte beeten niet ne weet waer of dat es dan selmen persen op die stede ende dan selmer ventousen op setten die dat seer sughen. Dats omme datment der mede beroere ende dan selmer op bestriken

pullica ende men leggher op G 59c. *canceri contrici* ende als men siet dat die stede beghint te volne te zwellene te verhittene dats teekin dat die punctuere daer es van eenen quaden deerenden diere ende alst beghint te verrottene al zwart dats teekin dat noch niet doere ne comen si in den lichame dan nes noch tvernoye niet van den lichame maer hets ten aller quaesten alsoe die puncture valt bi der herten ofte dat daer eene

groete arterie si die welke dat dracht ter herte ¶ Ende men sel weten dat men sel nemen jeghen punture der slanghen: goet *tiryaca magna galieni* ende goet *metridatum magnum* ende men sel oec gheven medicamenten de *asa* ende *medicine* de *hermodactali* ende de pacient sel altoes drincken suveren wiin.

Van der beeten ofte steken der scorpioen.

Als een mensche es ghebeten van eenen scorpioen ofte ghesteken int erste men sel hem gheven nutten *Tyriaca magna Galieni* smorgens ende daer op drincken een lettele suveren wiin ende men sel eten *poma acetosa et folia eorum* ende *taraxaton* ende *alchinabacium* ende *serepellacio* in die stede der punctueren. ende sughinghe omme hute te trec-

C 59d. kene.

Van der beeten ofte steken der ruthelen.

Ende men sal weten alsoe een man es ghebeten ofte ghesteken van der rutelen. int erste men sal gaen in een badt ofte men sel dat ledt baien daer die steke in is. ¶ Een ander. men sel dat ledt graven ofte bewinden met sande ofte der op legghen heete asschen.

¶ Een ander. nemt *manipulum* .j. *nigelle*. *sencen*. *apij* $\frac{1}{2}$. *misceantur et fiat pulvis* ende dat leght der op Ende jeghen punctuere der bien ofte vespen. Die punctuere suldi der mede besalven al ontrint met desen nae volgende salve. ¶ R. *Bolo armenicum* . $\frac{3}{4}$. *j* *aceti vini* . $\frac{3}{4}$. $\frac{1}{2}$. *olei violarum* . $\frac{3}{4}$. *ij*. *misceantur et fiat unguentum* Ende

eist dat die tanden van den bien in der beten ghebleven is soe behouft dat men dat wriven *cum olio violarum*. ende wrivet die bete met asschen ende daer naer soe plastert die olie der op ende suveret tote si hute gaen.

Die bete van den verwouden hont es quaets van al.

Ende dat selmen weten ofte hi verwoet was ende dat bi teekinen die gheseit siin ende die vele in den bouc van *lilium medicus* Int erste men sel op die stede setten ventousen dat die corripceie hute trecken mach. Ende men

seller op legghen *medicinen eruca* C 60a. ende *canfora* gheminget *cum buturo vaccino sine sale* ende men sel drincken dranken de cankere alsoe *aqua caprifoli* ofte des gelike ende men sel den sicken abstinieren met goeder diēten.

Dits den armen tresoer jeghen venin.

Dit es den armen tresoer jeghen venijn Int erste men sel nemen *succus agrimonie* ende dat drincken met witten wine ende dat es seer goet jeghen gheveninde beten van *serpentes* van honden van lieden ende van gheveninde zweeren.

Item ten selven. ¶ Nemt *radicis diptannis radicis tormentilla .ana. . $\frac{3}{4}$. j.* hier of maect pulver subtyl ende van dien pulver vorseit gheeft drincken een $\frac{3}{4}$ te gaeder met witten wijne Dat doet te hans hute sceeden venijn *probatum est*. Een ander. de wortele van *gencianen* geleit in een vat wijns. bewaert die drinckers van venijn sonder twiffel. Een ander Nemt de wortele van *affodilli* die suldi pulveriseren ende gheven drincken

dat verwaert die mensehe van
venine en[de] van quaeden spijsen
ende drancken. Ende dese navol-
ghende speciën ghenomen helpen
jeghen venine ende beten van
veninde dieren. Affo

C 60b. dilli. asa fetida. allium bd[e]llium.
balsamum bdegar. centaurea. Dra-
guntea. menta. Daucus creticus.
diptanum. genciana. radicis yreos
lilium. mel. oppopenae pix liquida.
rafanus. ruta. spicanardi. ¶ Solse-
quinum squilla. sal. sansucus.
Cicorrea ¶ terra sigilata. zedoarii.
Dit siin elem (l. electuarium) ten sel-
ven die men heet opiata. ¶ Esdra
opiata litontripon ¶ jera fortissima
galieni. Metridatum opiata. Tyriaca
magna.

Hier soe hent den bouc van
laseriën ende ruden ende pocken
ende van gheveninde bestën ende
hier nae soe comt den bouc van
der navel ende van den cullen
ende van den ghesconden ende oec
van fistelen hoe dat die ghescepen
siin ende die cuere van eleken
ende hier na soe volgt die taffele.

Die taffele der of.

Van elieren

Van stancke dat yreus heet

Van clapphoren

Van fistulen

Van apostemen

Van flegmon

Van wonden zymia

Van ruptura

Van apostemen in der rooden

Van ulceriën ofte gate der roeden

Van apostemen der cullen

Van erina in testiculi in der
cullen

Vanden ghescondens ondersniden

Van der scorringen der navelen

Van den spenen int set

Van fistulen

Van den fundamente

Van elieren dat men heet
scrouffelen ¹⁾.

Van elieren diemen heet scrouf- C 60c.
felen anfter (l. after) de soghe ende
gelijc dat die soghe werpt verkinen
alsoe doet dit evel vele gaetkinen
ende ghelijc dat die verkinen vroeten
in dat mes achter ende voert alsoe
doen dese elieren int vleesch van
der eener stede ten anderen ende
dese elieren siin hardt overmits
dat si siin van materiën van me-
lancoliën. Ende si wassen meest
in den hals ontrent den kelen
ontrint den kaken onder de oxsele.
ende dese elieren werden onder-
wilen versworen ontrint de kele
ende si maken loepende gaten ende
dan heetent eenighe meesters des
sconines evele. Ende sulke mensehe
gheloeft dat dit de coninc van
vranckerie mach ghenesen ende
dat dit es were (l. waer?) ende dat
alleene metten over gripene van
sire hant ende dat eenighe lieden
der of ghenesen overmidt horen
gheloeven want dat gheloeve con-
forteert den lichaem ende die con-
forteringe verwint den lichame
Ende dit es alsoe die materie niet
te groet nes maer alsoe de materie
out es ende groet zwaer der na-
tueren sterc tonder te bringhende
soene werden si niet alsoe ghe-
nesen. ¶ Noch een ander
experiment dat eenighe mesters
hebben ghevisiteert ende men useret
te somigher steden ende gheloeft
Men leit den siecken op een

¹⁾ Dit hoofdstuk heeft eenige overeenkomst met Capp. 10, 11 en 12 Vh.
6e Boek. Zie blz. 133.

springende water huten gronde
 C 60d. op sinte jans nachte midden
 somers ende den siecken selmen
 bloet laten soe dat dat bloet valle
 int water ende hi seghet datter vele
 mede ghenesen siin maer naer
 † datsi van swaren doghene siin soe
 de lieden vele moinessen mede
 ende si soucken vele raden ende
 te horer ghenesinghen behoort
 velesubtijlnissen. Want dese clieren
 commen gherne in denghenen
 daer si noode in droghen ende
 in den ghenen die vol limicheden
 siin ende vol humoren. Ende in
 den ghenen die vele eten ende
 vele drincken. meer dan hore
 verduwinge verdraghen mach
 waer bi dat natuere overblijft ende
 onverteert wert ende dese over-
 † tulticheit steret dese clieren
 menich sins van hore daermense
 best begheeren mach. Ende onder-
 wilen metten clieren ende onder-
 wilen metten apostemen Die welke
 overtulticheit gheerne maeken in
 clieren ende in apostemen lopende
 fistulen onderwilen oec in spenen
 ende onderwilen anders Ende daer
 bi in dese hute brocken clieren
 diese hebben es vervulte ende alle
 overtulticheit van spijsen ende van
 drancken quaet. Ende men sel weten
 datsi dicken sullen liden ende
 ghedoghen hunger dats hem goet
 medicine. ende die dat niet weten
 wille noch regement houwen ne
 willen die siin quaet te ghenesene
 Int erste men sel den siecken doen
 hoeden te stupen vele

C 61a. metten hoofde nederwert ende
 hi sel hem wachten van roupene
 van weenen ende van walgene
 Ende men sel die materie suveren
 met Electuarium diaturnbit constelic
 ghenomen. dewelke electuarium
 purgiert flumen ende melancoliën.

Ende men sal weten dat scrouf-
 felen commen meest van melan-
 coliën ende glandulen die commen
 meest van flumen. Ende dit nae
 volghende medicine es hem goet
 ghegeven want het purgiert fluma
 properlic ende melancolia. ¶ R^o tur-
 bith bñ(?) gomosi .3. ij. zuccari albi
 .3. ½. dit selmen pulverijseeren
 subtyl deen in dander. ende hierof
 selmen den siecken gheven .3. ij.
 ende is hi cranc men saels hem
 gheven .3. j. Dit selmen gheven
 ten midder nacht ende dan selmen
 der op slapen tote dat beghint te
 werkene ende den pacient ne sel
 ghene water drincken noch niet
 dat cout is op sine spijsen ende
 ventousen ne siin oec dese siecken
 niet goet want si ydelen dat
 subtyle. Ende eenighe mesters
 segghen dat beeter is datmen ven-
 tousen setten ende naer die yde-
 linghe der materiën esmen sculdich
 te prouvene oft mense mach doen
 sceeden eersi hute breken ende
 datsi niet soe doere hout siin datsi
 moghen smelten. Maer men vint
 vele lieden diere niet op ne hachten
 vor dat si hute te broken siin.
 Dits eene plaster

omme te doen sceeden scrouf- C 61b.
 felen. ende niet hute te brekene.
 ¶ Nemt rode slacken die siedt
 met zwiinen smout ofte met hoen-
 deren smout ende met wijne hier
 of maect eene plaster ende legghet
 op die cliere. Een ander. ¶ Nemt
 gheiten cotelen die minghet met
 seme ende aisine ende siedtse. ende
 leghtse der op laeu. Een ander
 dat ons scrijft avicenna. dat seere
 wonderlic goet es. ¶ Nemt de wor-
 telen vander leliën lijnsaet duven
 mes dit tempert al met wijne over
 een ende siedet. ende eist dat de
 clieren ofte glandulen siin van

couder *complexiën* ende si siin bleec soe doeter toe te meer van der messe vorseit. ende eist een kint ofte een wijf dat vierendeel sel wesen mes vorseit. ¶ Een ander. Dit es een goet plaster om clieren te ghenesen eersi hute breken ¶ *R* semen lini . $\frac{3}{4}$. ij. sulfer . $\frac{3}{4}$. ij. et $\frac{1}{2}$. seem . $\frac{3}{4}$. j. Dit minghet ende siedt over een ende maect een plaster legghet der op laeu. ¶ Een ander ¶ Nemt de wortele van brionien duvenmes. ana. . $\frac{3}{4}$. ij. barghin smeer Ditsiedt over een ende legghet der op laeu dit doet de clieren resolveren ende crempen weder in. ¶ Een ander dat ons leert *Diascorides*. ¶ Nemt de wortele van *lapacium* ende die siedt in wijne ende leght laeu der op ¶ Een ander dat ons leert *macr*. Nemt

C 61c. levende sulfer ende duvenmes. liinsaet nigellen saet. ana. partes equales Dit stoet al over een met warmen wijne dit siedt over een ende hier of maect plasteren leghtse warme der op si gaen te nienten. ¶ Een ander dat ons leert meester gillebeert. ¶ Nemt een ey anabulba ende dat ey wel ghebraden ende dat gheeft drincken met wijne smorgens ende savons .ijj. daghe lanc after eens met lettelt etens ende hier mede hi verliestse Dats wel gheprouft. ¶ Een ander. Ende dit segghe ic ende ic mester Jan Iperman hebbe dit nae volghende dicke gheprouft ¶ *R* mes van duven van gheeten van ossen ende dat al droghe. ana. lithargirum cimini de wortelen van coelen semen apii galbani bitter amandelen dit minghet met pecke ende met een lettele *olium oliva* ende out barghin

smout Dit leght der op Dit doet den scrouffelem te nienten gaen erst moet men den pacient purgieren met pillen de turbith ofte pulver ghemaect van turbith gelijc dat vorseit is. ¶ Een ander ¶ Nemt semen sinapis Dat stoetet met overjarich barghin smeer Dit selmen der op legghen warme ende dit doetse vergaen te nienten eist dat men den pacient erst te voren purgiert met pulvis de turbith. ¶ Een ander

Nemt de wortelen van wegebree C 61d. die selmen braden ende die sel den pacient altoes draghen over hem Dit selse houden ende bedwingen. datsi niet sullen moghen wassen. ¶ Een ander ¶ Nemt wegebree ende die gh[e]wreven met soute ende der op gheleit dat doetse te nienten gaen. ¶ Een ander. Dat ons leert *avicenna* ¶ Nemt die blomme van boenen die selmen stoeten ende daer op legghen ende si sullen vergaen. Mester gillebert seit dat bloet van der slecken op de clieren gheplastert doetse te nienten gaen. ¶ Een ander Nemt succi ruthe abrotonum ana. partes equales dese sopen ghedroncken die cruden op dat gat geleit gheneset. ¶ Een ander ¶ Nemt diaquilon dat leght der op dat es ghepriset van vele mesters. ¶ Een ander. ¶ Nemt musselagis (*l. -ginis*) fenu-greci mussel (*l. -aginis*) lini. musselaginis bismalve. ana. lib. j. lithargirum lib. j. olei olivarum lib. ij. hier of maect *emplastrum*. Ende ic mester jan yperman plach dit plaster te makene ende het dinct mi wel alsoe goet alse eenich dat iet (*l. ic*) vant Ic nam van elcken crude j. pont ende doen maecte icker of mussilagis

(l. -go) daer of nam ic een pont. litargirum subtylissime pulverisati lib. j. et $\frac{1}{2}$.

c 62a. oleum olivarum lib. ij. cere lib. $\frac{1}{2}$. dit vergaderde ic alsoet behoert. Dit is een water om te ontbindene scrouffelen ende glandulen. ende het breet den steen in den blase ende morwet die hartheit in den levere ende nieren. ende binnen .3. daghe ele metael ¶ R_o radicis celidonie jusquiami titimalli cicute squille marine rute silvestris maliterre affodilli Dit stamp al over een ende dit sublimeert .ijj. [werf] doere eene halembic ende hoet jou daer af want dat watere es venijn.

Van den stancke dat yrcus heet in de oxelen.

Nu soe willen wi leeren ende scriven van stancke der oxelen datmen heet yrcus. Om dat te verdrivene daertoe selmen doen aldus. In dat erste men sel hem dat haer of seeren ende men se[l] die oxelen wel wriven met goeden wine ende met rose water deen in dander ende met siedinghen van cassilen. ¶ Een ander. ¶ Nemt witten wiin wel ruckende ende daer in tempert een luttel muscus ofte amber gris ende daer mede besalvet de oxelen savons als men slapen gaet. Jeghen zwellinge ende zweeringe der tanden. siedt in wine cuminum ende droge ghewreven fighen ende daer

c 62b. of maect eene plaster ende legghet warme op der stede.

Van den clappoeren diemen heet bubo.

Van bubo dat siin clappoeren ende si heeten alsoe achter die hule die welke altoes woenen in de gaten daert doncker is ende

in heimelicke steden In bomen in husen in kerken ende dese apposteme si ghelijet want si verkiest heimelicke steden alse onder de oeren onder de occelen. ende in de liessen ende dese aposteme ne selmen niet weder slaen met coude plasteren. omme deser nae volghende redene wille. Ende men sel weten dese aposteme die onder den oeren commen metter apostemen soe suveren hem die hersinen van horen overtullingen humoren die daer waert loepen alse eene fonteine. Ende de bubo die onder die oxelen rijzen bi hem purgieren dat herte ende die longhen ende die borst Ende die in de liessen staen daer suveren hem die ondersten leden van den buucke alse levere milte niere ende darmen ende omme deser reden vorseit ne esmen gheene sculdich te wederslane noch van der steden te verdrivene met couwen medicinen. want die materiën die hem soudent suveren

bi bubo der apostemen. verslouch c 62c. men die Die mensche waer in groete vrees daer te laden in dat lijf groete siecheit ende apostemen zwellinge ende menisoen beleet (l. belet) van wel te horne ende vele andere dolingen in der leeden vorseit Ende daer omme selmense doen hute breken ende suveren ghelic andere apostemen. In eerste omme dese aposteme hute te doen breken soe leght er op dit mollicatijf ¶ R_o mussilaginis semen lini fenugreci. radicis malve. bismalve .ana. $\frac{3}{4}$. ij. exungie porcine quoad sufficit Dit minget ende siedt over een. ende dit leght der op wel warme smorghens ende savons tote die bubo morwe ende altoes baiense met lauwen water eermen den plaster der opleght

ende als jou dinct dat si es morwe dan nemt eene vlieme alsoe (*schets*) ghemaect ende snitse op in de langde dan suverse wel dan ebt ghemaect eene wiecke van stoppen ende stectse der in ende daer boven soe leght eene plaster die vorsecreven staet int capittelum van den hoofde die men heet *unguentum fuscum* ende alsoe selment laten ligghen tote des ander daghes. Dan selmen den plasteren of doen ende baient ende suverent met lauwen water ende dan drogent. Dan selmen der in steken eene wiecke ghenet met mon-

C 62d. dificative dat hier nae volghet ende daer boven leght eene plaster van *unguentum fuscum* ¶ *R* sucum apium recentis .ʒ. iij. mellis .ʒ. j. blomme van tarwen .ʒ. ½. dit minget over een ende siedt een wilken ende daer met besalvet diene wicken Dits een goet mundificatijf want het suvert ende doet vleesch wassen. *A v i c e n n a*. die placher op te leggene dese nae volgende salve Ja als i wel droughen ende etterden. ¶ *Salve* ¶ *R* resine albe. lib. ½. cere .ʒ. v. aceti vini .ʒ. ij. Dit siedt over een tote dat de wiin ec (*l. oec*) versoeden is ende dan doet of ende doet in dine bosse Dit was sine salve daer hi met vele wonden cuererden ende ghenas ja die versch waren.

Van den siecheit diemen heet fistula.

Fistula ofte fistele dats eene ghegate siecheit binnen wider dan buten ende de mesters segghen dat fistele siin menichrande maer die ouwe mesters die segghen fistelen die gerechtich siin die hebben harte (*l. harde*) ghezwoollen boorde alse eene penne ofte pipe

alsoe *A v i c e n n a*. seit ende daer achter heeft hi sinen properen name achter die pipe

fistula. Die fistule comt onder- C 63a. wile van saken van buten ende onderwilen van saken van binnen alse van aposteme ende van zweeringhe ende quetsingen die qualie waren van binnen gheheelt alse van verrotten overtullingen humoren van der virtunt daer waert stekende natuere te weike leiden gesent ofte datsi siin ghesteken te eener canker steden ende datse die stede moet ontfaen bi bedwange Nou soe willen wij gaen toter werken der cueren. Int erste men sel bekennen die quade ghecorrumperde humoren die de mensche in heeft. ende die humoren selmen hut suveren met sinen properen medicinen dats te segghen datmen sel gheven voren een preperatijf dats een bereetsele die de humoren ripen ende daer nae alse de humoren ripe sijn selmen gheven een laxatijf daer dienende. ende daer nae selmen gheven pillen der toe dienende diemen sal useren over ander dach ende die pillen ende die medicinen vinden wij ghenouch in onsen *antidotarium* ghescreven. Ende eist dat dese fistule comt van bloede ende dat te vele bloets es in den mensche soe selmen dat bloet ydelen ter aderen die welke aderen selmen nemen die beste mach suveren dat siecke ledt ofte men maecht suveren met ventousen op dat van node si

Ende men sel weten dat den fistele C 63b. somtijt comt ende wert in vleeschachtich steden ende somtijts in senuachtigen steden ende oec in senuwen ende somtijts soe wert hi in der beene in sine bome ghevort- † heet (*l. ghevortheit*) ende dan ne

mach den fisteles niet ghesenesen die verrotthe beenen ne werden erst hute ghedaen of ghescrepet ende ghesuvert van den gansen beene met instrumenten daet Cyrugie mede weret aldus gemaect met eenen haecke in desen maniere (*zie fig. XXXIX*) ende daer met salmen dat quade been of screpen van den goeden. Ende ypoeras ons wel leert ghi meesters van Cyrugiën siet wel dat ghi wel rumt dat quade van den goede want blever iet an van den quaden die fisteles souder weder of wassen ende groien. ende somtijts eist al verrot ende somtijts maer een deel. Ende eist dat sake dat tgat van den fisteles buten te nauwe is soe nemt march van j. vliender ende dat steet der in daer mede salt wijden seer oft men snidene daer men toe mach. ende dat mer in doen mach pulveren diere in behouven ofte lavasien ghemaect van wine ende van seeme ofte andere lavacia dat soete behouft Dit doot den fisteles. ende
† etter of dat quade vule vlesch.

℞ levende calc atrament floris eris alumen hier of

C 63c. soe maect subtyl pulver ende van desen pulver op de wieke gestroit ende te voren de wieken ghenen (*l. ghenet*) in dwitte van den eye. Ofte poeder ghestroit van spaens groen op de wieke ghenet erst in aisiin. ¶ Een ander ¶ Nemt spaens groen wit alumen hier of maect pulver ende dat gheminget met seeme. ¶ Een ander ¶ Nemt gheberrent sout spaens groen .ana. hier of soe maect pulver subtyl. ¶ Een ander ¶ Nemt een eyere scale ende die eyere scale vult met opermente ende coperoet ende menschen dree .ana. partes aequales

Dit al over een gheberrent ende hier of ghemaect subtyl pulver. Dit pulver ghedaen op de wieke gheset den fisteles. Ofte die wortele van anabula ghepulvert gheset den fistulen. ¶ Een ander ¶ ℞ Nemt eene levende padde ende canep volle wort sap van rute ende van boenen Dit stopt in eenen erden pot met leeme ende met parts torten gheminget ende daer of berrent pulver in eenen oven ende dan latent coelen ende dan ontdecken ende maecter of pulver cleene ende doet in den fisteles metter wiecken ghelijc dat vorseit es. ¶ Item men sel weten daermen tpulver leit dat ment sel laten legghen tote dat hute drijft. ¶ Een ander ¶ Constantinus seit

Dat hoeft van den hont ghe- C 63d. berrent te asschen. gheleit in den fisteles gheset. ¶ Een ander. Dit segghen de .iiij. mesters dat dit es een seker pulver om fistulen te ghesene. ¶ ℞ agrimonie. pimperlle. arnaglossa. centum galli. tartari viridis eris .ana. ʒ. j. ende alsoe die stede van den fisteles ghesuvert is dan steet dit pulver der in met eenen wiecken ¶ Een ander. ende siedi dat die fistule es met vele gaeten ende dattene de medicine met rechte niet ghedrogen can. dan nemt den stront van der gheit laeu met seeme gheminghet der op gheleit. Dit bewert die zweeringe ende trect te hem die verrothede ende het gheset canker fistulen ende vule seer. ¶ Een ander ¶ Nemt dat mes van den mensche gheberrent te pulver .ʒ. ij. pulver piper longi .ʒ. ½. dit minghet te gader met seeme ende boven alle dinghen verslaet dat canckere ende fistule. ¶ Een ander Es de fistule buten

nemt pes columbini dat stamp
ende duwet tsap der hute Dat sap
doet der in. Ende is den fistule
binnen dat sop selmen drincken.
¶ Een ander jeghen den fistule
ende cankere ¶ Nemt dat sop van
titimallus ende smout barghin

C 64a. dit siedt over een ende doeter
toe mirre. ende daer in soe net
dine wiecke dit steet in den fistule
dit selse met allen droghen Dits
dicken seer gheprouft.

¶ Een ander. Nemt witten
wiin daer anabula in ghesoden is
dat gedaen in den fistule dat
droechten ende mester gillis seit
dat die wormen der in doot.
¶ Een ander ¶ Nemt duven
mes ghesoeden met mele van ghee-
ten. Dit gheleit op den fistule
droechten ende suvertene. ¶ Een
ander. Nemt dat sap van tapsus
barbatus dat ghesoeden met seeme
gescumt over een toter consumeie
van den sape. Dan doet der in
pulver van spidei en[de] van den
geluen mirabolani. Dit minghet
over een ende doet op den fistule.
¶ Een ander. Nemt serpillum
ende dat met sout ghewreven ende
dat op den fistule gheleit ghe-
neset. ¶ Een ander. Mester
gillis seit in eenen bouc heet d i n a s
dat titimalli met sinen wortelen
ghedroeghet in eenen houen ende
daer nae maecter pulver of ende
dat met eener wiecken in den
fistule leit dat gheneset. ¶ Een
ander. Nemt operme[n]t levende
sulfur ende levende cale Dit minget
met seeme ende hier of leght

C 64b. .3. ofte vierwarf op den fistule.
¶ Een ander. Nemt wit peper.
droghe figen wortelen van petro-
celini dit minghet te gader ende
leght op den fistule. ¶ Een
ander. Mester gillebert seit dat

bloet van den slecken dat in den
fistule ghedaen gheneset den fistule.
¶ Een ander. Nemt olibanum
ende maect subtijl pulver Dit
minget met witten wijne ende dat
steet in den fistule. Dat droghet
den fistule. ¶ Die werke der
cueren: omme die fistule van
binnen ende dits een goet wonderlic
dranc jeghen den fistule van binnen
dicke gheprouft te dodene ende
die verrotte beenen hute te stekene.

¶ R^o de wortelen van arnaglossa
fragoria kemp ofte dat saet lapa-
cium acutum tormentilla jacea
alba jacea nigri rode coelen. ana.
m[anipulus] j. tanacetum. m. ij. Dese
vergadert ende siedt se in eenen stoep
witten wiine tote dat comt op de
helft ende dan doeter toe mellis dis-
pumati. ende hier of soe gheeft hem
drincken tweewarfs sdaghes telken
.2. lepelen vol smorgens ende
savons. ¶ Een ander Dranc.
¶ R^o roode coelen feniculi abro-
tanum tenacetum fragaria cubia
fictorum. herba roberti. arnaglossa
apium canabus. ana. m. j. Dit
selmen sieden in een stoep wit
wijns met mellis dispumato tote
dat den (l. deen) helft versoeden
si ende daer nae coeleret ende van
desen dranke gheeft

drincken .2. warf sdages ghelijc G 64c.
dat vorleert es ¶ Een ander.
¶ R^o succi betonice succi agri-
monie abrotanum succi ruthe succi
marubrium .ana .3. j. Dit sap
minghet met wijne ende ghevet
drincken tweewarf sdages alsoet
vorseit es.

¶ Een ander ¶ R^o canep
ofte dat saet radicis arnaglossa
anacetum fragaria. agrimonie ga-
riofilata spragus herba roberti
croppen van bramen .ana. m. j.
rode meede. m. j. et $\frac{1}{2}$. Dit siedt in

witten wijne ende doeter toe mellis dispumato. Dit siedt in een stoep wiins tote dat den (*l. deen*) helpt versoeden si Dan coleret ende dat selmen gheven drincken gelijc dat jou vorleert es. ¶ Een ander. ¶ Nemt wilde saelge die selmen stampen met wine ende dat ghedroncken ghelijc dat vorseit is. Ende van den cruden gheleit op den fisteles. Dit gheneset bi lancheit van tide. Item ende eenighe mesters segghen dat sap van der netelen ghedroncken doet datselve. ¶ Een ander. Ende dit leert ons mester albrecht van colene. Dat pulver aristologia rotunda ghegheven drincken een $5. \frac{1}{2}$. met witten wijne des smorghens ende savons ende te middage. ofte pillen der of ghemaect doet die materie van den fistule hute gaen bi camer gange ende gheneset al. ¶ Een ander. ende dat selve doe(t) gariofilata dat ghestampt met wijne ende van dien sape ghedroncken .iiij. warf

C 64d. sdaghens ende van den crude op dat gat gheleit. ¶ Een ander. ¶ R^o Succi pollum montanum succi herba benedicta. succi agrimonie Dit sap minget met wijne ende ghevet drincken als vorleert es. Ende men sel weten dat agremonie es een van den besten cruden die ten fisteles toe hoeren.

Van apostemen die comen van colera combusta.

Van apostemen die comen van colera combusta ende die mesters heeten se erissipila. omme dat dese es meer onghetempert ende droge ende si ontstect gherne ende wert zwart bi hore selven over midts den brant ende berrende hitte der coleren in wat aposteme Daer si

toe vloit daer maect si soe groete zweeringe met hitten datsi zwart wert ende si sciint medallen oft waer verberrent ende onderwilen datsi hute valt essi niet met subtilheden met medicinen versteken ende vercoelt ende si maect int beghinsele groete roothed zweerende hitte ende met stijfheden ende die stede wert haestelic gematurert ende ghebroken hute haestelic overmidts horen groeter hitte ende horen cleenen substantiën van verscheden diet beledt ende daer bi es die stede haestelic ghevult ende gheulcerert ende dan dit leeke

onbekinde siende die niet ne C 65a. weten van der saken ende dat es omme datsi gheene kennesse draghen ane de natuere waer of datsi niet geleert ne siin. ende onderwinden hem met horen valschen stoutheit ende si gheven stappans vonnisse dat is der seult ofte van der kerssen van atrecht. ende dit † doen eenighe mesters de lieden te verstane. ende si makens hem daer mede quit. ende si besscuden (*l. bescuden*) hem ende aldus dolen dicken de lieden bi onmerkende mesters. hem onderwinden van segghene datsi niet ne weten. Ende si laten natuerlike hitte varen ende gaen dolen voer eenen sant. met stocken ofte kerssen ende dat hem die santen willen beraden ende willen die santen niet soe wert die natuere hulpeloos soe datter de siecke omme sterreft. Item ghelijc is ditte dat een mensche liet tetene ende te drinckene eenen dach ende beiden often god voeden soude ende voeden niet god hi mochter wel omme sterven ende groet meskief hebben. Ende alsoe eist van den siecken eist dat den siecheit es soe groet

datse natuere niet onderdoen ne can. ende men hoer oec met medicinen niet ne helpt soe sel den siecke sterven. Maer es de humoren ende den siecheit soe cleene datse natuere verwin-

C 65b. nen mach die welke hore pint altoes te makene daer si mach. dan sel den siecken te bate slaen ende ghesenen. Int aller erst soe sullen wij roupen ane god almachtig ende cosmas ende damianus ons were bevelen ende als wij siec siin wij sellen natuere helpen met medicinen ende alse de siecke soe cranc es datti niet drincken ne mach noch eten Dan siin wijt sculdich al te bevelen gode ende de natuere te helpene van buten soe dat wij best mogen. Dese colerie aposteme die men seelt erissipila die es int beghincel al omme roet. ende seer hittich van den verwoeden colera ende zware zweeringe der in ende felhede ende alst es ghematureert dan wert die zweer sochte van allen apostemen ende sulken tijt soe loopt dit opwart ende nederwart in der leden naer den groeten felheit der materiën ghespreet ende sulken tijt soe blivet staende alse die materie niet te groet nes ende dan blussche bi hore selven. Ende sulken tijt ghevallet alse dese aposteme hute brecket dat etter datter hute comt es alsoe zwart alse eene coele ende ghelijc sticken vleesch soe seer eist verhit van der hitte. erissipila. Ende onder tijden commet oec van quaden wercken. ende bi onversienlicheit van den mesters alse in ghebroken beene in wonde in andere steden alsoe datsise te vaste binden ende te stercke strictoriën ligghen (l. legghen) ende dat meest

vulle jonghe lieden datsi dat C 65c. bloet soe vaste der hute persen bi dat van der quetsinghen zwellet ende soet meer zwellet die banden vaster werden. omme dwelke dat daer versterven moet ende zwart alse eene cole. ende bi overgaende coude ende wacheden. alse die riden gaen ende loepen int water ende daer nae die beene vercouwen ende warden zwart stinken ende versterven. Dus selmen gaen ter eueren eist dat sake dat ghi comt in eene stede daer een leedt ontsteken wille soe dat zwart beghint te werdene ende al ontrint root si Dan eist een luttel te langhe gebeit. maer alst es seer root heet ende oec gheswollen met vele materiën. men sel dan daer ontrint striken van desen navolgende defensatijf. \mathcal{R} . boli armenici . \mathfrak{z} . ij. sanguis draconis . \mathfrak{z} . $\frac{1}{2}$. terre sigilate . \mathfrak{z} . j. olei rosarum aqua rosarum aceti boni .iiij. minget al te samen in eenen mortier et usui reserva ende van desen defensatijf strict der omtrint. maer niet der op. Ende eenige mesters comen ende legghen boven der op dat aposteme coude plasteren ende doen die hitte die hute slaen soude die doen si slaen in wart ende si wanen met couwe dese

aposteme te verslaen. ende aldus C 65d. soe meerderen si die hitte Exempel bi eenen potte die staet ende siedt op tvier onghedeet. dat die wasem hute mach slaen dien pot en sel niet over loepen. Ende oec mach men merken eenen mensche die gaet baden in cout water ofte valt in cout water ende sine handen in den winter der mede dwaet sine handen ende des smorgens alsoe die ribauden doen die lettele ane te doen hebben die coutheit van

den water die stopt. ende gaetmen in baden ofte in der stoven ende die doere open gaet die hitte slaet der hute. Die porres die metter gheberrender hitten open gedaen werden ende daer bi wert die spijsse tongelic verteert. Om de welke Ypocras seit met vullen buucken in heete baden te baien maect corts over midts die spijsse in den maghen onghesoden bliuende bi ghebreke der hitten diere ghetreden is ende bi deser redene soe siin lieden die bet verteren hoeren spijsse ende meer heten winters dages dan te somer. want dat coude buten bestopt die hitte binnen. Ende contrarie te somere soe werden die zweet gaten gheopent. Ende aldus eist te verstante in deser dingen couwe

C 66a. dinghen der op gheleit die siin stoppende daer binnen die hitte. Ende op der apostemen selmen leggen mitigativen ghetempert die heet siin. die de zweeringe sachten dat die hitte hut slaen mach ende die grouve wacheit vaporen in die plaster dat sel die materie minderen ende die stijfheit verlichten slaken sachten. Ende dit es een goed mitigatijf sachtende ende een prepaeratijf te legghen op die stede daer die materie es Nemt crumen van brunen brode. wiin effene hier of een plaster ghemaect ofte een papkin ende dat daer op geleit al warme. Een ander mitigatijf. Nemt crumen van tarwin brode ghesoden met soete melc ende dat selmen warme der op legghen. Een ander. Nemt gherstin mele dit siedt met soete melc ende legget der op laeu. Een ander. Nemt ghersten mele wiin boetere dit siet al over een ende maect plaster ende legghet

der op. Ende men sal bloet laten ter aderen daer dat leet aller naest es. daer met sel dat bloet minderen. ende men sel weten dat ventosen te settene op sulc danich stede es verboden.

Van bescautheit van hete water ofte van viere.

Nou willen wi jou leeren van C 66b. bescauwinghen ende alsoe die mensche es bescaut van viere ofte van water of andersins. Cuere dertoe: Nemt haer van hasen wel cleene ghesneden dat leght der in al vol. Een ander: eist van viere gheberrent. Nemt de wortelen van der wilgen die snit cort in twee ende stampse ende dat minget met de(n) witte van den eye ende legghet der in dat voet wel. Een ander. Mester diere seit Nemt calc ende dwaet 9warf. dan doeter toe alsoe vele oliën alser calxs es dit minghet al over een in modum unguentum ende daer met besalvet dat seer. dat gheneset. Een ander. Ende experimentator ons leert: Nemt olie van doders van eyeren. ende met een vederkin salvet dat seer dit trect hute den brant ende gheneset. Een ander dat die selve mester seit Nemt atramentum hier of maect poeder subtyl dat minget cum album ovorum et oilium rosaceum in modum unguentum daer mede smeert dat seer. die brant sel hute gaen ende ghenesen. Een ander. Nemt een dinne platkin lodts dat leght op dat seer het gheneset. Een ander. Nemt slechusen. ende die berrent te pulver dat minghet met

line olie ende smeert der op C 66c. dat ghenest ¶ Experimentator. seit alsoe een dinc verberrent is

men seller te hans lauwen wiin op legghen ende dien brant saller te hans utslaen. Ofte men leggher op mes van eenen osse laeu ofte olie van doderen van eyeren dat gheneset. ¶ Een ander. ¶ Nemt pou(r)eeleine ende die siedt in water ende van dien cruden leght der op. ¶ Een ander salve seere goet ende notable jeghen verberrentheit. ¶ Nemt solen van ouwe schoen was olie rosaet dit soe smelt al over een in modum unguentum ende daer met besalvet dat seer Dit sacht ende ghenest alle verberrentheit. ende gheneest daer dat vel of ghevlogen es. ¶ Experimentator seit. ¶ Nemt .ij. doderen van eyeren ende daer mede minget oleum olivarum dit wel gheminget te gader ende dat selmen bestriken op tseer. ¶ Een ander. ¶ Nemt rapen smout dat slaet wel met water tote dat dicke si dan smeert dat seer met eenen vederkin ende daer boven geleit een dinne hooft cleet het gheneest. ¶ Een ander. Dat ons leert Galienus ende is warachtich. ¶ Nemt scorsse van groenen

c 66a. linden dit snijt in vele sticken ende siedtse in een lettelt water wel lange Dan nemt die scorsse hute ende strijet dat water of ende dat ghi der of strijet Daer mede bestriket dat seer met eenen vederkine. ende dan leght der boven eenen floers cleedekin. ¶ Een ander unguentum. Dat ordinerden de viere mesters van salernen ende es seer goet op bescouwinghe ofte op verberringe. ¶ R^o calx viva dat selmen dwaen .ix. warf dat sine scarpheit verliese Daer nae minget der mede oleum rosarum ende dwitte van eenen eye Dit slaet al over een in modum un-

guentum ende daer met bestrijct dat seer met eenen vederkine. ¶ Een ander. ¶ Nemt linden scorsse die siedt in watere lange dan nemtse hute ende strijet of dat vette met uwen vingeren daer met minget smout van coevoete ende olie van kenpe dat minghet al over een dan maket warme ende bestrijct dat seer met eenen vederkine. dit saelt ghenesen.

Van den bloet zweere flegmon.

Flegmon dats die bloetzweer ende comt van groven bloede. Teekin van

hore dat is datsi root is maer c 67a. niet bruun roet ghelije herisipila. ¶ Noch soe verwoet het overmidts datsi in heeft meer verscheden van sinen ghetemperden bloede ende si wert oec groet ende ront alse eene stoc. ende alsi ghematurert es ende open daer comt bloet hute ende wit ettere ende hine breet niet gherne maer hi werpt gherne vele gaten ende eenighe lieden heetent allers ofte .iiij. oeghen ende om dese aposteme te sachtene selmen bloet laten ter aderen die ten leden dient daer die aposteme staet Ende als men se wille hute doen brecken dan salmen der op legghen mittigativen. ende doen alsoet jou vorleert es in die aposteme herissipila ende die cuere van erissipila. ende van den aposteme flegmon dat were es al eens.

Van der couwe aposteme diemen heet Zymia.

Zymia es eene coude aposteme ende comt van flume in de juncturen ende in de voudende leeden ende meest in coude flumatike

lieden. ende dese aposteme hoe seere datsi sweert

c 67b. sine becomt niet root ende essi root dat duert onlange ende dat comt bitiden alsser wat colera toe scieten Die hore hout in dat hueverste ofte der buten. Daer of dat hier varwen mochte ende dese aposteme ne sel bi hore selven niet hute breken want dese vorseide aposteme die zweert altoes inwaert ende hi wint ende maect gherne fistulen omme datti conrumpert die aderen ende arteriën Ende wilmen dese aposteme ripen Dat moet wesen met heete medicinen die welke die coude materie verwarmen Ende men seller gheene viscose materie noch dinghen op legghen die de materie binnen meerderen mogen ende dooden dwelke soutse doen verwandelen in wacheden ende daer of commen gherne lange zweeren ende fistelen. ende alle dese nae volghende medicinen siin viscos ende seer limich ende dese ne selmen niet der oplegghen. ¶ Semen lini malvavisci bismalva wortelen van leliën psillium fenigriece. ende diere gelike selmen scuwen in coude apostemen commende van flumen Maer men sel orberen heete droghe medicine alse loeghe ghemaect van wingaert asschen ende loghe van eekin hout asschen ghemaect ende daer in ghenet een cleet .x. vout

c 67c. ende dat warme der op gheleit es seer goet. Ofte men sel nemen eene seers ende snidense (Zie fig. XXVIII) op ende dan selmen der in legghen eene wiecke van stoppen ghenet in doderen van eye ende daer boven eene plaster van stoppen ghenet in warmen wijn ende des ander daghes selment vermaken ende suvere[n]t met

warmen water ende daernae met warmen wiin ende dan droghent ende dat ebt desen nae volghende mondificatijf ende dit es dat mundificatijf. R^o succum apij .ʒ. ij. mellis .ʒ. j. blommen van tarwin parum. Dit minghet over een ende doet sieden altoes roerende dan doet van den viere ende doet in dine bosse ende hiermede besalvet dine wiecken Dan soe legt daer boven eene plaster ghemaect van unguentum fuscum dats die zwarte salve ende de recepte hoemense maect staet in onsen antitotarium (l. antid-) ende es seer nuttelic in Cyrugiën ende aldus maect mense. R^o olj olivarum. lib. j. et ½. galbanum mastie wieroec terebentine. ana. .ʒ. j. cere .ʒ. iiij. colofonie .ʒ. ij. piscis (l. picis) navalis. dat wel ghesuvert si. .ʒ. iiij. gium (l. unguentum) serapini .ʒ. j. Die olie selmen setten op dat vier

metten wasse ende latent smel- c 67d. ten dan doeter in die colofonie ende dat piscis navalis. ende latent smelten Daer nae doeter in unguentum serapini ende daer nae de terebentine ende alst ghesmolten is dan doet of ende latet coelen ende bloet laeu si Dan minget der in jou mastie ende jou wieroec. wel subtiyl ghepoedert. Dit minget wel over een tote dat cout si dan doet in dine bosse ende dese salve es heet ende droghende ende wij orborensen dicken in Cyrugie ende men vinter te cope altoes in apoteken.

Leeringhe des ypermans.

Ic meester jan yperman sel jou leeren van den rugghen been ghewont ende dat die wonde doer gaen ende dat march es ghewont daer of es de siecke in vreesse

van stervene ende die quetsinge van nucha commende van den hersinen omme den groeten pine wille maer het mach wel alsoe gescien sonder quetsinghe van nucha. maer die quetsinge van den senuwen daer hute commende ende prikende des langaovis(?) ende geluwede die daer ghestrect

c 68a. leit ane beide de siden van den rugghebeene Ende is die wonde dwers ghesneden dat is doodelic omme dat eydel der hersinen daer die nucha hute vloit. Die cuere der of es alsoe in cueren van anderen wonden van den senuwen die doere dat been ghewont siin ende dat vindi staende hier voren ghescreven int cappitele der of.

Van den lever ghewont.

Alsoe een mensche is ghewont in den lever ja in den substanciën den lever (l. des levers) soe wie dat alsoe ghewont is die wonde is vorwaer stervelic Want si verliest al hoer were ende dat bloet destruert omme dat huut gaen die gheesten des levens ende dat fundament ende dan moet die mensche siin virtuuut verliesen ende sterven. maer es die wonde in eenigher tacken soe machmense wel cueren in den ersten als men cuerert ander wonden in den buuc.

Van dat den lever hute hanghet.

Wat men doen sel alsoe die lever huut hanghet ghezwollen

c 68b. men sel der op legghen dat die lever doet ontzwellen ghelije dit ¶ Nemt succum alsene van adieke seem ende aisiin ende tarwin blomme .ana. partes equales ende dan settet op dat vier ende latet sieden tote dattet dicke becomt

alsoe seem ende maect der een plaster of ende legghet der op. Ende helpt dit niet soe maect die wonde wider. ende dan doet die lever in ende die wonde gheneset ghelije ander wonden in den buuc.

Van wonden in den nieren.

Alsoe een mensche es ghewont in den nieren die can der of niet ghenesen want het siin droghe harde leden com(?) mager ende si sceiden die urine dat hem comt toe van den lever ende al eist dat is doot wonde nochtan selmen hem goet hant were [doen?] ende gheven hem goeden dranc suverende ende heelende maer si werden selven wel ghenesen ende die wonde salmen van buten ghenesen alsoe ander wonden in den buuc ghelije dat jou vorleert es van den wijsen mesters van Cirugie ende medicus.

Van den blase ghewont.

Alsoe die blase es ghewont in den mensche die ne selmen niet nemen in

gheener cueren het en ware c 68c. ane den hals daer si vleesachtich is daer ghenese maer boven daer si dinne is daer ne mach si nemmermeer ghenesen ende als ghewont es in den hals men sel den siecke houwen ligghen op den rugge. ende de siecke sel lettelt drincken ende men sel op de wonden legghen dit nae volgende poeder. \mathcal{R} boli armenici . $\bar{3}$. j. sanguis draconis . $\bar{3}$. ij. aloë epatici . $\bar{3}$. $\frac{1}{2}$. thuris masticis. ana. . $\bar{3}$. $\frac{1}{2}$. ende hier of maect subtyl poeder ende dan suldi daer op legghen plasteren constrijctijf ghelije dat ghi vint ghescreven int cappitele van den oren of gheslegen ofte int capitele van den nese.

Van dat den darmen ghewont sijn.

Alse lieden ghewont siin in de darmen daer of soe willic jou wat seriven ende alsoe vant ic ghescreven in de Cirugie van rolandine. In dat erste alse die cleenen darne ghewont is ende dien stront der hute gaet. dats oncurable ende dootwonde. Maer als den groeten vleesch darne es ghewont die es gheneselic ende dien selmen simplerlic

C 68d. cureren met drancken ghelijc wonden dranc ende dranke vindi ghenouch ghescreven int cappitele van den ghescutte hutte te doene ende is die wonde groot in den darne soe selmense toe nayen ende laten den draet hanghen buten op den buuc ende men sel die darmen in legghen in hore gherechte stede. ende men sel die wonden des buucs open houwen tote die darmen heel si ende als ghi erst der toe comt doet die darmen in ende siin si buten vercout ende gheswollen soe selmense weder verwarmen met warmen wijne of met anderen warmen dinghen ende eist dat sake datsi niet alsoe moghen ingaen soe moetmen die wonde wijden met eenen scersse. (zie fig. XXVIII) ende dan doen die darmen weder in ende dan cuereren alse ander wonden in den buuc.

Van ghescorden te ghenesene sonder snijden.

Het ghevalt dicke dat de lieden werden gheskort met cleender pinen ende dat heeten de mesters ruptura.

C 69a. In cypac. ende als dat newelic gheskort is dan eist gheneselic met

drancken ende met plasteren van buten der op gheleit ende wel der boven ghecussineelt. ende ic ghenas vele lieden der met binnen der stede van ypere die ghescoert waren maer het was alst nieuwe ende versch was. ¶ Ende ic doe jou weten alse de rupture een jaer out is ende dat gheboert es. Dan moetet ghesneden wesen metter hant. Ende ic bidde alle mesters alse die rupture out is ende gheboert es Datsi hem dat vermoeten (l. [niet] vermeeten) te ghenesen want hets oncurable ende ondoenlic ende ongheneselic sonder sniden. ¶ Int erste den siecke sel legghen .vj. weken lanc op siin bedde ende hi sel eten alle spijs die vleesch doet wassen alse warme mele eyeren daden boetere ende vlesch rentvlesch backonsvlesch wederin vlesch. boeter ende appelen ghebraden. ende men sel hem dicke doen eten coucken ghemaect van groenen crude. ende die in boeter ghebacken. ¶ Ende met desen dranke soe ghenas ic vele rupturen dat nieuwe was gheskort. ¶ R^o radicis osmunda consolida major senicle

bruscus buggla .ana. m[anipulus] C 69b.

j. Dese cruden stoet ende sietse in eenen stoep witten wijne ofte wiin bastart tote dat die helft versoeden si dan selment coeleren doere een lijnen cleet ende hier of selmen gheven drincken eenen cleenen toghe warme smorghens ende savons ende des achter noens ende dat selmen doen tote dat dat nieuwe rupture toe es en[de] ghenesen. ¶ Ende buten selmen der op legghen eene plaster diemen heet emplastrum rupturam ende daer boven vaste binden den bant dat niet hute comme.

Een anderen dranc. Nemt tremorsike matefeloene osmonde senickel herba robberti .ana. m. j. Dese cruden stamp al in sticken ende sietse in een stop wiins tote dat die helft versoeden si Dan coeleret ende gheeft drincken alsoet vorleert es. Een wijf die woende bute der stede van Ipere ende si hadde een kint van 2. jaren dat was gescort dat hem siin darmkins vielen in den cullenbalch ende dat wijf nam horen kint ende si dede sine darmen in ende si leit te bedde. ende si ghinc ende nam herba roberti. ende dat stampese met wijne. ende dat gafse hem drincken smorgens ende savons. ende si ghenaeft der

C 69c. mede binnen een maent sonder binden ende sonder cussineelen. Ende dit ghesciede omme dat kint jonc was. ende die rupture nieuwe was. Een ander. Daer mede dat ic eenen man van .40. jaren cuererde ende die ic cuererde binnen xiiij. daghen.

¶ R^o jacea alba ende wedewinden cruut ende de blommen .ana. m. iiij-or. Dit stoet al over een wel cleene ende dan siedt in een vierendeel soete wiin tote dat comt op een pinte ende dan coelerent ende daer of ghevet drincken smorghens ende savons te male .v. lepelen vol ende daer met ghevet drincken van desen nae volgende pulver alsoe vele als ligghen mach op een menschen nagel. Dat minghet metten vorseiden .v. lepelen. ¶ R^o Canele galigaen nucis cipressi garioffels nagel valeriane .ana. ʒ. j. ende hier of maect pulver subtyl ende minget van desen pulver in den dranc gelijc dat vorseit is ende dit geeft drincken nuchtens ende

savons ende dan leght op de rupture eene plaster ende heelet gelijc dat jou vorseit is. Ende dit plaster heelt ghe-

scorede sonder gat te maeken ja C 69d. dat nieuwe es ghescoret. R^o Colofonie was. ana. lib. j. bolum armenicum. wieroec mastic gheberrent papier. ana. ʒ. ij. terebentine ʒ. iij. ende vergadert dese salve ende maect hier of plasteren ende bindet op de siecke stede de siecken legghende over rugghe. Een ander Dat ons bescrivet rogerus. R^o piscis navalis resine. ana. lib. j. wieroec. mastic. ana. ʒ. i. sanguis draconis sanguis humani ana. ʒ. ʒ. terebentine lote ʒ. iij. misceantur et fiat emplastrum ende van desen emplastrum selmen legghen op de rupture. Een ander Dat ons bescrivet. Galienus. ende met desen nae volgende dranche ende plasteren ghenas hi vele lieden die gescort waren nieuwe in die stat van melanc ende dits dat plaster.

Dits een plaster jeghen alle ghescortheit.

R^o Piscis navalis roet was colofonie. ana. ʒ. iij. litargiri armoniac galbani oppopenae sumae bd[e]lij serapini masticis radicis consolida majora et minora. gummi

arabieum pilorum leporum com- C 70a. bustorum ana. ʒ. j. visci quereini lapis ematice terra sigillata gipsi mirri .ana. ʒ. vj. psidie gallarum balaustie berberis aloës cicotrinum aristologia longa et rotunda. esculi ana. ʒ. v. momie boli armenici ana. ʒ. viij. terebentine ʒ. iij. sanguis humani. lib. j. confice cum decoctione pellis arietini (?) succide et cum gluten piscium ʒ. iij-or. ende hier of maect emplastrum.

van desen leght op de rupture ende daer boven eenen goeden bant alsoet behoort ende daerna soe gheeft hem drincken smorghens ende savons van desen navolgende drancke te male .v. lepelen vol. Dranc. \mathcal{R} Sigille beate marie. sigille salomonis. radicis prunice et foliorum eius herbe fergule. ana. m. .j. bulliantur in aqua plu- viali et fiat decoctio additur modicus panis succari. ende met desen vor- seiden drancken ende plasteren ghenas ic vele lieden in de stat van melanen dat nieuwe ghe- scort was.

Van apostemen die wassen in de rode der veden ende dat van winde es.

C 70b. Ende onderwilen soe hebben die lieden in de rode der veden apostemen ende dat comt toe overmidts wintachtichede ende wasems in die welke es cleene hitte. Dese vervullen op blasen ende reken de rode als eene corde. ende es zeer groet in de lanchede breethede ende dichede. Ende het comt ondertiden datter in commen morwe apostemen. Maer die differencie tusschen den morwen apostemen ende tusschen den opgheblasen apostemen. die vol siin van winden ende van waseme diese vervult Dat selmen bekennen aldus men sel metten vingeren tasten ende duwen der op ende bliver .ijj. staende putten dats teeken dat is van waseme ende van obblasinge Die cuere van apostemen der opblasinghen ende vol wasems dat dicken ghe- valt in jonghe lieden Die waseme selmen laten int erste men sel die rode ende die cullen bestriken met cautoene aldus \mathcal{R} Olei rosarum.

. $\overline{3}$. ij. cere . $\overline{3}$. j. Dat was ende olie selmen over een [smelten] ende dan ghietent in eenen mortier ende dat wriven over een al warme ende dan selmen ghieten der op cout water ende dat roeren over een

tote dat niet meer water ontfae. C 70c. ende dan doet in eene bosse. ende daer met bestriket de cullen ende de rode met caution alsoet jou vorseit es ende als men de rode daer nae vermaect dan selmen den rode baien met lauwen water wel ende seer. daarna bestrikense binnen den sloeve ende buten wel alsoet vorseit es. ¶ Ende men sel cleederen netten in aqua nenufari ende warme der op legghen.

Cuere der morwer apostemen.

Die wiken den tast ende dat den tast der in blijft staende dan weret met desen medicinen. ¶ \mathcal{R} win- gaert blader .30. bi getale thuris amidi et serusa ana. $\overline{3}$. ij. aqua rosarum dat genouch si. hier of maect een soete ende sachte un- guentum ende daermede bestriket die rode tweewarf sdages maer erst selmen die rode baien met lauwen water Ende somtijts soe maectmen in die zwellinge de veden met pinen ende met smerten urine. ¶ Int erste men selne steken in warmen water als men pist. ende men selne dan bayen in warmen water ende daer nae omme be- striken met desen nae volgende deffensatijf aldus ghemaect.

Deffensatijf. \mathcal{R} Olei rosarum C 70d. . $\overline{3}$. j. et $\frac{1}{2}$. aceti vini een once. olei violarum een alf once boli armenici . $\overline{3}$. ij. sanguis draconis . $\overline{3}$. $\frac{1}{2}$. mis- ceantur in simul cum modicum aqua rosarum ende maect een deffensatijf ende men sel den roeden baien in warme water. daer coude

cruden in ghesoeden siin. also violetten cruut nachtscaue. mentelicum cruut ende des ghelike. Ende eenighe mesters baien in warme soete melc. Ende eist dat sake dat die zwellinge si hart ende blec soe selmen salven ende plasteren metten unguenten van alsenen dat in die zwellinge der cullen staet ende men sel weten telken als men den vede verbint dan sel men verbinden met eener scoender bandt alsoe breet also eenen vingere. ende beghinnen voren ane dat hooft ende hoe voerder ten bucke waert. hoe slapper ghebonden. Ende dat omme tghezwel te verdrivene opwaert ende dat bloet. Ende eist dat sake datmen ontsiet hitte ende dat onsteken men sel laten die lever ader onder den inclouwen des voets om te sceedene ende te resolverene wintachticheit van den lichame

C 71a. diere toe slaen mochte.

¶ Dits een goet unguentum ten(!) voer de seeren veden en[de] roeden. ¶ R_o succi solatri succi barba jovis .ana. ʒ. iiij-or. oleum rosarum ʒ. ij. ende dit siedt al over een met gherstin mele. toter dicten van seeme ende dan doet in dine bosse. ende bayet de roede erst als jou vorleert es ende dan selmen der mede besalven sdages .ij. warf. ende dit vorseit salve zacht ende ontzwelt. Een ander. ende alst is in den winter ende datmen gheene nachtscaue vint soe selmen dit doen. ¶ R_o Die crumen van witten broede die wrivet al ontwee in een mortier met mel rosaet ende met oleum rosarum. Dit siedt al over een altoes roerende tote dat slecht si ende doeter in een luttel waters dat niet ne berne. ende maect hier of plas-

teren ende laeu der op geleit. ¶ Een ander. siedt liinsaet met papple in water ende daer of ge-maect mussilaginis. dat musselaginis geminget met oleum rosarum ende daer of maect plasteren ende die leght der op laeu.

Van gaten in den roeden der veden.

Also van gaten ofte ulceriën in den roede der

veden die moetmen cuereren C 71b. met droghender medicinen ende met suverende. Int erste eist dat ghi sijt gheroupen in seere veden daer gaeten in siin buuten ofte binnen. ¶ Int erste salmen den vede bayen met laeuwen water ofte met water daer nachtscaue ende violetten cruut in ghesoeden is ende daer nae selmen binnen in de slove wel suveren met eenen sachten linwade ende dan selmen stroien dit nae volghende poeder daer alle die gaten siin in elc gate een lettele. Dits dat poeder. ¶ R_o radiceis aristologia rotunda ʒ. ij. ende daer of maect subtyl poeder hoe subtyler hoe beter ende doet in dine bosse. Ende ic mester Jan Jperman ic placher met desen nae volgeden poeder te ghenesene gaten in seere veden dat hier nae volgt R_o ertnetelen die selmen droghen in eenen oven alsoe dat broet hute es ende dat selmen pulveriseeren subtyl ende van dien poeder leide ic in de gaten ende der boven soe leide ic plasteren van desen navolge(n)den salve. ¶ Salve. ¶ R_o serusa een viendeel litargirum ʒ. ½. loot asschen een once. hier of maect subtyl poeder ende dat poeder doet in een mortier Dan nemt olie van rosen was ghesmolten over een

dat ghenouch si ende ghietent in
 C 71c. den mortier altoes roerende cum
 pistello tote dat dicke becomt.
 Dan doet in dine bosse ende siner
 gaten op dat hooft van den vede
 men doet dat velle achter ende men
 bestrike der mede die gaten het
 sel te bet ghenesen. Item ende eist
 dat sake dat de roede soe zeer ghe-
 zwollen is dat men dat vel achter
 [ne] can ghecrighen ende die bolle
 bloet hebben. daer toe selmen aldus
 gaen. ¶ Int erste soe nemt water
 daer cruden in ghesoeden siin als
 violetten cruut mentelicum cruut
 ende daermede soe selmen bayen
 .ij. warf sdaghes ende men sal
 nemen eene speyte aldus ghemaect
 (fig. XL) in deser manieren ende
 ghi sult in den roede speyten
 scoen warme water daer in ghe-
 soeden is mentelicum cruut ende
 daermede suldine binnen wasschen
 ende suveren als ghi best moghet.
 ende als ghine aldus ghewasschen
 hebt driewarf Dan soe nemt de
 vierste warf aqua plantaginis ofte
 water van wedewinden ende dat
 speit hem in den vede laeu ende
 daer met wasschen wel ende seer
 ende aldus soe des dages twee-
 warf ende eist dat de roede boven
 int vel heeft gaten soe doeter in
 van den poeder vorseit ende daer
 boven soe legt een plaster van
 den sal-

C 71d. ve vorseit.

Dit leerde ons mester
 hugones.

Alsoe eene vede ghezwollen es
 ende hi es vol gaten buten ende
 binnen ende dat de sloeve van
 den vede niet achter mach gaen.
 Int erste soe hebt laeu water ende
 daer in bayen wel ende seere. dan
 nemt jouwe tentele ende dat cleene

einde steet tusschen den vede ende
 de sloeve ende alsoe doetse ront
 omme gaen Daer nae bewimpelt
 dine tentele voren met eenen
 seroedekin (fig. XLI) van linwade
 dinne ende dat steet tusschen den
 slove ende den vede ende [daer]-
 mede suvertene omme gaende ende
 alsoe doet tweewarf ofte .ij. warf.
 Dan nemt dine tentele netse in
 olie van rosen ende die steet ront
 omme der in gelijc te voren Dan
 nemt een cleen sticken ghenet in
 olie van rosen dat steet voren in den
 sloeve dat die olie der in blive. ende
 sinder (of snider?) boven eenighe
 gaten daer in soe doet van dien
 poeder vorseit ende daer boven soe
 legt eene plaster van den witte
 salve vorseit ofte van desen salve
 die hier nae volghet. Salve.
 R^olium rosarum .ʒ. ij. magden was
 een once sap van nachtscauwen C 72a.
 .ʒ. ij. sap van mentelicum cruut
 een once Dit siet al over een tote
 die sappen beghinnen te vertherne
 Dan doet van den viere et ponatur
 in pixide. Ende ic hebbe hier mede
 somtijts ghewrocht ende ghenesen
 vreeselike veden maer die cuere
 van den speiten binnen der in
 ende te ghenesen metten witte
 salve ghelijc dat jou vorlert es
 Dats beter dan dit. ende de pacient
 vele eer ghenesen. Ic hebt ghe-
 prouft.

¶ Noch een ander manier.
 Dat ons leert een phisisius (l. phisi-
 cus of phisisijn) ende hi seit datmen
 sel nemen water van weghebree
 ofte watere Daer in wegebree in
 ghesoeden is ende men sal met eene
 speite dat water der in speiten ende
 wasschen der mede alsoe men best
 mach. Dan selmen dat ettere al hute
 melken metten vingeren ende naer
 dat wasschen ende nae dat hute

melken soe selmen sniden cleene scroedekin. ende dat winden omme die tentele aldus ghemaect (*fig. XLII*) ende dat steken tusschen den sloeve ende den vede ende dat salmen doen .iij. warf ofte .iij. warf tote

C 72b. datti binnen wel ghesuvert si ende dan maect dine tentele nat in olie rosarum warme die steet der in ront omme ende dan ebt ghenet een doucskin ghenet in olie van rosen dat steet voren in de slove dat die olie der in blive ende dan soe maect eenen plaster der boven op ligghen van desen navolgende salve. die men heet *unguentum rasis*.

Unguentum rasis. R^o serusa . $\frac{3}{5}$. ij. oleum rosarum . $\frac{3}{5}$. j. et $\frac{1}{2}$. cera alba . $\frac{3}{5}$. j. pulvis thuris pulvis mirre .ana. . $\frac{3}{5}$. j. et fiat *unguentum* ponatur in pixide ende aldus soe selmen vermaken sdages tweewarf.

Van den vede die erisipeleren wille ofte ontsteken.

Also ghi sijt gheroupen tote eenen vede die erisipeleren wille ofte datti ontsteken wille ende ghi daer toe sijt gheroupen soe nemt int erste eenen pomum garnata (*l. granati*) die snidet in twee ende dien salmen sieden met aisiin ende doet dat in een mortier stampen al in twee ende daer of maect plasteren ende legghet der op laeu. Ende ghi sult nemen deffensatijf van dat hier nae volgt ende daer mede besalven al ontrint seer (*l. tseer*) dat die hitte niet ten bucke wart ne slae. Dit es dat

C 72c. deffensatif. ¶ R^o boli armenic . $\frac{3}{5}$. iij. terra sigilata . $\frac{3}{5}$. $\frac{1}{2}$. sanguis draconis . $\frac{3}{5}$. ij. olei rosarum . $\frac{3}{5}$. iij-or. aceti vini . $\frac{3}{5}$. j. aqua rosarum . $\frac{3}{5}$. $\frac{1}{2}$. fiat deffensatif in mortario et

ponatur in pixide. ¶ Een ander. Dat men sal doen als men gheen deffensatif ne heeft. Nemt dat sap van den pourceleine der in minghet een luttel pulvis canfora ende dat doet in dine bosse ende daer mede bestriket ontrint dat seer. Ende machment niet gheblusschen ende dat erissipelert dat dat hoeft van der vede al zwart wart daer salmen al ontrint oplegghen dit nae volghende plaster waer bi dat dat zwarte ende dat quade verrotte of sel vallen van den goeden ¶ Plaster. R^o mussilaginis semen lini et musselaginis semen fenu-greci . $\frac{3}{5}$. j. seem een alf once ongesouten boeter ofte verschen smeer een once. olei violarum . $\frac{3}{5}$. j. et $\frac{1}{2}$. hier of maect een *unguentum* ende daer of maect plasteren ende legghet der op. Hier of soe sal dat quade vleesch hute vallen van den goede. ¶ Een ander plaster. Nemt tarwin blomme . $\frac{3}{5}$. iij. doderen van eyeren olie van rosen .ana. . $\frac{3}{5}$. ij. tsap van donderbaer . $\frac{3}{5}$. ij. vin aisiin . $\frac{3}{5}$. j. dit

minget al te samen sonder sieden C 72d. ende hier of maect plasteren op were ende dat soe leght er op laeu toter tijt dat die stede van den hitten ghebulst (*l. geblust*) si ende dat zwarte hute gevallen si. Ende daer nae salmen die stede dwaen met lauwen wijne ende daer nae maken wel droghe. Ende dan stroien der op dit nae volghende pulver. ja op dat seer. ¶ Pulvis. ¶ R^o aloë epatici masticis mirre .ana. . $\frac{3}{5}$. $\frac{1}{2}$. hier of soe maect poeder subtiyl ende stellet in dine bosse. ¶ Een ander. Ende Rolandinus die ons leert als dat quaet verrot vleesch of ghevallen was Doe nam hi rose water twee deel ende aisiin een deel Dit maecti warme ende daer

mede dwouchine. Ende hi wijst ons datti plach te nemene dese naevolgende decoctie ende daermede plach hi te suveren dat seer ¶ R_o wiin een vierendeel daer in alumen .3. j. floris eris .3. ½. Dit soet hi al over een een luttel ende daer in nette hi cleedekin ende wieken. ende die leide hi der in ende die droughen wel hute die vulhede ende si heelde die vulle (l. vule) gaten. ¶ Een ander. Dat ons scrivet ende leert¹⁾. Men sal oec dwaen dat seer met desen naevolgende lavament want dit suvert ende heelt.

C 73a. Lavementum. R_o aqua rosarum lib. j. aceti vini lib. ½. Dit minget te gader ende dan werpt der in dese nae volgende pulveren. serusa .3. iij-or litargirum .3. x. aschen van loede mastic wieroec .ana. .3. j. hier of maect subtyl poeder ende werpt int vorseide ros[e]water ende latent alsoe staen tote dat ment orbort. Dan salmen dat claere of ghieten ende daer mede dwaen laeu gelijc dat vorseit es. ¶ Item ende waert soe datter te vele doot vleesch in ware dat een Cyrugiën wel kennen moet dan soe suldi der op legghen van desen naevolgende poeder. ¶ R_o tartarum calxs viva affodilli .ana. partes equales ende hier of maect pulver subtyl Dit pulver minget met loegen ghemaect van sloessen van boenscalen. Dit salmen der op legghen tote dat dat doodevleesch al hute gheten is. Ende eist dat sake dat ghi dat vorseit pulver niet ne ebt soe selmen dit pulver nemen dat hier na volgt ¶ Pulvis. R_o Aluin de glaetse. lib. ½. dat selmen legghen op eene heete tegele int vier ende dat alumen laten smelten op

die tegel ende alst gesmolten is ende dat al droge si ende al wit leit dan doet van den tegel in eenen mortier ende maecter of subtyl pulver.

Dit pulver stelt in dine bosse C 73b. ende van desen pulver suldi legghen daer quaet vleesch es. Dit selt doen smelten ende droghen. Ende ic yperman plach te orberen dat pulver vorseit ghemaect van alumen ende is alsoe goet alse dat voren staet van den calccke ghemaect. Dat es seer vreeselic omme te legghen ontrint aderen men sal weten dat den vede es al vol aderen ende groet corrosijf an aderen geleit dat soudese maken bloedende. Ende alse dat doot vleesch al hute is dan heelet met pulveren ende met salven gelijc dat jou vorleert es. Ende somtijts ghevallet dat daer blijft hanghende een styc (l. stic) van den vede ofte van den capproene Dat salmen of sniden met eenen scersse (zie fig. V) ende dat bloet selmen stelpen metten pulver datmen heet lanfrances pulver. Dat voren staet ghescreven int capittel van den hoofde.

Hoemen den siecken houwen sel van eten ende van drincken.

Den siecke esmen seuldich te wachtene van allen onganser spijsse ende van allen spijsse ende dranke die hitte maken Alse van C 73c. loecke peper engoen sterken wiin case arinck versch vleesch ende hi sel hem houwen van vele te drinckene ende van allen ghesouten spijsse tetene. Ende de siecke sal drincken soe hi minst mach hi sal

¹⁾ Hier ontbreekt iets.

drincken cleen bier ende tisane ende hi sal drincken cleenen witten wijn die sel men fonteinen. ¶ Item. Ende hi sel eten eyeren boeter ende wederin vleesch ghesouten ende versch rentvleesch .iij. ofte .iiij. daghe ghespringet ende hi sal eten alle cleene visschen die witte scellen hebben alse carpers bliecken snoucken barsen gronde-linge ende der gelike. ¶ Ende alle spijsse die hi etet die selmen hem lettelt souden omme datti te min drincken sal ende men sal hem wachten van spijsen die dat bloet verhieten (l. verhitten) ende de siecke sal hem houwen van vele pinens van gane ende van ongansen roke. Ende de siecke sel dragen sinen vede in een sackin hanghende ghegort ontrent sinen lendinen.

Van den cancker in den vede.

Ende eist dat sake dat men die vorseide medicinen niet ne helpen op de gaten ende op

C 73d. dat dode vleesch vorseit soe eist cankere dat in den vede es. Ende omme dit cankere te ghenesene soe salmen bernen den cankere in den hals al ontrint met eener cauteriën aldus ghemaect in desen manier (fig. XLIII). ende dese soe sal men in dat vier wel heet maken ende gloien ende daer mede die corrupcie tingieren ende daer op legghen tweewarf sdages ongesouten boeter ofte onghesouten smeer ende daer of sal den brant vallen ende dan voert suveret ende heelet alsoet jou vorleert es.

Noch een ander manier jeghen den cancker in den vede.

Ende jegen viscose materie te verdrivene ende te droghene

ende te helne. ¶ R^o arcenicum alumen .ana. .5. j. bernetse te samen in eenen scerf Daernae nemt blaen laken ende menschen quaet .ana. .5. 4. ende bernet die al gelicke Daer nae nemt .5. j. pulvere van der scorssen garnaten ende dan pulveriseert al te gader in een mortier

ende van dien pulver stroit op C 74a. dat seer ende daer mede sal den cancker sterven ende als hi doot is dat saltu weten ane dat vleesch root ende scoene si ende dan suldi dat heelen met desen nae volgende pulver. ¶ R^o aloës epatici masticis olibani .ana. .5. iij. sanguis draconis .5. j. loot asschen seruse .ana. .5. ½. hier of maect subtyl poeder ende stellet in dine bosse. Ende van desen poeder stroit tweewarf sdages op dat seer ende daer boven soe leght plasteren van witte salve gelijc dat hier nae volget. ¶ R^o serusa .5. ij. oleum rosarum .5. j. et ½. cera alba .5. j. pulvis thuris pulvis mirre .ana. .5. j. fiat unguentum ponatur in pixide ende hier of maect plasteren ghelijc dat jou vorleert es Ende eist dat sake dat ghi meer manieren van salven hebben wilt die dienen ende ghenesen in desen saken. soe gaet in dat capittel van den gaten ende ulceriën in den vede. Daer vindire in staen ghenouch van vele manieren.

Van bloet te stelpen in de roede der vede.

Ic hebbe gheweten diewille alse C 74b. den brant huten vede ofte huten roede viel dat die aderen seer worden bloedende ende datter de siecke seer cranc of was eer de mester toe quam. Ic mester jan Iperman was in de stede van ypere daer was een arm mersman die

hadde eenen seeren vede ende die boven op den rugghe op eenen vinger nae den hoofde hadde een groot diep gat al vol quaet vleesch Diewelke mersman hadde in cueren ende onder handen een leec meester Die niet vele van Cyrugie ne wist ende hi leide an dat gat corrosijf ende dat quam in een ader die zeer wart bloedende die adere des midder nacht ende bloede tote den dach tote .x. hueren ende de leeke mester ne const niet ghestelpen. Ende ic yperman wasser ontboden. ende ic vant den pacient bi naer doot sittende op een leeder. ende hi kende niement. ende hi bloede teener ader hutten seere Ic nam den pacient ende ic deden legghen op een bedde. ende ic nam minen dume ende leiden in dat gat op de adere ende ic hilt minen dume der op een stickin ende doen [quam] die mersman ane sine kennisse die hie tevoren hadde verloren ende ic nam van desen

C 74c. roden poeder dat hier nae volgt ende dat leide ic op die adere. ende dat gat van den vede al vol ende boven dien poeder soe stroide ic blommen van tarwin ende doe nam ic een viervout doueskin van suveren liinwade ende dat leide ic op dat gat. ende daer boven bant ic wijselic met eener scroeden ende eer ic ghinc van daen de siecke hadde weder alle sine kennisse. ende des ander dages soe ghinc ic daer ende verbantene. ¶ Ic nam laeu water. ende ic suverdene wel van den bloede. ende ic weete (l. weecte) die plasteren der mede of Doen maecte icken droghe ende ic leide dat gat vol van den vorseiden poeder ende daer boven een plaster van stoppen ghenet in warme aqua plantaginis.

ende ic verbant met eener scroeden ghelic dat jou vorseit es.

Dit is dat pulver. ende het heet mester huges pulver. ¶ R^o Thuris albissimi et viscosi aloë epatici sanguis draconis bolum armenicum .ana. partes equales. et fiat pulvis subtilissimus et ponatur in pixide ende met desen poeder vorseit stelpete ic hem dat bloet ende ic dede dat gat al vol vleesch wassen der mede. Ende te allen vermaken soe suverde icken in warmen borne ende daer nae in wijne ende doen

droegde icken ende doen be- C 74d. streec icken al omme van boven ane den buuc tote ane dat gat met desen naevolgede deffensatijf.

¶ Deffensatijf R^o oleum rosarum .ḡ. iij. boli armenici .ḡ. ij. terra sigillata .ḡ. j. aceti vini .ḡ. ½. aqua rosarum .ḡ. iij. misciantur in mortario et fiat deffensativum ponatur in pixide. ¶ Een ander. Ende mester hugones scrijft datti plach boven dien pulver te legghen eene plaster ghemaect van desen naevolgende salve. ¶ R^o olei rosarum .ḡ. iij. cere alba .ḡ. j. serusa quantum sufficit ½. terra sigillata q. s. loodt asschen litargirum .ana. .ḡ. ij. hier of maect salve ende doetse in dine bosse. ¶ Mester lanfrances pulver. Ende hi leert ons om bloet te stelpene ende omme te doen wassen dat vleesch in den vede des gats. ¶ R^o wit wieroec tay ende vet .ḡ. iij. aloë epatici .ḡ. j. masticis .ḡ. ½. mirra .ḡ. ij. Dit minget al over een ende maecter of pulver subtijl ende doet in dine bosse. ende daer boven soe plach lanfranc te legghen pluckelinge van lijnwaede ende daer boven eene plaster van den witte salve ghemaect ende boven die plaster

een cleedekin ghenet in warme wegebree water.

c 75a. Ende alsoet vorseit es ghenas hijet.

Van apostemen ende zwellinghe der cullen.

Apostemen ende zwellinghe der cullen comt somtijts toe van hitten ende somtijts van quetsingen ende van bloede datter toeloep. Ende alsoe die zweeringe comt van hitten. Die teekinen siin roetheit der verwen. heet in den tast. sterke zweeringe ende steeten. ende die cueren der of dat willen wij scriuen. Int erste salmen bloet laten in die adere die men heet baselica ane die selve side. ende eist dat sake dat si siin beede geapostemeert soe selmen laten in die rechte side ende men sel der oplegghen vercoelende cruden alsoe herba violarum edrea terrestrea ende solatrum. Dese cruden selmen sieden in watere ende doen se hutten watere ende latense versupen van den water. Dan selmen die cruden al in twee stampen met een letteltarwin gruus ende siendense (l. siedense) met een lettelt wiins ende waters ende olie van rosen ende daer of maken plasteren ende dat selmen legghen laeu der

c 75b. op. Ende aldus salmen des dages vermaken tweewarf ende eermen de plaster der op legghen sel soe selmen altoes de cullen bayen metten vorseiden water daer die vorseide cruden in ghesoden waren. ¶ Item ende hi sel sitten in wateren die vercoelen. ¶ Een ander. men sal nemen scroeden ende die selmen netten in wiin aisiin ende in rose water te gader gheminget. ende dat salmen laeu der op legghen tweewarf sdages ende men

sallet bestriken met coelende unguenten die ten heeten apostemen gaen alsoe ghi voren in de apostemen vinden sult. ¶ Een ander. Ende eist dat daer mede niet ne betert soe leghter op dit nae volgende plaster ende hier mede saelt sachten ende beteren. ¶ R^o mussilaginis semen lini et psillii et fenugreci .ana. .ʒ. iiij-or. gummi bdellii. armoniacum .ana. .ʒ. ½. furfuris .ʒ. v. Dit stoet ende siedt al over een ende daer of maect een plaster ende dat leght al warme der op. Ende men sal weten datmen altoes die cullen vor den vermaken sal bayen.

Van apostemen van couwe saken.

Ende alsoe apostemen commen van couwe saken in der (l. den) cullen dat selmen bekennen

bi der blecheden ende bi der c 75c. hartheden der cullen ende cleen wee ofte steeten. Ende siin die cullen seer hart ende zwaer soe nemt dit plaster. Plaster. ¶ R^o absincium molle de stront van der gheeten den stront van den osse ende duven mes. Dit minghet al over een ende siedet in een lettelt wiins altoes roerende ende dan doet of. ende hier of maect plasteren. ende legghet der op warme. Ende men sal erst die cullen baien eermen die plaster der op leit ende dwaen ende stoven in dit naevolgeden decoctie. ¶ Nemt foliorum bismalva m. ij. malva m. j. Dit selmen sieden in drie stoepe waters eene langhe wile ende dan doet of ende stoven der over ende bayen de cullen der in altoes eer men de plaster der op legghet. ¶ Noch een ander. ¶ R^o absincium recentis kersse abrotanum betonica

sambuci ebuli .ana. m. j. sout seem gherstin mele Dit stamp al over een dan siedet met wiin van peitau over dat vier dan doet of ende daerof soe maect plasteren ende legghet laeu der op gelie dat jou vorseit es. ¶ Een ander ten selven. ¶ Nemt mele van boenen ghestampt

C 75d. wel cleene ende dat siedt met aisiin al slecht altoes roerende dat niet ne berne Dan doet of ende maect plasteren ende leghtse der op gelije dat jou vorseit is ja alsoe heet als men liën mach. ¶ Een ander jeghen zwellinge ende zweeringhe der cullen. ¶ R^o succi benedictum. idem cecuta .ḡ. iij. or. aisiin .ḡ. iij. bonen mele subtijl ghemalen Dit siedt al over een op dat vier altoes roerende dat niet ne berne ende doet of ende maect der of plasteren ende die leght heet der op Dit doet sceeden certissime. ¶ Een ander ten selven. ¶ R^o tapsum barbatum urtica parvam herba violarum malvam furfuram .ana. manipulum j. Dese cruden snit al in cleene sticken ende doeter toe de bladeren van ebuli sambuci absincii ende rosen et pallias alliorum .ana. m. ½. Dit stamp al over een ende siedet in wine tote dat slecht is. Dan legghet warme der op gelije dat vorleert es Dat sel wel de siecheit sceeden. ¶ Een ander. ¶ Noch ten zwellinge den cullen commende van couwe humoren. ¶ R^o Nemt bonen venigriece liinsaet anijs coriandre camamillen blommen .ana. partes equales. Dit stoet in pulver

C 76a. ende dan siedet in witten wine peitou ende dit plaster der op gheleit sceet. Hier an scrijft van mester louie van macke.

Van eenen siecheit in den cullen die men heet .Erina.

Van Erina. in den cullen daer of siin twee manieren alse Erina Carnosa dats te segghen in vlaemsche vleesch carnouffel. ende daer es een ander manier dat heet men Erina ventosa dats te segghen in vlaemsche wint carnouffel Ende men sal weten wint carnouffels niet en eist omme ghenesen Dan datment hute snijt subtijlie gelije dat men siin (l. snijt) van den ghescoren cullen balch dore ende dat langes den lichame ende dan salment hute pellen ende snident van den darmen daer die cullen mede hanget. ende dat selmen dore steken. ende dore enoepen alsoemen doet van den ghescoren. ende die siecke sel ligghen al in den maniere ghelije datti leit van den ghescoren ende hi

sel alsoe eten ende drincken C 76b. maer men sel die wonde heelen al eens gelije dat heelt in ghescoren diemen snijt hets al eens. Ende men es sculdich dat einde van den darne te cauterizeeren met eenen gloyenden heeten ysere ende dat selmen doen omme dat die carnouffels niet weder soude groyen. Ende men sel wachten den draet ende den enoep buten hanghende tote datti ofvallet. ende vermaken ghelije ghescorede.

Van water carnouffele.

Van waters carnouffels die in de cullen somtijts wassen Daer of willic jou seriven. Ende dat wort ghewonnen in de holle sone ofte diuidimus (l. epididymus). dats daer die cullen anne hanghet. Nou willic daer of gaen ter cuere omme dat water hute te doene. ende dan commen

eenighe leeke mesters die hute
sniën den cul gelijc ofte hi
ware gheskort maer dat es seere
valsche ende sine weten niet wat
si doen Ende aldus in desen
manier selmen gaen ten werke.
¶ Int erste men sal nemen eene
groete driecante naelde ende die
naelde selmen crommen ende die
naelde selmen steken in dat

C 76c. onderste van den cullenbalge
ende dore dat didimus ende die
naelde weder (fig. XLIV) hute
commende ter huut ende dien draet
selmen der dore trecken ende der
in laten hangen tote dat hem
dwater hute gheloopen si ende
aldus selment laten .vij. daghe
lanc ende daerna soe selmen die
wonde suverlic heelen alsoet be-
hoort. Ende eenighe mesters siin
die de wint carnouffels oec plegen
hute te latene met eenen naelde
ende eenen drade alsoet vorseit
es (zie fig. XLIV) ghelijc datmen
hute laet water carnouffels ende
eenighe meesters snidense hute met
eenen vlime ghemaect in desen
manieren aldus (fig. XLV) Ende
daarmede doen si sceeden den
wint ende die zwellinge.

Van den gescorden te ghe-
nesene in ander maniere.

Meer voren hebben wij gheseit
van ghesorden te ghenesene met
drancken ende plasteren ende dat
sonder sniden Dat nieuwe es te
ghenesene met banden ende dran-
cken. Ende nou willen wij hier
een ander manier

C 76d. leeren van heerne Die metten
vorseiden drancke niet moghen
geheelt werden die soe selmen
helpen in desen maniere sonder
den cul te verliesene noch gheen
leedt ¶ R. Nemt levende cale.

tweedeel artament (l. atrament) een
deel. dit pulvert Dan selmen nemen
zeepe die swart es ende daer mede
dat vorseit pulver mingen alsoe stijf
als dech ende daer of formere eene
ruptorie ende die legghen dore
een gat van eenen leder aldus
ghemaect in desen maniere (fig.
XLVI) ende dit ruptorium selmen
legghen ter steden daer tgat van
den ghesorden si ende dit selmen
laten legghen eenen dach sonder
of doen op dan tijnsbeen selmen
der op striken boter ofte smout
tote dat daer een stic hute valt
dat daer ghedoot es ende eist dat
sake dat ghi den darne bloet
vindet daer den cul an hanget.
ende dat vleesch of es Soe suldi
met eenen seersse den darne
clieven toten beene (zie fig. V)
in de middel lancxs Dan suldi
hebben een gloiende isere ende
daer mede cauteriseren ende be-
seuwen den darne alsoe ver[r]e
alse den snede

gaet toten beene toe ende doedijt C 77a.
niet alsoe ver[r]e als die snede gaet.
ende bernen toten beene toe heet (l.
het) en sal niet helpen Dan bestri-
cket dat verberne[de] met smeere
onghesouten tote dat den brant hute
valt Dan salmen int gat van den
senuwen doen wassen vleesch ende
dat vleesch sel wesen met enoepen
Die weke (l. welke) enoepen sullen
beweren dat huut gaen van den
darmen dat nemmermeer der nae
darmen ne sullen hute commen.
Ende daerna sulmen (l. salmen) die
wonde van buten doen vleesch was-
sen ende heelen ghelijc ander won-
den vorseit. Die siecke sal moeten
legghen .xl. dage over rugghe. ende
hi moet hem hoeden seere van vele
pinen ende van ghenoten met wrou-
wen (l. vr-) ende van grove spijsen

die wint maecken tetene drie daghen ofte .iiij. te voren eer mer an werken sel. ende men selne te voren wel diëteren ende houwen met lichte spijsen. ende den lichame wel ydel maecken ende die darmen selmen wel in doen ende datsi wel moghen in bliven ende datsi inwart niet ne verwarren daer vreese of *commen* mochte Ende eenighe mesters doen dat were van rup-toriën met caution ende si ber-

c 77b. nent met ysere ende bescouwent toten ysbeene ende dan heelent alsoet ons vorleert es ende dit es eene vaste cuere daert wel ghedaen es sonder verlies der cullen. al eist den pacient pine omme ghedoghen ende menich pacient ne sout niet wille[n] ane gaen noch menich mesters ne souwent willen doen. Ende ie mester jan yperman ne deet noint want hets te aventuerlic ende te aventuerlic omme den pacient.

Van den navel ghes cort in kinderen.

Die navel wert in kinderen groot ghes cort ende hute bulende ende qualicke ghesloten ende dat mach men wel ghenesen sonder sniden Ende ghevalt somtijts dat daer gadert vele materie ende dat salmen purgieren aldus. ¶ Nemt dat heinde van den navel met .ij. vingeren ende metten anderen hant soe dructen inwart dat in den navel es tote in den lichame ende coendi dit ghedoen soe es den navel ghes cort ende ne willet niet ingaen ende dat kint seer trect ende screit soe eist materie soene suldi niet der toe doen. Ende is de varwe van der navel gelijc de varwe van den huut. ende dat in gaet alsment

tast gelijc alst vorleert es dan c 77c. suldi maken eenen bant met eenen cussenkin in de middel genayet ende daer mede subtijlic binden ende onder den bant op den navel salmen legghen gheberrende lupinen ende lijnen doucke gheberrende .ana. partes equales ende dit salmen temperen met wiin aisiin ende maect der of een plaster op stoppen ende der op geleit ende der boven op binden een cussinkin alle dage. ¶ Een ander der toe orborlic. ¶ Nemt zwart pec .ḡ. .iiij-or pulver masticis. pulver van wieroec pulver van bolum armenicum .ana. elixs .ḡ. ½. dat pec salmen smelten op dat vier alleene ende alst ghesmolten is dan doet of ende minget der in de pulveren vorseit ende maect eene plaster van eenen canepen doucke ende dat leght der op .3. daghe ofte meer ende doet alsoe tote datti ghenesen is. Ende macht niet der mede ghenesen soe salmen wercken aldus ¶ Int erste men sal met eener spletten die navel begripen ende inwart steken tote datti in es ende alst al in es dan salmen vaste duwen ane den buuc ende die splette in houwen die darmen ende die pacient die

sal sinen navel soe hi mest c 77d. mach inwaert trecken Ende dan salmen nemen eenen naelde met eenen starken drade alsoe ghe-maect in desen vorme (*zie fig. XLIV*) Ende dor steken den navel al vaste ane de splette ende dan salmen den draet een warf omme slaen ende enoepen alsoe men eenen sac bint. ende dan den navel weder dore steken cruus-wijs jeghen die eerste steke. ende dan weder omme slaen ende enoepent noch een warf ende dan

salmen dat einde des drats (*l. draets*) of sniden *ende* dan doen die splette of. *ende* latent daer in den draet tote datti of valt *ende* vort. Dan selment heelen alse eene ander wonde met drogender salve *ende* die selmen wel heelen *ende* dat houwet emmer wel ghecussinelt *ende* oec goet regement houwen.

Van spenen die wassen in dat fundament.

Amoroïdes dat siin spenen *ende* siin vaste heelende ane die aderen in dat fundament. Die welken spenen onderwilen zwellen over midts humoren diere toe vloien. *ende* mest (meest?) grof bloet dat doetse onderwilen

C 78a. spliten *ende* besten (*l. bersten*) Dit siin die teekinen Dat aensichte geluwe werdende ofte bleec wintsele in den lichame *ende* in den rughe. *ende* groete zwaerheit in den beenen. ¶ Item men sal weten dat der spenen siin .ijj. manieren Sulke spenen siin lanc *ende* breet ghelijc worden. *ende* dat siin die harechste. *ende* sulken gheliken morbesiën. *ende* die ne siin niet soe quaet allinge. Sulke geliken wiinbesiën *ende* dat siin die alder beste. Sulke spenen die wassen voren ten cullen wart *Ende* sulke spenen wassen achtere ten lendinen waert *Ende* sulke spenen breken hute *ende* leken altoes *ende* sulke breken hute *ende* leken niet. Die spenen comen mest van bloede *ende* van melancoliën. *ende* selden comen die spenen van colera. *Ende* alder minst comen si van fluma. *Ende* men sal weten. spenen die van melancoliën comen die geliken worden *Ende* die spenen die van bloede comen gheliken morbesiën *Ende* die spenen die van

flumen comen die geliken winbesiën. *Ende* die spenen die wassen gherne in lieden die heet siin *ende* versch *ende* in tiden die heet sin *ende* versch *ende* in landen gelikende. *Ende* eist dat die

flumen comen van limeghen C 78b. humoren alse van flumen men ghevoelt in den lichame wint *ende* rommelinghe. Eist datsi vloien soe tingiertse met eenen heeten isere [t]horen hoofde.

¶ *Ende* ons bescrijft galienus eist dat een mensehe spenen heeft *ende* hebben si langhe ghe-loepen Dat men eene spene sal laten open sel dat die materie der dore purgieren mach van horen humoren. Want Avisenna seit oec *ende* orcont eist dat men die spenen alle stopt. het ware te ontsiene. dat de siecke dat water laden mochte ofte datti mochte werden tiscicos ofte mania *ende* dat soude comen overmidts dat hore de natuere niet mochte purgieren ghelijc te voren. Daer omme soe selmen eene hopen (open?) laten heves de natuere te doene. *Ende* men sal laten den lever ader in den rechten arme. *Ende* nae den purgaciën *ende* suveringhe salmen van buten werken met desen navolgende cruden die droghen.

¶ R_o loodt asschen scellen van ysere van elcx even vele hier of maect subtyl poeder *ende* stellet in dinen bosse *ende* van dien poeder doet dicken der op. ¶ Een ander. ¶ Nemt acacia .ʒ. ij. seruse draganti van elcx .ʒ. ij. hier of maect pulver subtyl *ende* temperet met

succi arnaglossa in modum un- C 78c. guentum et ponatur in pixide *ende* daer met bestriket de spenen sdages tweewarf. ¶ Een ander.

¶ Nemt *tapsus barbatus*. dat salmen droghen ende pulveriseeren subtyl et ponatur in pixide ende dat leght op de spenen des dages tweewarfs. ¶ Een ander ten selven. ¶ Nemt mille folium centrum galli van elxs even vele dit droget ende daer of maect poeder subtyl ponatur in pixide. ende hier of doet op de spenen. tweewarfs sdaghes. ¶ Een ander dat rogerus scrijft ende leert. Nemt de scorssen van garnaten die pulveriseert subtyl ende dat minget met aisiin in modum unguentum ende dat leght op der spenen dat selse drogen ende ghenesen ende staen die spenen diepe in dat fundament men sal wicken der in steken met desen salve ende met cleederen. ¶ Item ysaac seit men sel boenen een lettele sieden ende dat legghen op stoppen ende voert legghen op die spenen die zwellen ende zweeren ende niet ne loepen. ¶ Een ander. ¶ Nemt doderen van eyeren paritaria absincium Dat absincium ende paritaria salmen wel cleen stampen ende sieden in water dan pueren dat water of ende siedense met een lettelt olie van rosen Dan doet van den vier ende minget der mede doderen van eyeren

C 78d. in modum unguentum ponatur in pixide ende dit plaster geleit op spenen die niet ne loepen ende zweeren. ¶ Een ander. ¶ Nemt wortelen van spyen(?) dit stamp al in sticken ende nemt was ende pec ende dit siedt deen over dandere et fiat unguentum ponatur in pixide ende leght dat der op ende latent ligghen .ij. daghe lanc Ende men sal laten die lever adere ende men sal ventousen setten soemen naest mach. ¶ Een

ander. ¶ Nemt apium emorroidarum die ghesoden in wine ende dat geplastert der op sceet die spenen ende die zweeren. ¶ Een ander. ¶ R^o oleum nucis Dat salmen dicken stricken op de spenen. ¶ Een ander. ¶ Nemt pulver van den selven eppen daer of maect pulver ende dat minget met seeme in modum unguentum Dat stricket op die spenen die lopen si sullen drogen der mede. ¶ Een ander. ¶ Nemt pulver van netelen ende dillen poeder Dat minget met seeme ende bestriken het sal ghenesen. ¶ Een ander jeghen spenen commende van melancoliën. ¶ Nemt pulver van den beene der herten van den hert dat drincket in met wine daer seeme in ghesoeden is ofte met diasene. ¶ Een ander jeghen

spenen bi fauten van den ghes- C 79a.
teliken leden. ¶ R^o Corali rubi et albi dat pulveriseert subtyl pulvis draganti. pulvis ordeï .ana. ende daer of maect pulver ende dat hout onder die tonghe ende latent smelten onder den tonghe ende zwelget maer eist bi fauten der voedender leden soe gheeft van den vorseiden pulvere drincken met sape van wegebree.

Van den fisteles in den ers darne.

Van den fistule die comt in ani dat dat [is] in den ers darne. Daer of dat somenghe (l. sommige) dorgaende sin ende teekinen daer of es dat hut hem lieden gaet vachede (l. wac-) ende meistens wints ende sulke ne siin niet dore gaende ende huten welken ne gaen no wint no stront. Ende die fistulen die dore gaen ne ghenesen niet met medecinen. ¶ Maer sulke werden ghenesen

metten werke des hants ¶ Cirugie met bindene ontwee ofte huut trecken met sickelen ende daer nae heelen ende vleesch maken met *unguentum .baziliconis.* maer in de werkinge der dore gaende. Ende het wert onderwilen geloset met messe sonder luust ofte wille waer bi datmen scuwet die bande op die materie ofte maniere Maer den fistulen die siin neder datmen ghecrigen mach bi den vingeren ende die mach men ghenesen met scerpen medicinen

C 79b. alsoe jou vorleert es in dat capittel van den fistule. Daer vindi medicinen van den fistule genouch te ghenesene ende dat met scarpen medicinen die suveren ende dit *unguentum* es goed der toe. *Unguentum viridis.* Dats lichtelic corrumpert ende ghenest den fistule ende doet vleesch wassen ¶ *R^o zwinen smout coelert lib. 4 viridis eris .ḡ. j. sal gemine .ḡ. ½.* ende dit vergadert in een mortier ende stellet in dine bosse ende dese salve doot den fistule ende verdrijft quaet vleesch.

Van dat fundament dicken hute gaet.

Dat fundament es den ers darne ende die gaet hute ende dat gaet overmidts der clappingen van den senuwen in den fondament ofte in vulva. Ende dit es de cuere wele datter hute gaet soe vulva soe dat andere. In dat erste soe suldine doen sitten metten sette in water daer dese naevolgende cruden in ghesoeden siin. ¶ *R^o balaustia gallen corticis mali granati eekelen ypoquistidos .ana. partes equales* Dit doet sieden in water ende doeten daer in sitten metten stertte.

¶ Een ander. ¶ Nemt de wortele van serpentinen mele van tarwin dit minghet al overeen met water ende bact broet onder die asschen ende eet dit broet fruit dit in de panne Ende es

dat set hute smeert die handen C 79c. met warmen borne daer psillium in ghesoden is ofte geweiet es. ende dan doet dat set in Ende is dat set vercout dat niet in gaen mach. soe salment bayen in rooden win ende dan doen dat set weder in ende erst stroiter op dit naevolgende pulver. ¶ *R^o balaustia cippi .ana. .ḡ. 2. corticis lentissi .ḡ. 3. serusa .ḡ. j.* van desen poeder stroit der op.

Dit es een suppositorium.

Omme in dat set te stekene. ¶ Nemt pulver van gallen *ciminum .ana. .ḡ. iij-or* Dit stampet ende maect der of suppositorium. ende stectse int set. Ofte maect dit nae volgende sackin twee ende vultse met deser nae volgende cruden.

¶ *R^o pulver van gallen pulver van cuminum .ana. .ḡ. v.* Hier mede vullet de twee sackin. ende dan setse in reghenwater. ende men salse warme der in steken ofte der op sitten. ende als deen coel es dan salmen dander sacsken warme nemen ende alsoe doen dicken menichwarf. Een ander. Nemt rancken van wingaert met serpentinen die bernet te asschen. ende dat leght in roode win ende daer of maect loege ende van diere loge doeter in lopen met eener clistere. Ofte men sal metten sette der op sitten ende laten den wasem der ingaen dats seer goet.

Een ander. ¶ Nemt gallen C 79d. eekelen balaustie ypoquistidos. sumac. corticis male granati

scorssen van mespillen Dit stoet
ende siedt in eenen pot over dat
vier ende dan sal de siecke hem
sitten ende stoven over den pot
ende men sal dan gheven den
siecken dyacitoniton ende diacos-
tum et cetra.

Hier beghint dat bouc van
den quaden beenen.

Hier henden de boucken van
alle de clieren ende clappoeren
ende van den ghescoren. Nou
soe comt hier an den bouc van
den quaden beenen.

Den taffelle der of.

Van malamortuum in der beenen

Van apostemen in der beenen

Van herdicheit crusteren in der
beenen

Van groete ader in der beenen
ende te corten

Van wonden in der knie

Wat men doen sal eenen te
broken beene ofte een te broken
leedt

Hoe men kennen sal dese broke

Ende hoemen ghebroken been
vermaken sal

Van te broken beene met open
wonde

C 80a. Van quade ghesteken sceenen
ane de beene

Van te broken vingeren ane den
hant. ende van te broken teen ane
de voeten ¹⁾).

Van vortinghen der beenen
willic jou scriven dat de mesters
heeten malamortuum. Dats te
segghene vortinge der beenen.
ende si vallen gherne beneden
den knie ende dat heeten vele
lieden mormale. ende het werden
groete zweeren ende pusten in der

beene. ende roven ende si werpen
vele gaten want die materie comt
van humoren van melancoliën.

¶ Int erste omme te gaene ter
cuere ghi sult gheven den pacient
desen naevolgende dranc smorgens
ende savons omme die materie te
ripen. ¶ R^o nemt oximel diureti-
cum .ʒ. iiij-or. aqua fontis

vini albi aqua fumiterre ana C 80b.

.ʒ. ij. misceantur ende hier of gheeft
drincken smorgens ende savons
te gader .iiij. lepelkins vol ende
alse desen dranc hute es dan sal-
men daer nae purgieren met iera
ruffini ende salmen gheven nae die
leeringe van onsen antidotharium.
Ende men sal de siecke hoeden van
alle spijsse die melancoliën winnen
ende maken alle spijsse die laseerie
(l. laser-) ende cancker deeren
mach. Ende daer na men sal laten
die miltadere in den slincken
arme. ende men sal houwen dat
men die voeten niet wasschen sal
ende alle de puusten ende seeren
salmen suveren van horen vul-
licheit ende dan wel droghen. ende
dan selmer op legghen plasteren
van desen naevolgender salven.

Unguentum R^o litargirum .ʒ. ij.
seruse .ʒ. j. olei rosarum .ʒ. iiij. aceti
vini .ʒ. ½. cere .ʒ. j. misceantur et fiat
unguentum ponatur in pixide ende
hierof maect i dinne plasteren.
ende altoes suveren wel de seeren
eer ghi de salve der op leght.
¶ Ende men sal weten dat daer
toe goet is oleum fraxini dat es
olie ghemaect van esschen houte.
Ende die olie maect men met twee
potten deen op dander staende
ghelije dat men maect oleum van
jeniverbesiën. alsoe men ons leert
in onsen bouc die men heet .e b e

¹⁾ Open ruimte, klaarblijkelijk bestemd voor een tekening.

mesue etc. Die olie van fraxinij es seer

C 80c. goet omme drope ende ceteren ende singulen ende hier of vindi ghenouch ghescreven bescreven in dit boue.

Salve. Dits een notabel salve jeghen joeete.

¶ R_o barghinsmout .j. pont. ceruse .j. pont brine van maischer boeter Dit doet te gader in eenen mortier soe langhe dat dicke si ende hier of maect plasteren et cetra.

¶ Item. boeter brine es superlatijf jeghen joeete ontrint wonde ende seerheede gedaen laeu der op met eenen doueskin. probatum est.

Van apostemen in der beenen.

Van apostemen in der beenen ende in der kniën ende in der voet ende eist dat vaste ghemaect ende dat groot hute blijft soe ne hevet ghene cuere. Maer int beghinsele alse den knie ende den voet beghint te werdene groot omme te apostemereren dats pijnlic omme te ghenesen. ¶ Ende als ghi siet dat is van groeten droufheit van bloede dat suldi bekennen bi den varwe ende bi der hitten. ¶ Int erste suldi beghinnen jeghen overtullicheit des bloets ende men sal hem minderen sine spijsse ende men sal antieren alle weken dat keeren nae vervulthede endem sal mitten (l. nutten) trifera minor tgewicht van .5. 2. thuris zinzibri .ana. .5. ½. Dit minget over een ende ghevet drincken

C 80d. smorgens tilike. in aurora. Ende men sal bestriken die aposteme met desen naevolgende unguent. ¶ R_o pulvis aloë pulvis mirra acacia .ana. .5. j. Dit minget te gader cum vino stiptico ende cum aqua foliorum cipressus ofte qā

(l. aqua) van hertnoten. ende in die hitte salment bestriken gelic heete podagram. Ende eist dat sake dat die apostemen hute breken willen ofte hute breken. soe doet ende gheneese alsoe jou vorsecreven es in dat capittel hier vore van den apostemen. cuererse ende ghenestse gelijc dat men daer leert ende scrivet.

Van den Cancker die comt in den beenen.

Van herdicheit crusteren in der beenen ende canckeren die commen meest van salsum fluma. ofte van verberrende melancoliën Ende dese siin seer quaet te cuererene. Die teekinen dat si siin van salsum fluma dats joeete ende crusteren vele ende sculferen. ende men salse cuereren weder si siin met ulceren ofte sonder ulceren in desen manieren ¶ Int erste men sal den siecken gheven des nachts alse die maghe ydele es

soe salmen hem gheven pillen C 81a. fetide daer of es dosis 2. 5. tote eenen alver oncen. Ofte met desen navolgende pillen. ¶ R_o ellebori nigri .5. j. scamonea .5. ½. mirabolanorum indorum sene api .ana. .5. j. turbith papaveris .ana. .5. ij. fiat pillen cum succo fumiterre ofte met wine daer fumi- terre in ghesoden is fiat pillen in modum ciceris. ende men saller gheven altoes oneffene. Dosis eius est .5. ij. vel .5. j. ende als men desen vorseiden pillen ghenomen heeft dan salmen laten in die ader diemen basilica [heet] die estusschen den cleenen tee ende den anderen tee. Want dese vorseide latinghe treet hute dat bloet van melan- coliën ende van alle den lichame ende doetse purgieren ende dese

latinghe behoort ghedaen te wesen daer vore int capittle van *mala-mortuum* der beenen. Ende de siecke sal hem houwen van spijsen te nutten die bloet maken van *melancoliën* Ende men sal voert gaen in der eueren. ¶ Interste soe suvert alle die seere scone ende dan leght der op dese nae volgende salve. Daer mede ghenestse.

¶ *R* oleum rosarum . $\bar{3}$. iiij-or. seruse sulfuris .ana. . $\bar{3}$. j. argen-
C 81b. tum vivum . $\bar{3}$. $\frac{1}{2}$. et fiat unguen-
tum ende ten achtersten doeter in twitte van den tween eyeren et pauco aceto misceantur et ponatur in pixide. Ende eist dat sake dan (*l. dat*) siin stinkende ulceriën die men heet canckeren die salmen ghenesen met *unguentum veneris* ende suveren ende aldus salmen maken *unguentum veneris*.

Dit es *unguentum veneris*.

¶ *R* olei olivarum in den somer .lib. ij. ende in den winter .lib. iij.

scapin roet .lib. j. cere . $\bar{3}$. v. piscis (*l. pixis*) navalis . $\bar{3}$. vj. gum armoniac oppopenac galbanum Die gummē salmen pulveriseren subtiyl ende die andere gumme salmen weiken in warmen aisijn ende dan salmen maken *unguentum ponatur* in pixide ende orborse. ¶ Ende daer nae salment *consolideren* met desen nae volgende pulver. Desen pacient wert dicken ghepurgiert ende dicken ghelaten in de adere van *bazilicon* in den voet alsoe voren gheseit es. ¶ Een ander. In de blanceren(?) ende scolpen ende rudicheit. ¶ Nemt starken win aisiin ende die maect warme ende daarmede dwaet die stede alle dage Ende daer op gheleit eene plaster aldus ghemaect. Plaster. ¶ *R* mellis .lib. $\frac{1}{2}$. doderen van eyeren viere Dit slaet al over een ende doeter toe farina ordeï dat dicke si mede te vermakene ende metter salven vorseit salment mondificeren ende in carneren.

AANTEKENINGEN.

- † Blz. 17, kol. a. Nog steeds koestert het volk te recht groote vrees voor de aanraking van wonden met water.
- † „ 17, „ b. *Bruunlegoburgensis*, l. *Bruno Longoburgensis*. In Hs. C (noot 3) is sprake van Hugo: dit moet zijn Bruno. Zie *L(ijst) v(an) S(chrijvers)*.
- † „ 18, „ a. Dat Yperman Bruno goed gelezen heeft, blijkt uit zijn kenschetsende opmerking „dat bruun (vele leringen) screef uten ouden boeken”. Zie L. v. S.
In Ypermans meening dat ook „theodrijc screef uut brunen in sinen boeken” werd ook door andere schrijvers o. a. Guy de Chauliac gedeeld. Zie L. v. S.
Over *Lanfranc*, zie L. v. S.
- † „ 19, „ a. Vermoedelijk: die meester eveneens, maar hij nam den schijn aan alsof hij niet anders verwacht had.
- † „ 19, „ a. Hij kwam na overleg tot de slotsom dat het niet goed zou zijn zijn medicament er op te leggen.
- † „ 19, „ a. *Leeken meester*. Onder leek verstond men in het algemeen een niet-geestelijke, maar ook een ongeleerde, ongeletterde of onkundige in de eene of andere tak van wetenschap. Willem van Salicete bedoelt met „leekemeesters” zoowel personen, die geen geneeskundige opleiding genoten hebben, als hen, wier ervaring en kennis van de geneeskunde slechts luttel is. Yperman spreekt (blz. 190, kol. b) van „leeke onbekende.... die niet ne weten van der sake ende dat es omme datsi gheene kennesse draghen ane de natuere waer of datsi niet geleert ne siin. ende onderwinden hem met horen valschen stouthheit, etc.” En op eene andere plaats van „dye valsche meesters die leec sijn”. (blz. 30, noot 2).
- † „ 19, „ b. Hij moet zorgen met het branden niet verder te gaan dan noodig is om de ader te doen samenschrompelen en vooral geen andere weefseldeelen raken.
El niet beteekent: niet anders.
Verstandig is de raad om bij het branden rekening te houden met de soort en de grootte van het bloedvat. De onder sterker druk verkeerende slagaderen moeten met een dikker, steviger korst van geschroeid weefsel gesloten worden dan de aderen.
- † „ 20, „ a. Het verdrayen der bloedvaten, om de bloeding te stelpen, bestaat daarin dat het vat bij het uiteinde met een knijptang wordt gevat en eenige malen om zijn lengte-as gedraaid. De methode wordt nog toegepast en maakt bij kleine bloedvaten het verbinden of toebinden overbodig.
Over de bloedstelping en het „onderbinden” van bloedvaten zie K. Prins, *De Ligatuur vóór Ambroise Paré*. Nederl.

Tijdschr. v. Geneesk., 1900, II, 797, en E. Albert, Blutstillungsmethoden im Mittelalter. Beitr. zur Geschichte der Chirurgie, Wien, 1877.

† Blz. 20, kol. a. De raad om de „medicamente” niet te verwijderen, doch te wachten tot zij vanzelf afvallen, spruit voort uit gegronde vrees voor een nieuwe bloeding.

† „ 20, „ b. Hoe langer de wond met rust gelaten wordt, des te beter, tenzij zich ontstekingsverschijnselen openbaren, waartegen natuurlijk maatregelen genomen moeten worden.

† „ 21, „ a. De leer van de graden der geneesmiddelen is door Galenos (lib. 5 de simplicibus) gegrondvest op de hypothese van de grondkwaliteiten der elementaire vloeistoffen of lichaams-sappen (humores), met namen: warmte (bloed), koude (slijm), vochtigheid (gele gal) en droogte (zwarte gal, een hypothetische vloeistof). Deze „kwaliteiten” komen volgens Galenos in zekere mate in de enkelvoudige geneesmiddelen voor: *het is nu deze kwantiteit eener kwaliteit welke de werkingsgraad bepaalt.*

Een matige warmte in een medicament werkt verwarmend, bevordert de vloeibaarheid, doet vervluchtigen en opent de afvoerkanaalen; een overmatige warmte daarentegen werkt opdrogend, veroorzaakt ontsteking, zelfs verbranding.

Matige koude koelt af, verdicht en verstopt, sterke koude verdooft en kan tot versterf leiden. Een matige vochtigheid verzoet en verzacht, overmatige veroorzaakt windachtigheid en verstopping. De droogte daarentegen kan, zoolang zij middelmatig is, opdrogend werken, doch in sterken graad doet zij samentrekken, veroorzaakt zij kramp en zelfs scheuring en afschilfering.

De 1e graad eener kwaliteit doet zich ter nauwernood gevoelen; in den 2den graad is een kwaliteit duidelijk merkbaar. De 3de graad uit zich reeds in een schadelijke werking, terwijl de hoogste of 4de graad vernietigend werkt, of, zooals Paré zegt: een kwaliteit in den eersten graad is „duyster ende onbevoeligh”, in den tweeden „openbaer”, in den derden „gheweldigh” en in den vierden „onmatigh ende uytnemende”. Aangezien ook de ziekten zich door graden kenmerken, is de kennis van de graden der geneesmiddelen onmisbaar om te kunnen beoordeelen, in welke verhoudingen deze toegediend moeten worden. „Tot een heete sieckte in den tweeden graet”, zegt Ambroise Paré, „moeten oock koude remediën in den selven graet gheapplianceert werden”. Bij de keuze van de kwaliteit gaf de regel van het „contraria contrariis curantur” den doorslag.

De „gradenleer” is door de arabische artsen, vooral door Jacob ben Ischak alKini, vulgo Jacob Alkindus, (813—873?) in zijn De medicinarum compositarum gradibus in den breede uitgesponnen. Zie in Lijst van geraadpleegde werken onder: Paré en Gordon.

† „ 21, „ b. Rolant, d.i. Rolando Capelluti. Zie L.v.S.

† „ 22, „ a. Leringe van rogerine, d.i. de Practica Chirurgiae van Rogerus. Zie L.v.S.

† „ 22, „ a. In den tekst staat dragende (van een wond); hetzelfde in Hs. C; daarentegen droghende in Hs. L. Dit laatste is juist, hetgeen ook uit de „kwaliteiten” der kruiden, die hier

aanbevolen worden, afgeleid kan worden. „Ebulus dats adee ende es heet in den andren graet”, en „Apium. of marke. of apie. of eppe dats al eens. ende es heet min dan in den 3. graet. droge in den middel van den 3. graede (Herbarius). Het min en middel is kenmerkend voor de verdere spitsvondige verdeeling der graden, waarin men ten slotte vervallen is.

- † Blz. 22, kol. a. Vettheit. In Hs. C staat „verscheit”, vochtigheid, wat beter bij verten en verrotten past.
- † „ 23, „ a. Goed vleesch wassen, d. w. z. granulatiweefsel vormen. Doet comen etter, d. i. bevordert de ettering, waarin men iets heilzaams zag, omdat daarmee de kwade vochten uit het lichaam verwijderd zouden worden. Henri de Monderville, de bekende fransche chirurg († omstreeks 1320) heeft zich tegen deze, de ettering bevorderende, manier van wondbehandeling met kracht verzet en op de voordeelen van een genezing „per primam intentio” de aandacht gevestigd.
- † „ 23, „ a. De bedoeling is dat de beide, aan weerskanten van de wond geplaatste, proppen een zoodanigen druk uitoefenen dat de wonde, ook in de diepte, gesloten wordt, de beide wondvlakten dus tegen elkaar gedrukt worden, waardoor de vorming van een zoogenaamde „doode” ruimte, die slechts tot ophooping van wondsecreet gelegenheid bieden zou, voorkomen wordt.
- † „ 24, „ a. Macer d. i. Macer Floridus de Viribus (of: virtutibus) herbarum; uitgegeven door L. Choulant, Leipzig, 1832. Een uit 2269 hexameters bestaand latino-barbaarsch leerdicht, waarin de geneeskrachtige werking van 77 planten behandeld wordt en dat vermoedelijk in het eind van de 11de eeuw in Frankrijk is geschreven. Men vermoedt dat of zekere Odo van Meudon uit Meune sur Loire of de Cistercienser Odo van Morimont in Bourgondië de schrijver is. De naam van het gedicht moet aan den romeinschen dichter Aem. Macer herinneren. Het werk, dat langen tijd in hoog aanzien heeft gestaan en in verschillende talen overgezet is, steunt op Plinius, Dioskorides en tal van andere auteurs.
- † „ 24, „ a. die 4. meesters in hare gelose. Glossulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi. Zie L. v. S.
- † „ 25, „ a. Willem van Congenie, l. Congeinna. Zie L. v. S.
- † „ 25, „ a. Willem van Saliete, l. Saliceto. Zie L. v. S.
- † „ 25, „ a. Beginnen in de middewert, beteekent hier met het hechten van de wond in het midden beginnen, omdat dit zekerheid geeft dat de wondranden dan overal tegen elkaar komen te liggen.
- Ook is de maatregel om de wond van onderen open te houden (draineering van de wond) voortreffelijk.
- † „ 26, „ a. Hersenen roeren, wil zeggen bewegen, kloppen, pulseeren.
- † „ 27, „ b. Met purgeeren van den etter, wordt bedoeld de drainage. Deze wordt bevorderd door het gebruik van de „wieke”, een middel dat thans ook toegepast wordt.
- † „ 28, „ a. De opmerking is juist. Het naaien heeft tot strekking de wondranden tegen elkander te brengen, dus heeft het geen zin bovendien „wieken” tusschen de naden te steken, met uitzondering dan van de „wieke”, welke in de vorige opmerking bedoeld is. Wanneer de wondranden niet wel sluiten, dan kan de wond alleen door woekering van granulatie-

- weefsel gevuld en gesloten worden, hetgeen een breed litteeken nalaat.
- † Blz. 32, kol. b. Gheont, misschien: gheout, een weinig ouder geworden. Iets lager staat telmereert, l. telivereert. Daert hout daer so delivereert, beteekent vermoedelijk: waar 't vast zit, maak het voorzichtig los.
- † " 32, " b. der boren, l. d[a]er voren.
- † " 32, " b. Die ander so es vele meerre. Bedoeld wordt van een andere afmeting, een ander nummer van het instrument.
- † " 33, " a. De beteekenis van hoven en gehovet is duister. Misschien wil de schrijver zeggen dat door het wenden in de hand het wapen niet loodrecht indringt, doch schuin, en dat dientengevolge een gedeelte van de hersenpan opgeheven wordt. Suversivanden cantkine, wil zeggen dat onderzocht moet worden of de kanten van het stukgeslagen been glad zijn. Zijn zij ruw of scherp, dan loopt het hersenvlies gevaar van gewond te worden.
- † " 33, " b. De beteekenis van dauwaert is duister.
.3. groefhaken deen meer dan de andere wil zeggen: van verschillende afmetingen.
- † " 35, " a. Het gebruik van een tinte of sonde tot het peilen van de wond wordt ontraden, omdat die niet, zooals de vingers, van gevoelszenuwen voorzien is en men er dus minder goed mede voelen kan.
- † " 36, " b. Zoo weinig mogelijk van het hersenbekken afnemen en in 't geheel niets, als men er buiten kan.
- † " 38, " a. Yperman wil doen uitkomen dat het volumen der hersenen de phasen der maan volgt. Bij volle maan zijn de hersenen het sterkst opgezet en vullen zij dus de schedelholte geheel. Bij afnemende maan neemt ook de omvang der hersenen af, zoodat men den vinger tusschen hersenpan en hersenen kan steken.
- † " 39, " a. De arts moet kennis hebben van de astrologie. De organen, die geacht werden onder den invloed van de maan te staan, zijn: hersenen, mond, ingewanden, blaas, teeldeelen, het linker oog van den man en het rechter oog der vrouw, de lever der vrouw en de geheele linker lichaamshelft, benevens de smaak en de vrucht in de 7de maand.
Onder tekenen moet worden verstaan de teekens van den dierenriem, of „huizen” zooals men placht te zeggen, welke tijdelijk, al naar gelang van den tijd des jaars, door de planeten — waarvan men destijds, behalve zon en maan, ook Jupiter, Saturnus, Mars, Venus en Mercurius kende — bewoond worden.
In het algemeen gold de invloed van de maan op den mensch als gunstig, doch hij kon, door een bepaalden stand ten opzichte van andere hemellichamen, in ongunstigen zin gewijzigd worden. De arts diende daarmede rekening te houden, wilde hij zijn therapeutische maatregelen met goeden uitslag bekroond zien (Magnus).
- † " 40, " a. Toen hij vocht met zwaard en schild, was hij evenwel goed bij zijn verstand en wist heel goed wat hij deed.
- † " 40, " a. De zin is onduidelijk, ook al leest men voor wint: wind. Misschien beteekent die wint belooptiet: een kleinigheid, zoo goed als niets.

- † Blz. 40, kol. b. Yperman is, voor zoover bekend is, de eerste onder de middeleeuwsche chirurgen, die van de „vier meesters van Salerno” gewaagt.
„Medicina equivocatur duobus modus.” Libellus de Chirurgia editus sive compilatus magistro Rolando felicitur incipit. Ars Chirurgica Guidonis Cauliaca medici, Venetiis, MDXLVI.
- † „ 41, „ a. Over dragen en drogen zie de Aanteekening blz. 22, kol. a.
- † „ 41, „ b. Een „trepaan” is een metalen koker, welke aan het uiteinde evenals een zaag van tanden is voorzien. Door het op den schedel geplaatste toestel rond te draaien, boort men een rond stuk uit de hersenpan. Men kan de opening grooter maken door een wijder trepaan te gebruiken, maar het is natuurlijk eenvoudiger als men terstond het vereischte nummer neemt. De raad van te widen metten meeren is derhalve niet praktisch. Goed is daarentegen de raad om met behulp van een beitel de hersenpan tusschen twee of meer boorgaten te klieven.
- † „ 41, „ b. De zin is gebrekkig. Vermoedelijk wordt bedoeld dat men het bovenste stuk onder handen zal nemen. Veel aan het onder gelegen stuk te doen, zoo lang men daar niet behoorlijk bij kan, zou, wegens de kans op beschadiging van de hersenen, niet raadzaam zijn.
- † „ 44, „ b. Gerne beteekent: gewoonlijk. De zin is gebrekkig. Hs. L geeft: dese dranc begonst hire (l. hi te) maken als de sieke begonst tetene [.] dat was op ten 4. dach.
- † „ 46, „ a. Zie Woordenlijst op vente.
- † „ 47, „ b. Dit es algelijc (eveneens) sonder redenen. Onder „redene” moet worden verstaan: verstand van de zaak; cf. kol. a, reg. 20 v. boven: de liede die de redene kennen. De meester van Ziericzee toonde dit al in geringe mate te bezitten.
- † „ 47, „ a. De bedoeling zal wel zijn een zwachtel, waarin in het midden een opening is om de neusgaten vrij te laten.
- † „ 48, „ b. Canelen. Yperman noemt, over hazelip-operatie sprekende, het woord „canelen”. Met dit woord kan niet anders bedoeld zijn dan de onderrand van de bovenkaak, welke kan gebersten (ontbreken) of siin gesplet en, zooals dat inderdaad bij gecompliceerde hazelip het geval is. Daarmede strookt echter niet de eigenlijke beteekenis van caneel canel of caniel, n.l. die van „waterloop, bedding of kanaal” (Verdam).
Te Winkel geeft (Nederl. Tijdschr. v. Geneesk., 52e jaarg. 1908, 1e helft, B., blz. 1699) de emendatie, dat in plaats van canelen „cauelen” of „cavelen” gelezen zou mogen worden, op grond dat „het Handschrift niet best schijnt te zijn.”
In Hs. B. staat intusschen ontwijfelbaar „canelen”; in Hs. L. lees ik tweemaal „canelen” en eenmaal „cauele”, Hs. G. daarentegen geeft alleen „cauele” en ook in Hs. C. doet de letter in kwestie meer aan u dan aan n denken. Er is dus veel voor te zeggen het woord als „cauelen” of, wat hetzelfde is, „cavelen” te lezen, en indien dit geoorloofd

is, dan levert de verklaring geen moeilijkheid meer op, want „cavelen” is het meervoud van „kavel”, dat „kaak” beteekent. Ik mag echter niet nalaten op te merken dat in Hs. L. tweemaal het woord „canelen” gebezigd wordt in plaats van „tasse” of „tafele” in Hs. B. en wel op blz. 29, noot 2, en blz. 40, noot 3. De uitdrukking „tasse” wordt daar gebezigd om de beide compacte lagen aan te duiden, waaruit, met een daartusschen gelegen poreuze laag, de platte beenderen van den hersenpan bestaan. Tegenwoordig spreekt men van lamina externa, diploë, en lamina interna sive vitrea. Hier moet canele als een verkeerde schrijfwijze van „tauele” d.i. „tavele” opgevat worden. De c en de t, en de u en de v zijn in deze en andere Hss. dikwijls niet uit elkander te houden.

- † Blz. 59, kol. a. Dats noch leeker. „Leec”, hier als bijv. nw. in den vergr. trap gebezigd, beduidt: nog meer onontwikkeld dan de leekemeesters al zijn.
- † „ 59, „ b. l. luttel te make. Waarschijnlijk: „te mate”, dus: een klein beetje.
Hs. L. geeft: lepelvol te gader.
- † „ 67, „ b. Vercappe. Komt niet voor bij Verdam, Handwbk. Testudo heeft twee beteekenissen: 1°. die van een gezwel, waarvan de oppervlakte aan de tekening van het schild van den schildpad doet denken. 2°. die van schilddak of schutdak. Daarmede komt wel cappe overeen, doch dan blijft ver- onduidelijk.
- † „ 69, „ a. Porst en 7 regels hooger: post. (in 't Westvlaamsch wordt de r vóór s niet uitgesproken). Beide zijn wisselvormen van past(e), pas (amandel-)deeg of kneedsel.
- † „ 69, „ b. Alleyskijn stucken wil zeggen: bij kleine stukken, stukje voor stukje (Middeln. Woordenb. op „alleenkin”).
- † „ 71, „ b. Een claer waterkijn puur, een claer ende puur waterkijn, humor vitreus.
Men onderscheidde verder nog humor crystallinus (oculi) of lens crystallina en humor aquaeus (oculi) of het vocht der voorste oogkamer.
puur van elken belemmertheden, beteekent: volkomen helder.
- † „ 72, „ b. So l. soe, deze (nl. de „huut”). Eigenlijk: zij werde = beschermde, vrijwaarde.
- † „ 77, „ b. Ende wert dat achter tgenesen bleve enech witte (d. i. ware het dat na de genezing eene witte vlek achter bleef) dat in latine heet macula... so legter in dit enz.
- † „ 81, „ b. Darmoniac, l. Ammoniacum, een gomhars, welke, dank zij het gehalte aan gom, met water gewreven kan worden tot een gelijkmatig mengsel of emulsie.
- † „ 87, „ a. De uitlegging is niet duidelijk. Yperman wilde zeggen dat cataract (troebelheid van de lens) zou ontstaan door neerdaling van vochten uit de hersenen langs de oogzenuw naar het oog.
- † „ 87, „ a. De wijze van behandeling hangt af van de „rijpheid” van het cataract.
Niet is hier misplaatst.
- † „ 81, „ a. In dit, l. ende dit, en deze woorden te plaatsen voor pulveret in den volgenden regel.

- Reg. 15 v. ond. Tusschen dandere en alse mense een punt te plaatsen. Daarentegen moet achter villen de punt vervallen.
- † Blz. 88, kol. b. Er ontbreekt hier het een en ander aan den tekst. Waarschijnlijk heeft de zin geluid: „hoe mense ghenesen mach. nemtter toe (hier is iets uitgevallen) ..., ne ware zi (tenzij dat zij, iets dat in het uitgevallene gezegd is) ne worde... .
- † „ 88, „ b. Na waterkine is waarschijnlijk een woord uitgevallen en zeker ook een na in dye.
Veertich zou kunnen zijn „vertich”, rot, doch dit past minder goed bij verhard en.
- † „ 104 „ a. Vulten. De beteekenis van dit woord is duister. In Hs. G staat: een let gecompeneert van wltē. Hs. C geeft: een ledt ghecompeneert van ubltē.
- † „ 129 „ a. Bloemen van der prumengernate die men heet in latijn indie. De schrijver vergist zich; de bloemen van den wilden granaatboom, *Punica Granatum*, L. heetten Balaustiēn.
- † „ 129, „ b. Arteria, de oude benaming voor luchtpijp, ook „aspera arteria”, wegens de door de kraakbeenringen veroorzaakte oneffenheid. Tegenwoordig spreekt men van „trachea”, de Franschen van „trachée artère”.
- † „ 130, „ b. De zin is niet in orde. Uit het verhaal mag afgeleid worden dat Lanfranc bij een patiente een diep abces onder de kin geopend heeft, dat door drukking op het strottenhoofd haar dreigde te verstikken. Uit de omstandigheid dat het gedronkene gedeeltelijk naar buiten vloeide, volgt dat het abces in verbinding stond met den slokdarm of den pharynx.
- † „ 131, „ a. Coekelkine, l. coekelkine, verklw. van „coeke”, hier een voorwerp in vorm op een koekje gelijkend.
- † „ 155, „ b. Wondenden is onverstaanbaar. Leden zal wel moeten gelezen worden: „lieden”.
- † „ 155, „ b. Er ontbreekt iets aan den tekst. In plaats van een man soe vaste houden, zal wel mogen gelezen worden: een man sal... .
De beschrijving van de kunstbewerking is overigens duidelijk genoeg.
- † „ 159, „ a. De tekst is ook hier zeer gebrekkig. Hs. G. geeft: ter stede dair dye pipe (l. pine) es comt al dat tbloet van den live ende vergadert ende soe in (l. som-) tijts so vaert dye zenuwe dat die ghene gefisteleert wordt dairbij ende al eyst dat zij niet ne vort, dat bloet dat dair vergadert dat wordt geformeert te vleesche ende wast int gat daer tbeen in stack, ende bij datter dat volle vleesch ingewassen es zo ne mach dat been nemmer comente ziere rechter ziden... .
- † „ 166, „ a. De zin is onduidelijk, de beteekenis van ontoedt moeilijk te raden. De zaak komt hier op neer dat men zorg moet dragen de uiteinden van de beide beenstukken in elkaars verlengde te plaatsen.
- † „ 177, „ a. De zin is zeer duister. Misschien heeft de afschrijver zich vergist en „ghelickerwijs” willen schrijven.
- † „ 177, „ b. Vermoedelijk moet achter horen zweet gelezen worden „stinct”.

- † Blz. 180, kol. b. Als men vreest dat de spijs vergiftig is, dan moet men braking opwekken (keren) en zoo het gegetene naar buiten brengen (u t e l e i d e n).
- † " 184, " a. Er ontbreekt hier iets aan den tekst dat niet te gissen is.
- † " 184, " a. Vóór h o r e staat h o r e n, dat doorgehaald is. Er moet achter h o r e bepaald een woord ontbreken.
- † " 187, " b. Vermoedelijk te lezen: „sometijts so wert (hi) in der (l. den) beene in sinen borne (bodeme?) gevortheit”.
- † " 188, " a. E t t e r of d. i. [vr]eet (verteert) er van.
- † " 190, " b. Tusschen der e n s c u l t schijnt een woord uitgevallen. Er ontbreekt bovendien nog meer aan den tekst.
-

LIJST VAN SCHRIJVERS, DIE DOOR YPERMAN
GENOEMD WORDEN.

- Actor.** Omtrent dezen, eenige malen — blz. 150 kol. b, 154 a, 160 b, 164 b, en 166 a — genoemden schrijver vond ik in de literatuur niets vermeld. Misschien heeft men hier met een verbastering van Atto te doen, welke gedachte bij mij opgekomen is onder het lezen van Pagel's Inleiding tot de *Cyrurgia Johannis Mesuë*. Pagel wijst er op dat in het 59e Kap. van het IIIe Boek van dit werk sprake is van een medicus „de prima secta Acon” en hij acht het niet onmogelijk, dat daarmede bedoeld is Atto, geneesheer en kapellaan van keizerin Agnes, die de geschriften van zijn leermeester Constantinus Africanus in romaansche verzen overgezet moet hebben.
- Albrecht van Colene.** Albrecht, graaf van Bollstädt, bijgenaamd Albertus Magnus. Geb. 1193 te Lauingen a/d Donau, gestorven te Keulen, in 1280. Hij geldt voor den voornaamsten vertegenwoordiger der scholastiek en als de beste middeleeuwschen kenner der geschriften van Aristoteles. Van zijn natuurkundige werken verraden de natuurhistorische, inzonderheid de plant- en dierkundige, een omvangrijke, ook op eigen waarneming steunende kennis. Tot zijn werken is ook „de naturis rerum” gerekend, waaruit Jacob van Maerlant voor de samenstelling van de „Naturen Bloeme” rijkelijk heeft geput, maar dat later gebleken is van Albrecht's leerling Thomas van Cantimpré afkomstig te zijn. Evenmin behoort het welbekende „de secretis mulierum”, dat onder den naam van „Der Vrouwen heymelicheit” in het middelnederlandsch vertaald is, tot Albrecht's geschriften. Yperman noemt Albrecht slechts eenmaal, nl. op blz. 190 kol. a.
- Albucasis,** eigenlijk Albu-Câsim Chalaf Ben Abbâs el Zahrâw. Zooals de naam aanduidt, afkomstig van Zahra, nabij Cordova. Hij leefde in de 10de of 11de eeuw en is de schrijver van het voornaamste heilkundige werk der arabische school, waarvoor echter de stof gedeeltelijk aan Paulus van Aegina ontleend is. Overigens heeft hij zich doen kennen als een wondarts van groote ervaring. Zijn beteekenis is eerst later door de Italiaansche en Fransche middeleeuwsche chirurgen, o. a. Lanfranc, naar waarde geschat. De talrijke afbeeldingen van chirurgische instrumenten verhoogden de waarde, welke Albucasis's werk voor de geschiedenis der heilkunde heeft. Het is daarom opmerkelijk dat in de Hss. van Yperman waarin zoo dikwijls van instrumenten sprake is en die ook afgebeeld

- worden, Albucasim slechts eenmaal — blz. 16 kol. a — genoemd wordt.
- Amazore** Bedoeld wordt Rhazes' geschrift *Kitaab al tib al Mansury* (*liber medicinae Mansuricus*), in de wandeling ad Mansorem genoemd. Yperman haalt „ad Mansorem” slechts eenmaal aan, nl. op blz. 144 kol. b. Niet te verwarren met Abu Mansur Muwaffak een veelbereisd perzisch arts uit de 10de eeuw, schrijver van een geneesmiddelleer, welke ook voor de kennis der indische geneeskunst van belang is. Een duitsche vertaling van diens werk dankt men aan den arts Abdul-Chalig Achundow uit Bakoe; zij is onder den titel „Die Pharmakologischen Grundsätze des Abu Mansur Muwaffak bin Ali Harawi” verschenen in Bd. III van de *Hist. Stud. a. d. Pharmakol. Instit. der K. Univers. Dorpat*. 1893.
- Anceel van Geneven,** vermoedelijk Genua; in Hs. L. staat: Genuwen. Haeser wees er reeds op dat door Yperman een aantal geneeskundigen voor de eerste maal genoemd worden, waaronder ook Meester Anceel, wiens diëtetische voorschriften zeer afgeweken moeten hebben van de destijds gebruikelijke. Mij is van dezen „meester” niet meer bekend dan Yperman van hem zegt en dat oordeel luidt niet zeer gunstig, want Anceel was, zooals men op blz. 167, kol. a lezen kan, een „van den gemeinen leken lieden”, die, ondanks dat door zijn bijzondere opvatting der wondbehandeling vele zijner patiënten kwamen te sterven, „vele meer geprijst was dan alle dandere meesters die bi der conste wrochten.”
- Avicenna,** eigenlijk Ibn Sina, geb. in 980 te Afschena in Chorasán, opgevoed te Bochara en gest. in 1037, is de voornaamste vertegenwoordiger der Arabische geneeskunde en werd in de middeleeuwen met Galenos op één lijn gesteld, schoon hij met dezen in oorspronkelijkheid niet vergeleken kan worden. Zijn voornaamste werk, *Kanûn* (Kanon), vormt het inbegrip der grieksch-arabische geneeskundige kennis. Op heelkundig gebied staat echter dit gezaghebbende geneeskundige wetboek bij Albucasim's werk achter. Yperman citeert Avicenna van alle auteurs het meest, n. l. op blzn: 12 kol. b, 31 a, 33 b, 36 b, 45 b, 54 a, 58 b, 61 b, 85 a, 92 a, 93 b, 106 a, 132 b, 134 b, 144 b, 168 b, 169 a, 171 a, 171 b, 172 b, 177 b, 178 a, 179 b, 180 a, 184 b, 185 b, 187 a, 187 b en 209 b.
- Bevenoud.** Benevenutus Grapheus, een uit Jerusalem afkomstig en zeer beroemd oogheelkundige. Pagel zegt dat hij uiterlijk in de 13e-14e eeuw geleefd moet hebben, op grond dat Guy Chauliac hem noemt. Dat hij later dan in de 13e eeuw geleefd zou hebben is onwaarschijnlijk, want ook Yperman haalt hem eenige malen — blzn. 75 kol. b, 89 b, 91 b en 92 b — in het boek „van den ogen” aan. Benevenutus schreef een *Practica Oculorum*, een onder arabischen invloed staand, doch ook eigen ervaring verradend werk, dat zich langen tijd in hoog aanzien heeft mogen verheugen.
- Jan Breemblat.** Van dezen „meester” — zie blz. 69, kol. a — is mij niets bekend. In Snellaert's Rapport over Carolus' vertaling van Yperman's Chirurgie (*Ann. Soc. d. Méd. d. Gand*, 20e Ann. 1854,

Vol. XXXII, blz. 151) treft men het volgende aan: Ce fut surtout à l'époque de Maerlant (XIIIe et XIVe siècles) que les sciences médicales brillèrent d'un vif éclat en Flandre. Les beaux jours des communes, les beaux jours de la bonne et belle poésie flamande furent riches aussi en hommes qui représentaient l'art médical. Je ne parlerai ici ni de Claeskyn, ni de Henri van Hollant, ni du curé de Hamme, ni de Braemblat, ni de quelques anonymes, qui, pour avoir caché leurs noms n'en sont pas moins des auteurs de grand mérite. Au point de vue de l'art, une figure domine tout cette belle phalange d'hommes de science, c'est Jean Yperman...." Men zou hieruit mogen afleiden dat Snellaert van Jan Braemblat wel meer geweten moet hebben. Ik vond echter den naam noch in Paquot's Mémoires, noch in de Biographie Nat. de Belgique vermeld.

Bruno legoburgensis. *Longoburgensis.* In Hs. C. — zie blz. 5, noot 1 — wordt verkeerdelyk van *brutto* gesproken. De hier bedoelde meester is afkomstig van het tegenwoordige Longobucco in Kalabrië. Van dezen chirurg is niet veel meer bekend dan dat van zijn werken, de *chirurgia magna* en de *ch. parva*, het eerste in 1252 geschreven moet zijn. Pagel noemt Bruno „die verkörperte Autoritätenglaubigkeit." Hij vermeldt trouwens zelf de de auteurs, wier werken hij geëxcerpeerd heeft, en op welk een wijze blijkt genoegzaam uit de telkens herhaalde uitdrukkingen: sicut dicit Avicenna, inquit Galenus, testante Albucase, dico igitur secundum modum Avicenna, enz. Niettemin heeft Bruno de verdienste van de droge wondbehandeling bepleit te hebben. Yperman citeert Brunus 8 maal, nl. blzn 11 kol. a, 17 b, 18 a, 36 a, 39 a, 59 a, 82 a en 83 b.

Constantinus, bijgenaamd Afer of Africanus, vanwege zijn carthageense afkomst. Hij moet in het begin der 11e eeuw geboren zijn. Uitgestrekte reizen brachten hem in aanraking met de oostersche, in 't bijzonder de arabische wetenschap, hetgeen op zijn werkzaamheid als leeraar in Salerno van overwegenden invloed geweest is. Constantinus heeft nl. door vertaling in het Latijn van arabische geschriften — meestal echter zonder vermelding van den auteur — veel tot de verbreiding van de arabische geneeskunde bijgedragen.

De naam van Constantinus wordt in de Hss. van Yperman slechts tweemaal genoemd en wel op blzn. 172 kol. b en 188 b.

Diere de predicare. Zie Theoderik.

Dioskorides. Pedanios Dioskorides, afkomstig van Anazarba in Kilikië, was een tijdgenoot van Nero en Vespasianus en heeft als arts in hunne legers gelegenheid gehad vele landen te doortrekken en daarbij een uitgebreide kennis van geneesmiddelen op te doen. Zijn „Geneesmiddelleer", welke gedurende eeuwen in hoog aanzien stond en voor den beoefenaar van de Geschiedenis der artsenijen een onmisbare bron is, is grootendeels oorspronkelijk en bewijst een ongemeene kennis van plantaardige en andere

geneesmiddelen. Van het voornaamste Handschrift, den te Weenen berustenden, uit de 5de eeuw dagteekenenden Codex Constantinopolitanus is, als Xde deel van Sijthoff's Codices Graeci et Latini, onder toezicht van prof. S. de Vries, een schoone fotografische reproductie verschenen. Een duitsche vertaling: „Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittellehre in fünf Büchern,” Stuttgart, 1902, dankt men aan J. Berendes. Dioskorides wordt door Yperman slechts eenmaal — op blz. 185 a — genoemd.

In den bundel Mss. der Biblioth. royale te Brussel, waartoe ook Ypermans Chirurgie behoort, komt een middel-nederlandsch stuk voor met het Incipit: „Hier sal men verstaen in desen boec die leringe van dyascorides den wisen meester ende van circuminstance den wisen meester.” Circa instans is nota bene het incipit van een werk van Matthaeus Platearius jun.: „circa instans negotium de simplicibus medicinis nostrum versatur propositum.”

Ebe Mesue,

1. Ibn Mesuë. Joannes Nazarenus filius Mesue, Johannes Mesuë Damascenus, zijn alle namen oogenschijnlijk van een arabischen geneesheer, doch waarachter vermoedelijk een in 't Latijn schrijvend auteur der 11de of 12de eeuw schuilt, wiens werken eeuwen lang als leerboeken dienst gedaan en tal van drukken beleefd hebben. In geen van de uitgaven der „Opera” wordt van een „Chirurgie” gerept, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat onder bovenbedoelden Mesuë en den schrijver van het door Pagel, onder den titel van: Die angebliche Chirurgie des Johannes Mesuë jun., nach einer Handschrift der Pariser Nationalbibliothek, Berlin, 1893, gedeeltelijk uitgegeven geschrift, niet een en dezelfde persoon verstaan moet worden. Dit geschrift heeft tot titel: „Cyrurgia Johannis Mesuë, quam magister Ferrarius Judaeus cyrurgicus transtulit in Neapoli de Arabico in Latinum.”

Yperman spreekt — op blz. 212, kol. b — van „onsen bouc die men heet ebe mesue.” Naar aanleiding van dezen zin merkte Broeckx, wien de naam van den apokriefen schrijver blijkbaar onbekend was, op: Yperman indique ici un ouvrage dont il semble être l'auteur et qui jusqu'à ce jour n'a pas encore été retrouvé (C. Broeckx, La Chirurgie de M. Jehan Yperman, 2me Ed. p. 202). Het werk, dat Yperman met „onsen bouc” aanduidde en waarmede hij natuurlijk het oog had op een hem toebehoorend exemplaar, is, te oordeelen naar het verband, waarin de naam gebezigd wordt, nl. de bereiding van jeneverbessenolie, het Antidotarium sive Grabadin medicamentorum compositorum. Dit werk behandelt de toebereiding der geneesmiddelen en genoot in de middeleeuwen het gezag van een officiële pharmacopee.

Experimentator.

Van dezen apokriefen schrijver valt niet veel te zeggen. Yperman noemt hem viermaal, nl. op blzn. 169 kol. b, 172 a, 192 b en 193 a. Het eenige wat ik van hem weet te vertellen, is dat zijn naam genoemd wordt in Thomas van Cantimpré's „de naturis rerum”, in verband met een anoniem natuur-

kundig werk ¹⁾. Jacob van Maerlant, die, zooals men weet, voor de samenstelling van zijn *Naturen Bloeme* hoofdzakelijk uit „de naturis rerum” geput heeft, laat zich in dezer voege uit:

Een boec oec, waer mene weet
Wiene makede ghereet,
Es ghetelt onder hem somen:
Experimentator horewine nomen.
Sine worde settewi hier mede,
Alst noet es, te menigher stede ²⁾.

Dit is ook inderdaad het geval; niet minder dan 20 maal haalt Maerlant hem aan en opmerkelijk is het, dat hij dit alleen doet in de 7 eerste boeken, welke aan dierkundige onderwerpen gewijd zijn.

Galenos

wordt, zooals vanzelf spreekt, door Yperman dikwijls aangehaald. Men vindt zijn naam op blzn. 11, kol. a, 13 a, 17 b, 18 a, 30 b, 33 b, 34 a, 35 b, 36 b, 61 b, 101 a, 119 a, 132 b, 144 a, 144 b, 145 b, 146 a, 150 b, 154 b, 168 a, 169 a, 193 a, 197 b en 209 b.

Waar Yperman spreekt van het „comment van den aphorismen” bedoelt hij Galenos' Kommentaren op eenige van Hippokrates' geschriften.

Voor plantegine leze men: p a n t e c h n e. Zie W o o r d e n l i j s t.

Gillebert

wordt door Yperman vrij dikwijls genoemd, nl. op blzn. 44 kol. b, 45 b, 62 b, 65 b, 169 a, 172 b, 173 a, 185 a, 185 b en 189 a.

Bedoeld wordt Gilbertus Anglicus, een schrijver uit de 13de eeuw, die een „Compendium medicinae” in het licht gegeven heeft, dat onder den naam van Rosa anglicana of Laurea — niet te verwarren met Johannes Gaddesden's Rosa anglica — bekend stond. Tot kenschetsing van dit werk moge Kurt Sprengel's oordeel (Dl. II. blz. 565) volgen. „In seinem Compendium der Medicin findet man sehr zahlreiche Beyspiele von der scholastischen Bearbeitung der medicinischen Theorie und Praxis. Beständige Antithesen, subtile Auflösungen subtiler Fragen, spitzfindige Distinctionen, die gar kein ende nehmen, machen dem denkenden Arzt das Lesen dieses seltenen Buchs bald überdrüssig. Alles dreht sich bey Gilberts Theorie beständig um die vier Kardinalsäfte, um die Elementar-Qualitäten und um den Geschmack jener Säfte her. Keine Krankheit beschreibt er, wo er sie nicht in unzählige Gattungen nach diesen materiellen Ursachen eintheilt, und für jede derselben auch eigenthümlichen Zeichen zu finden weiss. Sogar die Läuse bleiben von dieser Eintheilung nicht ausgenommen: einige entstehen aus Blut, andere aus Schleim, andere aus gelber, und noch andere aus schwarzer Galle.”

¹⁾ Inveni etiam librum quendam suppresso auctoris nomine, quem modernis temporibus compilatum audiui, cuius sententias ubicumque reppereris, ex hoc cognosces quod hoc nomen Experimentator subsequentibus invenies praelibatum. Jacob van Maerlant's *Naturen Bloeme*, uitgegeven door Dr. Eelco Verwijs. 1878. Inleiding, blz. XX.

²⁾ *Naturen Bloeme*. Ed. Verwijs. Prologhe, blz. 2.

Het is ook wegens die verschillende soorten van luizen, dat Yperman zich op blz. 65, kol. b op Gillebert beroept.

Gillis,

nl. Pierre Gillis, afkomstig van Corbeil bij Parijs, meer bekend als Aegidius Corboliensis. Hij leefde in de 12de eeuw, studeerde in Salerno en werd later lijfarts van koning Philippe Auguste van Frankrijk. Yperman noemt Gillis op blz. 189, kol. a en spreekt daar van diens boek *dinas*, dat ik voor een verbastering van den titel van Gilis' werk: „*Liber de urinis, carmina de urinarum iudiciis*” houd. Een middelnederlandsche bewerking van dit, uit 352 hexameters bestaand, geschrift komt voor in Hs. Nos. 15624–41. Kon. Bibl. Brussel.

Deze vertaling vangt aldus aan. „Dese leringe van orinen beschrijft ons meester gielij van salerne. ende nam sine materie uut ysaacs boeke. ende hi deilt desen boec in .2. deel. In den iersten dele leert hi vonnesse geven vander varwen vander orinen. In den andren dele leert hi vanden contenten. dat es van alle dien dingen diemen in der orinen ziet, dat nochtan orine niet en es.”

Men leest hierin o. a.

„Meester gielij van saleerne seit dat .20. varwen siin van orinen. ende van elker varwen geeft hi een gelike. Daer es witte orine alse water dat wel claer es ende dese heet *albus color*. Daer es glittende orine alse .1. wit horen van enen osse ende heet *glaucus color*. Die .3. varwe heet men *melcachtege* varwe als wey. ende heet in latine *lacteus color*. Die vierde varwe heet *karopos*. ende es gedaen alse die vlechten van enen kemel. Die .5. varwe heet men *subpallidus color*. ende es gedaen als vleesch sop dat half gesoden es. Die .6. varwe heetmen *pallidus color*. ende es gedaen als vleesch sop dat volsoden es. Die .7. varwe heetmen *subcitrinus color*. ende es gedaen als .1. gelu appel. Die .8. heetmen *citrinus color*. ende es gedaen als .1. meer gelu appel. Die .9. varwe heetmen *subruffus color*. ende es gedaen alse gout dat min dan vosroot es. Die .10. varwe heetmen *ruffus color* ende es gedaen als puur gout. Die .11. varwe heetmen *subrubeus* ende es gedaen als soffraen van westen. Die .12. varwe heetmen *rubeus*. ende es gedaen alse soffraen van oosten ende es meer root. Die .13. heetmen *subrubicundus color*. ende es gedaen alse ene min bernde vlamme. Die .14. heet men *rubicundus*. ende es gedaen alse ene in vierege bernde vlamme. Die .15. heet men *ynops* ende es gedaen alse purper. of alse swert wijn of alse ene levere varwe gedaen. Die .16. heetmen *kyanos*. ende es gedaen als verrot bloet. Die .17. heetmen *viridus color*. ende es gedaen alse groene coolbladere. of alse tsap daeraf. Die .18. varwe heetmen *lividus color*. ende es gedaen als lood. Die .19. varwe heetmen *niger color*. ende es min swert ende es gedaen alse inct. Die .20. varwe heetmen meer swart ende es gedaen alse een wel swert horen.”

De oorspronkelijke tekst van dit werk en een fransche vertaling van de hand van C. Vieillard komen voor in:

L'Urologie et les médecins urologues dans la médecine ancienne. Paris 1903.

Hugo de luckes

1. Hugo van Lucca; ook wel H. Borgognoni genoemd. Van dezen vertegenwoordiger van de Bologneesche school is men, hoewel hij, voor zoover men weet, geen geschriften nagelaten heeft, vrij goed op de hoogte. Hij werd geboren te Lucca, omstreeks het midden van de 12de eeuw, was gemeente-arts te Bologna, volgde een kruistocht, maakte daarbij het beleg van Damiette mede en stierf op bijna honderd-jarigen leeftijd. Door zijn zoon den beroemden Theoderik weet men dat hij een bekwaam chirurg was. Hij was een voorstander van eenvoudige wondbehandeling en van wasschingen der wonden met wijn, waarover ook Yperman het dikwijls heeft. Bovendien heeft hij nog andere voorschriften gegeven, o. a. wat het onderzoek van wonden betreft, waarmee de moderne chirurg zeker zal instemmen. Zoo verzette hij zich tegen het destijds veel in praktijk gebrachte pijlen der wonden, waarmee in dien niet-aseptischen tijd natuurlijk veel onheil gesticht moet zijn.

Yperman noemt Hugo 11 maal, nl. op blzn. 17, kol. b, 43 a, 43 b, 44 b, 49 b, 59 b, 138 b, 139 a, 170 a, 200 a en 204 b.

Isaac,

- nl. Isaac Judaeus, een joodsch arts uit de Xde eeuw, afkomstig uit Egypte, schrijver van een werk over dietetika en van een „Gids voor artsen”, waarin aan de medische ethica een ruime plaats is afgestaan.

Lanfranc van Melanen,

- Lanfranchi of Alenfranc, een leerling van Willem van Salicete en stichter van de fransche chirurgische school. Levensbizonderheden omtrent dezen arts vindt men aan het eind van zijn Chirurgia magna. L. is te Milaan geboren en heeft daar ook gestudeerd en de praktijk uitgeoefend, tot een geschil met Matteo Visconti hem noopte Milaan te verlaten. Hij begaf zich toen eerst naar Lyon, daarna, in 1295, naar Parijs, waar hij zich ook met het onderwijs bezighield en als leermeester een naam verwierf, welke ver over de grenzen bekend werd. Yperman zou, volgens Carolus, tot zijn leerlingen behoord hebben en heeft in alle geval voor zijn werk veel aan hem ontleend. Hij noemt hem dan ook verscheidene malen, nl. op blzn. 18 kol. a, 20 b, 22 a, 24 b, 35 b, 36 b, 37 a, 39 a, 47 b, 49 b, 61 b, 75 b, 93 b, 130 a, 146 b, 202 b en 204 b.

Het onderwijs van Lanfranc was in hooge mate praktisch; hij verlangde van den chirurg een grondige kennis van de geneeskunde in haren ganschen omvang en hetzelfde van den internist. Guy de Chauliac dacht evenwel minder gunstig over hem en heeft hem gebrek aan oorspronkelijkheid verweten. Maar in alle geval was hij man van groote ervaring, die misschien juist daarom, en voor dien tijd niet ten onrechte, ongaarne terstond zijn toevlucht tot het

mes nam. Lanfranc schreef een *Chirurgia magna* en een *Chirurgia parva*. In het te Cambridge in S. John's College Library aanwezige Ms. A 19, waarin ook een der Hss. van Yperman opgenomen is, komt voor een middelnederlandsche Chirurgie, welke aldus aanvangt:

„Hier beghint den jon Lanfranc Ende hi beghint erst an dat hooft.

Ic jonghe lanfranc wille u leren hoe men wonden behandelen sal.”

Carolus, misleid door dien aanhef, heeft zich afgevraagd of men in dit geschrift wellicht een vertaling van een werk van een zoon van Lanfranc heeft te zien. Het slot: Explicit lanfranc juvenis, is wel geschikt die meening te versterken, te meer omdat Lanfranc een zoon Bonetus had, die in Montpellier de chirurgische praktijk uitgeoefend heeft. Het is mij evenwel gebleken dat het werkje niet anders is dan een gebrekkige vertaling van de *Chirurgia parva*. Onder het vertalen en afschrijven, dat stellig niet aan bevoegde handen toevertrouwd geweest is, is het „parva” van den titel eerst in „klein” en daarna in „jong” gemetamorfoseerd!

Louis de Macke.

Omtrent dezen, op blz. 206, kol. a genoemden persoon heb ik in de literatuur niets kunnen vinden.

Macer Floridus.
Nicolaus,

Zie Woordenlijst.

door velen verkeerdelijk Nicolaus Praepositus¹⁾ genoemd, salernitaansch geneeskundige uit het begin der 12de eeuw, schreef het wijd en zijd beroemde *Antidotarium*, een receptenboek, waarin tal van meestal zeer samengestelde artsenijen en hun gebruik opgenomen zijn. Een oud-fransche vertaling is door P. Dorveaux uitgegeven. Zie Literatuurlijst onder Nicolaus.

Kenschetsend voor de beteekenis van het *Antidotarium* in de Middeleeuwen is een artikel uit een Keur der Stad Yperen, tegen het eind der XIIIe eeuw:

Art. 5. Chascun espiciers apothicaires convient avoir sen (son) livre con apiele anthidotaire nichoulaus tout un et vrai. (Bulletin d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. 21e Ann., 1855, Vol. XXII, blz. 52).

Voor de toelichting van een aantal door Yperman genoemde geneesmiddelen heb ik gebruik gemaakt van een middelnederlandsche vertaling, voorkomende in Hs. 15624—41. Kon. Bibl. Brussel.

Yperman noemt Nicolaus op blz. 25, kol. b. Waar hij spreekt van onzen *antidotarius*, bedoelt hij niet een door hem zelven geschreven werk, zooals Broeckx veronderstelde, doch een in zijn boekerij voorhanden exemplaar van het werk van Nicolaus.

Petrus lucrator.
Platearius.

Omtrent dezen arts is mij niets bekend.

Matthaeus Platearius jun., zoon van Johannes Platearius II, is een auteur uit de 12de eeuw, die Glossen op

¹⁾ Zie E. Wickersheimer, Nicolaus Praepositi, ein französischer Arzt ums Jahr 1500. Arch. f. d. Gesch. d. Medizin. Bd. V, 1911, blz. 302.

het hierboven genoemde Antidotarium geschreven heeft, en vermoedelijk ook nog een ander werk, waarin een groot aantal geneeskrachtige kruiden opgesomd en beschreven worden. Dit vangt aan met de woorden: „Circa instans negotium de simplicibus medicinis nostrum versatur propositum.” Een in Hs. 15624—41 Kon. Bibl. Brussel voorkomende bewerking spreekt van: Circuminstanse den wisen meester! Is in de Literatuurlijst vermeld onder Herbarius.

Yperman haalt Platearius eenmaal aan, nl. op blz. 104, kol. b.

Plinius,

nl. C. Plinius Secundus, 23—79 na Chr. Schrijver van de alom bekende Encyclopedie „Naturalis historia.” Yperman noemt hem op blz. 169 kol. b.

Quatuor magistri de Salerno.

Vier onderstelde meesters, aan wie worden toegeschreven „Glossulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi”, een van de beste werken uit den salernitaanschen tijd. Daremberg zocht achter de vier meesters slechts een enkelen auteur. Yperman noemt hen niet minder dan 13 maal en wel op blzn. 24 kol. a, 40 b, 41 b, 42 a, 42 b, 54 b, 60 a, 68 b, 93 a, 98 a, 143 b, 188 b en 193 a.

Rasis

of Rhazes, voluit Abu Bekr Mohammed ben Zakariya al-Razi, geb. omstreeks 850 te Raj in Chorasán; legde zich betrekkelijk laat op de geneeskunde toe, maar werd niettemin de eerste klinikus van zijn tijd. Hij stierf omstreeks het jaar 930. Een zijner hoofdwerken is „al-Hawi”. in de wandeling „Continens” genoemd, waarvan een compleet arabisch handschrift, uit 70 boeken bestaande, in het Escuriaal berust. Een ander bekend werk is het „liber medicinalis Almansoris”, dus genaamd wijl het den vorst van Chorasán, el Mansur Ibn Johak opgedragen is. Yperman spreekt op blz. 144 b van Amazore en doelt daarmee vermoedelijk op dit werk.

Een geschrift van hem over blaas- en niersteen is door Dr. P. de Koning in het Fransch vertaald onder den titel: *Traité sur le Calcul dans les reins dans la vessie*. Leiden, 1896.

Yperman noemt merkwaardigerwijs Rhases slechts een paar maal, nl. op blz. 12 b en 61 b, en hier en daar nog een naar Rhazes genoemde zalf. Dit is gedeeltelijk daardoor te verklaren dat Rhazes meer internist dan heilkundige was. Overigens blijkt uit Ypermans geschrift, dat hij zich de ethische wenken van Rhases goed ingeprint heeft.

Robbaert

is een mij niet bekende meester.

Rogerus of Rogerinus,

bijgenaamd Parmensis, doch ook wel Salernitanus genoemd, leefde in het eind van de 12de eeuw. Opmerking verdient dat in zijn werk „Practica Chirurgiae”, dat naar het incipit door gaansmet „Post mundi fabricam” aangeduid wordt, de arabische invloed nog niet merkbaar is

- Yperman noemt Rogerinus op blzn. 8 b, 40 b, 41 b, 197 b en 210 a.
- Roelant of Rolandinus,** Rolando Capelluti of Parmensis, een arts uit de 13de eeuw, leerling van Rogerinus. Zijn „*Libellus de Cyurgia*” is een bewerking van de Chirurgie van zijn meester, doch verraaft tevens den invloed der Arabieren. Roelant wordt door Yperman verscheidene malen genoemd, nl. op blz. 8 kol. b, 15 b, 21 b, 22 a, 25 b, 40 b, 41 b, 92 b, 196 a en 210 b.
- Serapyoene.** Er zijn drie auteurs van dezen naam, nl.:
 Serapion van Alexandrië, uit de derde eeuw v. Chr., een der stichters van de Empirische School;
 Serapion de Oude, eigenlijk Jahja ben Serabi of Ibn Serafioen, en
 Serapion de jonge.
 De laatste is een apokrief persoon, op wiens naam een „*Liber medicamentis simplicibus*” staat, waarvan tot dusver geen arabisch origineel gevonden is. Uit het verband, waarin Yperman, op blz. 36 kol. b, van Serapioen naar aanleiding van de behandeling van niet gekompliceerde schedelbreuken spreekt, zou men mogen afleiden dat hij dezen Serapion niet bedoeld heeft.
 Evenmin is het waarschijnlijk, dat Yperman het oog op den eerst genoemden gehad heeft.
 Blijft dus over Serapion de Oude, een syrisch arts uit de 9de of 10de eeuw, die meermalen genoemd wordt door Rhazes. Van zijn beide werken, die in het arabisch vertaald zijn, komt hier in aanmerking de „*Pandectae*” of „*Practica*”, waarin de ziekten van het hoofd behandeld worden.
- Teoderije of Thoderije.** Theodoricus Cerviensis of Borgognoni, de reeds genoemde zoon van Hugo van Lucca, leefde van 1206—1298, was bisschop van Cervia en tevens chirurg van groote bekwaamheid. Guy de Chauliac beoordeelt hem echter niet gunstig. „*Post ipsum [Brunum],*” zegt Guy, „*immediate venit Theodoricus, qui rapiendo omnia quae dixit Brunus, cum quibusdam fabulis Hugonis de Luca, magistri sui, librum edidit.*”
 Doch reeds Yperman had zich in denzelfden geest uitgelaten. Op blz. 18 kol. a leest men: „Nu hebdi vele leringen die bruun leert, die hi screef uten ouden boeken. Ende theodrije screef uut brunen sinen boeken.”
 Guy's oordeel is volgens Gurlt volkomen gerechtvaardigd, „denn es findet sich in demselben, wie aus den nachfolgenden Auszügen unzweideutig hervorgeht, die Chirurgie des Bruno von Longoburgo in unerhörtester Weise und vielfach wörtlich ausgeschrieben, ohne dass dessen Name auch nur ein einziges Mal genannt wird. Er hat sich sogar Manches, dass Bruno als selbst gesehen schildert, oder wo Derselbe gegenüber anderen Autoren eine abweichende Meinung äussert, selbst angedichtet. (I, blz. 742).”

Aangezien het onwaarschijnlijk is dat Guy Ypermans middelnederlandsche Chirurgie zou hebben kunnen lezen — een latijnsche heeft m. i. nooit bestaan — zoo mag men dus wel aannemen, dat beider oordeelvelling een uiting is van een destijds algemeen heerschende meening. Pagel heeft voor Theoderik partij getrokken, doch niet op zeer overtuigende gronden. De overeenkomst tusschen Bruno en Theoderik, die volgens hem alleen de inleiding hunner werken betreffen zou, zou haar oorsprong vinden in het putten uit een en dezelfde bron.

Men vindt in de Hss. van Yperman Theoderik's naam vermeld op blzn. 9, kol. a, 18 a, 23 a, 43 a en 179 b.

Willem van Congeine, l. W. van Congeinna. Hij wordt door Yperman „een wide vermaert meester” genoemd — blzn. 25 kol. a, 29 a, 93 a, 177 a — en toch weet men niets omtrent zijn leven, zelfs niet van waar hij afkomstig was. Pagel heeft onder den naam van: *Die Chirurgie des Wilhelm von Congeinna (Congenis). Fragment eines Collegienheftes*, Berlin, 1891, een in de *Erfurter Bibliotheca Amploniana* aanwezigen codex uitgegeven, welke als „*Wilhelmi de Congenis modus et consuetudo operandi a quodam discipulo ejus descripti*” te boek staat. Dit geschrift is niet veel meer dan een compilatie uit Rogerus' *Chirurgie*.

Willem van Medicke. Van dezen arts is mij niet anders bekend, dan wat Yperman, op blz. 169, kol. b, van hem zegt.

Ypocras is de bekende verbastering van Hippokrates. Yperman vermeld zijn naam op blz. 36, kol. b, 61 b, 106 a, 132 b, 168 a, 188 a en 192 a.

Willem van Saliète, l. Guilielmo de Saliceto, afkomstig uit Piacenza, leefde in het begin van de dertiende eeuw. Hij is een van de weinige artsen uit die periode, die door Guy de Chauliac met onderscheiding — valens homo noemt hij hem — genoemd worden. Deze kenschetsing is ten volle verdiend, want Willem is inderdaad de kundigste chirurg, en internist tevens, van zijn tijd. Niet te verwonderen is het dus, dat niet alleen zijn *Chirurgia*, doch ook zijn *Compendium der geneeskunde: „summa conservationis et curationis”*, zich gunstig van de werken zijner tijdgenooten onderscheiden.

Yperman noemt hem echter slechts eenmaal, nl. op blz. 25, kol. a. Zie ook *Literatuurlijst* onder *Pifteau*.

Willem van Zierikzee. Van dezen meester is mij niets bekend. Yperman noemt hem op blz. 46, kol. a en oordeelt niet gunstig over hem.

Ten slotte zij nog vermeld, dat Yperman op blz. 44, kol. b spreekt van „die [meesters] van Overbergh, van den rine ende van oostwaert” en op 200. kol. b van een „*phisicus*.”

WOORDENLIJST.

A.

- Abrotanum,** *Artemisia abrotanum*, L., Citroenkruid. „Abrotanum. dats averone of iagerande” (Herbarius).
- Abstringerende,** vermoedelijk een verbastering van: adstringeerende, „samentrekende”; misschien ook van: abstergeerende, „reinigende.”
- Acacia,** Gummi acaciae, arabische gom. Afkomstig van *Acacia arabica* Willd., *Mimosa nilotica*, L.
- Acetose,** *Rumex Acetosa* L., Veldzuring. „Acetosa. dats surkele” (Herbarius). Ook de witte klaverzuring, *Oxalis Acetosella* werd „surckel” genoemd (Kiliaen).
- Acetum,** azijn. De uit zuren wijn bereide heet Acetum vini.
- Achterdeel,** nadeel, schade.
- Achterwaren,** verzorgen, van een wond of van een zieke.
- Adec,** *Sambucus Ebulus*, L., Kruidvlier. „Ebulus dats adec” (Herbarius).
- Aendensmout,** eendenvet.
- Aex,** bijl.
- Affodille,** *Asphodelus tenuifolius*, Cav., Heggelelie.
- Agrimonie,** *Agrimonia Eupatoria*, L.
- Agrippa,** Unguentum Agrippae regis, „swarte salve”, genoemd naar Agrippa, koning van Judaea, die deze zalf zou hebben uitgevonden.
- Alabauster,** 1. alabastrum, alabastritis. Albast is fijnkorrelig, kristallijn calciumsulfaat of gips.
„Omtrent dese zee (de Doode) wast vele aluuns ende alabastere” (Mandeville, blz. 84, 39).
- Albu muri,** zie Muri.
- Alium,** 1. Allium. *Allium sativum*, L., Knoflook, „Allium dats looc..... Ende es van .2. manieren. deen es wilt ende tander tam. ende wast in den hof daer ment poot. ende es dit dat wi gemeinlike orboren. Ende dander wast opt velt. Ende heet scerdion. dit en es niet also fel als tander. daeromme orbort ment meest in phisiken. Ende dit gadert men int ende van den lintere. ende droget. Also mach ment .2. jaer orboren. Mer hets beter dat ment alle jare vernuwe” (Herbarius).
Of met scerdion: scordium, *Teucrium scordium*, waterlook, bedoeld is?
- Aloë epatica,** 1. Hepatica, leverkleurige aloë.
A. is het ingedikte sap van verschillende Aloë-soorten. o. a. *A. ferox*, Mills; *A. vulgaris*, Lam.; *A. africana*, Mill. en *A. succotrina*, Lam. Bij langzame indroging ontstaat een glanzig produkt, de aloë lucida.
„Aloë est succus herbae et ex eo melius est medium inter rubeum et citrinum, sed antiquum nigrum est malum.

- Habet 3 species: cicotrinum, epaticum et cabalinum (St. Amando).
- Aloës hout,** Lignum aloës, hout van *Aquilaria Agallocha*, Roxburgh. Het hout werd, wegens zijn welriekend harsachtig bestanddeel, als reukwerk gebezigd.
- Alopecia,** een haarziekte, vroeger ook wel *Vulpes* genoemd, zich kenmerkend door: „een uytvallen des hayrs van den hoofde, ende somtijds der wijnbrauwen, des baerts ende van andere partyen, het welke men ghemeynelick de Palade noemt. Dit ghebreck wordt alsoo van de Medicijns ghenoot, ghelijck als de siecte van oude vossen, om dat de selve alsulcken uytvallen des hayrs onderworpen zijn, midts eenige schurften die sy in haren ouderdom ghekrijghen” (Paré).
- Alsene, Alsine,** *Artemisia Absinthium*, L., Alsem, Absinth. „Absincium. dats alsene.... ende men salse gadren in den uitgange van den linte ende drogen. ende dan geduert si .1. jaer goet” (Herbarius).
- Aluun,** Alumen, Kalium-aluminium-sulfaat. Alumen faecis, vini: Aluminium-tartraat.
- Amandelen, bittre-,** *Amygdala amara*, de vrucht van een variëteit van *Prunus Amygdalus*, Stokes s. *Amygdalus communis*, L.
- Ambergris,** 1. *Ambra chrysea*, goudkleurige amber. Een uit het darmkanaal van cetaceën, in 't bijzonder van *Macrocephalus physeter*, de Cachelot of Potvisch afkomstig concrement, dat in klompen van zelfs tien kilogram zwaarte, drijvende in de Japansche zee, de Indische en den Atlantischen Oceaan wordt aangetroffen. De amberklompen bestaan uit concentrische lagen van vettige, wasachtige, opake, grijze of gele stof, welke veel overeenkomst heeft met cholesterine en een aangename, muskusachtigen geur bezit.
- Ambre presente aux grans seigneurs
Pour composer bonnes odeurs,
Car il est moult aromatique,
Gracieulx, noble et magnifique,
D'odeur souefve et excellente,
Amoureuse, douce et plaisante.
- (Lespleigney).
- Als de beste Ambra gold de goudkleurige, de Ambra chrysea.
- In de oudheid was de herkomst van Amber onbekend. Sommigen hielden hem voor sperma van den walvisch, en spraken daarom van sperma ceti. Tegenwoordig verstaat men daaronder een ander produkt van den cachelot.
- Het therapeutisch gebruik berustte op dezelfde beginselen als dat van muskus en castoreum, aan welke riekende stoffen een krampstillende en zenuwkalmeerende werking werd toegeschreven. Tinctuur van Ambergris kwam nog niet lang geleden in de Pharmacopeeën voor. Het middel staat bij het volk nog als middel ter bevordering van het tandenkrijgen te boek (Zie ook Peters).

- Amete,**
Amidum, mier.
A m y l u m, tarwezetmeel,
 „Amidum es heet ende vac. ende men maket aldus. Men leit tarwe in couden borne enen dach ende .1. nacht. ende men salt dicwile roeren tote dat root. ende dan salment puren van watere ende zere stoten. ende tsap ziën dore .1. cleet. Dan salment setten in die hete sonne so dat dwater verdroge. ende dan salmer weder couf water ingieten ende latent sinken. ende dan weder af puren. Ende dat beneden in den bodem blijft dat salmen setten ter sonnen. ende latent drogen. ende witten ende hardden. Dits amidum” (Herbarius).
- Anabula,** Alphita noemt als synoniemen van anabulla major: spurga en mezereon en van a. minor: titimallus, verrucaria. Zie Spurga, titimallus en verrucaria
- Anacardus,** noot van *Semecarpus Anacardium*, L. Fil., Oost-Indische olifantsluis of O.-I. acajounoot. De schaal van de niervormige noot bevat in alveolen een scherpe, blaartrekkende stof, mel anacardii of (tegenwoordig) cardol vesicans.
 De West-Indische Olifantsluizen zijn afkomstig van den ook in Oost-Indië gekweekten *Anacardium occidentale*, L. Het middel maakt het hoofdbestanddeel uit van het Theodoriton anacardinum. Zie Theodoricon.
- Anetum,** *Peucedanum graveolens*, Benth & Hook s. *Anethum graveolens*, L. Dille.
- Aneti succus,** sap van de hierboven genoemde plant.
- Anguisse, Angwisse,** benauwdheid, pijn, doodsangst, doodstrijd.
- Ancluwen,** enkel van den voet.
- Antidotarius,** Nu eens: A. in Nicholas, dan weer: onsen Antidotarius genoemd. Y. bedoelt met dit laatste waarschijnlijk een exemplaar van Nicolaus' Antidotarium. parvum, dat in zijn bezit was. Zie Lijst van Schrijvers onder Nicolaus.
- Antimonium,** stibium, antimonium regulus, het element antimonium.
 De uitsluitend uit A. bestaande, laxeerend werkende pillen heetten „pilulae perpetuae”, omdat zij vele malen achtereen voor hetzelfde doel gebezigd konden worden. Antimonium crudum is het spiesglans.
 Antimonium diaphoreticum resp. ablutum en non ablutum is gewasschen en ongewasschen zweetdrijvende spiesglans, hoofdzakelijk antimoonzure kali. Antimonium praeparatum is zwavelantimonium.
- Antofolij,** 1. Anthophylli.
 „Anthophylli sunt grandes Caryophylli, qui ad maturitatem pervenerunt, nucleo intus duro bifidoque, sapore non tam acri ut Caryophylli, praeterquam in superficie” (Valerius Cordus).
 Antofili = majores gariofili (Alphita). Zie Gariofilate.
- Anijs,** vrucht van *Pimpinella Anisum*, L.
- Apie, Apium,** *Apium graveolens*, L. Selderie.
 „Apium. of marke. of apie. of eppe. dats al eens... Ende si es van .3. manieren Apium reninum. Apium ermoroydarum..... Een ander geslachte van apiën es

- dattie meesters heeten cerfolium. entie lieden seeldent kervel. . . . Ende noch es .1. geslachte van apiën. dat men heet petrocilium. ende som die lieden heetent persiën" (Herbarius). Alphita onderscheidt 5 soorten: domesticum, ranarum, risus, hemorrhoidarum, trifolium.
- Apostema,** ontstekingsgezwel, ettergezwel, absces, phlegmone, puist
Een overzichtelijke tabel geeft Paré, blz. 199.
- Apostemeeren,** in ontsteking geraken, veretteren.
- Aranea,** 1. *Arachnoïdea*, een inwendig oogvlies, door den een voor synoniem met de Retina gehouden, door den ander daarvan onderscheiden en als een deel van de Choroïdea beschouwd. Zie Hyrtl.
- Argentum vivum,** kwikzilver. Het met speeksel behandelde Argentum vivum — extinctum cum saliva hominis ieiuni — heette mortificatum cum sputo en was waarschijnlijk sublimaat. Onder „dood” kwikzilver verstonden de oude indische en perzische artsen alle kwikzilververbindingen, die geen gelijkenis met het „levende” kwik meer vertoonen.
- Arinc,** haring.
- Aristológia longa,** *Aristolochia parviflora*, Sibth.
- Aristológia rotunda,** *A. pallida*, Willd.
„Aristológia dats sarasine cruut. endees van .2. manieren. deen scelt men aristología longa. ende dandere scelt men aristología rotunda. Ende es geheten holewortele in dietsche. ende wast meest oostwert. . . . Die ronde gaet in medicinemeest ende sonderling die wortelen” (Herbarius).
- Armoniac,** 1. *Ammoniacum*. De gom van *Dorema Ammoniacum*, Don. en *Ferula tingitana*, L.
- Armoniac, Sal-,** salmiak, chloorammonium. Zie over Armoniac: v. Lippmann, Chem. Zeitung, 1909, Bd. 33, blz. 117
- Arnaglossa,** *Plantago major*, L. s. *Plantago asiatica*, L.
„Arnaglossa of plantago. dats wegebrede” (Herbarius).
- Arsenicum, rood-,** Arseendisulfide, realgar, het sandarak der oude Grieksche artsen.
In de Middeleeuwen kende men, behalve het element arsenicum, de beide verbindingen met zwavel: het gele arseentrisulfide of auripigment, As_2O_3 en het roode arseendisulfide of realgar, As_2O_2 . Zie over deze verbindingen v. Grot. Niet altijd werd tusschen den naam van arsenicum en dien van zijn verbindingen veel onderscheid gemaakt; John Arderne schrijft (blz. 82): Arsenic & auripigment bene boþe one, bot arsenic is noȝt so fair as auripigment; neþerlesse boþe haue aȝalow colour, but auripigment is gretter and more schynyng, and more disesy for to grynde for his þredineȝ; for in substance he is like vnto plaistre of paris. Bot arsenic is as it war puluer in reward of auripigment and it is more liȝtly broken; And when it is broken it haþe as it war vermilion within it, of rede colour and aȝour colour; which vnkunnyng men saiþ to be realgre, & þat is false. ffor whi; realgre is ane artificial confection made of alkenemistref bi sublimacion, as arsenic sublimed, And for certayn þai ar noȝt different in operacion any þing, out-take þat realgre is of rede

colour, and arsenic sublimed is of white colour; bot neperlez arsenic entrep in confeccion of realgre, And forpi realgre is called of som men rede auripigment: of pe namez is no struying so pat we vnderstond de pingz."

Arterie,

slagader, welke echter in den tijd vóór Harvey verondersteld werd een geheel andere functie te hebben. De venae of aderen, meende men, dienden tot voeding met bloed van de onderscheidene deelen en organen, de arteriën voor het transport van het spiritueuze of pneuma-rijke bloed. Paré schrijft: De aderen dat zijn de vaten ofte pijpkens des bloets, die van een spermatijcke bloet ghegenereert worden..... De Arteriën die zijn van gelijcken ooc vaetjens des bloets, dan al-sulcken bloet der Arteriën is veel dunder, veel levendiger, ende oock volder van levendige geesten, ende daer toe oock wat geelder van coleure....; de Tunijcke der Arteriën is veel dicker als de Tunijcke der aderen, uyt oorsake om dat in de selve gehouden wort een zeer heet, sutbijl ende geestrijck bloet, d'welck hem stadich beweecht ende roert, dat doch anders lichtelick uyt-bersten soude, ten ware dattet in stercke ende dicke Tunijcken besloten lage. So veel de rechte aderen belanght, daer is in besloten een swaer, traech ende swaer-roerich bloet, daerom so verre als haer Tunijcke dicht ende dicke waren, soo en soude het voorsz. bloet in de om-leggende partijen niet konnen verdeelt worden, waer door dat dan deses bloets nutbaerheyt geheel onvruchtbaar wesen soude."

Artetike.

artritike, voeteuvel, jicht, podagra.

Asa fetida,

melksap van *Ferula Assa foetida*, L. Duivelsdrek.

Aterment root

gelu, l. Atramentum, eigenlijk zwarte vloeistof, in 't bizonder inkt. Onder Encaustum verstond men een purperkleurigen inkt. Het zijn vloeistoffen, waarin behalve poeder van galnoten, ijzer- en koperverbindingen, als ferro- en ferrisulfaat, en kopersulfaat voorkwamen. Het aterment werd, behalve als plaatselijk aan te wenden adstringens, gebezigd om de lijnen te trekken, waarlangs bij amputaties de huidsneden gemaakt moesten worden (Henri de Mondeville); ook om breuken in de hersenpan op te sporen (Willem van Salicete).

Aurea Alexandrina,

een recept, uitgevonden door Alexander, en als goud zoo edel. „Aurea est dit por aurea de or; alexandrina est dit de Alexandre le sage philosophe qe le trova” (Nicolaus).

Het in de Middelnederl. vertaling van het Antidotarium Nicolai voorkomende recept bevat ruim 40 bestanddeelen.

Avellane,

noot van den *Corylus Avellana*, L. Hazelaar.

Avontuurlijk,

hachelijk.

B.

- Baevvleesch, baken.** varkensvleesch.
Baerde, van een gescutte, weerhaak, of scherpe rand; verklw.
 baerdekijn.
Baertmaker, barbier.
Backe, bes, in 't bizonder laurierbes, de vrucht van *Laurus nobilis*, L.
 „Laurus. hier op wassen die bayen. beide vrucht ende blade gaen in medicinen. Entie blade hebben meerder cracht dan die bayen. om hare bitterheit so verduwen si wel. Ende die bayen duren goet .1. jaer” (Herbarius).
 Olie van bayen of olie van laurier is laurierolie, oleum lauri, door het volk nog Olie van Baay genoemd.
- Balaustiën,** l. balaustrium, Flos Granati, bloesem van *Punica Granatum*, L., den Wilden Granaatboom.
- Barba Jovis,** In Sinonoma Bartholomei: sticados citrinum (Tschirch). Volgens H. Cloquet (Dictionn. Béclard) is B. j. een Anthyllis. *Anthyllis vulnerarias*, L., Wondklaver, bij Dodonaeus Anthyllis prior, wordt in Frankrijk door het volk tegen wonden gebezigd.
- Barenteren,** zie Tebarenteeren.
Barginsmeer, spek of smout van 't speenvarken.
 v. Fischer-Benzon, noemt Jovis barbam: *Sempervivum tectorum*, L., huislook.
Ocimum Basilicum, L. Zie v. Fischer-Benzon.
- Basilicon,** Basmar? In dat geval Opobalsem, Mekkabalsem,
Basnar, hars van *Balsamodendron Gileadense*, Kunth, *Commiphora Opobalsamum*, Engl. s. *Balsamodendron Opobalsamum*, Kunth. Zie Nicolas.
- Bat, bet,** beter.
Bate, baet, baat, beterschap van een ziekte.
Baye, hetz. als backe.
Bdegar, *Rosa rubiginosa*, L. Egelantier.
 „Bedegar dats eglentier” (Herbarius).
H. Cloquet (Dict. Béclard) verstaat onder Bedegar of Bédéguard, een soort van gal, een nieuwvorming op de wilde roos, veroorzaakt door den steek van een wesp, *Cynips rosae*, L.
- Bdellium,** bedellium, gomhars van *Commiphora africanum*, Engl.
Beetcole, *Beta vulgaris*, L. Biel.
Begaden, behandelen, verzorgen, dichtmaken, b. v. van een wond.
Belrike, *Hyoscyamus niger* L., Bilzenkruid. „Iusquiamus dats beelde of belseme Ende dit zaet es van .3. manieren. wit. root. ende swart. Ende dat swartte es gevenijnt. ende daeraf salmen [hem] wachten. want hi brinct in die doot Ende dandere .2. doet men in medicinen. Ende tsæet heeft meer crachts dan teruut” (Herbarius). Iusquiamus is een verbastering van Hyoscyamus.
 Niet te verwarren met Belléric: de vrucht van *Terminalia Bellerica*, Roxb.

Benedicta,	<i>Geum Urbanum</i> , L. Nagelkruid, benediktenkruid, ook wel gariofilata geheeten. In Antidotarius Nicolai, zoowel in de Fransche als in de Holl. vertaling, is een beschrijving van een „benedicta” te vinden: „Bénoite est dite, qar ceus qui la receivent la beneissent.”
Benemen,	een eind aan iets maken, iets beletten of tegengaan, b. v. ontsteking.
Berberis,	<i>Berberis vulgaris</i> , L. Zuurbes.
Berecken, berechten,	verzorgen, b. v. een wond.
Beseffelijcheit,	gevoel.
Besegen, besigen	bezigen, gebruiken.
Bescouden,	schroeien, branden.
Bestaden,	opbergen, wegzetten
Betenye,	zie Betonie.
Betonie,	<i>Betonica officinalis</i> , L.
Bevercul.	zie Castoreum.
Bewimpelen,	met verbandstof omwinden.
Beyeren,	bessen; ook: pitten, b. v. beyeren van prumen gernaten.
Bierkijn sonder cruut,	een soort van bier. Zie Dodonaeus.
Bintadere,	tongriem.
Bismalve,	<i>Althaea officinalis</i> , L. Heemst.; altea bij Bartholomeus.
Bivoet,	<i>Artemisia</i> , L. Bijvoet, St. Janskruid.
Blaken,	schitteren, b. v. van de oogen.
Blameringe, -eeringe	lastering, berisping.
Blein, bleinkijn,	blaar, blaartje.
Bliken,	zichtbaar zijn, van bloote plekken v. h. lichaam, als bijv. 't aangezicht.
Blode,	laf.
Bloet van draken,	zie Drakenbloed.
Blonc,	stomp.
Blouwen,	slaan.
Blutsen,	slaan, kloppen.
Boerde,	houden over boerde, houden voor een grap, voor onwaar.
Boete,	baat, genezing; geneesmiddel.
Bokelare,	beukelaar, schild.
Bocium, botium,	kropgezwel, struma.
Bollen van Hermeinen,	<i>bolus armenicus</i> , b. rubra, een soort van aluinaarde, o. a. uit Armenië afkomstig en roodbruin gekleurd door de aanwezigheid van ijzeroxyde. <i>Bolus alba</i> , de witte bolus of Argilla, een aluminium-silicaat, is hier te lande officinaal en wordt in den laatsten tijd wederom als wondpoeder aanbevolen.
Bootse,	zie Bocium.
Bootskijn,	bultje.
Boraes,	„spume van der zee”, <i>spuma marina</i> , meerschuim.
Borago, Bornagie,	<i>Borago officinalis</i> , L. Bernagie. „Borago dats bornagie” (Herbarius).
Borde,	last.
Borderen, boerdereren,	met iemand schertsen of gekheid maken.
Borne,	bronwater, drinkwater.
Bouwen,	kneden, mengen.

Bouc, gulden-

Liber aureus, de remediorum et aegretudinum cognitione, een aan Constantinus Afer s. Africanus († 1087) toegeschreven werk. Uitgegeven in: Opera, Basil. 1536. Zie over de werken van C. Afr.: Steinschneider, Constantinus Africanus und seine arabische Quellen, Virchow's Archiv, Bd. XXXVII, blz. 353.

**Brame,
Brauwe,
Brine,
Brione,**

vrucht van *Rubus* spp. div. o. a. *Rubus fruticosus*, L. wenkbrauw, wimper.
pekkel.

**Briselen,
Buggle,**

Bryonia dioica, L. Heggerank.

„Brionia of oude rape of corpentaes” (Herbarius).

kruimelen, b. v. van brood.

Prunella Vulgaris L. s. *Brunella Vulgaris* L. Brunel of *Ajuga* L. Zenegroen. Dodonaeus noemt *Consolida major*: Bugula of buggle.

**Bultèl (bulteel),
Busse,
Butse (bootse),**

coleerdoek.

laatbus, instrument om ader te laten.

verdikking, verbevenheid.

C.

**Cataputhia,
Celedonie,**

zaad van *Croton Tiglium*, L. Crotonboon.

Chelidonium majus, L. Stinkende Gouwe, schelwortel, „Celidonia dats scelleworte . . . Ende men vinter van .2. manieren. dene heet indicum ende heeft gelu wortele. ende es die beste. Ende dandere vint men in vele steden. entie en es niet also goet. Maer deen leit men vore dandere. Ende alse mense vint gescreven in recepten. so sal men nemen die wortele. Ende men houtse goet .1. jaer” (Herbarius).

C. ind. = Chel. majus. Onder de andere moet worden verstaan *Ranunculus Ficaria*, L., de Kleine Chelidonium, ook wel *scrophularia* genoemd (Lespleigny).

Centum galle,

centum galli, centum grana = herba cancri (Alphita). *Plumbago Europaea*.

Cerapinum,

zie *Serapinum*.

Cera,

was. Men onderscheidde c. alba, c. citrina en c. rubea, l. syrx, syringue, spuit.

Ceriengie,**Cerusa,**

Cerussa, loodwit, loodcarbonaat. Cerussa citrina, citroenkleurig loodwit = loodoxyde.

Cetere,

schurfl.

Cicer,

cicer nigrum, vrucht van *Cicer arietinum*, L. Keker. ook sipach of zyphac, buikvlies, peritoneum.

Cifac,**Cycuta, Cooete,**

Conium maculatum, L. Gevlekte Scheerling, Dolle kervel. „Cycuta dats sceerline . . . Men werct nu niet met. want si es te zere gevenijnt. wilen dede mense in medicinen doen die menscheit starker was” (Herbarius).

Cylotrum,

Solathrum? Zie aldaar.

Citrus,

pomum citrinum, de vrucht van *Citrus decumana*, Murr. Zie Dioskurides.

Cypac,
Cirone,

zie C i f a c.

ceroenum, waspleister. „Emplastrum seronium heeft sinen name na was” (Antidotarius). „Cerone es eene compositie, die herder, ende dicker is als een salve, ende weeker als een plaester (Paré).

Coocte,

zie C y c u t a.

D.

Dactile,
Daergie.
Dadensteen,
Daken,
Dal,
Dapper, dapperlike,
Daucus creticus,

dadel, vrucht van *Phoenix dactylifera*, L.

werpspiets.

dadelpit.

neerkomen op.

deuk, kuiltje in het vleesch.

snel, b. v. dappere adem, pols.

Daukos of Daukeion. „Daucus. dats die distele.... Ende es van .2. manieren. Deen heet daucus creticus. om dat gerne wast in cretegen lande. ende es die beste. Dander heet aysinus. omdat die ezels gerne eten. ende des vindt men overal gnouch ane grachten opten oever. Ende men mach deen wel nemen vor dander” (Herbarius).

In de Alphita-lijst (Tschirsch) wordt genoemd daucus agrestis et creticus (asininus).

Daucus creticus is *Athamanta cretensis*, L. Augenwurz. Niet te verwarren met *Daucus Carota*, L. de peen of karote = pastinaca.

Delivereren,
Defensatijf,

bevrijden.

afwerend geneesmiddel. Defensieven of repercusieven: middelen, die het toevloeien van vochten naar zieke deelen en de vorming van abscessen beletten. Paré (p. 843) spreekt van repelleerende of teruggrijvende medicamenten.

Dia-anthos,

van *δα*: met, en *ανθος*: de bloemen van den Rosmarijn, *Rosmarinus officinalis*, L.; dus een geneesmiddel waarvan flores rosmarini de basis of het hoofdbestanddeel vormen. Zie R o s m a r i j n.

Diachylon, Emplastrum-

emplastrum lithargyri simplex, loodpleister. Oorspronkelijk een pleister uit plantensap — *χυλος* — bestaande.

Diacinumum,

l. *diacuminum*. Zie aldaar.

Diacitoniton,

l. *diacitonium*. Zie aldaar.

Diasitonium.

citonium, kwee, de vrucht van *Pyrus Cydonia*, L.

Diacastoreum,

Een middel, waarin het hoofdbestanddeel is Castoreum, bevergeil, het secreet uit de door het praeputium gevormden zak van *Castor fiber*, L. „Dyacastoreum essine name om dat Castoreum in de confexie gaet. Hets goet iegen swaerheit van den hooft. Ende iegen tgroet evel. ende jegen swendeling. ende jegen gedeilden hooftswere. ende jegen scoten die int hoeft scieten. ende jegen sweren. ende iegen juchteheit. Ende confor-teert alle die lede. Ende meest ten hooft. Hets goet iegen verstoptheit vander melten ende van der

- nieren ende wederstaet die ziecheit die van couden comt." Volgt een opsomming van ruim 70 bestanddeelen (Antidot.). L'Antidotaire Nicolas geeft ruim 50 bestanddeelen op.
- Diacuminum,**
Diaphragma,
Diamergarietum,
cuminum, komijn, vrucht van *Cuminum Cyminum*, L. middenrif, mndl. craeye.
l. diamarg-, Paardenmiddel.
„Diamargariton es also geheten na .2. manieren van perlen met gaten ende sonder gaten" (Antidot.).
Zie over Margaritae Joh. Schroeder (p. 348)
Valer. Cordus noemt: Diamargariton frigidum incerti autoris, cuius est frequens usus, Diamargariton frigidum aliud en Diamargariton calidum, secundum Avicennam.
Over Petrothérapie, zie o. a. Cabanès.
- Diamoron,**
een vruchtengeleri — rob — waarin moerbezie, morus, de vrucht van *Morus nigra*, L. het hoofdbestanddeel vormt.
- Diaolibanum,**
behoorde tot de Compositiones magnae et opiatæ en had tot basis olibanumhars.
- Diaprunum,**
pruimenlikkepot. „Heeft sinen name na prumen van damas die men d(a)er vint" (Antidot.).
- Diaquilon,**
Diasene,
zie Diachylon.
l. diasena, sennelikkepot, waarin folia sennae, de bladeren van verschillende Cassia-soorten, o. a. *Cassia acutifolia*, Delile, en *Cassia angustifolia*, Vahl.
- Diatéron piperion,**
l. Diatrion pipereon. Een mengsel van anijs, thijm, gemberwortel en witte, zwarte en lange piper. Antidot. geeft: Dyatrion piperion magnum Galyeni en Dyateron piperion minor. Cordus spreekt van Diatrion Pipereon Galeni en Diatrion Pipereon Mesuae.
- Diaturbit,**
Een laxeerend werkende likkepot, bereid uit turbith, de bladeren van de in Zuid-Europa voorkomende *Globularia Alypum*, L. Men kende nog een andere Turbith, n. l. de wortel van *Ipomoea Turpethum*, R. Brown., welke in O.-Indië en Australië groeit.
- Dille,**
Peucedanum graveolens, Benth & Hook s. *Anethum graveolens*, L. „Anetum dats dille. beide zaet ende cruut es heet ende droge in den .2. graet. some seggen in den .3. graet Ende dat saet behoort ter medicinen entie wortele oec. Ende als men vint bescreven anetum so nemt tsaet. Ende men saelt gadren ende drogen ende .3. jaer maecht goet duren. Mer hets beter dat ment alle jare vernuwet" (Herbarius).
Peucedanum graveolens, Benth & Hook s. *Anethum graveolens*, L. „Anetum dats dille. beide zaet ende cruut es heet ende droge in den .2. graet. some seggen in den .3. graet Ende dat saet behoort ter medicinen entie wortele oec. Ende als men vint bescreven anetum so nemt tsaet. Ende men saelt gadren ende drogen ende .3. jaer maecht goet duren. Mer hets beter dat ment alle jare vernuwet" (Herbarius).
- Diptanmus,**
Origanum Dictamnus, L. „Dyptamnus. dats peperwortele.... Ende heeft lange witte wortelen. ende lange groene bladere" (Herbarius).
- Docke,**
benaming voor verschillende hoefbladsoorten, o. a. *Petasites Tourn.* Groot Hoefblad; *Tussilago Tarfara*, L., Klein Hoefblad. *Rumex Acetosa*, L. Echte Veldzuring, *Lappa*, Tourn., Klis en *Nymphaea alba*, L., Waterlelie worden ook Docke genoemd. Op blz. 60 kol. b. wordt gesproken van „docken die de bladere lanc [ende scerp] hebben ende stamp (l. stomp) voren.

	dat zulke heeten rode docken. In latine lapacium acutum." In Herbarius leest men: „Lapacium acutum es lanc ende strect hem oft maluwe ware. ende es heet ende dro[ge] in den .3. graet. Ende der esser dierande. Deen heet men lapacium acutum ende heeft scarpe bladere ende es die beste. Ende dander heet lapacium rotundum. ende heeft brede bladere daer men botere in draecht. Entie derde heet lapacium domesticum dats tamme maluwe. ende wast in der lieden hove. ende men doetse int moes." Met maluwe kan bedoeld zijn <i>Malva</i> , kaasjeskruid, of <i>Atriplex patula</i> , melde.
	Onder docke moet hier Zuring worden verstaan. zie N a g e l.
Doec,	damp.
Doem, doom,	<i>Sempervivum tectorum</i> , L., Huislook.
Donderbaert,	doorscheuren.
Dorescoren,	met openingen, opengewerkt.
Dorgaet, doregegaet,	ook wel Draganthus mollificativus genoemd; l. Tragacantha, een gom, van <i>Astralagus adscendens</i> , Boiss. et Hauskn. en andere <i>Astralagus</i> -soorten.
Dragant,	<i>Arum maculatum</i> , L.
Draguntea, dracontea,	„Dragontea. of colombina. of serpentina" (Herbarius).
Drakenbloet,	sanguis draconis, een hars, geleverd door <i>Daemonodrops Draco</i> , Blume s. <i>Calamus Draco</i> , Willd.
Drawonkelen,	ontstoken zijn, zweren.
Drec, menschen-	Tot de van den mensch afkomstige geneesmiddelen behoorden o. a. Cranium humanum, menschelijke hersenpan; Mumia of mummie; Pinguedo hominis, menschenvet; Sanguis hominis, menschenbloed; Urina hominis, menschenurine en Muscus cranii humani, menschen-schedelmos, <i>Physcia pulverulenta Fries?</i> of <i>Pamelia saxatilis Ach. var. omphalodes</i> .
Drinten,	opzwellen, b.v. van aambeien.
Drope,	schurft.
Droppe,	coude-, druiper (?)
Dul,	dom, b.v. dulle meesters.
Dumael,	lengte van een duim.
Duodenum,	twaalfvingerige darm. Zie Hyrtl.
Dura mater,	harde hersenvlies, de buitenste der „matres cerebri." Zie Hyrtl.
Durkelen,	aarzelen, tegen iets opzien.
Duvenmes,	duivendrek.
Dwaen,	wasschen, zuiveren, reinigen.
Dwale,	handdoek.
Dwingen,	drukken, tegen elkander drukken, b.v. van wondranden, met behulp van een verband; ook: bloedstelpen.
Diecinkel,	dijbeen.

E.

Ebulus,	zie Adec.
Edec,	zie Adec.

- Edrea terrestrea,** l. edera terrestris, *Hedera helix*, L. klimop, aerd-
veyle (Kiliaen). Maar: „Edera terrestre, dats dresene of
goudeware”. (Herbarius). *Glechoma hederacea*, L.,
Hondsdrif, Vlaamsch: Dreesem. Arderne noemt edere
terrestris: hayhoue, horshoue, folefote.
eggich, stomp, van tanden.
- Eggerich,** wilde roos, *Rosa rubiginosa*, L., Egelantier.
Eglentier, l. Aegritudo, ongesteldheid, ziekte.
Egritudo, eikel, vrucht van *Quercus*, L.
Ekel, zie Helleborus.
Eleboris, likkepot.
Electuarium, l. Elephantia, Elephantiasis, een ziekte van zekere
lichaamsdeelen, vooral van het scrotum, doch ook van
de vulva, de mammae, de armen, veroorzaakt door een
parasiet, de Filaria, welke de lymphwegen aantast
en den lymphstroom belemmert, hetgeen zwelling dier
deelen ten gevolge heeft.
Elefancia, Grieksche Elephantiasis is Lepra.
zie Helleborus.
- Ellebox,** els, priem. Zie ook alsene.
Elsene, zie lapis ematicine.
Ematiste, l. Hemicrania, pijn aan eene zijde van het hoofd,
in 't bijzonder de voorste helft; migraine.
Emigrane, l. opisthotonus, stijfkramp, tetanus, hoofdzakelijk van
de strekspieren.
- Empistonos,** l. opisthotonus, stijfkramp tetanus, hoofdzakelijk
van de buigspieren.
- Emplastrum dyaquilon,** zie Diachylon.
Emprestonos, l. Emprosthotonus, stijfkramp tetanus, hoofdzakelijk
van de buigspieren.
- Enciane,** zie Gentiana.
Engin, geest.
Enguun, zie Enioen.
Enioen, *Allium Cepa*, L. Ui.
Enpicus, l. Empyema, etterige borstvliesontsteking.
Enula campana, *Inula Helenium*, L. Alant.
„Enula campana of hallant es heet in den middel van
den derden graede ende wac in den iersten. Entie
wortel gaet in medicinen. ende men gader[t]se int
begin van den zomere ende snijtse in cleinen stucken
ende hancse met enen drade in die sonne dat se niet
en corumperen. Ende. 2. jaer hout mense goet”
(Herbarius).
- Epididymus,** l. Epididymis, bijbal.
Erina, l. Hernia. Erina in testiculi: zakbreuk.
Erijn, metalen, koperen.
Eris, Flores-, l. Flores viridis Aeris, Groenspaan. Aerugo,
Verdegris (Vert-de-gris) is een azijnzuur-koperoxyde ver-
binding.
- Ermeinen,** zie Bollen van Hermeinen.
Ersaterie, l. arsaterie, heelkunde, geneeskunde.
Eruca, *Eruca Sativa*, L. „Eruca, dats hadrec ende wast op
dat velt” (Herbarius). Wordt door Stanpeiss Weis-
ser Seniff genoemd, doch hij merkt op dat deze niet
identiek is met Sinapis alba. De zaden van Eruca
hebben overeenkomst met mosterdzaad.
- Esculus,** *Pyrus Sorbus*, Gärt. s. *Sorbus domestica*, L.

Esdra opiata,	behoorde tot de Confectiones magnae et opiatae. „Esdra heeft sinen name na esdras den prophete diese ierst vant” (Antidot.). Deze confectie bestond uit 145 bestanddeelen.
Esula,	Cortex radices Esulae, van <i>Euphorbia Helioscopia</i> Auct.? „Herba est et est similis Tithymallo, habet enim lac in virgis et foliis si indicandur aut rumpantur...” (St. Amand). „Esula es. 1. cruut dat gelijet linaria dats padde vlas. Ende es ene specie van titimallus. Die wortele es medicinael. entie stelen sin root. ende es van 2. manieren. die mindere entie meerdere. Ende beide doense sciten ende siin laxatijf. Ende men orbort die scorsse van den wortele met andren medicinen...” (Herbarius). De „mindere” is Esula minor of <i>Euphorbia Cyparissias</i> , L., de „meerdere” Esula major of <i>Euphorbia palustris</i> , L. Onder Titimalus geeft Herbarius „T. es heet ende droge in den 3. graet. Ende dits. 1. groene cruut ende heeft blade als wilgen. ende als men brect of snijt so vloyt melc daer uut. Ende dats heet ende wac.”
Euforbie,	l. Euphorbia, hars van Euphorbia- of Wolfsmelksoorten, o. a. <i>Euphorbia resinifera</i> , Berg.
Evel, sconinx-,	Scrophulosis, klierziekte. De naam doelt op de vermeende kracht der Engelsche koningen, van door aanraking de ziekte te kunnen genezen.
Evene,	<i>Avena</i> , L. Haver „Avena dats evene. si sachtet ende verslaet ende si maect moru alle hardde geswille. ende daeromme ordeneert men wel dat meele” (Herbarius).
Exungia porcina,	l. axungia. Onder Axungia of Adeps verstaat men alle dierlijke vetten die de weekheid van zalf hebben. Hier wordt varkensreuzel: Adeps suillis, bedoeld. Overigens bezigde men Axungia sanis, vulpis, taxi, ursi, leporis, colli equi, muris alpini, phocae, anseris, anatis, viperina en Adeps hominis.

F.

Fabula lupine,	l. Fabae lupini, de boonen van <i>Lupinus albus</i> , L.
Faelgeren,	missen, mislukken, slecht uitvallen.
Farina risi,	l. farina risi, rijstemeel, het meel van de rijst, <i>Oryza sativa</i> , L.
Faute,	gemis.
Fautseel,	fautsoen, ponjaard, degen, zwaard.
Feces vini,	l. Faeces vini. Afzetsel of bezinksel, hier in wijn; Faex usta is een mengsel van gist, kleurstof, zure wijnsteenzure kali en verontreinigingen. Dit bezinksel werd vóór het gebruik gebrand, waarbij een mengsel van koolzure en bijtende kali ontstaat. Dit produkt heet Faecula.
Fisicijn,	doctor, arts.
Fleuma,	snot. Van Phlegma, of Pituite, een der vier cardinale

lichaamssappen of humores; zijn karakter was koud en vochtig, en was overheerschend in den winter.

„Het *Phlegma* is van de natuere des waters, kout ende vochtig, van consistentie dunne, ende vloeyende, van coleure wit, van smake soet wordt van kout ende rou voetsel vergadert, ende dat principalick in den Winter, ende in den ouderdom, van wegen der kouder en vochtiger constitutiën des voorschreven tijts, ende des ouderdoms. Het maect den mensche slaperich, traech, ende vet, ende ooc het hayr seer haestigh wit

De werckingen der selver (humeuren) worden oock onghelijk bevonden, so wel by hare qualiteyten, als in de voedinghe des lichaems, ende in de generatie der siekten, tot welcke eynde datter een seker proportie, ende mate onder de voorschreven Humeuren is, de welcke soo langhe als sy in haer wesen behouden worden, so blyft het lichaam ghesondt: Maer soo verre als daer eenighe veranderinge in komt, so causeren daer siekten uyt De onnatuerlicke humeuren zijn de gene die bedorven zijnde, oock onse lichaam bederven, ende alle de partijen, aldaer sy onthouden worden, ende daerenboven oock stadighe ghebreken veroorsaecken. Sy behouden oock de selve namen, van natuerlicke voedende Humeuren: De welcke al t'samen door hare verrottinghe ontsleken worden, niettegenstaende dat eenighe van hen kout van naturen zijn: Ende sommighe der selver komen alleene in de aderen te verrotten, ende de andere buyten de selve. Degene die binnen in de aderen komen te verderven, dat zijn dese, het bloet, ende de Melancholie. Maer de Colera, ende het *Phlegma*, die kunnen so wel in de aderen als buyten de selve verrotten ende verderven

Het *Phlegma*, welc tegens natueren is, dat wort gegeneert, gelijc als wy geseyt hebben, ofte in de aderen:

het suere ende seer rouwe *Phlegma*, het welck geen veranderinghe ghekreghen en heeft, boven de ghene die het in de mage ontfanghen heeft, ofte seer kleyne.

het soute *Phlegma*, dat komt van het soete, verrot ende verbrant wesende, omdat eenige daer af met de verbrande portie vermenghelt was;

ofte buyten de aderen:

worden de Excrementen ghegeneert die het *Phlegma* ghelijckende zijn, waervan:

dat d' eene subtiel is, ghelijc als het water dat uyt de herssenen door de neuse druypt,

het andere is de snotte, de welcke dickachtigh ghe worden is, door eenighe kleyne hitte,

noch isser een ander soorte van *Phlegma*, dat by het ghesmolten glas gheleken wort, ofte by het witte van den eye, d' welck zeer kout is,

de vierde soorte wort bij den *Gipsus* vergheleken,

	om dattet soo vast ende aenklevende is, ghelijck als men sien kan in de Joncturen der handen, der vingheren, ende in de Loose."
	(Paré, Van de humeuren, ofte vochtigheden).
Fleumaet,	hij die onder invloed van fleuma staat.
Flores cris.	zie Eris.
Fonteinen.	verdunnen, aanlengen met water, b. v. wijn.
Formore,	scalpel, ontleedmes; ook: holle beitel.
Fragaria,	<i>Fragaria vesca</i> , L. Aardbei.
	"Fragaria. dats biercruut" (Herbarius). Bij Heukels komt het woord „biercruut" niet voor.
Fragoria,	vermoedelijk: <i>Fragaria</i> .
Fraxinij, Ol-	<i>Fraxinus</i> = <i>Fraxinus excelsior</i> , L., gewone Esch.
	<i>Fraxinus</i> = <i>Fraxinus Ornus</i> , L., Manna Esch.
	Geen van beide levert echter een Olie op.
	In de aan Mesuë Jun. toegeschreven Chirurgie wordt onder „Tractatus in quo docet ponere quid pro quo" savina als succedaneum van Fraxinogenoemd.
	Savina, lees: Sabina, <i>Juniperis Sabina</i> , L., levert een oleum Juniperi. Wellicht schuilt de verklaring in een verwisseling van beide planten.
Frenesie,	1. Phrenesie. Waanzin, delirium, een verschijnsel dat ook Phrenitis, hersenontsteking, vergezelt. Is afgeleid van Phrenes, middenrif. Aanvankelijk hield men het middenrif, de hartekuil, de lever- en maagstreek voor den zetel der geestelijke processen.
Fritsieringe,	
frotseringe,	kneuzing, verwonding.
Fruit,	van „fruten" (fruiten), roosten, braden.
Fruut,	fruit? Zoo ja, dan is „ziedinge van frute" vermoedelijk: afkooksel of moes van vruchten.
Fumeye,	damp, walm.
Fumiterre, Fumoterre,	1. <i>Fumus terrae</i> , <i>Fumaria officinalis</i> , L. Duivenkervel.
	„Fumus terre dats grisecom" (Herbarius).
Furfur,	zemelmeel.

G.

Gaetkijn,	Verklw. van gat. Opening, porie.
Gaghel,	<i>Myrica</i> , L. Gagel, mirtedoorn,
Galbanum,	Moederhars, gomhars van <i>Ferula Galbaniflua</i> , Boissier et Buhse.
Galigaen,	galanga, galgant; wortel van <i>Alpinia Galanga</i> , Sw., een welriekende wortel, die evenals gember genuttigd werd.
Galle,	Galappel, gezwel op de bladeren en twijgen van <i>Quercus lusitanica</i> , Lam. s. <i>Quercus infectoria</i> , Oliv., veroorzaakt door den steek van de eikengalwesp, <i>Cynips Gallae tinctoriae</i> , Oliv., die daarbij haar eieren in het weefsel van de plant legt.
Gallitri,	misschien van Gallitrichum, <i>Salvia Horminum</i> L. „Gallitricum. of centum galle" Herbarius). Zie Centum galle.
Gargarisacie	1. Gargarisma, gorgeldrank.

Garioffel, Geroffel,	Caryophylli, kruidnagelen; de gedroogde, nog niet ontloken bloemen van <i>Eugenia Caryophyllata</i> , Thunb. „Gariofilate. dats glorifilate. ende es he[et] ende dro[ge]. in den .2. graet. Die wortele gaen in medicinen. ende hebben meer crachten groene dan droge. Nochtan hout mense goet. 1. jaer. Ende daer omme heet mense gariofilaet om dat si bina riet alse garoffels nagelen” (Herbarius). Ook de Folia Caryophylli verspreiden een sterken aromatischen geur. Zie Antofolii.
Gariofilate,	zie Garioffel.
Gavelote,	speer.
Gawrakel,	spoedig tot wraak geneigd?
Gebreit,	van breiden, weven.
Gecnoesich,	kraakbeenachtig, zenig.
Gecroes, gecroos,	kraakbeen.
Gedichte,	gedicht. Ook: al wat te boek gesteld, op schrift gebracht wordt.
Gedinkenisse,	melding.
Gedwegen,	zie Dwaen.
Geets cotele,	geitenkeutel.
Geganst,	hersteld, gezond.
Gelasiin, glasiijn,	glazen.
Gelepen, glepen,	zie lepen.
Geliggen,	bedaren, kalm worden, slinken, b.v. van zweren.
Geloeft,	geprezen; b.v. „geloofde werken”, gezaghebbende werken.
Geloken,	aaneengesloten. „Vogels met geloken voeten”, vogels met zwemvliezen.
Gelose, glose,	glosse; b.v. „die glose van den .4. meesters”, Glossulae quatuor magistrorum super chirurgiam Rogerii et Rolandi.
Genadige moeder,	een hersenvlies, pia mater. Zie Dura mater.
Genceane,	zie Gentiana.
Genoten,	coire, coitus.
Gentiana,	<i>Gentiana lutea</i> , L. Duizendschoon, „Genciane es heet ende droge in den .3. graet. Ende cruut ende wortele heet genciane. Entie wortele gaet in medicinen. ende .4. jaer hout mense goet. Entie bitterste siin die beste” (Herbarius).
Gepeins,	gedachte.
Gepulment,	l. gepeluet, gepoluet, gepuluet, van „poluwen,” een wond met een poluwe (kussentje) bedekken.
Gerechten,	rechtuitbrengen, recht maken, b.v. vingers.
Gereydemakere,	zadelmaker.
Gernate,	van granatum malum en pomum. Granaatappel, vrucht <i>Punica granatum</i> , L.
Gerstijn bloemen,	gerstebloem, bloem van gerstemeel.
Gesc-,	zie Gesch-.
Geschaeldet,	geschilderd.
Geschaerd,	gescoerd, geschoord, gescheurd, gespleten, b.v.: „geschoerde monde,” hazelip.
Geschaliet,	zie geschaeldet.
Geshort,	een breuk hebbende.
Geschuert,	gescheurd, vaneen gereten.
Geschutte,	al wat geschoten wordt; werptuig, pijl.

Gesitten,	van builen: slinken.
Gesmieden,	verzachten.
Gespringet,	met zout besprenkeld, gezouten.
Gevac,	vark, stuk, een deel dat van het lichaam geslagen is.
Gevlogen,	van vlaen, villen; b.v. dat vel afgevlogen.
Ghe-	zie Ge-.
Ghierbus,	zie Zirbus.
Gingebere,	Gember, wortelstok van <i>Zingiber officinale</i> , Roscoe.
Gypsum,	de natuurlijke en de gebrande Gips, Calciumsulfaat; komt in de natuur voor als Mariënglas (grootte kristallen), Albast (fijne kristallen) en Gipssteen (groot kristallijn), alle drie met kristalwater. Bij verhitting (branden) tot 120°C ontstaat de „gebrande” gips, welke de eigenschap heeft met water tot een harde massa te verstijven (gipsverband). Bij verhitting op 300° vormt zich „doodgebrande” gips, welke bovengenoemde eigenschap mist.
Glandule,	klier, zoowel in anatomischen als in pathologischen zin gebezigd. Yperman maakt onderscheid tusschen glandulen en scrophulen (blz. 133, kol. b.).
Glorifilate,	zie Garioffel.
Glasiin,	zie Gelasiin.
Glavie,	metalen punt van een lans.
Gomme van Arabiën,	Gummi Arabicum, gom van verschillende Acacia-soorten, o.a. <i>Acacia Senegal</i> , Willd.
Goom, Goem,	aandacht, opmerkzaamheid.
Gorseem,	dik, drabbig, b.v. „gorsem wijn”, „gorseme humoren.”
Goud,	Aurum ignitum, werd gebruikt om mede te branden.
Gracht, gegracht,	groeve, gegroefd, b.v. „gegrachten naelde.”
Graet,	graat, als in „ruggegraat”.
Granate,	zie Gernate. Onder granaat zijn ook te verstaan de edelgesteenten van verschillende samenstelling, doch hoofdzakelijk uit kiezelzuur bestaande.
Grana lupinorum,	zaden van de lupine, vermoedelijk de gekweekte; <i>Lupinus hirsutus</i> , L.
Grenielsaet,	steenzaad, parelkruid. <i>Lithospermum</i> , Tourn.
Griex pec,	zie Colophonie.
Grisecom,	zie Fumiterre.
Groefhake,	een instrument om weefsel weg te krabben, raspatorium genoemd.
Groen van Spaengiën,	zie Verdegrise.
Groffelsnagele,	zie Garioffel.
Groot,	b.v. „in groeten,” in het algemeen, in groote trekken.
Gruus,	grof gemalen koren, zemelen.
Gulden bouc,	zie Bouc.
Guls,	welig, overvloedig, b.v. van bloed.
Gutta sterena,	l. g. serena, de zwarte staar, amaurosis; berust niet op een aandoening van de lens, doch van den gezichtszenuw.

H.

- Halembie,** alembijt, destilleer-kolf. Zie Schelenz.
Hame, schenkel.
Hanke, heup.
Hantdwale, handdoek.
Haront, larent, b.v. in „mes (l. mest) van den haront“, vermoedelijk arendsrek.
Hars, Wit- Resina communis, pijnhars. Resina alba wordt door smelten van gewoon hars met water verkregen.
Hasele, haselnote, zie Avellane.
Hasenhaer, zie Pili Leporis.
Heekel, kan zijn: eekel, eikel.
Heemst, *Althaea officinalis*, L.
Heeschen, eischen, vragen, b.v. in „heeschen ende antwerden“, vragen en antwoorden.
Heydenisse, het Heidensche land, het Oosten.
Helleborus niger, *Helleborus niger*, L., kerstroos, zwarte nieswortel. Rhizoma Hellebori albi, witte nieswortel, is afkomstig van *Veratrum album*, L. „Elleborus nigrus. dats swartte scamponie. Ende heeft die selve cracht die de witte heeft. Maer si nes niet also laxatijf. Ende heeft enen swarten wortel alse figebome doen“ (Herbarius.) Scamphonia, hetz. als scampina, vermoedelijk de wortel van *Veratrum album* L. In Sumerlaten, Mittelhd. Glossen, Hoffman von Fallersleben, leest men: Sum 66. 14, elleborum, scamponie. Sum. 66. 15, elleborum nigrum suart scamponie.
Helline, halline, halve penning.
Herba Robberti, *Geranium Robertianum*, L. Robbertskruid.
Herde, harde, zeer, in hooge mate.
Hermedactele, de bol van *Colchicum autumnale*, L. Herfsttijloos.
Hert, b.v. in „pulver van den beene der herten van den hert.“ Ossa de corde cervi, een klein been dat bij vele herkauwers en dikhuidigen, in het hart, dicht bij den oorsprong van den hoofdslagader, aangetroffen wordt. „De osse de corde cervi abusent noz pharmacopoles, car ilz nous vendent les os de cheval et de beuf au lieu de osse de corde cervi. Et en trouverez plus à Lyon à vendre que n'a de cerfz en toute France, Italie et Espagne, et sont larges comme ung grant blanc, là où os de corde cervice n'est non plus grand que ung noyau de amande, et donnent le cent pour vingt solz, là où cousteroient dix francs s'ilz estoyent vrayes“ (Champier).
Hertnote, ertnote, aardnoot; *Carum Bulbo-castanum* Koch, aardaker?
Hertvelt, Eerdteveyl, aardveil, *Glechoma hederacea*, L. Hondsdraf?
Hespinge, het niet kunnen stil- of niet kunnen openhouden (van de oogleden).
Hiera, zie Yera.
Hilis, Hilus of beter: Hilum renis, nierbekken.
Hinnen smout, hoendervet.
Hoemste, zie Heemst.

Hondertblade,	Centifolium, <i>Rosa gallica</i> , L. Een tijd lang, tot de 12e eeuw, hebben bloemen van den Granaatappel evenzoo geheeten.
Honichbloeme,	<i>Lamium album</i> , L. Witte doovenetel.
Hontsrebbe,	Wegerick, <i>Plantago</i> , L. Weegbree. Men onderscheidt o.a. <i>Plantago lanceolata</i> , L., de smalle weegbree; <i>Plantago major</i> , L., de groote weegbree.
Houwer,	chirurg.
Hulten, houtijn,	houten, b.v. „hulten instrumenten.”
Huut,	huid, vel.
Huve, huuf,	bekleedsel, b.v. van de hersenen, het hersenvlies; ook huig in de keel.

I. (Y).

Idel,	arm, b.v. van humoren: arm aan humoren, of aan bloed, eig. leeg.
Idelen,	zuiveren door bloeden.
Idelhede,	leegte, gebrek aan bloed, bloedarmoede.
Ieke, Yeke,	vettigheid van de wol.
Yera,	hiera (heilig), naam voor een electuarium, uitgevonden door Themison, waaraan bovennatuurlijke kracht werd toegeschreven. Ook Hiera picra genoemd, van wege den bitteren smaak, door aloë er aan gegeven. Verschillende geneeskundigen hebben aan bijzondere toebereidingen van hiera hun naam gegeven, o.a. Rufus, Logadius, Galenos, Pachius e. a. Cordus noemt: Hiera Picra vel ex Aloë simplex Galeni; Hiera Picra cum Agarico; Hiera Picra composita Nicolai; Hiera Logadii Nicolai, Hiera Pachii Nicolai Alexandr. Antidot. geeft Yera pigra galyeni, Yera logadion, Yera rufini, Yera pigra Constantini, Yera pigra albacis.
Yera logodion,	zie Yera.
Yera ruffini,	l. Yera Rufi. Zie Yera.
Iewerinc, Yewerinck,	ergens.
Ijsbeen, isebeen,	heupbeen.
Inclouwe, anclau,	enkel.
Ingelsch, ingels,	engelsch. „Ingels gescutte”, een soort van pijl.
Instrument,	werktuig, maar ook: inrichting van een lichaamsdeel of van een orgaan.
Ypoquistidos,	l. Hypocistis. <i>Cytinus Hypocistis</i> , L. Ook Arderne geeft „ypoquistid.”
Yrcus.	l. Hircus. Hirci zijn de okselharen. Hircosus: iemand wiens okselzweet stinkt.
Iser, yser,	ijzer.
Yreos,	zie Yris. „Yreos draget ene witte bloeme. Ende es gelijc yris” (Herbarius).
Yris,	<i>Iris germanica</i> , L. en <i>Iris florentina</i> , L. „Yreos est radix herbae quae dicitur lilialis habens 2 species: una habens flores purpureos et dicitur yris, alia habens albos et dicitur yreos, et habens florem album est debilior in omnibus, et in istis est melior illa, cujus radix est alba participans rubedinem, aliquantulum grossa, dura, spissa, aromatica ut violae, acuti saporis linguam mordicans, habens nodos collectos, et radix est melior pars plantae” (St. Amand).

- „Yris purpur. es. .1. erunt ende wast alse lisch in hoven. ende heeft lange brede blade. ende draget bloemen die purper root siin. gelijc lelyën van maecsele.... Ende si seggen oec dat Iris draget enen groete blauwe bloeme. die men heet in vlaemsche floordelijs. Ende si wast op eenrehande lisch. ende es yreos gelijc van bladen. ende van crachten. maer yreos draget ene witte bloeme. Entie wortel doet men in medicinen. In aprilte ende in meye sal mense gadren die wortelen ende latense drogen. Ende .5. jaer mach mense goet houden” (Herbarius).
 Ysmon, van Isthmus, d. i. de opening tusschen mond- en keelholte; beteekent keelontsteking.
 Ysopagus, l. oesophagus, slokdarm.

J.

- Jacea nigri, *Centaurea nigra*, L. Zwart Knoopkruid. „Jacea nigra es van .2. manieren. wit ende swert. Entie witte scelden sulke tremorseke. of duvels bete. Entie swarte scelt men Matefelloene” (Herbarius).
 Jackeloos, eus, jaloersch.
 Jejinus, l. Jejunum, de nuchtere darm.
 Juchlich, gichtich, jichtig.
 Juchtheyt, juecht-, jicht.
 Jujuba, gedroogde vrucht van *Zizyphus sativa*, Gaertn. Borstbes „Jujubes sont en medicine Pour la toux et pour la poitrine” (Lespleigny).
 Juncture, gewricht, articulus. Ook: naad, sutuur, b.v. junctura cranei.
 Jusquiamus, lat. barb. voor hyoseyamus. Zie Belrike.

C. (K).

- Calamentum. 1. Calamintha, *Calaminthe officinalis*, Moench. Bergsteentijm.
 „Calamentum of nepita of ackermente.... ende si es beter groene dan droge. ende als bloyt sal mense gadren. Een jaer geduert si goet diese hanct in de scaduwe..... Men vint menegerande mente. het es ene tamme ende wast in der liede hove..... Ende dandere heet men scastrum (?). ende dese heeft die meerre cracht te verwarmene. Ende ene andere vint men die heeft lange bladere. entie heet men roemsce mente..... Mer dierste tamme mente doet men in medicinen” (Herbarius).
 In Herbarius wordt nog besproken: „Calamentis. es van .3. manieren daer es .1. dat altoes wast in ripa fluminis ende in waterachtegen steden. Ende een ander in droge steden van watere. Ende noch een ander dat men vint in droger steden op bergen. Ende om dat het wast in vele steden so hevet vele namen..... Dat op bergen wast heet petrosa ende es gelijc den anderen. Ende dat in effenen lande wast heet terrestris. Ende aquosa dat in watere wast.” Hiermede is wel de *Mentha* bedoeld.
 Calc., Calx, levende. Calx viva of calaria usta, gebrande kalk.

- Camomille.** *Matricaria chamomilla*, L. Echte kamille.
„Camomille of abec” (Herbarius).
- Campsæet,** *Cannabis sativa*, L. Hennep.
Cancrî, vermoedelijk *Oculi cancrorum*, „kreeftsoogen”; kalkafzettingen; in de maag van de kreeft.
- Candijt,** kandij-suiker.
Canebeen, Canefbeen, luchtpijp. Hss. C en G geven: kakebeene. Uit hetgeen op blz. 157, kol. b te lezen staat, valt af te leiden, dat ook „sleutelbeen” bedoeld kan zijn.
- Canele,** zie de Aanteekening op blz. 48, kol. b.
Canep, zie Campsæet.
Canfer, Camphora. Volgens Flückiger was de in de middeleeuwen gebruikte kamfer afkomstig van *Dryobalanops aromatica*, Gaertn. s. D. *Camphora*, Colebr.
- Canna pulmonis,** luchtpijp.
Cantarides, 1. *Cantharides*. *Lytta vesicatoria*, L. Spaansche Vlieg.
„Cantharides, faulce vermine
Habitent en la cacumine
Des fresnes dessus la prairie” (Lespleigney).
- Caphalea,** 1. *Cephalea*. Aanhoudende zware hoofdpijn. Ook werd er wel onder verstaan: bij aanvallen voorkomende hoofdpijn.
- Capellaen,** kapellaan.
Capproen, voorhuid.
Caprifolium, *Lonicera*, L. Kamperfoelie. „Caprifolium of wedewinde die draget rode besiën Ende tsop heet licium Ende men persset tsap uter wederwinden. ende men latet drogen ende men brengt uut anderen landen in de speceriën” (Herbarius).
„Licum is þe iuyse of caprifoile, þat is called wodebynde, and it groweþ in wodez and wijndeþ strongly aboute treez; and it bereþ sweterede beriez (Arderne).
Licum is het Lykion van Dioskorides. Uit de aanhaling uit Herbarius zou men mogen afleiden dat er sprake is van een inheemsch product en een uit andere landen. Het vreemde product zou dan kunnen zijn het *Lycium indicum*. Welke daarvan de moederplant is, is nog niet uitgemaakt. Berendes houdt *Rhamnus infectoria*, L. voor de stamplant van Lykion.
- Caract,** zie Catract.
Cardamome, vrucht van *Elettaria Cardamomum*, White-Maton.
Carde, Caerde, *Dipsacus Tourn.*, *Dipsacus sylvestris*, Mill. Kaardebol.
„Wilde carde. in latine virga pastoris.”
- Carnofel,** netbreuk.
Carnouffel, *Dianthus*, L. Anjelier.
Cartillago, kraakbeen.
Caseweye, wei.
Cassia fistula, bolster van de vrucht van *Cassia fistulas*, L.
Cassia lignea, kaneel, bast van de twijgen van *Laurus Cassia*, Ait.
Castiin, Olie van *Oleum Costinum Mesuë* (Cordus)?
Castorie, 1. *Castoreum* bevervel, bevergeil, afkomstig van *Castor fiber*, L. Het wordt gevormd in een paar zakjes, welke tot de uitwendige geslachtsorganen behooren, en die hun inhoud ontledigen onder de voorhuid of in de scheede. In de middeleeuwen hield men castoreum voor de testi-

	culi van den bever.
	„Castoreon sont testicule de certaine beste" (Guy de Chauliac, Grande Chirurgie, Antidot.).
	„Castoreum, cher comme l'or, Est faict des couillons de castor, Qui est une beste saulvaige, Laquelle est de noble couraige" (Lespleigney).
Catapusia,	l. cataputia minor.
	<i>Euphorbia Lathyris</i> , L. Kruisbladwolfsmelk, Springkruid of Roerkruid, wegens de afvoerende werking ook Schijtkruid genoemd.
	„Catapusia of sporie. of sciteheye. of roereruut hets al eens..... Ende tsaet es al soe groot alse peper. ende heeft march inne ende daerboven scorssen. ende dmarch es wit ende vet. Ende men mach tsaet goet houden .1. jaer of meer. Ende als ment in medicinen doet. sal men die scorssse af doen. ende pellent scone..... Ende men maecter af oleum catapusiarum. die sere doet sciten. aldus. Men sal sloten vele sporiën. ende dan winden in coolbladen. ende leggense onder heete colen ende latense wel braden. dan sal men dat uut perssen. ende dat wert olie. ende men saelt bestaden" (Herbarius). Semen Cataputiae majoris, die de Oleum Ricini (wonderolie) s. Castoris s. Palmae Christi leveren, zijn afkomstig van <i>Rinicus Communis</i> , L.
	Niet te verwarren met „sporie" (Kiliaen), <i>Spergula arvensis</i> , L. de Spurrie.
Catraet,	katarrakt, de grauwe of lens-staar, troebeling van de lens. C. nigra, zie gutta serena.
Cauwoerde,- worde,	<i>Curcubita</i> , L. Pompoen.
Kebulen,	zie Mirabolanen.
Kemeneye,	stookplaats, schoorsteen.
Keren,	braken.
Kerende melc,	karnemelk.
Kersboom,	<i>Prunus avium</i> , L. Zoete kers.
Kerst,	Christus.
Kerstalijn,	van kerstael, kristal.
Kistlijm,	kastemakerslijm.
Clapoer, Clapphoor,	bubo, venerische klierzwellings in de lies.
Clareit	kruidenwijn.
Cleet,	pannus: troebeling van het hoornvlies.
Clemmen,	opstijgen, b.v. van humoren „ten hoofde".
Clergie,	geestelijkheid.
Clerc,	geestelijke, in 't bijzonder hij, die alleen de lagere geestelijke wijdingen heeft ontvangen. Ook: al wie zich met wetenschappelijke studie bezighoudt, geleerde, natuurkundige, dus ook: geneeskundige.
Cliester, Clyster,	ui of bol van look.
Cnoes,	kraakbeen, zeen.
Cnoesich,	kraakbeenachtig, zenig.
Coccoxlooc,	<i>Oxalis Acetosella</i> , L. Witte Klaverzuring. Zie Acetose
Cochie rasis,	l. Pilulae Cochiae Rhasis, pillen, waarin Hiera picra, Coloquint en andere bestanddeelen voorkwamen.
Code.	Verdam geeft: Kwee. In den tekst, blz. 114 kol. b staat echter: „scorsen van coden in latine citrus". Met citrus kan citrullus bedoeld zijn. „De citrino cucumere, quem

	alii Citriolum, alii Citrullum, vulgo Citrion, etc." Otto Brunfels, zie v. Fischer Benzon.
Colagoge, Colerijn,	galdrijvend middel. Cholera, een der vier temperamenten. „Uit den bloede worden wy gevoet, 't welck voorwaer niet geschieden en soude, ofte ten ware dattet voor eerst van tweederley onsuyverheydt gereynicht wierde, waer van de eerste onsuyverheydt, van de Galle-blase uyt-ghetrocken wordt, d' welck wy de <i>Cholera</i> noemen..... De <i>Cholera</i> , die is ghelijck een furie der Humeuren, die met den bloede in de Lever gegenereert is, ende alsoo voorts in de aderen, ende in de Arteriën ghevoert wort....." Paré, blzn. 10 en 11.
Colirie,	1. Collyrium, tegenwoordig oogmiddel, oogwater, oogdruppels. Oorspronkelijk geneesmiddelen van zekeren vorm, langwerpig, op den staart van een rat gelijkend (Oribasius). Zij werden gebezigd als suppositoriën, pessariën, in holten, als neus- en oorholte, anus, vagina. Zie Le Clerc, blz. 612.
Colofonie,	Griex pec, pix graeca, Resina colophonia, vioolhars, het residu na de destillatie van terpentijn, de hars van verschillende <i>Pinus</i> -soorten, <i>Pinus Laricio</i> , <i>Poirét</i> , <i>P. sylvestris</i> , <i>L.</i> , <i>palustris</i> , <i>Mill. s. P. australis</i> , <i>Michaux</i> , en a. Genoemd naar de voornaamste uitvoermarkt, Kolophon, in Klein-Azië. Ook de hars van <i>Convolvulus Scamonia</i> , <i>L.</i> werd aldus geheeten.
Coloquintide,	vrucht van <i>Citrullus Colocynthis</i> , <i>Schrad. s. Cucumis Colocynthis</i> , <i>L.</i>
Colsequium,	zie Solsequium.
Columbini, pes-	voet van <i>Columba livia</i> . Duif.
Comment,	commentaar.
Commissure,	commisura, verbinding, b.v. tusschen de beenderen van de hersenpan.
Complexio,	temperament, een hoedanigheid van gestel, welke voortvloeit uit vermenging van de humoren, of lichaamssappen, en hunne werking op elkander.
Comijn,	<i>Cuminum Cuminum</i> , <i>L.</i> Komijn.
Confilie,	<i>Symphytum officinale</i> , <i>L.</i> Smeerwortel. „Consolida major dats grote confilie". „Consolida minor dats zelfheile. of brunelle" (Herbarius). Bij Heukels komen „Confilie" en „Zelfheile" niet voor. Brunelle heet bij hem <i>Brunella vulgaris</i> , <i>L.</i>
Conforteren,	versterken.
Conjunctiva,	oogslimvlies.
Consolida major,	zie Confilie.
Consolida minor,	zie Confilie.
Cooete,	„in latien cycuta". <i>Conium maculatum</i> , <i>L.</i> Gevlekte Scheerling. „Cycuta dats sceerline..... Men wercter nu niet met. Want si es te zere gevenijnt. Wilen dede mense in medicinen. doen die menscheit starker was" (Herbarius).
Coolblad, rode-	<i>Brassica oleracea</i> , <i>L.</i> , Kool, Roode Kool.
Copperroot,	vitriool, zinksulfaat. Ook: IJzersulfaat.
Coppengespin,	spinrag.
Corali rubri et albi,	<i>Corallium rubrum et album</i> . <i>Gorgonia nobilis</i> en <i>Madri-</i>

	<i>pora oculata</i> . Koraalsnoeren worden nog door het volk gebezigd om het doorbreken der tanden te bevorderen.
Corde, coorde,	touw, snoer, pees.
Coriandre,	<i>Coriandrum sativum</i> , L. Koriander.
Cornea,	hoornvlies van het oog.
Cornu cervi,	hertshoorn, gewei van <i>Cervus elaphus</i> . Bizonder krachtig zouden de punten, cornu cervi ex apicibus, werken.
Corrosijf,	corrosivus, etsend, bijtend.
Cors,	<i>Lepidium</i> , L. Tuinkers.
Costum,	<i>Costus speciosus</i> , Sm. s. <i>arabicus</i> , L.
Craeye,	middenrif.
Credevitse,	kreeft (fransch: écrevisse).
Cricke,	kruk, haak.
Cristael, cristalline,	l. <i>Lens crystallina</i> , kristallens, van het oog.
Crocus,	<i>Crocus sativa</i> , L. Safran.
Crouwen,	krabben.
Cubeben,	vrucht van <i>Piper Cubeba</i> , L. s. <i>Cubeba officinalis</i> , L.
Cucumer agrest.,	l. <i>cucumis agrestis</i> , Wilde Augurk. <i>Momordica Balsamina</i> , L. s. <i>Cucumis agrestis</i> , Mill. of <i>Ecballium Elaterium</i> , A. Rich. s. <i>Cucumis agrestis</i> , Reichenb.
Curcubita,	<i>Cucurbita Pepo</i> , L.
Cul,	testikel.
Cume,	nauwelijks, met moeite.

L.

Lacertosich,	muskuleus, vleezig.
Lachteren,	van iemand of iets kwaad spreken, zich ongunstig over iets uittalen.
Laken,	minder worden, kleiner worden, slinken, b.v. van een buil.
Langaovis,	misschien een verbastering van <i>longa o n</i> , rechte darm. rectum.
Lapacium,	<i>Lapacium Pitra</i> ; vermoedelijk <i>Rumex obtusifolius</i> , L. De wortel werd ook wel met den naam van <i>Radix Lapathi acuti</i> aangeduid. „Lapacium acutum es lanc ende street hem oft maluwe ware. ende is he[et] ende dro[ghe] in den .3. graet. Ende daer esser drierande. Deen heet men lapacium acutum ende heeft scarpe bladere ende es die beste. Ende dandere heet lapacium rotundum. ende heeft brede bladere daer men botere in draecht. Entie derde heet lapacium domesticum dats tamme maluwe. ende wast in der lieden hove. ende men doetse int moes” (Herbarius).
Lapdanum,	hars van <i>Cistus polymorphus</i> , Willk. s. <i>C. creticus</i> , L. of <i>C. monspeliensis</i> , L. Ook wellaudanum genoemd.
Lapis ematicine,	<i>lapis emathitis</i> , l. <i>lapis haematitis</i> , bloedsteen, Colcothar, een ijzer-oxyde, Fe_2O_3 . Het gebruik blijkt uit de praeparaten: Praeparatio in Sanguinolentis Ulceribus, Pr. Haematitis in menstruis, Pr. in Profluviis non maturis, Pr. in Dysenteria laxa.
Laserscap,	melaatschheid.

Laternekinne,	in „steene daer men af maect cleine l.“ Welke steen daartoe gebezigt werd, is niet recht duidelijk; misschien wel speksteen, waarvan men thans ook kleine snuisterijen vervaardigd ziet, o.a. kleine huisjes, waarin nachtpitjes gebrand worden.
Latuarie,	electuarium, likkepot.
Lauweriers,	bayen van-, zie Backe.
Lauwersbacke,	zie Backe.
Lavacia,	lavatie, spoeling, lavament.
Laxatijf,	zacht werkend afvoermiddel.
Leder, ladere,	ladder.
Leeke meesters,	zie Aanteekening, blz. 19, kol. a.
Lelye,	<i>Lilium candidum</i> , L. Witte Lelie. „Lilya es heet ende wac ende siin van .3. manieren. deen es tam. ende dandere .2. siin wilt. deen draget .1. blau bloeme. tander .1. gelu. ende dat derde .1. wit bloeme” (Herbarius).
Lement, lenement,	lampepit, lampekous.
Lentilgen,	vermoedelijk <i>Lentigo aquatia</i> , <i>Lemna minor</i> , L. Waterlinze. „Lentigines aque. dats rey dat op dwater vlietet” (Herbarius).
Lentisci, cortex-	v. Fischer-Benzon vermoedt Mastixboom, <i>Pistacia Lentiscus</i> , L. In <i>Alphita</i> vindt men „Lentisci semen folia corium et rami.” Misschien wordt ook een soort van eik bedoeld, waarmee het voorschrift „cortex” zeker niet in strijd zou zijn.
Leonina,	Leontiasis, lepra van het aangezicht.
Lepen,	tranen, van de oogen.
Liber aureus,	zie Bouc.
Lycium,	zie Caprifolium.
Lijens,	l. Ileus, een gedeelte van den dunnen darm.
Lier,	wang, koon.
Liesche, lieze, lijse,	dun vlies, hersenvlies, pia- en dura mater.
Lijf,	leven.
Lijn, wilt-	zie Linaria.
Lijnsaet,	zaad van <i>Linum usitatissimum</i> , L. Vlas. Hiervan: lijnsaet-olie, lijnolie.
Lilium medicus,	bouc van-, <i>Lilium medicinae</i> , sive de morborum prope omnium curatione, van Bernardus de Gordonio. Deze schreef dit herhaaldelijk gedrukte werk in 1305.
Limich,	slijmerig.
Limposinitas,	„in vlaemsche drope”. Verdam geeft voor drope: jicht, schurft, waterzucht. Het woord wordt gebezigt in verband met het oog.
Linaria,	<i>Linum catarticum</i> , L. Purgeer-Vlas. „Linaria dats wilt vlas” (Herbarius).
Lingene,	vuilnis.
Linter, lintijn,	lente.
Liselike,	zacht.
Litargia, lithargyrum aurum,	lithargyrum, loodoxyde, ook loodglid, goudglid geheeten.
Litargie,	l. lethargia, bewusteloosheid.
Litotripon,	l. lithotrypterion, steen(-verbrijzelend)middel. „Litotripon (l. lith-) brect den steen in de blase ende

- Lixeme, lijseme,**
Longans,
Looc, loec,
- litteeken.
 rechte darm, rectum.
Allium Porrum, L. Prei. „Alium dats looc Ende es van .2. manieren, deen es wilt en[de] tander tam. Ende wast in den hof daer ment poot. ende es dit dat wi gemeynlike orboren. Ende dander was op 't velt. Ende heet scordion. dit en es niet also fel als tander. daer omme orbort ment meest in phisiken. Ende dit gadert men int ende van den lintere. ende droget. Also mach ment .2. jaar orboren. Mer hets beter dat ment alle jaren vernuwe" (Herbarius). Herbarius spreekt ook van: „Looc dat in bossen wast." Dit zal vermoedelijk zijn: Boschlook, *Allium ursinum*, L. Prei wordt ook aangeduid met poret looc, porret, poreiden.
- Lovesche,**
Loys evel, Sente-
Lupine,
Luuschen,
- Levesche, Levestoc. *Levisticum officinale*, Koch.
 podagra, jicht? Zie bij evel (mnl. wdb.).
Lupinus, Tourn.
 zich verbergen, schuilen.

M.

- Macula,**
Maechdenwas,
- vlek op de huid of op het hoornvlies.
 cera virginea, de wasachtige stof welke aan den ingang van bijenkorven voorkomt.
- Maelget,**
Maencopijnzaet
- looden of houten hamer.
 maencopzaet, papaverzaad, zaad van *Papaver Somniferum*, L. „Papaver dats oele of olyecruut Ende papaver ende mancopijn siin al eens. Ende dit saet es van .2. manieren. wit ende bruun" (Herbarius). Papaverzaad is niet giftig.
- Maerte,**
Maiorane,
Maisch, meisch,
Maliterre,
Malve,
Malvaviscum,
- dienstmaagd.
Origanum Majorana, L. Marjolijn.
 in „maische boeter", eerste grasboter.
 l. Malum terrae, *Aristolochia strongyle*.
Malva sylvestris, L.
Althaea officinalis, L. Witte Maluwe of Heemst, ook bismalva genoemd.
 „Maluwe of pappele" (Herbarius). De Malva wordt in het Mnl. ook Bappele, Peppel, Pappelcrut genoemd.
 zie Maenc-
- Mancopijnzaet,**
Mandragora,
- Alruinwortel. Wortel van *Atropa officinarum*, L. s. A. *Mandragora*, L. „Mandragora siin wortelen van cruden. ende siin tweerande. ende wast alse man ende wijf. Ende dat mannekijn heeft bladere als beetcolen. ende dwijfskiin alse latuwe. Ende diet uter erden treect hi moest sterven. Ende daert steet siet men bi nachte groet licht. Ende dmannekijn helpt den man. ende dwijfskiin den wive" (Herbarius).

- Zie over Mandragora: P. J. Veth. De leer der signatuur. Intern. Arch. f. Ethnogr. Bd. VII, 1894. en O. v. Hovorka und A. Kronfeld, Vergleichende Volks-Medizin, I Bd. blz. 14. Kenmerkende afbeeldingen vindt men in: English Medicine in the Anglo-saxon Times, by J. F. Payne, Oxford, 1904.
- Manipulus,** handvol, Romeinsche maat, doorgaans met letter M aangeduid. Over maten en gewichten, zie o.a.: The Seven books of Paulus Aegineta, by Francis Adams, Vol. III. Sect. XXVI, blz. 609.
- March,** merg, ruggemerg.
- Marubrium,** *Marubrium vulgare*, L. Longekruid.
- Maserijn,** ahornhouten.
- Mastic,** *Pistacia*, L. s. *Lentiscus*, L. „In dit eylant (eylant van sylo) wasset mastic op cleine boemkine ende comt uten boomkine als gomme doet uten kriketeren ofte kersselteren oft prumelteren.” J. v. Mandeville, blz. 17.
- Matefeloene,** zie *Jacea nigri*.
- Mecopijn,** zie *Maencopijn*.
- Medallen,** geheel en al.
- Mede, meede,** *Rubia tinctorum*, L. meekrap., „Rubea dats meede” (Herbarius).
- Meerren, meren,** verwijden, verlengen van een wond.
- Meersinge,** zwelling, vermoedelijk ook vastlegging door een kramp.
- Mel,** honig.
- Mel despumatum,** „Mel depuratum. Mellis, q. v. affunde ∇ (aqua) portionem, aequalem vel duplam, triplamvè, si valdè impurum fuerit, vel si alienae rei experts sit, sine additione, coque & despuma cochleari pertuso” (Schroeder).
- Melte,** milt.
- Menisoen,** buikloop, roode loop, dysenterie.
- Mente,** *Mentha*, L. Munt.
- Mentiche,** zie *Celidonia*.
- Mersman,** marskramer.
- Mesdoen,** misdoen, verkeerd handelen.
- Meskief, meskief,** ongeval. „Te meskieve komen”: gevaarlijk worden, b.v. voor het leven.
- Mespil,** *Mespilis*, L. Mispel.
- Mesquame,** ongemak, letsel, pijn; ook lichaamsgebrek.
- Messe,** Mis. „Heylige Cruce Messe”, de „exaltatio sanctae crucis” 14 Sept. „Sente Andries Messe”, 30 Nov.
- Messitten,** misstaan.
- Metridatum,** zie *Mithridatum*.
- Micken,** op iets letten, erg in iets hebben.
- Middewaert** het midden.
- Ministreren,** d. i. administreeen, voorzien van.
- Mirabolane,** „Sunt 5 species: citrini, indi, kebuli, bellerici, emblici” (St. Amand; evenzoo Agilon).
De drie eerstgenoemde zijn de vruchten van *Terminalia Chebula*, Retz, in verschillende graden van rijpheid. Mir. embl. is de vrucht van *Phyllanthus Emblica*, L., Mir. bell. van *Terminalia Bellerica*, Roxb. De Mir. indi werden ook wel met den naam mir. nigri aangeduid. „En la confection hamec: myrabolani nigri, indi et chebulorum, dont est advenu que

aucuns apoticaire indoctes prennent troys especes de myrabolans pour faire la confection hamee, combien que myrabolani nigri indi ne soit qu'une espece de chebulorum. L'autre, les chebules et myrabolans citrins sont d'ung mesme arbre et ne different sinon que les citrins ne sont pas tant meurs que les chebules. Les myrabolans indi ne sont noirs sinon pour la grande demeure qu'ilz font en l'arbre, et sont plus gras et gommeux que les citrins. Ceux qui sont cuilliz encores aigres et esventés sont les citrins (Lisset Benancio, bij Minime blz. 293).

Miraet,

1. Mirach, abdomen, buik, door den schrijver op blz. 148, kol. b verkeerdelijk tot den darm gerekend.

Mirre,

1. Myrrhe, gomhars van *Balsamea Myrrha*, Engl.

Mirtelle,

vrucht van *Myrtus communis*, L.

Mitigatief,

verzachtend, kalmeerend middel.

Mithridatum,

een uit ruim 50 bestanddeelen bereid geneesmiddel, dat door Mithridates van Pontus is uitgevonden. Werd oorspronkelijk als tegengif gebezigd, gold later als middel tegen velerlei kwalen. „Metridatum es moeder boven alle medicinen. Ende es goet iegen alle saken die van couden comen ende meest van melancoliën. Ende iegen pine vanden ogen ende iegen geruut (gegons, suizen) van den oren. Ende iegen apostemen van den tantvleesce. ende iegen tantswere. Ende iegen alle deren van den roeste boven ende so wat dat den monde deren mach. Ende iegen die mammen eist dat ment daer op leit optie swere eist buiten of van binnen. Ende ane den slaep iegen hoofswere ende iegen menisoen daer die spise al geheel dore gaet met drankte daerin gesoden es balaustie. Iegen venijn sal ment geven met sope van menten. Ende men saelt plaesteren op beten van gevenijnden dieren. Ende hets properlike goet iegen .A. dach corts, etc.” (Antidot.). Volgt een opsomming van de talrijke bestanddeelen.

Misericorde,

ponjaard.

Moeder, herde-

Dura mater, een hersenvlies.

Moeder, sachte-

Pia mater, een hersenvlies.

Moerbesie boom,

Morus, Trn.

Moermael,

beenzweer.

Momme,

zie Mummie.

Monapagia,

pijn in een plek aan den schedel.

Mondificatio,

zie Mundificatio.

Moru, morwe,

week, zacht.

Moruwen,

week maken.

Morwen chele,

„dat in coorne staet ende draget rode bloemen in latine heet mense papaver rubeum.” *Papaver Rhoeas*, L. Klaproos. Of „chele” een verbastering is van heul? Bij Dodonaeus heet de klaproos: wilde heul.

Morwenisse,

weekheid.

Most,

waarschijnlijk te lezen: mest (v. messen, missen)

Mostaertsæet,

Brassica nigra, Koch.

Motalijn,

metalen.

Moude,

schedel, hersenpan.

Mummie,

Schroeder geeft 4 soorten:

„1. Mummiam Arabum, quae est liquamen s. liquor con-

- cretus exudans in sepulchro è cadaveribus Aloë, Myrrha, Balsamoque conditis.
2. Aegyptiorum, quae est liquamen ex cadaveribus pissasphalto conditis. Nimirum, hoc condiebantur cadavera vilioris sortis, adeoque & ipsamet cadavera nonnunquam eo modo condita prostant.
3. Pissasphaltum factitium, i. e. mixtum pici bitumen, quod pro Mumia venditant.
4. Cadaver sub arena Solis aestu torrefactum. Fitque in Hammoniorum Regione, quae est inter Cyrenarum Regionum & Alexandriam, ubi arenarum Syrtes Ventor, turbine sublatae incautos viatores obruunt, unde horum cadavera à flagrante Solis aestu torrentur & excrescunt."
- Zie over Mummie: A. Wiedemann. Mumie als Heilmittel. Zeitsch. des Vereins f. rhein. u. westf. l. Volkskunde. 3. Jahrg., 1906, blz. 1.
- Mundificatio,** „M. intestinorum": zuivering van den darm, door middel van een afvoermiddel. Mundificatieven heetten ook middelen om ulcera te reinigen. Zij behoorden tot de groep der abstergentia remedia of medicinae abstersivae.
- Muri albi,** l. mori albi, moerbeziën, de vruchten van *Morus nigra*, L., ook wel mora celsi of mora domestica (Herbarius) genoemd. *Morus alba* wordt gekweekt om de bladeren, die tot voeder voor de zijrups dienen, *Morus* beteekent ook een op een moerbezië gelijkend gezwel, dat aan de uitwendige geslachtsdeelen voorkomt. „Morum est callus, aut eminentia quaedam facta in modum mori (Willem van Salicete, liber. quint., Cap. X)".
- Muscaten, note-** nuces moschatae, vruchten van *Myristica fragrans*, Houtt.
- Muscerulle,** vermoedelijk verbastering van Muskaatsalie, *Salvia Sclarea*, L.
- Muscelijn, olie v.-** l. oleum Moschelinum sive Nicolai, een zalf, waarin tal van aromatische bestanddeelen.
- Muse, muus,** gevoelszenuw; ook spier.
- Musich,** zenuwig, vol zenuwen en spieren.
- Muscus,** het product van een zich tusschen navel en penis bevindende klier bij *Moschus moschiferus*, het Muskusdier.
- Mussilagine,** l. mucilago, slijm drank.

N.

- Nabete, candite,** kandijsuiker.
- Nachtscade,** ook solatrum, strigio morella, uva lupina genoemd. *Solanum nigrum* L. Nachtschaduw.
„Solatrum of stringimen. of morella of uvalupina. dats nachtscade" (Herbarius).
- Naerder,** van naer, eerder.
- Nagel,** ungula of ungula of doek, pterygion, een oogvlies, vleugvlies, wijl het zich vleugelvormig van den traanklier af over het oog uitbreidt.

- Nappe,**
Nardus,
- Met ungula, unguis, onyx, nagel wordt ook aangeduid een ophooping van etter tusschen de lager gelegen lamellen van het hoornvlies, welke eenige gelijkenis heeft men de lunula van den nagel. Zie ook Pannus. vaatwerk, kroes.
- Nenuphar,**
- spica indica*, spijk-narde, *Nardostachys Jatamansi*, D. C. Gebruikt werden de wortel en de „Nardinum oleum.”
- Nymphaea alba*, L. Waterlelie, „Nenufar of caliïnbloemen of aplompen. dat siin tremeer bloemen ende staen in watere; . . . die witte dat siin die beste. entie gelu en siin niet so goet. Ende men sal de bloemen drogen. so mach mense .2. jaer goet houden. Ende men maect der afcyroop den genen die liggen in die sucht. Entie sarasine leggende des avonts in watere. Ende smorgens drinken si dwater jegens die hitte van dien lande. Ende men maecter oec water af also als men van rosen doet.” (Herbarius).
- Netele, heete**
Netten,
Neute,
Niegeren,
Nigelle,
- Urtica*, Tourn. Brandnetel.
drenken.
zie Note.
- Niene,**
Niewer toe,
Niewerincs,
Nitrum,
- l. nigeren, in: el niegren af = nergens anders van.
Nigella sativa, L. „Nigella of nigle. wast int coren
Ende dit saet hout men wel .4. jaer goet” (Herbarius).
uit: niet ne, d.i. niet, of nie ne, d. i. nooit.
nergens toe.
nergens.
natron, soda, koolzure natron. Er werd ook wel Potasch onder verstaan.
- Nobeen,**
Nokernote,
Noli me tangere,
- zie Stenech been.
okkernoot, de vrucht van *Juglans regia*, L. Noteboom.
Een hardnekkige, om zich heen vretende zweer; ook kankerzweer in het aangezicht.
„Men noemt desen kancker wel een fenynige, rebelle, ende onhantsame ulceratie, die seer furieus ende wreet onder de hant wort: ende so verre als men eenighe scherpe corrosyvighe remediën daer op leght, soo wort hy daer door noch meer vererghert, soo dat de pyne, de koortse, ende andere accidenten daer door vermeerderd, ende de natuerlicke krachten vermindert ende geswackt worden, ende het lichaem ten lesten uytteerende, vergaen, ende sterven moet. Daeromme dat sommige desen kancker *Noli me tangere* gheuoemt hebben, dat is te segghen, en raectt my niet met eenighe scherpe, of stercke dinghen, op dat ick niet ergher, ende furieuser en worde. (Paré, de kuere van den openen, ende geulcereerden kancker. Cap. 30, 7 Boeck. blz. 225.)
- Nolle.**
Noot, noet,
Notabel.
Note van Inde,
Note cypressiin,
Nucha,
- kruin, achterhoofd.
noodzakelijk, noodig.
bizonder.
Nux Indica, de vrucht van *Cocos nucifera*, L.
Galla cupressi, van *Cupressus sempervirens*, L.
Hieronder werd in de middeleeuwen het „verlengde merg” en „ruggemerg” verstaan. „Medulla spinæ, nucha

dicatur" (M. Hundt.) „Nucha, medulla spina est" (Mondino). Zie Hyrtl, Onomat. anat. blz. 356.

O.

- Ocsuun, oecusoen,** gelegenheid.
Olibanum, wierook. De gestolde harsachtige emulsie, welke uit de aangesneden bast van *Boswellia Carterii*, (Birdw.?) druipt. De fijnste korrels of „tranen" zijn de witte, die geplukt worden. Minderwaardige korrels zijn de van den grond opgeraapte, met zand en aarde verontreinigde.
- Oliebastrum,** vermoedelijk: *Alabastrum*.
Olie van bayen, zie Backe.
Olie van benedictine, Dit middel komt voor bij Mesuë. „Natura: calidum et siccum in 3°. Operationes et proprietates: in eo est subtilitas et resolutio et calefactio in artetica de materia frigida et est in ea ultimum remedium" (Mesuë jun. Lib. sec., blz. 62). In den Bundel van Genees- en natuurk. geschriften, welke Hs. B. vormen (zie Inleiding) komt een geschrift voor, waarvan het begin luidt: Aqua vita dats water des levens of levende water. Het geeft voorschriften van eenige waters en oliën, o.a. van.
- „olye die men heet gebenedide omme die groete doget entie cracht die an hare geleet. entie maect men aldus. Nemt rode nuwe tiechelen. die voorvoets comen uten ovene. eer datter regen of enøge verscheit op comen es. ende brecse in cleinen stucken also groet alsoe haselnoten. Ende legse in tier ende doetse geloyenen de werpse in olye van oliven al gloyende wel claer ende laetse daerin liggen toter wilen dattie olye wel cout es. entie stucken wel doredronken met der olyen. ende dan nemt andere stucs van tiechelen ende doet also ghi nu daet. Ende doet tot dier wilen dat al die olye gedronken es in die stucken van dien tiechelen. Ende altoes doet die coude stucs ute eer ghi die andere heete in doet. Ende dan nemt alle die stucken ende doetse in .1. orinael. ende setse in .1. teste met ascen. ende set daer op u alembijc. Ende maect .1. starc vier in den oven daer die teste op staet. Ende stopt tusschen den crage enten orinael. ende datter ute gaet ontfaet in .1. fiole. Maer datter iersten uut sal comen dat wert water. ende dat en hout niet. Maer daerna salre herde rode olye ute comen. ende herde goede te meneger dinc.
- Olie van castiin,** *Oleum Costinum?* Een middel, waarin *Costus speciosus*, Sm. s. *C. arabicus*, L. de basis vormde. Over de samenstelling zie Cordus.
Olie van euforbie, *Oleum de Euphorbio Mesuae*. Over de samenstelling zie Cordus.
Olie van laurier, zie Backe.
Olie van leliën, *Oleum liliarium* of *Oleum Lilinum Mesuae simplex*, Over de samenstelling zie Cordus.

Olie van muscelijn,	Oleum Moschelinum. Over de samenstelling zie Cordus.
Olie nardum,	Oleum Nardinum simplex Mesuae en Oleum Nardinum compositum Mesuae. Over de samenstelling zie Cordus. zie Omfacijn.
Olie van olive,	Cordus noemt twee soorten: Oleum Rosaceum usitatum
Olie van rosen.	en Oleum Rosatum completum. Over de samenstelling zie Cordus.
Olie van ruten,	Oleum Rutae. Over de samenstelling zie Cordus.
Olie van violetten,	Oleum Violaceum. Over de samenstelling zie Cordus.
Olive,	vrucht van <i>Olea europaea, L.</i>
Omfacijn,	oleum onphacinum, oleum acerbum. de olie van groene, niet rijpe olijven. Op blz. 31, kol. a, wordt gezegd: „dese Olye van rosen heet Avicenna Olyum onfacinum. ” Dit moet zijn: olye van oliven.
Ondercotech,	onder de huid voortzwerende.
Ondercootte,	onderhuidsche absces.
Ongebreclije,	zonder gebreken, volmaakt.
Ongenoechte,	onaangenaam gevoel; „o. horen,” iets hooren dat onaangenaam is.
Onscamel, ont,	onfatsoenlijk.
Onsochte,	pijnlijk.
Ontcrimpen,	samenkrimpen.
Ontbeiden,	wachten.
Ontfaen, ontvaen,	ontvangen.
Ontsien,	bang zijn voor, duchten.
Ontstricken,	los gaan.
Ontswingen,	losgaan.
Ontwee,	vaneen, in tweeën.
Opopanacum,	Opopanax, sap van <i>Opopanax hispidum, Griseb. s. Ferula Opopanax, Sprengel.</i>
Optalme,	Ophthalmie, verschillende soorten van ontsteking van oogvlies en hoornvlies.
Orberen,	gebruiken, aanwenden, b.v. een geneesmiddel.
Orbore,	nut, belang.
Orborlije,	nuttig, betamelijk.
Ordeum,	<i>Hordeum Vulgare, L.</i> Gerst. Gerstenwater: Krithinon.
Orisoen,	gebed.
Orpiment,	auripigmentum, naam van het mineraal arseentrisulfide, arsenicum sulfuratum citrinum.
Ort, oort,	spits, punt; het scherp van een wapen.
Osmonde,	<i>Osmunda regalis, L.</i> Koningsvaren.
Overbeen,	wan, uitwas.
Overberch,	gene zijde der Alpen.
Overvloeyenthede,	overvloed.
Oximelle,	mengsel van azijn, honig en water.
Oxisacum,	1. Oxisaccarum, stroop, met azijn, granaatappelsap en suiker bereid.

P.

Padde,

Bufo vulgaris. Diende ter bereiding van verschillende geneesmiddelen, en is o.a. tegen waterzucht aanbevolen. Men bezigde *Bufones exsiccati, Bufones combusti, Aqua*

	bufonum cosmetica, Electuarium hydropicum en Sal bufonum volatile.
Palas,	verhemelte.
Pallias alliorum,	misschien verbastering van Pellis = huid of vlies, en dan wellicht: of rokken van knoflook.
Pannus,	pannus corneus, een soort van ontsteking van het hoornvlies, ook „sebel” genoemd. „Sebel est, selon Avicenne, un pannicule qui advient à l'oeil, de l'enfleure de ses veines apparentes en la superficie de la conjonctive et cornée: et entre le tissu d'icelles, y a apparence comme d'une nuée fumeuse. Il est avec demangeaison, larmes, ulcères, grosseur et rongne de paupière, avec ce que la lumière l'offence (Guy de Chauliac, Gr. Chir. 6e traité, doct. I. ch. II.)
Papaver album,	zie Maencopijsaet.
Papaver rubeum,	<i>Papaver Rhoeas</i> , L. Klaproos.
Papier (gheberrent),	Charta. Gebezigd als mundificatief, consolidatief en exsiccatief.
Pappelblat,	blad van <i>Populus</i> , Trn. Populier. Kan ook zijn van: <i>Malva</i> L. Kaasjeskruid, waarvan de bladeren ook „pappelblâren” genoemd werden. „Maluwe of pappele” (Herbarius).
Paritaria,	l. <i>Parietaria</i> , <i>Convolvulus arvensis</i> , L. Akkerwinde.
Pareren,	betrekking hebben op, b.v. van teekens van den dierenriem op lichaamsdeelen.
Partstorte,	l. pertstorte, paardevijg.
Payen, paeyen,	tevreden stellen, b.v. „hem gepayt houden”, met iets genoeg nemen.
Peidinge,	van peiden, tranen van de oogen.
Peket,	een vloeistofmaat.
Pellis arietien,	ramsvet, dat ter bereiding van Ceratum ex pelle arietina Arnoldi de Villanova gebezigd werd. Het vel werd langen tijd met water gedigereerd, het water ingedampt en met een groot aantal andere middelen tot een zalf verwerkt.
Pellote,	opspraak.
Penide,	„van sukere”, stang van geraffineerde suiker.
Pennincruut,	<i>Lysimachia Nummularia</i> , L. Penningkruid.
Peper lanc,	piper longum, vrucht van <i>Piper Chaba</i> , Hunter s. <i>Chavica officinarum</i> , Miquel s. <i>Piper longum</i> , L.
Peper wit,	de rijpe en van de schil ontdane vrucht van <i>Piper nigrum</i> , L.
Pepergraen,	peperkorrel.
Perseker,	<i>Prunus Persica</i> , Stokes s. <i>Persica vulgaris</i> , Mill. Perzik. „Persica dat siin persekers” (Herbarius).
Persiin,	<i>Carum Petroselinum</i> , Benth. et Hook s. <i>Petroselinum sativum</i> , Hoffm. Peterselie. Zie Apie.
Persinaet van Macedoniën,	<i>Athamanta macedonia</i> Spr. „Petrocilium macedonicum. dats persiin van macedonie of alexander” (Herbarius). „Item il est manifeste que plusieurs apoticares au jourd' huy ignorent le vray persil, lequel facilement nous ne pouvons pas bien trouver, car ce que vulgairement en toute l'Europe nous appelons persil, il est si apertement different du persil des

anciens qu'il n'a nulle indigence d'autre demonstration, car la semence du vray persil est si grandement amere, tellement qu'il est advenu que, icelle mise dedans le the-riacque, elle y cause une plus grande amaritude que ne scauroient pas toutes les autres herbes ameres, comme est la plante d'aloès, le myrrhe, le prasium, la chasnette et la petite centaurie, ainsi qu'on peult voir en Galien au Livre des Antidotes. Doncques il fault croire que l'herbe que nous appellons petroselinon est ce que nous disons selinon, qui vulgairement est dicte ache (*Apium*); et l'on la appelle petroselinon d'autant qu'elle ayme les lieux des jardins les plus p[i]erreux, aussi naturel-lement vous la verrez venir sur les murailles; et ce que nous appellons petroselinon macedonicum, c'est la grande ache: et la petite ache est ce que nous pansons estre persil. Doncques le vray persil ne se trouve pas si aysement" (Declaration des abuz, etc. p. Lisset Benancio; Zie Minime, blz. 372).

Pes Columbini,

Petercelle,
Peterolie,
Petou, wijn van -
Peulen, peluwen,
Pia mater,
Pigle,
Pili leporis,
Pillen auree,

Geranium columbinum, L. Duivepoot. „Pes columbinus dats duvenvoet . . . ende dit wast int coren" (Herbarius). zie Persiin.

aardolie.

wijn van Poitou.

[een wond] met een kussentje [van verbandstof] bedekken. dunne hersenvlies, een van de „matres cerebri."

Bryonia, L. Heggerank.

hazenhaar. Geliefd middel tot bloedstelping.

1. *Pilulae Aureae Nicolai*.

„Pillule auree. om die redene van der rootheit heet ment pillule aure ende heeft sinen name vanden goude" (Antidot.). In den latijnschen tekst van het Antidot. staat: aureae ab excellentia auri dicuntur; sicut enim aurum inter cetera metalla pretiosus habetur, sic pilulae istae inter alias meliores approbantur."

Pimpinelle,
Pinen,
Pinguis,
Piocelle,

Pimpinella Saxifraga, L. Steenbreek. Zie *Saxifraga*. zijn best doen.

van pinguedo, vet.

1. *Piloselle*. *Hieracium Pilosella*, L. Havikskruid.

„Piocella of nepita of musore. dats cruddekijn metten hare dat plat op deerde lecht" (Herbarius).

In de apotheken vond men *Herba et Flores Pilosellae* s. *Auriculae muris*.

Piretrum,

Anacyclus Pyrethrum, D. C. s. *Anthemis Pyrethrum* L. „Piretrum. of pertram. of pertrec. ende selke sceldent bertram. hets al eens. Ende het es heet ende dro[ge]. in den .4. graet. ende die wortelen gaen in medicinen. In den winter sal mense gadren ende geduren .5. jaer goet" (Herbarius).

Piscium glutes,
Pix, pix navalis,
Pix graeca,
Plantage,
Plante,
Plantegine,

vischlijm.

pix nigra, pik, scheepspek.

kolophonium. Zie Colofonie.

Plantago major, L.

voetzool.

1. *Pantegni*. Uit 't geen op blz. 11, kol. a, te lezen staat. zou men afleiden dat dit werk van Galenos

afkomstig is. Dit is echter niet het geval. Het is een in 't Arabisch geschreven werk van Isaak den Jood, dat groote overeenkomst vertoont met den „Khitaab el malikhi” van Ali ben el-Abbas. Constantinus Africanus vertaalde Izaaks werk in het Latijn.

- Plommeye, plombeye, ploertendooder.
 Pluckelinge, pluksel.
 Plumbum ustum, loodoxyde.
 Plume, veer.
 Poenten, iets recht zetten.
 Polipodium quersine, *Polypodium vulgare*, L. Eikvaren. „Polipodium, dats wilt varen..... dit wast an ouden dyken ende an ouden maysieren die droge siin. Ende wast oec op eyken ende dats dbeste. tander ne doech niet in medicinen. Ende dat op eyken wast die wortelen siin medicinael. ende siin buten root ende binnen groene” (Herbarius).
 Polipus, l. Polypus, een slijmvliesgezwel.
 Pollum montanum, l. Polium montanum; *Teucrium Creticum*, L.
 Polukijn, kussentje van verbandstof.
 Pomum acetosum, de [zure] appel, vrucht van *Pyrus Malus*, L.
 Pomum granatum, granaatappel, de vrucht van *Punica Granatum*, L.
 Populiere, enoppen van —
 Popelioen, de harsrijke knoppen van *Populus Nigra*, L. Populier.
 l. unguentum populeon. „Unguentum popelioen es siin name omdat ment maect van popelbotten” (Antidot.).
 Voor de samenstelling, zie Cordus.
 Porceleine, *Portulaca oleracea*, L. Postelein. „Pertulaca of porceleyne” (Herbarius).
 Poreide, *Allium Porrum*, L. Prei. Zie Looc.
 Poret looc, porret, zie Looc.
 Porren, bewegen, verroeren.
 Poros, porie.
 Porringe, purringe, het opkomen van eene ziekte, b. v. der pokken.
 Porrus, een wratchtig gezwel.
 Porrus virgae, Condyloma, wratchtig gezwel van syphilitischen aard.
 Poteten, potage, gekookte spijs.
 Prumen van Damas, een variëteit van *Prunus domestica*, L., in den omtrek van Damaskus voorkomende. „Pruma dat siin prumen. ende siin some wit. ende somme root ende some bruun. Alle siin si cout. Maer prumen van damas siin die beste.....” (Herbarius).
 Pruumboom, *Prunus domestica*, L.
 Psidie, Cortex mali granati. Zie Gernate.
 Psillie, l. Psyllium, *Plantago Psyllium*, L. Vlooiënkruid.
 Pullen, l. pulen, uitpuilen. Op blz. 50, kol. a wordt bedoeld: gapen.
 Pullica, l. Pulicaria = enula campana. Zie Enula.
 Punice, radix- de wortel van *Punica Granatum*, L.
 Puut, puud, kikker.

Q.

- Quareel, pijl, uit een katapult geschoten.
 Quene, oud wijf.

Quicsilver,
Quinancie.
Quitsse,

Argentum vivum, Mercurius crudus, Kwik.
zie Squinanchia.
quetse, letsel.

R.

Radec.

Verdam geeft voor „radic” radijs; verwijst echter ook naar „meerradic.” Herbarius heeft: Rufanus, dats merradic”, doch nadere omschrijving ontbreekt. Radijs draagt den naam van *Raphanus sativus*, L., Merradic of mierikwortel van *Cochlearia Armoracia*, L. Vermoedelijk bedoelde Yperman dezen laatsten, omdat hij van „wortel” van radeke spreekt. Beide producten bevatten overigens een verbinding, welke na splitsing mosterdolie oplevert.

Ranula,

een gezwel onder de tong. „Onder de tonghe komt oock dickmaels een gheswel te wassen, daer door dat de mensche niet wel perfectelick spreken en kan, 'twelek van de Grieken *Batrachium* gheenoemt wordt, ende in 't Latijn *Ranula*, ende in onse sprake een vorsken (Paré).

Rapensmout,
Raphanus,
Rappich,
Ratich,
Realgar,

raapolie.
mierikwortel. Zie Radeke.
schurftig.
van rate; honingraat.
of Sandarach. Een mineraal, zwavelarsenicum, As S₂. „Realgar es ene maniere van erden. dat seggen enege. ende si liegen. Want hoe ment maect sal ic hierna beschrijven. Ende dit gelijkt opermente. ende es gevenijnt” (Herbarius).

Rebarbe, reubarbarum,
Rebrico,

Rheum palmatum, L. Rhabarber.
rubriek, van rebruceren, rubriceren, d. i. met rooden inkt schrijven of merken. De chirurgie van Henri de Mende ville bijvoorbeeld is in „rebriches” verdeeld.
koorts.

Rede,
Reinevane,

Chrysanthemum s. *Tanacetum vulgare*, L. Boerenwormkruid, Steenvaren.
„Tanacetum. of tente. dats reyevane” (Herbarius).

Resina alba.

wit harst, het harst van *Abies pectinata* D. C. s. *Pinus Picea*, L., *Picea excelsa* Link s. *Pinus Abies*, L. en *Larix europaea*, D. C. s. *P. Larix*, L.

Resolverende

zweetdrijvend. „Een resolverende Medicament is het ghene dat door sijn hitte, ende door de subtielheydt syner substanciën, de sweetgaten opent, de humeuren versubtijlt, verteert, ende door een onsienelijke transpiratie doet vervliegen, ende oock meer ander overtolighe ende onnutte materie, die erghens in 't lichaem onthouden wort” (Paré).

Reten, te-
Rise,
Risi, farina-
Robarde van der zee.

zie Teriten.
l. rijs, tak.
Rijstemeel.
Wordt op blz. 50, kol. b in verband met hazelip gebezigd; er zal dus wel bedoeld zijn rob, en niet „rootbaerd” of groote poon, een zeevisch.

Robcitomorum,	ook wel robistomorum geschreven. Misschien wordt bedoeld: rob of sirupus citrinorum.
Rodamel,	Mel rosaceum, rozenhoning. „Mel rosaceum. heet in griex rodemel” (Antidot.).
Roepere,	strot.
Roeren,	zich bewegen.
Roest,	verhemelte.
Roet,	vet, reuzel.
Rootse,	een soort van riviervisch. Hs. C. heeft „grondelinge”, grondel.
Rose,	<i>Rosa centifolia</i> , L. Roos. „Rosa dat siin rosen..... Ende rosen siin goed in medicinen beide gruene ende droge. Ende selke gadren rosen als ripe siin entie en mach men niet lange houden. Men sal rosen lesen eer si hem ontpluken. Rosen die swart sijn of bleec en sal men niet leggen in medicinen” (Herbarius).
Rosen, suker van -	een middel uit suiker en rozebladeren bereid. „Rodosacum dats suker rosaet” (Antidot.).
Rosiine,	Rozijn, vrucht van <i>Vitis vinifera</i> , L. Ook uva passa geheeten: „Uva dat siin wijnbesiën ende siin van .2. manieren. deen zuer ende dander soete” (Herbarius).
Rosmarijn,	<i>Rosmarinus officinalis</i> , L. „Rosmarinus..... die blade gaen in medicinen. Entie bloemen heet men antos ende hier af conformeert men dya-anthos. Dit cruut wast gerne bi der zee ende hanct al vol witter bloemen” (Herbarius).
Rostrum porcinum,	<i>Taraxacum officinale</i> , L. Web. Leeuwentand. „Rostrum porcinum dats melcdistel of melcwiet” (Herbarius).
Rubea trocistata,	l. trociscata, roode pastille. „Rubea trosiscata. rubea dats rode varwe. trosis es te verstande .1. ront dinc. dat men .1. dop heet” (Antidot.).
Rudicheit,	schurftigheid.
Ruggene huve.	In den zin, zooals zij op blz. 64, kol. b gebezigd wordt, beteekent de uitdrukking: pikpleister. Deze werd nog voor korten tijd gebezigd om bij hoofdzeer de haren uit te rukken.
Ruptura,	scheur; ook spleet, b. v. ruptura mirach, een spleet in den buikwand, bij een breuk.
Ruptorium,	bijtend geneesmiddel. „Een Ruptorium is een cauterie potenciael, oft corrosijt, het welke door zijne brandende kracht brant, ende eene corste maeckt” (Paré).
Rute,	<i>Ruta graveolens</i> , L. Wijnruit. „Ruta es van .2. manieren. deen es tam entie wast in der lieden hoven. Ende dandere es wilt ende heet piganon..... Ende als men rute vint bescreven in recepten. so salmen nemen tsaet. Ende men houdet goet wel .5. jaer. Entie bladere .1. jaer” (Herbarius).
Ruthele,	honigbij.
Rutinge,	oorsuizing.

S.

S.	semis, half; b. v. 15 s.: drachma semis.
Sachte Moeder,	zie Moeder.

Saelgie, saelge,	<i>Salvia officinalis</i> , L. Salie. „Eupatorium. dats wilde saelge of hindelope” (Herbarius).
Saffraen,	Stigmata croci, de stempels van <i>Crocus sativa</i> , L.
Sal,	Sal communis, zout, keukenzout, steenzout, zeezout.
Sal Armoniac,	zie Armoniac.
Sal gemine, S. gemmae,	steenzout.
Sandalen wit	Sandelhout, S. album en S. citrinum, het hout van <i>Santalum album</i> , L. De gele kleur hangt met den ouderdom van het hout samen.
Sandalen root,	S. rubeum, het hout van <i>Pterocarpus santalinus</i> , L.
Sanguis draconis,	Drakenbloed; hars van <i>Daemonorops Draco</i> , Blume s. <i>Calamus Draco</i> , Willd.
Sanguis humani,	1. Sanguis hominis, menschenbloed. Dit werd o.a. gebruikt bij de bereiding van Ceratum ex pelle arietina. Zie Pellis arietien. Uit menschenbloed, nl. dat van eenen gezonden, niet roodharigen, jongeling, werd door destillatie een olieachtige vloeistof gewonnen: Oleum sanguis humani.
Sangwijn,	volbloedigheid. „Overmits dat uyt den bloede het vleesch ghegenereert wort, so ist openbaer dat een vleesachtigh ende musculeus mensche, die een harde ghestaltenisse des lichaems heeft, met een uytamping van vochtigheyt, een sangwijn mensche zy. Voorts so heeft een sangwijn mensche een schoon couleur van root ende wit onder den anderen vermenfelt: De selve wittigheyt der huyt, die causeert uyt de witte partije des Sperma, ende de roodigheyt uyt den rooden bloede, dat daer onder gheleghen is, d'welck in het aensicht alsoo bloosende maect: Een sangwijn, mensche is ooc soet van wesen, blijde van gheeste ende kort-wijligh: Daer-en-boven, soo is hy oock van naturen vriendelick, beleeft, gracieus, lachende, ende een liefhebber der vrouwen: Hy wordt oock seer seldom gram, want gelijk als de Humeuren zijn, die in den mensche meest domineeren, also zijn ooc der menschen manieren” (Paré).
Sansucum,	1. Sampsychon (Diosk.), <i>Origanum Majorana</i> , L. Marjolein. „Sansuccus es. 1. cruut dat men hetet maiorana. . . . Ende men saelt gadren alst begint te bloyene. ende hangent in die zonne te drogene. Ende alse ment leit in medicinen so salmen die blade entie bloemen van den stocken sceden” (Herbarius).
Sarcocolla,	gom van <i>Astragalus sarcocolla</i> , Dymock.
Saxifraga,	<i>Pimpinella Saxifraga</i> , L. Kleine pimpernel, kleine steenbreek. „Saxifraga of steenbreke. dats bevenelle. . . . ende daeromme heetse steenbreke om datse den steen brect” (Herbarius).
Sc —,	zie Sch —
Scabies,	schurft.
Scabiose,	<i>Scabiosa arvensis</i> , L.
Scammonia,	hars uit den wortel van <i>Convolvulus Scammonia</i> , L.
Scariole,	variëteit van Andijvie: <i>Endivia</i> L. Hs. C. geeft op blz. 39, noot 2: Sarcocolle..

Schaelgen,	splinteren, schilferen.
Schaerdemont,	hazelip.
Schaersheit,	schrielheid.
Scheppennisse,	gedaante, vorm, uiterlijk.
Scherdelinghe,	schrijlings.
Scherf,	pot, pan.
Schier,	grijs.
Schofferinge,	last, onaangenaamheid.
Schore,	scheur, breuk.
Schoren,	doen opengaan, b.v. een absces.
Schorfde,	schurftigheid.
Schorfhede,	
scorreftheit,	schurftigheid; ook bedoeld als eczema capitis en ander hoofdzeer.
Schrepelinge,	afschraapsel.
Schreve,	opening, bijv. van een wond.
Schriden,	schrijden, met groote schreden gaan.
Schrivein,	schrijver.
Schrode,	zwachtel.
Scippec,	zie Pix.
Sclerotica,	sclera, lederhuid v. h. oog.
Serophulen,	[gezwollen] klieren; ook klierachtigheid, klierziekte, serophulosis. Zie Glandule.
Sebesten,	s. myxae, vruchten van <i>Cordia Myxa</i> , L. Zwarte Borstbes.
Secondina,	Choroidea, een oogvlies. In de verloskunde de nageboorte.
Seem, zeem,	honing.
Seinen,	zegenen.
Selfhele,	zie Confilie.
Sencen,	misschien: Sensejoen, sencioen, <i>Senecio vulgaris</i> , L. Kruiskruid.
Serapinum,	l. sagapenum, een aromatisch riekend gomhars, ver- moedelijk afkomstig van <i>Ferula persica</i> , Willd.
Sero caprino,	Serum lactis caprinum, Geitenwei.
Serpent,	zie Slang.
Serpentine,	<i>Polygonum Bistorta</i> , L. Adderwortel.
Serpillum,	<i>Thymus serpyllum</i> , L. Wilde Thijm.
Serusa,	zie Cerusa.
Sicamore,	l. Sicomore; <i>Ficus carica</i> , L. Vijg.
Sicken,	moeielijk adembalen, hikken, oprispen.
Sicoen,	Sycosis hetz. als Trachoma, een chronische aandoening oogleden.
Sigillum Salomonis,	<i>Polygonatum officinale</i> (All.?), Salomonszegel.
Sigillum beate Marie,	misschien wel hetzelfde als Sigillum Salomonis (zie Tschirch, Alphita-lijst).
Siën, ziën,	zeven, filtreeren.
Silte,	gepekeld vleeschspijs.
Sinancie,	zie Squinancia.
Sindael,	fijn linnen, neteldoek; ook zijden stoffen een soort van taf.
Singule,	cingele, gordelroos.
Sint-Jans crude.	Verscheidene planten worden met dien naam aangeduid, o.a. <i>Artemisia vulgaris</i> , L., Bijvoet, en <i>Hypericum perforatum</i> , L. Vermoedelijk is op blz. 98, kol. b, het laatstgenoemde kruid bedoeld, althans Hs. C geeft „herba perforata.” Hetzelfde kruid werd ook Johannes- kruid genoemd.

Sitten (gaen-),	bedaren, slinken, b.v. van een buil.
Sizoor, cisoor	schaar.
Slach,	splinter, schilfer.
Slaken,	losmaken.
Slangenvleesch,	van <i>Coluber Natrix</i> . Behalve dit, werden ook pinguedo serpentis, slangenvet en spolia serpentis, slangenvet, gebezigd.
Slarie,	Tapsus barbatus, <i>Verbascum</i> , L. Toorts. „Tapsus barbatus ende heet wolfskersse. ende heeft sachte blade ende gelu bloemen ende wast ane oeveren van grachten” (Herbarius).
Slecht, slicht,	glad, b.v. van een draad.
Slechten,	effen maken.
Slechuus,	slakkenhuis.
Slecke,	slak.
Sloosse, slootse,	schil, peul, dop.
Sloven, sloeven,	iets over iets anders heenschuiven.
Smeer,	vet. Op blz. 148, kol. a, wordt het net, omentum, bedoeld.
Smeerwortel,	<i>Symphytum officinale</i> , L.
Smout,	reuzel, vet.
Soffraen,	zie Saffraen.
Soge,	zeug.
Solatrum,	solanum. <i>Solanum nigrum</i> , L. Zwarte Nachtschaduw.
Solre,	Zie Nachtscaede.
Solsequinum,	zolder.
	l. Solsequium, sponsa solis, <i>Cichorium Intybus</i> , L.
	„Sponsa solis of elyotropia. cycorea. solsequium. dyonisia. intuba. calendula of goutbloemen. hels al eens. het siin alle goutbloemen of teruut” (Herbarius).
	<i>Calendula officinalis</i> , L. werd o.a. door Alb. Magnus ook met de namen van sponsa solis, eliotropum aangeduid.
Spaersen,	zich verspreiden.
Spasme, spasmeringe,	kramp; spasmus, tetanus, een krampziekte, welke dikwijls bij met aarde verontreinigde wonden optreedt.
Specerie,	kruidenwinkel, drogisterij, apotheek.
Specie,	geneeskrachtig kruid.
Specier,	drogist.
Spekel,	speeksel.
Spelen,	koken.
Spenen,	aambeien, haemorrhoiden.
Sperma patris,	mannelijk zaad.
	„53. Des membres consembables, les uns sont spermaticques, les autres non; les uns sont partie spermaticques, partie non spermaticques. A la connoissance de cette division vous devez noter que sperma est de germe dont generation est faite. Et com a toute generation humaine .2. choses soient necessaires, (c'est la matiere spermaticque du malle et de la femele) les quieux sont petis en quantite, au regart de la quantite deue a l'enfant par nature, et pour ce il fut necessaires que le sang mestrueus, (ce sont les fleurs de la fame) fust ajousté a ces germes a suploier la defaute de leur petitece. En tel maniere aucuns membres sont ou cors, qui sont purement spermaticques, si com les ners

	et leur semblables; [aucuns non spermatiques, si com la char et semblables] et aucuns partie spermatiques, partie non, si com les muscles, qui sont de ners et de char.
	54. Les membres consemblables, simples, spermatiques sont .6., c'est a savoir os, cartilage, liement, nerf, artère, vaine. Les membres simples, consemblables, non spermatiques sont .5.: Char, gresse, sain, oint, villus. Le latin: caro, pinguedo, adeps, asungia, villus (Henri de Mondeville, la quinte rebriche).
Spille,	een voorwerp met een scherpe of spitse punt.
Spodium,	gesublimeerd zinkoxyd; ook: gebrand ivoor en carbo ossium, en, bij Avicenna, de asch van den wortel van <i>Alcanna Orientalis</i> . „J'ay cogneu ung serviteur d'apothicaire, lequel me juroit que en toutes les boutiques où il avoit demouré, que le spodium que les maistres avoient, qui doit estre selon aucuns de la dens d'elephant brulée (combien que spodium des Grecz est la plus grosse superfluité qui se trouve en la miniere d'airain), n'estoit faict sinon des dens de chiens brulées ou de sanglier, ou de marbre blanc brulé, et qu'ilz n'en avoient point d'autre. Considerz la grande perversité de ces grand abuseurs qui n'ont aucune craincte du jugement de Dieu (Declaration, etc. Minime, p. 374).
Spolium,	huid of vel, b. v. van den adder.
Sporie,	<i>Spergula</i> , L. Spurrie.
Spragus,	vermoedelijk asparagus, <i>Asparagus officinalis</i> , L.
Spraeyen,	hetz. als Spaersen.
Springale,	katapult.
Spurga, spurgel,	<i>Euphorbia</i> , L. Wolfsmelk.
Squilla,	<i>Urginea Scilla</i> , Steinh. s. <i>Scilla maritima</i> , L. Zee-ui.
Squinancie,	van Synanche. Angina, keelontsteking.
Stafisagra,	<i>Delphinium Staphisagria</i> , L.
Stale,	steel.
Staphans,	terstond.
Stenechbeen,	vermoedelijk rotsbeen.
Sticados,	<i>Lavandula Stoechas</i> , L.
Stickijn,	verkleinw. v. stuc, poosje.
Stincstox,	hoofdzeer, eczema capitis.
Stoet,	speelbal.
Stoop,	inhoudsmaat.
Stop,	prop van verbandstof.
Storberinge,	van storberen, verstoren, in verwarring brengen, b.v. den geest of de lichaamsvochten.
Stupen,	bukken.
Succarium,	zuccara, suiker.
Sulfur, levende-	Sulphur vivum. Natuurlijke zwavel, in tegenstelling van den gesublimeerden. „Nativum ex terra effoditur purum solidum, interdum scissile, venitque nomine Sulphuris vivi... (Schroeder).
Sumac(h),	het zaad van <i>Rhus coriaria</i> , L.
Suppositorium,	zetpil.

T.

- Taelman,
Tanacetum, advocaat, redenaar.
Tanacetum vulgare, L. Boerenwormkruid. „Tanacetum of tente dats reynevane” (Herbarius).
- Tancluwen, zie Ancluwen.
Tapsus barbatus, zie Slarie.
Tafaxacon, zie Rostrum pourcinum.
Tartarus, wijnsteen, zure wijsteeenzure kali.
Tebarenteren (hem) -, ontstellen, zich angstig maken.
Teems, zeef.
Tehan (t) s, dadelijk.
Temperen, vermengen. Een lichaam of medicijn is getemperd, wanneer de vier kwaliteiten op harmonische wijze met elkander vermengd zijn. Wanneer deze harmonie verbroken is en een of meerdere kwaliteiten den boven- toon voeren, dan duidde men dit aan door „ongetempert”.
- Tenacetum, zie Tanacetum.
Tente, zie Reinevane.
Tentetele, tintetele, sonde, om wonden mede te peilen.
Terbentine, terpentijn, een hars van verschillende Coniferen.
Teriten, vaneenscheuren.
Terra sigilata, Terra Lemnia, een rood, ijzerhoudend leem, dat in koeken, die van een zegel als handelsmerk voorzien, in den handel gebracht werden. Afbeeldingen komen voor in *Historia simplicium reformata*, B. Valentini, Frankf. a.M. 1716.
- Testudo, gezwel, kyste, waarvan de oppervlakte aan het schild van den schildpad doet denken.
- Tetanus, stijfkramp.
Theodoriton, beteekent godsgeschenk. Het Antidot. Nicolai bevat twee voorschriften: „Teodoriton emperiston” en „Teodoriton anacardinum”. Het laatste bevat Anacardium, het zaad van *Semecarpus Anacardium*, L.
- Theriac, Theriaca Andromachi, Electuarium Theriaca, een zeer samengesteld, oorspronkelijk als tegengift (in 't bijzonder tegen beet van giftige dieren), later tegen alle kwalen gebruikt middel. Behoorde tot de Compositiones magnae te opiatæ. Antidot. noemt „Tyriaca magna dat galyenus sette vrouwe van der medicinen” en „Tyriaca dicessarum. dat es die cleine triacle. ende triaca minor. also wi geseit hebben vrouwe van der medicinen. dicessarum. van 4. cruden of van 4. dingen so spreken men daer. Maer andere philosophen die na hem quamen die dadender meer toe.”
Uitvoerige voorschriften vindt men bij Val. Cordus. Hij somt op: Theriaca Andromachi ex Galen. & Aetio; Th. Andr. sen., è Carmine eiusdem Elegiaco translata apud Galenum 1. libro de Antidotis.; Th. Diatessaron Mesuë; Th. Pauperum ex Diatessaro composita.

„Andromachus, ancien médecin, fut le premier qui trouva la tyriaque; et après luy Galien, plus par gloire, afin d'avoir de luy mémoire, que par utilité, et après, Avicenne et aultres Arabes et Persiens ont voulu ensuyvre Andromachus; mais ilz n'ont pas entendu les simples d'icelle composition, et si ont ignoré le nom d'icelle et pourquoy elle est dénommée et appelée tyriaque. Les arabes ont voulu dire qu'elle s'appelle tyriaque d'ung serpent nommé *tyrus*, que est chose faulse, car nul serpent en langue grecque ne latine est nommé *tyrus*. Et est dicte tyriaque, comme récite Galien en son livre ad Pamphilon, vallant autant à dire comment tranquillité, laquelle elle donne à ceulx qui la prennent" (Myrouel).

„... l'Antidote tant efficaceux et précieux appelé theriaca Andromachi, lequel Andromachus estoit premier medecin de Nero, est aujourd'huy contrefaict des apoticaire, car il n'est de la faculté et puissance de celui des anciens, lequel estoit d'une si admirable vertu et efficace que à grande peine les hommes usantz de celui pouvoient mourir de poysons, ce que nous ne voyons point en celui que les apoticaire préparent. (Benancio).

Zie over Theriak o.a. Le Clerc, p. 599. en C. E. Daniels: Notre plus ancienne arme pharmaceutique, Janus, 1911, blz. 371.

Thus,

Wierook, een hars afkomstig van *Boswellia Carterii*, (*Birdw.*?).

Tidelose

tijloos, herfsttijloos. „Sic dicitur quod florem habet momentaneum fugacissimumque, qui uno die marescit" (Kiliaen). Zie Hermedactilen.

Tilike, tidelike,

tijtlke, bijsijds; ook: te vroeg.

Tinea, tines,

verschillende vormen van hoofdzeer.

Tinke,

zeelt.

Tinte,

zie Tentele.

Tiseyne,

ptisane, gerstewater.

Tisike,

phthisis, tering.

Titimalus,

zie Esula.

Tonder,

uit te en onder; tonder zijn: te zwak zijn om zich te doen gelden.

Tonpoente,

uit te en onpoente: ongelegen.

Torden,

treden, vertreden.

Tormentilla,

Potentilla Tormentilla, Neck s. *Tormentilla erecta*, L.

Torcioen,

buikkrimp.

Treyt,

trekpleister.

Trepaniste,

l. trepaan, een instrument, waarmede de hersenpan doorboord wordt.

Tresoer,

schat.

Triacle, tyriaca,

zie Theriac.

Trifera,

l. Tryphera, een tot de Confectiones magnae et opiatae behoorend, zeer samengesteld middel. Antidot. somt op: Trifera sarasenica, T. magna en T. sandali. Val. Cordus noemt: Tryphera Magna Nicolai, Tryphera minor Toenonis apud Mesuem, T. Sarracenica Mesuae, T. Persica Mesuae.

- Trocisken,** trochisci, ronde, platte vormen van artsenijen.
Turbith, l. turpetum, de wortel van *Ipomoea Turpethum*
R. Brown.
Tvernoye, zie Vernooy.
Twinen, twijnen, b. v. twinen draet, getwijnde of gedubbelde draad.

U.

- Ulcerie,** Zweer.
 „ulceratiën . . . de welke daer zijn sekere afscheydingen,
 ofte openingen des geheels in weecke partijen, die niet
 versch ofte bloedich en zijn, maer veroudert, daer uyt
 dat materie, etter, oft eenighe ander waterachtighe
 vochticheyt komt, wesende dese voors. ulceratiën ver-
 eenicht met eene, ofte met meer andere onghestaltenissen,
 de welke de toeheelinghe der selver verhinderen
 ende te rugge houden" (Paré).
- Unguentum**
agrippae, zie Agrippa.
Ung. basilicon, l. Empl. Basilicum magnum, een zalf uit was, ter-
 pentijn, pik en eenige aromatische harsen bestaande.
 Zie Cordus.
- Ung. citrinum,** Ung. Citrium vulgo citrinum Nicolai.
Ung. fuscum, identiek met ung. nigrum. Zie Cordus.
Ung. gracia dei, Over de samenstelling zie blz. 69, kol. a.
Ung. popelioen, l. populeon Nicolai. „es siin name omdat ment maeckt
 van popelbotten" (Antidot.). Zie ook Cordus.
- Ung. veneris,** ung. duodecim apostolorum. Zoo genoemd omdat het
 getal der bestanddeelen overeen kwam met het aantal
 Apostelen. Willem van Salicete geeft twee recepten
 (blz. 171 en 504 v. d. uitgaaf van Pisteau) Meester
 Anserinus de la Porte en Meester Pierre de
 l'Argentiere noemen de zalf Gracia Dei, omdat de
 werking zoo heilzaam zou zijn.
- Ungula,** zie Nagel. Ungula asini of Caballina is Peerts-klauw,
Tussilago Tourn.
- Uva passa,** zie Rosiine.
Uvea, de achterste pigmentlaag van de Iris. Vroeger verstond
 men er choroidea en iris, of iris alleen onder.

V.

- Vac,** stuk.
Vaer, schrik, angst, vrees.
Valeriane, *Valeriana officinalis, L.*
Valuwe, vaal, b. v. „valuwe plumen”.
Vede, penis.
Vederinge, vêr van een pijn.
Veicheit, het naderen van den dood. Veijg zijn: habere mortem
 in procinctu (Kiliaen).

Venigriec,	<i>Trigonella Foenum-graecum</i> , L.
Venkel,	<i>Foeniculum vulgare</i> , Mill s. <i>F. capillaceum</i> , Gil. Venkel.
Vente,	verkoop. „Het is beter goede vente dan goede ware” wil zeggen: de naam van goede dingen te koop te hebben geeft meer profijt dan de goede waar zelve.
Venteuse,	blaartrekkend middel; ook drooge kop.
Verademen,	ademhalen.
Verbaren,	openbaren, zich voordoen.
Verbena,	<i>Verbena officinalis</i> , L. IJzerhard. „Verbena dats yserne” (Herbarius).
Verdegrise,	ook: groen van spangiën of aerugo, d.i. kopercarbonaat.
Verlichten, hem-,	in den op blz. 78, kol. a gebezigten zin vermo delijk: zich vertoonen.
Vermaken,	opknappen.
Verporren,	bewegen, b.v. een gebroken been; disloceeren.
Verrucaria,	<i>Euphorbia Helioscopia</i> , L. Kroontjeskruid, heet ook tegenwoordig nog Wrattokruid. Maar <i>Euphorbia</i> <i>Peplus</i> , L. de Tuinwolfsmelk, draagt eveneens de naam van wrattokruid. Zie Anabula.
Versch,	nat, vochtig.
Verscheden,	scheiden.
verscheiden,	vochtigheid.
Verscheit,	bevochtigen, ook vernieuwen.
Verschen,	benauwd en zwaar ademhalen.
Versicken,	verstikken.
Versmoren,	afsnijden.
Versniden,	verstandennisse, bewustzijn. In het opschrift van Cap. 2. blz. 104 is de beteekenis van verstennisse duister.
Verstennisse,	
Versterven,	o.a. overerven.
Verstorkelen,	stollen, b.v. van bloed.
Verten, vertegen.	rotten.
Verticheit,	rottigheid.
Vertrecken,	vertellen, uiteenzetten.
Vervulte, vervuulte,	vervuildheid.
Vervulthede,	volheid, oververzadigdheid.
Verwringen,	verdraaien, b.v. van de voet, distorsie.
Veseling,	kriebeling.
Vesten,	vast blijven zitten.
Vilinge,	vijlsel. „Vilinge van den nagele”, het vijlen of langs iets gaan met den nagel.
Vincwort,	Vincoorde, <i>Vinca minor</i> , L. Maagdepalm.
Vingermael,	vingerlengte.
Viola,	<i>Viola odorata</i> , L.
Violette,	hetz. als Viola. De Muurbloem, <i>Cheiranthus Cheiri</i> , L. werd ook wel met den naam van violet aangeduid.
Vipa,	vermoedelijk. <i>Vipera</i> adder.
Virga pastoris,	zie Carde.
Visci querini,	l. <i>Visco quercino</i> . <i>Loranthus europaeus</i> , Jacq. Riem- bloem of Eikenmistel. Deze behoort, evenals de ten onzent beter bekende <i>Viscum album</i> , L., de Mistel (Mistletoe) of Maretak, tot de familie der Lorantha- ceae. De Rieimbloem komt in de zuidelijke landen van Europa, o.a. in Italie, voor en onderscheidt zich van de

eigenlijke Maretak of Vogellijm door roode bloemen en goudgele vruchten.

Zie P. J. Veth. De leer der Signatuur. Intern. Arch. f. Ethnogr. Bd. VII, 1894.

Viscoesheit,
viscositeit,

Vise,

Vitse,

Vitriool,

lijmerigheid.

schroef.

Vicia Tourn. Wikke.

zoowel koper- en ijzer-, als zinksulfaat. Zinksulfaat werd ook Vitriolum album genoemd. Vitriolum Romanum heette een uit Italië afkomstig ijzerhoudend koper-sulfaat.

ontvellen.

Sambucus nigra, L. Vlier.

Vlaen, vlagen,

Vliedere,

Vlaginghe, vlaninghe,

vlaïnge,

Vlieme,

ontvelling.

vlijm, scalpellum, scalprum, chirurgicum, Phlebothomum (Kiliaen).

Voes,

Voetstap,

l. voys, stem.

in den zin op blz. 175 kol. b gebezigd: voetspoor van de pokken, pokdel.

Vogelstonge,

Vonnesse,

Vortinge,

Vorvoets,

Vreselijke, vrese,

Vriesewonde,

Vulpes,

Vulva,

Polygonum Convolvulus, L. Zwaluwtong.

oordeel.

rotting, ook: beenzweer, ulcus cruris.

aanstonds, onmiddellijk.

gevaarlijk, gevaar.

Sedum Telephium, L., orpinum bij Alb. Magnus.

zie Alopecia.

schaamspleet; genitalis fovea mulieris (Tertullianus).

Zie Hyrtl.

W.

Wacheit,

Wakele,

Walken,

Walmen,

Wan,

Wanen,

Wankelen,

Warmoes, roomsch-

vochtigheid.

verzwering, puist.

knedden.

opkoken.

wen, vetwen, vetgezwel.

afnemen, v. d. maan.

heen en weer bewegen, wrikken; ook losgaan.

„Rooms Roms, zeker moeskruid, dat men in de soepe doet, anders ook Spaansche Spinagie en Warmoes geheeten. Jac. de Smet vat het anders op: Beete, die in 't Latijn beta, in Vlaenderen rooms gheenoemt wort". West-Vlaamsch Idiotikon, L. De Bo, Brugge, 1873.

Was,

Wase,

Weder,

Wederenroet,

Wedewinde.

zie Cera en Maegdenwas.

modder.

ram, hamel. Ook het teeken Aries v. d. Dierenriem.

vet van den ram.

Minstens drie planten worden met dezen naam aangeduid, nl. *Convolvulus*, *Tourn.*, de Winde; *Hedera Helix*, L., de Klimop en *Potentilla Tormentilla*, Neck, de Tormentil.

Weeasche,

of Wiedassche, potasch.

Weech,	wand.
Weede,	<i>Isatis Tinctoria</i> , L.
Wegebrede,	zie Hontrebbé.
Weyvleesch,	wild vleesch, granulatie-weefsel, het weefsel waarmede wonden en zweren kunnen dichtgroeien.
Wellinge,	pap.
Wieke,	pluksel, tampon.
Wierooc,	zie Olibanum.
Wijnsteen,	zie Tartarus.
Wilge. witte-	<i>Salix alba</i> , L. Schietwilg.
Winchworte,	zie Vincwort.
Wingerthout,	
wijngaert-	hout van <i>Hedera Helix</i> , L.
Wit van Spaenglén.	zie Cerussa.
Witkine,	een oogaandoening, vermoedelijk witte plekken op het hoornvlies, maculae corneae.
Worte,	tepel.
Wrongelen	doen stremmen.

Y, Zie I.

Z (zie ook S).

Zedoary,	Rhizoma Zeodariae van <i>Curcuma Zedoaria</i> , Rosc.
Zelve,	<i>Salvia officinalis</i> , L. Salie,
Zinzibri,	l. Zingiber, Rhizoom van <i>Zingiber officinale</i> , Roscoe.
Zirbus,	het net, omentum. Zie Hyrtl. Das Arab. u. Hebr. in der Anat. Yperman rekent Ghierbus (Zirbus) ten onrechte tot de darmen (bl. 148, kol b).
Zuccarum album,	witte suiker, uit <i>Saccharum officinarum</i> , L.

LITERATUUR.

Adams, F.	Zie Paulus Aegineta.
Agilon, Walter.	Summa medicinalis. Nach den Münchener Cod. lat. Nr. 325 und 13124 erstmalig ediert, etc. von Paul Diepgen. Leipzig, 1911.
Albucasim.	Methodus medendi, etc. Basiliae per Henricum Petrum. MDXVIII.
Alphita.	Collectio Salernitana. S. de Renzi. Bd. 3. 1854. Overgenomen door A. Tschirch, in Handbuch der Pharmakognosie. 1910. I Bd., 2e Abt. blz. 639.
Amando. Joh. de Sancto.	Die Areolae des —, nach Handschriften der Kön. Bibl. zu Berlin und Erfurt zum ersten Male herausgeg. von Dr. J. L. Pagel. Berlin, 1893.
Arderne, John.	Treatises of Fistula in Ano, Haemorrhoids and Clysters. From an early fifteenthcentury Manuscript Translation, edited with introduction, notes, etc. by D'Arcy Power. Published for the Early English Text Society. London, 1910.
Béclard, A.	Nouveau Dictionnaire de Médecine, Chirurgie, Pharmacie, Physique, Chimie, Histoire naturelle, etc. Paris, 1826.
Benancio, Lisset.	Declaration des abuz et tromperies que font les apoticaire, etc. Tours, 1553. Opgenomen in: La Médecine Anecdotique, etc. Dr. Minime, Paris, 1901.
Berendes, J.	Die Pharmacie bei den alten Culturvölkern. Halle a. S. 1891,
Berendes, J.	Zie Dioskurides.
Bernhard van Gordon.	Abhandlung des Bernhard von Gordon über die Grade der Arzneimitteln, a. d. Lat. v. Dr. Pagel. Pharmaceutische Post, 1895.
Briquet. C. M.	Les Filigranes. Diction. histor. des Marques du Papier. Genève. III. en IV.
Bos.	Zie Mondeville.
Cabanès.	Remèdes d'Autrefois. Paris, 1905.
Celsus, Aulus Corn.	Ueber die Arzneiwissenschaft, in acht Büchern. Uebers. u. erklärt von E. Scheller. 2e Auflage. Nach der

- Textausgabe von Daremberg neu durchgesehen von W. Friboes. Braunschweig, 1906.
- Champier, Symphorien.** Le Myrouel des Appothiquaires et Pharmacopoles (Le Miroir des Apothicaires). Nouv. Ed., rev., corr. et annotée par le Dr. P. Dorveaux. Paris, 1895.
- Clere, Dan. le-,** Histoire de la Médecine. La Haye. MDCCXXIX.
- Cordus, Valerius.** Dispensatorium pharmacorum omnium, etc. Noriberg. MDXCVIII.
- Diepgen, P.** Zie Agilon.
- Dioskurides, Pedanios.** Des Pedanios Dioskurides aus Anazarbos Arzneimittel-lehre in fünf Büchern. Uebersetzt und mit Erklärungen versehen von J. Berendes. Stuttgart, 1902.
- Dodonaus, Rembertus.** Cruydtboeck. Antwerpen, 1644.
- Dorveaux, P.** Zie Champier. Zie Lespleigney.
- Fischer-Benzon, R. v.** Altdeutsche Gartenflora. Kiel u. Leipzig, 1894.
- Flückiger, F. A.** Pharmacognosie des Pflanzenreiches. 3e Aufl. Berlin, 1891.
- Friboes, W.** Zie Celsus.
- Gordon, Bernhard van-,** Abhandlung des Bernhard von Gordon über die Grade der Arzneimittel, a. d. Lat. von Dr. Pagel. Pharmaceutische Post, 1895.
- Grot, R. v.** Ueber die in der hippokratischen Schriftensammlung enthaltenen pharmakologischen Kenntnisse. Histor. Stud. a. d. Pharmakol. Instit. zu Dorpat. Bd. I. 1889.
- Gurlt, E.** Geschichte der Chirurgie und ihrer Ausübung. Berlin, 1898.
- Haas, R. N. de-,** Woordenlijst van eenige oude chemische namen en uitdrukkingen. Chemisch weekblad, IV, 1907.
- Haeser, H.** Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten. 3e Bearbeitung, Jena, 1875.
- Herbarius,** Hs. Nos. 14624 — 41. Kon. Bibl. Brussel (vroeger Ms. No. 193, Biblioth. Hulthemiana.) Lijst van medicinale Planten. (Hier sal men verstaen in desen boec die leringe van dyascorides den wisen meester ende van circuinstantse den wisen meester, welke desen boec gemaect hebben. die geheten es herbarijs).
- Herbarius,** Den groten Herbarius met al sijn figueren die ortus sanitatis ghenaeamt is. Antwerpen. Claes de Grave MCCCCC en XIII.
- Heukels, H.** Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten. 1907.
- Hovorka, O. en** Vergleichende Volksmedizin. Stuttgart, 1908.
- Kronfeld, A.** Bibliotheca Hulthemiana ou Catalogue Méthodique de la collection de livres et de Manuscrits, délaissés par Ch. van Hulthem, Gand, 1836.
- Hyrtil, J.** Das Arabische und Hebräische in der Anatomie. Wien, 1879.
- Hyrtil, J.** Onomatologia anatomia. Geschichte und Kritik der Anatomischen Sprache der Gegenwart. Wien, 1880.
- Kraus, L. A.** Kritisch-etymologisches medicinisches Lexikon, etc. Dritte Auflage, Göttingen, 1844.
- Kiliaen, C.** Etymologicum teutonicae linguae, 1777.
- Lespleigney, Thibault.** Promptuaire des Médecines simples en rithme joieuse. Nouv. Ed. publ. par P. Dorveaux. Paris, 1899.
- Maerlant, Jacob van-,** Naturen Bloeme, uitgegeven door Dr. E. Verwijs. Groningen, 1878.

- Magnus, H.** Sechs Jahrtausende im Dienst des Aeskulap. Breslau, 1905.
- Mandeville, Jan van,** De Reis van Jan van Mandeville, naar de Middelnederlandsche Handschriften en Incunabelen. Van wege de Maatsch. der Nederl. Letterk. te Leiden uitgegeven door Dr. N. A. Cramer. Leiden, 1908.
- Meissner, R.** Eine Deutsche Apotheke des 16. Jahrhunderts, dargestellt auf Grund einer notariell beglaubigten und bei dem Verkaufe der Ratsapotheke zu Kolberg im Jahre 1589 aufgestellten Inventurliste. Berlin, 1908.
- Mesuë, jun. Joh.** Die angebliche Chirurgie des Joh. Mesuë jun. nach einer Handschr. d. Pariser Nationalbibliothek, zum ersten Male theils herausg., etc. von Dr. J. L. Pagel. Berlin, 1893.
- Meyer.** Geschichte der Botanik.
- Minime.** Zie Benancio.
- Mondeville, Henri de,** La Chirurgie de Maître Henri de Mondeville. Traduct. contemporaine de l'auteur, publiée d'après le Ms. unique de la Biblioth. Nation. par le Dr. Bos. Paris MDCCCXCVII.
- Neuburger, Max,** Geschichte der Medizin. Stuttgart 1911.
- Neuburger, M u.**
- Pagel, J.** Handbuch der Geschichte der Medizin, begründet von Th. Puschmann. Jena, 1902.
- Nicolaus.** Antidotarius. Hs. Nos. 15624—41 Kon. Bibl. Brussel. (No. 193 der Biblioth. Hulthemiana).
- Nicolaus.** L' Antidotaire Nicolas. Deux traductions de l' Antidotarium Nicolai, etc., publiées d'après les Manuscrits français 25,327 et 14,827 de la Biblioth. Nation. par P. Dorveaux. Paris, 1896.
- Pagel, J. L.** Zie Amando. Zie Gordon. Zie Mesuë.
- Paré, Ambrosius.** De Chirurgie ende Opera van Mr. Ambr. Paré, etc. Uit de Françoische in de Nederlandsche sprake overgheset, door Carolus Battum. Rotterdam, 1636.
- Paulus Aegineta.** The seven Books of Paulus Aegineta. Transl. from the Greek, with a commentary, etc. by Francis Adams. Londen, 1847.
- Peters, H.** Aus pharmaceut. Vorzeit in Bild und Wort. Berlin, 1889.
- Petrus de Cressentiis,** De omnibus agriculturae partibus etc. Basiliae per Henricum Petri. MDXLVIII.
- Piftau, P.** Zie Saliceto, Guglielmo da,
- Power, d'Arcy,** Zie Arderne.
- Priebsch, R.** Deutsche Handschriften in England. Erlangen, I. 1896. II, 1901.
- Prins, K.** De ligatuur vóór Ambroise Paré. Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. 1900, II, blz. 797.
- Rolandus.** Humani Corporis, interiorum et exteriorum, morbis medendi ratio methodica. Basiliae per Henricum Petrum. MDXLVIII.
- Saliceto, Guglielmo da,** La Chirurgie de Guillaume de Salicet. Traduction et Commentaire par P. Pifteau. Toulouse, 1898.
- Schelenz, H.** Zur Geschichte der pharmazeutisch-chemischen Destilliergeräte. Sonderbeilage zum „Bericht, April, 1911“ von Schimmel & Co. Miltitz bei Leipzig.
- Schelenz, H.** Geschichte der Pharmazie. Berlin, 1904.

- Schroeder, Joh.** Pharmacopoeia medico-chymica sive Thesaurus pharmacologicus, etc. Lugd.-Bat. MDCLXXII.
- Scribonius Largus.** Das Receptbuch des Scribonius Largus. Uebers. u. mit Commentar versehen von Felix Rinne. Histor. Stud. a. d. Pharmakol. Instit. der K. Univers. Dorpat. Bd. V. 1896.
- Scribonius Largus,** Das vom pharmakologischen Standpunkte aus Wesentlichste aus Scribonii Largi „Compositiones“. Inaug. Diss. Dorpat. v. Felix Rinne. Dorpat. 1892.
- Senfelder, L.** Dispensatorium pro Pharmacopoeis Viennensibus in Austria. Das älteste Wiener officinelle Dispensierbuch vom Jahre 1570. Nach der Urschrift im Archive des Wiener Medizin. Doktoren-Kollegiums zum ersten Mal herausgegeben. Leipzig u. Wien, 1907.
- Sickenberger.** Die einfachen Arzneistoffe der Araber im 13. Jahrhundert. Pharmac. Post. 1891-1893.
- Sprengel, Kurt.** Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde. Halle, 1821.
- Stoppelaar, J. H. de,** Het papier in de Nederlanden gedurende de middel-eeuwen, inzonderheid in Zeeland, met 16 uitslaande platen, bevattende 265 afbeeldingen van papiermerken. Archief. Vroegere en latere Mededeelingen, uitgeg. door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. IIe Deel, 1866-69, 7e stuk, blz. 1.
- Töply, R. Ritter von,** Studien zur Geschichte der Anatomie im Mittelalter. Leipzig. u. Wien, 1898.
- Tschirch, A.** Handbuch der Pharmakognosie. Leipzig, 1910.
- Verwys, E.** Zie Maerlant.
- Verwys, E. en Verdam, J.** Middelnederlandsch Woordenboek.
- Winkler, L.** Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck, 1908.

Literatuur over Jan Yperman en zijn werken.

- Broeckx, C.** Traité de Médecine pratique de Maître Jehan Yperman, publiée pour la première fois d'après la copie flamande de la Biblioth. Royale de Bruxelles. Anvers, MDCCCLXVII.
- Broeckx, C.** La Chirurgie de Maître Jehan Yperman, chirurgien Belge (XIIIe-XIVe siècle) publ. pour la première fois d'après la copie flamande de Cambridge. 1e et 2e Ed. Anvers, MDCCCLXVI.
Ook verschenen in: Ann. de l'Académie d'Archéologie de Belgique. T. 20e 1863. blz. 128.
- Carolus, J.** La Chirurgie de Maître Jean Ypermans, mise au jour et annotée, etc. Annales de la Soc. de Méd. de Gand. 20e Ann. 1854. Vol. XXXII, blz. 19.
- Carolus, J.** Traité de Chirurgie de Jehan Yperman, transcrit sur le ms. du Collège de Saint-Jean-Baptiste de Cambridge. 1861. Modern. Ms. No. 21833. Bibl. Royale de Bruxelles.
- Dewachter, P. F.** De la Chirurgie de Maître Jehan Yperman, médecin belge du XIVe siècle. Annales de la Société de médecine d'Anvers, XXIVe Ann. 1863, blz. 521.
- Diegerick, I.** Lettre à M. le chanoine Carton, etc. Ann. d.l. Soc. hist.

- de la Ville d'Ypres, etc. T. IV, 1869, blz. 16. Besproken door C. Broeckx in: Ann. d. l. Soc. d. Méd. d'Anvers, XXIIe Ann. 1860, blz. 59.
- Flou, K. de en Gailliard, Edw.** Derde verslag, houdende opgave en beschrijving der handschriften en boeken door hen, op last van het Belgisch Staatsbestuur en op aanzoek der Kon. Vlaamsche Academie, in Engeland onderzocht, ten jare 1896. Versl. en Meded. d. Kon. Vlaamsche Akad. v. Taal en Letterk., 1897.
- Guislain.** Discussion sur le lieu de naissance et des travaux de maître Jean Yperman, chirurgien flamand au XIVe siècle. Bull. d. l. Soc. d. Méd. de Gand. XXIIe Vol. 1855. blz. 51. Séance du 6 février.
- Lafaut, J.** Jan Yperman, de Vader der Heelkunde in Vlaanderen. Ann. d. l. Soc. hist. d. l. Ville d'Ypres. T. IV, 1869, blz. 34.
- Leersum, E. C. van.** Bemerkungen über Broeckx' Ausgabe der Chirurgie des Jan Yperman. Janus, Arch. internat. p. l' Histoire d. l. Méd. Xe Ann. 1905. blz. 544.
- Leersum, E. C. van.** Est-ce en 1310 que Jan Yperman est mort? Janus, XIVe Ann. 1909, blz. 393.
- Marez, G. des., en Sagher, E. de, Snellaert, F. A.** Comptes de la Ville d'Ypres. Bruxelles, 1909.
- Snellaert, F. A.** Rapport sur le travail intitulé: La chirurgie de Maître Jean Ypermans, etc. Annal. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. 20e. Ann. 1854. Vol. XXXII.
- Snellaert, F. A.** Encore un manuscrit du père de la Chirurgie flamande. Bull. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. Séance d. Janvier XXVIIIe Vol. 1861, blz. 9.
- Snellaert, F. A.** La chirurgie de Maître Jehan Yperman, etc. par M. C. Broeckx. Analyse. Bull. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. Séance de Novembre. XXXe Vol. 1863, blz. 333.
- Vandenpeereboom, A.** Ypriana. Notices, Etudes, Notes et Documents sur Ypres. I, 1878, IV, 1880.

VERBETERINGEN.

Blz. XVIII, regels 14 en 15 v. o. te lezen een lange cure in pl. v. een cure.				
" 5, noot 1, regel 16 v. o. moet wegvallen: p (presbyteri).				
" 5, " 1, " 12 v. o. moet wegvallen het? achter pensioen.				
" 5, " 1, " 10 v. o. te lezen diesche in pl. v. diesehc.				
" 24, kol. a, " 1 v. b. " " bat " " " ba.				
" 25, " b, " 3 v. o. " " omme " " " ome.				
" 26, " a, " 1 v. b. " " gebonden " " " gebanden.				
" 27, " a, " 9 v. b. " " platekijn " " " platekijn.				
" 33, " a, " 25 v. b. moet vervallen: G 19 c.				
" 48, " b, " 22 v. b. te lezen scaerde in pl. v. scaerde.				
" 57, " b, " 11 v. o. " " nederste " " " nedeste.				
" 63, noot 7, " " " ruffini " " " rufflni.				
" 69, kol. a, " 19 v. b. " " G 47 d " " " 47 d.				
" 70, " a, " 7 v. b. " " plaester " " " tplaesler.				
" 72, " b, " 1 v. o. moet vervallen: dat men wezen.				
" 76, " a, " 3 v. o. te lezen Ziecheiden in pl. v. Zeicheiden.				
" 91, " a, " 3 v. b. " " 24 " " " 23.				
" 100, in margine te lezen C 33c en C 33d in pl. v. G 33 c en G 33d.				
" 103, kol. b, regel 12 v. b. te lezen kele in pl. v. keln.				
" 103, regel 25 v. b. " " scorpnesse " " " scorpnisse.				
" 103, " 25 v. b. " " bynnen " " " binnen.				
" 128, kol. b, regel 4 v. b. " " weret " " " werct.				
" 131, " b, " 13 v. b. " " XXXVII " " " XXXVIII.				
" 164, " b, " 9 v. o. " " ¶ " " " W				
" 181, " b, in margine " " C 59 c " " " G 59 c.				
" 188, " a, regel 5 v. b. " " daer " " " daet.				
" 188, " a, " 8 v. b. " " XXXIX a " " " XXXIX.				
" 189, " a, " 13 v. o. " " hoven " " " hoven.				
" 200, " a, " 19 v. b. " " X L a " " " X L.				
" 230, regel 26 v. b. te lezen Aanteekeningen blz. 217 in pl. v. Woordenlijst.				
" 254, " 5 v. o. " " bevercul " " " bevervel.				

Fig. II. Blz. 15, 19. *)

Fig. VI. Blz. 26.

Fig. III. Blz. 19.

Fig. VII. Blz. 26.

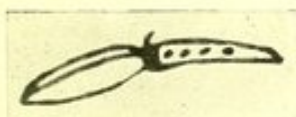

Fig. IV. Blz. 15, 21,
35, 37, 108, 126.

Fig. VIII. Blz. 26, 30.

Fig. V. Blz. 24.

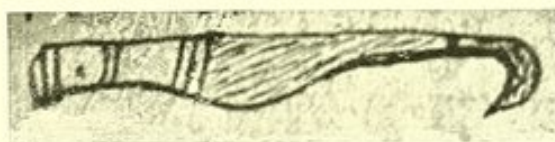

Fig. IX. Blz. 26.

*) Fig. I welke aan Hs. G. is ontleend, komt voor op blz. 7.

Fig. X. Blz. 27.

Fig. XV. Blz. 32, 33.

Fig. XI. Blz. 29, 41.

Fig. XVI. Blz. 32, 33, 34.

Fig. XII. Blz. 26, 30.

Fig. XVII. Blz. 32, 33.

Fig. XIII. Blz. 30.

Fig. XVIII. Blz. 33, 36.

Fig. XIV. Blz. 32.

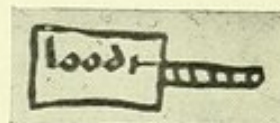

Fig. XIX. Blz. 33.

Fig. XX. Blz. 41.

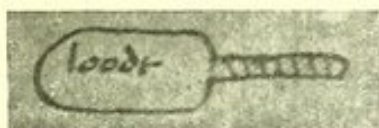

Fig. XXI. Blz. 41.

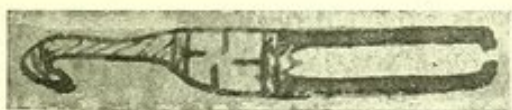

Fig. XXII. Blz. 42.

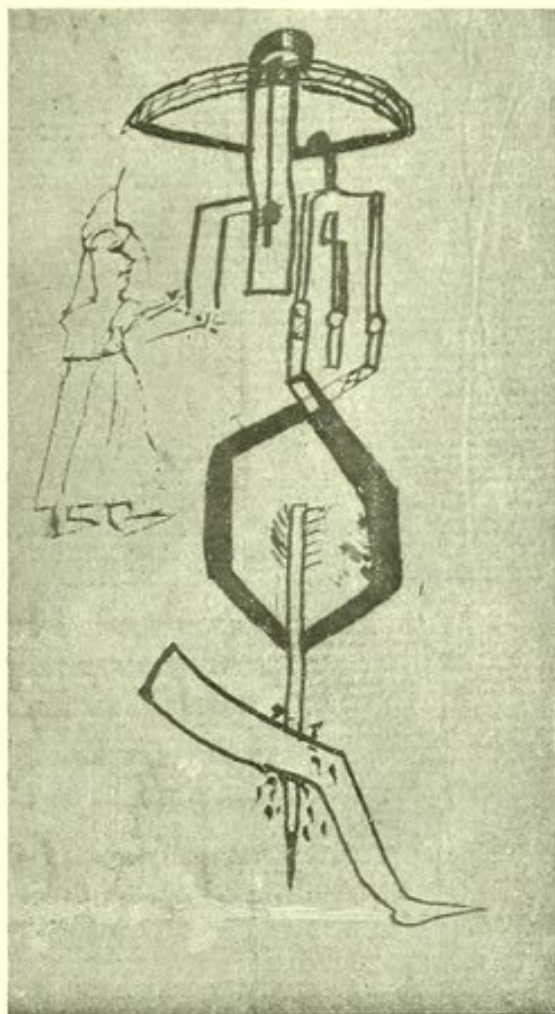

Fig. XXV. Blz. 53.

Fig. XXIII. Blz. 53.

Fig. XXIV. Blz. 55.

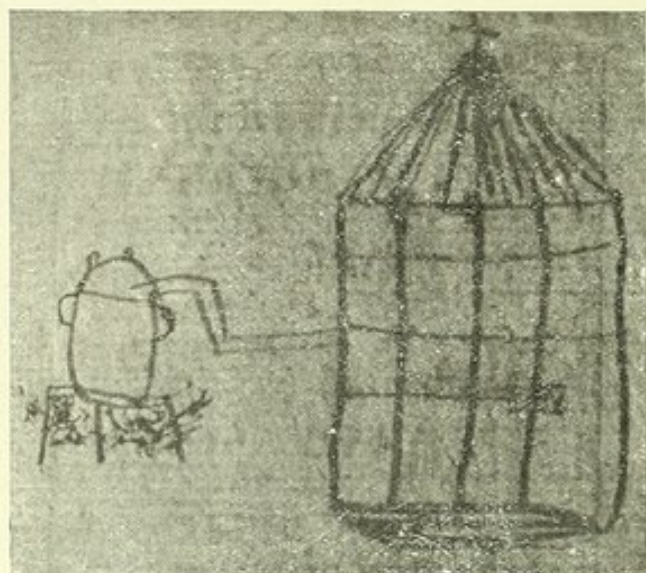

Fig. XXVI. Blz. 59.

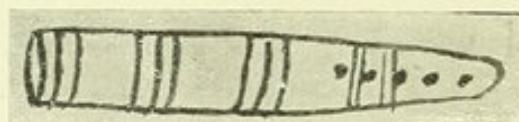

Fig. XXXI. Blz. 105.

Fig. XXXII. Blz. 105.

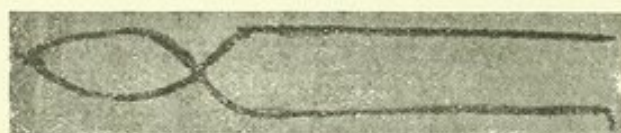

Fig. XXVII. Blz. 60.

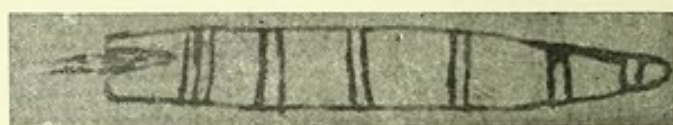

Fig. XXXIII. Blz. 105.

Fig. XXVIII. Blz. 66, 194, 196.

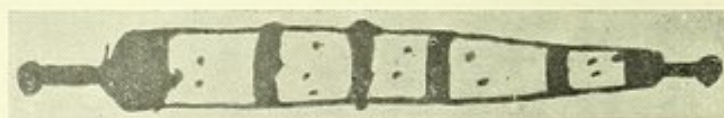

Fig. XXXIV. Blz. 114.

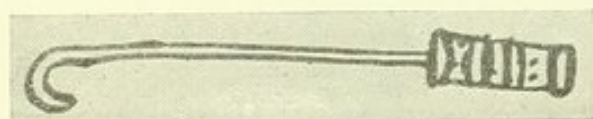

Fig. XXIX. Blz. 66, 131.

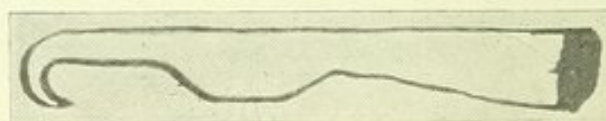

Fig. XXXV. Blz. 114.

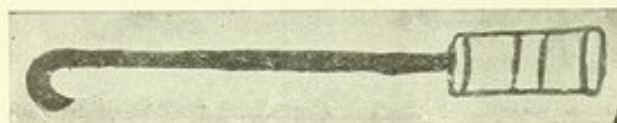

Fig. XXX. Blz. 97.

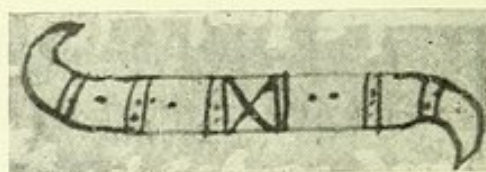

Fig. XXXVI. Blz. 129.

Fig. XXXVII. Blz. 129.

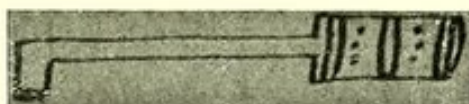

Fig. XLα. Blz. 200.

Fig. XXXVIII. Blz. 130.

Fig. XLII. Blz. 201.

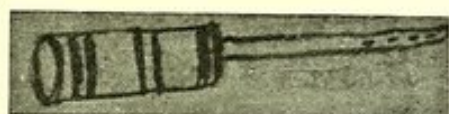

Fig. XXXIX. Blz. 130.

Fig. XLIII. Blz. 203.

Fig. XL. Blz. 135.

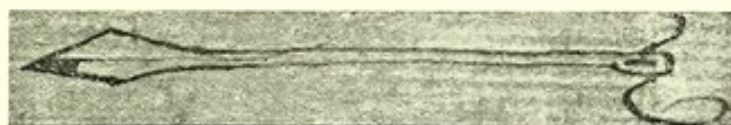

Fig. XLIV. Blz. 207.

Fig. XXXIXα. Blz. 188.

Fig. XLV. Blz. 207.

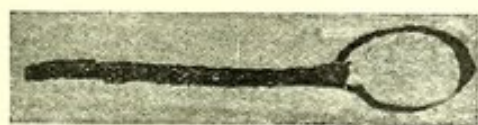

Fig. XLI. Blz. 200.

Fig. XLVI.

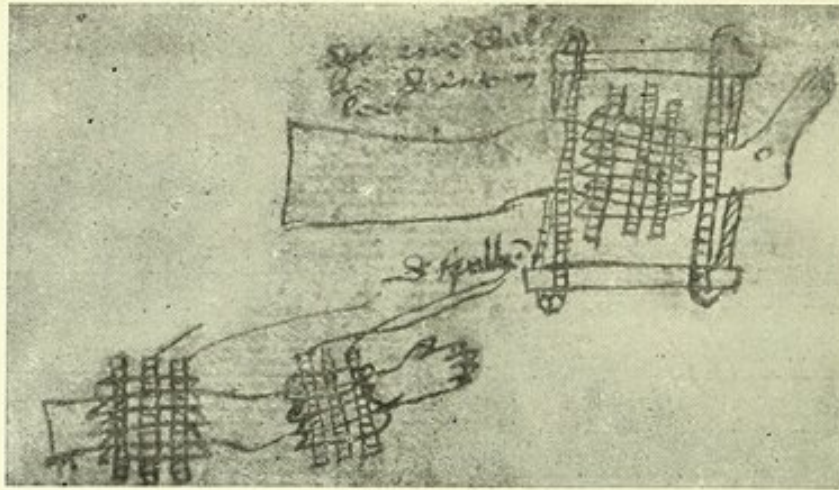

Fig. XLVII *).

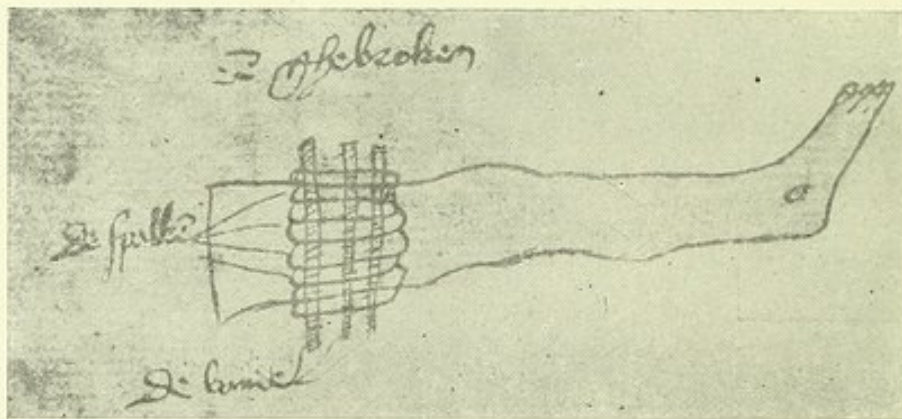
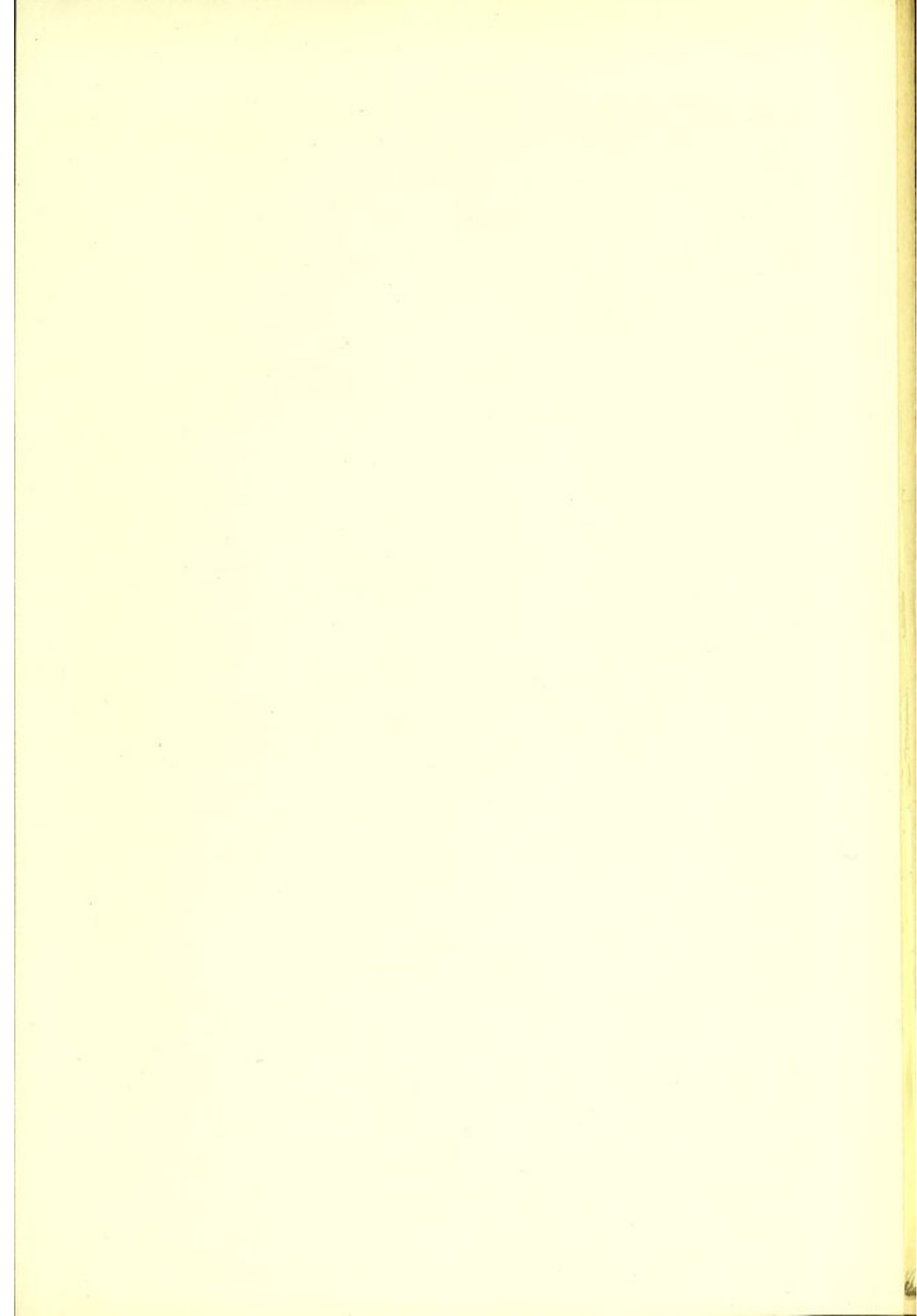
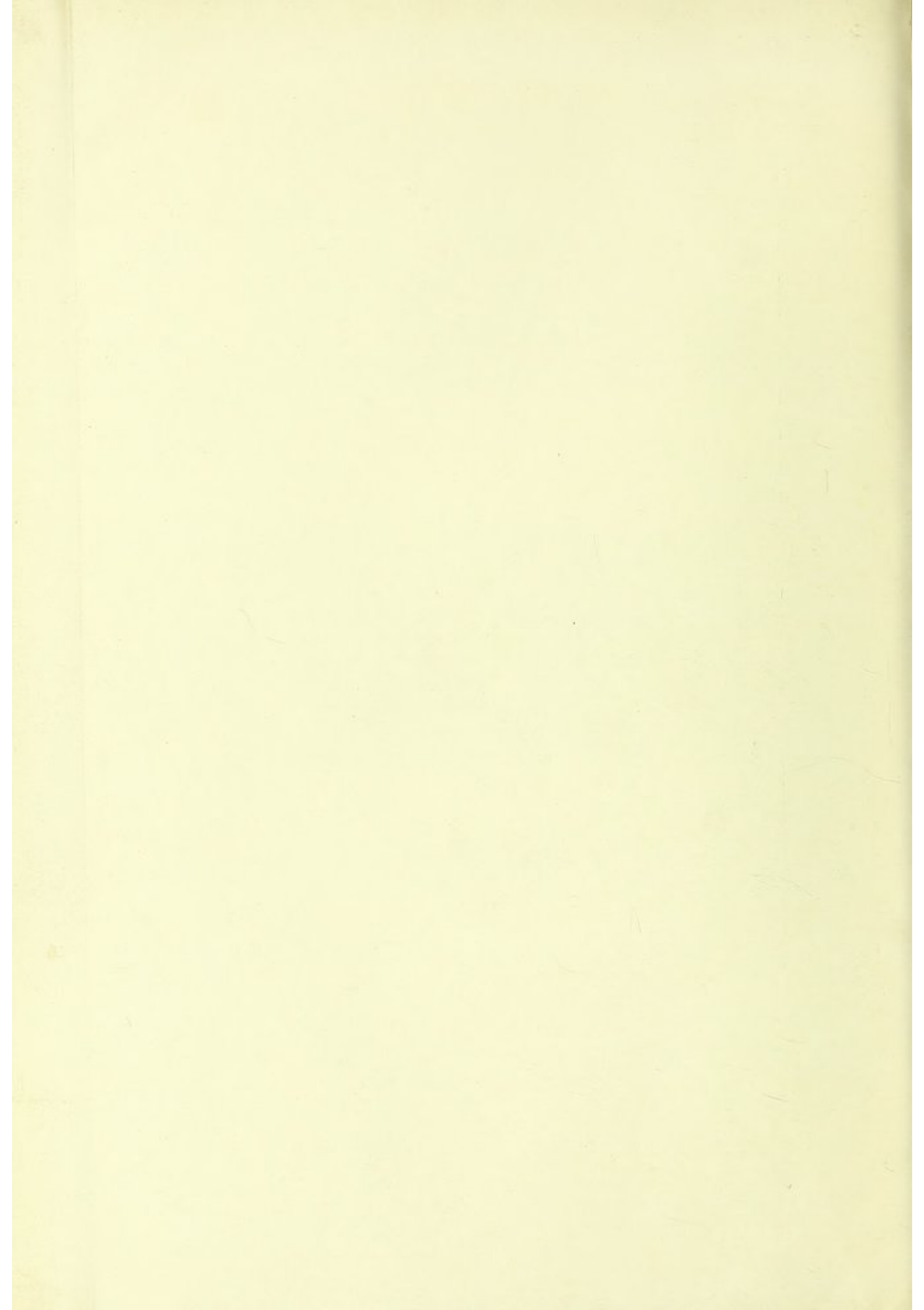

Fig. XLVIII *).

*) Fig. XLVII en XLVIII zijn ontleend aan Hs. G.

NOTES CONCERNING THE LIFE

OF

JAN YPERMAN.

BY E. C. VAN LEERSUM.

On the authorities of Diegerick and Carolus, Broeckx 1) has important details to communicate about Yperman's life.

He is said to have been born, presumably at Yperen in the last quarter of the 13th century, as the son of an Yprian citizen. At about 1297—1303 he applied himself to the study of surgery under Lanfranc at Paris, enabled by a scholarship granted to him by the aldermen of his town. After having taken his degree, Jan Yperman is said to have settled in the vicinity of Yperen at about 1303 or 1304, but at nearly the same time to have been appointed, in the town itself, surgeon of the hospital of Belle. According to Diegerick, his mother Kateline had employment in Yperen at the hospital „sour le marchiet" 2), and after her decease in 1304 or in the beginning of 1305, she was succeeded by her daughter, also called Kateline. In spite of his appointment in town, Yperman lived in the country up to 1313, when the aldermen at last persuaded him to take up his abode in town. He lived in a house in the „Zuutstraete", one of the principal streets of the formerly so flourishing and populous town. In 1325, when the town-council despatched military forces, on the occasion of a quarrel between the count of Flanders, Louis de Grécy, and the citizens of Bruges, Yperman was appointed army-surgeon and a separate allowance was granted to him for it. The same thing happened in 1327, in recognition of his good cares bestowed on the sick and poor of the town.

As regards the time in which he wrote his „Cyrurgia" great uncertainty prevails.

1) La Chirurgie de Maître Jehan Yperman, Chirurgien Belge (XIIIe—XIVe siècle), etc. 2e éd. Anvers, 1866. Introduction.

2) „on the market".

The year of his death is given between 1329 and 1332; but it is also possible that he then retired from public life. Daremberg mentions 1310, Snellaert, however, gives 1350.

This is, briefly, what Broeckx accepts as known of Yperman's life, and it may indeed be called a great deal of a person who first saw the light six centuries ago.

Unfortunately a great deal also may be said against the accuracy on the chief points of this biography. The data at the disposal of Diegerick and Carolus were but scanty; they only consist in a few items on the account books of the town and in some sayings of Yperman himself. They give indeed no right whatever to the far reaching conclusions which the biographers have thought they were warranted in drawing, led on by the flight of their imagination and misled by a far too superficial investigation.

In reality very little is known about Yperman's life. As appears from some accounts of the town of Yperen, of which more later on, he held a public post there early in the 14th century; from this we may deduce that he was born in the latter half of the 13th century. Purposely and out of prudence I say in the latter half, and not, like Broeckx, „le dernier quart”, because, thanks to the kind help of the Keeper of the Archives at Yperen, Mr. *E. de Sagher*, I have had an opportunity to look into a paper, which, if it really refers to our master Jan, compels us to accept a far earlier year for his birth. I here quote this document which has in an incomprehensible way escaped Diegerick's notice or has at least not been used by him.

„Sachent tout chil ki cheste chartrepartie verront et orront, ke Jehans „Yperman, bourgeois d'Ypre, a enconvent et promis par se fait fiancié „à tenir et à faire tenir toutes les keures, ki faites sunt et establies „par le loy de le vile d'Ypre sor mariages. A cheste connisanche furent „eschevins d'Ypre: Jehans li Sages et Jehans Falais. Chou fu fait en „l'an de l'incarnation m. cc. et lxxxv, el mois d'aoust le semmedi après „le jor Nostre-Dame 1).

(Chirographe en parchemin endenté par le bas, portant sur l'indenture en capitales le mot: chirographe.

Ville d'Ypres, Archives. Collection des Chirographes. Année 1285, 18 août).

1) To all those who shall see and read this charter, written by hand in duplo, be it known that Jan Yperman, citizen of Yperen, has promised on

Each citizen of Yperen was obliged to make this promise before he entered the matrimonial state, and if fate has not unexpectedly interfered, the Jan Yperman in question was really married in the evening of August the 12th, 1285. But this person and our master Jan need not have been one and the same man. A namesake then? This possibility cannot be ignored; very likely persons of the same name were living at the time in this town which is said to have then counted a couple of hundred thousand souls. The probability, however, of their having borne the same christian name is less great. We must also think here of Yperman's father, for just as there have been both a Kateline and a „Kateline, fille Kateline Ypermans", so also the father of our Jan may have answered to the same christian name. But granted that it was the elder Yperman who at that date entered upon holy matrimony, and further that already in the first year of his wedded state a son was born to him, then in 1297 that son was certainly still too young for the post of surgeon in the hospital of Belle. The supposition, therefore that it is the writer of the „Cyrurgia" who is meant in the document, is far from absurd, and it sets at nought the theories of those who put the year of Yperman's birth between 1275 and 1300 and let him be student in Paris about the last mentioned date.

Snellaert 1) suggested that Yperman was born at Poperingen. He based this supposition on a document relating an investigation at Poperingen by order of Count Guy of Dampierre on Friday before Easter of the year 1281 (April 3, 1281, New Style) into the share taken by some citizens in a riot that had taken place at Yperen in 1280 and is known in history as Cockerulle. In the warrant is named a witness Jehan Iperman, and according to Snellaert it is not impossible that this was master Jan. This theory, however, is just as vague as Carolus' 2), according to whom Yperman's name, being synonymous with „Jan, coming from Yperen", would contain an indication of his birthplace.

There is no doubt that Ypermand lived and practised at Yperen. Over and over again we find mentioned in the accounts of the town

oath to keep and cause to keep all by laws on marriage made and issued by the law of the town of Yperen. Witnesses were Done on the (Chirography on parchment indented at the bottom bearing on the indenture in capitals the word: Chirographe etc.).

1) Bull. d. l. Soc. de Méd. d. Gand, XXXe Vol., 1863, p. 337.

2) Ann. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand, XXXIle Vol., 1854, p. 31.

„son service del Belle”, a hospital in the „Zuutstraete”, at present Rue de Lille, the principal street on which the Great Market gives 1). In the accounts of 1313 and a few following years there also occurs this item:

„Item al dit maistre Jehan [Yperman] pour son solaire que eschevins „li ont otroiet pour qu'il demeure en le vile 7 £ 10 s. 2).

Thanks to the great interest taken by Mr. de Sagher in my work, I am able to bring forward another document, unknown thus far, which proves that already in 1310 Yperman belonged to the citizens of Yperen. As is shown by the copy, it regards the purchase of a house by „Maistre Jehan Ypermans, bourgeois d'Ypre”, and from this title we may derive with a considerable amount of certainty that our surgeon was meant here.

„Nous, eschevin d'Ypre, faisons savoir à tous ke maistre Jehans „Yperman, bourgeois d'Ypre, a acheté et acquis yritablement encontre „Nicholon Cole, bourgeois d'Ypre et Béatrice, se feme et encontre Wil„lame le Rous et Gillion del Atrie, bourgeois d'Ypre, avoeit de Tierkin, „Hannekin et Copkin, enfans Nicholon Cole devandit, el nom des „orphènes et pour yaus, une maison, l'yritage desous, tout le pourpris „et les appartenances tenans en terre, à feir et à clau, estant et gisant „hors le porte de Boesinghes vers ost outre l'Ypre 3) entre le atrie de „Nostre-Dame du Breul d'une part et le maison Willame delle Velde „d'autre part; dont li dit vendeur et li dit avoeit, el nom des dis „orphènes, se tienent bien apaiét et werp en ont fait à l'avantdit „maistre Jehan Yperman bien et à loy, selonc les us et costumes delle „ville d'Ypre et lui doivent warandir de toutes calainges envers tous, „parmi chunc saus de rente yritable par an hors issant. En queil „mémoire et muniment nous avons ceste chartre saielée dou saiel delle „ville d'Ypre. En tiesmoignage de ces, eschevins: Pieron Poivre, Wil„lame de Haringhes, Jehan Morin, Jehan de Scotés et Nicholon Scor-

1) Vandenpeereboom, Ypriana I, 1878, p. 208, and: Chronique des Rues d'Ypres, in: Ann. d. i. Soc. d'Emulation p. l'étude de l'hist. etc. de Flandre, II, 2e Sér.,⁸ 1844, p. 2.

2) „To the said master Jehan [Yperman] for his salary which the aldermen have given him that he might live in town”. I. Diegerick. Lettre à M. le Chanoine Carton etc., Ann. d. l. Soc. hist. d. l. ville d'Ypres etc. 1869, p. 30.

3) Formerly a navigable canal, at present a sewer.

„boet. Che fu fait en l'an de grace mil ccc et dijs, le premier diemenche „dou mois de julie 1).

(Original sur parchemin. Le Sceau, pendant à double queue, brisé.

Ville d'Ypres. Archives. Chartes diverses. Anno 1310, 5 juillet.)

Op de keerzijde: M. Jeh. Yperman deus deniers d'or.

In XVde-eeuwsch schrift: Van ene huus bachten Brielen ant kerchof bij den overdraghe.

The „Cyrurgia" too contains a few hints concerning Yperman's place of abode. On page 40 2) it says:

1) We, aldermen of Yperen, herewith make known to all, that master Jan Yperman, citizen of Yperen, has bought and obtained in full possession from Nicholon Cole, citizen of Yperen, Beatrice, his wife, and from William le Rous and Gillion del Atrie, citizen of Yperen, solicitor (probably guardian) of Tierkin, Hannekin and Copkin, children of the Nicholon Cole aforementioned, in the names of the orphans and [acting] for them, a house, including full rights, the grounds belonging to it and all the fixtures, situated outside the gate of Boesinghes, to the east on the far side of the Yper between the square and the church of Our Lady of Breul on the one side and Willame van de Velde's house on the other; with which the aforementioned sellers and the afore-mentioned solicitor, in the names of the afore-mentioned orphans have agreed, and which they have handed over to the afore-mentioned master Jehan Yperman, quite according to the law, in accordance with the laws and usages of the town of Yperen; and must protect him against any claims, against a yearly (probably not to be bought off) interest of five shillings hereditary revenue for each year that passes. As a reminder and for the conclusion [of this contract] we have sealed this charter with the seal of Yperen. As witnesses the aldermen Done on the etc.

(Original on parchment the seal hanging on a double ribbon is broken.

Town of Yperen. Archives. Divers charters. Anno 1310, July 5).

On the wrong side: Mr. Jeh. Yperman, two deniers of gold.

In 15th century writing: Of a house at the back of Brielen near the churchyard at the cross-road (between two waters).

2) Meester Jan Ypermans Surgie. Leiden, Sythoff, 1912.

„...and many other wounded people who I cured in the like manner and this was in Ypere in Flanders and there abouts” 1).

Further Yperman says, p. 169, with regard to the treatment of hernia with „cussineelen” 2):

„and I cured many with it within the town of Ypere...” 3).

The just mentioned charter sheds at the same time some light on another point, which until now was subject to some doubt. How does the fact that Yperman held a municipal post in Yperen in 1304 tally with the attempt by the aldermen, as appears from the already mentioned item from the budget of 1318, to persuade him to settle in town? Is it likely that Yperman for some time has been living out of town, while holding a post in town? Communalism, so strongly developed in the middle ages, would very probably have opposed this. But there was no need of it going so far as that, for now it has become extremely probable that Yperman also took up residence in the house which was bought in 1310 and which is mentioned in the deed of purchase as being situated just outside the walls. But the doctor living outside the gate, even if it were under the smoke of the town, must in the long run have been very awkward, as we can very well understand. How troublesome it must have been to send for the doctor at alle unseasonable hours outside the gates, whenever an accident or the sudden growing worse of a patient necessitated his presence in town or at the hospital! It is therefore quite plain that the aldermen tried to put an end to this objectionable state of things; that they submitted to a rather considerable pecuniary sacrifice proves that they rightly valued Yperman's deserts. Perhaps Yperman, then took up his abode in the „Zuutstraete”. He possessed there a house in 1313, for in that year the aldermen rented a room from him as is shown by the municipal accounts of 1313:

„Ch'est chou que on a donné à diverses persones et paiét pour „dettes de la ville par le tans Jakeme Trouvé et Jehan de Scotès, trésoriers, l'an de grace M.CCC et XIII, puis le dimenche devant le „jour saint martin en yver en encha.

„A maiste Jehan Yperman pour le lieuwage de le cambre de se „maison, là eschevin sient, pour un an: 5 mars, valent 8 ₶” 4).

1) „...ende vele andere gewonden die ic genas dies gelike ende dit was in Ypere in Vlaenderen ende daer ontrent”.

2) Cushions.

3) „ende ic ghenas vele lieden der met binnen der stede van Ypere...”

4) This point has escaped Diegerick's notice. It appears in vol. I, p. 495

Where did Yperman acquire his medical knowledge?

According to Carolus at Paris under Lanfranc, and he bases his opinion on this sentence in the „Cyrurgia”.

„Whereby I advise as Lanfranc advised and taught me” 1).

„Ce passage,” says Carolus 2), „prouve évidemment que l'auteur Jean Ypermans fut élève de Lanfranc, qui professait à Paris en 1295.”

I cannot admit this unreservedly, for the quoted words may have been taken figuratively as well as literally. Moreover in Yperman's writings not a word is said of a stay in Paris. He does indeed mention Lanfranc's name now and again, once (p. 75) adding his birthplace, viz. „Meylanen”, but he nowhere gives evidence of having been in any relation with this surgeon. This will indeed seem strange, for Lanfranc's excellent practical teaching ought to have afforded Yperman an opportunity to cite in the Chirurgie the interesting and instructive cases which the master used to show his disciples. The only instance he mentions out of Lanfranc's practice is not from Paris, but regards the Milanese woman, with whom the ingenious surgeon, after having opened a deep-lying abscess in the throat, succeeded in feeding by means of a „silver tube” 3).

Yperman's biographers go farther however. They believe that from the municipal accounts it may even be derived *when* the visit to Paris took place.

For a good understanding of the matter it is desirable to consider those old-documents a little more closely 4).

Vandenpeereboom 5) gives the following description: „Jusques vers 1390, les sommes payées, à titre de traitements, étaient renseignées, chaque année, dans un compte ou rôle spécial, intitulé: „li Rolle dou sallaire”. Nos archives possèdent des fragments de comptes divers, à

of: Des Marez et de Sagher, Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329. Brussels 1908. Of this important work only the first volume has appeared, treating the period of 1267—1316.

1) „Waerbi ic rade also Lanfranc mi riet ende leerde” (p. 21).

2) Ann. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. XXXIIe Vol., 1854, p. 64, note.

3) Lanfr. Major. Tract. III, Doct. II, Cap. 5.

4) Diegerick in his letter to Carton, gives the items referring to Yperman and the two Katelines Yperman. He has not, however, been accurate in this and his data are far from complete. Vandenpeereboom gives from the period with which we have to do, only copies of the „salary-rolls” of 1297, 1304, 1311—1312. In G. des Marez and E. de Sagher Yperman's name is to be found on pages 159, 184, 210, 236, 285, 338, 378, 392, 495 and 572.

5) Ypriana, IV, p. 357.

à partir de 1280 1), mais notre plus ancien „Rolle dou sallaire” ne date que de 1297; ces „rolles”, pour les années 1298 à 1304, puis pour quelques années encore du XIVe siècle, manquent dans nos archives 2). D'un autre côté, ceux de ces rôles qui y sont conservés, ne font pas connaître exactement les fonctions ou emplois confiés aux serviteurs de la ville: nos trésoriers, avant 1390 n'indiquent, en effet, sauf pour quelques agents subalternes, que les noms et les traitements de ces serviteurs. Les données que nous possédons sur nos fonctionnaires et employés communaux, de 1280 à 1390, sont ainsi très incomplètes, comme nous venons de le dire.”

The superscription of the „Rolle dou Sallaire” of 1297 is as follows: „Che sont li paiement fait à cheaus ki prenent salaire de le ville, par le tans Nichole le Pelletier et Nichole de Lo, trésoriers, en l'an m. cc. iiij^{xx} et xvij, puis le dimanche devant le jour saint Martyn en yver en encha.”

It mentions a. o. four payments:

„A Jehan Yperman 50 s. Item . . 50 s. Item . . 50 s. Item . . 50 s.”

The following roll in which Yperman's name occurs, is from 1304, with this superscription:

„Ce sont li paiemens fait as clers it as autres servans à le ville „d'Ypre par le tans Jakeme de Baillieul et Jakeme d'Outkerke, trésoriers, en l'an de mil ccc. et quatre, puis le samedi après le jour saint „Martin en yver en encha.”

On this one there occurs the following post:

„Item à maistre Jehan Yperman pour son solaire delle Belle iij £.”

Diegerick has drawn attention to the fact that Yperman is for the first time called „Master” and from this draws the conclusion that he must have taken his degree after 1297. This is very well possible. The question, however, is where? Diegerick's answer is: „Je pense que les sommes qui lui sont allouées, pendant cette année (1297), le sont à titre de gratification ou de subside pour continuer ses études à Paris.” For, he continues, „ce fait n'a du reste rien d'extraordinaire, car les magistrats d'Ypres, déjà à cette époque, avaient l'habitude d'accorder des subsides aux jeunes gens qui montraient des dispositions pour les hautes études. Ainsi nous trouvons à chaque instant, au XIVe et au XVe siècle, de pareils encouragements accordés à de jeunes Yprois

1) Des Marez and de Sagher mention, however, also an account from 1267—68.

2) On y trouve les rôles des années: 1304, 1305—1308, 1309, 1310, 1311—1313—1315—1317, 1318, 1319, 1320—1322 etc.

pour étudier le droit à Paris ou la médecine à Montpellier: Remarquons encore que ce subside alloué à Jehan Yperman ne figure pas au compte des *salaires*, mais bien à celui *avec diverses personnes*, et que c'est justement cette espèce de compte qui porte toutes les gratifications, subsides, récompenses et autres dépenses de cette nature."

This last assertion is in direct opposition to the superscription of the roll as given by Vandenpeereboom and de Marez and de Sagher since they only speak of „payments to those who draw *salaries* from the town; nor does it tally with the category of expenses. Vandenpeereboom says of it: "il indique pour cette année, les noms des serviteurs et employés salariés par la ville et le montant de leurs *salaires* ou „traitements fixes"; mais il ne fait pas connaître les fonctions ou emplois que tous ces agents communaux exerçaient" 1).

The assurance, however, with which Diegerick mentions the „compte à diverses personnes", and the name Yperman occurring on it, demand a closer investigation. I therefore applied to the connoisseur of the Yprian accounts, Mr. de Sagher, who with the greatest kindness replied as follows:

„Il n'y a absolument aucun compte à tenir de l'assertion de Diegerick disant que Jehan Yperman reçut dans le courant de l'exercice Novembre 1297 à Novembre 1298 quatre subside de 50 sols parisis chacun. Les comptes originaux que je publie, établissent à toute évidence que c'est comme fonctionnaire de la ville qu' Yperman reçut le salaire de quatre fois 50 s. p."

The payments have been either at once in full, or monthly, or half-yearly, or — as was the case with Yperman and several others — in quarterly terms. And now it seems highly improbable that the municipality should have paid a person, residing in Paris, a quarterly subsidy instead of either at the beginning or at the end of the journey. Unless one should think that the forwarding of money at that time was an easy matter or that Yperman should have presented himself each quarterday at the paymaster's office to receive the money. But this sounds just as far-fetched. Now there remains the possibility that Yperman did not go to Paris in 1297 but in one of the following years; but even in this case there would have been no sense in a grant in quarterly payments. Besides I must remark that the amounts paid were altogether insufficient for a journey to Paris and a fairly long stay there 2). The accounts contain several posts of as many

1) Ypiana, IV, p. 369.

2) A „livre parisis", l. p. or ℥ had towards the end of the 13th century

„livres” granted to persons who were sent for a time to Paris by the aldermen, as there are „sous” mentioned here.

It is indeed a pity that the rolls of 1298—1303, which might have thrown some light on the matter, have been lost. Now that they are missing, however, it seems more prudent to me to leave alone the question whether Yperman did study in Paris. The arguments with which Diegerick has tried to support his opinion, are, I think, altogether untenable.

The roll of 1305 contains a repetition of the one of 1304. Of the remaining available ones the register of 1308 mentions an amount of 4 fl 8 s., paid „à maistre Yperman pour le service que il a fait al ospital delle Belle”, while the accounts of 1309, 1310, 1311, 1315 and 1317 each mention an amount of 4 livres parisis.

The salary does not seem high and not adequate to Yperman's position, if compared to the fees enjoyed by other municipal physicians of the time. Diegerick 1) mentions:

„A maistre Servais le Cupre, fusicien, 80 fl .

„A maistre Jehan de Lille, fusicien, 35 fl .

„A maistre Jehan le Clerc, fusicien, 13 fl .

These, however, were physicians charged with the treatment of internal diseases, which occur oftener than surgical cases. Therefore they had far more to do as parish-doctors than the surgeons, out of whose hands a good deal was taken moreover by the barbers. Yperman's salary as doctor to the hospital of Belle was raised to 6 fl in 1317, and for extra-ordinary services he received adequate remuneration. Thus he received in 1327 10 fl „for a year's attendance of the parish patients” 2).

Also for his services as field-surgeon Yperman received special fees. He did indeed officiate a couple of times in this quality. The first time has evidently escaped Diegerick's notice. Yperman then accompanied a troop sent to seize the house „Wijnendael” from the counts of

an intrinsic value of over 20 francs; a „sou”, s. ($\frac{1}{20}$ livre) of over 1 fr.; a „denier parisis”, d. p. ($\frac{1}{12}$ sou), of about 0,09 fr. These values practically agree to the present ones of 125, 6,25 and 0,52 fr. Yprian IV, p. 369.

1) He omitted to mention for which years these posts were. I found the following: A maistre Michiel Coep, fusicien, pour le quart d'une année, 17 fl 10 s. Des Marez and de Sagher, l. p. 570. (Le Brief du Salaire, Nov. 1315).

2) „van een jare van dat hij de arme lieden achter porten achterwart”.

Nevers, sons of the count of Flanders. There exists a roll of the years 1311—1312 containing the costs of this expedition:

„Ce sont les cous fais à Winendale avoec monsieur de Flandres „pour conquerré le maison que messires de Nevers fist tenir, par le „tans Jehan de Lo et Willaume de Haringhes, tresoriers.

„Item, pour le despens Piere Fouchier, Esteren Hauwel et de maistre Jehan Yperman 28 den. d'or et 7 gros, valent 32 ₣ 10 s. 8 d. 1 ob[ole].

„Item, à maistre Jehan Ypreman pour son salaire: 6 den. d'or, valent 6 ₣ 1).

The second time Yperman followed the troop sent out by the Yprian municipality at the occasion of the quarrel between the Bruges citizens and the count of Flanders, Louis de Grécy. We read in the account of 1325:

„Master Jehan Yperman, for his salary when he was in the army „8 ₣ 2).

The last time that Yperman's name occurs in the registers is in 1329. The roll of 1332 contains one post from which it might be inferred that he had retired or had died. There it reads:

„A maistre Henri le Bril, pour warder et garir les malades del „ospital del Belle 6 ₣.

There are a few points which I must mention for the sake of completeness, although I shall not be able to elucidate them very much. In the first place it must be noticed that in the accounts there also occur other Ypermans, viz. one Kateline Yperman, and one Kateline, fille Kateline Ypermans. They are mentioned in the „Brief du Salaire” of April 1304:

„A Kateline Ypermans pour son service del ospital sour le mar- „chiet 6 ₣,

and in that of November 1304:

„A Kateline, fille Kateline Ypermans pour son salaire del [Hospitael] „sour le marchiet 3 ₣, item 3 ₣ 3).

1) Des Marez en de Sagher, I, p. 391.

2) Meester Jan Yperman, van sinen salarissen dat hi was was int here, 8 ₣. Diegerick, p. 32.

3) Des Marez and de Sagher, I, pp. 159, 184. The same Katheline, daughter to Kateline, also occurs in the registers of Nov. 1307 — here she is called: Kateline fille jadis (?) Kateline Ypermans — of Nov. 1308, Nov. 1310, Nov. 1311 and Nov. 1315; and according to Diegerick also in those of 1317, 1318, 1319, 1320, 1322, 1323, 1324, 1326, 1327, 1328, 1329 and 1332.

So for some reason or other the mother was succeeded by the daughter in the course of the year. There is no mention of the kind of office they held at the hospital of „Notre Dame” on the Great Market. The assertion that the two persons meant here are master Jan's mother and sister, Diegerick may hold himself responsible for; I dare not bring forward an opinion on this point since virtually there is not the slightest indication of relationship.

Another point regards the question whether or no Yperman belonged to the clergy. It was Carolus who suggested this, because in the *Chirurgie* we find here and there expressions like „leeken, leeke-meesters, leeke-surgijns” 1) which may mean „laicus” or „prophanus” in opposition to „clericus” 2). But he does not exclude the possibility, that with the word „leek” is meant „illiteratus”, „unlettered” or „unschooled”, hence somebody may be meant who has not had proper professional training. This the opinion of Snellaert 3) who, rightly as it seems to me, refers to some passages in the *Chirurgie* which leave nothing to be wished for in the matter of clearness. So in the chapter on Spasmus (p. 58) „lay masters” are spoken of as persons „who do not know of the art” 4); in another place (p. 190) as „unschooled laics . . . who do not know of the matter, and that is because they have no knowledge of nature of which they have learned nothing” 5). Instead of Lanfranc, himself a „prophanus”, a „lay-master” was called in by the mother of a wounded person (p. 19); in short, whenever Yperman uses these expressions or speaks of „false masters who are laics”, it is evident that he meant those people who had not enjoyed proper training, empirists in the worst sense of the word, who were only too numerous in those

1) laics, lay-masters, lay-surgeons.

2) For a time I was of the same opinion, based on the words occurring in the London ms. fol. 143 r.: „Master Jans p. Ypermans”, the p of which I regarded as a shortening of „presbyter”. On a closer investigation of the photograph with which I had to content myself, it appeared, however, that this letter was crossed out by a thin line, so that it probably must be regarded as a slip of the pen.

3) Bull. d. l. Soc. d. Méd. d. Gand. XXXe Vol., 1863, p. 333.

4) „die niet en weten van der konst”.

5) „leeke onbekinde . . . die niet ne weten van der saken, ende dat es omme datsi gheene kennese draghen ane de natuere, waer of datsi niet geleert siin”.

days owing to insufficient medical teaching and deficient supervision on medical practices.

Besides the official documents discussed above, there are in the manuscript copies of the „Cyrurgia” still some data worth mentioning.

On p. 130, we find the before mentioned story of a serious case treated by Lanfranc at Milan.

Yperman adds after it:

„The same happened to me in the year of our Lord MCCC and XXVIII at Yperen with a young beguin” 1).

Snellaert could employ this passage to refute Daremberg’s opinion that Yperman should have died in 1310, which opinion was based on this sentence in the Cambridge ms. (fol. 1 v.):

„This (viz. his Chirurgie) he translated and wrote in the Dutch language for the sake of his son during his own life and when he enjoyed the salary in the town of Yperen in the service of which he died in the year of our Lord mccc and x” 2).

Snellaert, convinced by the case with the beguin that the date 1310 is wrong, has tried to find an explanation for this contradiction, which, however, as I have proved ere now is only apparent 3). He regards the X as a distorted *ℒ* and hence adopts 1350 as the year of Yperman’s death. But if Snellaert had known the Londen ms. he would possibly not have taken refuge in this explanation. The x in the Cambridge ms. is as clear as can be wished; not so, however, the text of the same. The Londen ms. is much clearer on this point. There the corresponding passage reads:

„and drew salary in the town of Yperen in the service of which he „died [.] in the year of our Lord when we wrote mccc and x then „he wrote the work in Dutch” 4).

1) „Dat selve gesciede mij int jaer ons heeren mccc ende xxviii typeren ane ene jonghe beghine”. — The London and Cambridge mss. give: 1321.

2) „dit troc hi ende maecte in dyetscher talen dewelke dat hi bestont te maken om zijns selves zone binnen zijn selves live ende dat specion (read: pensioen, in the sense of salary. See Vandenpeereboom, Ypiana IV, p. 356) hadde hi binnen der stede van Yperen in welke dienst dat hi sterf int jaer ons heeren mccc en x”

3) Janus, XIVE Ann. 1909, p. 393. There are also to be found the photographs rendering the passages under discussion.

4) „ende pensioen hadde binnen der steden van Yperen in welke dienst dat hij sterft [.] int jaer ons here doe men scref mccc ende x doe maecte hij dat werc in die[t]sche”

The „when . . . then” absolutely explains the matter and a full stop behind „died” makes the sentence quite legible. There is no question of any year of death, but simply of the year in which Yperman is said to have written the *Chirurgie*, i. e. according to the person who wrote this down. Its accuracy might be doubted on the strength of the inscription on fol. 2 r of the Ghent ms. Here we read:

„Cyrurgie van meester Jan Iperman int Jaer MCCC ende XXVIII.”

But we notice here that the handwriting is different and evidently younger.

In any case the *Chirurgie* cannot be older than 1305, for on p. 182, we find mentioned „den bouc of lilium medicus”, i. e. Bernardus of Gordon's well-known work *Lilium medicinae* which must have been written in or after this same year 1).

In literature the meaning is prevalent that Yperman originally wrote his work in Latin. Although Carolus had already said that „Jean Ypermans doit être considéré jusqu'ici comme le père de la chirurgie flamande, parce qu'il est le premier qui ait écrit ex-professo, en sa langue maternelle, sur la chirurgie” 2), still Haeser wrote: „Die Chirurgie Ypermans, ursprünglich lateinisch abgefasst, war zunächst für den noch sehr jungen Sohn desselben bestimmt” 3). Neuburger 4) is of the same opinion and also Pagel 5) mentioned a Latin text of which only the commencement is said to be left.

Haeser probably had before him Broeckx' edition of the Cambridge ms. When we read its Latin introduction with attention, we shall find no proof whatever of an original Latin text, but only of Latin authors which Yperman has consulted for his work.

„Quam ipse tractavit in flamingo ad utilatem filii suo” it reads in the last mentioned ms., while in the Brussels one we find: „Quam ipse compilavit et in teutonico redegit filio suo” Moreover all the manuscripts, also the London one, say that Yperman has „drawn” the *Chirurgie* „from all the authors” and „from Latin and from his own knowledge” and that „in the Dutch language”.

I therefore regard it as probable that the Latin opening has been

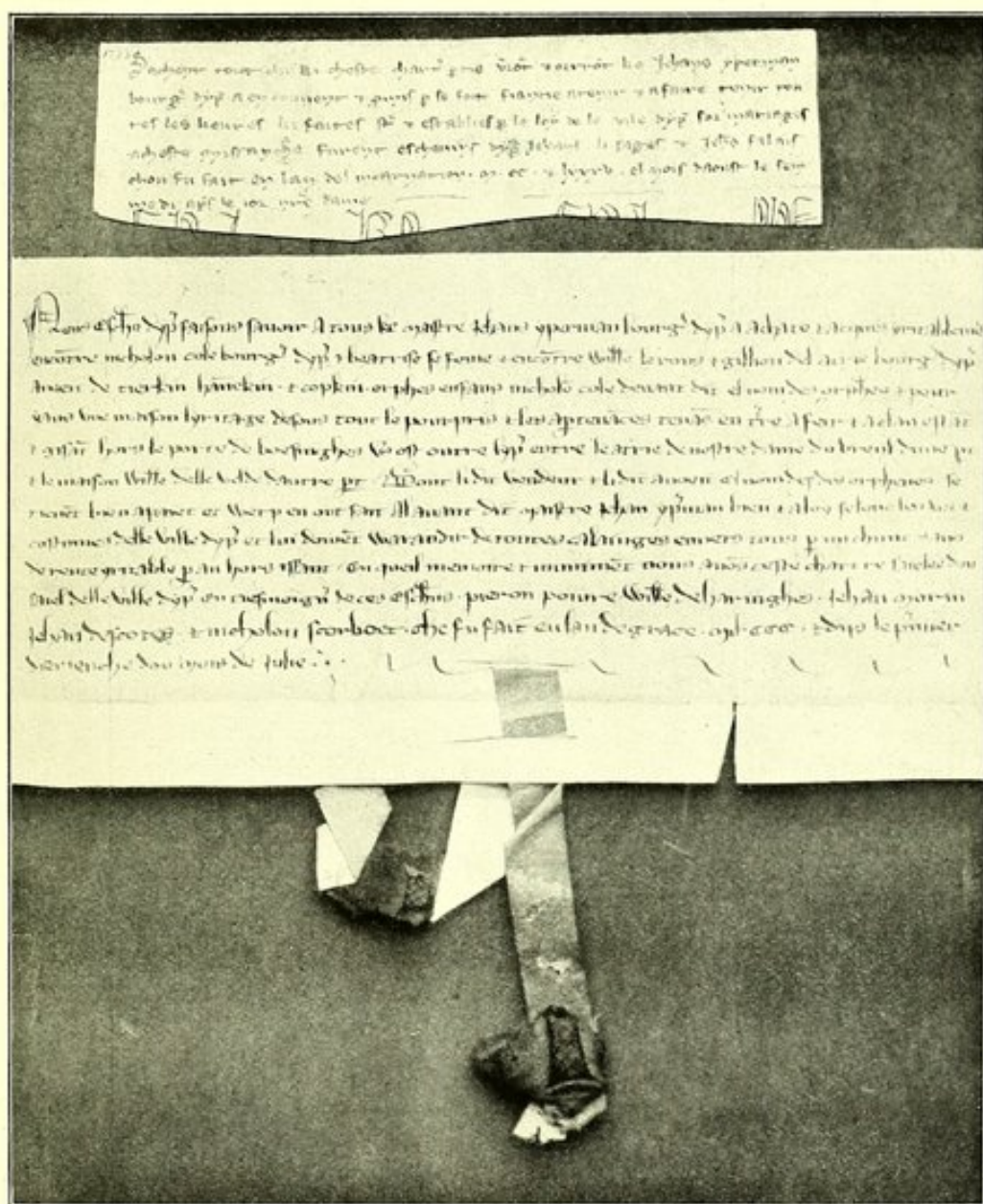
1) Pagel, Ueber den Theriak, nach einer bisher ungedruckten Schrift des Bernhard von Gordon. *Pharmac. Post*, 1894.

2) *Ann. d. l. Soc. de Méd. d. Gand* XXXII, 1854, p. 32.

3) *Geschichte der Medizin*, I, p. 769.

4) *Geschichte der Medizin*, II, p. 519.

5) *Handbuch der Geschichte der Medizin*, I, p. 738.

Jan Yperman's Marriage-contract
and
Deed of sale of a house.

added to the copy by some copyist or other to give a classical look to the work. This explains at the same time why a double introduction — first a Latin one, then a Flemish one — occurs in the Cambridge ms.

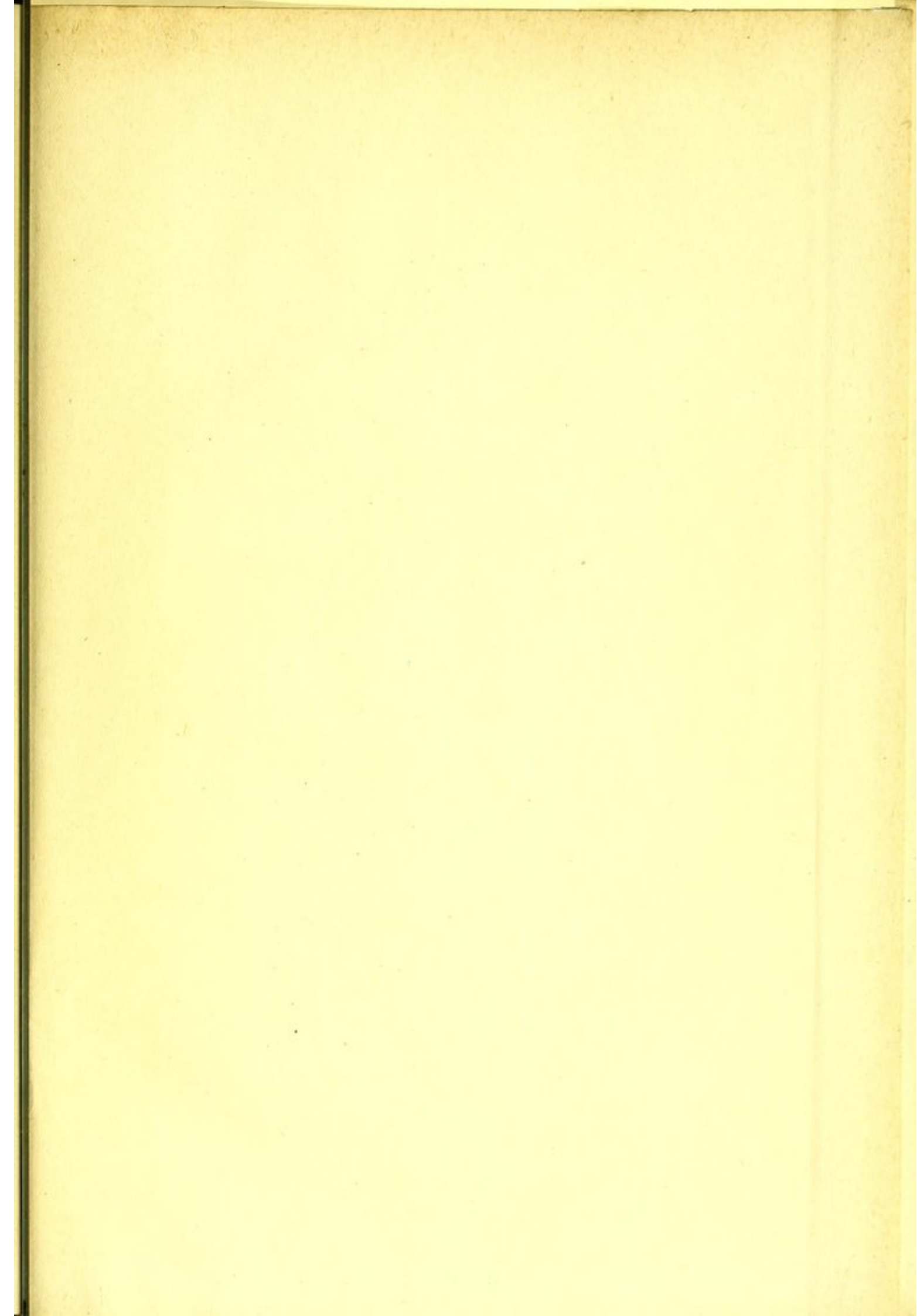
In this opinion I have been strengthened by a passage in the Ghent ms., fol. 105 a (p. 137, note 1), which reads as follows:

„Here I will end the other book which is about the throat, whereby „I pray all those who will see it or be taught by it to pray for him, „who turned this book from Latin into Flemish” 1). And that it was no translator of Yperman's who wrote this, appears from the continuation: „for I did it for love of those who would remain behind” 2) i. e. for his son. Finally I will point out a sentence in the Ghent copy, fol. (3) d (p. 145,) where „humours” are discussed, which according to Galenos „run to the sore place” 3), and where it says further „and so he puts it in Latin: *ad locum dolorosum confluent humores*”, an addition which would have had no sense in a Latin work.

1) „Hier wil ic eynde maken vanden anderen boeke dye es van den halze, wairbij ick bydde alle denghenen diere an zullen zien ofte leeren dat sij zullen bydden over denghenen, die desen boec trock uten latyne int Vlaamsche.”

2) „want ik deedt bij mynre (l. minne) van dengenen die achter mij soude bliven.”

3) „ter onsochter steden loopen”.

157
Ref-a

HOSCE LXV LIBROS

COLLEGIO REGALI MEDICORUM LONDINENSI

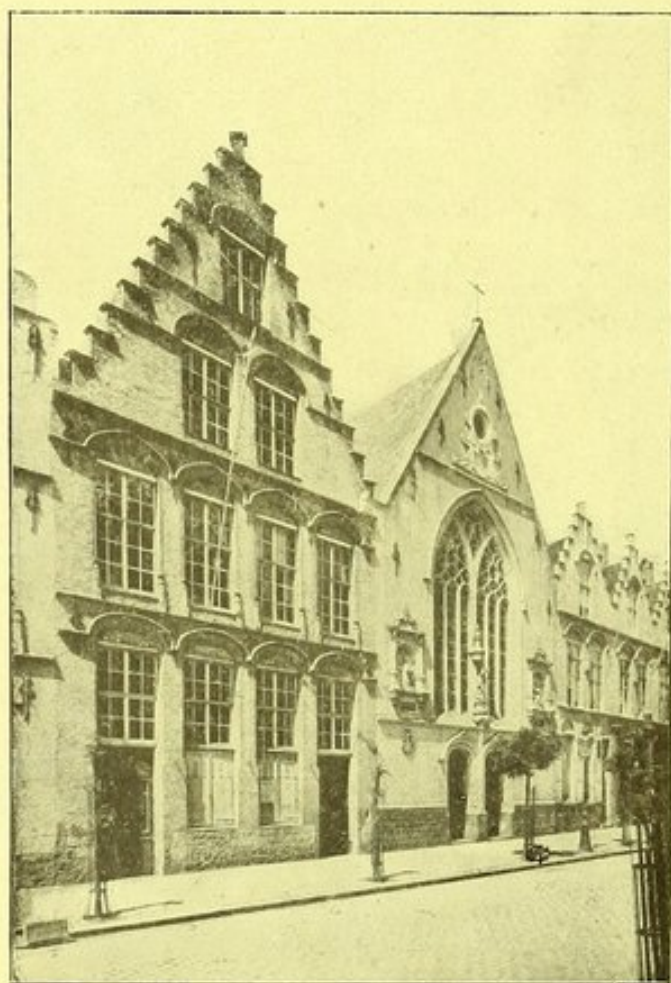
DONUM DEDIT

BERTRANDUS EDWARDUS VICECOMES
DAWSON OF PENN

ANNO SALUTIS MIMXLVI

COMMEMORATION
DU 600me ANNIVERSAIRE DE LA MORT DE
JEHAN YPERMAN

1331 - 1931

(2)

(1)

PHOTO NELS

L'HOSPICE⁽¹⁾ ET L'HOTEL⁽²⁾ DE "BELLE" OU PRATIQUA
ET HABITA YPERMAN.

(Détruits pendant la guerre 1914-1918).

Die meipre chirurgie
 ingūt Johis dē yper
 mana quā ipē gūlat
 dīm ceuroto redagie
 fibio suo. Omme dat
 hi beg' de dat hi pphē
 totē pūde m3 fūre
 gste i m3 fūre lēigē
 Dū m3 lēigē vā vele gēte meestere
 i dū vele goetē auctores gēat alpo
 mē hēn na vūde sal op surgie. Dū
 oec so sal mē hēn i lēre wat surgie es
 d' wat surgie toe behort. i oec wat d'
 surgie toe behort. Dū mē sal ierst pō
 gē wat thoest es. Surgie es gēst vā
 d' hāt. cyros i grix. dācs. i. hāt i dācs
 surgie. dācs vā gēbrocht m3 hant
 i es vāstanc surgie hāt vā vā medicīne
 s' wille vā begīnē onse vā vā surgien
 ierst op thoest i ald ierst vā thoest es
 Dācs hācē i vā fūre pūpūssē
 3. **O**nsact thoest es vā. o dat vā
 onse hant pūde i cū vele
 pūde. i o dat vā. i. pōne vā
 mē vā vā hēte slage of vāle of
 vāpūgē vā dā' an pūde dācē i vā
 hētelike of pūde pūde. Dū vā pō oec

